M. Metsanurk

SUVINE PÖÖRIPÄEV

MAIT METSANURK

Suvine pööripäev

MAIT METSANURK

Suvine pööripäev

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Kunstiliselt kujundanud
V. Vare.

I

PILK TAGASI

Pops Kruusvalli kolmas poeg Joosep oli saadetud üheksa-aastaselt võõrast teenima. Küllaltki hilja! Vanemad pojad Aadu ja Kaarel pidid minema juba seitsme-aastaselt võõra peremehe sigu hoidma. Joosepit suudeti kauem kodus pidada. Viieteistkümne aastani oli ta karjuseks, siis aga läks juba sulaseks, kuigi ei saanud veel talukohal raskemate töödega hakkama. Seitsmeteistkümne-aastaselt nõudis ta täismehe palka, ja seda ta oma tööga juba vääris. Ta kauples end enamasti aastasulaseks, vahel ka suiliseks, tehes talvel isaga, Aadust või Kaarlist vennaga metsatööd. Popsihurtsik, kus vanemad viimaks püsivat peavarju leidnud, oli suure metsa sees, Laanepilu metsavahi-krundist eraldatud.

See oli Joosep, kes soovitas nooremale vennale Luile edasiõppimist pärast kuue-aastase vallakooli lõpetamist ja hakkas teda jõudumööda ühes Kaarlist vennaga toetama.

Lui toetamise pärast oli tülitsetudki. Kaarel oli pidanud tarvilikumaks tube krohvida ja vana kolu asemele uut sisustust muretseda. Selleks pandagu tema ja Joosepi palgast, mis võimalik, kokku, aga mitte venna koolitamiseks! Misjaoks aidata üht venda kerge ja peene elu peale! Pole ju kahtlust, nii arvas Kaarel ja abielus vend Aadugi, et Ludvig, keda Luiks hüüti, kui on kord tudeerimise lõpetanud, pöörab omastele selja ja hakkab härraselu elama. Lepiti siis viimaks nõnda kokku, et Kaarlile tasutakse kord kõik see, mis ta Luist venna toetuseks annab. Vastutab Lui eest Joosep. Aadust ven-

nalt midagi ei nõutud ega võidudki nõuda — tema oli juba perekonnainimene.

Joosep oli vallakoolis erksa õpilasena õpetajate tähelepanu ja poolehoidu äratanud. Õpetaja enese raamatute hulgast oli ta saanud teoseid loodusteadusest ja siis üht ning teist ühiskonnateadusestki. Seeme langes heale pinnale. Ent õpetaja vallandati oma liigse «vabameelsuse» ning «uskmatu meele» pärast. Joosepil tuli enesele omal käel vallaraamatukogust, mis oli väike ja sisult kergekaaluline, lugemismaterjali valida. Ostmiseks ei jätkunud raha.

Kui hea meelega oleks Joosepki pärast vallakooli lõpetamist jätkanud õppimist linna koolis, kuhu läksid mõned perepojad, peretütred tema kaasõpilaste hulgast, kellel polnudki annet ega huvi teadmiste omandamiseks. Aga see oli vanemate kehvuse tõttu võimatu. Nähes, et samuti kui ta ise või veel enam on noorim vend Lui õpihimuline, otsustas Joosep: saagu siis vennalegi osaks see, millest tal enesel tuleb ilma jääda! Eks siis vend ärata tedagi. Niipalju oli juba õpetaja talle ääriveeri mööda mõista andnud: asjad ei ole siin maailmas kaugeltki korras! Ühtede käes on võim, maa ja varandused, teised peavad neid orjama! ... Ülekohus on kõikjal kehtimas! ... Aga selle vastu on võideldud ja selle vastu võideldakse jätmatult ...

See oli öeldud ässitamata. Aga seda polnud tarviski: kehvus vanemate kodus, võõra teenimine karjapoisi- ja sulasepõlves ässitas Joosepit enam kui sõnad ja aitas talle kehtivat ülekohut selgitada.

Et tal ei olnud vanemate juures head läbisaamist Kaarliga, läks ta ühel varasügisel ühes Luiga linna ja astus sepa juurde pealelööjaks. Luil olid juba õhtukeskkoolis sugenenud sidemed mõne põrandaaluse tegelasega. Mõlemad vennad äratasid oma meelsuse ja iseloomu tõttu usaldust. Joosepile tehti varsti ülesandeks lendlehtede levitamine. Tal õnnestus see paaril korral. Siis aga sattus ta juhuslikult nuhkide kätte, kaks lendlehte taskus. Ei saadud küll tõeks teha, et ta oleks neid edasi tahtnud anda, veel vähem seda, et ta neid juba levitanud, aga oletusestki oli küllalt. «Süüdi» aitas tõendada läbiotsimine Kruusvallide toakeses: sealt leiti

mitte küll keelatud, aga marksistlikku kirjandust. Seda peeti küllalt kahtlaseks. Lui heideti koolist välja, Joosep mõisteti § 79 põhjal kaheks aastaks vangi.

See oli raske aeg Kruusvallide perekonnale. Lui hakkas kodus metsatööle, õppis õhtuti ja öösiti, lõpetas eksternina keskkooli ja astus ülikooli. Ta elas nüüd suvel ja talvel linnas, elatas ennast suvel ehitustöödel või tänavasillutusel teenitud tasust, talvel tundide andmisest. Kaarel toetas teda vastutahtmist ja napilt. Ta parastas nooremaid vendi nende «jändamise» pärast. Isa käis aeg-ajalt Joosepile vanglasse toidupakki viimas, Lui varustas teda raamatutega.

Tulnud vanglast koju, hakkas Joosep esiti üksi või isa paarimehena metsatööle. Tema vabanemine sai vallas teatavaks, aga ei tulnud peremehed nagu varemini teda aegsasti enne jüripäeva suiliseks või aastasulaseks palkama.

«Arusaadav,» ütles Kaarel kahjurõõmsalt, «kes niisugust enam oma majasse julgeb võtta!»

«Pole viga!» lohutas ema Joosepit. «Ennast pakkuma sa ei lähe! Leidub metsas tööd või lähed raudteele päevatööliseks.»

Pärast jüripäeva tuli küll mõni peremees Joosepiga kaupa tegema, aga need olid niisugused, kelle juures keegi teenija ei püsinud. Joosep ei ajanud nendega pikka juttu.

Kui Kaarel mõne aja pärast tuli vanemaid külastama, tõi ta ei-tea-kust saadud kuulduse: Lui ja Joosep saavat piiri tagant rahasid, miks Joosep peaks veel peremehi orjama!

«Kurat!» põrutas isa rusikaga vastu lauda. «Näita mulle, kes seda julgeb rääkida!»

Ema aga lausus häält kõvendamata, hambaid kokku surudes kindla sõnaga:

«Pole ma poega kasvatanud, kes ennast kuhugi müüma hakkab.»

Joosep kuulis sellest hiljem ka mujalt, ei tundnud aga sellepärast muret, kuigi ei saanud seda pahatahtlikku kahtlustust unustada.

Lähedal külas üle soo oli Joosepil koolivend isa surma järel peremeheks tõusnud. Sellega sai Joosep

järgmisel aastal suilisekaubale; teenis seal veel teisegi suve. Koolivenna juures oli mõndapidi parem kui võhivõõra juures — sulast peeti «oma inimeseks». Mõndapidi oli aga halvemgi: ei sobinud «oma inimesel» enne peremeest töölt koju tulla, kui ka tööpäev venis vahel liiga pikaks; ei sobinud ka kehva toidu pärast nuriseda, kui peremees sellega ise leppis.

Siis hakkas Joosepi «süütegu» ning türmis-istumine peremeeste silmiski ununema ja teda tuldi juba talviste metsatööde ajal suiliseks või aastasulaseks palkama. Seda teati, et Kruusvallid on tublid töömehed, kuigi nõuavad täismehe-palka ega lase ennast üleliiga kurnata.

Joosep võis juba palkajat peremeest valida, ja kes kaubategemisel tema «süütegu» meelde tuletas, sellega lõpetas ta jutu sõnapealt.

Seda teadis ta väga hästi, et vangistus on ta võimude silmis pikemaks ajaks kahtluse alla saatnud. Ta teadis, et tema käikusid silmas peetakse ja tähele pannakse, kellega tal lähemad suhted tekivad.

Avalikel pidudel, mis olid maal nagunii harvad, võidi teda alati näha. Esiotsa läheneti talle uuditsevate pärimistega. «Kudas see vanglas istumine ka on? . . . Toit muidugi kehvem kui koonerperemehegi juures? . . . Sunnitakse tööle?»

Joosep põikas vastamisest, andes näoilmega selgesti mõista, et sellest ainest kõnelda ei taha. Ehk ta ühmas pahaselt: «Mis me sellest!»

Oma poole kutsus ta kedagi harva — hurtsik oli ikkagi vanemate päralt ja ta ei tahtnud neile läbiotsimist kaela tõmmata.

Tulnud pühadeks koju, tõi Lui vennale iga kord mõne raamatu, brošüüre, mis polnud kergesti kättesaadavad, mõnikord isegi lendlehti, vennale enesele lugemiseks kui ka ustavatele sõpradele edasiandmiseks.

Joosep oli vanglast tulnud mitte hoopis «tühjade kätega». Ta oli seal kokku puutunud «poliitilistega», kes olid oma teadmiste poolest temast kaugel ees. Nendega rääkides oli ta oma teadmisi ühiskondlikul ja poliitilisel alal täiendanud, oma vaateid usundile ja kõlblusele avardanud. Tema pahempoolne hoiak oli

kindlust omandanud. Vanglast lahkus ta märksa küpsemana, kui oli sinna minnes. Müüride vahel veedetud aega ei pidanud ta mitte mahavisatuks.

Kui nüüd Lui pühade puhul kodus viibis, siis arutati üheskoos küsimusi, mis Joosepil lugedes või tegelikust elust esile kerkinud, millest ta ise jagu ei saanud. Neid küsimusi oli palju, alates Aadu-sarnaste sulaste seisukorra parandamisest ja ulatudes imperialistlike riikide anastamispüüeteni.

Lui oli hoolsasti Nõukogude Liidu ajalehtede järele sealset majanduslikku ja kultuurielu arengut jälginud ja tutvustas ka sellega venda. Joosepile näisid nii mõnedki sealsed saavutused olevat uskumatud. Lui soovitusel ja juhatusel oli Joosep juba enne vanglasse minekut hakanud vene keelt õppima, lootes kord teise abita piiritaguse eluga ajakirjanduse kaudu tutvuda. Vanglas oli Joosep vene keele õppimist raamatute järgi ja mõne kaaskannataja abil jätkanud. Jätkas veel nüüdki vähehaaval.

Raamatu kõrval oli ajaleht Joosepile igapäevaseks tarviduseks. Ta jälgis innukalt ühiskondlikku ja poliitilist arenemist lähemal ja kaugemal. Ärevusega oli ta lugenud teateid kodusõjast Hispaanias, Hitleri tõusust Saksamaal ja Mussolini võitudest Abessiinias. Nüüd kütkestas välispoliitikast tema huvi Itaalia hoovõtmine Albaania vallutamiseks.

Parempoolse diktatuuri kehtestamine kodumaal oli teda ärritanud, aga ühtlasi seletada aidanud, et meie töörahvas ei ole veel küllaldaselt ette valmistatud vastulöögi andmiseks. Tal oli selge, et ettevalmistamise ülesannet tuleb täita töörahval enesel, see on: ärksamatel töörahva hulgast, järelikult ka temal, nii palju kui seda võimaldasid tema võimed ja napid teadmised. See ülesanne oli tal südamel seisnud vanglas ja pärast seda. Oma «süüd», mille eest ta kaks aastat kraesse sai, pidas ta liiga väikeseks, nii tühiseks, et sellest ei sobinud rääkidagi. Mis ta siis oli ära teinud?! Kõigest mõne lendlehe kellelegi pihku pistnud! Sellega ei võinud ta hoobelda. Kaks kergesti teenitud karistusaastat tuli nüüd tagantjärele tasa teha, selleks midagi rohkem korda saata.

Ei olnud loota, et avarduvad võimalused töörahval koos käia, kõnesid kuulata, organiseeruda. Kohapealsed ärksamad ja erksamad jõud pidid oma ümbruskonna palgateenijate ja kehvikute hulgas selgitava sõnaga klassiteadvust tõstma, usku töörahva jõusse äratama, klassivõitlusele virgutama.

Seda katsus Joosepki teha, kus oli juhus, kas või simmanil.

Eriti hoolsasti oli ta liikumas kõigi valimiste eel. Kuigi ta ise ei kandideerinud, tegi ta ometi kihutust äärmise vasakpoolse kandidaadi kasuks niihästi avalikul koosolekul kui ka üksikult iga tööinimese juures, kellest lootis toetust saada «oma» kandidaadile. Muidugi tegi ta selle juures küllalt üldisi sõnu, võib-olla kulunudki sõnu. Aga tähtsamaks pidas ta faktide ja arvude ettetoomist. Need oli ta ajalehtedest, brošüüridest ja lendlehtedest pähe jätnud. Ta teadis, kui palju keegi klike tegelastest mitme-setme koha pealt ilmatu suurt palka saab, kui palju kellegi suure mehe võlgasid kustutatud, kui palju meil neid, kellel pole jalatäitki maad, kui palju popsikohti, kus pole hobust ega lehma jne.

Need andmed ladus ta kihutust tehes, mida nimetati hallparunite hulgas ässituseks, valijatele peast ette ja just need andmed avaldasid soovitavamat mõju kui vastaste materdamine.

II

PÜHAPÄEVAÕHTU POPSITARES

Pühapäevaõhtut veedeti mitmeti, igas talus, igas peres, igas popsihurtsikus omal kombel. Kus istus peremees külalistega lauas, tuba täis prae- ning kohvilõhna ja tubakasuitsu, kõne all tööliste puudus ja peekonihinnad, parteitülid ja tõuvasikad, Kaitseliit ja kunstsõnnik. Kus istuti lauas, viinapudel keskel, suits igaühel suus, ja tapeti paukudes soldateid kuningatega, kuningaid ässadega. Kuhu oli kogunenud noori, keerutati kandle või harmoonika saatel tantsu või kõõritati ringmängus, kuigi lumi oli veel maas:

Sui oli kätte tulemas :,:
Toomingate õiepungad olid lahti minemas :,:

Kus luges siledaks soetud hallipäine vana mees, traatraamega prillid ninal, nõrga tulukese valgel koltunud lehtedega paksust raamatust ja naine teises lauaotsas kuulas seda huuli liigutades hardunult, sõrmed vaheliti. Kus nuttis ja virises viletsas toakeses väikesi lapsi räbalais rõivis ja põdur ema püüdis neid rahustada, kelle pead silitades ja nägu pisaratest pühkides, kellele mõnd toidupalukest pakkudes, kellele homme midagi suupärast lubades, keda kurja sõnaga hirmutades. Kus istusid mõned nooremad mehed popsitoa nurgas, tuuldunud nägudel tõsine ilme, ja rääkisid tööoludest linnas ja maal, «kodadest», töörahva juhtidest, poliitilistest protsessidest, vanglatest jms.

Pops Kruusvalli kehvalt sisustatud tagatoas tehti sel pühapäevaõhtul rohelise kupliga lambi valgel tööd: ühel pool lauda tikutas isa säärsaabaste taldasid, ema paikas teisel pool lauda kummargile vajunult katkist särki. Roosilise otsmikuga, koltunud ja peenelt pragunenud palgega, pisut longates aega mõõtev seinakell oli üle üheksa.

Kaks valget tikurida oli pooltallas. Isa nühkis selle raspliga siledaks, hõõrus siis karvase käeseljaga halli siilhabet lõua otsas, silus sõrmenukiga kulunud luua sarnaseid halle vurre ja lausus oma tööga rahul olles:

«Niihästi kui valmis! . . . Joosepil homme metsa minnes jälle jalga tõmmata!»

«Eks see metsatöö lõhu jalatseid,» sõnas ema, pead särgilt tõstmata.

«Igal tööl oma häid ja halbu külgi,» jätkas isa, veel kord raspliga tikuotsi nühkides.

«Näe, metsatöö siiski Joosepile meele järele. Suiliseks läheb, aga talvel tahab omapead olla, võtab sae ja kirve kätte,» rääkis ema.

«Suvel taludes töökätest puudus, muidu ei tea kas tulekski peremehed teda palkama,» jätkas isa tasemini ja salapäraselt.

Ema pea tõusis nüüd järsu nõksuga ja käsi nõelaga peatus. Ta heitis valju pilgu isale ja osatas pahaselt:

«Ei tuleks Joosepiga kaupa tegema?... Noore mehega, kellel käed-jalad terved ja muidu kah?!»

«Eks tal ju see vangis istumine,» vastas isa süüdlaselt, naise järsust toonist üllatatud. «Egas peremehed seda kergesti unusta!»

«Egas ta varguse pärast istunud!» urises ema, jälle nõeluma hakates.

«Poliitika pärast või varguse pärast — teevad hallparunid seda vahet!» rääkis isa. «Nojah, siis veel see läbiotsimine!»

«Egas vargust otsitud!» pahandas ema.

«Seda n'd küll, et vargust ei otsitud,» möönis isa leplikult, pani tallutatud saapapaari seina äärde voodi otsa alla, hakkas laualt tööriistu koristama ja jätkas: «Metsatöö juures Joosepil muidugi see hea külg, et võtab saekirve kätte, kunas tahab, tuleb koju, kunas tahab, õhtuti vaba, võib lugeda... Ei ole tal peremeest sundimas ega käskijat kannul... Mul tänaseks küllalt!» lisas ta siis ja ajas oma tüseda rühi sirgu. Ta oli seitsmekümne lähedal, keskmist kasvu, siilhabe ja lühikesed kihvad hallid, püsti soetud juukseharjas samuti hall. Ta võttis seinariiulilt raamatute pealt ajalehe ja sõnas laua äärde istudes:

«Tea, kuhu need poisid nii kauaks jäävad? Läksid, et värsket õhku hingata... Paar tundi juba mööda...»

«Astusid ehk kuhugi sisse,» arvas ema.

Isa hakkas ajalehte lugema, ema lõpetas pesuparanduse, tõusis istmelt, sirutas kummargil istudes kangeks jäänud selga ja astus kapi juurde. Ta oli pihast sale, hoolimata kuuekümnest aastast veel kortsudeta kõhnavõitu näoga, mis oli pikerik, altpoolt ahenev, kindlate joontega. Helepruunide, lahust kahele poole soetud juuste hulgas oli veel vähe halli. Ta avas vana, ebamäärast tuhmunud värvi kapi, millel ühe jala asemel oli puuklopp. See jalg oli kolimiste ajal murdunud ja kadunud, nagu kroongi kapi pealt. Värv oli ebamääraseks luitunud ja laiguline, uksed hingedel längakile vajunud. Muugi toasisustus andis üleelatud rasketest aegadest tunnistust.

«Lui pärast praegugi veel muret,» sõnas ema tagasihoidlikult kurtes ja korraldas kapiriiulil pesu. «Kas

jõuab ükskord oma tudeerimisega lõpule! . . . Ega muud, teeb oma tervisele liiga! . . . Näe, nüüdki pühade vaheajal — hommikust õhtuni raamatute taga!»

«Egas teda keegi sunni!» mühatas isa ajalehe varjust. «Küllap ta teab ise väga hästi, kuidas oma tervist hoida! . . .»

«Teada n'd teab küll, aga ei taha vendade kulul kaua õppida!»

«Palju's ta veel vendade kulul! Suvi otsa teenib ise, teeb metsas, turbarabas või ehitustel tööd!»

«Sellega ei saa talve läbi. Näe, Kaarlist vend ei tahagi enam tema toetuseks midagi anda!» jätkas ema, kuigi mitte niivõrd mure sunnil, kui poegadest rääkida tahtes.

«Kaarel ei taha enam sellepärast Luid toetada, et tal naisevõtu tuurid sees! Tahab koduväiks saada, enesele paremaid hilpe muretseda, selleks kulub palk!» rääkis isa, pead ajalehe tagant tõstmata.

«Siis ta alles võikski Luid koolitada!» ütles ema.

«Arvad?! . . . Pane tähele: saab hallparuniks, — vaat siis alles ihnub! Ei enam, et senti kellelegi täiks laelaenata või anda!» Isa häälest kuuldus siiski, et ta Kaarli koduväiks saamisest heameelt tunneb.

Väljast kostsid nüüd sammud. Jäädi kuulatama.

«Ongi vist poisid!» lausus isa rõõmsalt ja laskis lehe langeda.

«Vist jah mõlemad!» sõnas ka ema heal meelel. Ta sulges kapi ukse ja ütles ettetuppa minnes:

«Vaja neile süüa otsida.»

Ta läks eestuppa, mis oli ühtlasi ka köök, ja süütas seal klaasiga lambikese põlema. Kaks noormeest astusid sisse ja võtsid pealisriided seljast. Vanem neist, Joosep, oli pisut üle keskmise kasvu, õlgadest ja rinnust keskmise tugevusega, pikliku, altpoolt aheneva näoga, helepruuni vurrumuruga ülahuulel, helepruunide, kohevalt üle pea lükatud juustega, laheda ilmega. Noorem vend Lui oli Joosepist lühem, õlgadest kitsam ja ahtama ning kõhnema näoga. Ilme oli tal kinnine, helepruunid kulmud silmadele surutud. Juuksed olid tal heledamad kui Joosepil ja lahust paremale lükatud, lõug ja ülahuul puhtaks aetud.

«Istuge nüüd muudkui lauda!» ütles ema ahjust panni praetud kartulite, kapsaste ja lihaga välja tõmmates, millest levines isuäratavat lõhna.

«Olete ise söönud?» küsis Joosep, pinki laua äärde seades ja sellele laskudes.

«Juba ammu!» vastas ema. «Isa tallutas su saapadki ära.»

«Pühapäeva õhtul! Oleks võinud puhata!» nurises Lui ka lauda istudes.

«Oh pojakene!» lausus isa, pingi otsale istudes, «peremehel pühapäev, rikkal rõõmupäev, vaesel vaevapäev, popsil paast! . . .»

See oli öeldud mõrudalt naljatades.

«Peremehel sellepärast pühapäev, et vaene näeb vaevapäevi, orjab teda,» sõnus Lui, püüdes oma «tarkust» varjata leebe tooni taha.

«Õige n'd küll, aga nii see on siin ilmas — ja mis seal parata!» ohkas isa lühidalt.

«Egas see igavesti nii jää!» sõnas Joosep lohutavalt.

«Ei jää? . . . Kuidas see paraneb?» kahtles isa, ja ema meenutas praeliuda keset lauda asetades õrnalt, etteheitest hoidudes:

«Näe, Joosep läks ilma soojaks kütma, sai ise müüride vahel külmetada.»

«Eks tegijal juhtu mõndagi,» lausus Joosep naljatoonil, et möödunud asja süngelt ei võetaks.

Ta hakkas ilmast rääkima, mis olevat üsna külm.

Väljast kuuldusid rühkivad sammud, puhastati jalgu lumest ja uks tõmmati koputamata lahti. Keskmist kasvu tüse mees, härmatanud vurrudega, pihtkasukas seljas, teretas kõvasti. Nähes ennatunud nägusid, küsis ta pahaselt:

«Ei tunne ära või?» Seda öeldes võttis ta läkiläki peast.

«See jo Aadu!» hüüatas ema. «Kust sa, poja, nii hilja? . . . Võta seljast ära, istu ka lauda!»

Aadu oli isa moodi, ainult aastat kolmkümmend temast noorem, nägu vist pühapäeva puhul puhtaks aetud, valkjad juuksed lühikeseks lõigatud. Rutulisest käigust puhkides tõmbas ta pihtkasuka seljast, viskas voodile ja laskus pingile.

«Sul oli vist asja, ega sa muidu nelja-viie versta tagant nii hilja,» päris isa.

«Anna üks naps, kui on!» vastas Aadu ja lisas, kui korra ägedasti lühikesest tuhmist õlekarva juukseharjasest üle lükanud: «Ei käi meiesugune pühapäevalgi ilmaaegu, saati siis veel nii hilja!»

«Meiesugune!» urises Lui enese ette.

««Meiesugune» — see tähendab vaene sulane, kellel naine ja kolm last, kes teise kõrval elab!» seletas Aadu solvunult.

Isa võttis kapist pooliku «asuniku» ning jalata topsi, täitis ja lükkas Aadu ette. Ema tõi talle taldriku, noa ning kahvli ja päris sunnitud ükskõiksusega:

«Midagi juhtunud või?»

Aadu viskas topsi tühjaks, hammustas pala liha ning kartulilipsu peale ja torises jonnakalt:

«Teadagi, et midagi juhtunud! Kui nii suur pere ja niisuke elamine, eks siis ikka juhtu midagi! Ühel üks häda, teisel teine. Nagu isa-ema seda omast käest ei tea!»

«Jah, nii see paraku on, see naisemehest sulase elu!» möönis isa.

«Kalla veel üks naps!» ütles Aadu. «Saab nõndagi seda elu väheks unustada!»

«Unustamisega asja ei paranda!» rääkis Lui süües omaette.

«A' kuidas siis?... Istumisega?... Või sinu tarkusega?» nöökas Aadu.

«Mis te nüüd nõnda!» manitses ema. «Sa ütle parem, Aadu, mis teil's juhtus?... Mõni jälle haige või?»

«Teadagi, et mõni haige, kui mitu väikest niisuguses kuudis, kus tuul puhub iga prao vahelt läbi! Viiu palavikus... Õhetab kui kerisekivi!...»

«Toonud ometi arst!» nurises ema.

«Tõin,» vastas Aadu süngelt. «Ütles, et kurguhaigus, tihteriit või midagi, et laps tarvis linna viia. Muidu ei tea, kuidas elugagi jääb!... Kui vanaema tuleks teisi lapsi karjatama, ma sõidaks homme naise ja Viiuga linna. Kui saaksid nüüdsama tulla, minuga koos,» ütles ta emale.

«Miks ma ei lähe, kui nii on!» nõustus ema ja tõi teenõud lauale.

«Saad peremehelt hobuse linnasõiduks?» küsis isa.
«Täna arsti toomiseks ja homme linnasõiduks,» vastas Aadu, suupistet võttes. «Eks suvel tule naisel päevadega tasa teha!»
«Kas sul's hobune sulasekaubas pole?» päris Joosep.
«Kaks korda aastas linnasõiduks, üks kord — kirikusse,» vastas Aadu. «Need sõidud olid mul aga jõulust saadik läbi.»
Söödi sõnalausumata mõni minut, siis küsis ema tagatoa lävel rätti pea ümber sidudes:
«Piima peremehelt saate?»
«Niisuguse hingehinna eest, et ei raatsi ise rüübatagi. Anname ainult lastele,» vastas Aadu kurjalt ja pani kahvli ning noa käest.
Joosep ja Lui lõpetasid söömise, ema kallas neile ning Aadule teed ja läks siis tahatuppa riietuma.
«Nii et sina, Lui, oled ainuke meie perekonnas, kellel kord kergemat põlve loota...» rääkis Aadu. «Hakkad advokaadiks, ajad raha kühvliga kokku, ostad linnas majad või maal mõisa, võid minu kojameheks või moonakaks võtta. Siis on mul juba kuus-seitse last, annan selle poolest moonaka mõõdud täiesti välja!»
Lui oli juba suud avamas, aga Joosep andis talle märku: ei maksa! ja Lui vaikis.
Isa võttis lepitavalt sõna:
«Egas ta õpi, et kerget põlve kätte saada! ... Aga et need asjad on nii, nagu me isegi näeme ja tunneme: ühed vaevlevad vaesusega, teised upuvad külluses, siis peab ometi keegi sellest rääkima! Ja kes muu sellest räägib, kui mõni, kes ise viletsusepesast pärit!»
Niihästi Joosep kui ka Lui teadsid, et isa selle «tarkuse» nende kõnelusi kuulates omandanud.
«Oo, see alles mõistab mõnusat elu maitsta!» hüüdis Aadu.
Isa tahtis talle veel vastata, aga Joosep viipas keelavalt käega ja ütles:
«Ära hakka ta'ga vaidlema!»
Aadu näis sellest solvuvat ja kähvas kohe:
«Ah minuga ei maksa vaielda?! ... Mina olen rumal?!»
«Keegi pole seda ütelnud!» sõnas Joosep.

Aga Aadu ei rahustunud, vaid jätkas kibestunult:
«Kas meil vähe popsipoegi, kes nagu konnad mätta otsa roninud!»
«Mis sa n'd nõnda!» manitses ema. «Ei hakka Lui kuhugi ronima!...»
«Vaat õigust ei ole maailmas! Selles on viga!» ohkas Aadu pihtkasukat voodilt võttes.
Lui pöördus tema poole ja lausus kuivalt:
«Õigus kehtib maailmas ja meil, aga see on tugevama õigus!»
«Kelle «tugevama»?» küsis Aadu.
«Jõukama, rikkama, kapitalisti, suurniku õigus,» vastas Lui.
«Ja te tahate seda õigust vangis-istumisega murda?» pilkas Aadu, lõi käega ja hakkas pihtkasukat selga ajama.
Ema tuli tagatoast, soojalt riietatud, valge kootud rätik pea ümber. Ta andis isale ja poegadele mõningaid juhatusi majapidamise asjus ja väljus ühes Aaduga.
«Jah, nii see sulase põli on!» ohkas isa. «Ei ole Aadul kergem kui mul, kuigi aeg on edasi läinud ja mõnigi asi maailmas muutunud. Ja Aadu lastel tuleb samuti kui mul kõiki neid raskusi ja viletsusi kannatada. Ei lähe maailmas midagi paremaks.»
«Kõik päevad pole veel õhtul!» sõnas Lui paljutähendavalt ja tõusis lauast.
Ta läks Joosepiga tahatuppa. Tükk aega istusid vennad laua ääres ja lugesid, kumbki omaette. Siis soovitas Joosep magama minna, loovutas lambi Luile, riietus lahti ja heitis pakkudele ning saelaudadele tehtud nagisevale asemele.
«See Aadu asi paneb mõtlema!» sõnas Joosep vähe aja pärast oma asemelt, mis nagises vähimagi liigutuse juures.
«Üksiknähe maaproletaarlase elust,» vastas Lui varsti oma voodist ja lisas vähe aja pärast: «Üksiknähe, mis ütleb rohkem kui pikk propagandakõne.»
Vaikiti mõni minut, ja Lui oli jälle lugema hakanud, kui Joosep jätkas: «Kujutle, et mulgi tuleb naisevõtu mõte. See pole liiga vara — lähenen kolmekümnele.

Mindki ootab siis Aadu elujärg. Ega ma kavatse ometi mulkperemehe kombel vallaliseks jääda ja manulisega läbi ajada.»

«Muidugi mitte,» möönis vend ja küsis pooleldi naljatades: «Ons sul kellegagi selles asjas kokku räägitud?»

«Ei, seda küll mitte,» vastas Joosep. «Eks silma ole heidetud mõnele ja mõni vahest minulegi, aga mis me sellest enneaegu!» Ja et juttu kõrvale pöörda: «Nii et kavatsed sel suvel turbarappa minna?»

«Palju's mul valida on!» vastas Lui. «Ehitustööd ehk leiduks, aga juhuslikult. Samuti tänavasillutamist... Rabas on ju see huvitav külg, et barakis elades puutun lähemalt tööinimestega kokku. Muidugi on seal igasugust rahvast, aga leidub ka omamõttelisi ja neid, kes vastuvõtlikud... Peale selle olen rabas linna tolmust eemal, nii-öelda suvitan... Enne minekut katsun veel paar eksamit ära anda.»

«Vaata, et endale raamatu juures ega rabas liiga ei tee!» manitses Joosep vennalikult.

«Ole sellepoolest mureta! Tean, misjaoks me tervist peame hoidma!» rahustas Lui teda oma voodilt, ja siis: «Sina kavatsed tänavu jälle kuhugi suiliseks minna?»

«Või see oma minek on! Kui tuleb peremees, kellega kaubale saan ... Siin on juba mõned neist, kes veel enne pühi metsavedudel käisid, selles asjas juttu teinud, aga pakkusid leeduka või poolaka palka. Neid siin võõral maal hõlpus kurnata. Nende tõttu surutakse oma töölistegi palgad alla.»

«Oma käe peale ei taha suveks jääda?»

«Metsas ei ole suvel igakord tööd ega tegemist. Käia taludes päeviliseks — pole kuigi meeldiv. Raudteetööliseks olla tänavu pakkumisi ülearu. Nii et ei jää muud, kui mõnda tallu jüripäevast mardipäevani,» vastas Joosep.

«Kas või nii!... Mõned raamatud, mis tõin, võtad muidugi kaasa. Õpid neist vähehaaval, aga veel enam sellest, mis oma silmaga näed, oma kõrvaga kuuled.»

«Sõidad ülehomme?» küsis veel Joosep.

«Isa tellis Laanepilult ülehomseks hobuse. Kevadpühad on läbi, aeg on minna. Pealegi on reetee varsti lõppemas.»

Kui vähe aega vaikides lebatud, lausus Joosep: «See Aadu olukord ei lähe mul ikka meelest.»

«Aadud, see on — sulasmehed oma naise-lastega peavad meid «tööle» virgutama.»

Vähe aega vaikisid mõlemad, siis ütles Joosep nagu süüdlaselt:

«Olen küll lugenud raamatutest, mis sa mulle andnud, üht-teist, olen kuulanud sinu seletusi, aga niipea kui tuleb mõni küsimus tegelikus elus lahendada — ei mõista! Olen veel kui ujuja, kes raamatust liigutusi õppinud, aga kui vette läheb, vajub kui kivi.»

«Nii hull see asi sinuga ei ole,» vastas Lui. «Katsu ainult kõike kainelt kaaluda, pidades meeles, kes me oleme. Tähtsamate küsimuste lahendamisel võime muidugi üheskoos nõu pidada. Eksisamme teeb meist igaüks, aga tuleb hoiduda, et midagi parandamatut ei tee. Seda enam, et ma sinu eest oma sõna olen andnud.»

«Oma sõna? . . . Kus?» päris Joosep üllatatult ja tõusis oma kägiseval asemel käsipõsakile.

«Siis, kui sulle ülesanne anti, olgugi üsna väike — see lendlehtede levitamine. Sind tunti vähe. Mind tunti paremini. Ja usaldati. Ma siis ütlesin, et sind võib niisamuti usaldada kui mind ennast. Ütlesin veel, et sa tunned küll teooriat vähe, aga sinu hoiak on kindel. Ma uskusin seda. Elu ise on selle hoiaku sulle kätte õpetanud, sest sa oled kõva praktilise kooli läbi teinud. Meelega sa meie ühise asja vastu ühtki sammu ei astu, selles olen kindel. Tuleb vaid eksisammude eest hoiduda ja vähehaaval juurde õppida. Raamatuist ja ühtlasi tegelikust elust.»

«Siiski, see sinu vastutus minu eest — see otse hirmutab mind. Korraga ma vääratan või libisen! . . . Siis oled sina häbistatud!» nurises Joosep.

«Kuhu sa ikka vääratad või libised! . . . Mõne tähtsama sammu astumisel peame üheskoos nõu.»

Joosep laskus sõnalausumata põhkpadjale.

Lui katsus veel lugeda, aga väsis varsti, lausus: «Küllalt tänaseks!» ja kustutas lambi.

Joosep ei uinunud niipea. Ta katsus vastust leida küsimusele, mis teda juba mõnda aastat aeg-ajalt vaevanud ja mis täna Aadu seisukorra tõttu eriti peale-

tungivalt esinenud. Vähe puudus, ta oleks Lui abiks võtnud, sest küsimus oli küllalt tähtis, et selle üle vennaga nõu pidada. Aga ta kartis, et vend võib sellest välja lugeda: Joosep ei taha mind enam toetada, peab tarvilikuks enda tulevikku kindlustama hakata, ja tal on selleks täiesti õigus.

Joosep ei pidanud enda tulevikule mõtlemist mitte ainult oma õiguseks, vaid ka kohuseks. Varsti on tal kolmkümmend aastat seljataga — mis edasi? Kas ikka suviti kusagil talus sulaseks, talviti üksi, isaga või mõne teise paarimehega metsas, varem või hiljem naisevõtt — seda pidas ta iseenesest mõistetavaks — lapsed, korter kusagil saunahurtsikus, popsitares või kõrvalisena talutares, vaesus, viletsus, haigused... Igaühel ei lähe ometi niigi hästi kui tema isal: ta oli peatunud popsikohal, ja kui tuli võimalus seda omandada, maksis selle kolme täisealise tööka poja abil kinni. Oleks aga kergemeelsus loota, et temal, Joosepil, läheb päevast päeva hea õnne peale edasi elades sama hästi. Muidugi, üks tee on kõige tuttavam: muretseda endale ükskord popsikoht, teiste sõnadega: osta lapike maad ja ehitada majake peale ja kasvatada seal lapsi... Aga selleks kuluks — tööinimese mõõtudes — tubli summa raha. Kas jõuab ta selle koguda näiteks kümne aastaga, viimast kui senti kokku hoides? Kui jätta suitsetamine maha, süüa leivakõrvaseks aina soolaräimi kõige peadega ja luiega, astuda pikad sammud, et jalatseid kuluks vähem... kurat võtku, seda ta ei suuda!

Kui jõuaks koguda tubli summakese, võiks rentida talu? Aga rentnike seisukord on hullem kui popsidel. Või hakata kusagil pooleterameheks? Nendegi viletsusest on küllalt kuuldud. Või osta, kui natuke raha kogutud, voorimehe-värk, istuda pukki ja hakata linnas saksu sõidutama? Aga ei, ta ei saa seal koduneda ega suuda harjuda uue ümbruskonnaga.

Meenutanud kõiki tööolusid, millele läinud ümberkaudsete kehvikute pojad, tuletanud meelde vananeva maatarahva elu-olu, tundis Joosep muret enda tuleviku ees. Ja kuigi see mure ei olnud veel suur, möödus kergesti, siis vist küll sellepärast, et vanema põlve vilet-

sused olid veel kaugel. Senikaua kui on tervist ja jõudu, pole midagi häda.

Kui Luil ülikool seljataga, kui tema ei vaja enam toetust, eks siis pea selguma, kuidas perekonnaelule ja vanadusepäevadele kõike jõudu kokku võttes vastu minna.

Joosep pööras oma nagiseval asemel teise külje ja uinus varsti.

III

SUILISE KAUP SUURNIKUGA

Laanepilult mõne versta kaugusel soise metsa taga oli keskmise suurusega ja üsna jõukas Tiitma talu.

Tiitma vana oli enesele uue elumaja ehitanud, aga endist veel mitte maha lasknud lõhkuda. Seal vanatoa kambrites elas naisteenija ja suvel karjanegi. Peremees ei keelanud, kui sinna pühapäeviti noori kokku tuli.

Nii oli seal tänagi, pühapäeva õhtul, kümmekond poissi ja tüdrukut koos, harmoonika mängis, ähmase laelambi valgusel keerutati tantsu ja tehti vahel ringmängu. Peremees, paljaks aetud roosatava näoga, hall põskhabe kummagi kõrva ääres, halle juukseudemeid pealael, peatus korraks lävel, muheles andestavalt ja lausus manitsedes:

«Et te aga seda vana majalogu põlema ei süüta!»

Ka Joosep oli siia tulnud. Tema vangistus oli juba sedavõrd ununemas, et seda siin keegi ei sõna ega käitumisega meelde ei tuletanud. Ta ei mõistnud küll neidudega lõbusalt vestelda, ei iseloomu ega aastate tõttu, aga teda salliti meelsasti, niihästi laitmatu välimuse kui ka viisaka käitumise pärast. Temaga mindi meelsasti tantsima ja eelistati teda tantsule kutsumisel noorukitele. Eks olnud ta ju naisevõtu-ealine, ja kes teenijatüdrukuist poleks teda soovinud tulevaseks! Tema «minevikku» arvestasid noored neiud kõige vähem.

Samal ajal kui noored vanas majas lõbutsesid, sahkas peremees oma kahe külalisega uues majas lambitule valgel juttu. Külalisteks oli rahvaesindaja, lellepoeg Änari Georg — tavaliselt Jorss — ja naaberpere-

mees, keda hüüti Punahabemeks, Nad olid asja pärast tulnud, esimene linaseemet kuulama, teine suguvasika pärast. Aga neid oli vastu võetud kui külalisi, antud keskmiselt lõunat ja pärast seda kohvi. Sellejuures oli kõneldud kõigist peremeeste päevamuredest, eriti aga mitmel puhul tööliste puudusest. Tiitma vana küll ise sellepoolest hädas ei olnud. Temal oli võõrast peret vähe, ainult üks naisteenija aasta läbi ja suvel peale selle veel karjus. Kaks poega tulid välistöödega toime; kui kibe heina- või lõikusaeg, võeti päevilisi. Sellepärast võiski vana Tiitma laua otsas istudes rahulikult külaliste vaidlust kuulata, lühike piip hambus, roosataval raseeritud näol muhelev ilme. Vahel võttis ta piibu suust, silitas korraks vasakut ning paremat halli põskhabet ja katsus ka sõna sekka öelda, aga ei Punahabe ega Änari Jorss ei andnud talle selleks palju mahti. Esimene oli ärritatud ja kurjustas rahvaesindajaga, miks põllumeestele odavat tööjõudu ei muretseta, teine kaitses ennast ja kasutas juhust, et üldse kõnelda, mis oli temal suureks kireks. Tiitma vana ütles kindla sõnaga: tööjõudu olevat meil ülearu. «Ehitagu peremehed töölistele korterid, kuidas muidu perekonnaga tööline tuleb linnast maale,» ütles ta. «Ja linnas vedeleb alati rohkesti tööta töölisi.»

Tema arvamist ei peetud külaliste poolt vasturäägimise vääriliseks.

Kui Jorss nüüd oma arvates selgeks teinud, et rahvaesindus on oma kohust tööliste puuduse asjas küllalt hästi täitnud, küll Leedust, küll Poolast töötavat rahvast tellinud, küll oma töölisi mitmel kombel linnast maale meelitanud, kaebas ta juba teist korda endagi häda: talle olevat ka tublit tööjõulist sulast vaja, mitte mõnd rauka vaestemajast ega mullust karjapoissi, vaid meest, kes kõigi töödega toime tuleks ja võiks olla niiöelda eestööliseks.

Tiitma vana, kes istus, seljaga toolikorjule laskunult, võttis oma lühikese piibu suust ja lausus muheldes:

«Seal vanatoa kambris simmanil istus Kruusvalli Joosep, tubli noor mees, eks tee temaga kaupa!»

«Kruusvalli Joosep!» hüüatas Punahabe ärritatult. «See jo läbi ja läbi punane! Istus mitu aastat türmis!

Egas ometi seda kommunisti lase õige peremees oma tulihoonesse!»

Just nagu põrnis Punahabeme torkimiseks sõnas Jorss lõbusalt:

«Ma teda ei tunne, aga ei karda, kuigi ta on, nagu ütlete, «punane» ja kas või püsti kommunist. Mina kaldun ise ka vahel kommunismi poole... Anna, armas sugulane, see poiss siia, ma teen ta'ga kauba maha, ja küllap näete — tast saab mul edaspidi minu asetäitja, kui ma pole kodumail.»

Punahabe lõi pahaselt käega.

«Kui ta aga annab ennast ikkesse!» kahtles Tiitma vana. «Töötab vahel metsas ja raudteel. Seal pole peremehe sundi ega kedagi!»

«Lase siia kutsuda!» käis Änari Jorss peale. «Ajame ta'ga natuke mõistlikku juttu!... Praegusel ajal ei saa töölisi värvi järele valida! Eks nad ole kõik punased!»

Peremees läks ettetuppa ja saatis sealt minia Joosepit kutsuma.

Joosep istus parajasti üksinda ja kavatses koju minna, kui tuldi ja öeldi kogu simmanirahva kuuldes:

«Peremees laseb Kruusvalli Joosepi enese juurde kutsuda!»

Joosep oli üllatatud, tõstis oma tihedad kulmud, nii et järsule otsmikule ilmusid kortsud, kehitas õlgu ja läks, kuigi ruttamata, noore perenaise järel kambrist välja.

«Keelatakse vist sel kommunistil siin käimine!» lausus keegi poistest veidi kahjurõõmsalt.

Leidus aga teine, kes sealsamas pahaselt kahmas:

«No kurat! Siis me ei tõsta enam keegi oma jalga siia! Sorteerida me endid ei lase!»

Joosep läks minia järel üle õue, natuke uudishimulikult, aga ühtlasi ka umbusklikult. Olgugi et Tiitma vana on tuntud kui lahke mees, on ta siiski seisuse poolest hallparun. Ja mis head on temal, «punase» kuulsusega töömehel, hallparunilt oodata?!

Ta astus minia juhatusel peremehe tuppa ja sulges enese, jättes ilme vajalikult lahkeks. Lausunud «tervist!» ja noogutanud vaevu märgatavalt peaga, jäi ta ukse lähedale seisma ja lisas kuivalt naljatades:

«Siin nagu kohus koos... Mind kutsuti...?»

Tema tervitus võeti Änari Jorsi ja Tiitma vana poolt lahkesti vastu. Punahabe ainult mühatas ja mitte just sõbralikult:

«Pole siin kohut ega kedagi,» algas Tiitma vana koduselt. «Mu sugulane Änari Jorss siin rääkis, et vajab sulast, tublit töömeest... Noh, ma siis arvasin, et vahest ta kõneleks teiega... Nägin, et te seal... Võtke istet!»

Joosep heitis umbuskliku pilgu esiti Punahabemele, siis Änari peremehele ja sulges enese veel kindlamini.

Tiitma vana mõistis seisukorda ja sõnas kohe:

«Jätame teid Jorsiga kahekesi. Siis parem sääraseist asjust rääkida.»

Juba tõusiski ta ja ka Punahabe, kuigi pahaselt tooliga kolistades, ja nad lahkusid toast.

Änari Jorss astus Joosepile vastu, andis talle kätt ja osutas istet laua otsas, nurgeti enese vastas. Jorss võis olla kuuekümne lähedal, meelekohtadel üsna vähe halli, mustad juuksed vastu pealage soetud, nägu ja lõug puhtaks aetud, ülahuulel nürid mustjaspruunid vurrud, õhuke nina pisut küüras. Joosepi silmis näis ta liiga siledana, ilme otse ärimehelikult sõbralik. Ta algas väga lahkesti:

«Tiitma vana, minu lell, kiitis teid kui tublit töömeest... Mul just niisugust vaja!... Praegusel ajal on tööinimesed meie vastu umbusklikud, mõnikord isegi vaenulikud...»

«Peremehed meie vastu samuti,» vastas Joosep muiates.

«Tähendab, asja tarvis parandada!» naljatas Jorss. «Põhjust umbusuks on mõlemal! Ometi koos tuleb meil elada, ühes tööd teha! Sellepärast on parem, kui teineteist sallitakse ja usaldatakse.»

Joosep tahtis midagi vahele ütelda, aga Änari peremees jõudis ette:

«Minu juures on juba mitu teenijat aastaid, mõni koguni aastakümne töötanud — läbisaamine täiesti rahuldav, isegi hea! Ja minu ideaal on: ühte jäämine eluajaks!»

Joosep vangutas pead ja muigas uskumatult.

Peremees oli aga hoos ja jätkas toolikorjule laskunult väga lahkelt:

«Te mõtlete vahest: see on lapselik illusioon! Võibolla! Ma ei saa lahkuda oma illusioonidest, kui need ka teiste meelest on lapselikud... Armastan rääkida oma teenijatega otsekoheselt, avameelselt. Öelgu nemadki, mis nad nõuavad, mis nad soovivad — kui võimalik, katsun alati täita, (nüüd ta naeratas) sellejuures mitte oma peremehehuvisid unustades. Ma ei tohi neid unustada! Mul on suur talu — umbes sada hektarit — siit kilomeetrit kümme lõuna pool, kirikutee ääres — mul on kari, kolm sulast, kolm-neli naisteenijat, masinapark, traktor, mina pean kõike seda korras pidama, kõige eest vastutama. Suurel kohal on suured kohustused — mina kui peremees pean neid täitma! Sellest kasvavad ka minu nõudmised tööinimeste vastu, nende kohustused minu vastu, õigemini öelda: Änari talu vastu!... Olen pisut põllumehe eriharidust saanud, see kohustab mind Änari taluga teistele eeskuju andma! Ma ei tohi ega taha oma küünalt vaka alla peita!...»

Jorss oli kõneldes hoogu sattunud. Heitnud aga pilgu oma kuulajale, kes näis väga ükskõikselt (see tähendab tänamatult) teda kuulavat, tasandas ta häält ja jätkas rahulikumalt: «Siiski, lähme asja juurde. Vajan sulast. Palga suhtes ei taha ma kitsim olla kui teised, toitmine korralik — seda võivad minu teenijad tõendada; toakese leiaksime teile ka...»

Joosep võttis selle pika ja pisut hoopleva kõne peale üsna jahedalt sõna:

«Palkamise puhul on kõik peremehed lahked, sellepärast ärge imestage, kui mind teiegi lahkus ei üllata. Muuseas: kuidas on tööajaga? See on seaduses normeeritud...»

«Tööpäeva pikkus on seaduslikult normeeritud, tõsi küll. Selle pressisid pahempoolsed riigivolikogus läbi. Olete aga ise ka taludes näinud: ei või ometi paari sao jagu loogu maha jätta, kui normeeritud päev lõppenud! Ehk kui vihma karta, siis normeeritud aja järgi sööma rutata. Võtke teine kord, vihmasel päeval või kui

hädalist tööd ei ole, see aeg minult mitmekordselt tagasi. Ma ei tingi, ei ole kitsi!»

«Veerand või ka pool tundi hädalise töö puhul üle normiaja teha — selle vastu ma ei räägi. Harilikult otsitakse aga iga päev, igal söömavahel «hädaline töö»,» vastas Joosep.

«Eks pea siis teile tegema täpselt normeeritud tööpäeva,» naljatas Jorss.

«Mulle üksi? Et ma üksi tuleks õhtul enne teisi koju? Või läheks üksi hiljem, pärast teisi tööle? ... See nagu ei sobi?»

«Mis seal parata! ... Tulgu siis juba kõik ühel ajal teiega ja mingu ühel ajal teiega!» rääkis peremees pilkavalt ohates.

«Kui minu tingimused teile ei sobi ...» algas Joosep, aga Jorss katkestas teda, muutudes jälle lahkeks:

«Ei, ei! Vabandust, kui liiga kaugele läksin! Küllap saame tööpäevaga hakkama.»

«Kas te ise juhatate tööd või on teil keegi eestööline?» küsis Joosep.

«Hakake eestööliseks! Mul muret vähem! Ma loodangi teist seda!» hüüdis Jorss lõbusalt.

«Selleks on mul teadmisi vähe,» vastas Joosep.

«Ma ei mõtle, et te vormiliselt eestöölise kohuseid täidaksite, vaid et te tööga teistele eeskuju annaksite. Ja selleks jätkub heast tahtestki.»

Joosep lausus seepeale muiates:

«Ja arvate, et mul seda head tahet on?»

«Usun seda,» vastas Jorss tõsiselt. «Aga nüüd palk! Õigem oleks palgast rääkida kuu aega pärast jüripäeva. Siis on mõlemad pooled näinud, missugune tasu täiesti õiglane on.»

«Sel kombel olen ma võib-olla kuu aja pärast kohata,» vastas Joosep.

Algas kauplemine palga asjus. Joosep nimetas palga suuruse, ja asjata nägi Jorss vaeva, et sellest kroonigi alla tingida.

Löödi käed kokku. Jorss pakkus käsiraha, «et kaup oleks kindlam», aga Joosep arvas, et sõnast peaks meeste vahel küllalt olema.

«Esialgu sügiseni,» ütles peremees püsti tõustes. «Siis

ehk juba aastateks ja aastakümneteks. Kas või eluajaks,» lõpetas ta naljatades.

«Seda veel näeme!» vastas Joosep jahedalt.

Ta astus õue, peatus ja katsus tehtud kaupa hinnata. Palgaga võis rahul olla, aga peremehe isik jättis segase, isegi kahtlase mulje. Või on iga eriharidusega, arenenud peremees niisugune? Enam ärimehe kui põlluharija moodi. Aga salajas pidi Joosep enesele tunnistama, et see silutud sõnaohter mees talle meeldis. Temaga oleks võinud pikemaltki kaubelda ja vaielda.

Ja suur talu, traktor, masinapark, — seal võib midagi näha ja juurdegi õppida. Vist oleks Lui ka päri, et ma säärasesse tallu suilisekauba tegin.

IV

JÜRIPÄEV

Ema asetas tagatoas kapi ees Joosepi pesu ja riided sumadani, raamatute peale, rääkides sealjuures tasakesi:

«Kaugele lähed seekord! Ei saa sind iga pühapäev näha! . . . Ratta andsid Luile . . .»

«Saab temagi vahel siia sõita,» vastas Joosep, sidudes vana ähmaseks muutunud peegli ees lipsu ja vidutades seejuures silmi, nagu see tal terasema vaatlemise juures kombeks oli.

«Niipalju olen Änarist kuulnud,» võttis nüüd isa sõna, istudes truubi ääres, jalg põlvel, ja suitsetades, «et see on peaaegu karjamõis. Peret palju, peremees kõvasti haritud, istub riigivolikogus.»

«Eks seal ole siis mitmesuguseid inimesi,» ütles ema veidi halvakspanevalt.

«Saabki uusi tuttavaid,» lausus Joosep muretult.

«Ega muud, hakkavad sulle vangis-istumist ette viskama!» ütles ema, aga tema häälest ei kostnud kurtmist ega kartust.

«Eks ma's vasta, nagu tarvis,» sõnas Joosep.

Ta oli riides ja suges peegli ees harjaga oma helepruune juukseid üle pea ning meelekohtadelt kõrva taha.

Ema vaatles teda heldinult ja ütles siis:

«Sa ära lasegi neid lühemaks lõigata! Nii nad lähevad sulle kõige paremini! ... Nägu sul tuuldunud, ainult otsmik valge...» Ja siis veel üsna tasa, poja lähedale astudes:

«Eks niisuguses suures kohas ole kõiksugu tüdrukuid. Ole nendega... mõistlik. Sinusugust katsub jo igaüks õnge võtta!»

«Ei ole ma varnast võtta, et muudkui siruta käsi,» vastas Joosep veidi suurustledes.

Keegi astus väljast eestuppa.

«Tea, kas minu küüdimees või?» küsis Joosep.

Isa heitis praokil ukse vahelt pilgu eestuppa ja hüüdis rõõmsalt:

«See jo Kaarel! ... No astu edasi!»

Kaarel astus tagatuppa, tervitas peaga noogutades ja andis võimaluse end vaadelda, enne kui kübara peast ja palitu seljast võttis. Ta oli kõrget kasvu, sihvakas ja tõmmum kui Joosep. Juuksed olid tal hoolsasti lahust kahele poole siledaks soetud, lõug puhtaks aetud, aga ülahuule äärele väga kitsas riba vurrusid jäetud. Rohekashall ülemineku-aja palitu oli moe järgi õmmeldud, uus plüüškaap palitu värvi, lips ereroosa, jalas juhtnahast läikivate säärtega saapad.

«Sa jo rõivis nagu mõni antvärk!» ütles isa pisut pilkavalt.

«Pean ma's hilpharaka viisi käima!» vastas Kaarel ja võttis nüüd ema ettepanekul kübara peast ja palitu seljast.

Riivanud siis Joosepit mitte just sõbraliku pilguga, lausus ta nöögates:

«Vaat kus alles noorhärra! ... Mõrsjamõisa minek või?»

«Sina noolid peretütart, mina lähen mõisapreilisid vaatama!» vastas Joosep.

Ema rääkis nüüd Kaarlile lühidalt Joosepi Änarile minekust.

«Nii et siis ikkagi jälle sulaseks!» kahjurõõmutses Kaarel, istus isa pakutud toolile ja viskas jala üle põlve.

«Ei püüa igatahes hallparuniks pugeda!» vastas Joosep kuivalt, kohmitsedes veel sumadani juures.

«See ei viiks sind mitte trellide taha!» soovitas Kaarel.
«Ole' sa minu pärast mureta!» sõnus Joosep mitte just sõbralikult.
«Mis te n'd jälle!» manitses ema.
Isa seisis truubi ääres, hall nüri siilhabe, vurrud ja juusteharjas pühapäevalikult korras.
«Ä' põlake peretütreid,» naljatas ta. «Mis neil vahest näo poolest või muust puudu jääb, see makstakse kaasavaraga ilusti kinni!»
«Miks sa siis omal ajal peretütart ei kosinud?» küsis Kaarel.
«A' ma või? ... Eks ikka, et ema oli etem! Ä' sea peretütart tema kõrvale! ... Muidugi puupaljas! Aga mis sest! Näe, kasvatas teist ikka mehed!»
Kaarel kuulas seda üleolevalt muiates ja sõnus nüüd halvakspanevalt:
«Noh, neist «meestest» on mõni ka, kuidas ta on: üks ammu juba täisealine, aga teised toetagu teda! ... Ma olen aga järele mõelnud, et see võib teda aina rikkuda. Olen järele mõelnud, et mina teda enam toetada ei taha. Ei ole enam lusti.»
«Arusaadav!» vastas Joosep teravalt. «Tulevase hallparuni jutt.»
Kaarel ei pannud seda tähele ja jätkas:
«Kui see õige peaks olema, et mõni «mees» õppimise kõrval aina «punaste» asjadega jändab, siis ei ole põhjust teda toetada. Vallas räägitakse pealegi, et ta piiri tagastki rahasid saada.»
Joosep pöördus järsult venna poole ja käratas:
«Vallas räägitakse?! ... Kes räägib?»
«Häbematu laim!» kurjustas nüüd ka ema. «Pole ma sünnitanud poega, kes ennast sel kombel müüks.»
«Ei mõistnud Kaarel ka rääkijale vastata, nagu tarvis! ...» nurises isa.
Kaarel süütas paberossi, nohistas ninaga ja urises vaenulikult:
«Õiendagu igaüks ise oma arved!»
«Kus kurat see küüdimees nii kauaks jääb!» pahandas Joosep. «Lubati lõuna ajaks siia saata! ...»

Ema ei saanud aga Kaarli uudist unustada ja ütles talle väga pahaselt:

«Mis sul need «punased» korda lähevad! . . . Egas sa veel mõni hallparun või konstaabel ole, et nad sul nõnda hinge peal!»

Ja isa lisas naljatades:

«Kui kord nii peaks olema, et Kaarel saab naise tõttu hallparuniks, egas see «punane» vend lähe siis jalamaid sinu talu üle võtma.»

Kaarel suitsetas sõnagi lausumata.

Joosep aga võttis juba rahulikult sõna:

«Kui see «mees» enam Luid toetada ei taha, olgu! Küllap ma ise.»

«Nii vana poiss kui Lui peaks juba vanemaid toetama,» sõnas Kaarel väga õpetlikult.

«Sa oled veel vanem, — kas sa toetad vanemaid?» küsis nüüd Joosep akna juurde astudes ja lisas kohe rõõmsalt:

«Näe, sealt see mu küüdimees tulebki! . . . Saan ehk veel päevavalgel pärale!»

«Oleks ehk enne minekut natuke iva võtnud!» ütles ema. «Mul praetud kartulid ahjus.»

«Ja mul naps sinna juurde!» naljatas isa.

«Sõin nüüdsama,» lausus Joosep ja hakkas palitut selga tõmbama.

Isa läks õue ja kutsus hõreda habemega, karvase kulunud kaussmütsiga, kohmakas talverüüs vanaldast küüdimeest sisse. Too kobis küll vankrilt maha, astus jalgade elustamiseks mõne sammu edasi-tagasi, aga keeldus sisse tulemast — aega olevat õhtuni vähe, tee halb . . .

Kruusvalli vana näitas võõrale laudadega kaetud palgivirna ja seletas, et kavatseb väikese sauna ehitada; teisele poole saunaseina isegi aidakambrikese. Enne pole selleks jõudu jätkunud, tulnud ikka aastaastalt edasi lükata.

Võõras muheles kortsuliste silmanurkadega ja lausus kaussmütsiga kaetud pead vangutades mõrudalt:

«Ei mul pole jalatäit maad ega oma peavarju. Pole mõistnud ega jõudnud soetada . . . Orjan aina võõrast.»

«Ega mulgi oleks seda väikest elamist-olemist,» vas-

tas vana Kruusvall, «aga poegade toetusel! . . . Teil neid ei ole?»

Võõras raputas pead.

Joosep väljus vineerist sumadaniga, ema kandis poolvägisi vähemat pakki.

Küüdimees ütles enese olevat Änari sulase.

«Nii et ametivend!» sõnas Joosep sõbralikult ja andis talle kätt. Siis võttis ta paberossikarbi ja pakkus sellest uuele ametivennale.

Joosep seadis sumadani ja paki töövankri põhja õlgede ning heinte alla, andis isale-emale kätt ja istus küüdimehe kõrvale.

«Tule meid ikka vaatama!» ütles ema pisaraid tagasi hoides, «siis kuuleme, kuidas seal on, kas töö raske . . .»

«Mis seal ikka!» sõnas isa. «Suure koha peal — võib mõndagi näha ja õppida!»

Metsavaheteel oli lobjakut, jääd ja paljast pori, aga kelts veel all. Mustjaskõrb hobune, sileda laudjaga, käis sammu, teda ei sunnitud.

Joosep heitis mõne pilgu oma kõrvalistujale. Ta võis olla üle kuuekümne. Halliga segatud hõredat kollakaspruuni, otsast täiesti hallunud habet oli vist veel täna pöetud ja põsedki puhtaks aetud; talvemütsi alt väljaulatuvad harvad hallid juuksed olid hiljuti lõigatud; kortsulised, õhukesed laud olid kissi tõmmatud, selg tugevasti vimma vajunud, meel ja mõttedki praegu vist samuti vimmas.

Kõrged kuused sirutasid kahelt poolt oksad nagu laiade käistega käsivarred tee kohale. Töövanker loksus, hõljus ja kolises, hobune puristas aeg-ajalt ja vana sulane hüüdis talle: «Nõõ, Radsa!»

«Te juba kauemat aega Änaril?» küsis Joosep, kui metsa vahelt välja oli jõutud ja vanker ei vappunud nii tüütavalt.

«Mõni hea aasta!» ühmatas vana nagu pahaselt. Varsti lisas ta aga seletuseks lahkemini: «Kus see parem?»

«Tea, kuidas teid nimepidi? . . .» päris Joosep.

«Tohver . . . See on priinimi. Eesnimi on Peeter. Hüütakse mind seal ikka Tohvriks.»

Joosep ütles oma nime. Ta sai varsti teada, et tema

sellesuvisel kaassulasel on naine surnud, kaks tütart, üks mehel ... Üldse aga rääkis Tohver vastumeelselt, tüdinult.

Taevas oli hallis madalas pilves, tekitas rõhutud meeleolu.

Jõuti suurele maanteele. Siin hakkas vastu tulema vähemaid ja suuremaid koormaid vana kraamiga: vankritel oli voodeid, laudu, pinke, kappe, kaste, täidetud kotte ja kompse, nende otsas mõni laps, isa vankri kõrval, ohjad käes, ema vankri taga, käe otsas mõni klaasnõu, mis vankril põrutamist ei talu. Mõnel vankril vingus seakesik, mõnest paistsid lammaste pead. Mõne vankri taga käis lõa otsas lehm, kas üksi või vasikaga.

Tuli vastu ka suuremaid koormaid põllutööriistadega. Koormate järel aeti väikest karja — veiseid ja lambaid.

Porist teeäärt mööda uperdas ka jalainimesi, mehi ja naisi kompsudega, mõnel emal laps süles, teine suurem käekõrval.

«Jüripäev!» mühatas Tohver rõhutult. «Sompus ilm ja porine tee — justkui tellitud selleks!»

«Nii kolisid minugi vanemad, kui ma väike olin,» sõnas Joosep, kolimise süngest pildist ärritatud. «Ei ole midagi sestsaadik muutunud. Inimesed niisuguse eluga harjunud! Ei tule neile meeldegi, et nii ei tohiks see olla! Et nii ei või ega pea see igavesti edasi kestma!»

Tohver heitis oma kaaslasele riivava pilgu ja küsis mõrudalt muheldes:

«Tahte ütelda: asja tuleks parandada?»

«Enesestki mõista!» vastas Joosep, aga mitte just kindlalt.

«Eks viiendal aastal mindi neid asju parandama. Pärast anti parandajaile naha peale või aeti auku! Hädavaevu pääsesin ise. Seitsmeteistkümnendal aastal mindi jälle parandama — sama lugu! ... Teie, nagu kuulda, läksite ka neid ilma asju korda seadma, — saite mõne aasta? ... Meil Änaril juba räägiti sellest.»

Vana sulane heitis seda öeldes madalalt hindava pilgu oma kortsus silmanurgast noorele kõrvalistujale.

«Kõigest kaks aastat,» vastas Joosep süüdlaselt naeratades.

«Asi see kah! Oli aega järele mõelda: ei maksa!» ütles Tohver. Ja siis, nagu oleks viimane sõna öeldud ja asi täiesti selge:

«Nõõ, Radsa! ... Nii ei saa me pimedakski pärale!»

Hobune hakkas sörkima. Sõideti vaikides. Tahtmatult silmitses Joosep kehvis rõivis kolijaid, nende kolukoormaid ja karjakesi. Nii et mul enesel tuleks ka ükskord samuti kolima hakata? küsis ta ennast kiusates.

Pöörduti suurelt maanteelt teise klassi teele, tuli jälle sammu sõita. Tahtes nagu hajutada sünget meeleolu, algas Tohver lahkemini kui enne:

«Olin moonamees. Kuidas nende vaesekeste elupõlve pärast tagantjärele õhatakse-ohatakse! Mina aga ütleks selle järele, mis ma ise näinud ja läbi elanud: polnud halvem kui praegu talusulasel! Naisemehel oli mõisas paremgi. Oli oma peavari, oma põllupeenar, võisid pidada seapõrsa, lehma mõisakarjas ... Katsugu aga naisemees-sulane nüüd talus teenida! Kuhu ta paneb oma naise-lapsed! ... Ja vaestel seda jumalaandi ikka on!» lisas ta jälle mõrudalt naeratades.

Vooremaastik oli lõppemas. Veel läbi kahe oru, kus juba vesi kahelt poolt silda üle tee voolas, siis tõusti järsule harjale, kust avanes vaade üle laia madala mustava valge laikudega lausmaa. Siin-seal paistsid algavas hämaruses talude-mügerikud raagus aiapuude salkadega; lähemal ja kaugemal mõned rohelised oraseväljad. Laskuti harjast alla kiiresti sõites ja jõuti kõrge kasesalu juurde.

«Olemegi päral!» lausus Tohver kergendatult.

Kaasiku ääres, teest natuke eemal oli vana, palkseinte ja laudkatusega, nõkku vajunud harjaga majake, ähmaste akendega, osmik selle taga. Tee ääres oli teine, uuem maja, poolteisekordne, pisut rõõmsamate valgeraamiliste akendega.

«Seesama? ...» hüüdis Joosep hämmastunult, pidades uuemat hoonet Änari elamuks.

«See siin on meierei,» vastas Tohver. «Vanas majas aga elavad moonakad.»

Meierei kõrval oli värske lõhutud maakividest vundamendimüür, selle juures palkide ja laudade virn. Tohver seletas, et seal tõusvat uus meierei, avaram ja

toredam senisest. Aeg nõudvat seda, ja peremees mõistvat kõike, mida aeg nõuab.

Seda võis kiituseks või ka pilkeks pidada. Vana sulane mõistis rääkida!

Ta andis Radžale ohjaga laksu vastu laudjat ja tegi veel sammu sada sõitu. Kaasiku järel algas tihe kuusetara, ja siis avanes vaade üle värava ja püstaia punase katusega, valgete seintega kahekordsele elamule. Paistsid teisedki hooned üle aia, suured ja kõrged. Esimesest väravast ei sõidetud sisse — see oleks uhke elamu ette viinud. Alles teisest pöördus hobune õue ja peatus küüni kahe poolega laia värava ees.

Sõnalausumata kobis Tohver vankrilt maha ja Joosepki ei jäänud meeldetuletust ootama.

Ta oli nüüd kõrgeist raskepäraseist hooneist piiratud õues. Keset õue mustas presendi all raudne künnihärg — traktor. Eemal aida lähedal kahe püsti palgi vahel rippus kõrgel vaskne kell.

«Mõisa värk, eks ole?» naljatas Tohver uue sulase hetkelist hämmastust nähes. «Küllap homme näete juba kõike lähemalt!»

Ta võttis vähema paki ja astus ees mööda porist õue krohvitud seintega, kivikatusega hoone poole, mis laia värava ja väikeste akende järgi otsustades võis olla kuur. Joosep käis sumadaniga tema järel.

Kuuri otsas avas Tohver ukse. Astuti väikesesse hämarasse kambrisse.

«Saunakamber!» ütles Tohver natuke kahjurõõmsalt ja see kahjurõõmu-natuke muutis tema jutukaks: «Mina elutsesin siin ... Aga mind saadeti moonamajja! ... Nooremal oli eesõigus! ... Niipea kui see teine uks avada, võib lavale astuda! Aga suvel seda sauna ei köeta — vihtleme kõik meierei juures ... Näe, lamp ja tikudki laual! Ehee! Noor mees — küllap naised hoolitsevad! Ja neid meil sugupärast on! Jätkub! ... Nüüd ma juhatan teid saunakambrist lossi.»

Joosep riputas palitu ning mütsi varna ja heitis pilgu väikesele madalale sitseesriidega kaetud aknaga toakesele. Mööbliks oli siin korralikult kaetud voodi, lauakene kahe tooliga, rippuv riiul ja pesunõud. Joosepil ei tulnud nurisemise mõtetki. Ta teadis, et enamas jaos

taludest ei ole ühelgi teenijaist omaette toakest, hea, kui mitme peale on üks vähegi elatav ruum. Heitnud siis pilgu lõhkisse väikesse seinapeeglisse ja silunud oma helepruune kohevil juukseid, astus ta Tohvri järel välja. Nüüd alles pani ta tähele, et madal pulkadest tara, osalt põõsastega tihendatud, eraldas lauda-, aida-, küüni- ja kuuriesist õue elamupoolsest liivatud radadega «puhtast» õuest, kuhu siit pääses jalgvärava kaudu. Avanud selle, osutas Tohver köögitrepi poole ja juhatas:

«Otse sisse! Küllap seal naisi leiate — need juhatavad, kuhu tarvis . . . Ma lähen hobust talitama.»

Musta seljaga kollase kõhuga koer, saba kõveriti ülespoole, jooksis elamu poolt Joosepile vastu, haukudes enam nagu kohusetäitmisest kui kurjuse pärast.

Tohver käratas korra: «Reks!» koer tõmbas häbelikult saba sorgu ja laskis pea madalale.

Joosep astus rada mööda roheliste aknaraamidega valge elamu poole, pisut elevil kõigest sellest uuest, mis ta siin nägi igal sammul.

Kolm tsementastet viisid ukse juurde. See oli praokil. Koputamata astus Joosep sisse ja läks tulevalguse peale edasi. Astunud mõne sammu, leidis ta end suures köögis ja nägi selja tagant valges pluusis naist veekraani juures sööginõudega kolistamas. Juba pöörduski nõudepesija ümber. Ta oli keskmist kasvu, tuhmi lambitule valgel vähimagi kortsuta näo järgi umbes kolmekümnene, üsna tõmmu, valge lindiga seotud soenguga, ümarike põskedega, ümara lõuaga ja väikese suuga. Ta võttis tulija tervituse lahkesti vastu ja sõnas siis kärmesti ning koduselt ühe lühikese lause teise järel, mis näisid nagu kerad veerevat:

«Olete meie uus sulane? . . . See tähendab: suiline? . . . Joosep, nagu öeldi? . . . Minu nimi on Olli, see tähendab: Olga. Liignimed on kodus ülearused. Olen siin teenijatüdruk . . . Lähme söögituppa . . . Pühapäeva tõttu on kõik pere laiali.»

Olli kuivatas kärmesti käed ja tema juhatusel astuti vasakpoolsest uksest söögituppa. See oli suur kõrgete eesriietatud akendega ruum, seinad ja lagi valged. Pika katmata valge nurgelise laua kohal, mille ümber võis

mahtuda paarkümmend inimest, rippus põlev õlilamp. Kahel pool lauda olid pikad pingid, laua otstes painutatud varbadest aiatoolid, seina ääres kaks diivanit.

«Kuhu teie koht siin söögilauas jääb, seda ma ei tea,» jätkas Olli. «Seda ütleb perenaine või peremehe õde Anna. Tema istub siin laua ülemises otsas. Vahel istub siin peremees... Perenaine ise läks puhkama... Tervis pole tal hea... Istuge siia pingile. Toon teile kohe süüa... See on alguseks kõige mõistlikum, eks ole?... Omapere sööb, mõistagi, teises toas...»

Nende lühikeste, pooleldi naljatades lausutud sõnade järel oli Olli juba kööki pöördumas, kui teine uks söögituppa avanes ja sealt astus sisse mehelik naine, aastat nelikümmend vana, värvita hõredad juuksed kräsutatud ja harali soetud, laiad ülemised silmalaud sügaval kulmuluude all, kondine lai nelinurkne nägu tugeva lõua ja ninaga väga mehelik. Ta tõstis võõrast nähes hetkeks kulmud kõrgele, nii et madal otsmik kipra tõmbus, aga kui siis Olli suust kuulis, kes see võõras on, ja kui oli heitnud Joosepile pilgu, muutus tema näoilme hetkeliselt ja avaldas rõõmsat üllatust. Õhukesed huuled hakkasid abitult liikuma, ei leidnud järsku sõnu.

«See on peremehe õde Anna,» ütles Olli tutvustamiseks ja läks kööki.

«See oletegi teie, Joosep!» hüüdis nüüd Anna rõõmsalt, astus mehisel sammul lähemale ja ulatas sulasele oma tugeva kondise käe. «Meil juba nädalapäevad räägiti, et tulete!... Istuge!... Kohe tuuakse süüa!»

Juba hüüdiski ta läbi lahtise ukse kööki:

«Olli, too, mis seal on!...»

Ta laskus laua otsa toolile ja osutas kohale enese kõrval, pingi otsal. Siis hakkas ta üllatusest elevil olles rutusti küsitlema teest, talvisest tööst, tervisest, harjumustest ja maitsetest. Joosep sai vaevalt mahti vastamiseks. Vähehaaval toibus Anna esimesest üllatusest, ja kui Olli oli mõlemale toitu toonud, siis mõistis Anna seda juba perenaiselikult pakkuda, omandas vähehaaval perenaiselikku hoiakut ja hakkas isegi teenijate üle nurisema. Nad tegevat tööd, aga ikkagi kui palgalised, nurisevat iga asja pärast...

Joosep oli silmitsenud kõneleja hõredaid haralisi juuksesalke, mehelikku nägu, tugevat kõrisõlme ja suurt trehtrisarnast hõbesõlge kollase pluusi rinnas.

Nüüd sai ta viimaks sõna võtta:

«Mina teen ka tööd kui palgaline,» algas ta, näol tõsine ilme. «Tõstan kohe nurinat, kui midagi pole mu meele järele.»

«Seda ma ei usu teist ilmaski!» hüüdis Anna kenitleva pahameelega.

Süües moepärast ka ise, päris ta Ollilt, kas kõik talitused on talitatud ja Rekski süüa saanud. Lasknud siis väsinult käsipõsakile, halas ta nagu osavõttu otsides:

«Ah need talitused ja tegemised! Vennanaine on viletsa tervisega, nii et minul lasubki suur osa perenaisemuredest! Ja need ei lõpe! Oh, mis sellest rääkida! . . .» Ja siis häbelikult naljatades: «Ei ole aega saanud abielludagi! . . .»

«See on ju . . . eneseohverdus!» pahandas Joosep ka naljatades.

«Võib-olla ongi!» möönis poolperenaine meelsasti. «Olen tahtnud ikka venda ja vennanaist aidata . . .»

Uks Anna selja taga avanes ja sealt vaatas peremees sisse. Nähes Joosepit, hüüatas ta rõõmsalt, siiski enese ja sulase vahel vajalikku vahemaad hoides:

«Päral?! . . . Tervist, Kruusvall, Joosep! Näha, et mees peab sõna! . . .»

«Ilma käsirahata!» naljatas Joosep, lõpetas söömise ja läks ühes peremehega kõrvaltuppa. Peremees ütles, et seda ruumi nimetatavat siin kontoriks. See oli väheldane ühe aknaga tuba, suure kirjutuslauaga, lihtsate toolidega ja puust diivaniga. Seintel oli raamitud kogupilte, kalender ja mõned reklaamlehed, laua kõrval seinatelefon ja sealsamas väikesel laual raadio.

Peremees istus ise laua keskkohale sahtlite ette, osutas Joosepile enda lähedal tooli ja hakkas sahtleid lahti tõmmates ja kinni lükates midagi otsima, selle juures lahkesti, peaaegu lõbusalt rääkides:

«Meie leping tuleb kirja panna. Oma ilmumisega õigel ajal olete tõendanud, kellega mul tegemist on, aga mina pole omalt poolt veel mingit tõendust and-

nud peale mehesõna, et kokkulepet pean. Küllap aja jooksul veendute.»

Joosep vaatles seda siledaks soetud peaga, puhtaks aetud näoga, kärmete liigutustega, aasta kuuekümne lähedast, aga veel küllalt nooruslikku meest ja leidis tema tõmmu jumega näol täna kavalamat lahkust kui kaubategemisel.

Peremees leidis ühest sahtlist palgaraamatu, hakkas seda täitma, sõnades seejuures juba üsna tõsiselt:

«Siin ümberkaudu mõnes kohas on seda ette tulnud, et sulane teeb kauba enam kui ühe peremehega ja võtab igaühelt käsiraha. Sellest kirjutati ka põllutööajakirjas...»

Joosep tahtis sellele vastata, aga peremees hakkas kärmesti andmeid küsima, mis palgaraamatus tarvilikud on, ja kirjutas neid sinna, ise kõvasti sõnu veerides, — kõik nähtavasti selleks, et sulasel vastamist takistada. Siis, vanust küsinud, nurises ta sõbralikult:

«Mehel varsti kolmkümmend turjal, aga pole veel abielus!»

«Vaatate sellele peremehe huvide seisukohalt,» lausus Joosep. «Et ei tuleks töökätest edaspidi puudus?»

«Kas või nii!» katsus peremees naljatada.

Varsti olid mõlema allkirjad väikestes vihkudes.

Peremees vahtis kõrvale, mõeldes midagi, põristas sõrmedega vastu tindiga määrdunud tuhmrohelist lauakatte paberit ja ütles viimaks:

«Võiksite siin, nagu ma juba rääkisin, eestööliseks olla, aga asi on teile veel võõras. Ootasin poega, aga ta ei tule nii pea. Lõpetab lahe taga põllutöökooli ja sõidab sealt Rootsi ja Taani. Las noor inimene vaatab, kuidas mujal põllumehed töötavad ja elavad! Tütar studeerib Tartus põllumajandust. Tuleb ka suveks siia... Mul on küll siin noor sulane juba teist aastat... Aga tema... Noh, mis me sellest! Ma ei armasta kedagi oma töölistest laita. Olgu's esialgu nii, et 1. novembrini. Vahest mõtlete järele, ja kui on läbisaamist, ehk jääte kauemakski. Ma ei pea oma tööperet mitte võõrasteks palgalisteks, ma ei tõmba vahet enese ja nende vahel. Nad on minu kaastöölised, võiks öelda minu abilised, minu perekonna liikmed. (Joosep muigas

umbusklikult.) Ega see ometi vahet meie vahele ei tõmba, et ma oma perega teises toas söön? . . . Suur pere ei mahu ühe laua ümber,» lõpetas Jorss tõustes ja lisas siis asjalikult: «Nii et esialgu lepingu kohaselt hommikul kell kuus. Teised tõusevad küll varem . . . Aga olgu! Ärkate ise? . . . Väga hea! . . . Esimesest maist kell viis . . . Ja siis veel — oleksin peaaegu unustanud — meil on niisugune kord, et üks sulastest annab hommikul kell neli hobustele einet. Ühel hommikul Aadi, teisel Tohver, kolmandal teie . . . Homme on Tohvri kord . . .»

«Seda ei ole küll kaubas,» ütles Joosep.

«Iga pisiasja ei panda ju kirja! Hobuste varahommikune söötmine on suurtalus ikka sulaste asjaks.»

Joosep oli juba väljumas, kui peremees ta veel tagasi hüüdis ja üsna tasa ütles:

«Meil on niisugune kord, et iga teenija peab oma palgatingimusi enese teada. Siis pole kadedust . . . Kes hoolsasti töötab, seda pean parajal juhul meeles . . .»

Joosep kehitas õlgu.

Veel meenus peremehele midagi:

«Te ju muidugi raamatusõber. Ei tee viga, kui natuke põllutöö-ajakirju lehitsete.»

«Meelsasti vaataksin uusi ajalehti,» ütles Joosep. «Meile sinna metsa taha tulevad hilja.»

«Olge heaks . . . Meil on need loetud,» ütles peremees ja andis Joosepile kimbu lehti ühes ajakirjadega.

«Liiga lahke! Liiga lahke!» kordas Joosep üle õue tulles ja pead raputades.

Läinud oma toakesse ja süüdanud väikese lambi, märkas Joosep, et vahepeal oli lauale toodud savist vaas pajuokstega, millel urvad ripnesid, ja tuhatoos ning käterätik. Voodivaibale oli asetatud veel teine kokkupandud vaip.

Joosep vangutas pead: see on vist küll sellepärast nii, et olen noor! . . . Tohvri vastu küll vist nii lahke ei olda! . . . Ükskord olen aga mina sama vana kui Tohver . . .

Ta riietus lahti, asetas lambi toolile, heitis voodisse ja võttis värsked ajalehed kätte.

Esimesel leheküljel oli sõnum ilmatu suurte tähtedega:

ITAALIA VÄED VALLUTASID ALBAANIA.

Pilk otse lendas üle lühikese sõnumi ridade ja sõrmed, mis lehte hoidsid, hakkasid värisema.

Joosep luges läbematult edasi:

«Hitler toetab Mussolinit...»

Lui algatusel oli kevadpühade ajal mitmel puhul räägitud Mussolini ja Hitleri diktatuurist, nende ahneist anastamispüüetest ja mindud sellest rääkides otse palavaks. Sellest saadik oli Joosep kärsitult ajalehti oodanud ja ikka kõige esiti neid ridu lugenud, mis puudutasid neid kahte diktaatorit.

Need kaks masuurikut hoiavad ühte! ... kirus Joosep ja luges lühisõnumid veel mitmel korral läbi. Visanud siis ajalehe toolile, võttis ta, et rahuneda, põllutöö-ajakirja ja avas selle huupi. Seal oli artikkel silosööda tähtsusest sigade toitmisel. Ta hakkas sellest lugema, aga Albaania vallutamine ei läinud niipea meelest. Viimaks kerkis silme ette meheliku, kondise näoga Anna, trehtrisuurune sõlg tugeva kõrisõlme all, meenus sile peremees, tema torge, et mõned sulased mitmelt peremehelt käsiraha võtnud. Meenus seegi, et palga suurus tuleb saladuses hoida. Milleks?

Ajakiri langes põrandale. Joosep avas silmad, puhus tule ja uinus.

V

ESIMENE TÖÖPÄEV ÄNARIL

Ta ärkas pärast kesköööd. Kukk kires kusagil väga lähedal. Esiti üks, siis teine ja varsti kolmaski. Ja kuidas nad kiresid! Just nagu oleks nende elu viimases ohus! Üks neist kires abitult, kärisevalt, nagu oleks kõri juba pooleldi kinni pigistatud, teised seda kõvemini. See kolme «laul» kostis Joosepi pea kohalt, kus oli vist arvurikas sulgloomade öölaager...

Möödus hulk aega, enne kui Joosep jälle uinus.

Kell oli juba pool kuus ja toakeses, hoolimata akna-

eesriietest, täiesti valge, kui ta ärkas. Kuked «laulsid» jälle, aga eemal, mitte enam peakohal, vaheaegadega, hoo ja innuta. Ei võinud enam suikuda, tarvis oli töörõivad ning -jalatsid välja otsida, rõivastuda ja voodi korda seada. Varsti hakkas kanugi kaagutama, aga see jättis tema nüüd täiesti ükskõikseks.

Viis minutit enne kuut astus ta õue.

Olli tuli elamu poolt, suur kauss kanade toiduga süles. Ta noogutas tervituseks peaga ja küsis tõsiselt, suunurkades sõbralik torge:

«Keegi ei seganud teie und?»

Joosep lõi muheldes käega. Nüüd nägi ta, et tema toa akna all ja kuuri taga oli traatvõrguga ümbritsetud suur aed kanadele. Redel viis lakka, nende öökorterisse. Tiibu lehvitades jooksid nad nüüd õhinal Ollile vastu.

Pöördunud karjaõue poole, nägi Joosep «musta künnihärja» juures kolme meest seismas. Need olid, tähendab, varemini tõusnud. Ta astus lähemale ja tundis vaevu peremehe ära, kes oli nüüd vanus töörõivis, mõlkis, kõverdunud äärtega pleekinud kaabulott peas. Ta tutvustas Joosepile suurt kasvu kohmakat meest, kergelt habetunud krobelise näoga, tugeva, keskelt allapoole murdunud ninaga, lahke pilguga, aastat nelikümmend viis vana. See pidi olema traktorijuht Toomas Värnik. Teine mees oli niisama vana kui Joosep. Ta oli paremini rõivastatud kui peremees või Joosep ja nimetas lugupidavalt oma nime: Adalbert Kaljumäe. Ta oli palja päi, kollakad juuksesalgud hooletult paremale lükatud, muist otsmiku nurgale lastud langeda. Ta oli üle keskmise kasvu, rootsik, natuke nagu vildak, roosatava näoga, hellitatud lapse jonnaka ilmega, kahvatusiniste silmadega, mida ta unistavalt pilutas. Joosep andis uutele ametivendadele kätt.

«Aadi läheb katsub äestada, niipalju kui väli number üks kannab,» ütles peremees.

«Sinna võiks see uus mees minna,» vastas Aadi virisedes ja viipas peaga Joosepi poole.

«Joosepil tarvis siin mõne asjaga tutvuda,» ütles peremees ja lausus talle peaga märku andes: «Lähme! Näete meie hobuseid.»

Mindi talli poole, Joosep peremehega ees, Aadi järel, kes midagi pahaselt enese ette ümises. Lauda uksed olid laiali lahti, sealt kostis naiste hääli, plekknõude kõlinat, veiste ja vasikate nõudlikku möökimist, lammaste kaeblikku määgimist.

Avatud talli ustest lõi vastu hobuste sõnniku ja higi lehka. Eesruumis ühel pool ust veepump, toober ja panged, teisel pool varnad rangide ja leidega, nurgas harke, hange, rehasid ja labidaid. Iga varna juures oli hobuse nimi, kellele rangid ja leid kuulusid: Radža, Hermes, Diaana, Miira ja Peka.

Astuti edasi. Hobused latrites hirnatasid tervituseks sõbralikult.

«Oli mul neid kord kaheksa,» algas peremees jutukalt. «Siis polnud mul veel masinate-parki. Nüüd on viis ja üks varss. Mõne aasta pärast, kui masinaid juurde muretsen, on kahest-kolmest küllalt.»

Aadi tuli, ajas Pekale päitsed pähe ja viis ta toobrile jooma, tõreldes temaga kurjalt.

Peremees silitas Miira pead ja jätkas:

«Sulaseidki pole mul siis rohkem vaja kui üks.»

«Eks me, töömehed, lähe siis linna,» ütles Joosep. «Või kaevandusse. Talviti pole meil nagunii maal enam tööd.»

«Küllap maal tööd leidub! Kui aga teha tahetakse!» vastas peremees.

Mindi tallist välja, traktori juurde. See surises juba ja Toomas kohmitses selle mootori juures.

«Tubli riistapuu, eks ole!» kiitis peremees.

«Teeb ennast tasa?» küsis Joosep.

«Siin ümberkaudu on neid vähe — miks ei tee! ... Lähebki praegu ennast naabri künnisel tasa tegema. Seal on pinnas rohkem tahenenud.»

Mindi kuuri juurde. Peremees tõmbas uksed laiali ja astus ees sisse. Pöördunud siis näoga Joosepi poole, osutas ta käega ruumi sisustusele ja lausus uhkelt naeratades:

«Minu relvaladu!»

Joosep nägi enese ees rauarägastikku: raudsed rattad, kodarad, teljed, taldrikud, piid. Seal hulgas puust tiislid, raamid, aisad, pöiad ... Vähehaaval hakkas silm

eraldama äkkeid, atru, hanejalgu, hoburehа, niidumasinat, sõiduvankrit...

Peremees laskis kõike seda vaadelda ja sõnas siis naljatades:

«Need aitavad mind hädaajal. Ei tarvitse streiki karta!» Aga siis juba kiideldes tõsiselt: «Niisugust relvaladu ei suuda enesele muidugi iga põllumees soetada.»

Astuti jälle õue. Toomas oli traktori pukis. Raudne elukas hakkas surisedes ning ragisedes liikuma ja veeres kui tigu aeglaselt õuest välja.

Peremees juhatas nüüd Joosepile vankri, hobuse ja liivaaugu väljal. Ta pidi sealt mõned koormad karjaõue radadele tooma.

Karjaõu oli üleni porine. Kuuest koormast liivast, mis Joosep sinna keskhommikuni tõi, jätkus vaevalt radadele.

Anna ilmus köögitrepile, valge põll ees, juuksed hoolega kohevil ja harali. Ta hüüdis väga lahkel häälel uue sulase sööma.

Pesnud eesõues pumba juures käed ja astunud kööki, kohtas Joosep seal aasta kuuekümne vanust tohutu paksu, tihedate hallide üle pea soetud juustega naist. Juba ilme järgi, mis oli pundunud näol küll lahke ja heatahtlik, aga siiski valitsejalik, võis kergesti aimata, et tegemist on Änari perenaisega.

Võtnud tervituse vastu, ulatanud tulijale aeglaselt isegi käe, algas ta iga lause järel raskelt hingates kurval toonil, suuremeelselt andestades:

«Eks me ole teist kuulnud... Et olete trellide tagagi istunud... Noorel inimesel juhtub mõndagi!... Võib aga veel kõike parandada... Kui jalatsid märjad, riputage pliidi müüri taha kuivama... Nii jah, et igaühest, kes nii noor, võib veel korralik inime saada... Minge aga nüüd sööma!»

«Kas igaühest saab korralik, on küsitav,» tahtis Joosep vastata, aga perenaine oli juba oma ilmatu laia selja pööranud, tõmbas suure laua laeka kolisedes lahti ja hakkas nugade-kahvlitega kõlistama.

Söömalauas nägi Joosep peale meeste üht kuuekümne-aastast mustajuukselist ahta näoga kõhnukest

naist ja noort punapõselist erksat näitsikut natuke ülespoole pööratud ninaga, sõbralikku vastutulekut anuva ilmega.

«Need on, kes meie karja eest hoolitsevad ja piimaasju ajavad,» seletas Olli, kui Joosep oli naiste poole pilgu heitnud. «Mina tegelen rohkem kanade ja sigadega, Tohver sõnnikuga ja virtsaga... Puhas pole meie kellegi töö. Aga meilt nõutakse puhtust. Ja ega me seda põlga kellegi juures!... Igal karjal ei ole niisugust emalikku hoolitsejat kui meie Kirsti. Ja igal peremehel pole nii vahvat piimanõudega kõlistajat kui Tiina.»

«Mis see kõlistamine, aga et päev on pikk!» ütles Tiina kergelt ohates, silmi tõstmata, ja põsed läksid tal veel punasemaks, kui olid. «Hommikul kell neli-viis algab, enne kella kümmet õhtul ei lõpe!»

«On see palgaraamatus nõnda?» küsis Joosep.

«Mis see palgaraamat!» vastas Tiina üsna tasa.

Tuli Aadi, natuke hilinenud, mossis, istus lauda, kõlistas kõvasti oma lusikaga vastu taldrikut ja ühmas viimaks:

«See on viimane aasta, kus ma veel peremeest teenin! Kurat!... Jalg vajub üle pöia pehmesse mulda, hobune aina traavib!...»

«Hakkad siis pillimeheks?» küsis Olli.

«Ja näe hakkangi!» hooples Aadi. «Linnas makstakse bajaanimängijale, kes lööklaule mõistab, ilusat palka!»

Enesega rahulolev naeratus ilmus tema näole ja ta algas uuesti:

«Mõnikord on mul simmanil niisugune tuju, et ma mitte mängida ei taha. Palutagu nii palju kui tahes — mitte piuksugi! Lasen kas või mitu tundi ennast paluda. Kõigil läheb siis meel kurvaks, juba mõeldakse koju minna. Siis ma viimaks annan järele, löön korraga sõrmed klahvidele ja — te peaks nägema, mis siis sünnib! Missugused näod kõigil! Kellegi jalad ei seisa enam paigal!»

«Kirsti, kas tead, mis asi haiseb maailmas kõige halvemini?» küsis järsku vana Tohver kannatamatult ja tõstis oma halli hõredajuukselist pead.

Aadi ruttas ise vastama:

«Eks ikka virts ja laudasõnnik!»
«Enesekiitus haiseb kümme korda hullemini!» sõnas nüüd Kirsti.
«Kuulsid?!» pöördus Tohver Aadi poole.
Too ei vastanud poole sõnagagi, sõi aina nohisedes.
«See Aadi on muidu tubli tööline,» sõnus nüüd Olli kiitvalt.
«Mis kuradi «muidu»?» küsis Aadi meelitatult ja solvunult ühtlasi.
Olli ei vastanud.
«Kunas seda kella helistatakse, mis seal kõrgel postide vahel?» küsis Joosep ja mitte pilgates.
«Siis, kui veel paar talu Änari külge liidetud,» vastas Tohver salvavalt, küsija poole vaatamata. «Peremees ütles kord nii.»
«Miks mitte enne?» päris Joosep.
«Mõisa kell . . .» ühmas Olli tasakesi.
Nüüd tuli Anna rutates köögist, nagu oleks hilinenud, istus laua otsa varbtoolile, heitis pilgu kõige esiti Joosepi poole ja algas süüdlaselt:
«Kaks laudkonda talitada . . . Ise ei saa mõnikord aega mahagi istuda . . . On teil siin kõike? . . . Piima on vist vähe? Olli, too, kalla igaühele kruusi.» Siis eriti Joosepile: «Te siin uus, kui mõni toit ei maitse, ütelge kohe! Peaasi, et oleksite söönud, muidu ei jõua tööd teha.»
Ta kallas enesele piima tassi, rüüpas sealt nagu moepärast leivapalukese kõrvale, lausudes seletuseks: «Ma seal juba võtsin suutäie — isu läinud.»
Nüüd hakkas ta Joosepilt pärima, kas kuked teda öösel oma kiremisega tülitasid.
Siinkohal mühatas Tohver:
«Kas nad mind seal vähe tülitanud — keegi ei küsinud!»
«Sa olid harjunud,» vastas Anna õpetlikult.
Joosepil oli poolperenaise lausalahkuse tõttu piinlik, ta tundis kõikide pilke enesel viibivat ja pingutas aju, et leida jutu teisale käänamiseks ainet.
«Kas teised peremehed ka sealtsamast Änari põllult liiva veavad?» küsis ta.
«Sealt veab seda isegi Liiva-Hannus!» viskas Aadi laia suuga vahele.

«Kas selle nalja üle naerma ka peab?» küsis Olli tõsiselt. Et Aadi sellepeale ainult pahaselt ümises, siis lisas ta ise: «Ega siin ei mõisteta heast naljast lugu pidada.»

Anna palus vabandust, et peab jälle minema, tõusis ja ruttas kööki.

Joosepil oli kergem.

Maganud tunni rahulikumalt kui öösel — kanu küll kaagutas, aga kuked «laulsid» kuuri taga harva ja innuta —, astus Joosep õue. Kell oli mõne minuti pärast kümme. Peremees tuli köögist, pea pisut ettepoole vajutatud, ja tõttas kärmel sammul talli poole. Sinna loivis ka Aadi lauda poolt tulles, vilka suunurgas.

Koguneti talli ukse ette. Tohvrit nähti korraks lauda lävel seisatavat, sõnnikuhark käes. Tema ei tulnud siia.

Peremees vaatas vana kaabu ääre alt pilvis taeva poole ja lausus mitte just kindlalt:

«Võiks minna Kingu piirile — see veerjas väli, number kolm, vastu lõunat, on vist juba küllalt tahenenud.»

«Sinna ei pääse ju ligi!» virises Aadi. «Karjamaa ääres veel tee vee all!»

Peremees jätkas:

«Tuleb minna kaudu, maanteedpidi! Libistaja vankrile, ja sa, Aadi, viid Joosepi sinna. Ehk hea küll, ma lähen ise teda viima... Sa, Aadi, kõnni veel äkke järel!»

Ta tõi latrist noore kõrvi hobuse ja ütles Joosepile:

«See on Hermes, lihtsas keeles Kärmas. Võtke rangid ja look, tooge küüni, seal on vanker.»

Rakendanud erksa hobuse küünis vankri ette, viis Joosep selle kuuri lahtise värava juurde. Peremehe abil tõsteti seal vana puust libistaja vankrile, istuti teine teisele äärele, ja sõideti maanteele.

«Lausk maa, madalad põllud,» algas jutukas peremees. «Aga vaadake, missugune viljavoos sügisel, kui vanajumal õigel ajal vihma annab ja päikest laseb paista! Vaadake suvel, kuidas ristik vohab! Kõik seletatav omaniku hoolsusega!... Änari tõusu ajalugu on õpetlik, selle panen vanul päevil kirja. Olen Soomes põllutöökooli lõpetanud ja paar aastat kodumaal inst-

ruktoriametit pidanud. Vanim vend päris isatalu, keskmine oli piimatalitust õppinud ja palgalisena ametis. Minule oli palgalisetööst vähe. Oli tahtmist, jõudu ja teadmisigi. Tahtsin kusagil käed külge panna. Tundsin eneses seda, mis kõiki meie maatamehi vaevab: igatsust oma maalapi järele, kus võiks juuri ajada, kust iga tuul sind kui tolmukübet minema ei kihuta. Niipea kui kuulsin, et Änari peremees võlgades sipleb, ütles mulle sisemine hääl: «Mine, seal on su õige koht! Seal on sind tarvis!» See oli maa hääl. Kuulaku igaüks selle hääle kutset, kuulake teiegi!»

Nüüd sai Joosep vahele pista:

«Seda kutset kuulevad meil kümned tuhanded põllutöölised, kellel pole jalatäitki maad, kellel pole ka jõudu selle ostmiseks. Mis neil sellest kutse kuulmisest kasu! Teisiti meil maad ei saa kui kalli raha eest!»

«Antakse preemiakski!» vastas Jorss.

«Iga aasta mõnekümnele «äravalitule»!» vastas Joosep.

«Ei, ei! Te tahate, et maad jumalamuidu antaks!» ägestus Jorss. «See oleks heategevus. Töö ja vaevata ei saa midagi, ei või ka maad tahta. Kui Ameerikas saab tänaval ajalehemüüja miljardäriks, miks ei või meil sulanemees taluomanikuks saada?! Änarigi lugu võib selles asjas eeskujuks ja näiteks olla. Lubage, ma jutustan sellest lähemalt . . .

Niisiis jah: kuulsin, et siin pankrot ukse ees, oksjon ähvardamas, aga et peremees tahaks sellest häbist pääseda ja koha ära müüa. Mina olin paljas poiss, aga julgust mul oli. Seda peab olema! . . . Vaevlesin mõne öö kahtlustes, siis oli otsus kindel: löön käed külge! Tegin laenusid — kuidas teisiti! Pumpasin! Milleks need pangad's on?! Ega ma kahtlast äri alanud, tahtsin maalapikese osta, et seal juuri ajada, oma teadmisi kasutada! . . . Nurusin vekslitele vendade žiirod, mõnelt sõbraltki pealkirjad ja kutsusin võlgades sipleva peremehe linna. Võtsin tema koorma oma noortele õlgadele. (Kõneleja tõstis järsku pead.) Üks tiba tuli mulle näole. Ega muud, kui hakkab valama. Siis on päev nahas! . . . Minu tööpere päev maksab midagi. Selle tiba viskas vist Kärmas oma sabaga . . . Niisiis, ühel ilusal kevad-

suve päeval sõitsin jalgrattal Änarile, rõivaste ja pesu pamp selja taga. See oli kõik mu vara peale vekslite. Siis see algas! Võin õigusega öelda: algas võitlus! . . . Arvan, et olen head võitlust võidelnud, nagu Kiri ütleb. Ega seda Kirjagi või põlata! . . . Siiamaale on mind jumal aidanud! Aitab ehk edaspidigi, sest et ma ise ennast aitan. Mõnikord oli õnne ka. Änaril oli ühispiimatalitus, ühismeierei. See kiratses, nagu paljud ühisuste ettevõtted, ja jäigi viimaks pankrotti. Ma omandasin selle meierei siis — omavahel öelda — seenehinna eest.»

«See oli teie õnn, aga teiste . . .» algas Joosep.

Kuid peremees ei lasknud teda lõpetada, vaid vastas:

«Nii see aga maailmas on: ühe äpardus, teise õnn! . . . Kõige raskem aeg oli muidugi siis, kui ma Kangru talu Änari külge liitsin. See aeg oli raske!» Peremees väristas pead. «Oi, see oli raske!»

«Oli see nii tarvilik, see liitmine?» sai Joosep küsida.

«Kas see Änarile tarvilik oli? Mulle oli see tarvilik! Oli muidu nagu kitsas. Sain oma kuuekümnele veel 40 hektarit juurde — kohe nagu lahedam! Nüüd on mu eluprogrammis veel — ühendada Änariga Nõeloja popsikoht ja Põldsema talu, seal seljandiku harjal, ilusa kaasikuga. Siis viiksin oma residentsi sinna üle. Nii kaugel ma nüüd olen: maad umbes 100 hektarit, sellest põldu 90 hektarit, kari umbes kolmkümmend pead, sigu üle poolesaja . . . Täna pidi tapamaja veok peekonile järele tulema — ei ole veel näha! . . . Kümmekond meriinolammast, hobuseid olete näinud; inventari ka sugupärast on; peavari on — võiks või puhkusele minna! Aga puhkusele lähevad palgalised, mitte minusugused! Aastaid veel on, tervist on, tahtmist on — mis muud kui edasi!»

Nüüd tegi Joosep käega järsu tõrjuva liigutuse ja sai öelda:

«Ega te ometi taha öelda, et te üksi oma töö ja vaevaga niikaugele olete jõudnud?»

«A' kudas siis? Ega ma seda suurt talu kogu elava ja eluta inventariga pole kingituseks saanud!» vastas peremees.

«Teil oli sõpru ja sugulasi, kelle abil saite suure maa-

tüki omanikuks,» rääkis Joosep. «Kelle käes maad, enam kui ta üksi või oma perega harida jõuab, see võib võõra tööjõu abil maast enam sissetulekut saada. Mida enam oli omal ajal mõisnikul maad, mida rohkem oli tal moonakaid, seda suurema summa võis ta nende abil oma mõisast iga aasta . . .»

«Saan aru, mis te ütelda tahate!» katkestas peremees andestavalt naeratades sulase seletuse. «Võiksin omalt poolt veel juurdegi lisada: Mis teeniks vabrikant üksi tööd tehes? Aga et tal tuhat, kümme tuhat töölist, võib ta aastas miljoneid kokku ajada! . . . Õige! Väga õige! Aga te ei võta arvesse vabrikandi, mõisniku, suurtalu omaniku p e a g a töötamist, tema vaeva töö organiseerimisel, korraldamisel, juhtimisel. Töörahvas peaks tänulik olema neile, kes talle tööd annavad, kes võimaldavad palka saada, ära elada! . . . Aga mis me tänust! Seda me ei ootagi! . . . Peaksite ikka arvesse võtma pealegi seda: ühed on loodud juhtima, organiseerima, teised — lihtsat, kättejuhatatud ülesannet täitma . . . Siiski, küllalt!»

Oldi mustava sügiskünni välja ääres ja peatuti. Peremees katsus jalaga mulda — see oli veel küllalt pehme ja niiske.

«Mis te arvate?» küsis ta Joosepilt, kes ka jala mulda vajutas.

«Võib lasta, kui aga hobune vastu peab.»

Libistaja tõsteti vankrilt maha ja kõrb Kärmas rakendati ette.

«Eks lase, niipalju kui hobune jõuab,» ütles peremees, minnes nüüd juba «sina» peale.

Jäänud üksi, tundis Joosep kergendavat vabanemist. Kuuldud «õpetlik» jutt oli teda tüüdanud. Nähtavasti oli peremehel tarvidus ennast uuele inimesele välja rääkida.

Jah, tõepoolest ajad on muutunud, mõtles Joosep: suurnik, peaaegu mõisnik, vestleb töölisega lahkesti kui omasugusega! Otse isalikult lahkesti! . . . Miks ei või nii mõnigi tööline arvamisele jääda, et ta on peremehe abiline, kaastööline, et ta on talus perekonna liige!

Veerjas põld oli ülevalpool tahenenud, seal oli hobu-

sel ja eneselgi kerge kõndida. Seal võis mõtteid mõlgutada, peremehe kiitlevale jutule vastuväiteid otsida. Peatudes ja hobust puhates kuulis ta lõokese laulu. Jah, see oli lõoke, seal kõrgel pilvede lähedal, kus teda raske oli silmadega leida, seesama lõoke, kelle lõppematuid viirutusi ta oli juba karjapoisi-põlves ajaviiteks ikka senikaua kuulanud, kuni see taevaalune laulja viimaks väsinult põllule laskus. Siis oli ta oodanud, kuni seesama või teine tõusis ja üleval jälle oma otsatut viirutust algas.

Kella kahe ajal jäi veel umbes tunni töö. Joosep peatas märja hobuse ja pidas aru: kas minna lõunale või libistada lõpuni?

Ta rakendas siiski hobuse lahti, istus selga ja ratsutas aeglaselt koju.

Peremees kohtas teda õues ja küsis natuke pahaselt:

«Noh? . . . Jäi veel veerand tunni töö? Oleks võinud ikkagi lõpetada!»

Joosep ütles, kui palju veel libistada jäänud, ja osutas märjale hobusele. Aga peremeest see vastus ei rahuldanud ja ta torises selga pöörates:

«Põllutööd ei saa kella järele teha! See pole vabrik, ei ka metsatöö, et minuti peal võib pooleli jätta . . .»

«Ma ütlesin: sinna jäi umbes tunni töö. Ja hobune oli väsinud . . .» vastas Joosep juba kõvemini.

«Ärge vaielge!» hüüdis Anna köögitrepilt. «Joosep, tulge lõunale.»

Kui Joosep söögituppa läks, nägi ta ainult Kirstit lauas istumas. Teisi polnud veel tulnud, ei olnud neid õueski liikumas. Tähendab, nad ei pea seaduses määratud kellaajast kinni?

Kirsti päris tagasihoidliku viisakusega Joosepilt: kas vanemad elavad, kui vanad, kas vendi-õdesid on, kas kaugel?

Joosep hakkas nüüd omakord pärima ja sai teada, et Kirsti on vallaline, üle kuuekümne, siin juba enam kui kümme aastat teeninud.

Nüüd alles hakkas teisi lõunale ilmuma. Tuli Olli, Tiina, siis Tohver ja Aadi. Aadi näis olevat väga pahane ja mühatas, nagu kellegagi nurisedes:

«Me kõik tahaks täpselt kell kaks sööma tulla!» (Ta

vaatas oma taskukella.) «Praegu juba nelikümmend minutit üle!»

«Kui see nõnda kaubas, siis enesestki mõista!» toetas teda Joosep.

«Ehee! Paljugi, mis kaubas!» hüüdis Tohver irvitavalt.

Joosep kehitas õlgu.

Pärast lõunat ütles peremees Joosepile, et ta läheks kõige esiti libistamist lõpetama ja lisas pahaselt: «Minek sinna, selle riba pärast, viidab isegi hulk aega.»

Kui Joosep paari tunni pärast koju tuli, võttis peremees ta enesega kultuurheinamaale väetist külvama. Ta näitas, kui tihedalt tuleb külvata, ja laskis siis sulasel proovi teha. Jäädes sellega rahule, ütles ta natuke pilkavalt:

«Vähe sellest, et mu tööline m õ i s t a b üht või teist tööd, et ta mõistab seda isegi h ä s t i teha... Teda peab ka u s a l d a d a võima!»

«Mis mõttes usaldada?» küsis Joosep kulme kokku tõmmates.

«Et ta minu äraolekul niisama hästi töötab kui minu juuresolekul. Lisan kohe: ma ei taha sellega kedagi solvata, aga kogemused enam kui paari aastakümne jooksul paljude töölistega...»

«Nii et alles pärast niisugust meeldetuletust usaldate külvamise minu hooleks?» küsis Joosep.

Peremees hakkas naerma ja sõnas lepitavalt:

«Eks me näe, kas hein kasvab ühtlane!»

Kell kaheksa õhtul tuli Joosep koju. Õues kohtas teda Olli ja ütles pead raputades:

«Meil hakkavad teised vahest poole tunni pärast ilmuma. Laud pole veel kaetudki. Peate lihtsalt ootama.»

Joosep läks oma tuppa, luges kolmveerand üheksani ja läks siis sööma. Nüüd tulid ka Aadi ja Tohver, siis ükshaaval naisperetki. Ei räägitud. Oldi halvas meeleolus.

Pärast õhtusööki kutsus peremees Joosepi kontorisse ja tutvustas talle seal teatud uhkusega sirget kasvu noort neidu, valgevase karva rullidesse keeratud juustega, rõõsa läbipaistva näoga, kõrk-lahke ilmega, ener-

giliste suunurkadega. Peremees nimetas teda preili Käoks ja ütles siis:

«See on minu arvepidaja ja käib ka lüpsmas. Temale annan iga õhtu aru, mis keegi teinud, kui palju aega iga töö nõudnud ... Ta paneb kirja, mis loomadele söödaks kulutatud, kui palju inimestegi peale toiduaineid läinud, palju piima iga lehm andnud jne. Uuema aja talupidaja ei tohi olla nagu vürtspoodnik, kes sissetulekuid ja väljaminekuid kuhugi ei märgi, ehk vahest väikesesse vihikusse.»

Öelnud seda, jäi peremees Joosepilt heakskiitmist ootama. Et seda aga ei tulnud, siis lisas ta peaaegu pahaselt, et sõitvat mõne tunni pärast jaama — rahvaesindaja kohused kutsuvat teda pealinna, kuigi kodused tööd vajavat hädasti tema juuresolekut, tema osavõttu, tema juhatust. Ta ohkas sellest rääkides nagu inimene, kes peab ohvri tooma. Paberile oli ta märkinud põldude numbrid ja töö, mis igal põllul tuleb teha. See paber pidi jääma preili Käo kätte. «Küsigu mehed temalt iga õhtu, mis neil järgmisel päeval tarvis teha.»

Joosep tuli pead raputades välja.

Kui ta natuke hiljem suletud väravani läks ja selle najal rinnutas ning suitsetades õhtutaevasse vahtis, kus loojenev päike kollaste äärtega hallide pilverüngaste taha vajunud, ilmus Olli tema kõrvale, naaldus ka väravale ja algas tasakesti:

«Lähen siia naabrusesse, Nõelojale, kutsun popsi tööle ... Kuidas oli esimene päev? ... Nägite Änari olemist? Vahva?! Teised talud ärgu tulgu lähedale! Ei häärberi ega lauda, masinapargi ega karja poolest. Ühe asja poolest aga on siin asi kehvavõitu: ei ole õieti kohta, kus õhtul või pühapäeval kõndida: on noort, minust märksa nooremat kasemetsa, kui siit teed mööda Põldsema poole minna ja üle heinamaariba paremale kallata. Aga mis mets see on! Tihe, ei pääse läbigi! Mina ei julge sinna õhtul jalgagi tõsta ... Nägemiseni! Teine kord pikemalt.»

Esimene päev oli muljete poolest nii rikas, et Joosep ei suutnud neis korda luua. Kõrvus kostsid peremehe ja kaasteenijate kõnelused, kujutluses vaheldusid meeste ja naiste, noorte ja vanade näod, keda ta täna

esimene kord näinud. Ta ei mõistnud veel leida vahekorda igaühega neist. Küllap selgub kõik! Peremehega tuleb igatahes tööpäeva pikkuse pärast ja võib-olla mitmes muuski asjas võidelda. Muidugi, tühja asja pärast ei kõlba kohe tülli minna ega sumadani käe otsa võtta. Ta ei mäleta ühtki teenistuskohta, kus ei oleks peremees-perenaine talle ühtki halba sõna ütelnud, kus ei oleks temal eneselgi olnud millegi üle nuriseda. Hallparun ja tema käsualune ei saa kuskil ega millaski olla südamesõbrad või seltsimehed.

VI

JOOSEPI ESIMENE VAIDLUS PEREMEHEGA

Peremehe äraolekul käis Joosep õhtuti kontoris nipsakale preili Käole, peremehe «paremale käele» teatamas, mis ta päeva jooksul teinud, ja küsimas, mis homme teha.

See sihvakas, valgevase karva rullidesse keeratud juustega preili püüdis näidata, et ta hoolsasti oma leivaisa aset täidab, ja oli temast nõudlikumgi. Vaevalt heitis ta pilgu Joosepile, pärides temalt, missugusel väljal uus sulane töötanud, kui palju sellest äkke, adra, kultivaatori või libistajaga läbi ajanud, mitu tundi väljal olnud jne. Ta ei jätnud korra seejuures mainimata, et mõni teine selle ajaga rohkem teinud, mispeale Joosep külmalt vastas, et hobused on peremehe omad ja ta arvab, et ei tohi pehmel, paiguti veel porisel põllul neid vahule ajada. Ta oli valmis sellest peremehe enesega kõnelema, kes ometi tööd põllul väga hästi tundvat... Seda ei soovitanud aga preili Käo mitte, vaid lausus taandudes, kuigi nipsakalt:

«Ei, ei! Seda pole tarvis! Milleks peremeest tülitada!... Eks igaüks tööta omamoodi.»

Peremehe «paremaks käeks» oli Olli preili Käod nimetanud, veel midagi juurde tahtnud lisada, aga siis öelnud:

«Mul on jälle see neetud keelepeksuhimu, pean suu sulgema.»

Ühel hommikul sööma tulles nägi Joosep karjaõues hulga punaseid lehmi, õhvakesi ja vasikaid. Lehmad kõndisid või pusklesid sõbralikult, vasikad jooksid meeletult, end eest ja tagant üles pildudes — värske õhk ja võimalus liikuda oli neile pähe hakanud. Varsti väljusid laudast ka rullümarad meriinolambad, nende järel tüse poiss, õlgadest mehe mõõtudega, kasvult täismehest pisut lühem, soni peas, paigatud riided seljas, pikk hagu käes.

«Tõmmake teie ka, rasvamaod!» hüüdis ta lammastele ja keerutas nende kohal oma pikka sõjariista. Nähes Joosepit talli poole minemas, käändus poisski sinna ja tutvustas ennast lähemale jõudes natuke häbelikult:

«Olen siin juba teist aastat... See on mul aga viimane aasta karjatsura olla!... Nad sõimavad mind Jussiks, aga minu nimi on Juhan.»

«Ega nimi meest riku!» lohutas teda Joosep.

Äkki meenus Jussile:

«Kurat, söök laual, aga mina ei saa minna! Pean neid saadanaid siin karjatama!»

«Ega söök laualt ära jookse!» ütles Tiina laudast väljudes. «Kui me nad kõik oma kohale ajanud, lähme ka sööma.»

Poiss urises midagi ja hakkas lehmi lauda poole tõrjuma, tarvitades seejuures peale hao ohtrasti ka «kuradeid» ja «saadanaid».

Lõunalauda istus Juss juba ühes kogu tööperega. Tema koht oli Tiina kõrval, Aadi ja Tohvri vastas. Ta püüdis teiste vestlusest osa võtta ja algas või lõpetas enamasti iga lause «kuradiga» või «saadanaga». Olli võttis tema emalikult manitsedes omal kombel käsile:

«Meie sulased vannuvad ka kõik kurja, aga mitte liiga palju. Joosep lubas oma «kuradeid» märksa vähendada (see oli Olli väljamõeldis!). Ta arvas, et ka Juss sedasama teeb. Joosep arvas nimelt, et sage «kuradi» tarvitamine passib enam poisikestele, täismeestele hoopiski mitte.»

«Päh, kurat!» sõnas karjapoiss põlastades. «Ma võin ta sunniku ka hoopis maha jätta, selle tühja «kuradi».»

«Oledki kohe täismehe moodi!» ergutas teda nüüd ka Tiina.

«Ega see «kuradi» mahajätmine küll üksi veel mehiseks meheks tee,» ütles nüüd Joosep. «Aga küllap me püüame Jussiga muidu ka igapidi täismehe moodi olla.»

Juss kohendas end sirgemalt istuma ja püüdis näida võimalikult mehisena. Ta ei võtnud enam kõnelusest sõnadega osa, ainult pomises paaril korral kas kiitvalt või laitvalt teiste jutu sekka. Väga elavalt kõneles ta oma tuhm-heleda harjassoenguga, vajutades selle järsult laial madalal laubal vahel kulmudeni, visates vahel pealaele. Kõige enam näis ta Joosepit silmas pidavat ja kuulas iga tema sõna tähelepanelikult. Miks ka mitte! Olli oli ju selle mehe talle «kuradi» mahajätmises eeskujuks seadnud.

Tulnud pealinnast rahvaesindaja kohuseid täitmast, istus peremees tööperega lõunalauda, ilme näol kui inimesel, kes täitnud ränga ülesande, ja algas, riivavalt ühe või teise otsa vaadates, kõige sagedamini aga Joosepi poole pöördudes, nagu esimesest sõnast peale süüdistades teda milleski:

«Öeldakse ikka, meie käia riigivolikogus peremeeste kasusid kaitsmas. Saadagu ometi aru: oleme seal alati eeskätt põllumeeste, see tähendab põllumajanduse huvisid kaitsnud, sest meie rahva enamik on põlluharijad, niihästi maaomanikud, rentnikud kui ka palgalised. Nende kõigi huvisid oleme igal sammul silmas pidanud. Te vahest ei teagi, kui palju uusi talusid oleme juba loonud! Kellele need said? Eks ikka maatainimestele, kes põldu tahavad harida! Kui paljudele väikemaa-lappidele oleme juurdelõikeid andnud!»

«See arv pole kuigi suur, kui seda võrrelda meie maata rahva hulgaga,» ütles Joosep üsna vaikselt.

«Või pole kuigi suur! ... Aga siis see popsiseadus!» jätkas peremees juba ägedamalt. «See oli suur ohvritoomine meie, peremeeste poolt.»

«Kuidas nii: ohvritoomine?» imestas Joosep, tõstes järsult pead ja pöördudes peremehe poole. «Väike maalapike, mille peal pool eluaega töötatud, mille eest ei tea kui palju teopäevi tehtud, anti popsile tasu eest, mitte ilma, — ja te ütlete ohvritoomine!»

See oli öeldud juba üsna ägedalt.

«Eraomanduse printsiip, eraomanduse põhimõte toodi ohvriks!» hüüdis peremees ka ägestudes. «Eraomandus ei ole pärast seda enam püha! Võime oodata, see tähendab karta, et ühel ilusal päeval tullakse nõudmisega: igale sulasele, igale teenijatüdrukule ja karjapoisilegi tükk krunti! Et kui popsidele võidi peremehe maa küljest tükk ära anda, miks mitte ka kõigile palgalistele, pagana pärast!»

«See püha eraomanduse põhimõte!» urises Joosep pead madalamale lastes ja algas juba üsna rahulikult: «Ma kuulsin, et siit kilomeetrit neli-viis eemal on Muhkve talu, natuke üle keskmise suuruse. Peremees keskealine, tööjõuline, terve mõistuse ja täie aru juures. Põllud ilusad, veerjad, mustmuld küllalt sügav, kivid koristatud.»

«Olen seal aasta kümne eest töötanud — täiesti hea maa!» kiitis Tohver.

Joosep aga jätkas:

«Eks see Muhkve peremees võtnud kätte ja jätnud paari aasta eest suurema osa oma headest põldudest puha sööti.»

«Praegu kasvab neil põldudel ainult ohakas, rõigas, puju, põldsinep ja osi,» lisas Tohver. «Põllud otse lokkavad sellest, ehee!»

«Miks ta ei hari oma põldu?» küsis Joosep jälle pead tõstes, peremehe otsa vaadates, ja vastas ise: «Mitte laiskuse pärast, vaid jonni pärast. Antagu talle odavat tööjõudu, siis hakkab jälle oma põldu seemendama! Muidu mitte.»

«Ta ei rendi ka kellelegi lapikest oma põldudest ega heinamaast!» täiendas Tohver, ja Joosep jätkas juba ägedamalt:

«Seadus teda ei sunni, et ta oma põldu hariks. Ära tema käest kohta ei võeta — eraomanduse püha põhimõte seda ei luba!... Nii võib meil iga peremees oma eraomandusega mängima hakata, — püha eraomanduse printsiip, nagu te ütlete, ei luba tema mängu segada!»

Joosep oli seda juba kui kõnemees rääkinud, söömise

unustanud ja sõjakalt rinna ette surunud. Kõik lauasistujad kuulasid vaidlust pineva huviga.

«Muhkve pärast ei või ometi seda printsiipi rikkuda!» hüüdis peremees. «Ei või ometi talu tema käest ära võtta!»

«Miks, kuradi pärast, ei või?» hüüdis Joosep.

Peremees lõi käega, hakkas rutates sööma.

Tohver võttis ummikusse jooksnud vaidluses rahulikult sõna:

«Popsiseadus oli ainult kondiviskamine, et kehva inimese suud kinni panna.»

«Oodake, oodake oma «kondiga»!...» hüüdis peremees. «Ma pole veel lõpetanud. Palun kuulata: võtsime riigivolikogus seaduse-eelnõu vastu: maatöölisele elumaja!... Loome fondi, kust selleks nii Joosep, Tohver kui ka Aadi võivad laenu saada ja enestele majakese ehitada.»

«Minule pole seda tarvis!» sai nüüd Aadi vahele ütelda.

«Vaata hullu!» hüüatas Tohver irooniliselt. «Või igale töölisele elumaja?! A' kuhu me selle maja ehitame?»

«Minu maa peale!» vastas peremees suuremeelselt, eneseohverduse ilme näol.

«Kuidas selle laenu tingimused on?» küsis Joosep salvavalt.

«Väikesed protsendid ja kustutus pikkamisi. Aga võimalik ka nõnda: esimese lapse pealt kustutame 100 krooni, teise pealt — 250, kolmanda pealt 300 jne.»

«Preemia laste pealt!» hüüdis Joosep lõbusalt. «Suurepärane! Mis naised sellest värgist arvavad?»

«Meie kurss tõuseb!» vastas Olli. «Minulgi on nüüd väljavaateid... saada mõnele uustalunikule laenukustutajaks.»

«Minagi võiks ehk...» algas Tiina, aga punastus ja jäi vait.

«Võin maja Änari maa peale ehitada ja tööl käia, kus tahan?» küsis Joosep.

Peremees kehitas kibedalt naeratades õlgu:

«Olen juba nii elutark, et kelleltki tänu ei oota!»

«Et majakest ehitada — ega see ole kerge!» arvas

Tohver, söömises peatudes ja mõeldes. «Kui mulle ka palgid ilma antakse, kes aitab need mul lõigata ja vedada?! Kes annab selleks hobuse! Kust saan ma kive, lupja, liiva, savi vundamendi rajamiseks?! Kust telliseid, kust aknaklaasi? . . . Kes aitab mul palgid seintele veeretada ja sarikad üles vinnata?! Ehee!» lõpetas Tohver käega lüües ja hakkas jälle sööma.

«Eks see naine aita, kes hakkab jalamaid lastega laenu kustutama,» ütles Olli. «Seitsme lapsega on ehituslaen tasutud.»

Peremees sõi, siledaks soetud mustajuukseline pea taldriku kohale kummardunud. Vähe aja pärast lausus ta tigedalt urisedes, silmi tõstmata:

«Töörahvas on oma kihutajate läbi niikaugele viidud, et talle kõige parem paluke ei kõlba, kui seda peremees pakub. Tal lubatagu enesel v õ t t a! Nimelt ü l e võtta! Siis kõlbab!»

«Ei me mõtlegi v õ t t a,» vastas Joosep, nüüd juba täiesti rahulikult. «Küllap a n t a k s e võtmata.»

«Kes annab?» küsis peremees pilkavalt uuditsedes.

«Kes muu kui riigivolikogu!» vastas Joosep.

«Riigivolikogu?! Annab?!» sõnus peremees pilkavalt muiates.

Vaadati Joosepi otsa, oodati tema vastust.

«Muidugi mitte see praegune riigivolikogu,» vastas Joosep. «Sellelt pole maata rahval midagi oodata.»

«Missugune siis?» küsis peremees nagu lapselt.

«Ma mõtlen seda riigivolikogu,» rääkis Joosep kõvemini, «mis valitakse siis, kui «vaikivale olekule» lõpp tehtud.»

«Lõpp «t e h t u d»?» küsis peremees otsekui torgatult. «Kes selle «t e e b»?»

«Kes muu kui ikka rahvas!» vastas Joosep, nagu enesestki mõistetavalt. «Rahva enamus.»

«Nnnnnoh!» venitas peremees ja sõnas siis üleolevalt, häält kõrgendades: «Meil on jumalale tänu kõva valitsus, meil on sõjavägi, ülemjuhataja, meil on Kaitseliit!»

Joosep muigas varjamatult, kummardas pea taldriku kohta ega vastanud enam.

Peremees katkestas söömise, ümises veel midagi kurjasti ja läks kontori.

«Nii ei tohiks peremehega vaidlema hakata!» noomis Olli Joosepit väga tõsiselt.

Teised lauasistujad muigasid omaette.

Läinud oma tuppa, kirus Joosep ennast kui narri poisikest. Nii mitu korda oli ta kindlasti otsustanud mitte vaielda hallparunitega ja nende mõttekaaslastega, veel vähem ägestuda selle juures. Lui oli talle seda mitmel korral südame peale pannud, öeldes, et ta kellegi vaateid sel kombel ei paranda ega muuda.

Tal ei läinud meelest praegu peremehele öeldud sõnad: rahvas teeb lõpu «vaikivale olekule». Seda sooviks ta, seda usubki ta; usub muidugi sellepärast, et soovib. Aga põhjendada neid sõnu ei saaks ta kuidagi, ehk olgu siis ainult vend Lui arvamisele toetudes.

Tõsi küll, peremees oli teda oma hooplemisega ärritanud, vasturääkimisele sundinud! Kas poleks vaikimine tähendanud siin argust või koguni tobedust?!

Sel söömavahel ei saanud ta uinuda, katsus lugeda Marxi ja Engelsi «Valitud teoste» II jaost peatükki «Palgast, hinnast ja profiidist», aga ei suutnud mõtteid koondada, ei saanud millestki aru, võttis siis kätte Plehhanovi «Sotsiaaldemokraatia taktika», aga luges sedagi hajameelselt.

Polnud peremeest söögilauas, siis räägiti külauudiseid. Aadi tõi neid ohtrasti simmaneilt, Olli ja Tiina peamiselt meierei õuest. Joosep ei võtnud uudiste rääkimisest osa, temal neid ei olnudki. Kui aga nimetati, näiteks, üht või teist talu, siis küsis ta nagu muuseas: kui suur see pinna poolest, kuidas jõukuse poolest, kui suur omapere, kui palju võõraid teenijaid, kes nad on, kui vanad, omad, leedukad või poolakad, kuidas neid koheldakse jne.

Talle vastati meelsasti. Aadi püüdis seejuures näidata, kui hästi ta inimesi oskab hinnata, katsus neid peaasjalikult naeruks teha. Olli püüdis olla asjalik ja õiglane, kuigi iseloomustas mõnda pilkava teravusega. Tohver ja Kirsti teadsid rohkem vanematest inimestest rääkida, niihästi peremeestest kui teenijaist. Nad jutustasid nii mõnegi talu tõusust ja langusest.

Sel kombel tutvus Joosep söögilauas ümbruskonnaga.
Palju halvem oli lugu, kui peremehe asemel istus laua otsas Anna, trehtrisuurune sõlg rinnas, juuksed harali ja nägu vahel paksult puuderdatud. Ta pööras lahket tähelepanu eriliselt Joosepile, päris talt, kuidas toakene meeldib, kas kuked lasevad magada jne. Joosepil oli piinlik, ta oli nõutu ja abitu, püüdis poolperenaise tähelepanu Tohvri ja Kirsti olukorrale pöörata. Tema ise kui noor inimene võivat kõigega leppida.

Oma toakeses leidis ta maksakannikesi ja nurmenukkusid portselanvaasikestes. Polnud kahtlust, et need Anna toonud.

Mis puutus tööajasse, söögivahede pikkusse ja puhketundidesse, siis tuli Joosepil vähehaaval sellega leppida, et peremees lepingu punktidest vähe hoolib. Kuidas kõlbas temal, ühel sulastest, enne Aadit või Tohvrit väljalt ära tulla ja üksi lauda istuda, mis polnud veel kaetudki?!

VII

SÜNGED SISEVAATED

Põldude ettevalmistamine külviks ja selle järel vahetult ka külvitöö ise olid alanud ja läksid hooga. Joosep ei mõistnud ega tahtnudki töödesse hooletult suhtuda. Adra, äkke, randaali, kultivaatori või seemendaja järel käies tundis temagi rahuldust, kui oli mõne põlluga lõpule jõudmas või selle lõpetanud. See polnud siiski muud kui palgasõduri rahuldus võidu puhul.

Nüüd tuli tõusta hommikul kell viis, nii et tööpäev oli üksteistkümmend tundi. Päeva jooksul tuli kilomeetrit kakskümmend viis, sõjamehe tubli päevane matk, pehmes mullas ära sampida. See väsitas. Oli ta aga päeva jooksul o m a elus edasi jõudnud? Mitte sammugi! Ehk kui oli edasi jõudnud, siis ainult vanaduse poole.

Änari ja Peetsu piiril oli mõne aasta eest kaevatud kanal kiiresti jooksva veega, paiguti liivapõhjaga. Seal hakkas nüüd Joosep pärast lõunat või õhtuti kümble-

mas käima. Vahva Juss tuli alati temaga kaasa. Joosep nägi vaeva teda hoiatades, et ta oma mehisust näidata tahtes liiga kauaks vette ei jääks.

Änari õues nägi Joosep juba esimesest päevast peale hallparunliku suurtalu elavat liikumist. Siin käidi ümbruskonnast põllutööriistu ja teravilja- ning põldheinaseemet laenamas, käidi kariloomade paaritamise pärast, käidi kuulamas, kunas emisel põrsad või kanal pojad oodata, et neist siis mõnda enese jaoks kinni panna; käidi mitme muugi asja pärast. Käisid mõned pererahva lähemad sõbrad või tuttavad, kes oma asjast ka ainult peremehele või perenaisele rääkisid. Nii sai Joosep Olli kaudu teada, et inglise lordi moodi keskealine peremees, kes vedruvankril õue sõites ohjad sulase kätte ulatab, tema poole õieti vaatamata, on Looritsa «vanapoiss»; et samaealine ümar ja lõbus peremees, kes lahkesti — liiga lahkesti! — sulastki tervitab ja iga kord küsib: «Kuidas me elame?» ja siis alles häärberi poole läheb, — et see on Urviku Valter, kelle vali naine olevat Naiskodukaitse «päälik»; et tsikliga õue kihutav ohvitser on kohalik Kaitseliidu «päälik», vahvuskrundi omanik, «majoriks» hüütav leitnant, kes hiljuti kosinud enesest paarkümmend aastat noorema naise, keda rahvas hakanud «pääliku» «õhvakeseks» hüüdma.

Neid kolme ja veel mõnda muudki jõukamat võtvat peremees kontoris vastu, ja kui söögiaeg, kutsuvat lauda; teistega, kellel väiksem talu ja kehvem olemine, rääkivat peremees või perenaine kas õues, köögitrepil, köögis või ka kontoris, kui just tarvis arveid õiendada või midagi kirja panna.

Mõnel hommikul, kui ei olnud väljale minekut, aitas Joosep Tiinal ja Kirstil või Ollil suuri piimanõusid lauda juurest meierei õue kärutada. Õu oli sel ajal täis hobuseid-vankreid ja piimatoojaid peremehi-perenaisi, ümmardajaid ning sulaseidki, eriti neid, kes raske töö peale vanadusest väetid või noorusest nõrgad. Mõnigi kõnetas siin suure Änari noort sulast, pidades teda võib-olla Änari suuruse järele enamaks vaesema talu töömehest. Olli teadis varsti rääkida, et meierei õues keegi piimatooja öelnud: «See Änari uus sulane on kõbedam kui Jorss!» Omalt poolt lisas Olli: «Teie lii-

gute pikemate sammudega ja olete veidi pikem kui peremees.»

Joosep katkestas käeviipega komplimentide ütlemise. Änari meesperest oli Toomas ainuke, kellest Joosep lootis enesele kindlamat mõttekaaslast. See krobelise näoga mehemürakas, kühmas, otsekui murtud ninaga, aeglane, siiski mitte veniv, rääkis lihtsõnaliselt ja saamatult ega olnud palju lugenud, aga tal oli aimu palgatöölise ja tööandja vahekorrast ja ta tundis huvi selle vastu, mis ühiskondlikul ja poliitilisel alal lähemal või kaugemal sünnib. Ta elas nõndanimetatud moonamajas, sõi oma kodus ja esialgul oli teda kodumail vähe näha. Ta käis peremehe traktoriga vooremail ja seljakuil tööl. Kui aga Änarigi põllud juba tahenenud, hakkas neidki mööda see raudne künnihärg liikuma, Toomas pukis, kahesahaline taga. Nüüd läks Joosep vahel õhtuti uue meierei palkidele istuma, kuhu Toomaski tuli. Ja seal siis päris see sõnakehv traktorijuht Joosepilt, mis too teadis uuemat kodu- ning välismaa sündmustest ja kuidas ta neid seletab ning hindab.

Kündis Toomas vahel hilja väljal, siis läks Joosep pärast õhtusööki tema juurde, istus ka pukki ja õppis traktori juhtimist.

Peremehel oli talvise hooaja lõpul palju käimisi ja asjaajamisi. Tema enese sõnade järele oli ta seitsmes seltsis juhatuse liige, neljas või viies esimees. Liikumine, tegelemine, igasugune korraldamine, asjaajamine, peaasjalikult aga kõnelemine oli tal veres. Ja kõik need seltsid ning ühingud, kus ta tegeles, pidid talle otseselt või kaudselt kasu tooma, vähemalt tema kuulsust levitama. Koosolekuil sõna võttes näitas ta end demokraatlikuna, edumeelsena. Omavahelistel kõnelustel peremeestega oli ta nii mitmel puhul öelnud: «Igaüks meist püüab jõukuse poole. Tagurlus on selle juures aina takistuseks. Tarvis ajaga ühes minna. Aeg nõuab rahvameelsust. Käsi igaühele pihku, ka igale väiksele mehele! See tasub ennast! Ega me tarvitse sellepärast pilgukski o m a huvisid unustada! Ei tohigi!»

Uue meierei ehitamisele tuli kaks venelast piiri äärest. Üks neist oli keskealine, ruuge habemepõõsaga

lõua otsas, teine veel nooruk, kollaste vurrudega, puhtaks aetud lõuaga. Nad käisid perenaise käest toiduaineid ostmas, sõid «omast käest», elasid meierei pööningul, olid üldse vähenõudlikud. Nad mõistsid eesti keelt, aga vaevaliselt, ja kõnelesid seda tugeva aktsendiga. Joosep käis nendega õhtuti vestlemas. Istuti vaigust lõhnavail palkidel, suitsetati ja kõneldi vahel ka vene keelt, mida Joosep juba väikselt tönkas rääkida. Varsti kuulis ta huviga, et need töötajad polnud poliitiliselt tumedad. Nad olid piiritaguseid ajalehti lugenud, teadsid rääkida sealseist töörahva õigustest ja olukorrast, kolhoosidest, sovhoosidest, punanurkadest ja muust.

Sellest kõneldi siin siiski tasa ja kui enne ümber vaadatud.

Kui Joosep ühelt lõunasöögilt köögist läbi lühikese koridori välisukse poole läks, astus Anna parajasti sahvrist väljudes talle vastu ja pistis talle midagi pintsakutasku, lausudes selle juures tasakesti: «Õhtuooteks!» Rohkem ta ei öelnud ega oleks saanudki öelda — söögitoast tulid köögi kaudu Tohver, Tiina ja karjapoiss.

Omas toakeses tõmbas Joosep pakikese taskust. Paberis oli üks võileib juustuga, teine peekoniga. Ta käänas need jälle paberisse, asetas laua nurgale, raputas pead, viskus voodile ja hakkas ajalehte lugema.

Läinud talli, söötis ta võileivad Pekale ja Miirale, kellega tal tööle tuli minna.

Kohates õhtul õues Annat, ütles ta, mis võileibadega teinud, ja lisas kindla sõnaga, otse kurjasti:

«Kui tahate lahke olla, andke kogu perele paremini süüa.»

Anna hakkas halisema, aga Joosep ei kuulanud teda, läks edasi.

Esimesed tulbid olid paraadtrepi ees sõõris juba õienupud avanud ja varsti nägi Joosep oma toakese laual hallroheliste lihavate lehtede kimbus punaseid ja kollaseid õisikuid. Rõõm oli seda õitsvat kimbukest vaadelda, aga sealsamas pidas ta tarvilikuks öelda Annale, et ta selle annetuse siit koristaks. Ta pidas seda tarvi-

likuks, aga ei teinud seda. Leidis ettekäände: võib-olla on Olli või Tiina need lilled siia toonud.

Lauda juurde kutsuti traktori-Tooma naine moonamajast abiks, Tohver võeti külvitöödele. Ta pidi iga päev samuti kui noored sulased üksteist tundi kohevas mullas äkke, kultivaatori või rulli järel sampima. Ei küsitud sellest, et ta on üle kuuekümne. Õhtuti oli ta nii väsinud, et käsi lusikat hoides vabises.

«Jalad?» küsis Joosep, kui nad õhtul kahekesi söögituppa jäänud.

«Jalad. Ei nad taha enam liikuda,» vastas Tohver roidunult.

«Kui ütleks peremehele, et mullas kõndimine...»

«Ei, ei! Seda mitte!» keelas vana sulane. «Eks siis ütle... kui tarvis öelda.»

Joosep soovitas lühikest külma vanni ja sellega Tohver nõustuski. Vann tehti talli eesruumis, kuhu Joosep anuma tõi.

Tohver kiitis külma vee head mõju ja tarvitas seda lõunavaheajalgi.

Ent siis, ühel hommikul kell viis, kui mehed talli ette tööle minekuks kogunesid, tõi Tooma naine sinna sõna:

«Tohvri jalad ei liigu enam... Kanged!»

Peremees kehitas õlgu ja urises pahaselt:

«Seal on! Kõige kibedamal ajal! Võtku ma mees kust tahes asemele! Ja maksku kahele palka. Või jätku ma mõni väli külvamata. Toogu ma omal kulul veel tohtergi! Seal on need peremehe rõõmud!»

«Ega see päev-päevalt mullas vantsimine olegi temavanuse töö!» arvas Joosep.

«Aga palk?... Seda peab talle ikkagi maksma.»

«Rääkisite, kui kaupa tegime, et tahaksite iga teenijaga eluajaks ühte jääda,» meenutas Joosep. «Või mõtlesite selle juures: kuni tööline on terve?»

«Pean ma Änarile vanadekodu ehitama?!» vastas peremees, vajutas kaabuloti sügavalt otsmikule ja läks rühkides eemale.

Söömavaheajal läks Joosep haiget kaassulast vaatama. Moonamaja sees polnud ta veel käinud. Kui ta siia mõnel õhtul oli tulnud, siis oli ta Toomast ja Tohv-

rit seina ääres pingil istumas kohanud. Ehk ta leidis nad venelaste juures palkidel. Nüüd oli tal juhus selle vanadusest längu vajunud majakesse sisse astuda. Toakene esikust paremal pool, Tooma korteri vastas oli nõgistunud palkseintega ja madala laega, suure pliidiga. Siin oli olnud suur tuba, aga vaheseina läbi oli sellest pool aidaruumiks eraldatud. Põrandalauad olid kohati läbi kulunud, laelauad ohtlikult nõkku vajunud, pool kuueruudulist akent lauaga kaetud.

Tohver lebas tagaseinas koikul, vana kulunud katkine vaip peal.

Joosep päris tervisest ja sai vastuseks: jalad olnud hommikul tuimad, kanged, sõnakuulmatud, vähimagi liigutuse juures valusad. Nüüd vähe paremad, võib juba seista, aga kõndimisest ei või juttugi olla.

Vana sulane oli sõnakehv, vahtis selili lebades lae poole, harvad rohkesti halliga segatud juuksed sassis, habe samuti. Joosep pakkus talle oma tuba, öeldes, et ise võivat väga hästi tallilakas magada. Tohver keeldus kindlasti. Siin ei olevat tal viga. Tooma naine hoolitsevat, valmistavat vahel sooja, vahel külma jalavanni. Ka arsti toomise vastu oli Tohver kindlasti.

«Mis see arstki!» ütles ta. «Keelab käimise, muud midagi! ... Küllap tõusen ... Ja kui ei, siis ei! Peaasi, et kaua kellelegi risuks jalgu ei jääks!»

Aga siis pööras ta jutu ometi jalgade arstimise juurde:

«Kui saaks kampripiiritust, määriks sellega. Öeldakse, et aitab.»

Joosep lubas perenaiselt kamprit küsida.

Süüdati suitsud ja Joosep katsus akent avada.

«Ei see käi lahti!» ütles Tohver. «Puhastan õhku ukse kaudu. Aga sealt tuleb kärbseid ... Tooma köök otse minu toa vastas ...»

Rõhutud meeleolus lahkus Joosep lämbunud õhuga ruumist, haige seltsimehe juurest. Ta tundis nagu enesegi kaudselt süüdi olevat Tohvri seisukorras.

Kampripiiritust perenaisel ei olnud, küll aga harilikku piiritust, ja Joosep viis seda haige jalgade hõõrumiseks.

Olli hoolitses selle eest, et Tohver saaks süüa, ja viis talle tööpere-laualt paremaid palasid.

Kui Tohvri jalad juba liikuma hakkasid ja Toomas ka õhtuti kodus oli, siis istuti moonamaja seina ääres pingil, suitsetati ja vesteldi. Neil kõnelustel lausus Tohver muu seas ka mõne sõna enese ja Kirsti palgatingimuste kohta. Selle juures langetas ta Jorsigi pihta mõne kibeda sõna. Mõne sõna, mitte ka rohkem. Lisas aga sealsamas ohates:

«Ja kus see minuealisel parem on! ... Ei paranda seda ka teie! Noorel inimesel nagu Joosep on ikka tahtmine rassida, maadelda ja võidelda! Saab viimaks kahe aasta asemel kümme, kakskümmend — see on kõik!»

Tulles ühel õhtul moonamaja juurest ja kõndides teed mööda kanali poole, kohtas Joosep Ollit, kutsus ta enesega ühes, ja siis räägiti vana sulase kurvast seisukorrast.

«Kui suur peaks olema Tohvri palk?» küsis ta viimaks.

«Tean ainult nii palju, et tema palka iga aasta on vähendatud,» vastas Olli. «Tohver ise arvab, et ta halvemini ei tööta kui näiteks viie aasta eest.»

«Jah, see Jorss!» lausus Joosep ja vangutas pead.

Vähe aja pärast jätkas ta pärimist:

«Aga Kirsti, kudas on lood tema palgaga? Kas ka seda aast-aastalt alandatakse?»

«Sellest ei taha kõneldagi — liiga kurb!» vastas Olli. «Kirsti palka pole võimalik alandada — ta ei saagi seda.»

«Kuidas ei saa?»

«Perenaine annab talle enese või Anna vanu riideid, kingib talle oma vanad kingad, annab mõnikord paar krooni raha — see on kõik. Surnuaiapühal annab talle hobuse kiriku juurde sõitmiseks, vana-aasta õhtul ka. Lubab surmani pidada, maha matta ja ristigi kalmule seada. See on kõik! ... Tööpäev on tal vahel neliteist tundi pikk ...»

«Kurat võtku, ta on ju siis hullem ... kui pärisori, see vaene Kirsti!» ägestus Joosep.

«Teda ei saa ka aidata. Olen katsunud teda ergutada ja julgustada — nõudku ometi tasu oma töö eest! ...

Asjata! Ütleb, et ta midagi ei vaja. Loodab, et seal-ilmas kõik tasutakse. Ei saa haiget aidata, kes terveks ei taha saada!»

Mindi mõnikümmend sammu vaikides. Siis päris Joosep jälle:

«Aga Tiina? Tema laseb ennast ka tööpäeva pikkusega kurnata! ... Võib-olla palgaga niisamuti?»

«Tema hoiab Aadist kinni, ei julge siin Änaril midagi nõuda. Peaasi, et Aadiga saab ühes teenida.»

«Kes see Aadi õieti on ja kust ta pärit oma kommetega?»

«Aadi on vallaslaps, peretütre poeg,» jutustas Olli. «Leseks jäänud tädi kasvatanud ja hellitanud teda viieteist aastani. Siis surnud tädi, — vallasema olnud juba varem surnud. Aadi pärinud hulga mänguasju ja harmooniku, mille ta bajaaniks ristinud. Tal po!e muud nõu olnud, kui võõrast teenima minna. Sulasepõli on teda natuke karastanud. Sõduripõlves on ta pisut kindlama sammu ja hoiaku omandanud. Siin Änaril on ta perenaise pailaps: tulevad külalised, siis kutsutakse ta söömingu lõpul neid bajaanimänguga lõbustama. Sinna juurde laulab ta lööklaule. Kui perenaisel õhtuti halb meeleolu, kutsub ta Aadi seda bajaani abil parandama. Selle eest saab see kojamoosekant kohvi, saia ja vahel liköörigi, nagu ta ise hoopleb.»

«Mis see meisse puutub!» mühatas Joosep.

«See küll mitte, see on ainult keelepeks. Et Tiina hoiab teda öösiti kaenlas, see ei ole mitte keelepeks. See võib kurvalt lõppeda, nimelt Tiinal. Teile on see muidugi ülearune keelepeks!» lõpetas Olli pahaselt.

«Olete rääkinud Tiinaga?» küsis Joosep.

«Olen teda hoiatanud ... Ta peab Aadit ingliks. Olin nii häbematu, et rääkisin selle «ingli» enesega. Ta sai tulivihaseks ja hüüdis: «Pistke oma nina ... ma ei taha öe!da kuhu — aga mitte teiste asjadesse, vanatüdrukukalts!»»

«Ja teie?»

«Vanatüdruk ma olen, aga mitte kalts. Ja ma tõendasin talle, et olen, mis ma olen, aga mitte kalts.»

«Kuidas te seda tõendasite?»

«Andsin talle kõigest jõust vastu vahtimist.»

«Teist peab lugu pidama!» kiitis Joosep.

Kui jälle tükk maad vaikides käidud, algas Olli, enne selja taha vaadates.

«Tööpäeva pikkuse asjas on teie tõttu väike käärimine alanud. Aadi tuleb varemini, tähendab: õigemal ajal sööma. Mina ja Tiina katsume õhtul varemini talituse lõpetada ja kaome perenaise silmist... Omapere lauas räägiti kord kärnasest lambast... See on nüüd keelekandmine?... Kes see kärnane lammas muu on kui teie... Lubage, et pöördun nüüd üksi tagasi. Nähakse meid üheskoos, arvatakse, et loome vandeseltsi.»

Joosep läks pikkamisi kanali poole, vangutades mitmel puhul pead. Ta leidis, et Ollil on õigus: ei saa haiget aidata, kes ei taha terveks saada.

Kaubategemisel oli peremees öelnud: toit on korralik. Joosepi meelest jättis see mõndagi soovida. Piima anti nõndanimetatud pesunaise-kruusides — jaopärast. Kes tahtis lisa, pidi küsima. Siis läks Olli või Anna sahvri ja tõi. Joosepi poole pöördus Anna, kui tööpere-lauas istus, alati lahke küsimusega: «Soovite veel?» ja ruttas vastust ootamata uut kruusitäit tooma. Karjapoiss nõudis alati teise kruusitäie ja lisas seejuures kõvasti: «Triiki täis!» Tohver nõudis harva lisa ja tasemini, aga kibedalt muheldes. Temalt küsis Anna: «Kas täis?» — «Kui sahvris on,» vastas Tohver nöökavalt. Sagedasti nõudis Juss Tohvrile temalt nõusolekut küsimata lisakruusitäie ja käsutas kõva häälega: «Triiki täis!»

Aadi ütles teist kruusitäit soovides: «Palun!» ja ulatas nõu tooja kätte.

Ja siis see piim! See ei olnud löss, aga ometi vesine. Kui Joosep Ollilt selle kohta seletust küsis, sai ta vastuseks: «Kolm korda enne lauale toomist kooritud. Perenaise kohvi vajab koort.»

Supid olid üldiselt vesised ja vedelad. Käisid kolmneli korda laual; silgud olid tulisoolased. Kartulite juurde anti tulisoolast silgukastet. Või oli laupäeva õhtul ja pühapäeva hommikul laual, liha anti ka laupäeva õhtul ja pühapäeva lõunal, aga jaopärast: igaüks

võis võtta ü h e tükikese, muidu jäi keegi hoopis ilma, Parema toidu puhul vajus vahel ka perenaine ise aeglaselt köögist söögituppa, rummjämeda kaela ümbert pitsiga ääristatud kleit seljas, väike hõbesõlg rinnas, hõbedasi käevõrusid käsivarre ümber, hallid hõredad juuksed lainestatud (preili Käo kätetöö), ja laskus laua otsa varbtoolile. Tema juures-olles söödi vaikselt või arendati tema poolt algatatud kõneainet. See oli harilikult õpetlik.

Joosepist vaatas perenaine harilikult mööda. Korra pöördus ta siiski tema poole ja küsis väga väärikalt:

«Eks ole suures talus teenimine hoopis teine kui mõnes väikeses?»

«Mitmeti teine,» vastas Joosep.

«Väikeses talus on kogu see olemine kehv?»

«Mispoolest te arvate?»

«Noh, ei ole söögitubagi... Ja söök ka vist, kudas ta on!»

«Mõnes kohas halvem, mõnes parem.»

Sõna «parem» torkas perenaist. Ta heitis pilgu tõrksa kõnega sulasele ja küsis pilkavalt:

«Parem? Mispoolest?»

«Kala pole nii soolane. Piim ja supid rammusamad...»

Perenaine hakkas teeseldult naerma ja vaatas ümber, lootes teistegi poolt naeru niisuguse vastuse puhul.

Naerma ei hakanud keegi, ainult muiati, ja naised ning Aadi vahtisid oma taldrikule. Juss vaatas aga võidukalt ümber: «Kuulsite nüüd!»

«Te räägite asjast, millest kahjuks vähe teate!» sõnus nüüd perenaine andestavalt ja väga tõsiselt: «Tööinimene peab sööma soolast. Tema organismus nõuab seda. Muidu jääb see nõrgaks. Ja mis puutub supi ja piima asjasse, siis... ega me ole siis keegi nuuma peal!... Ei, ei! Raske on teiesugusega neist asjust rääkida!»

Nüüd võttis Juss järsku sõna:

«Meil rääkis õpetaja koolis tervishoiust ja ütles ka, et soolane toit on tervisele mürk!»

«Sina, Juss, oled veel poisikene, pea suurte inimeste hulgas suu!» kurjustas perenaine.

«A' kui mul õigus on?» jonnis Juss vaikselt.
«Kas pead suu!» käratas nüüd perenaine. Ja et seda piinlikku juttu lõpetada, pöördus ta kohe Olli poole:
«Ära siis unusta, täna tarvis leib kerkima panna! ... Ah, ma unustasin vist taldriku kuuma pliidi peale!»
Selle ettekäändega tõusis perenaine ja väljus kärmesti söögitoast.
Juss vaatas võidukalt Joosepi otsa ja lausus tasakesi:
«Niisugune jutt mõjub kui kärbsele suits!»
Teine kord, kui Anna sööma puhul laua otsas istus, ütles talle Joosep:
«Leotage neid räimi alati pool päeva, enne kui lauale toote! Nii nad ei kõlba!»
«Issand jumal, kas nad siis tõesti nii hullsoolased on? ... Võib ju leotada ... Kui nad toodi, olid üsna magedad. Pidime soola juurde panema, muidu hakkavad soojal ajal lehkama ... Eks ma's leota ...»

VIII

PADA SÕIMAB KATELT

Sirelipõõsastel eesõue ja karjaõue vahel olid pungad juba lõhkenud, värsked lehelibled väljas. Mõned puhmad aia ääres haljendasid ja õuemuru tõmbus roheliseks. Elamu seina ääres ahtal jädal ja paraadtrepi ees sõõril olid lopsakad tulbid juba punased, roosad ja kollased nupud lahti löönud. Kevad pääses silmanähtavalt iga päevaga enam võidule.
Ühes sellega tundis Joosep eriti laupäevaõhtuti ja pühapäeviti kärsitust. Ta oleks võinud seda igatsuseks nimetada, kui ta oleks teadnud öelda, mille või kelle järele ta igatseb. Oma kodunurga ümbrusse oli jäänud mõnigi lähedane neiu, aga mitte kedagi, kelle järele oleks ta eriti igatsenud. Oli olnud tal mõni soe vahekord ja kestnud aastaid — kes oleks nii puine, et elaks nendeta kolmekümne aastani! — aga säärane kiindumus polnud teda veel vallutanud, mis oleks viinud ta abieluni.
Mõne pühapäeva oli ta veetnud «kodus», Änaril,

enne lõunat lugedes, pärast lõunat Tooma ning Tohvriga moonamaja juures ja venelastega uue meierei palkidel vesteldes, maanteel kõndinud või Põldsema harjal istudes ümbrust vaadelnud.

Nüüd oli sellest küllalt! Välja siit Änari piiridest mõneks tunnikski teiste inimeste hulka!

Söögilauas ja Olliga vesteldes oli Joosep juba lähema ümbruskonna taludest ja popsikohtadest kujutlust saanud. Ka inimesi olid Aadi ja sõnarikas kaasteenija püüdnud talle kirjeldada ning iseloomustada. Nelja silma all oli Olli enam kui üks kord pead vangutades ja suunurki sügavale tõmmates Joosepile öelnud:

«Igasse tallu ei sobi teil siin jalgagi tõsta — halb kuulsus juba ees! Sulaste ja tüdrukutega võite ainult pidudel ja simmanitel tutvuda. Simmanimees te aga nähtavasti ei ole. Aadi kampa te ei sobi. Mõne popsi poole ja isegi mõnda tallu võite siiski sisse astuda. On ots käes, küll siis juba läheb!»

Nõeloja popsi ja Olavit, sisselangenud rinnaga noormeest naabrusest oli Joosep mõnel puhul Änari õues kohanud ja nendega kõnelnud. Olav oli teda enese poole kutsunud. Nõeloja on popsikoht, sinna võiks julgesti minna, seal ei ole, kes vaataks viltu «punasele» külastajale.

Joosep oli juba pühapäevaselt riietunud ja astus õue, kus ta kohtas Ollit ja küsis temalt veel üht-teist Nõeloja rahva kohta. Olli vastas, mis teadis, ja lisas siis:

«Teete väga targasti, et algate selle popsi perest. Teid võetakse seal lahkesti vastu. Siiski, mis on, kui te tuleksite täna minuga seltsis Peedule. Sinna ei oleks teil esimene kord hea üksi minna. Minul on sinna täna asja ja ma oleks teile piksevardaks, kuigi seal kõva kõue karta ei ole. Mul on seal sõbratar teenimas, nimega Linda. Teile on Linda isa minu arvates omamesti mees. Linda vend teenib jaamas, tähendab, raudteelane, — käib vahel pühapäeviti ka kodus . . . Sellega peate tutvuma! Neile kolmele olete teretulnud. Peedu on siit poolteist kilomeetrit . . .»

Joosep kõhkles mõni hetk ja nõustus siis Olliga ühes minema.

Väravast välja läksid nad lahus ja kohtasid teineteist

alles kanali lähedal. Koos käimist Änari rahva nähes ei pidanud kumbki soovitavaks. Joosep oli tumehallis suveülikonnas, linase särgi kaelus avali, palja päi, kepp käes. Võõrasse tallu kepita minna oli ohtlik: õues võis ei tea kust tige krants välja karata ja hambad säärde lüüa. Olli kandis musta undrukut, valget tikandustega sinise kaelusega pluusi; pruunid juuksed olid mõõdukalt kähardatud. Joosep astus aeglaselt, pikkade sammudega, pühapäevane töömuretu ilme näol, silmad pilukile. Olli tippis tema kõrval oma lühikeste sammudega.

Kahel pool teed olid esiti heinamaad harvade põõsastega, siis oraseväljad rohelise varjunditega.

«Kui perenaine näeks meid koos kõndimas,» algas Olli, «tunneks ta hirmu minu pärast. Paaril korral on ta mind juba hoiatanud teie eest. Aga see on juba keelepeks... Peedu Linda käest olen mõnegi raamatu saanud, kus ka «neist» asjadest kõneldakse. Aga mulle hakkab see õpetus visalt külge. Perenaisega köögis vadrates ei mõista ma mingisugust klassivahet pidada. Ja kui veel tuleb peretütar, see tudeng Helle-Mari, hakkab minuga ühes kanu ja põrsaid söötma, selle juures oma linnaelust rääkima, siis unustan ma hoopis, et tema on pursui, mina aga prot... prolet... taarlane. Helle-Mari on tubli tüdruk, hakkab isale-emale sagedasti vastu ja heidab nalja oma peigmehe üle. Vanemad tahta teda vastikule rahajõmmile mehele panna. Nüüd ma peksan jälle keelt... Kas ma võin Lindaga, kui ta vahel minu poole tuleb, teie kambrikesse astuda?»

«Ega mu uks päeval lukus ole,» vastas Joosep ümbrust silmitsedes.

Nad käändusid maanteelt kõrvale, käisid mõnisada sammu mööda tänavat ja jõudsid pärnade, pihlakate ja kaskedega korratult ümbritsetud õue lattväravani. Vaevalt oli Joosep selle avanud, kui mõnikümmend sammu eemal kargas kuudist nässus karvaga maruvihane koer välja ja tormas tulijaile vastu. Nad peatusid ja Joosep hoidis kepi abil kiskja mõne sammu eemal. Aidatrepilt tõusis vana mees üles, ajaleht käes, käratas Pontule peale ja peletas ta eemale. Vanamehe kräsus hõredad juuksed polnud veel täiesti hallid, raudhall habeme-

puhmas oli ka kräsus, silme ees traatraamega prillid, kõhnal päevitunud näol ja silmade ümber valjusekortsud. Ta läks tulijaile vastu, mühatas nende tervitusele ja palus edasi astuda, aidatrepi poole. Nende vastas üle muruga kaetud õue oli pikk madal elamu ühes rehega, osa õlgkatusega, osa pleekinud laudkatusega.

Olli oli siin tuttav ja võttis esimesena sõna:

«See on minu kaasteenija Änarilt. Sulane. Nimepidi Joosep... Kruusvall. Kutsusin kaasa... Mina tulin Lindat külastama.»

«Olete siis see Kruusvall?... Vana Kruusvalli poeg?... Kes poliitikat teinud ja paar aastat istunud? Rõõmustav!» algas vana, ulatas Joosepile käe ja osutas talle koha enese kõrval, trepi äärel päikesepaistel, öeldes Ollile: «Linda läks raamatuga lepiku alla, otsi teda sealt!» Ja siis jälle Joosepile, teda huvitatult silmitsedes: «Vana Kruusvalliga istusime valla nõukogus mitu head aastat kõrvuti. Seisime seal rinnu vaese rahva eest. Mina raksusin, Kruusvall kõneles ka üsna kõvasti... Peremehed kuulasid naerul näoga: «Tühi kõik, mis sant laulab!»... Nojah, minu nimi on Tehvan Pihlak, hüütakse Tehvaniks.»

Olli läks Lindat otsima.

Joosep pakkus vanale paberossi, aga too keeldus, võttis taskust piibu ja hakkas seda seadma.

«Suitsetan omakasvatatud tubakat,» rääkis ta. «Sellega harjunud. Tänavugi paar peenart toa taga. Toon selle eest peremehele jõest värsket. Peremees teeb vist lõunauinakut, perenaine sõitis pojaga külla.»

Joosep rääkis Tehvani pärimise peale oma isa käekäigust ja vendadest, mispeale vana kohe lisas:

«Minu pojale see peremeeste orjamine ei meeldinud. Teenib raudteel. (Siis tasemini.) Ta ju kõvasti pahempoolne, aga nii tal pole läinud kui teil. Kuulsin jah, et te paar aastat kraesse saanud. Ega te sellest palju rääkida ei taha?... Enesestki mõista!... Nii et nüüd teenite Änari Jorsi juures!» Seda nime nimetades muigas Tehvan sarkastiliselt.

Elumaja uks kääksus ja välja astus keskealine mees, pea paljastunud, lõug mustava ädalaga kaetud.

«Peremees,» lausus Tehvan.

Peremees oli särgiväel, palja päi ja palja jalu. Näinud võõrast Tehvani seltsis, astus ta aeglaselt üle õuemuru, ja kui lähedale jõudes asjata Joosepilt tervitamist oodanud, kes temalt kui tulijalt sedasama ootas, lausus tervitamata:

«Tehvanil külaline? . . . Täiesti võõras! Mõni kaugemalt või?»

«Siitsamast lähedalt . . . Änarilt,» vastas Joosep.

«Änarilt? Kes te seal? . . .»

«Sulane,» vastas Tehvan Joosepi eest.

«Sulane!» imestas peremees ja lisas siis pahaselt kurtes: «Nüüd ju need palgateenijad paremini rõivas kui meie! Kust me seda raha võtame, et uusi rõivid muretseda! Katsu, et teenijale saad palga välja maksta!

Peremees laskus Tehvani kõrvale ja päris nüüd uuditsedes Joosepilt:

«Te siis vist oletegi see «punane», see kommunist, kellest ikka kõneldakse?»

«Minu nimi on Kruusvall,» vastas Joosep.

«Nojah, nojah, Kruusvall!» möönis peremees, vaadeldes kahtlustava uudishimuga «punast» sulast. «Tuli istuda? . . . (Nüüd juba irvitades ja oma harvaks jäänud kollaseid hambaid näidates.) Julges see Jorss teid siiski oma juurde võtta? Ei noh, mis Jorsist rääkida! Ta hakkab kas või ise kommunistiks, kui loodab äri teha! Lõi, saadananahk, minulgi piimaühingus mõned head tuhanded üle! Häbi öelda, ise valisin ta laekuriks! Aga olgu temalgi häbi! . . . Siin ümbruskonnas ei ole peremehed veel surnud, kes Jorsi läbi nahutada said. Küsige neilt! Kõige rohkem kannatasid need, kes tublid summad ühingu põhikapitali mahutanud . . .»

«Kuidas ta pärast kõike seda siiski rahvaesindajaks valiti?» küsis Joosep.

«Kui kelmil on edu, kui tal hästi läheb, siis antakse talle kõik andeks!» vastas peremees võikalt irvitades. «Mõeldakse üsna lihtsalt: mõistab ta oma asju osavasti ajada, küllap ajab meiegi asju samuti! Tarvitagu krihve ja knihve, peaasi, et ta meie kasusid hästi kaitseks! . . . Aga kelm on ta siiski ja mul pole kahju, kui kommunistid tal Änari üle võtavad või tule räästasse pistavad. Ehehee! Kuluks talle ära!»

Peremees naeris, harvaks jäänud kollaseid hambaid paljastades. Siis jälle Joosepi poole pöördudes: «Ja nüüd teenite jälle korralikult peremehi? See on ilus! Inimene peab vahel ka ausasti tööd tegema. Pole ka enam niisugune aeg, et võib aina riiki kukutada ja pöördeid teha! Mööda need ajad! . . . Päts ja Laidoner on kõva käega! Ei tee punastega nalja!» Aga siis: «Kas see Jorss seda kella juba helistab, mis seal kõrgel ripub?»

«Ei helista.»

«See ju tema sõjasaak kusagilt mõisast!» jätkas peremees ikka irvitavalt. «Vabadussõja ajal lasknud võõrastel sõduritel Änarile vedada. Oma mehed oleks asja välja lobisenud. Aga võõrad — need lähevad minema, asi tehtud! Jorss ise oli sõja ajal moonamuretseja. Kasulik amet! . . . Nojah, see vaskkell seal kõrgel, seinakell söögitoas ja siis veel mööbel väranda peal — kõik sõjasaak, kusagilt mõisast riisutud, pimedal ajal regede peal Änarile veetud . . . Oi, see Jorss! . . .»

Pooleldi naljatades ütles Joosep:

«Kui arvesse võtta, et ta mõnekümne aasta eest ainult pamp seljas Änarile tuli, siis on ta küllalt kiiresti edasi jõudnud.»

«Ta on seda vist ise teile rääkinud? Nagu mõnele teiselegi?» küsis peremees. «Jätab aga ütlemata, et põuetaskus olnud tal tulles naise kaasavara — tuhat kuldrubla — tol korral ilus raha! Mulk-äialt saadud.»

«Oli aga jõukas mulk! Ja lahtise käega!» tähendas Joosep.

«Jorss oli tütrega asja pisitasa ja osavasti nii kaugele viinud, et isal polnud midagi parata. Selle tuhandega hakkaski Jorss tõusma.»

Nüüd lausus Tehvan ka oma sõna sekka:

«Teenisin teda kaks aastat. Tunnen ka teda! Olen tal rinnust kinni võtnud ja raputanud kui takukoonalt.»

«Miks te teda's raputasite?» küsis Joosep.

«Ostis Kangru talu, et Änari oleks krundi poolest karjamõis,» jutustas Tehvan vanu asju meelde tuletades. «Tegi aina laenusid, võttis siirosid kas või karjapoiste käest. Minu käest ka. Laskis ühe veksli mulle kaela tulla. Võtsin tal rinnust kinni, raputasin ja nime-

tasin teda õige nimega... Õiendas siis pikkamisi mu võla ära. Teadis, et mina temaga nalja ei tee. Oli pärastpoole väga lahke.»

Peremees haaras jälle läbematult sõna:

«Kuidas ta kiiresti edasi jõudis? Tuli sõda, rahakurss langes, tema õnneks, sai osa Kangru talu ostuvõlgadest krossidega kinni maksta. Siis hakkas lauta ja häärbäri ehitama — kõik jälle mõisa moodi. Jälle, nagu kuulda, laenudega, võlgadega... Tütar elab linnas tudengi elu, poeg Soomes — nõuab aina raha. Üks pidu teise järel — küll naise, küll enese, küll laste sünnipäevad, ikka kari külalisi linnast autodega, maalt vedruvankritega. Neid tuleb kõvasti sööta-joota. Et ta minu kui naabri korraks sinna kutsuks — ei seda ole! Ma pole küllalt peen! Minu käest ei looda ta siirot ega laenu saada.» Nüüd juba ähvardavalt: «Aga eks me näe! Vanajumal elab veel! Tema niisuguseid asju ei salli!»

Peremees tõusis, kergitas pükse ja ütles Joosepi poole pöördudes asjalikult:

«Võib ju käia ja tulla, aga et siin mingit kihutust ei hakka tegema! Seda ma ei luba. Tehvan ja tema lapsed on nagunii käredad!... Öösel hoolitseb Pontu, et siin keegi võõras kooderdama ei hakkaks.»

Nüüd oli kõik öeldud. Peremees pöördus minema, tatsas aeglaselt palja jalu üle õue ja astus jalgvärava kaudu aeda.

Kui mõlemad muianud, sõnas Tehvan:

«Pada tõrvas katelt. Nüüd räägime parem sõjast... Kas see peaks ikka puhkema? Lehed on kära täis...»

Joosep avaldas oma arvamist, hoidudes illusioonide tekitamisest. Tehvan oli nagu rohkem oodanud. Ta hakkas jälle piipu toppima, rääkis selle juures üsna tasa:

«Olgu sõjaga, kuidas on, palju huvitavam oleks teada, mis seal piiri taga sünnib. Lehtedest loeme, et kõik, mis seal tehakse, suurendab aina viletsust. Et seal rahulolematus aina kasvab. Teie teate ehk rohkem...»

Joosep süütas paberossi ja vastas, et temagi teated piiri tagant on puudulikud, et ta teab ainult seda, mis meierei ehitajad venelased rääkinud, ja vend, kes lin-

nas. Ta jutustas, mida teadis, jutustas meelsasti, aga lisas veel kord, et tema teated on teiste suust kuuldud.

«Kui sellest kümme protsentigi õige on, mida räägite,» ütles Tehvan, «siis on seegi otse ime... Ei tahaks veel surra!... Kas siis meil igavesti kogupõllumeeste diktatuur jääb?!»

«Ega see iseenesest ei lange,» arvas Joosep.

«Seda ütleb minu poeg kah,» möönis vana üsna tasa. «Küllap näete teda, kui vahel jälle siia tulete. See ei jää ega võigi nii jääda, nagu praegu on!»

Suitsetati ja räägiti veel töö- ja palgatingimustest ning elu-olust taludes, kus kumbki teeninud.

Väravast tuli Olli koos teise neiuga. Joosep aimas kohe, et see on Tehvani tütar Linda. Ta oli keskmist kasvu, tugev, aga sellejuures sale. Tumepruunid juuksed olid tiheda põõsastikuna ümber päevitanud laia otsmiku ja piklik-nelinurkse näo. Tumehallid silmad pilkusid harva ja raskelt. Naeratusega näis ta hoopis kitsi olevat. Olli oli tema kõrval kui veerev muna paigal püsiva monumendi kõrval. Käes oli Lindal väikest kausta raamat.

«Millest see räägib?» küsis Joosep.

«Gulliveri reisudest liliputlaste maal,» vastas Linda. «Lõpetasin praegu.»

Joosep palus seda raamatut mõneks nädalaks enesele.

«Tooge mulle midagi oma raamatuist, nii-öelda vastutasuks,» ütles Linda.

«Tema teenib siin juba kolmat aastat,» sõnas Tehvan, tundes nähtavasti tütrest headmeelt. «Tema tõttu on mulgi siin peavari. Muidugi pean ulualuse eest hulga päevi tegema. Töötan jõudumööda aasta läbi, egas muidu.»

Linda läks Ollit saatma. Joosep jäi veel väheks vanaga vestlema. Lahkudes oli mõlemil hea meel, et nad tutvunud.

Koduteel mõtles Joosep Jorsist. Peedu peremehe jutt «sõjasaagist» ei läinud tal meelest. Meeles seisid tal ühtlasi Tehvani sõnad: «Pada sõimab katelt.»

IX

MOONAMAJAS JA MÄEL

Järgmisel pühapäeval pärast lõunat, kui Joosep köögitrepil istudes suitsetas, tuli Aadi karjaõue väravast, uus hall ülikond seljas, hall kaabu viltu peas, heledaid salke otsmikul. Ilme oli tal tõsine ja ta lausus murelikult:

«Vaadake, kuidas see pintsak mulle istub? . . . Kas hõlmad ei ole eest nagu pikad?» Ja siis, kui selja pööranud: «Kas piht on taljes, kokku tõmmatud?»

Joosep suitsetas, ei lausunud sõnagi.

Olli tuli parajasti köögist ja ütles talle:

«Ehk tulete minuga moonamaja juurde? Mul sinna asja.»

«Heameelega!» nõustus Joosep.

Moonamaja läve ees lamedal kivil istus praegu kõhetu naine, aastat nelikümmend vana, lapsuke süles, mõlemad kerges pleekinud sitsis. Kolme-aastane poisike, paigatud püksid ainukeseks ihukatteks, uuristas sealsamas varbaga liiva sisse auku. Eemalt jooksis viieaastane poisipõngerjas, kepiga puumuna veeretades, mitmeti lapitud püksid jalas, needki siit-sealt harunenud ja kärisenud. See oli traktori-Tooma perekond.

«Ei jõua neile niipalju rõivaid parandada, kui nad kulutavad ja käristavad,» oli naise esimene kaebus, kui ta Joosepi tervise vastu võtnud. «Toomas on toas, teeb midagi. Aga seal on väga palju kärbseid ja muudki soovimata rahvast, nagu ikka suve ajal niisuguses korteris. Tohver on ka meie poolel. Ega see noor Änari sulane pole näinudki, kuidas Änari moonakad elavad. Toomas teenib, ei joo ega prassi, — elamiseks hädavaevalt jätkub . . . Paremat korterit kusagilt ei saa. Siin meil peremehe poolt lapike kartulimaad ja mõned peenrad kapsaid, kaale, porgandeid. Toa otsas osmikus seapõrsas.»

Parajasti tuli osmikust eideke välja, seasöögi pang käes. Ta võis olla üle seitsmekümne, mitte enam, aga nii küüras, nagu otsiks ta tähelepanelikult oma jalge eest maast midagi.

«See on vist mäelt, see uus sulane,» ütles eideke vaevu pead kõrgemale ajades ja Joosepit silmitsedes. «Ollit näeme mõnigi kord... Lahke inime, käib siin vahel juttu ajamas... Ei põlga moonakaid! On Joosepki käinud, aga enamasti siis, kui lapsed ja mina juba voodis. Mina olen siin surma ootaja... Ei tule ega tule!... Lendva lõi järsku ristluiest läbi... Kas külmetusest või... Tööd sai ka murda eluaeg mehe eest. Ma jo Tooma ema. Olin tugev nagu temagi. Näe, surmgi ei julge ligi tulla!»

Nii rääkis murdunud eideke ja istus ka minia ning Olli kõrvale.

«Ma vaatan korraks sisse,» ütles Joosep ja astus naistest mööda. Tal polnud veel juhust olnud Tooma elukorterit näha. Väike muldpõrandaga eeskoda lahutas majakese kaheks. Paremal pool, Tohvri korteris, oli Joosep juba käinud. Vasakul oli uks praokile. Joosep astus sealt tuppa. See oli ühe aknaga. Suur pliit, kaks voodit, kapp ja lai laud akna all võtsid suurema osa ruumist oma alla. Seinad olid kunagi krohvitud, nüüd aga palgid kohati paljad ja pragudes igasugu värvilisele rahvale sobivat ulualust. Varnade ja naelte otsas rippus riideid ja tööriistu. Laud oli küll puhtaks pühitud, aga kärblaste parved kibelesid seal ja leidsid vist veel küllalt suupistet. Kuueruuduline aken oli rähmaste paigatud klaasidega. Tolmust ja vanusest mullakarva põranda kooldunud laudade vahel olid laiad praod.

Tagumise toakese lävele ilmus Toomas, särgi väel, käised üles kääritud, määrdunud takune põll ees.

«Astuge edasi,» ütles ta vist oma korteri kehvuse pärast häbelikult muheldes. «Ma siin paikan saabast. Kunas seda muidu teha!»

Teine tuba oli üsna väike, kahe laia voodiga, mitte nägusam kui esimene. Laual oli kingissepa tööriistu. Tohver istus voodi veerel ja suitsetas. Ta oli nädalapäevad jälle tööl võinud käia, olgugi et ainult lauda juures. Äkke või libistaja järel kõndijat temast enam ei saanud.

Toomas pakkus külalisele istet.

«Meil need ruumid natuke kehvemad kui mäel,» lau-

sus ta sapiselt. «Mina kannan selle-eest halva korteri karistust, et mul naine, lapsed ja ema.»

«Perekond, see on maatameeste karistus,» ütles Joosep.

«Hea seegi, et me seda taipame,» lausus Toomas.

Süüdati paberossid, räägiti riigivolikogu tööst, sõjavõimalustest ja siis jällegi põllutööliste viletsaist korterioludest.

Joosep ei suutnud siin kaua viibida. Õhk oli lämbunud, kuigi üks aknapool oli avatud; kärbsed tüütasid ja kogu see olemine selles väikeses ruumis oli ängistav. See umbse õhuga kärbserikas korter meenutas Joosepile mõnda sellesarnast, kus ta lapsepõlves oma vanematega ja vendadega elanud.

Ta jättis hüvasti ja läks kaasiku all nii kiiresti edasi, et Olli tema käevarrest kinni haaras ja teda aeglustada püüdis. Noomides ütles ta:

«Kuhu te ruttate! Katsute põgeneda? . . . Varem või hiljem on teil ka naine kolme-nelja lapsega ja samasugune korter . . . Mul muidugi mitte sugugi parem.»

Joosep tundis enese nagu süüdlase olevat niisuguste korteriolude pärast. Mis on ta teinud selle parandamiseks!

Olli jätkas:

«Mind hirmutab niisuguse korteri nägemine mehele minemast. Peigmees mul on. Oli siin paar aastat sulaseks. Läks Jorsiga tülli, ei tule enam siia. Käin teda aeg-ajalt vaatamas. Töötab kaevanduses.

Mina pole ju hingeelu poolest õieti proletaarlane — armastan mugavusi, vähimalt niipalju, kui Änari söögituba neid pakub. Senikaua, kui ei leidu korterit, lükkame abiellumise edasi. Siiski, see Tooma korter ei ole kõige halvem. Te peaks karjapoisi ema onni nägema! . . . Üksainuke toake kuuele inimesele! Kolderuum on pimedas esikus. Toakeses magatakse nagu riiulitel, ema kõige vähematega all, suuremad ronivad redeliga vanuse järgi oma asemetele. Kaheksa-aastane tütreke on lonkur, tast ei saa ei karjaskäijat ega välistöö-tegijat, isegi talitajat mitte. Kukkunud aastasena narilt põrandale. Selle madala suitsunud toakese — kuidas öeldakse? — sisustust peaks te nägema! Seal ei

mahu liikumagi, mis võib seal siis veel puhtusest ja korrast kõneleda! Ei ole ime, kui inimene sealt viina juurde põgeneb! Karjapoisi isa joob... Tubli ema võitleb siiski kui lõukoer oma laste eest — nälga surra ta neid ei lase!... Sinna ei soovita ma teil minna! Seal ei sallita, et keegi võõras tuleb seda viletsusepesa vaatama.»

Nad olid kaasiku alt jälle teele pöördunud ja Olli laskis oma kaasteenija käsivarrest lahti. Joosep läks oma tuppa, heitis voodile ja katsus järgepidi mitut raamatut lugeda, nagu otsiks neist lohutavat vastust: see ei jää nõnda! Aga ta ei leidnud vastust, tõusis ja läks välja, kõndis teed mööda Põldsema seljaku harjale ja istus seal lamedale kivile. Ilm oli pilves, niiske ja soe. Põldude ruudud, ribad ja siilud olid juba kõik haljad, metsasalgud siin-seal ja puuderühmad talumajade ümber rohelisest lehestikust tihedad. Lõoke viirutas kõrgel oma lõputa viisi, eemal, soo ääres hüüdsid ning trillerdasid koovitajad võidu.

Siin haihtus vähehaaval ängistav mulje Tooma korterist. Seda asendas sõnul põhjendamata, aga rahulik teadmine, õieti küll kindel lootus: küllap see muutub!

Omapere söögituba oli avar, võis mahutada pikaks tõmmatava laua ümber paarkümmend inimest. Vajalikul korral võidi siit teine, ristlaud viia laia ukse kaudu saali. Söögitoa idapoolse akna taga kahel pool liivatatud rada olid lillepeenrad, mis ulatusid kuusetarani ristikuvälja ääres. Lillede ridadest kahel pool olid aedmaasika, suhkruherne, mädarõika, porgandi ja muu köögivilja peenrad. Põhjapoolse akna taga ulatusid vabarnate, karusmarjade ja sõstrapõõsaste read kaasikuni.

Söögitoas, köögi poole viiva ukse kõrval oli musta värvi tahvelustega kapp. Siit võttis Anna lauda kattes lihtsamaid söögінõusid, siin säilitati toitusidki, mis ei nõudnud külma keldrit. Teine kapp oli idapoolses seinas, pruunist puust, pooleni klaasustega. Nende taga paistis rohkesti kristalli, portselani ja hõbedat, kõik hoolikalt ja sümmeetriliselt ritta seatud. Selle kapi

uksed olid harilikult lukus, võtmed perenaise põlletaskus.

Oli külalisi üks või kaks, siis asetati nad istuma, silmad kapi poole, kust paistis lauahõbe ja kristall.

Harilikult istuti lauas neljakesi: peremees, perenaine, Anna ja preili Käo. Ei kõneldud palju, sest peremees armastas väga kärmesti süüa ja perenaine ei tahtnud preili Käo kuuldes, kuigi ta oli perenaise sugulane, lähemaid «oma asju» kõnele võtta, ei oma tavalistest külalistest ega oma majanduslikust seisukorrast rääkida. Sööke tõi lauale Anna ja vahel ka Olli.

Kõige sagedamini kõneldi siin töist, mis käsil, vahel ka töölistest, viimastest eriti siis, kui neist mõni peremehe või perenaise arvates oma ülesandeid oli halvasti täitnud, kui neid millegagi oli pahandanud.

Nii tuli kõnele ja põhjalikule hindamisele nädalat kolm-neli pärast jüripäeva ka uus sulane Joosep. Oli küll teda siin mainitud ühe või teise töö puhul juba varemgi mitmel juhul, aga nüüd püüti anda tema kohta lõplik hinnang. Anna oli kippunud uue sulase viisakusest ja puhtusearmastusest kiites kõnelema, perenaine oli tema sõnadevoolu niisugusel puhul ikka järsult katkestanud.

Nüüd ütles peremees lühidalt, raskesti ohates, enesele suppi taldrikule tõstes:

«Olen pettunud! . . . Täiesti pettunud! . . .»

«Kelles nii?» küsis perenaine natuke kohkunult.

«Eks selles «punases» sulases ikka! . . .»

Kõik vaatasid peremehe poole, ja kui too paar lusikatäit suppi kärmesti alla neelanud, jätkas ta murelikult:

«Palgaline mis palgaline! Moonakas mis moonakas! . . .»

«Oleks veel üksi see, et tööd ei viitsi teha!» ohkas perenaine.

«Seda ei või just öelda, et logeleks töö juures,» vastas peremees, «aga ei rutta ega püüa. Niipea kui kell kaheksa või kaks — minuti pealt hobused lahti ja koju! . . . Usaldada teda võib: töö teeb korralikult, aga see on ka kõik! Ja kipub aina minuga vaidlema!»

«Arvasin kohe: kommunistist head nahka saada ei või!» lausus perenaine raskesti ohates.

Nüüd võttis ka preili Käo sõna:

«Ei ole peremees kodus, siis teeb ta poole vähem tööd kui muidu.»

«Seda ma arvan,» sõnas peremees. «Ja mis veel kõige pahem: ta rikub kogu mu tööpere ära. Tohver, Toomas ja Aadigi teevad tema eeskujul: minutipealt väljalt koju, kui kell kaheksa või kaks! ... Ja iga päevaga muutuvad tõrksamaks.»

«Olli ja Tiina juures on see otse talumatu!» lisas preili Käo innukalt.

«Ja siis söök,» pahandas perenaine summutatud häälega, «see on Änaril ükskord juba korralik — temale ei kõlba! Ja karjapoisski hakkab söögi pärast haukuma! Olgu iga päev praed ja soustid laual!»

«Nii hull see asi nüüd ka ei ole!» katsus Anna vastu rääkida. «Räimi olen ma hakanud leotama — olid tõesti väga soolased... Ja supid...

«Jäta!» urahtas perenaine.

Kui natuke aega vaikides söödud, jätkas peremees ironiseerivalt:

«Siiski, muide, jutu ja oleku poolest on Joosep poiss mis poiss, annab kõigiti mõõdud välja! Võõraste ees võib temaga uhkustki teha! ...» Ja tõsisemalt: «Eks tule kannatada! Kust sa järsku võtad noore töömehe! ... Kui aga asi hullemaks läheb, annan võimudele teada, lasen talle hirmu teha! Minu hooleks on ju antudki teda silmas pidada.»

Sellest leidis perenaine lohutust ja preili Käogi püüdis ilmendada rahustumist. Ainult Anna, see jäi nukralt oma taldrikule vahtima ja katkestas varsti söömise.

Taas sõitis peremees rahvast esindama ja seadusi sepitsema. Tulnud sealt tagasi, ei hakanud ta enam lõunalauas kogu perele oma töötulemustest kõnelema. Aga Joosepile ja Tohvrile rääkis ta neist, kui ühel hommikul lehmi ükshaaval laudast välja toodi, et nende sõrgu lõigata. Tohver pidas lehma kinni, Joosep hoidis jalga, peremees lõikas moondunud ja pikad sõraotsad plekikääridega lühemaks. Sellejuures pajatas ta kõrge kogu tegevusest:

«Anti selge pilt meie välispoliitikast. Ei või nuriseda:

seda on tasa ja targu aetud: tahame pidada kõige valjemat erapooletust. Ei kallakut siia- ega sinnapoole! See on olnud ka minu seisukoht alati ja nii see peab olemagi.»

«Kas need äikesepilved, mis Euroopas kiiresti tõusmas, kas need lähevad aga meist mööda?» kahtles Joosep.

Ja Tohver lisas:

«Ega muud, kui teevad nii, et tuleb viimaks veel sõda!»

Peremees ei pannud seda tähelegi, jätkas iseteadvalt, nagu see, kes raske ülesande lahendanud:

«Saime väga hästi aru: need piksepilved võivad meiegi poole pöörduda. Et aga meie rahvas seda ei soovi, äikest nimelt, siis tuli aegsasti mõtelda ja aru pidada, mis teha. Mis muud: peame ennast kaitsma. Ja kaitsemegi! Selleks on aga kõige esiti raha tarvis. Et seda saada, tuleb riigikaitse maks kehtima panna. Lükkasime selle siiski sügise peale.»

Joosep tõstis pead ja heitis pilgu peremehele:

«Uus maks?»

«A' kuidas muidu?» imestas peremees. «Kas kommunistlik riik kaitseta seisab püsti! Kas seal ei maksa tööline riigikaitseks?»

«Seal on töölisel, mida kaitsta,» ümises Joosep.

«Nälg ja viletsus!» hüüdis peremees.

Joosep ägestus, aga suutis end seekord taltsutada, ei laskunud vaidlusse — peremehe vaateid ta ometi ei väära.

«Nende asjade üle peab nõu pidama!» ütles perenaine ühel õhtul Jorsile, kui tööpere juba magama läinud. «Suvistepühad on lähedal — peab ometi teadma, kui palju külalisi tuleb, mis ja kuidas!»

«Eks või ju nõu pidada!» lausus Jorss pahaselt. «Ütled Annale ka või? . . . Muidu ta pärast veel iriseb! . . . Tulge üles minu tuppa! . . . Õiendan enne kontoris veel mõne asja.»

Teisel korral, peremehe elu- ja magamistoas koguneti ehavalgel nõupidamisele. Tuba oli vastu hommikut, praegu üsna hämar. Diivan ja toolid mustasid, kuigi

olid kollakaspruuni plüüšiga pealistatud. Pildidki seintel kollakashelgel tapeedil paistsid tuhmide nelinurkadena.

Istuti ümmarguse laua juurde, peremees pehmesse tooli, naised diivanile.

«Noh, mis seal's on?» küsis Anna mitte just sõbralikult.

«Mis seal's on!» osatas perenaine vaenulikult. «Peab ometi teadma, kui palju külalisi tuleb, kes tuleb ja kuidas neid vastu võtta!»

«Külalisi tuleb nii palju, kui neid kutsume!» ütles peremees, laskus seljakile toolikorjule ja hakkas lauale sirutatud parema käe sõrmedega põristama.

«Kui tahate Helle-Mari kihluspidu toredasti pidada, siis on kahest-kolmest külalisest nagu vähe!» rääkis Anna pahuralt.

«Ma ei saa aru, mis sa irised!» nähvas nüüd perenaine tüdinult. «Inimesemoodi ei mõista kõnelda ka enam!»

«Minu pärast ajage terve vald kokku ja kutsuge pool linna!» urises Anna. «Minusse see ei puutu! Pole minu kihlused!»

«Niipea kui naistega tegemist, kohe tüli lahti!» ütles peremees. «Ei kõlba ometi kutsumata jätta peigmehe lähimaid sõpru ja meie omi! Valda ega poolt linna me kokku ei aja, nagu siin mõned harimata peremehed oma pidudel teevad. Neli-viisteist inimest siiski. Mitte ühtegi ülearust! Mis lauale panna — seda peate ise teadma.»

«Majapidamise koolist tuleb kaks vanema klassi õpilast kutsuda,» ütles nüüd perenaine. «Need teavad lauakatmise kombeid, aitavad keeta, küpsetada, katta ja ette kanda.»

«Eks kutsuge!» nõustus peremees tüdinult.

«Nii et pulmad jäävad ikka sügiseks?» küsis Anna.

«Minu tahtmine oli küll, et jaanipäeval,» ütles peremees. «Aga igas asjas antakse Helle-Marile järele. . .»

«Täiskasvanud inimest ei saa ometi sundida!» vastas perenaine.

Vaikiti. Nõupidamine näis olevat lõpul, aga korraga kähvas Anna vihaselt:

«Räägitakse aina Helle-Marist, aina Helle-Marist!

Aga et ka mina olemas olen, seda ei tule kellelgi meelde!»

Peremees ja perenaine vaatasid üllatatult Anna poole ja ootasid lähemat seletust. See tuligi:

«Minu asi peab ka selgeks tehtama!»

«Missugune «asi»?» küsis perenaine, viimast sõna pilkavalt toonitades.

«Kui palju ma kaasavara saan ja kõik!»

«Sinu Madis tahab seda teada või?» küsis peremees naljatades.

«Mis mul Madis! ... Mis mul temaga!»

«Taevake, või enam pole tegemistki!» hüüatas perenaine ironiseerides. «Muidu ikka: Meie vahel kõik selge! Meie vahel kõik kindel! ... Jõuluks pulmad ja saanisõit kiriku, kuljused looga küljes ja vorstid laual!»

Anna liigutas ennast ägedalt ja vuhistas vihaselt ninaga, otsides sõnu.

Peremees viipas käega naise poole, et ta vaikiks, ja lausus lepitavalt õele:

«Kui sul asi Madisega klaar ei ole, mis siis see kaasavaragi küsimus nii pakiline!»

«Aga näe on! Ma võin ei tea missuguse mehe leida, aga kes mind puupaljast võtab! Sellepärast ma nõuan: pangu Jorss viis tuhat minu nimele panka. Mitte kriipsugi vähem!»

«Viis tuhat krooni või senti?» küsis perenaine meelega kohtlaselt.

See oli ettevaatamatult öeldud. Anna käratas nüüd raevunult:

«Ma nõuan kümme tuhat! Kümme tuhat krooni! See pole palju Änari kohta! Ja et ma siin ilma palgata pool eluaega teeninud! ... Helle-Mari kihluspeoks raisatakse ei tea kui palju, pean's mina kui popsitüdruk mehele minema!»

Peremees hakkas nüüd närviliselt laual trummeldama ja ütles viimaks:

«Kui sa nõnda — ma ütlen jämedalt, aga selge sõnaga — kui sa nii kasulikult mehele läheksid nagu Helle-Mari, siis teeksime sulle ka kihluspeo ei tea missuguse! Aga sinu madised ei vääri Majandusühisuse direktorit!»

«Või Helle-Mari pannakse kasulikult mehele?» hüüatas Anna mürgiselt. «Ah nii! See on teist ilus!»

«Mitte ei panda teda mehele, vaid ta läheb!» käratas peremees surutud häälel.

«Kui asi nii, et Helle-Mari nii «kasulikult» mehele läheb, siis nõuan ma viisteist tuhat!» jonnis Anna.

«No mis sa sõgedaga teed!» ohkas peremees õlgu kehitades ja käsi laotades.

Perenaine aga ümises omaette:

«Vanatüdruk või peru hobune, ütleb rahvas!»

Anna sööstis diivanilt ja hüüdis raevunult:

«Viisteist tuhat tuleval nädalal! Ehk ma teen skandali!»

Vend katsus raevunud õde kahe käega kärmesti vehkides vaigistada. Perenaine aga lausus hooletult:

«Etse tee kandali! Selleks oled üsna paras!»

«Ah nii! Ah nõnda!» hüüdis Anna ikka vihasemalt. «Hea küll! Ma räägin kogu vallale, kudas see kolakell, seinakell ja mööblisats värandale saadud.»

«Sa oled hull!» hüüatas perenaine kohkunult.

«Kõik on ausasti raha eest ostetud ja kinni makstud,» sõnas peremees.

Anna aga tormas toast välja, pea seljas, lõi ukse prahvatades kinni ja laskus kolinal trepist alla.

«Issand jumal, kui viimaks lööbki lärmi lahti!» kaebles perenaine. «Hakkab kõigist meie asjust ilmale rääkima! ... See on ju kole! Kirjuta ometi pangas tema nimele viis või kümme tuhat.»

«Sul kerge öelda: viis või kümme tuhat!» vastas peremees hädaldades. «Aga kust ma selle võtan?! Kevadine aeg! Mõne peekoni saadan tapamajja, juustust saab ka natuke — see on kõik! Kihluspidu läheb isegi tuhandeid maksma! ... Egas ma piimakarja või rahaks teha või hobuseid laadale viia!»

«Kas sul's pangas mingeid summasid pole?» imestas perenaine.

«Võlgade kuhjad on mul pankades!» lahmas nüüd peremees, nagu tahaks naist tema teadmatuse eest karistada.

«Võlgade?! ... Mis võlgade?! Kust need? ... Sa pole neist rääkinud!» halises perenaine kohkunult.

«Tead ju isegi, et mul veel Kangru talu ostuvõlg pole tasutud. Samati võlad, mis lauda ja häärberi ehitusel tehtud. Sisustus tubadesse läks ka midagi maksma!» rääkis peremees, oma sõnade mõjust rahuldatud.

«Kari ja sead ometi tasuvad võlgasid?»

«Tasuvad, aga ei tea mitme aastaga! Väljaminekud iga aastaga aina kasvavad! Tööpere palgad tõusevad!» halas nüüd peremeeski, nagu selleks, et oma naist kõvemini hirmutada.

«Miks sa ometi leedukaid ja pohlakaid ei palka! Nad teenida mõnes talus pool-ilma!»

«Eks edaspidi tulegi neid palgata. Igatahes tuleb kokkuhoidlikult elama hakata. Muidugi mitte külalisi kehvemalt vastu võtta kui seni. On Helle-Mari asi kindel, küllap siis korraldan väimehe abil, et mulle võlgadega rähka ei tehta. Põllutööriistad ja masinad on Majandusühisusest nagunii tema kui direktori vastutusel võlgu ostetud. Ta ei suru peale. (Tasemini.) Sa ju tead, et härra Tõllistel — ma nimetan teda omavahel juba lihtsalt Poldiks — on linnas mitu maja, maal ilus talukoht jõe kaldal; ta on mitme panga juhatuses, ja koos direktor Peenemaga võivad nad raha-asjus imet teha! . . .»

«Siis pole ju viga!» rahustus perenaine. «Muudkui andku jumal, et Helle-Mariga kõik hästi läheks!»

«Ta ju tõrges nagu sa isegi! Tahtis vägisi pulmi tuleva kevade peale lükata! Et siis tal ülikool enam-vähem läbi . . . Aga härra Tõlliste tõmbaks siis ka asjast kriipsu läbi — lööks käega Helle-Mari peale. Vaevu sain nad viimaks niikaugele kokku lepitada, et nüüd suvistel oleks kihlus ja mihklipäeva paiku pulmad . . . Pulmadest ei taha Helle-Mari küll kuuldagi! Ta arvab, et registreerimisest aitab.»

«Mina nõuan kiriklikku laulatust!» sõnus perenaine otsustavalt. «Egas nad paganad või kommunistid ole! Mis abielu see on, kui jumalasõnaga paari ei minda!»

«Nagu see jumalasõna asja paremaks teeb!» pilkas peremees ja lisas tõustes: «Peaasi, et härra Tõlliste meie perekonna liikmeks saaks! Kas kristlikult või ilmlikult, see on kõrvaline asi!»

X

ETTEVALMISTUSED

Vend Luilt tuli Joosepile lühike kiri. «Tervitab turbatööline. Korteriks barakk, pea all raamatud, õhtuti vestlused, vaidlused, mõnikord ka tants,» kirjutas ta. «Seltsilisteks naisi ja mehi, üliõpilasi ja kraadesid, adventiste ja punaseid.»

Vend lubas, kui võimalik, esimesel suvistepühal vanemaid külastada. Ka Joosep kavatses sel päeval vanemate poole minna.

Anna kaudu sai Ollile ja Olli kaudu Joosepilegi teatavaks: esimesel pühal peetakse peretütre Helle-Mari kihluspidu ja selleks kutsutakse hulk külalisi, linnast autodel, maalt vedruvankritel. Anna oli seda rääkinud vahel vaenust venna ja vennanaise vastu, vahel lobisemisehimust, vahel uhkustades: vaat, kes kõik meile, minu vennale, Änarile külla tulevad!

«Seespool on juba kihin-kahin käimas,» vadistas Olli parajal juhul Joosepile. «Peremees ei kärsi enam pärast sööki pikali heita. Käib aina ühest toast teise. Peab naisega nõu ja nägeleb temaga. Perenaine loeb puhvetikapi juures nuge-kahvleid, klaase-taldrikuid. Anna on mossis. Vist sellepärast, et ei tule tema kihlused. Mina haljastan, Tooma naine küürib, Tiina võitleb vabal ajal loodusega: kitkub kõnniteede liivast läbitunginud rohuliblekesed viimaseni välja.»

«Meisse see siiski ei puutu,» ütles Joosep. «Ma mõtlen nimelt sulaseid,» lisas ta juurde.

«Eks veel näeme! Pannakse teidki ikkesse-rakmesse!» naljatas Olli.

Kolm päeva enne suvistet sõitis peremees linna ja tuli sealt töövankritäie kastide, pakkide ja kompsudega. Suurem osa sellest kanti kööki ja sealt keldri, muist aita.

Kuuris hakkas peremees askeldama ja küsis varsti Joosepilt:

«Maalritööd ei mõista?»

«Ei,» vastas Joosep.

«Ega minagi mõista,» rääkis peremees. «Aga tarvis

õppida. Talukohal peab kõike mõistma. Lähme! Nüüd enne lõunat segatakse meid tee ääres kõige vähem. Hommikul on neid piimavedajaid ja linnasõitjaid tee täis.»

Mindi väravast välja tee äärde, esialgu ainult tugevad noad kaasas. Hakati pleekinud püstaia postidelt vana värvi maha kraapima.

«Esiti tuleb inimeselgi hingelt ja vaimult vana maha nühkida, kui sinna uut võõpa peale tõmmata!» rääkis peremees õpetlikult.

«Väga õige!» möönis Joosep. «Enne kõik vana kõnts maha! Siis uus värske võõp peale!»

«Te mõtlete — punane?» küsis peremees.

«Ega ometi roheline!» vastas Joosep.

«Miks mitte! Oleme kõik ometi põlluharijad, teie kui ka mina! Ainult selle vahega, et üks juhatab, peab talu korras, selle kõrval teeb ka tööd, niipalju kui mahti, teine täidab temale kättejuhatatud ülesandeid. See on ainuke vahe.»

Joosep raputas pead.

Peremees aga jätkas:

«Kordan jällegi, et olen liberaalne inimene, ühe sõnaga: demokraatlik! Olen lugenud ka kommunistide programmi ja umbkaudu tean nende õpetust. Mis võiks ilusamat olla, kui et ei oleks enam muret homse eest ega vanadusepäevade ja laste tuleviku eest! Kui vili, mis me lõikame, läheks ühisesse salve ja igaüks võiks sealt võtta, niipalju kui tal tarvis. Kui igaüks töötaks ja toodaks jõudumööda ja kõige suurema au sees oleks see, kes kõigi heaks kõige rohkem teinud. Aga oh! Inimkond ei ole, paraku, selleks veel küps! Oh, ei ole! Võib-olla saja, kahesaja aasta pärast maksab sotsialismist ja kommunismist juttu teha!»

Joosep võttis nüüd sõna, peatudes hetkeks värvi kraapimises:

«Mõisnikud ütlesid ka omal ajal: rahvas ei ole veel küps selleks, et pärisorjus kaotada. Te ütlete nüüd, et rahvas pole küps selleks, et kapitali orjus kaotada. Ometi ühel kuuendikul maakeral on see kaotatud...»

«Hoidku meid jumal ja kaitsku Kaitseliit!» ohkas peremees.

Pärast lõunat toodi värvipotid ning pintslid aia taha ja õhtu eel imetlesid möödasõitjad värsket rohelist värnitsa järel lõhnavat püstaeda, väravat ja selle poste.

Ettevalmistused pühadeks ning külaliste vastuvõtuks jätkusid hoogsalt. Tohver vedas kõnniteedele mitu koormat kõige puhtamat liiva. Kivikesed, kui need olid kirsimarja suurusedki, korjas Olli hoolega ära. «Neile võib mõni külalistest hõlpsasti komistada,» ütles ta.

Karjaõuegi puhastati, korraldati, koristati ja pühiti. Latid ja roikad, mis vedelesid siin-seal, laoti ilusti riita, vanad adrad, äkked, hanejalad ja rullid, mis ei mahtunud kuuri, seati kord nii, kord teisiti, et nad vaataja silmale ilusama üldpildi annaksid. Traktorile jäeti aukoht, sest ta pidi karjaõue nii-öelda valitsema. Praegu oli ta veel väljal. Kuuris seati kõik masinad ja põllutööriistad uuesti kohtadele. Mis oli nigelam ja vanem, asetati tahapoole, teiste varju; mis moodsam, värskemalt värvitud ja konstruktsioonilt keerukam, see ette.

Sea- ja loomalauta puhastas Tohver Kirsti abil; iga looma ase pidi juba aegsasti puhas olema kui kirikupõrand. Ühegi looma küljes ei tohtinud leiduda mustuse kübet. Sigade selg ja küljed olid roosaka õrna värvusega, lehmade karv oli sile ja läikiv kui punane plüüš. Lambad aeti kanali äärde, seoti seal jalad kinni ja pesti puhtaks. Kui vill kuivanud, oli see kui kräsus heledate juustega poisi pea. Iga lähedale sattuja oleks tahtnud seda sõrmedega sagida.

Hobuste puhastamisega — kraasimise, harjamise, pesemise ja pühkimisega — nägid vaeva Aadi ja Joosep. Neil tuli ka peremehe juhatusel talli eesruum, latrid ja vahekäigud nii korda seadida, et need igale hobusepidajale eeskujuks võiksid olla. Nimelt eeskujuks. Seda meenutas peremees Joosepile juba ei tea mitmendat korda:

«Minu tahtmine ja püüdmine on alati olnud eeskuju anda, niipalju kui mu nõder jõud ja minu väikesed teadmised seda lubavad,» rääkis ta. «Kas ma ei võiks suitsetada?! Kas mu rahakott ei luba, et võiksin söögi alla oma parajad napsid võtta?! Kas ma ei võiks hommikul kella kaheksani põõnutada! Änari sissetulek lubaks seda! Ja sedagi, et ma kõnniks kepp käes ja ainult vaa-

taks, mis töölised teevad! Aga mis eeskuju see mu sõpradele, tuttavatele, naabritele ja minu töölistelegi oleks?!»

Joosep muigas, ei vastanud.

Neil ärevail päevil, kui ta kord pärast keskhommikut läks oma tuppa ja heitis voodile, koputati uksele ja Anna astus sisse.

Tema mehelik nägu jumestus ja ta ruttas häbelikult seletama:

«Ega ma niisama... Tulge mulle abiks... Saali... Aitate mööbli välja kanda.»

Joosep oli istukile tõusnud ja pidi juba vastama: «Eks Olli... või Tohver,» aga ei tahtnud lasta neid tülitada, tõusis jalule ja läks Anna järele.

Saali mindi söögitoa kaudu. Veel kordagi polnud Joosep oma jalga sinna Änari pühapäevaruumi tõstnud. See oli kahe aknaga heleda tapeediga tuba, sammu kümme pikk, kuus lai. Valgust tuli siia ka rõdu-uksest, mis oli pooleni klaasist. Kahe akna vahel oli tumerohelise plüüšiga kui pehme samblaga pealistatud diivan, selle ees pikerik lillelise linaga kaetud laud ja lauast kahel pool rasked madalad toolid, valmis igaühte oma pehmesse embusse võtma. Teisi toole oli siin pool tosinat; kõik nad hoidsid diivani ja kahe vanema venna värvi, olid aga jahedamad, kondisemad, ei pakkunud istuja käsivartele ega küünarnukkidele mingit tuge. Nurkades oli ümarikke laudu kallist puust, neil kristallvaasid lilledega. Akende vastasseinas oli must, läikiv pianiino, selle peal kaks juba aegsasti haljaks hõõrutud pronksküünlajalga. Seintel nägi Joosep peremeest ja perenaist, esimene peaaegu sama vana kui praegugi, teine veel hoopis noor, kõrgeks kähardatud soenguga, näo poolest muhe, mõttetult naeratav. Veel oli seintel rohkesti pilte ja gravüüre.

Esiti kanti kergemad toolid aeda, rõdu ette, siis raskemad ja diivan.

Rõdul oli peene-, kerge- ja kõverjalgne mööbel, valgete liikmetega, sinise siidiga pealistatud, diivan pisut kumer, et hoida istujaid viisakalt üksteisele lähemal.

«Eks ole üsna kena sisseseade?» küsis Anna, kui asjata Joosepi imetlust oodanud.

«Jah, tõepoolest palju kenam kui moonatoas, traktori-Toomal,» vastas Joosep.
«Ma pole seal oma ihujalaga käinud!» vastas Anna natuke pahaselt.
«Peaksite korraks sinna minema!» soovitas Joosep. «Igatahes väga õpetlik!»
«Ma arvan siiski, et teie võite endale kord parema sisseseade muretseda... kui oma elu hakkate elama... kui naise võtate!»
«Kust ma parema võtan?! Kas ma rohkem teenin kui Toomas!»
«Ega teil pruugi puupaljast naist võtta.»
Joosep kehitas õlgu. Jutt ei läinud alatud suunas.
Anna avas kahe poolega ilmatu laia saaliukse, mis viis omapere söögituppa. Hõbe, portselan ja kristall kapi klaasukse taga ei jäänud Joosepile tähele panemata. Ka mitte seinakell, mille raske, mingist kallist puust raamistik toetus põrandale. Selle kella valgest vasest suur ümarik tiks liikus klaasi taga aeglaselt, otse majesteetlikult vasakule-paremale.
Heitnud pilgu kogu söögitoa sisustusele, võttis Joosep kanapee otsast kinni ja aitas selle eseme, mis oli põhjapoolse akna all, aeda kanda.
«Te olete, nagu näha, niisuguse, natuke parema mööbli vastu,» katsus Anna uuesti sama juttu alustada.
«Ei, ma olen viletsa mööbli vastu, nagu Toomal,» vastas Joosep.
Ta oli juba minemas, kui Anna oma käe tema käsivarrele pani ja tasakesi sosistas:
«Ma olen mures teie pärast... Olge ettevaatlik! Väga ettevaatlik!... Kergesti võite kahtluse alla sattuda ja trellide taha minna... Jorsi kuuldes ärge midagi «niisugust» rääkige!»
See oli öeldud väga osavõtlikult, peaaegu pisarsilmil.
«Tänan hoiatamise eest!» vastas Joosep muheldes. «Olge aga minu pärast mureta!»

Naise soovil katsus peremees veel kord õega rääkida, küsis otse vennalikult, kuidas on lood Madisega, kas sel peigmehel on vahest nõu midagi ette võtta, mõnd

kohakest osta või talu rentida? Aga Anna vastas turtsakalt:

«Mis mul see Madis korda läheb! ... Mul võib-olla leidub mõni teine, kes kümme korda etem.»

Jorss vaatas uurivalt õe otsa ja lausus siis mitte sugugi ükskõikselt:

«Ega sa ennast vahest peta? ... Hellitad valelootusi?»

«Mispärast valelootusi? ... Kui teatakse, et mul veimevakk tühi ei ole, litsub iga poiss ligi,» vastas Anna häbelikult.

«Veimevakk oleks selle järele, kuidas su tulevane on,» sõnus Jorss naljatleva tooni taha tõtt varjates. «Eks sea lõks öösiti üles, ehk näksab keegi,» lisas ta.

XI

NÜÜD SEE ALGAB

Adra haljas hõlm pööras sahisedes peentest rohujuurtest läbikasvanud pinnast pahempidi ja vaoviilud läikisid mustendavalt vastu õhtupoolist päikest. Hobused tõmbasid end atra vedades sirgu ning madalaks, astusid kärmesti ja lõõtsutasid kõvasti. Mõnikümmend sammu kündja taga vao põhjas käis lohakalt ühelt jalalt teisele vaarudes halli seljaga vares ja nokkis naudeldes mahlakaid roosasid usse, kes polnud veel maasse suutnud pugeda. Valget-musta kirja linavästrik lendas õõtsudes, laskus kündja lähedale vaoharjale, hõljutas end seal oma pika sabaga ja tõusis jälle lendu.

Sahanina tõukas kõlksti vastu kivi ja väsinud hobused seisatasid. Joosep toetus tiislile, süütas paberossi ja mõnules puhkusest. Vaadates kodu poole, nägi ta peremehe palja päi rühkides tulevat. Joosep jäi istuma. Peremees lähenes, pühapäeva-rõivis, lõug hoolsasti puhtaks aetud, valkja päevasärgi kaelus laialt avatud.

«Ise väsinud või hobused?» küsis ta lahkesti.

«Mõlemad!» vastas Joosep istuma jäädes.

Peremees lõi kinganinaga niiskelt läikivale rohujuurtest läbikasvanud vaoviilule ja rääkis koduselt:

«Ega see kamar olegi kerge hobustel läbi vedada.

Näe, mõlemad märjad! Lase ikka vahetevahel puhata. Saad ise ka hinge tõmmata. Sügisel jäime natuke hiljaks — hooletus, mis muud! Kui tulime siia, ei kandnud enam hobust — madal! Lomp ühe sõnaga! Nüüd muidugi ka hilja, aga viskame pärast pühi siia linaseemet. Kui jumal õnnistab, saame vastse särgi selga.»

Joosep tõusis püsti ja oli adra taha astumas, aga peremees peatas teda:

«Küllalt tänaseks! . . . Lase kõige adraga koju! Pühade laupäev ja . . . meile tuleb linnast külalisi. Tütar, advokaadist poeg ja teisi ka. Autodega muidugi.»

Nad läksid kodu poole, Joosep külili pööratud adra taga, peremees kõrval, sõbralikult rääkides:

«Hea, kui homme kodus saaksid olla! On küll esimene püha ja karjusedki vabad, aga sa nagu mehisem meie meeste hulgast . . . Tuleb külalisi, ka hobusemehi — võtad vastu. Vahest midagi tarvis ka külalistele näidata või seletada, siis sina.»

«Seda mõistab peremees ise paremini!» tähendas Joosep.

«Peremees teab peremehe asja; kui aga mõni külalisist küsib, mis Änari tööliste ellu puutub, vaat siis mina vahest seletan valesti, võltsin, ja muidugi oma kasuks!»

See oli öeldud naljatades ja Joosep vastas samuti:

«Mina võltsin tööliste kasuks!» Siis aga tõsisemalt: «Pidin homme vanemate poole minema . . .»

«Võiksid homse päeva eest, niipea kui külvitöö lõppenud, Peka või Miira võtta, vanemate poole või linnasõiduks, ükskõik mil päeval,» ruttas peremees kauplema.

«See sobib!» nõustus Joosep, kui natuke mõtelnud.

Õues seisis juba must künnihärg mõjuval kohal, tema ümber mõni vähem vend: külvimasin, ader, äke, hanejalg . . .

Hobused andis peremees Aadi hooleks, kes sealt parajasti mööda loivis, nähtavasti tööst juba vaba.

Joosep pühkis oma adra hoolsasti puhtaks ja läks siis pumba alla ennast pesema. Varsti tuli Aadigi sinna, vaenulikult urisedes:

«Igaüks ei viitsi oma hobuseid ka enam kasida!»

«Kuulsin, et peremees usaldas hobused teie hooleks,» vastas Joosep.

Aadi mühatas vastuseks mõne arusaadamatu sõna.

Joosep läks oma tuppa ja heitis pilgu ähmasesse peeglisse. Saunas oli käidud eelmisel õhtul ja siis ka habe aetud. Päevitanud, punase vase karva näole passib helepruun ühepäevane ädal. Joosep tõmbas puhta päevasärgi ja puhtad tööriided selga, ei tahtnud külaliste ees riiete poolest ei peremehe ega Aadiga võistelda.

Astunud siis palja päi välja, istus ta karjaõues pakule ja süütas paberossi. Peremees tuli kärmel sammul eesõuest, heitis kõigele pilgu ja sõnus rahuldatult:

«Meie pärast võivad tulla!»

Läinud mõni samm lauda poole, meenus talle midagi, ta pöördus talli poole, jäi aga järsku seisma, mõtles midagi, sügas meelekohta, lõi siis käega ja rühkis tagasi eesõue. Joosep muigas: peremees nagu sütel!

Varsti ilmus ka Aadi, kes enese laudaköögi toas üles löönud. Tal olid terava viigiga hallid püksid, uus tumehall pintsak seljas, päevasärgil roosa kaelaside, uus kaabu pisut viltu peas. Ta jäi keset karjaõue seisma, jalad harkis, silmitses üht ja teist püksisäärt, kobas kaelasideme sõlme ja tõstis kübara äärt eest vähe kõrgemale.

Seisnud siis veidi aega nagu pildistaja ees, kõndis ta hooletult eesõue.

Korraga kostis küüni tagant maanteelt tume mürin, lähenes kiiresti, ja täie hooga kihutas roheline läikiv auto küünivärava eest mööda, talli lähedale, võttis seal tagurpidi käigu ja jäi siis keset õue seisma.

Joosep tõusis ja astus lähemale. Tal oli selge, et külatised on eksikombel karjaõue sõitnud. Teine auto kuuldigi sõitvat õieti: eesõue väravast paraadtrepi ette.

Rohelise auto uks tõugati lahti ja välja astus esimesena noor preili, vahases tolmumantlis, värvimüts peas. Ta naeratas ja sõnas lõbusas elevuses:

«Oleme karjaõue sattunud! . . . Pole viga! . . .» Ja siis, kui pisut üleoleva pilgu Joosepile heitnud: «Võõras nägu . . . Teie olete siin . . .?»

«Sulane,» vastas Joosep meelega jahedalt.

«Aga teil on ometi ka nimi?» küsis preili lõbusalt pilgates.

«Nagu teilgi,» lausus Joosep, tahtmatult üksisilmi preili otsa vahtides.

«Minu nimi on Helle-Mari. Olen Änari peretütar,» rääkis preili ja aitas nüüd oma ilme ja häälega tõendada, et ta on vastuvaidlematult peretütar.

«Et olete peretütar, seda ma arvasin kohe,» vastas Joosep ja nimetas oma nime.

Selle kiiresti toimunud kahekõne ajal oli Helle-Mari järel autost vaevu välja pugenud lühikese kaelaga väikese peaga kõrget kasvu mehemürakas. Ta riivas Joosepit ebasõbraliku pilguga, ei tervitanud. Auto teisest eesuksest, juhi kohalt väljus keskealine härra sügavavoldilise kõhna näoga ja aitas enese kõrval istunud preili välja. Too oli alla keskmist kasvu, hallis mantlis, peas ümara panni kujuline madala põhjaga kübar, nägu jumetu ja elutu kui munakoor, aga silmad terava, läbitungiva, hindava pilguga.

Joosep tundis kogu selle sissesõitnud kamba vastu vaistulist vaenu, iseäranis selle väikese peaga mehejõmmi vastu.

Eesõue suundusid nüüd siiagi eksinud külalised. Kõrget kasvu väikese peaga jõmm pani käe Helle-Mari piha ümber, hoidis teda kui omandust.

Joosep läks maha vahtides ka eesõue poole, kus võibolla teda on tarvis.

Rõdu ees seisis kohvipruun auto ja seal toimus külaliste vastuvõtt perenaise ja peremehe poolt. Sealt kostis meeste kõva kõnet ja naiste heledat naeru ning halinat.

Niipea kui Joosep eesõue astus, märkas teda Jorss paraadtrepilt, viipas talle käega ja hüüdis.

«Mis sa temast!» urises perenaine.

Aga Jorss ei pannud naist tähelegi, ja kui Joosep lähemale tulnud, hüüdis talle, osutades pruunile autole:

«Aja kuuri ette! Sea teisega kõrvuti!»

Joosep heitis lõbusale seltskonnale riivava pilgu, istus autosse ja juhtis selle aeglaselt ümber lilleklumbi sõites eesõue, väravast välja ja teise värava kaudu karjaõue.

«Kes see sul?» küsis lüheldane härra, kes oli küll

veinikääritamise pudeli sarnasest mehemürakast lühem, aga paksem.

«See mu tänavu-aastane suiline,» vastas Jorss iseteadvalt. Naljatades lisas ta aga juurde: «Palkasin sulase, kes mõistab autot juhtida. Kui selle riista muretsen, on juht alati käepärast. Seni sõidame ikka veel setukatega.»

«Ei astu mina oma ihujalaga autosse,» torises perenaine. «Milleks mul elusad sõiduloomad!»

Juhtinud autod teineteise kõrvale, läks Joosep oma tuppa, võttis kuue seljast, heitis voodile ja hakkas «Gulliveri reisist» peatükki lugema, milles kirjeldati liliputlaste elu, nende teadusi, seadusi ja kombeid. Muidu oli see raamat olnud talle huvitav, aga nüüd nägi ta varsti enese ees rohelisest autost väljunud seltskonda, selle ees Helle-Marit värvimütsis, oma arvates kogu maailma võluva naeratusega. Ja siis see ülevalt alla vaatav pilk! Joosep katsus taas lugeda, aga leidis, et on liiaks häiritud. Liiga demonstratiivselt oli terve see kupatis siin oma olemisega esinenud.

Uuesti katsus ta liliputlaste ellu süveneda, aga see oli talle nüüd otse vastumeelne. Ta tõusis üles, võttis sumadanist mitu raamatut, asetas voodi ette toolile, heitis pikali ja hakkas lugema prof. Ferrero «Vana maailma hukkumist». Eks hukku ja peabki hukkuma see «maailm», kes nüüd töörahva kõrval lõbusalt prassib, mõtles ta. Lugenud mõnikümmend lehekülge üsna hajameelselt, jäi ta uniseks, silmad vajusid kinni ja raamat langes maha. Et lõunauinaku aeg oli Jussiga kanali kaldal veedetud, siis oli uni sügav.

Uksele koputati, Joosep ärkas, tõusis ja istus voodi servale. Olli astus sisse. Tal oli valge põll ees, soeng kähar, valge side selle ümber.

«Palutakse õhtust sööma!» ütles ta tütarlapselikult põlveniksu tehes. Ta näis täna noorena ja vallatuna. Joosep silmitses teda meelsasti.

«Vaatate mu riietust? See meeldib teile enam kui ma ise?» küsis Olli.

«Ei ole kummalgi viga,» vastas Joosep.

«Saage minust aru,» rääkis Olli meelega kenitledes, «võtsin ühe napsi. Nii et tulge — laud on pererahva

peo puhul vürtslikult . . . vürstlikult kaetud. Kuulete, mu keelgi ei kuula enam sõna!»

Kui Joosep kööki astus, lõi talle vürtsitatud toitude lõhnaleitsak ninna. Omapere söögitoa poolt, mis lühikese koridori läbi köögiga ühendatud, kostis kära, naerupuhanguid ja lauanõude kõlinat.

Tööpere istus ka juba lauas. Ainult Olli puudus. Tema oli külalisi teenimas ja köögis abiks. Söödi klimbisuppi. Peale suure supiliua oli laual veel vaagen praetud liha ja kartulitega, võid kahes tassis, heeringalõikeid, pesunaise-kruusid rõõska piima täis, sealsamas suur kruus piimaga. Keset lauda seisis «president», igaühe ees pitsklaas, isegi Jussi ees.

«Ühe viskasime juba ära!» ütles Tohver, kelle halliga segatud hõre habe oli ka täna otsast kärbitud ja põsed puhtaks raseeritud. «Ei olnud kärsimist! Nüüd siis teine!»

Ta hakkaski klaase täitma.

Jussi jättis ta vahele, öeldes isalikult:

«Sinule on ühest ülearugi!»

Juss kukkus kõvasti protesteerima ja temagi klaas täideti uuesti.

«Aadi algatusel jõime esimese klaasi peremehe terviseks,» rääkis Tohver. «Aga tervist on ka meile endile hädasti tarvis. Oh jaa, minuealisele iseäranis! Niisiis — töö-orjade terviseks!»

Mehed ja Juss tõstsid klaasi ja jõid tühjaks, Kirsti niisutas ainult huuli, Tiina jõi pooleni.

Tohver oli nüüd juba elustatud ja võttis jälle sõna, pilget tõsise tooni taha varjates:

«See oli juba vanasti nii, et kui mõisahärra pidas pidu, siis moonakategi suud ei jäetud kuivaks. See ilus komme ei ole unustatud. Sellepoolest võib Änari pärishärra Jorss von Jõeperet aina kiita! Andku jumal talle tervist ja pikka iga! Ehehee!»

Nüüd haaras Aadi sõna:

«Mis see Änari lahkus! Mulle pannakse igal pool, kuhu täna või homme lähen, «asunik» nina ette.»

«Mis nüüd sinust rääkida!» jätkas Tohver heasüdamlikult. «Sul juba nimi niisugune, et vaata alt üles: Aadlepärk Kaljumägestik! . . .»

«Aadalbert Kaljumäe!» parandas Aadi solvunult.

«Kas või nii! Igatahes midagi suurt ja kõrget, nii et tõsta aina silmi!»

«Ma ei kõnele enam üldse!» tõotas Aadi ähvardavalt ja hakkas otse vihaselt liha ja kartuleid sööma.

See ähvardus ei häirinud kedagi. Täideti kolmas klaas.

«Nii et kummuli?» küsis Tohver Joosepi poole vaadates. «Sul ju alles teine!»

Joonud klaasi tühjaks, toetas vana sulane küünarnukid lauale ja laskis pea käte vahele.

«Eh jaa!» ohkas ta kurtes. «Kui hakkad mõtlema, kuidas see elu on läinud! ... Häid päevi pole seal olnud! Kui jumal ikka veel tervist annaks, et tööd jõuaks teha! ... Nii et surekski, sõnnikuhark käes.»

«Jah, muidugi: töö!» ei läbenud ka Joosep enam vaikida. «Muudkui: kelle kasuks?! ...»

«Õige! Kelle kasuks, kurat võtku!» kiitis Juss järele. Kirsti vaigistas teda.

Tohver jätkas Joosepi poole vaadates sõbralikult kiusates:

«Muudkui seda ma ka ei usu, et töörahvas saab ise asja teisiti käänata! ...»

«Kes su eest siis seisab, kui mitte sa ise? Ega ometi peremehed?» küsis Joosep ja lisas sõjakalt: «Kui läheb asi niikaugele, ei tohi keegi meist kõhelda!» Öelnud seda, imestas ta, et oli paari napsi tõttu nii väljakutsuvalt rääkimas.

«Kurat, kui tuleb lööming — mina ei pelga!» hooples Juss.

Anna tuli kontoriuksest valges pitskraega lillas kleidis, suur sõlg nagu ikka rinnas, mitu tohutu kiviga sõrmust sõrmes, juuksed täna kahel pool pead harali, lagipea üsna paljas.

Kuuldes Jussi kõvu sõnu, küsis ta pisut hämmeldunult, kulmud õõnsate laugude kohal kõrgele tõstetud:

«Mis siin lahti?»

«Aadi vaikib kui haud, ei muud midagi,» vastas Tohver.

«Võtsime väiksed viinad,» ütles Juss. «Sellepärast natuke kõvem kõne.»

«Härrased käratsevad seal, meie ei või siin kõvemini kõneldagi!» sõnas Joosep.
«Jumaluke, miks te ei või!» halises Anna. «Peaasi: kas olete tublisti söönud?... Suure vaeva nägijad!... Oot, ma saadan teile nüüd teed ja saia!»
«Kas te ka Toomast meeles peate?» küsis Joosep lahkelt poolperenaiselt.
«Õige!» meenus nüüd ka Annale. «Aga enne istun teiega... Saadan Tooma perele korvitäie kõike.»
Sealsamas lõi ta käega ja ruttas minema — perenaine hüüdis teda köögist.
Söödi vaikides ja kuulati tahtmatult omapere söögitoast aeg-ajalt kostvaid kära- ning naerupuhanguid.
Olli tõi teed ning saia ja küsis perenaiselikult:
«On veel soovisid?... Ei?...» Ja siis väga tõsiselt: «Noh, vaadake! Änaril ei unustata tööinimestki, kui omaperel hea äraolek!»
Aadi, kes sangarlikult pool söömaaega vaikinud, kõndis nüüd väärikal sammul välja.
Joosep istus veel, jõi teed, kuulas Tohvri nukrat juttu mõnest oma endisest peremehest, tundis meeleolu langust, tõusis lauast, läks oma tuppa, süütas lambi ja otsustas lugeda, kuni uni tuleb. Lugenud aga hajameelselt mõne lehekülje Suurest Prantsuse revolutsioonist, ei mallanud ta enam toas istuda, pani soni pähe, võttis kepi kätte, puhus tule ja astus õue, pahane oma kärsituse pärast, mida see linnakamp oma ilmumisega ja kärarikka lõbutsemisega esile kutsunud.
Olli seisis köögitrepil, käed ristamisi valge põlle rindel.
Joosep lähenes talle ja küsis niisama:
«Kõndima ei tule?»
«Küllap läheks! Ja kuidas veel!» vastas ümmardaja tasakesi. «Aga härrasrahvas aina sööb ja joob — lõppu pole nähagi!... Siis algab nõude pesemine! Enne päikesetõusu köögist ei pääse!... Eks perenaine kingib mulle selle eest tosina juuksenõelu või karbi kreemi!»
Aadi tuli parajasti karjaõuest, lõõtspill kaenla all.
«Tema telliti härrastele lõbu tegema!» lausus Olli.
«Õige küll!» hüüdis Joosep. «Vanasti olnud mõisa-

sakstel ikka see komme, et pidu puhul lasknud nad endi lõbustuseks mõnel teomehel torupilli puhuda! See ilus komme on meiegi härrastel, ainult et torupilli asemel on härmonik!»

See oli öeldud nii, et Aadi seda kuulda võis. Sõnalausumata, kanget lõhnaõli hõngu levitades möödus ta kaasteenijaist, neile pilku heitmata.

«Kaks tundi on juba söödud-joodud,» rääkis Olli summutatud häälel oma väikese suu kinnipigistatud huulte vahelt. «Mis seal kõik kokku ei lõõbita! Kõik väga lõbus lauas istujaile. Aga mina seisku ukse kõrval kui auvaht, ei tohi naeratadagi! Ja ei tahagi! ... (Üsna tasa.) See hiiglama lõuaga paks tapamajadirektor — tema seab asja nii, et Änari peekon on alati esimene sort, — küll see võib vihtuda! Väimeespoeg, see väikese peaga piison, pole ka kelp sööja. Pangadirektor Peenema — sel nägugi nagu kõõlustest — ei rammu raasugi! Terav sõna on tal ja aina torkas siia-sinna. Kõige sagedamini tapamajadirektori paksu prouat. Ja siis see Jorsi advokaadist poeg, kes vanemate lootusi ei täida! Kaardimäng olevat tal kireks. Ta sõi mõõdukalt, ei käratsenud, aga tema klaasi täideti alatasa. Ta mõistab väga meeldivalt nohiseda. Teid vahest huvitavad enam preilid? ... Helle-Mari on muidugi üle prahi ... Kuidas seda öeldaksegi peenes keeles? ... Õige jah — hurmav. Ta teab seda ise ka väga hästi. Aga pidumeeleolu tal ei ole. Vaatab oma peigmehe poole ja sunnib ennast naeratama. Muide, see peigmees tuletab mulle meelde suurt lumememme. Vabandust, ma olen ka võtnud, sellepärast ei vali sõnu. Ta olla lesk, see peigmees. Majandusühisuse direktor. Esimese naisega saanud ta ränga kaasavara, (koguni tasa) Helle-Mariga saab ta kaasa sama palju võlgu — Anna räägib nõnda. (Jälle kõvemini.) Oma kahe vennaga olla Jorss raha-asjade pärast tülis — neid pole kutsutud ... Nii jah: preilidest on Helle-Mari kõige etem. On teine sel suvel teie silmale rõõmuks. Teda saate iga päev näha. Hakkab töölgi käima. Muidu olla tal kole igav maal elada. Preili Tetre vist nägite ka? Tedretähed näos, silmad taevasinised, juuksed peaaegu punased.»

«Ei näinud niisugust,» vastas Joosep.

«Küllap homme näete,» rääkis Olli edasi. «Teda huvitab see Änari majapidamise värk. Ta on siin ennegi käinud; tudeerib põllumajandust ja aina küsitleb. Siis on seal veel üks preili, nimega Senta Ruul, rikka majaomaniku tütar linnast. Ta on kui meie perenaise portselanist vaas.»

«Aa! Seda ma nägin!» ütles Joosep.

«Olla väga tark ja pangadirektor Peenema ... sõbratar,» jätkas Olli, «rohkem ta olla ei võigi, sest Peenema on abielus ja kahe tütre isa, kõik puha seaduslikult jumala ja inimeste ees. See preili Senta puistab teiste jutu sekka aina tarku sõnu ja värsse, sagedasti võõras keeles, mida ma ei mõista ... Kõik üsna huvitav näha-kuulda. Kui aga meelde tuleb, kes sina seal oled ja et pead seisma kui post ukse kõrval, et ei tohi suunurkagi liigutada — perenaine on mitmel puhul seletanud, kuidas teenija peab külaliste ees käituma, kui need on peened, — kui see mul meelde tuleb, vaat siis tahaks nagu öelda mõne kõva sõna kogu selle krempli kohta. Leidke mulle oma raamatute hulgast mõni niisugune, kust ma leiaks, mis neile öelda ... Juba hüütakse mind. Nägemiseni!»

Joosep vangutas pead, isegi õieti teadmata, mida see tähendas, ja kõndis kepiotsaga kivikesi teerajalt kõrvale lüües õuest välja.

XII

ÖINE VESTLUS

Ta läks maanteele, seisatas ja vaatas vesikaarde. Päike oli juba ammu veerenud, ilm vaikne, poolpilves, lääne- ja loodekaares kuldseid pragusid, mis äratasid igatsust. Tee oli vasakul ja paremal tühi, meelitas mõlemile poole. Paremal on Põldsema hari, see tõmbas oma kauge väljavaatega. Sinnapoole Joosep pöörduski.

Ta peatus harjal ja heitis pilgu igasse ilmakaarde. Põldude hämaral taustal paistis siin-seal talude mügerikke, kauge mets taevakummi loodeserval mustas. Mida tumedam oli väljavaade, seda enam pingutas end

silm, et midagi avastada. Hämarus näis peitvat palju salapärast. Aga liikumatuks jäi kõik, silm ei suutnud lähemal ega kaugemal midagi seletada ja pöördus jälle kuldsete pragude poole lääne- ning loodetaevas.

Joosep astus edasi, nõlvakust alla. Ühel pool teed algas madala põõsastikuga sooheinamaa, teisel pool noor lodumets. Kaugel hüüdis koovit mitu korda järjestikku kaeblikult ja lõpetas siis trilleriga. Tee lähedalt kostis vutt! vutt! Veerniidu popsi õues haukus koer igavalt.

Joosep andis mõtteile ja kujutlusile vabaduse, ei juhtinud ega pidurdanud neid. Nad kasutasid seda, lendlesid kergelt lähemal ja kaugemal, vanemate kodus, linnas venna juures, minevikus, olevikus ja tulevikus. Kõige sagedamini kerkis silme ette Änari külaliste kamp, rohelisest autost väljuv värvimütsis preili, kelle meeldivat nägu rikkus pisut üleolev naeratus; siis see väikese peaga lühikese kaelaga mehemürakas, kes ei pidanud vajalikuks tervitada sulast, heitis talle ainult põlgliku pilgu.

Korraga hakkas üsna lähedal noore lehtmetsa taga ööbik otse ülemeelikult laksutama, vilistama ja trillerdama.

Joosep jäi seisatades kuulama ja püüdis aru saada öölauliku hoogsast laksutamisest, seda tõlgitseda inimese keelde, nagu seda rahvas alati teha katsunud. Ta seisatas ega raatsinud enne edasi astuda, kui ööbik ühe järgu oma ettekandest lõpetanud ja vaikis.

Alles siis, kui jalad üsna väsinud, pöördus ta tagasi, kuulas käies uue järgu nähtamatu lauliku ettekannet ja istus Põldsema harjale jõudes lamedale kivile. Ta süütas paberossi ja nautis puhkust. Päevased muljed olid haihtunud või üsna kahvatud.

Änari poolt teed mööda kuuldi keegi aeglaselt üles tulevat, vahel seisatavat, siis jälle edasi astuvat. On veel keegi, kes nagu minagi ööhääli tulnud kuulama, mõtles Joosep, aga ei pöördunud tulijat vaatama. Alles siis, kui ta kuulis, et tulija pöördus teelt tema istme poole, pööras ta pead. Sel silmapilgul öeldi talle:

«Vabandust! . . . arvasin, et siin kedagi ei ole . . . hämarus . . .»

Joosep tõusis püsti. Temast mõne sammu eemal seisis noor neid, kähardatud juuksed ümber kahvatu otsmiku, ennatu ilme näol, hall mantel õlgade ümber, käed selle all.

«See olete teie... Helle-Mari... preili...» algas Joosep heitunult, nagu süüdlane. «Istusin siin... Olge head, kui soovite...»

«Ah teie olete see... meie uus sulane,» sõnas nüüd Helle-Mari juba koduselt. «Teie nimi oli...?»

«Joosep.»

«Õige jah, Joosep... Istuge, ärge laske ennast segada... Ma vahel suveõhtuti käin siin...»

Helle-Mari istus kivile ja Joosep tema kõrvale, arveldes, vaks maad temast eemale.

Joosep otsis midagi ütelda.

«Julgete üksi käia... nii hilja...» lausus ta, seades oma keppi, esiti püsti põlvede vahele, siis risti põlvedele, hoides selga sirgel.

«Oo, ma ei ole arg!» vastas Helle-Mari lapselikult hoobeldes. Siis aga üleolevat tooni sulase vastu võttes: «Arvasin, et tööinimesed kõik juba puhkamas.»

«See ka puhkus, kui tulen siia, töökohast eemale,» vastas Joosep kohmetusest toibunult, jahedalt.

«Väga õige — see ka puhkus,» möönis tudeng kui õpetaja, kes õpilase vastusega on üsna rahul. Ta täiendas siiski Joosepi sõnu:

«Ometi, et ehataeva värvide varjundit nautida, selleks on tarvis ilumeelt, arenenud ilumeelt.»

«Me naudime seda niisama, lihtsalt,» vastas Joosep leebelt pilgates, oli oma sõnadega väga rahul ja sai neist julgust.

«Hm... jaa... muidugi!... Igaüks omal kombel,» lausus tudeng.

Kuulati viiv aega koovitajat ja vahiti loodesse, siis võttis Helle-Mari üsna lahkelt sõna:

«Olen siin suveõhtuti sagedasti käinud, kas üksi või Olli seltsis. Ta on tubli tüdruk ja osavõtliku hingega. Niisuguseid on maal vähe. Muidugi on tal teenija-inimese vaated, aga nendega ta ei tülita, ei käi peale. Üldse olen ma tööinimestega hästi läbi saanud. Aadi on mind vahel simmanilegi kutsunud, aga niikaugele ei

sobi mul minna. Teie käite simmanitel?» küsis nüüd preili, näoga Joosepi poole pöördudes, teda tähelepanelikult silmitsedes.

«Siin nurgas olen ma veel võõras, ei ole käinud,» vastas Joosep uut paberossi süüdates. «Töörahval ei ole muid kooskäimise võimalusi. Avalikke pidusid on harva . . . Ei jää muud kui simman.»

«Kuulge, see on vist ööbik! . . .» hüüatas preili. «Seal Veerniidu metsa pool! . . . Nad armastavad toomingaid . . . Ei tea mispärast? . . .»

Kuulatud vähe aega ööbiku laksutamist, trillerit ja vilistamist, algas jälle Helle-Mari, nüüd juba hardunult:

«Ah, see jumalik maa-elu! . . . Aga inimesed ei mõista sellest lugu pidada — trügivad aina linna! Nimelt tööinimesed.»

Ta vaatles seda öeldes jälle Joosepit, kes talus mehiselt tema pilgu, ei löönud silmi maha ega pööranud pilku tema näolt kõrvale. See pruunidest kähardatud juustest piiratud pikerik-ümmarguse näoga, veidi esiletungiva õhukese ninaga, ümara lõuaga ja sõnu ilmekalt väljendavate huultega peretütar meeldis talle samuti kui õitsvad tulbid elamu akna all ahtal jädal, meeldis, hoolimata õpetlikust, pisut üleolevast toonist.

«Ega me ilma põhjuseta linna trügi,» vastas ta, olles juba võitnud oma kohmetuse. «Sel «jumalikul maaelul» on ka oma halvad küljed. Nimelt tööinimestele.»

«Muidugi on, seda ma ei salga. Aga et linna kolida, kus tööpuudus, viletsad korterid, puhta õhu puudus . . .» vaidles Helle-Mari, vaadates oma kaasvestlejale huvitatult otsa.

«Maal on tööinimestel, kellel pealegi perekond, veel viletsamad korterid. Ja puhast õhku neis veel vähem kui linnas.»

Vist sai tudengist peretütar aru, et tal ei õnnestu vaidlus sulasega sel teemal, sellepärast hüüatas ta ihaledes:

«Kuulge, kui toredasti ööbik laksutab!»

Katkestati vaidlus, kuulati, kuni ööbik tegi pausi, vahiti kuldseisse ehapragudesse, ja Helle-Mari algas hoopis teisel toonil, nagu südant puistates:

«Oligi juba igatsus linnast pääseda. Siin, maa vaiku-

ses, saab puhata. Vahel hakkab siin küll igav. Aga eks ma lähe siis teiega ühes tööle. (See oli öeldud jälle naljatades.) Mind ei sunni küll keegi selleks ja ma ei talugi sundi. Olen juba täiskasvanud inimene ja teen, mis mulle meeldib.»

Joosepi silmad tõmbusid kahtlevas naeratuses pilukile. Ja oma kena kaaslase otsa vaadates lausus ta umbusklikult:

«Kas te ainult selle pärast ei salli sundi, et olete täiskasvanud? Olete peretütar, teil pole tarvis olnud kunagi sundi sallida. Võõra käsutamist pole te kuulnud.»

«Oo, ärge arvake!» hüüdis Helle-Mari. «Praktikasuvedel töötasin nii Paraniidul Tetrede juures kui ka Urvikul tund-tunnilt tööperega koos. Tahtsin proovida, kas pean vastu. Paraniidul oli tõesti raske. Seal murtakse tööd otse hirmutavalt. Enamasti oma perega, võõrast on vähe. Hommikul täidab kukk kella aset, õhtul päike või eha, söögitund on ainult söömiseks. Selle kõige juures hirmus kokkuhoid. Tulemuseks kehv elamine, aga mustertalu. Preili Teder, keda vahest õhtul märkasite — punane pea, tedretähed näos — preili Teder on kõigi voorustega ehitud, nii et hoidku jumal! Mina olen tema kõrval ümmargune null. Eksamid annab ta kõik *maxime*, see tähendab hiilgavalt, ülihästi. Urvikul oli elamine lahedam, töötamine kergem. Hirmu tunti ainult perenaise ees — ta on Naiskodukaitse «pealik», võiks tervet korpust komandeerida. Urvikul töötati hooti: polnud perenaist kodus, siis ei olnud ka töötamist ega ruttamist. Peremehe meelest pidi töö olema mõnus ajaviide, selle kõrval pidi käima lõbus vestlus. Oli aga perenaine kodumail, siis oli meil aina tormijooks. Sõime tööperest eraldi, aga vist mitte karvavõrragi paremini. Perenaine on kui esinaine kõigiti eeskujulik, peremees arvab, et voorusteski peab mõõtu pidama.»

Siin näis aga peretütrest tudengile meenuvat, kes ta on; ta muutis tooni ja hakkas nagu poolametlikult, asjalikult pärima, kust Joosep pärit, kus vanemad elavad, kas vendi-õdesid on, kus ta varemini teeninud jne. Igatahes tundis Joosep, et keegi teenijatüdruk,

«omasugune», sääraseid poolametlikke küsimusi poleks sel toonil esitanud.

Joosep vastas ka poolametlikult, ütles, et isa-ema on tööinimesed, vennad samuti, ja et ta ise juba üheksandast elu-aastast võõrast teeninud.

«Nii varasest east?!...» imestas Helle-Mari, unustades poolametliku tooni.

«Paljud tööinimeste lapsed peavad veel varemini võõra juurde karjuseks minema.»

«Aga see karastab neid ja neist saavad omakord tublid tööinimesed. Linnakohal õpivad kehvade vanemate lapsed igasugu ulakusi...»

«Vanematel pole aega neid kasvatada, nende järele vaadata...» sai Joosep öelda.

«Oh, need vanemad! Need pole ise paremad! Üldse see linna töörahvas, kõik need, kes agulites elutsevad — ma kardan neid. Kas ma linna töölisega julgeksin praegu nõnda kõrvuti istuda! Kas ma mõistaksin või tahaksin temaga keskustella?! Hoidku jumal! Kui mulle tänaval töölised vastu tulevad, iseäranis töökodadest väljudes, siis ma hoidun neist kaugele!...» Siis järsku, ehmudes: «Peaks koju minema! Mind hakatakse viimaks otsima.»

Tõusti üles ja hakati harjast alla sammuma.

«Kuhu me oma jutuga jäimegi?» küsis Helle-Mari.

«Et te hoidute eemale tahmastest töölistest, kes tulevad töökodadest... Jah, nad on töölt tulles tahmased, aga unustate, et nad valmistavad muuseas ka tööriistu ja masinaid, mis teiegi isa talus tarvis lähevad. Te ei võta arvesse, et nende tööd ei saa teha piduriides ega puhaste kätega,» rääkis Joosep vaenulikult.

«Kui ma ka võtan seda kõike arvesse,» vastas Helle-Mari südilt, «siis ei saa ma ometi unustada, et selle töö peale on läinud need... kuidas seda öelda?... On läinud need, kes muud paremat ei mõista, ei ole õppinud, ei taha või ei viitsi teha... lühidalt: kellele must töö on täiesti paras, kes kõrgemat palka ega paremat elujärge pole ära teeninud. Kes neist arukam, targem või ettevõtlikum, see ei lepi musta tööga, asutab ise töökoja, palkab töölised, juhatab neid ja elab puhtamat ja

paremat elu. Mina usun ikka: igaüks on oma õnne sepp, nimelt majanduslikul alal.»

Joosep oli viimaseid sõnu muiates kuulanud. Helle-Mari vaatas talle otsa, märkas seda ja küsis andestavalt naeratades:

«See seletus ei rahulda teid nähtavasti?»

«Mitte sugugi! Teie ei ole selle küsimuse üle mõelnud või mõelnud, aga olukorda tundmata.»

Üllatatud niisugusest sulase julgest ütlusest, hüüatas Helle-Mari lõbustatult:

«Ohoh! Mina pole mõelnud? Väga vähe? ... Või mina ei tunne olukorda?! Ega ma kuu pealt pole siia tulnud!»

Joosep aga vaidles vastu, tundes, et ta on üle:

«Kui te pole kuu pealt siia kukkunud, siis peaks te teadma, et meil on mõnikümmend tuhat töötatöölist. Nad on sunnitud tegema ükskõik mis tööd ükskõik kui madala palga eest, et mitte nälgida. Mis elujärjest võib neil juttu olla! Või oma töökoja asutamisest! Kes nende hulgast hakkaks ettevõtjaks, — ütleme, et see oleks võimalik, kuigi harukorral, — niisugusest saaks omakord tööliste kurnaja.»

«Kuidas kurnaja? Iga ettevõtja maksab oma töölistele ometi palka?»

«Sellest läheb üks osa ettevõtjale, peremehele. Järele jäävad näljakopikad.»

«Kas teie palgast läheb üks osa minu isale? Ta maksab teile loodetavasti kõik välja, nagu lepingus öeldud?» katsus Helle-Mari naljatada.

«Nüüd ma pean teilt küll küsima: kas te teate, mis tähendab lisaväärtus?» sõnus Joosep.

«Milleks see siin? ... Ma ei mäleta hästi, eks seletage mulle.»

«See on see osa ...» algas Joosep, «mis me teeme, kui tööpäev on 11 tundi, viie tunni jooksul. 6 tundi töötame enesele ...»

Joosepil oli nüüd selge, et tema seletusest aru ei saada, et ta ei suuda seda teisele selgeks teha. Ta kinnitas uuesti, et ühest palgaosast, olgugi et see on suurem, elab ta ise, aga teine osa jääb peremehele.

«Saate palga täielikult kätte, nagu ütlesite, aga «teine osa jääb peremehele» ... Midagi ei saa ma aru!»

pahandas Helle-Mari. «Ja siis see tume sõna «lisaväärtus», kust te selle olete välja võtnud?»

«See on Marx-Engelsi «Valitud teostes».»

«Aa, sealt on see pärit! Ärge võtke oma Marxist-Engelsist ei tea missuguseid tarku sõnu, millest teil raske aru saada.»

«Mina saan sellest väga selgesti aru!» vastas Joosep pisut solvunult.

«Mina aga teie seletusest mitte.»

Tekkis hetkeks piinlik vaikus.

Siis küsis Helle-Mari:

«Mitu aastat olete koolis käinud?»

«Kuus,» vastas Joosep, aga lisas kohe: «Pärast seda olen muidugi viieteist aasta jooksul rohkesti lugenud.»

«Seda ma märkan. Aga olete lugenud vist mõndagi, mis teile liiga raske, millest te õieti aru ei saa. Mis te näiteks viimasel ajal olete lugenud?»

«Plehhanovi «Sotsiaaldemokraatia taktikat», Bebeli «Seltskonna sotsialiseerimist,» Kautsky «Sotsialismi põhimõtteid»,» loetles Joosep pisut suurustledes, lootes preilit üllatada. Seda lootis ta teha ainult teaduslikke teoseid nimetades, pidades romaane ja jutte liiga kergeks kraamiks. Nimetatud kolmest raamatust oli ta seni lugenud küll ainult Plehhanovit. Marxi-Engelsi «Valitud teoste» II jao oli ta Lui raamatute hulgast kaasa võtnud, kuigi vend oli hoiatanud, et see olevat raske. Lisaväärtusest oli Joosep sealt lugenud, aga leidnud, et vend oli talle seda küsimust palju lihtsamalt ja arusaadavamalt seletanud. Nüüd sai ta aru, et poleks tarvis olnud seda sõna suhugi võtta.

Preili vangutas oma kähardatud pead ja lausus õpetlikult, kuid siiski sõbralikult:

«Ma ei ole neid asju lugenud, Marxi-Engelsit ammugi mitte. Aga mulle näib, et teie lektüür, teie lugemismaterjal on väga ühekülgne. Minu arvates peaksite omandama enam üldharidust, vastavalt keskkooli kursuse kavale, minnes kergemalt raskemale. Peaksite läbi võtma ajalugu, looduslugu, füüsikat, psühholoogiat, ja matemaatikagi ei oleks ülearune.»

«Ajalugu olen ma rohkesti lugenud,» ühmas Joosep,

aga üldiselt ei mõistnud ta tudengi sõnadele vastu vaielda.

«Olete muidugi ka rohkesti ilukirjandust lugenud?» küsis Helle-Mari.

«Jah, muidugi,» vastas Joosep, olles kindel, et selle poolest talle midagi ette ei saa heita. «Praegu on käsil «Martin Eden» ja Tolstoi «Ülestõusmine».»

«Mitte «Eeden», nagu Eedeni aed pühakirjas, vaid «Iiden». Inglise keeles hääldatakse e mõnikord kui i,» seletas tudeng.

«Võib-olla,» ühmas Joosep pahaselt.

««Martin Edenit» olen minagi lugenud...» rääkis tudeng juba üsna sõbralikult. «Nii jah, soovitan teile plaanipärast lugemist, kõigilt teadusealadelt... Olete siiski tööinimese kohta küllalt arenenud. Ja peaasi: teil on vaimseid huvisid: loete Bebelit, vaevate ennast Marxi kallal... See väärib tähelepanu... Räägime teine kord veel neist asjust. Suvi on pikk, teeme viimaks «lisaväärtusegi» klaariks...»

Viimased sõnad olid öeldud juba naljatades.

Oli jõutud õue. Helle-Mari noogutas pead, lausus «head ööd» ja pöördus paraadtrepi poole.

Joosep läks oma tuppa, süütas lambikese, laskus voodi veerele, unustades mütsigi peast võtmata, aga tõusis jälle ja hakkas väikeses ruumis kärmesti ringlema. Tudengi õpetlik, peaaegu kaastundlik toon oli teda solvanud. Nojah, värvimütsi kandjal oli isa vara abil kerge nõndanimetatud üldharidust omandada, ja ta hõõrub seda nüüd, kui juhus on, talusulasele nina alla, heidab talle ette, miks tema pole küllalt süstemaatiliselt keskkooli kava järgi kõike lugenud! Ma ei saanud talle ju kõike nimetada, mis ma lugenud! kirus Joosep endamisi. Ei ole mulle näiteks loodusteadus võõras! Tunnen maakera ajalugu ega ole taevakehade liikumine, tekkimine ja suremine mul teadmata. Kas tema aga teab, et revolutsioonid ei teki mõne inimese kurjast tahtest, et nende põhjuseks on ühiskondlik ülekohus? Seda oleks pidanud talt küsima. Ma ei püüa salata, et mu teadmised on küllalt puudulikud, aga seda ma tean, et selle tudengi isa vara aitan minagi kasvatada oma tööga, nimelt selle osaga, mis ongi «lisaväärtus»! Siiski,

oli mul tarvis seda sõna välja kiskuda! Mul endal on see päevaselge, aga mine seda seletama inimesele, kes ei tahagi seletusest aru saada! Ja lõpul siiski kompliment: «Olete küllalt arenenud... Teil on vaimseid huvisid... See väärib tähelepanu...»

Seda meenutades paranes Joosepi meeleolu. Ta võttis nüüd mütsi peast, vaatas end tuhmis peeglis ja katsus aimata, missuguse mulje ta oma välimusega tudengile jättis. Sealsamas pööras ta aga järsult kõrvale ja ütles jälle kirudes iseendale:

«Kurat võtku, ma olen ju edevam kui Aadi!»

Ta riietus lahti, asetas lambikese voodi ette, võttis riiulilt Marx-Engelsi «Valitud teosed» ja, heitnud pikali, hakkas lugema peatükki lisaväärtusest. Mida hoolikamalt ta lugeda katsus, seda segasemaks see neetud küsimus tal läks. Niipalju oli tal selge, et töölise palgast läheb ja peab osa peremehele jääma, muidu ta ei rikastuks. Aga seletada seda teisele lihtsalt, oma sõnadega, ta ei suudaks.

Ta pani raamatu käest ja kustutas tule. Helle-Mari seisis tal silme ees ja lohutust leidis ta sõnadest: «Küllalt arenenud», «teil on vaimseid huvisid».

XIII

«VALITUD SELTSKOND» ÕPPEREISUL

Ilm oli esimesel suvistepüha hommikul pilves ja vaikne. Ida pool oli heledaid laike ja need andsid lootust, et sadu ei tule.

Joosep tõusis hilja ja kohtas õues esimesena preili Käod; aga too näis hõljuvat täna hoopis kõrgemais õhukihtides ega pannud sulase tervitust tähelegi. Vist küll selle tagajärjel, et ta oli võetud õhtul külaliste hulka ja need olid pidanud teda täiesti ühevääreseks enestega. Oli ta ju tangotantsijaks direktoreile kõigiti sobiv.

Nüüd tuli Olli kanala poole, kandes suurt kaussi söödaga. Joosep läks talle vastu, ja üheskoos hakkasid nad arvukat sulgloomaperet toitma.

Kanad ja kuked tormasid maha puistatud teri nokkima, misjuures mõni kana teisele nagu muuseas tugeva hoobi kuklasse virutas. Löödu taganes, ei hakanud vastu.

«Mis see tähendab?» küsis Joosep.

«Neil omavahel kõik juba selge, kes keda võib lüüa, kes kellest üle,» seletas Olli. «Vastuhakkamist enam ei ole!»

«Paraku on inimestegi hulgas neid, kes arvavad, et tugevamale ei maksa katsudagi vastu hakata!» kurtis Joosep, mõeldes Kirstist ja Tohvrist.

«Teie usute, et ikka maksab?»

«Mitte et maksab, vaid peab!» vastas Joosep, oli juba minekul, aga küsis veel:

«Õhtul pidite vist kaua talitama?»

«See ei olnud enam õhtu, kui lõpetasime köögis. Päike tõusis.»

«Nii et ületunnitöö? ... Öötöö?»

«Seda küll. Võisin selle eest mitmel puhul lauda kattes ja koristades külaliste läheduses viibida. Aadilgi ei olnud kerge. Siiski härrased mõistavad seda poissi hinnata! Oli ka tõesti liigutav, kui ta tõmbas tangot ja laulis kaasa:

Pampas suur ja lage maa,
Kasvab rohi lõpmata.

Tapamajadirektori proua isegi suudles teda.»

Nüüd katkestas jutukas ümmardaja oma keelepeksu ja läks tagasi köögi poole.

Keskhommikut söödi hilja. Köök ja tööpere söögituba olid täidetud kohvilõhnast. Anna, Olli ja majapidamiskooli õpilased käisid veel tasa, kikivarvul ja kõnelesid poolsosistades. Aadi puudus söögilauas. Tiina oli tusane, Tohver sõnatu. Toitude ülejääke oli laual rikkalikult, ei puudunud ka viin. Seda maitsti, aga kellegi terviseks ei joodud. Lõpuks anti kohvi ja rosinatega saia.

Tuli Anna, oli elevil, patsutas nagu möödaminnes Joosepile õlale ja küsis hoolitsevalt:

«Olete nüüd ka tublisti söönud?»

«Ega *meil* ole pidu!» lausus Joosep.

«Kõigil peab peomeeleolu olema!» manitses Anna ja läks jälle kööki.

«Kahjuks puudub Aadi,» ütles nüüd Tohver. «Teda oleks võinud siin kellegagi kihlata — näe, oleks meil ka põhjus kõvemaks napsivõtmiseks!»

Tiina punetavad põsed lõid otse verevaks, ta ei tõstnud silmi ega lausunud sõnagi.

Juss viskas ühe napsi, mis ta ise enesele klaasi kallanud. Nagu vabanduseks ütles ta, et peab pärast söömist kohe vanemate poole minema.

Karjas ütles ta Kirsti olevat.

Läinud oma tuppa, raseeris Joosep lõua puhtaks, silus juukseid ja tõmbas puhtad töörõivad selga; need pidid igaühele selgesti ütlema, et ta on siin vaid sulane. Sirvinud siis pealiskaudselt uusi, kontorist saadud ajalehti, kuulis ta koera haukumist ja väljus.

Karjaõue veeres vanavõitu vedruvanker, raudjas hobune ees. Vankril istus Tiitma vana, hall põõsas kummagi kõrva ääres, roosatav nägu ja lõug puhtaks aetud, must kaabu peas, takune reisimantel seljas, piip hambus.

Ta otsis silmadega vastutulijaid ja hüüdis Joosepit nähes rõõmsalt:

«See ju Kruusvall! Noh, tere kah! Saite tookord kaubale?! . . . Tubli!» Ta ronis kangestunud jalul vankrilt maha ja andis hobuse Joosepi hooleks.

«Tulin vara — siit-rahvas vist magab veel?» küsis ta piibuga elamu poole osutades.

«Peremees oli juba jalul,» vastas Joosep. «Küllap nüüd teisedki! Astuge edasi! Hobuse eest juba hoolitsen!»

«Näh, näh! Siin jo puha auto-härrad!» ütles Tiitma vana linnameeste sõidukeid silmitsedes. Siis aga naeratas ta endamisi, vangutas pead ja hakkas eesõue poole kõmpima.

Vaevalt oli Joosep Tiitma hobuse talli viinud ja heinu sõime pannud, kui Reks prahvatas haukuma ja jooksis eesõue. Joosep läks ka sinnapoole.

Väravast oli õue sõitnud vedruvankril üksik härra — välimuselt nimelt härra! — aastat viiskümmend vana, hall pehme kaabu peas, sedasama värvi vihmamantel

üll. Joosep tundis ära Looritsa «vanapoisi». Ta heitis vaevalt pilgu Joosepile, aimas tema seisust tagaõue poolt tulekust ja viskas ohjad tema kätte. Juba tuli ka peremees rühkides paraadtrepilt alla ja hüüdis rõõmsalt:

«Tervist, vanapoiss! ... Suurepärane, et tulid! Pole midagi öelda — džentelmen pealaest jalatallani! ... Nagu ikka!»

Tuli linnakülalisigi rõdule ja trepile nooblit maahärrat tervitama.

Rakendades karjaõues hästihoolitsetud peeneliikmelist sõiduhobust lahti, võis Joosep imetleda valjaste, rangide, leide ja sedelga nahkade pehmust ning värskust ja vaskosade haljust. Selle mehe juures oli kõik «priima», nagu Olli mõne peene asja kohta ütles. Niipalju Joosep teadis, et suur Looritsa koht on rendil, «vanapoisil» ainult hektar aiamaad, mida ta haris oma manulisega.

Pakul istudes ja paberossi suitsetades mõtles Joosep: kui asetaks selle härrasmehe kas või mõneks päevaks moonakate majja, traktori-Tooma korterisse?!

Karjaõue veeres kiiresti vedruvanker ja peatus otse Joosepi ees.

Vankrilt hüppas kergelt maha ümar mees üle neljakümne, linnahärra rõivais, soni peas, nägu ja huuledki hoolsasti puhtaks aetud.

Joosep tundis temas ära Urviku Valteri, kes teda siin õues juba mõnigi kord ülilahkesti tervitanud.

«Mina olen see Urviku A, nagu vist juba teate,» algas Valter lõbusalt, «aga see siin,» ta osutas vankrilt mahaastuvale naisele, «see siin on Urviku O, koorelahutajate keeles: Urviku Alfa ja Omega.»

Naine oli peajagu Valterist pikem, tugev, sirge, valju, sõjaka ilmega. Ta kohendas oma baretti, sirutas mantlihõlmu ja komandas Joosepi poole vaatamata:

«Rakmest lahti ja heinad ette! Pang vett, aga mitte jääkülma!»

Joosep teadis, et tegemist on Naiskodukaitse esinaise ehk «päälikuga» ja vastas kui soldat, lollakas-tõsiselt, kõvasti:

«Kuulen!»

Lõi kontsadki seda öeldes kokku.

«Mis siin lahti!» hüüdis peremees eesõuest tulles. «Just nagu utsin käimas!»

«Omega tegi sulasele säru!» vastas Valter.

Peremees läks külalistega eesõue.

Aadi tuli haigutades oma toast lauda otsas. Nähes Joosepit talli eesruumis talitamas, küsis ta kahjurõõmsalt:

«Kõva tööpäev täna, mis?»

«Päevatöö ikkagi öötööst etem!» vastas Joosep.

«Teil pole niisuguseist asjust aimugi!» mühatas pillimees nagu harilikult ja loivis elamu poole, vist süüa otsima.

Kari tuli Kirsti ajamisel õue ja täitis selle mõne hetkega. Vasikad möökisid, lambad määgisid ja sagisid siia-sinna. Pumbaküna ümber algas suur tunglemine. Ilmus Tiina, siis ka Tohver, ja ühes Kirstiga saadi viimaks loomad lauta. Nüüd tuli ka preili Käo ja Tooma naine. Laudast kostis varsti aina lüpsjate manitsussõnu lehmadele, piima sorinat ja plekknõude kõlinat.

Karjaõue kihutas mootori ragisedes korvtsikkel, juhi kohal ohvitserimundris Kaitseliidu «päälik», keda Joosep siin mõned korrad näinud, keda hüüti majoriks ja kelle vastu ta tundis peale teadliku vaenu veel loomusunnilist vaenu. Korvis istus noor daam, tõmmu kui lõunamaalanna, tihedate mustade kulmudega. See ep siis ongi see «õhvake», kellest Olli rääkinud, mõtles Joosep.

«Kuhu see ajada?» küsis mundrimees järsult.

«Võib siiasamma autode juurde,» vastas Joosep kuivalt.

Major ajas tsikli mõne sammu edasi, ronis maha ja aitas «õhvakese» korvist välja. Ta oli üle viiekümne, aga hoolsasti kõik vanuse tunnused lõualt, huultelt ja meelekohtadelt lasknud kõrvaldada. Kõhnunud, üleni punetava jumega nägu ei andnud tunnistust tervest eluviisist. Rühilt oli ta sirge, liigutused ja sõnad järsud, sõdurlikud.

Sigaretti süüdates küsis ta Joosepilt, tema poole vaatamata:

«Külalisi — juba tulnud?»

«Eile linnast autodel, täna hobustega: Tiitma vana,

Looritsa ja Urviku omad,» raporteeris Joosep sõjameheliku täpsusega ja asjalikult.

Nüüd heitis mundris külaline talle pilgu ja küsis ülemuslikult:

«Kaitseliidus teenite?»

«Ei.»

«Miks?»

«Olen sulane.»

«Kui peremees teid soovitab?»

«Mina omalt poolt ei avalda soovi.»

«Miks?» küsis mundrimees kurjalt.

«Olen tööline.»

Kaitseliidu «päälik» kehitas pahaselt õlgu, pistis oma käe noore naise kaenla alla ja läks temaga eesõue.

Laudas oli lüpsmine lõpetatud, preili Käo, pikas valges kitlis, pea ümber valge rätik, hõljus tagasi elamu poole. Tema järel tuli Tohvergi laudast, puhtamalt rõivis kui muil päevil. Ta lähenes aeglaselt vilkat keerates Joosepile ja lausus mõrudalt naeratades:

«Perenaine öelnud neil päevil köögis Tiinale: «Meie igasugu rahvast kokku ei kutsu. Ainult valitud seltskond.» Näeme seda nüüd lähemalt. Mõni pakub ehk paberossigi! . . .»

Eesõues kukkus Reks väga käredasti haukuma ja tormas värava poole. Kuuldus naiste kiljatusi. Joosep ruttas sinna.

Seal oligi teda hädasti tarvis. Kaks naist surusid ennast seljaga vastu püstaeda ja vehklesid meeleheitlikult vihmavarjudega. Üks neist oli vanem, keskealine, teine üle kahekümne. Mõlemad olid tumedas mantlis, pruunid karusnahad kaela ümber, pikad otsad ripakil. Vanemal oli valge, nooremal roosa rätik pea ümber.

Reksile nähtavasti ei meeldinud karusnahad suve ajal ega vihmavarjud kuiva ilmaga. Joosep peletas ta eemale ja saatis peened naised paraadtrepi poole. Ta nägi neid esimene kord, aga arvas kohe, et need on naabrusest Peetsu omad, kellest küllalt oli juba kuulnud.

Perenaine ja Helle-Mari tulid uutele külalistele vastu ja võtsid nad oma hoolde, tehes etteheiteid, miks ka peremees ise ja poeg pole tulnud.

Peetsu rahvast teati, et neil isa ja poeg alatasa tülit-

sevad, et poeg nõuab kohta oma nimele, aga isa ei taha sellest kuuldagi. Teenijad ei seisa seal harilikult üle ühe kuu, lahkuvad viletsa toidu, pika tööpäeva, peremehe-perenaise igavese irisemise pärast. Mitu suve oli peetud seal aadlisoost vana preilit, kes tütrele peeni kombeid õpetanud.

Veel teati, et Peetsul on uudiste kogumise keskpunkt, kuhu iga perekonnaliige neid jõudumööda kogub ja kust neid siis ka äranägemise järele levitatakse. Teati isegi, et mõnele eidekesele uudiste toomise eest seal toiduainete näol väikest tasugi makstakse.

Änari ja Peetsu piirid puutusid kokku, mõlema talu tütred, Helle-Mari ja Illi, olid üheskoos koolis käinud. Sellepärast kutsutigi Peetsu omi vahel ka Änarile külla, kuigi mitte just suurest sõprusest laste ega vanemate vahel. Pigemini küll vist selleks, et oleks teistel külalistel, kelle jutu ja käitumise üle söögilauas muiata, kellest oleks pärast lõbusat jutuainet.

Kogu külaliskond väljus varsti omainimeste saatel paraadtrepilt eesõue ja sealt kõvasti ning lõbusalt vesteldes karjaõue poole: paljaks aetud väikese peaga tugev mehemürakas — Majandusühisuse direktor — peremehega kõige ees, naisi ja mehi nende järel, halle ja musti, valgeid ja roosasid, siniseid ja kollaseid ülikondi ja kleite kõigi nende värvide varjundeis; heledaid, pruune ja musti juukseid mitmes värvuse astendis, mõni läikiv pealagi hulgas — kõik see liikus nüüd lauda poole.

Kergesti avastas Joosep teiste hulgas Helle-Mari. Nüüd oli ta oma valkjapõhjalises lüheldases lihtsas kleidis tütarlapselik, ei sugugi see, kellega öösel tekkis vaidlus ühiskondlikul teemal. Kasvult oli ta vähe üle keskmise, rühilt sihvakas, ümarate õlanurkadega. Kaelas oli tal kuukivikarva pärlikee, käerandmel kulduur. Jalas olid tal pruunid madala kontsaga kingad. Nägu oli ühtlaselt kergesti jumestunud, ilme sunnitult lõbus. See oligi siis mu öine kaaslane! mõtles Joosep nagu ennast pilgates. Pole viga! Ainult et «lisaväärtust» ei tea.

«Oleme õppereisil!» hüüdis peremees sulastele, kes talli värava ees suitsetasid. «Tulge meile seletust andma!»

«Minu kuningriik ei ole laudas!» ühmas Joosep tõrksalt.

«Ja minu alla käib ainult sõnnik!» lisas Tohver.

Naerdi.

Mõlemad läksid siiski aeglasel sammul külalistele järele.

Preili Käo ruttas teistest ette ja võttis juhatuse enese kätte.

«Lähemale loomale!» hüüdis preili Senta, kelle Joosep Olli kirjelduse järele ära tundis. Ta oli valge kui nartsiss, läbipaistev kui portselan, ja kuigi mitte suursuguse ninaga, siis selle eest kõrge kumera otsmikuga.

«Nii rafineeritud, kui olete, ja korraga nõnda!» manitses tapamajadirektori lihav naine.

«Mida kõrgemale inimkond kultuuris jõuab, seda suurem on tema igatsus tagasi looduse juurde, looma juurde,» vastas preili Senta. «Sinna, kus valitseb terve vaist, kus ollakse veel vaba mõtte vaevadest!»

Värske sõnniku lõhn lõi külalistele lauda lävel ninna.

Peetsu preili, ihukarva kleidis, pruun rebane õlal, oli küll veel mõni samm eemal, aga tõmbas nina kipra ja puhkus jälestades:

«Uh, kui kole! Mamma, ma ei või!»

«Ära mine, tütreke, nii lähedale,» manitses ema. «Su süda läheb sandiks.»

Nad jäid kahekesi välja lauda ette.

Preili Senta aga tungis sangarlikult meestega ühes lauta, nuusutas tähelepanelikult õhku ja ütles siis:

«Niisuguse lõhnaga kölnivesi — see oleks alles pikantne!»

«Seda võib siit virtsarennist saada küll ja küll!» juhatas talle Urviku Valter. «Villi aina klaasidesse!»

Tiina ja Kirsti toimetasid veel sõimede juures.

«Need on minu karjahaldjad!» ütles peremees.

Paraku ei mõistnud need haldjad külalisi teretadagi. Alles siis, kui Tiitma vana neile hüüdis: «Jõudu ka karjarahvale!» vastasid nad ühest suust: «Tarvis küll!»

Ümara armsa näoga terase pilguga väheldast kasvu preili Teder peatas Joosepi karjaköögi ukse juures ja hakkas talt pärima palgaoludest, tööpäeva pikkusest,

vaba aja veetmisest ja muust, mis puutub põllutööliste elu-olusse. Ta ütles sealsamas, et ise on keskmise või kehva talu peretütar, õpib nagu Helle-Marigi põllumajandust ja on huvitatud, kuidas suurtalu tööline elab, ja muidugi ka kõigest muust.

Joosep suhtus temasse teisiti kui kogu sellesse «valitud seltskonnasse», vastas meelsasti ja esitas omalt poolt küsimusi.

Tiitma vana ja Kaitseliidu «päälik» lasksid Tohvril seletada lauda puhastamist ja igapäevast sõnniku väljavedu. Kaheldi väga, et lehmadel tsemendi peal, mõni kõrs külje all, mõnus oleks lebada.

Preili Käo katsus piimakarjast põhjalikumat seletust anda ja algas lähimale lehmale osutades:

«Nelli, kolm aastat vana, kahe vasika ema, 2782 liitrit aastas, rasvaprotsent 3,5...»

Aga teda ei läbetud kuulata ja ta vaikis solvunult.

«Perekonnaalbumite ja arvudega ei maksa külalisi tülitada,» lausus talle Jorsi vanem poeg Arnold ja haigutas.

«Väga monotoonne värvus!» õhkas preili Senta. «Miks kõik punased?... Miks pole kirjusid hulgas? Ja üldse kõiki värvide varjundeid?»

«See on puhas angeli kari, kõige parem tõug!» vastas preili Käo autoriteetselt.

«Lora!» sõnas Urviku Valter lõbusalt. «Minu mustvalge friisi kari annab samuti piima, ja mitte lahjemat!»

Direktor Peenema küsis peremehelt, palju üks lehm aastas puhast viskab. Peremees hüüdis oma «paremat kätt» ja palus temalt vastust.

«Võtame keskmiselt 2500 liitrit à 8 senti, see teeb 200 krooni,» arvutas preili Käo.

«Et me aga meiereis piima ümber töötame,» jätkas preili Käo, «siis on tulu karjast...»

«See mees läheb püsti rikkaks!» ütles tapamajadirektor ja patsutas Jorsile õla peale.

«Kui kõigil meie põllumeestel oleks nii palju ettevõtlikkust!» lausus härra Tõlliste kiitvalt.

«Siis ei olekski nad enam põllumehed, vaid ärimehed,» arvas Tiitma vana.

Lehmad suhtusid «valitud seltskonnasse» väga ükskõikselt. Mõni neist oli juba õlgedega hõredalt kaetud tsemendile heitnud, enamik seisis jalul ja mäletses nagu tukkudes mälu.

Preili Senta oli neid silmitsenud, kuulamata proosalikke arvutusi, ja kurtis unistades:

«Mõistaksin mina nii õnnelik olla kui see Nelli!»

Aga tapamajadirektori lihav proua algas kurvalt:

«Ah preilike! Te ei teagi, kuidas igaüks neist lõpetab! ... Ei lasta vanakski saada! ... Antakse kirvesilmaga või nuiaga pähe ja valmis! Otse hirmus mõelda!»

«Kes sul käseb's mõelda!» mõhkas talle mees.

Urviku vali perenaine rääkis Kirstiga udara pesemisest. Ta niisutas suus sõrme, kummardus ja tõmbas siis sellega mööda lehma udarat. Tõstnud sõrme nina alla, nuusutas ta ja lausus laitvalt:

«Mitte just absoluutselt higilõhnata!»

Peetsu perenaine sosistas värava lähedal seistes oma Illikesele:

«Asi kah, mida näidatakse! Nagu lehmi pole enne nähtud!»

Nüüd väljus Änari perenaine laudast, liikudes viisipäraselt, emalik lahkus noorendatud näol, vesihall kleit seljas, valge siidrätik õlul.

«Te ei tulnudki sisse?» ütles ta Peetsu perenaisele.

«Illi kardab lehmi ja virtsa lõhn paneb tal pea pööritama,» vastas Peetsu perenaine. Aga siis küsis ta järsku sosistades:

«Ons ikka tõsi, et direktor Tõlliste on teie tütre peigmees?»

Änari perenaine ei lasknud ennast häirida ja vastas üleolevalt:

«See on nende oma asi, küsige neilt endilt!»

Kui külalised ka rasvaseid meriinolambaid imetlenud, jõuti teise lauda otsa, kus oli pull Pluto kõrge sulg. See tumepunane loom veripunaste silma-äärtega ja palgijämeduse märja ninaga vaatas vihaselt värava ette kogunenud rahvale ja puhkus korraks sõõrmetest nii tugevasti õhku, et preili Senta ehmudes eemale sööstis.

«See on ju nagu ... härra Tõlliste!» ütles ta toibudes.

Teised preilid turtsatasid häbelikult naerma, härra Tõlliste ise ka muigas.

Urviku Valter patsutas talle õlale ja sõnas lohutavalt:

«Noh, ilusamat komplimenti võib vaevalt keegi naisolend mehele öelda!»

Noobel Looritsa vanapoiss oli Helle-Mari kõrval ühest lauda otsast teise kõndinud ja seejuures seletanud, miks ta kohta rendil peab.

«On mul kümne hektari asemel sada hektarit, siis on muret ja hoolt kümme korda enam,» ütles ta.

Nad olid karjaköögi läve juurde jõudnud, kus preili Teder Joosepiga vestles. Helle-Mari küsis naljatades sulaselt:

«Kas teie sooviksite saada kümme hektarit maad või sada? Kui oleks valida?»

«Kümme,» vastas Joosep kõhklemata.

«Miks mitte sada?» küsis preili Teder.

«Kui mina saaks sada,» vastas Joosep, «siis jääks üheksa hoopis ilma. Need ei oleks muidugi rahul. Ühel ilusal päeval tuleks nad ja võtaks minu käest kõik need sada.»

«Arvate, et maatamehed nii õelaks lähevad?» küsis Helle-Mari.

«Neil on õigus õelaks minna!» vastas Joosep.

«Noh, meil on, jumalale tänu, organisatsioon, mis aitab tarvilikul korral eravarandust kaitsta!» sõnus univormis major, kes ka lähenenud ja kahekõne lõppu kuulnud.

«Juhatage külalised sigalasse!» hüüdis peremees tagantpoolt.

Sigala oli lauda otsas. Joosep läks kõige ees ja avas laia ukse. Tiina ja Tohver tulid ka külaliste hulgas lauta. Muist sigu olid praegu lauda taga koplis. Sigalas oli hulk sulge kahel pool tsemendist põrandaga käiku. Kummarduti üle sulu ääre peekonite poole. Need tõstsid kärssa, vaatlesid külastajaid oma väikeste valgeripsmeliste silmadega ja tervitasid neid sõbralikult omas keeles.

«Neid võib esteetiliseltki nautida!» ütles preili Senta. «Kui roosa ja puhas ihu neil on!»

«Neil on inglise orientatsioon,» lausus Urviku Valter. «Sellest nende puhtus ja sale joon...»

Pangadirektor aga päris sigade vanust, raskust ja tasuvust. Peremees andis siin ise seletust.

«Tapetakse neid aga metsikult!» ohkas tapamajadirektori proua. «Mõtelge ometi: jalgupidi tõmmatakse nad üles ja siis... oh ma ei või seda ära rääkida!... Mu mees kutsus mu ükskord vaatama — ma ei saanud mitu ööd enam und silma!»

Peetsu perenaine oli oma võsukesega jälle välja jäänud. Kui nüüd sigalast välja tuldi, viskas Tiitma vana Illile pilgu ja ütles etteheitvalt:

«Miks te sisse ei astunud! Need lontkõrvad seal on sama ilusad ja roosad kui teie kleit.»

Joosep laskis ukse kõrval seistes külalised ja peremehe enesest mööda. Viimasena väljus Helle-Mari. Pannud käe Joosepi käisele ja visanud talle sõbraliku pilgu, ütles ta vallatlevalt naeratades:

«Tahan tänavu suvel teiega ühes tööle hakata!»

«Nn-n-ohhh!» venitas Joosep pilkavalt.

«Te ei usu?... Küllap näete!» sosistas peretütar, pea Joosepi poole kallutatud, ja sööstis mõne sammuga seltskonnale järele.

Peatuti raskelt ja liikumatult oma ratastel lössitava traktori juures.

Peremees ronis üles juhi kohale ja andis sealt külalistele seletust:

«Praegu künnab ta kahesahalisega. Sügavus soovi järele. Tuleval kevadel tõmbame talle viiesahalise taha — viis vagu korraga!»

«Pead mõne talu veel juurde ostma — muidu ei tasu see riist ennast,» arvas Tiitma vana.

«Miks ei peaks ma Änari piire laiendama, kui selleks jõudu ja jaksu?» vastas peremees traktoril troonides ja käeliigutuse tehes, mis näitaski piiride avardamist.

Nüüd võttis härra Tõlliste autoriteetselt sõna:

«Riigid ja rahvad laiendavad oma piire, anastavad uusi maa-alasid, kui neil selleks jõudu. Ka üksikul inimesel, tugeval inimesel on järelikult õigus, täielik õigus oma eluruumi avardada.»

«Sellest tulevad sõjad!» arvas preili Teder.

Ja kui ka tulevad — sõdime!» hooples Kaitseliidu «päälik».
Peremees kutsus Joosepi käeviipega ligemale.
Joosep tõmbas kuuri väravad laiali.
Jorss astus sisse, Joosep tema järel, külalised kogunesid hunnikus väravale.
«Ma näen ainult rauarägastikku, muud midagi!» õhkas preili Senta.
«Mul hakkab pea ümber käima!» virises preili Peets tasakesi emale.
«Tule eemale!» soovitas ema ja lisas, kui nad mõni samm teistest kaugemal: «Mis nad meist ometi peaks vaevama!»
Joosepi ja Arnoldi abil tõmbas peremees kergemaid riistu ja masinaid ukse poole, heledama valguse kätte, ja andis seletusi. Härra Tõlliste oma kõrge häälega täiendas neid. Ainult preili Teder esitas küsimusi. Preili Senta arvas:
«Masin saab siis alles huvitavaks, kui poeet ta luulestanud.»
«Siiski, nii palju masinaid ja riistu!» imetles tapamajadirektori proua.
«Neid on veel vähe!» vastas peremees. «Ma võtan alles hoogu. Kogu vald võib edaspidi siit kuurist laenata!»
Masinapargi vaatlemisest oli küllalt.
«Nii et õppereis läbi?» küsis preili Teder.
«Veel mitte!» vastas peremees ja käskis Joosepil kuuri värava sulgeda. Helle-Mari saatis ta Ollit kutsuma, et too kanala avaks. Perenaine palus vabandust, öeldes, et teda talitus ootab, ja lahkus.
«Niikaugel on siis eesti talu!» sõnas Tiitma vana. «Niihästi kui mõis! Kui ma veel poisike olin . . . aga mis sellest rääkida! . . . Tegu polnud enam mõisale teha, aga koht tuli kinni maksta! Siis tuli tööd murda ööd ja päevad! Võõraid käsi ei olnud. Jah, siis tuli tööd murda, et aga mõisast lahti saaks!»
Olli ja Helle-Mari tulid kärmesti ja avasid kanala värava.
«Ehk te seisate siin, et mõni välja ei lenda!» ütles peremees Joosepile.

Sulgloomad olid eemal, kuuri taga, traatvõrguga piiratud suures aias. Kuuldes aga inimeste tulekut, tormasid nad võidu joostes tiibadega kohmakalt vehkides lähemale.

Olli puistas neile kausist kaeru ja poolsada valget, tumepunast ja hall-musta pärlikarva kodulindu tungis tõugeldes ja riieldes teri nokkima.

Peremees sosistas Ollile, et ta mõne sõna oma hoolealuste kohta seletuseks ütleks.

Olli heitis pilgu külalistele, tõmbas korraks suunurkadega, taipas meeleolu ja algas sellele vastavalt:

«Kanade üks omadusi, mis iga päev kõrvu kostab, on see, et nad kaagutavad. Ja nimelt iga muna munemise järel.»

«Teevad sellest suure numbri!» viskas Urviku Valter vahele.

«Kuked aga laulavad muidu, asja ees, teist taga, ja äratavad sellega inimesi enneaegu . . . Noorte kanade vastu on nad üpris viisakad . . . Aga neid, kes nii-öelda üle leeri-ea, hakkavad nad jõhkralt tonkima.»

«Seal on!» ümahtas tapamajadirektor Rumpaku proua pahaselt. (Ta oli üle neljakümne.)

«Head tõugu kukk on julge pilguga, mehise ilmega, laia rinnaga, pea kõrgel, ühe sõnaga — esinduslik!»

Vaadati esiti Olli näole, aga see oli tõsine, liikumatu, isegi suunurgad ei tuksatanud. Siis heideti pilk kukkedele — need olid siin tõepoolest esinduslikud. Meeskülalised surusid ka oma rinda rohkem esile, hoidsid pea kõrgel.

Kuked näisid väga tähelepanelikult kuulavat, mis neist räägiti, kuigi ei saanud kõigest aru. Nad pöörasid aeg-ajalt järsult pead, vaatasid külastajaid umbusklikult kord vasaku, kord parema silmaga ja pidasid siis jälle õrnemat sugu meeles. Harva võtsid nad ka ise mõne tera.

Nüüd oli küllalt õpetlikku nähtud, oli Änari jõukusest aimu saadud. Lahkuti sulgloomade söömingult ja siirduti peremehe juhtimisel paraadtrepi ette. Meiereid vaatama pidi hiljemini mindama.

Olli jättis kanala värava sulgemise Joosepi hooleks.

Köögis ja söögitoas olevat otsekui lahingu vastu valmistumine käimas.

Joosep sulges kanala värava ja läks oma tuppa. Ta katsus lugeda üht ja teist raamatut, aga pani nad ükst eise järel kõrvale. Kirev ja käratsev «õppereisi» kamp ei läinud meelest. Liiga elavalt liikus tema silme ees nii mitmet värvi ülikondades seltskond, liiga elavalt kostsid kõrvus üksikud öeldud laused.

Eriti olid talle meelde jäänud Tiitma vana sõnad:

«Nii kaugel on siis eesti talu... Niihästi kui mõis!...»

Need sõnad ei olnud öeldud heakskiitvalt. Ka mitte kadestavalt. Kui ka talu palgalised kokku koguneksid, kas oleks neil põhjust hoobelda: nii kaugele oleme juba jõudnud? küsis Joosep eneselt.

XIV

«EESTI PÕLLUMEES SÕPRADEGA LÕUNALAUAS»

Külalised, kes loomi ja tööriistu katsunud, käisid Helle-Mari juhatusel köögis käsi pesemas.

Kui siis pool tundi rõdul ja saalis «õppereisi» muljeid vahetatud, avanes söögitoa uks ja perenaine ühes Annaga palusid kerget kummardust tehes edasi astuda, sest lõuna aeg olevat käes.

Kahe poolega laia ukse kaudu valguti, naised ees, mehed järel, avarasse söögituppa ja jäädi seal seisma, oodates kohtade osutamist. Kaks valge tanuga, valge põllega, sinises kleidis noort näitsikut seisid köögist tuleva ukse kõrval. Nende vahele ilmus nüüd ka Olli, valge põllega, aga tanuta.

«Missugune grandioosne natüürmort!» hüüdis preili Senta kaetud lauda imetledes.

See oli esimene häälitsus, mis siin külaliste suust kuuldavale tuli. Teistel oli perenaise, peremehe ja Anna juhatusel koha otsimisega tegemist, nad ei läbenud veel kaetud lauda silmitseda.

Kui aga kõik kohtadel, mis neile juba kindlaks määratud (ja mitte nägeluseta omade vahel), hakati esiti silmega kõike seda nautima, mis siin suurt piklik-nelinurkset valge linaga kaetud lauda koormas.

Pikuti keset lauda reas oli kuus kristallvaasi sirelite, tulpide, kullerkuppude ja lõosilmadega. Nende vahel ja neist kahel pool avatud konservikarbid kilude, sprottide, sardiinide, kohade, siigade ja angerjatega. Sealsamas taldrikud singi, ribi, lõhekala, vorsti ja mitmet sorti juustu, süldi, kana- ja põrsalihalõigetega. Nende vahel lehesalat, redised, seened, peedid, tomatid, kurgid ja mitmed külmad keedised ning hoidised. Vaaside vahel pudelid mineraalvetega ja karahvinid viina ning veiniga.

Laua keskkohal istus Helle-Mari valges siidkleidis, kaelas merevaigust pärlikee väikese südamekujulise medaljongiga, roos rinnas, vasaku käe randmel kulduur, helepruunid juuksed mõõdukalt kähardatud, väikesed kiharad järsul otsmikul ja meelekohtadel. Tema õrnalt jumestunud nägu peaaegu sirgete helepruunide tihedate kulmudega oleks võinud armsaks nimetada, kui sel poleks olnud lahkeks sunnitud, küllalt iseteadev, pisut üleolev ja kinnine ilme. Ta teadis, et teda kui kõrval istuva mehemüraka mõrsjat vaadeldi, ei saanud seda unustada ja tundis sellest piinlikkust, mida võis märgata sagedast närvilikust pealiigutusest ja vahetevahel sugugi mitte rõõmsast naeratusest. Temale ei valmistanud see pidulik lauasistumine nähtavasti mitte rõõmu. Vanemad olid selle peale sundinud härra Tõlliste pealekäimisel, kes tahtis oma peigmehe-seisukorda selle olenguga avalikult kindlustada. Helle-Mari oli kihluspeoga nõustunud, aga tingimisi: söögilauas ei tohi keegi nende kihlusest avalikult sõnagi lausuda, kihlasõrmust tema ei vaja, kihlakaartidest kõnelemata.

Helle-Marit oli tema linna-tutvuskonnas ja maal Jorsi sõpruskonnas Majandusühisuse direktori Leopold Tõllistega kihlatuks peetud, aga mõrsja oli välja tinginud abiellumiseni suudlusteta, viisaka, ülearuste õrnusteta vahekorra. Ja direktor Tõlliste, majade ja kruntide, talukoha ning suvila omanik, pankade ja mitmesuguste ühisuste liige, ei suutnud oma mõrsjat nõnda

ahvatleda, et too talle kaela langeks või õrnalt, ihaldavalt naeratakski. Seal see mehemürakas nüüd istus uues helehallis suveülikonnas, eredavärvilises kaelasidemes kuldnõel, hõredad tuhmblondid juuksed väga siledalt vasakust lahust esiti paremale, siis järsku ei tea milleks tahapoole soetud, väikesed vesisinised silmad hõredate kulmukeste all väga kavalalt laudkonda ja lauale asetatud ülirohkeid jumala-ande vaatlemas, puhtaks raseeritud huultel ja näol tähtsust taotlev kaval ilme. Suuruse poolest valitses ta laudkonda, aga kõrgelt hindavaid pilke heitsid talle vaid tulevane äi ja ämm, peremees ja perenaine. Nad andsid külalistele mõni silmapilk aega ihalemiseks, imetlemiseks ja ka isu tõstmiseks. Istuti vaikselt, nagu palves, kuigi mõnel käisid juba neelud. Eriti suursuguselt ja ühtlasi tagasihoidlikult istus Arnold preili Käo kõrval, väsinud ilme koltunud näol.

«Palun!» lausus siis perenaine köögi pool laua otsas, võttis leivataldriku ja pakkus Looritsa vanapoisile, kes istus tema vasakul käel, siis ohvitserile, kes istus paremal. Samuti tegi peremees, pakkudes leiba kõige esiti Naiskodukaitse «päälikule». Kostis kahvlite, nugade ning taldrikute kõlin ja tasast kõnelustki võis juba kuulda.

«Missugune värvide ja vormide rikkus!» ihales preili Senta teistest kõvemini, saialõik ühes käes, nuga võikuuliga teises käes, silmad toitudel, jookidel ja lilledel. «Missugune suurepärane aine kunstnikule!»

«Ja allkirjaks: «Eesti põllumees sõpradega lõunalauas!»» ütles härra Tõlliste.

Kuuldus heakskiidu-hüüdeid. Tiitma vana aga vangutas pead ja lausus:

«Hoidku jumal!»

Maitsvate roogade nägemine oli tekitanud isu, rutati keelt ja kurgulage kõditama.

«Nii et kui perenaine ja peremees lubavad . . .» algas Urviku Valter klaasi võttes.

«Mitte ainult, et lubame, vaid palume!» vastas peremees ja haaras oma klaasi, olgugi et ta pidas ennast karsklaseks.

Tema naaber, Naiskodukaitse «päälik» tegi käega

ägeda keelduva liigutuse. Teised ei lasknud ennast sellest segada.

«Edu Änarile!» hüüdis Valter ja viskas klaasi kummuli.

Mehed ja naised tegid tema eeskujul. Näitsikud ruttasid uuesti klaase täitma.

Kõnekõma hakkas järjest kõvenema. Kellel oli läbemist, sellel oli siit- ja sealtpoolt midagi kuulda.

«Minu põhimõte on alati olnud,» rääkis Urviku Valter mitte väga tasa. «Inimene elagu ise ja lasku ka teisel hingata!»

Mõnigi lauasistuja vaatas seda kuuldes tema abikaasa, valju Kodukaitse «pääliku» poole.

Valter lõi Peetsu perenaise ja tema tütrega kokku, keda ema hoiatas, et ta valget ainult huultega puudutaks. Ise viskas ta klaasi aplalt põhjani. Nähes seda, jõi tütargi oma klaasi tühjaks ja pistis siis mehise tüki põrsaliha suhu. Ema hakkas teda sosistades manitsema ja noomima, tuletas talle meelde peeni söömakombeid.

«Mul on praegu nii hea isu!» vastas talle tütar tasakesi.

Urviku Valter Illi kõrval kuulis seda siiski ja lisas kõvasti:

«Ja mul — nagu poleks kolm päeva söönud! Pistame nüüd!»

Perenaist oli preili Käo aasta kümne võrra noorendada osanud, tema hallid juuksed kohevalt tosina lainena üle pea sugenud. Valitsejaliku, kuid ühtlasi emalikult helde ilmega vaatas ta lauasistujaile, ainult moepärast ise ka midagi suhu pistes. Seda enam leidis ta mahti Looritsa vanapoisiga ja Kaitseliidu «päälikuga» viisipäraseks vestluseks.

Peremees teises lauaotsas aina muheles, püüdes saata igale külalisele sõbralik-küsiva pilgu: «Eks ole mõnus?» ja toetas igaühte klaasitõstmisel, kes tema poole vaatas. Vähe jäi tal mahti oma naabri, Kodukaitse esinaise õpetliku jutu kuulamiseks.

Tapamajadirektori proua Tiitma vana kõrval oli kolm klaasi valget põhjani joonud ja kustutas nüüd aplalt oma isu süldiga, mis äädikaga üle kallatud ja mädarõikaga lisandatud, rääkides sellejuures, kuigi suu oli täis:

«Arstid on mulle liha söömise kõvasti keelanud — südame klappide või kloppimise pärast. Ma ei tohiks praegu seda sülti suu sisse võtta. Aga kui te teaks, kuidas see mulle maitseb! Missugune metsik isu mul on! Seda teeb värske õhk.»

«Peaksite sportima!» soovitas kõhnavõitu härra Peenema. «Peaksite iga päev mõni kilomeeter jooksma, mõni tund tantsima, pomme tõstma, redelitel ronima, rõngastel ja puudel turnima! Siis oleks teil väljaminek sissetulekuga tasakaalus, saldo ei koormaks südant.»

«Teil hea nalja heita!» halas paks tapamajadirektori proua. «Aga arst ütleb, et mu süda võib vähimagi ärrituse juures seisma jääda. Mul on aga teenijad, kuidas saad olla ennast ärritamata!... Kuidas ma surma kardan!»

«Mõni naps, ja tema kardab teid!» hüüdis Urviku Valter ja tõstis klaasi.

«Kihlatavate» vastas, laua keskkohal istusid Anna ja härra Peenema. Aga siin rääkis enamasti härra Tõlliste. Praegu oli ta jõudnud õhtuste lõbustuste juurde linnas:

«Kabaree on selle poolest teatrist etem, et seal saab isetegevust avaldada. Võib tantsida, laulda, ühe seltskonna juurest teise juurde siirduda, oma soovi ja maitse kohaseid muusikapalasid tellida... Teatris või kontserdil pead aga passiivselt kogu õhtu nagu lollikene istuma, ja tuled koju sama targalt, kui läksid, ainult et oled väsinud. Ja tüdinenudki!»

Helle-Mari kuulas seda viisaka naeratusega, näkkides kahvliga juustuliistukest. Perenaine ja peremees püüdsid kõigi tähelepanu juhtida «väimehe» jutule, öeldes oma pilkudega, mis ühe ja teise otsa suunatud: «Eks ole tark mees?!» Ainult preili Teder julges vastuväiteks sõna võtta:

«Te ei taha ometi öelda, et muusikal ja lavakunstil...»

Aga härra Tõlliste katkestas tema, jätkates autoriteetselt:

«Ma tean, mis te tahate öelda: muusikal ja teatrikunstil on omad kõrged esteetilised väärtused. Nad õilistavad meie hinge!... Täiesti õige!... Aga nende

nautimiseks peab inimene olema puhanud. Tal peab olema nälg ja janu nende järele. See võib ainult tööta veedetud päeva järel tekkida! Meiesugune aga, kes päev otsa ja õhtulgi aina ärilistes tehingutes rabeleb, aina valvel peab olema, et mõni välisfirma sul nahka üle kõrvade ei tõmba — lubage nii jämedalt väljenduda! — et mõni talumees garnituuri võlgu ostes sind sisse ei vea, et revisjonikomisjon äri juhtimises vigu ei leia — vaat sellest kõigest mõneks tunniks vabanedes vajab meiesugune kerget puhkust, mitte sünget süvenemist sümfooniasse või kohutavat katarsist antiiktragöödias.»

Härra Tõlliste oli rääkides söömise hoopis unustanud. Urviku Valter meenutas talle klaasitõstmist.

Anna oli oma tahtmise kohtade jaotusel läbi viinud ja lauakülje keskele direktor Peenema ja tapamajadirektor Rumpaki vahele istunud. Sagedamini püüdis ta direktor Peenemat kõnetada, kes teda tähelegi ei pannud.

Seda ei tahtnud Anna karistamata jätta, katsus oma kõrki naabrit tema õrnast kohast salvata ja küsis kiusavalt:

«Miks te oma p r o u a t kaasa ei võtnud?»

«Ta on tütrega vetel,» vastas härra Peenema kõneleja poole vaatamata.

«Tähendab, nad on merel?» küsis lihtsameelne poolperenaine.

«Tähendab, nad on tervisvetel, merest hoopis kaugel,» vastas härra Peenema tüdimust väljendades.

Preili Teder, kes seda kuulnud, ütles omalt poolt:

«Vabal ajal kihutab härra Peenema autoga ringi! Kui palju koeri ja lambaid on ta juba alla ajanud!»

«Ärgu karjatagu lambaid maanteel!» kurjustas härra Peenema.

Annal tuli härra Rumpaki poole pöörduda, olgugi et selle rinnuni ulatuv alumine lõug teda kohutas. Paraku: ka see kohutava lõuaga härra ei tundnud huvi oma naabrinna vastu.

Tõsteti järjest klaase, mehed valgega, naised mõned valgega, mõned punasega. Ainult vali ja vooruslik Kodukaitse esinaine ei võtnud klaasitõstmisestki osa ja

karske Jorss tema kõrval jõi sellepärast oma klaasi iga kord vaid pooleni.

Illi-preili oli joonud peale esimese täie klaasi veel poole klaasi kaupa ja hoolis ikka vähem ema manitsusest peente kommete säilitamises. Juba nõjatus ta Urviku Valteri õla vastu ja purskas iga tema nalja puhul kõvasti naerma.

Preili Senta istus Looritsa vanapoisi kõrval ja nad mõistsid teineteist kui ka punast veini hinnata. Perenaine rääkis nüüd enam Kaitseliidu «päälikuga», kõnetades teda ikka: «Härra major», kuigi oli tegemist vaid leitnandiga.

«Nii et teie arvates meil enam 1. detsembrit karta ei ole?» küsis perenaine.

«Ei 1. detsembrit ega oktoobrit!» vastas major surmkindlalt.

«Jumalale tänu!» ohkas perenaine kergendatult. «Võib ometi sellegi poolest mureta olla!»

«Majori» tõmmu proua tuletas oma soenguga meelde vainukägu, oli väga kena ja leidis oma naabri, härra Tõlliste poolt väärilist tähelepanu.

Söömise hoog rauges vähehaaval, esimene suur isu oli kustutatud, mehed ja mõned naisedki süütasid paberossid, Tiitma vana toppis piipu.

Kui viimaks kõik noad-kahvlid käest pannud, andis perenaine peaviipega näitsikuile märku ja nad ruttasid ühes Olliga kuulmatul sammul suupistetaldrikuid eemaldama.

Puhati söömisest; oldi muretu: mis veel puudu, see tuleb! Peremees ja perenaine tundsid rõõmu külaliste meeleolust: vaev ega kulu polnud mitte maha visatud — seda võis igaühe näolt lugeda.

Joosep ei kärsinud oma toas kaua lugeda. Külalised olid rahutu õhkkonna loonud, mis täitis isegi seda väikest ruumi siin kuuri otsas. Ta väljus, et võõraid hobuseid talitada. Nende kombed olid talle tundmata. Lisanud neile heinu, pakkunud pangest vettki, kavatses ta minna kanali suplema.

Küüni kõrvalt väravast nägi ta üht mehikest piiludes karjaõue tulevat.

«Vist keegi asja pärast,» mõtles Joosep. «Saan selle ehk isegi ära õiendada, pole tarvis peremeest kutsuda.»

Ta läks võõrale vastu, kes teda nähes end sirgemale ajas, piilumise jättis ja kärmesti lähenes, väga sõbralikult, isegi meelitavalt naeratades.

«See ju naaber, Peetsu Hans!» ütles Joosep enesele. Meierei õues oli ta teda näinud. «Kui tuli külalisena, miks nii hilja?! Ja riideski võiks paremini olla!»

Peetsu Hans teretas juba eemalt ja naeratas nii lahkesti, et paljaks aetud nägu tõmbus üleni kortsudesse.

«Minu pere tuli siia?» küsis ta poolsalaja.

«Proua tütrega, karusnahad õlal?» küsis Joosep.

«Just nemad! Kus nad nüüd on?»

«Vist lõunalauas teiste külalistega ... Eks astuge ka edasi, mis muud!»

«Ei, ei! ... Ma tulin neile järele ... Kodus neid ka tarvis ... Meile pidi mõni külaline tulema ... Ja kaua's nad ikka!» rääkis Peetsu Hans kärmesti.

Joosep ei mõistnud selle mehikesega midagi peale hakata, seisis kõheldes:

«Kuidas siin on, söödetakse hästi?» päris naaber, nüüd juba poolsosistades, piiluvalt, nagu hiir ümber vaadates.

Joosep tegi end kohtlaseks ja vastas:

«Ei ole viga! Põrsad, kanad ja kalad on laual!»

Peetsu Hans otse kohkus seda kuuldes ja kordas:

«Põrsad ... kanad ... kalad? ... Tööperele? ...»

«Ei, ma mõtlesin külaliste lauda.»

«Ah nii! ... See on teine asi!» sõnas Peetsu peremees kergendatult.

«Olgu sellega, kuidas on, aga nüüd ma lähen teatan, et olete tulnud!» ütles Joosep.

«Ütelge ainult mu naisele ja tütrele! Ütelge, et ma ootan neid koju!»

Joosep jättis hilinenud külalise tagaõue ja läks kärmesti kööki. Seal kohtas ta Ollit tassidesse parajasti rammuleent tõstmas. Peeti lühidalt aru ja arvati, et asjast tuleb kõige esiti perenaisele teatada.

Perenaine tõmbas sellest kuuldes suunurgad sügavale, vangutas pead, ümises midagi, tõusis ja läks teatas asjast peremehele. Külalised taipasid, et midagi on

juhtunud. Peremees vabandas, tõusis lauast ja väljus.
Nüüd alles teatati asjast ka Hansu naisele ja Illile.

«Oh sa vaenekene!» ohkas naine ja tõusis istmelt. «Tal hakkas ilma minuta igav! ... Ta hoiab mind nii väga! ... Tule ka, Illi!»

Mõlemad ruttasid välja, tütar väga tusaselt.

Perenaine teatas külalistele, mis juhtunud, ja lisas pahameelt varjamata:

«Sel mehel pole kutsumisest küllalt, tahab, et ta süles siia toodaks!»

Näitsikuile öeldi, et rammuleemega viivitataks.

Läks aega, enne kui Peetsu Hans tuli, peremehe ja omaste saatel, peaaegu nende eestvedamisel ja tagant-tõukamisel. Ta naeratas ülilahkesti, aina naeratas ja tegi kummardusi.

Ta suruti Tiitma vana ja proua Rumpaki vahele, peremehe lähedale, ja preili Teder tõstis kohe tema ette angerjat, vasikat ja põrsast.

«Kas teie peres kella ei ole või käib see mõni tund taga?» küsis Tiitma vana, hilinenud külalisega kokku lüües.

«Tulin omadele järele,» vastas Peetsu Hans. «Meile tuleb mõni võõras ... linnast ...»

Peremees lõi käega, nagu oleks öelnud: «Sinu nõkse juba tunneme!»

Külaliste jutt oli katkenud. Ei pingutatud ennast uuesti algamisega. Mõnuleti ja vahetati lühidalt sõnu, otsimata jutuainet. Ainult perenaine, see ei saanud unustada Peetsu Hansu meelega hilinemist. Ta küsis, nii et eemalgi võidi kuulda, Hansu naiselt, puudutades Peetsu nõrka külge:

«Kuidas teil ka teenijatega? ... Olete nendega rahul?»

«Oh issand jumal!» hüüatas küsitav otse meelt heites ja jätkas kõvasti kaeveldes: «Miks te seda siin laua juures mult küsite! ... See on juba otse hirmus! Nad on mu mehe ja mu oma hinge seest ära söönud! Tööd ei viitsi teha, niipea kui omainimene selja pöörab — ei liigutata enam kätt ega jalga!»

«Andke hästi süüa, makske hästi palka!» soovitas Tiitma vana. «Näe, hobustki peab ajama kaertega, mitte piitsaga.»

«Annan neile paremini süüa kui oma perele! Palk makstakse korralikult — aga ei midagi!» halas Peetsu perenaine.

«Poolakatega ei ole proovinud?» küsis Jorss naljatades.

«Mullu oli üks — ei seda võinud pidada! ... Ajas muudkui naistele käed külge!»

«Mis sellest!» ütles direktor Peenema. «Kui ta aga töö korralikult teeb!»

«Kuidas: mis sellest? ... Kui ta ajab Illile käed külge!»

Illi punastus ja tõukas emale külge, aga hoogu sattunud eite oli raske peatada. Parajasti asetati talle rammuleeme tass ette ja tal tuli pirukaid võtta; see katkestas halamisvoolu.

Anduti asjalikult rammuleeme-tasside tühjendamisele ja ühe või kahe piruka söömisele. See oli kui tükitöö, mida võis siiski naudeldes sooritada. Vestlus jäi väheks hoopis tagaplaanile.

Kui aga huuled selle söögikäigu järel värskelt triigitud linase suurätikuga pühitud ja hinge tõmmatud, algas jälle Peetsu perenaine süüdistavalt:

«Töörahvast on sellepärast suur puudus, et kõik tahavad haritud olla! Koolitud inimene aga tööliseks ei kõlba!»

«Täiesti õigus!» möönis Änari perenaine. «Ega keegi või nõuda, et preili Illi läheks sõnnikut laotama!»

See oli öeldud nii tõsiselt, et Peetsud ei mõistnud seda pilkeks pidada.

«Demokraatliku rahva ideaaliks on siiski, et igaüks võiks haridust saada.» arvas preili Teder.

Sellele vastas Looritsa vanapoiss üleolevalt:

«Haridus on luksus, haridus on toredus, nagu vedruvanker, kristallvaas või hõbedast lauanõud. Kes jõuab, muretsegu need enesele. Ei või aga nõuda, et valitsus selle igaühele annetaks.»

See kiideti õigeks väga mitmest suust.

Kuna teised vaidlesid, kuulas Peetsu Hans hoolsasti, et midagi tema kõrvadele kaduma ei läheks. Silmad liikusid tal piiluvalt kui hiirel, ja kui kõigi tähelepanu mõnele sõnavõtjale koondatud, vahtis ta hoolega noa

ja kahvli proovi. Paraku, need olid puhtast hõbedast, proovid peal. Kui ta ka veel vaase, viina- ja veiniklaase lähemalt silmitsenud, langes tema meeleolu hoopis madalale: need olid kristallist. Ta ei saanud enam rahulikult söömisele anduda.

«Meierei töötab hästi?» küsis ta tasakesti peremehelt.

«Keskmiselt,» vastas Jorss tagasihoidlikult.

«Võistlust ei ole, miks ta ei peaks hästi töötama!» ohkas Peetsu Hans, püüdes kibedust naeratusega varjata. Aga siis jälle uuditsevalt: «Peekon — see viskab vist rängasti puhast?»

«Mis sa pärid,» ütles talle Tiitma vana. «Eks sa tunne praegu oma vatsaga ja näe silmaga, kuidas Änaril kari ja peekon «töötab»!»

«Väga õige! Väga õige! Tunneme ja näeme!» kiitis Peetsu Hans naerda püüdes, aga käte kadedusest värisedes.

See oli siiski kohalik vestlus, eemal seda ei kuuldud. Nüüd tulid näitsikud praevaagnatega, Olli salati ja kastmekannuga järel. Selle kõige ettevõtmine oli praegu tähtsam kui haridusprobleem ja -poliitika.

Oldi juba suud ja kurgulage kõditatud, nälga polnud enam ammu kellelgi, isegi isu enam mitte, kuid see kana, kastmega üle kallatud, seda ei suudetud maitsmata jätta! Oli see ka nõnda küpsetatud, et ei nõudnud vaeva ei lõikamisel ega närimisel. Mitte neid kanu polnud pidusöögiks tapetud, keda kukk juba sallimatult tonksib, vaid hoopis noori, kelle kondidki olid veel õrnad.

Veiniklaase täideti nüüd meestelgi punasega ja joodi järjest põhjani tühjaks. Lausuti harva mõni sõna naabrite vahel. Ainult Urviku Valter ütles korra kõvemini:

«Söömine on siiski niisugune ajaviide, mida küll millegagi ei saa asendada.» Ja siis preili Senta poole pöördudes: «Miks söömise peale nii vähe luuletusi tehtud?»

«Luuletaja närib kuiva leiba — see ei sobi värsistamiseks,» seletas preili Senta.

«Võiks neilegi mõnikord anda tubli kõhutäis!» ütles proua Rumpak heldinult.

«Nad eelistavad kõhutäiele peatäit!» arvas härra Tõlliste.

Jälle oli põhjust mitmelgi lõbusalt naerda.

Neelamata alla mineva kanaga oldi lõpule jõutud, veini igaüks oma mõõdu järele ja üle oma mõõdugi külluses maitsnud, laskuti toolikorju najale, puhati, tõmmati hinge. Kõigi nägudelt võis lugeda täielikku rahuldust, mõni ilmendas isegi õndsalikku olekut.

Paks proua Rumpak sõnus:

«Pärast niisugust söömist olen ma siiski mures oma südame pärast.»

«Olete usklik?» küsis direktor Peenema.

«Enesestki mõista!» vastas proua Rumpak.

«Siis andke oma haiglane süda pärast lõunat kõige klappidega jumala hooleks. On kõige kindlam!»

See nõuanne kiideti üldiselt lõbusa naeru saatel väga õigeks.

XV

«RAHVAESINDUS»

Näitsikud tulid hõrktoiduga, Olli nende järel vahuveini pudelitega.

Hakati hõbelusikaga lumivalget jääkülma suhkurmagusat vahusarnast ainet maitsma, heideti seejuures kõige sagedamini pilke Helle-Marile ja härra Tõllistele. Helle-Mari ilme oli pisut hajameelne, aga tema naeratus, suunatud enese ette, oli võluv. Sellest võisid kõik osa saada, mitte ainult peigmees. Kas sobis mõrsjal tähele panna, et Peetsu perenaine teda aeg-ajalt silmadega otse sõi?! Ei, ei! Helle-Mari kohus oli täna õnnelik mõrsja olla ja ta mõistis oma ema ja isa meeleheaks seda teeselda.

Siinses seltskonnas teadis enamik head kommet: alles hõrktoidu juures võib kõneks sõna võtta. Seda nüüd oodatigi. Heideti pilke meeskülalistele, küsiti nende ilmest: sinaks see oled? . . . Klaasid olid vahuveiniga täidetud, neid ei puudutatud enneaegu.

See oli Looritsa vanapoiss, kes viimaks hõbelusikaga vastu kristallklaasi kõlistas. Temast oodati seda kõige vähem. Teda peeti loiuks, sõnavaeseks, ükskõikseks. Aga nüüd tõusis ta, kuigi aeglaselt, toetas mõlema käe

pikad sõrmed lauale, tõstis oma pikliku kondise hobusepea hoolsasti taha soetud hõredate juustega, puhtaks aetud kõhna näoga, vaatas mõtlikult ülespoole ja kõnetas siis perenaist, peremeest ning kõiki lauakaaslasi. Ta ei rutanud — see ei sobinud talle. Ta laskis oodata ja oodatigi meelsasti, vaadeldes teda kui «lordi». Ta meenutas õppereisi laudas, kuuris, kanalas ja ütles siis:

«Meie põllumeeste eesrindlik seisus on alles tekkimas, nimelt s e e seisus, kes meie rahva majanduselu, haridust, kultuuri ja poliitikat saab juhtima. («Õige!» hüüdis Urviku Valter.) Eesti talu on alles tekkimas. Täna oleme näinud üht niisugust talu, mis igale meie peremehele eeskujuks võib olla. Meie istume täna põllumehe lauas, kes kõigile meie põllumeestele eeskujuks on («Õige!» kostis nüüd ka direktorite ja «majori» suust), kes võib eeskujuks olla selle poolest, kuhu ta jõudnud, ja selle poolest, kuidas ta edasi jõudnud!» (Tiitma vana vangutas pead.)

«Edasi!» kamandas major sõjakalt ja pooljoobnult.

Looritsa vanapoiss lõpetas oma kõne:

«Tõstan klaasi meie põllumeeste esindaja ning eeskuju terviseks!»

Tõusti, hüüti «elagu», tungiti peremehe juurde temaga kokku lööma. Karske peremeeski jõi klaasi põhjani ja jagas aina naeratavaid, kõige südamlikumaid pilke igaühele.

Näitsikud ja Olli täitsid nobedasti vahuveini-klaasid ja laudkond jäi jälle ootama. Urviku Valter tõusis ja ütles, et ta ei kavatse kõnet pidada, ütleb ainult: peremees on andnud võimaluse niisuguses härrasmajas viibimiseks, sel kombel kaetud lauas istumiseks, perenaine on selle võimaluse teostanud . . .

«Tõesti kahju, et puudub suur kunstnik, kes jäädvustaks selle söömingu,» jätkas Valter. «See pilt oleks kõige selgem, ühtlasi kõige kujukam tõendis: Nii kaugel on meie põllumees anno 1939 pärast Jeesuse Kristuse sündimist, Pätsi valitsuse üheksandal aastal. See sööming on veel sümboolne selle poolest, et sellest võtavad osa nii mitme kutse ja mitme rahvakihi, linna ja maa esindajad.»

«Töörahva esindaja puudub!» lausus preili Teder.

«Aga preili Käo!» vastas peremees. «Eks tema ole Änari palgatööline!»

«Õige!» nõustus Urviku Valter. «Nii et siin on praegu täielik rahvaesindus koos.»

Kõikide silmad pöördusid heledajuukselise preili Käo poole vaikiva Arnoldi kõrval.

See avastus elustas kõiki, tekkis väheks ajaks isegi kära, mis alles siis vaikis, kui kõneleja, enneaegu katkestatud, uuesti kõlistas ja ette pani klaasid tõsta «rahvaesinduse» hiilgava koosviibimise korraldaja Änari perenaise auks.

Tervisejoomine läks seekord väga elustatud ja lõbusas meeleolus. Ei saadud kergesti unustada, et ollakse «rahvaesindaja».

Kui siis jälle igaüks omal kohal istus, arutati veel tükk aega, kes mingit kutset või kohta esindab.

Nüüd kõlistas direktor Peenema klaasi ja tõusis. Ta ei teinud sissejuhatust, juhtis vaid tähelepanu oma vastas istuvale Änari peretütrele.

«Kas ei ole tema nimelt andnudki põhjust «rahvaesinduse» kokkukutsumiseks?!» küsis kõneleja.

«Jah, muidugi! ... Enesestki mõista!» hüüti mitmelt poolt ja kuuldusid sekka Peetsu perenaise sõnad:

«Tema ja härra Tõll ... Tõlliste!»

Hüüti läbisegi: «Ta elagu! ... Nad elagu!» ja tungiti rüsinal peretütre juurde temaga klaasi kokku lööma. Muidugi löödi ka härra Tõllistega kokku ja sooviti mõlemile kätt pigistades õnne.

Peetsu perenaine aga halas, kui oma kohale tagasi minnes Änari perenaise juurde jõudnud:

«Issand jumal, kui õnnelik te võite olla! Missugune väimees! See on ju otse kullatükk!»

Läinud aga oma kohale, sosistas ta Illile peaaegu hambaid kiristades:

«Mis me siin veel! Lähme minema!»

Peetsu Hansu polnud keegi kõnede ja tervisjoomise kestel tähele pannud. Ta otse kargles oma toolil, nagu oleks see tuline, pöördus siia- ja sinnapoole, mängis kärsitult hõbelusikaga, nagu kannataks suurt sisemist valu, aga püüdis siiski sangarlikult naeratada ja susistas arusaamatuid sõnu oma ette hüüdes vahel kõvemini

mõne kõneleja sõnu kiites: «Õige! ... Tore! ... Suurepärane! ...»

Kellel oli mahti tähele panna, et Olli seisis kööki viiva ukse juures ka siis, kui tema viibimine polnud seal tarvilik, kui näitsikud oleksid kahekesi külaliste teenimisega lahedasti hakkama saanud. Ei pandud tähele, et ta väga hoolega kõike kuulab, ükskõikne, teenijale kohane ilme siledal, otsekui voolitud ümaral näol, aga suunurgad saadavad kõike, mis laudkonnas sünnib, väga elava osavõtuga, avaldades kiitust, laitust, nõustumist, kõige sagedamini aga vaenulikku protesti.

Ei pandud tähele, et Anna istus, morn ilme näol, ega püüdnudki enam direktoreid paremal ega vasakul kõnetada, kes tema olid nähtavasti hoopis unustanud. Kui nüüd härra Rumpak oli nii taktitu, et teda, oma lauanaabrit, elada ei lasknud, vaid «töörahva esindajat», preili Käod, siis tõusis Anna solvunult ja väljus.

Keegi ei peatanud teda, keegi ei pannud tema lahkumist tähelegi.

Perenaine tõstis klaasi Kodukaitse esinaise, Urviku Valter Kaitseliidu «pääliku» terviseks.

Nüüd oli aeg peremehelgi sõna võtta ja ta tegi seda. Ta ajas end pikkamisi püsti kui inimene, kes kohustust peab täitma. Ent saanud püsti, võttis ta, kuigi ruttamata, kõnemehe hoiaku ja algas tasa, üsna tasa. Ta tõrjus kõige esiti tagasi kiidusõnad, mis öeldud tema kohta, aga õigustas sõna «rahvaesindus», mis laudkonna kohta öeldud, kiitis heaks ka pildi allkirja «Eesti põllumees oma sõpradega lõunalauas». Siin kõvendas ta häält:

«Olgu nii! Igatahes on minu abikaasal ja mul enesel suur rõõm näha oma sugulasi ja sõpru siin laua ümber. (Nüüd juba üsna kõvasti, vali ilme näol.) Aga ma tahaksin küsida: Kas meil on õigus siin, kaetud laua ääres, nõnda istuda? Ise ma vastaksin kõige esiti: «On!» Meil on selleks täielik õigus! Me oleme selle õiguse ära teeninud! Millega? — Oma tööga!»

«Oma töö ja vaevaga, kurat võtku!» hüüdis Urviku Valter vahele.

«Oma tööga?» ümises preili Teder kahtlevalt. Aga tema sõnu pani tähele ainult Olli.

Peremees jätkas:

«Et meil on, mida suhu pista, millega keelt kasta, seda oleme kogunud ja muretsenud oma töö ja vaevaga! (Ägedasti, väljakutsuvalt.) Kes tuleb ja ütleb, et siin laua peal on midagi võõrast vaevast! Meie, peremehed, organiseerime tööd, meie rakendame tööd, meie anname töörahvale tööd. Selle eest on meil õigus natuke suuremat tasu saada kui näiteks sulasel, eks ole? Kui öeldakse: mina kurnavat töölist, siis ma vastan: ennast kurnan ma palju enam! Võiksin koguni öelda: töölised kurnavad mind, töö juhatajat, töö organiseerijat!»

«Ä' mine liiale!» manitses teda Tiitma vana sõbralikult, muiates.

Aga peremees oli hoos, tegi ainult tõrjuva liigutuse vaheleräākija poole ja jätkas, kuigi tasemini:

«Ja sellepärast võime vahel ka maha istuda ja rõõmsad olla. Seda enam, et oleme täitnud oma kohust ka isamaa vastu ja oleme alati valmis kaitsma oma maad, oma rahvast ja oma vara. («Igal ajal, kuradi päralt!» hüüdis major rusikaga lauale põrutades.) Tõstan klaasi lugupeetud rahvaesinduse terviseks, kes siia kokku kogunenud. Terviseks!»

Tõusti toolide kolisedes, hüüti «terviseks», klaasid kõlisesid kokku lüües, kommenteeriti ja hinnati peremehe kõnet, tekkis kära, ei läbetud enam istuda.

Perenaine kõlistas lusikaga vastu klaasi ja kõik vaikisid kohe.

«Istumine on nähtavasti rahvaesindust väsitanud,» ütles ta perenaiseliku lahkusega. «Ollakse päri, kui kuulutame väikese vaheaja? . . . Saalis ja rõdul on rohkem värsket õhku . . .»

Sellega nõustuti meelsasti. Liikumine oli vajalik noortele ja vanadele. Väljuti saali, rõdule ja aedagi. Mõnedki vajasid toetust, jalad olid imelikult nõrgaks jäänud. Näitsikud ja Olli hakkasid lauda koristama.

Peetsu perenaine aga ruttas Änari perenaisele seletama, et ta peab nüüd kohe lahkuma, ja hüüdis Illit.

«Noh, mis teil's! . . . Pühapäev ometi! . . .» küsis Änari perenaine hoolimatult.

«Illil pidid külalised tulema . . . autoga . . . linnast! . . .» halas Peetsu perenaine.

«Las tulevad või krusaga! . . .» vastas Änari perenaine. «Eks neid juhatata siia! . . . Ega meil söögist-joogist puudus tule!»

See oli öeldud nõnda, et Peetsu perenaine nõustus jääma, sest ta nägi, et teda paluma ei hakata. Ta laotas oma laiu peopesi ja kohmis ohates Illile järele, kes ühes teiste külalistega saali siirdunud ja sealt pangadirektori lahkel toetusel ja esinaise saatel aeda läks. Nähes oma tütart nii heas seltskonnas, ei läinudki ema teda kojuminekule manitsema, küll aga tõmbas ta Hansu teistest eemale ja küsis sosistades:

«Ei mõtle veel koju minna? . . . Mis me's siin veel?!»

«Mul veel midagi väga rääkida!» vastas vana Peets kahjurõõmsalt naeratades ja liitus Tiitma vanaga.

Lauast tõusnud, läks perenaine Olli järel kööki ja küsis jaheda hoolitsusega:

«Tööpere söönud?»

«Talle pole veel antud,» vastas Olli kuivalt.

«Miks pole antud?»

«Mul polnud aega. Pidin ukse juures valvel seisma. Nii oli kästud.» See oli öeldud juba jääkülmalt.

«Oh jumal!» ohkas perenaine tüdinult. «Siis anna ometi!»

Tulid näitsikud saalist viimaste sööginõudega ja küsisid juhatust kohvi serveerimiseks.

«Kus Anna?» küsis korraga perenaine.

«Läks siit korra läbi,» mühatas Olli, «silmad olid nutetud.»

Ta kattis tööperele laua, ei küsinudki perenaiselt, mida lauale viia, mida mitte. Viis valget viina oma heaksarvamise järele ja pudeli punast. Siis väljus ta, kohtas Tohvrit, kes tuligi lõunat otsima, ja käskis tal teisedki sööma kutsuda.

Kui kõik lauas, istus Olli ise ka, täitis klaasid, meestel valgega, naistel punasega, ja tõstis esimesena ning lausus kõvasti:

«Tööpere terviseks!»

Joodi ja vaadati küsivalt tema poole: kas ta mitte purjus pole?

Ei, ta ei olnud purjus, aga mürgises meeleolus.

«Kas sulle külaliste laualt midagi ei langenud?» küsis Aadi pilgates.

«Mina ei korja langenud raasukesi!» vastas Olli

«Minule pakuti eile kõike!» kiitles Aadi.

«Olli mõistab enesest lugu pidada!» ütles Joosep.

Aadi urises midagi enese ette.

Väljast, õue poolt kuuldi heledaid naistehääli, need lähenesid, kaks noort naist kuuldi kööki tulevat.

Helle-Mari seisis korraga söögitoa lävel, valges siidkleidis, punane roos rinnas, üleolev-lahke naeratus näol. Ta heitis pilgu laudkonnale ja soovis leivale jätku.

«Palume!» ütles Joosep mõrudalt naljatades ja osutas laua otsa tühjale toolile. Harilikult siledaks soetud juustesalgud olid tal otsmikule langenud, särk rinna eest hooletult lahti, ilme morn. Helle-Mari astuski edasi ja istus laua otsa. Ta heitis pilgu igaühele, surus kiharaid meelekohtadelt tahapoole ja lausus siis lahkelt naeratades:

«Kõik needsamad, kellega mullugi ühes töötasin. Ainult Joosep on uus.»

«Andrese asemel,» sõnus Tiina.

«Kuhu Andres kadunud?» küsis Helle-Mari.

«Läks maa alla!» vastas Tohver.

«Suri?» hüüatas Helle-Mari ja helepruunid kulmud tumehallide silmade kohal vajusid madalamale.

«Läks elusalt maa alla,» seletas Tiina. «Läks kaevandusse.»

«Jumaluke, seal ei ole ei rohelist ega päikest!» kurtis Helle-Mari pead vangutades.

«Teenib rohkem!» ütles Joosep.

«Kogub raha! Muidu ei saa meie Ollit kosida!» lööpis Aadi.

«Katsu, kuidas sa Tiinaga toime tuled?» salvas teda Olli üsna tasa.

«Siis sellepärast läks ta maa alla,» halas Helle-Mari.

«Küllalt kaaluv põhjus tööinimesel,» ümises Joosep silmi tõstmata.

«Nii et teie läheksite ka sinna?» küsis Helle-Mari pilku Joosepil peatades.

«Kui tahan naida — lähen ka!» vastas Joosep tusaselt.

«Mina aga ei läheks sinna miski hinna eest!» hooples Aadi.

«Väga õige!» kiitis Helle-Mari naljatoonil ja jätkas laudkonnale vaadates: «Teie ei tea, kui ilusti ta meile eile mängis!» Ja siis innustunult: «Mul tuli mõte, kas me ei saaks üheskoos, linna ja maa rahvas, kõik, kes me siin Änaril täna oleme, mõnda tundi lõbusasti üheskoos veeta? ... Tantsida, mängida, laulda... See oleks tore! Ja lähendaks meid kõiki!»

Olli suunurgad olid sügavale tõmbunud, Tohver muigas sapiselt.

Joosep vastas sarkastiliselt:

«Tohver meenutas eile õhtul, et mõisahärrad oma pidude puhul vahel torupillimängija orjade hulgast kutsunud pidulisi lõbustama...»

«Aadiga tehti umbes nii!» salvas Olli.

«Olen lugenud,» jätkas Joosep, «et härrased vahel pidude puhul orjadega isegi tantsinud. Nii et tahate seda «ilusat» mõisahärrade kommet Änaril elustada?»

Seda öeldes peatas Joosep oma pilgu Helle-Maril, vaatles tema jumestunud nägu, helepruune kähardatud juukseid järsu otsmiku ümber, kiharaid meelekohtadel ja kõrvade ääres, voolitud kaela merevaigust pärlikeega, valget siidkleiti kumeral rinnal ja punast roosi sellel... Paras pala mõnele rahajõmmile! mõtles ta ega saanud enesele salata, et kadestab.

Helle-Mari punastus tema sõnade pärast ja veel enam tema pilgu all ja vastas tõrjudes:

«Kuidas te ütlete? «Tahate seda «ilusat» mõisahärrade kommet...» Ma ei mõelnud seda halvasti. (Julgemini.) Ja nüüd pole ju enam härraseid ega orje!»

«On peremehed ja palgalised teenijad,» vastas Joosep pilku preililt kõrvale pöördes. «Teised nimed, vahekord seesama.»

Helle-Mari kehitas piinlikult õlgu.

«Aadi oli kõigi meie töö-orjade esindajaks eile öösel,» ütles Olli siiralt Helle-Mari otsa vaadates.

«Jätke mind mängust välja!» hüüdis Aadi pahaselt.

«Meie jätame välja, härrased võtavad oma mängu!» ütles Tohver.

«Kui kibedaks kõik tänavu muutunud!» kurtis Helle-Mari natuke hämmastunult. «Mullu saime nii hästi läbi . . .»

Ema hüüdis teda köögist.

Helle-Mari tõusis, noogutas peaga ja väljus kergel sammul.

Kui see kirgas ilmutis teisest maailmast haihtunud, jäid kõik väheks ajaks hoopis vaikseks, nagu vaatleksid kujutluses, mis nad praegu näinud, ja mõtleksid selle üle, mis nad kuulnud. Rõõmu ei võinud kellegi näolt lugeda.

See ilmutis, roos rinnas, oli nagu selleks siia tööpere söögilauda laskunud, et meenutada: seal, teistes ruumides on üks teine, kõrgem, õilsam maailm. Aga see on valmis väheks ajaks alla laskuma, tööpere hulka, olgugi et oma lõbuks, nii-öelda lõbustuste mitmekesisuseks.

Olli jutustas nüüd, kuidas laudkond enese «rahvaesinduseks» kuulutanud.

«Kehv nali! . . .» sõnas Joosep.

«Õige!» kiitis Tohver. «Täida, Olli, klaasid!»

See sündis ja nüüd joodi veel kord töörahva terviseks.

Aadi ei puudutanud oma klaasi.

«Noh, kas sa ei kuulu meie hulka?» küsis Tohver. «Hakkad kahe ilma vahel kõlkuma või?»

Kõrge nimega sulane sõi vaikides, ei tõstnud silmigi.

XVI

PEETSU HANS PANEB PÕÕNA

Kui Helle-Mari oma toas soengut kohendanud ja näole puudrit puistanud, läks ta jälle seltskonda. See oli rõdule kogunemas. Seal olid lauakesed kaetud, igaühel kõhukas pudel, lillevaas, peene rühiga klaasid ja kohvitassid. Viimastena tulid aiast direktor Rumpak, Arnold ja major. Nad olid kõrvalises kohas, aia nurgas

tasakesi öökinud, näost kahvatud ja nässus. Istuti kolme-neljakaupa lauakeste ümber, näitsikud tulid kohvikannudega, täitsid tassid ja kõhukaist pudeleist klaasid.

Algas üsna vaikselt, laudkonnad polnud veel kokku laulnud, kohvi ergutavat mõju polnud veel märgata.

Oli aga mõni tass ja klaas tühjendatud, tõusis meeleolu, kõvenes kõnelus, kõigil oli midagi jälle ütelda, kuulajaist tuli puudus.

Preili Senta filosofeeris, kiharad otsmikule langenud:

«Ilu on seal ja ainult seal, kus on küllus, kus on rikkus! Selles olete eriti täna veendunud! Mis võiks meile esteetilist pakkuda saunahurtsik! Mis oleks võinud meile pakkuda, nimelt esteetiliselt, kannikas kuiva leiba laual, savikruus kaljaga kõrval? Ehk vaene töömees ise oma kehvas riietuses, naine-lapsed räpased — vabandage jämeda sõna eest!»

Nüüd võttis preili Teder sõna:

«Niisugust asja ei tohiks olla, et töömees, tema naine ja lapsed käivad räbalais rõivis!»

«Igaüks peab siiski ise enese ja oma pere eest hoolitsema!» vastas talle härra Tõlliste, ja Jorss kiitis selle pead noogutades heaks.

Direktor Peenema tõusis, taktikepiks punane lühivarrega tulp, kõhnal näol surmtõsine ilme, lausus *«silentium ad cantum»* ja tema imeosaval varjundirikkal juhatusel kostis nüüd otse vaimustatult:

«Siidilipp ja hõbepurjed,
Kuldne laev läks merele . . .»

Kui laul lõppes, hüüdis direktor Peenema *«cantus ex est»* ja preili Senta deklameeris üldisest meeleolust otse joovastuses «Faustist»:

«Oh viibi veel, sa oled nõnda ilus!»

Peetsu perenaine läks oma mehe juurde, tonksas teda, kutsus eemale ja ühmatas pahaselt:

«Noh, mis me's siin veel! . . . Ma ei taha enam midagi! . . . Illi on ka juba ülearu trimbanud!»

«Oot, oot! Ma panen enne peremehele põõna, väikese põõna, siis võime kohe minna!» sosistas mees.

«Tee aga ruttu! Mina seda kaagutamist siin enam ei kannata!»

Hans läks laua juurde, kus Änari Jorss ja Tiitma vana istusid. (Major oli uuesti öökima läinud.) Ta algas kohe, sissejuhatuseta:

«Kas olete kuulnud, kaugel see Kisla Jüri oma meiereivärgiga on?»

«Mis meiereivärgiga?» küsis Jorss.

«Noh, kas te's ei tea?... Ta jo kevadest saadik ehitab. Minu teades on nüüd asi nii, et pane katel paigale ja kalla piimad sisse,» rääkis Hans ja piilus silmanurgast oma sõnade mõju naabri näol.

«Ta ehitas aita ja kellert, nagu ma kuulnud,» ütles Jorss erutatult.

«Kaval, kurivaim, see hõreda habemega Kisla Jüri,» rääkis Peetsu Hans nagu vastumeelsest asjast. «Ehitas aita, aga sügava keldriga ja teine ots kivist — meierei jaoks. Juba varakevadel tellitud sisseseade, välismaalt muidugi! Mõne päeva pärast toodavat kohale.»

«Kelle kuradile see tema meierei?» küsis Tiitma vana piipu suust võttes. «Ja kelle rahadega?»

«Eks ikka Nahaküla peremeestele, tema enda ja nende rahadega!» jätkas Peetsu Hans. «Kisla Jüril olnud rohkesti sukasäärde kulda kogutud. Nüüd visanud ta selle mängu ja ehitanud mehise meierei.»

Änari Jorsi alumine huul oli värisema hakanud, see ergutas ja tiivustas Peetsu Hansu ja ta jätkas keema löönud kahjurõõmu varjates:

«See jo Kisla hõrehabemel puha kadedusest. Kadedusest Änari vastu! Et Nahaküla rahvas enam oma piimasid siia ei veaks! Kisla Jüri on ju tuntud! Ta ei saa magada, et Änari meierei hästi töötab! Tal see koolitatud poeg, jurist, see annab nõu ja teeb kõik plaanid! See ässitanudki Nahaküla peremehed üles: teeme oma ühismeierei! Ajame Änari oma pankrotti! Võtame tal pooled piimad ära! Meierei tasub ennast! Kust see Änari Jorsi jõukus? Eks meiereist!»

Änari Jorss oli peaaegu hingeldama hakanud. Nüüd sai ta viimaks alumise huule värisedes lausuda:

«Mis see mulle! Ehitagu nad seal või kümme meiereid!»

«Muidugi, muidugi! Mis see teile! See kui kärbse pirin! Lasete kõrvast sisse, teisest välja!» rääkis Peetsu Hans imenobedasti ja meelitavalt. «Vaat neil see ettekääne, et siia teie meiereisse kauge piimasid vedada. Tahavad veel Metsavahe küla ka oma mõrda tõmmata! . . . Puha kadedusest!»

Änari peremees vahtis kõrvale, et oma näoilmet varjata. Tiitma vana oli tusaseks jäänud.

«Kas see kõik ikka tõsi?» küsis ta umbusklikult.

«Nii tõesti, kui ma praegu siin seisan . . . see tähendab: istun!» kinnitas Peetsu Hans ja jätkas väga nobedasti: «Vähe sellest, et neil siis oma meierei! Ka oma traktori ja kõik masinad ja suuremad põllutööriistad tahavad nad muretseda — ühe sõnaga: traktoriühisus, ja siis veel ka sugupulli-jaam. (Nüüd juba suurmeelselt, lohutades.) Aga egas see teile midagi! Teil jo vana kõva põhi! Varsti on nad pankrotis, — ma võin oma pea panna selle eest . . . Jah, see Kisla Jüri on asja eesotsas oma juristist pojaga! . . . Aga nüüd mul tuleb meelde, et pean minema! Ammugi pidin minema! Meile pidi külalisi tulema . . . Kuidas ma ometi ennast nõnda võisin unustada!»

«Aga ühispiimatalituse ja traktorijaama jaoks peab luba olema?» meenus nüüd Änari Jorsile ja ta toibus.

«Load, nagu kuulsin, on neil käes!» vastas Peetsu Hans tõustes. «Kisla Jüri poeg aidanud kõik muretseda. Sõitnud pealinna vahet! . . . Äh, need Änari veinid! Näe, vaevalt seisan jalul! . . . Aga seda meierei asja ei maksa tähelegi panna! Mis see teiesugusele!»

Peetsu omad lasti minna, ei keelatud poole sõnagagi. Peremees ei tõusnud nendega hüvastijätul istmeltki, ulatas vaevu kätt. Illi jalad olid üsna nõdrad; emal tuli tütart toetada. Olli saatis nad õuest välja. Reks oli ikka veel nende peale kuri.

Vaevalt olid nad lahkunud, kui Änari Jorss purskas raevunult:

«Niisugune raisk! Kolm pleekinud karva lõua otsas — tema ehitab meierei! Käimla võib ta Nahaküla rahvale ehitada! . . . Niisugune kuradi salakoi! Sõna suust ei saa — aina ümiseb — tema hakkab Nahaküla ninameheks! Eks tulnud enne pidanud minuga nõu! Ma

oleks neile näljakoidele piima hinda kahevõrra kõrgendanud. Aga kade! Minu elumaja ei lase tal oma hurtsikus rahulikult magada! Hea küll — katsume! Katsume, kumb jääb alla! Ma võin kõigile kahekordse hinna piima eest maksta! Aasta läbi, kaks aastat — kahekordne hind! ... Siin on mu külalised — kus on temal niisugused! Töövankriga logistab mõni õue, täitaga määritud saapad jalas! ... Tema asutab traktoriühisuse! Vanarauakadu on tal varsti! ... Ja siis see Peetsu Hans! Kalts niisugune, kõige oma vanamoori-lõhvardiga ja näljase tütre-nähvatsiga! Tulevad siia, et magu täis õgida, piiluda ja hiilida! Koera ässitan teine kord peale, kui õue tulevad! Käsen sulasel värava taha visata! — Eh, joome, lellepoeg!»

Tiitma vana katsus lauanaabrit vaigistada, aga see ei läinud kergesti korda. Teistestki laudkondadest oli peremehe vihast monoloogi kuuldud, kuigi mitte sisust aru saadud.

Parajasti tõusis jälle Urviku Valter, täis klaas likööri käes ja algas soolot:

«Veel käivad kannud ringi
Ja ülendavad hingi —
Eks juua või ju veel!»

Ja siis jorutati kümnest suust:

«Ega pole muud kui pinguta!»

Jorssi see ei lohutanud. Põõn oli talle pandud ja nii tugev, et ta ehmumisest ja vihast otse värises. Ta hoidus seljaga külaliste poole, nii et ainult Tiitma vana tema nägu võis näha. Mis kõige pahem: sellest asjast ei sobinud lühemas või pikemas kõnes ennast välja rääkida, südant kergendada. Ainult kaks sõna hüüdis ta veel kas Peetsu Hansu või Kisla Jüri aadressil: «Niisugune saatan!» — ja lõi sõrmed juustesse, nagu tahaks neid kitkuma hakata.

«Ä'nd lase ennast verest välja viia!» manitses Tiitma vana teda isalikult.

«Verest välja viia?!» hüüatas Jorss raevunult. «Minu lööb see kodjak oma pläraga verest välja?! Ei seda ole! Ma ei unusta, et olen Änari Georg!»

Aga sealsamas oli tema sõjakas hoog raugenud ja ta algas üsna jõuetult:

«Armas sugulane, anna nüüd head nõu: mis ma pean tegema? Kas oma uuele meiereile tuli otsa pistma, endale kuuli pähe laskma või Ameerikasse põgenema?»

«Sa oled täna rohkem joonud kui harilikult!» tõreles lellepoeg. «Joo alati mõõdukalt, see tähendab: ära mängi karsklast, siis ei hakka sulle paar klaasi nii kergesti pähe!»

Aga Jorss vastas:

«Ära hakka parajust jutlustama! Ütle parem, mis ma pean tegema: uus sisseseade suure meierei jaoks on mul tellitud ... Kui Naha rahva piimad ära jäävad, kui enam minu traktorit ja masinaid ei laenata, kui seal isegi paarituspunkt käima pannakse, siis ... kurat võtku! ... ma löön ta jalust maha, selle Peetsu kodjaku ja Kisla hõrehabeme ka!»

«Egas Hans sulle midagi! Said vähemalt teada, kuidas asjad on!»

«Kui rääkida direktoriga?» küsis Jorss üsna tasa.

«Mis sa n'd närvitsed ... Maga öö ära, siis on pea selge ja midagi pole katki! ... Sipled aegamööda välja!» lohutas teda Tiitma vana.

«Ma pole loodud siplejaks! Olen alati võidukalt edasi läinud — ja nüüd korraga: hakka siplema! Ja siple surmani! ... Mis ütleb Kisla Jüri, mis ütleb Peetsu Hans, kui näevad, et Änari Georg sipleb! Ei, ma ei taha neile seda rõõmu valmistada! ... Ma peaks naise ja tütrega rääkima ...»

«Ära jampsi! ... Näe, külalised hakkavad juba siiapoole vahtima!»

«Sul on õigus! ... Unustasin väheks, kes ma olen! ... Oo, Änari Georgi ei võideta nii kergesti! ...»

Ja sundides näole otse rõõmust nõretava ilme, sööstis ta istmelt, juuksed sassis, pöördus külaliste poole, tõstis parema käe ja algas täiest rinnast:

«Nagu linnu tiivul
Tõstab laulu hääl ...»

Et peremees ise, see muidu kaine Änari Jorss vehkis

kahe käega takti, siis tiivustas see külalisi, ja teist salmi:

«Laul teeb rinda rõõmsaks,
Lahkeks, lõbusaks —»

karjuti kõigest kõrist, vehiti kätega ja trambiti jalgega. Kihluspidu oli oma kõrgpunktil.

XVII

LAS PRASSIVAD!

Joosep läks oma tuppa, kõrvus kuuldud laulud, silme ees «valitud seltskond», meeles kogu see külaliste jama, alates eile õhtust, kui roheline auto kihutas karjaõue. Ta oli häiritud sellest kõigest, tahtis seda kõike unustada ja kordas enesele etteheitvalt: «Mis kurat puutub see mulle! Las prassivad endid läbi!»

Vist tuulepuhangu tõttu kostsid järsku selgesti sõnad, mida lauldi mürisevate taktilöökide saatel:

«Ma lõbus õllepruulija,
Hõissa, hõissa!
Ma pruulin õlut lauluga,
Hõissa, hõissa!»

Joosep tõusis istmelt, lõi akna kinni, istus laua äärde ja algas kirja Luist vennale.

Öelnud sissejuhatuseks, miks ta suviste esimesel pühal kodus istub, jätkas ta:

«Korporandist peretütre kihluspeo puhul on siin külalisteks suurnikke maalt ja rahajõmme linnast. Prassimine algas eile õhtul ja praegu õhtu eel pidin akna sulgema, et piduliste lõugamine mind mu toakeses ei segaks.

Ma ei kahetse, et tulin Änarile. See on suurtalu ja siin saab alles näha, kuidas maa töörahvast kurnatakse. Siin üks näide sellest.»

Joosep kirjeldas Kirsti tööpäeva pikkust ja «palga» suurust.

Siis edasi:

«Peremees Jorss on hallparun, suurnik. Ta on vist seesama, keda Venemaal hüütakse kulakuks, kellest sa mulle oled rääkinud. Meie peremees on rahvaesindaja, Kaitseliidus propagandapäälik, mitme-setme seltsi juhatuses, mõnes isegi esimeheks. Ta on lahke, sõbralik ja oma kasude kaitsmises — halastamatu.»

Siin kirjeldas Joosep Tohvri haiguselugu ja tema palga vähendamist aast-aastalt.

Ja siis edasi:

«Jorss on ka vooruslik — ei suitseta ega joo, ehk olgu siis ainult ühes pidulistega. Ta on ka aus: kohtu poolt ei ole teda kordagi karistatud.

Minuga kipub ta alatasa vaidlema, et mu vaateid ja tõekspidamisi ümber lükata. Ta armastab kõnelda, ja kui hakkab peale, siis ei ole enam otsa. Ka tütar vaidleb minuga, kui kokku juhtub.

Jah, ma olen Änari Jorsiga ühel arvamisel: ta võib eeskujuks olla igaühele, kes tahab suurnikuks, kulakuks saada, vähemalt hingeliseltki. Praegu on tal maad sada hektarit, aga ta loodab liita Änari külge veel ühe popsikoha ja ilusa kasesaluga naabertalu. Kuidas ta teistest suurnikkudestki ette jõudnud, sellest suusõnal lähemalt.»

Siinkohal koputati ja Olli tuli sisse. Valget põlle tal enam ees ei olnud. Tema ilme oli segane, ta vabandas, et tulnud asja ees teist taga, et tulnud . . . südant kergendama.

Joosep osutas talle tooli.

Olli hakkas hääle värisedes lähemalt jutustama, kuidas tal täna läinud külalisi söötes-jootes ja kõnesid kuulates süda haledaks ja ühtlasi kurjaks. Haledaks enese pärast, kurjaks laudkonna vastu.

Eriti olid Ollile meelde jäänud peremehe ja mõne teise kõneleja hooplemine: Kas meil on õigus vahel ka maha istuda?! Kas me ei ole tööd teinud ja teistelegi tööd andnud?!

Jutustades meenusid ümmardajale ka Tiitma vana ja preili Tederi vahelehüüded.

«Mis te ütlete kõige selle kohta?» küsis ta viimaks.

Joosep oli pea käte najale toetanud ja vahtis süngelt

aknast välja. Ta ei vastanud kohe. Aga siis näo lahkemaks muutudes:

«Nagu näha, mõistate ise seda hinnata, mis nägite ja kuulsite. Mida kõvemini nad prassivad, seda kiiremini tuleb lõpp!»

«See ei ole aga veel kõik... Anna on tulivihane. Tormas korraks kööki ja ütles mulle: «Ma võiks praegu kõik selle bande minema peletada. Tarvis ainult mõni sõna öelda, ja kõik teavad, mis see Jorss on! Kui ma jutustaks neile meierei raha ülelöömise ja sõjasaagi loo!» Nii ütles Anna. Ja need ongi kaunis tumedad lood!»

«Ega need ole aga mingi saladus,» vastas Joosep. «Peedu peremees jutustas neist mulle, võhivõõrale inimesele.»

«Direktoritele oleks need igatahes uued,» arvas Olli. «Aga ei üllataks neid.»

Natukese aega vaikisid mõlemad. Siis tõusis Olli ja läks. Joosep jätkas kirja. Kirja lõpus nimetas ta pühapäeva, mil vanemate poole läheb, kuhu siis ehk Luigi katsuks tulla. Seal oleks siis võimalik kõigest lähemalt rääkida.

Kiri sai pikk. Joosep luges ja parandas seda mitmele korrale ning lisas siis veel:

«Tunnistan aegsasti: teinud olen siin võrdlemisi vähe. Võõras nurk ja minu saamatus. Rumalusi olen küllalt teinud.» (Ta mõtles selle juures vaidlusi peremehega ja eile-öist äpardust «lisaväärtusega».)

Joosep oli kirjas saanud südant puistata, aga rahulik ei olnud ta veel mitte. Ta ei saanud istuda, hakkas toakeses edasi-tagasi käima ja jälle tahtmatult öist vestlust otsast peale meenutama. Senikaua oli ta oma sõnadega üsna rahul, kui ta o m a elutarkust oli tarvitanud. Mõni ütlus oli üsna tabav olnud. Aga niipea kui ta raamatutarkust hakkas tarvitama, Marxi ja Engelsit abiks võtma, oli kõik läinud vussi. Kes kurat käskis seda «lisaväärtust» välja kiskuda. Muidugi arvab see preili nüüd, et ma ainult mõne sõna raamatutest olen omandanud!... Ja siis täna lõuna ajal see minu sassis soeng ja särk rinna eest lahti! Miks ma ennast selle peene krempli läbi nõnda verest välja lasen lüüa! Nagu

poleks mulle ükskõik, on sellel preilil roos või takjanupp rinnas! Ja üldse see preili — mis puutub tema olemasolu minusse! Minule on ta õhk! Ma lihtsalt ei räägi temaga edaspidi! Ta arvab, et minust targem on! Üht ja teist teab ta põlluasjandusest muidugi rohkem kui mina. Aga tulgu ta rääkima klassivahedest, üldse ühiskonna küsimustest, meie parteidest, töörahva olukorrast, siis võin ma ta suu iga kord kinni panna! Ja lugenud ei ole ma mitte vähe. Viisteistkümmend sügist ja talve, pikad õhtud ja ööd, mis ma muud tegin, kui lugesin! Aga maksab mul temale oma teadmisi ette laduda! Mul on teised, kellele mul on midagi öelda!... Peaasi — maksab mul ennast kõigest sellest lasta ärritada, kurat võtku!

Väljas kuuldus kõnelust. Kui Joosep õue astus, nägi ta peremeest ning Tiitma vana autode lähedal seisvat ja kuulis peremeest tasakesi küsivat:

«Nii et sinu arvates on parem, kui ma naisele ja tütrelegi sellest ei räägi?»

«Nagu see asja muudaks?!» vastas Tiitma vana. «Muret tuleb üksi kanda, rõõmu jagame teistega! Aga Peetsu nuuskurile assata teine kord koer peale, kui ta õue tuleb!»

Nähes Joosepit, viipas peremees talle peaga ja käskis Tiitma hobuse tuua.

Tuli ka perenaine külalist saatma ega olnud nähtavasti sugugi pidumeeleolus.

Tiitma vana vaatas hüvasti jättes taeva poole ja sõnus:

«Näed, Kruusvall, õhtu pole nagu hommik! Nii need ilma-asjad on!... Hommikul paistab päike, õhtul...»

Vana vangutas pead ja ronis vankrile.

Pöördunud tagasi talli poole, kuulis Joosep perenaist noomides ütlevat:

«Olid sa purjus või, et hakkasid takti vehkima?... Juuksed sassis ja püsti!... Ise ometi rahvaesindaja!»

«Jäta!» urahtas mees kurjalt.

Nad ei jõudnud veel eesõuegi, kui tuli neile vastu Kodukaitse «päälik», siis ka «major» oma «õhvakesega» ja viimasena Urviku Valter. Perenaise kõva mokka oli neid kõiki vastutahtmist kainestanud.

«Kuhu's te kõik korraga?» lausus peremees väsinult.

«Paaniline põgenemine,» lausus «major» oma tsiklit korda seades.

Eesõuest tuli nüüd Helle-Mari Looritsa vanapoisiga ja tema järel linnakülalised.

Viimased tulid ainult maakülalisi hüvasti jätma, nad ise pidid alles homme sõitma.

Algas hüvastijätu halin, kostsid vastastikku küllakutsed ja suudluste matsud. Joosep rakendas Looritsa vanapoisi hobust, hoidudes seljaga seltskonna poole.

Niipea kui viimane maakülaline õuest väljus, soovitas härra Rumpak minna uue meierei ehitust vaatama. Peremehele oli see vastumeelt; sõnalausumata hakkas ta siiski sinnapoole liikuma.

«Tooge eelarved ja andke seletusi!» ütles direktor Peenema tasakesi preili Käole.

Meier, üleni paljaks aetud ümara peaga, ja tema lihav proua lillas kleidis tulid külalistele vastu, Jorss tutvustas neid.

Mindi meiereisse, vaadeldi ükskõikselt katelt, torusid, mõõduklaase, juustukaste ja liiguti edasi. Küsimusi esitas siin preili Teder, arvusid laskis ette kanda direktor Peenema.

Uus kuldkollane kanditud palkidest ja sindelkatusega hoone oli valmis, ainult akende ja uste asemel veel õõnsad avaused. Peremees oli ehitusmeistritele, venelastele, kõvasti peale käinud, neid isegi mõnesuguse natuuras lisatasuga ergutanud, et hoone oleks pühadeks välimiselt valmis. See pidi külalistele hea mulje jätma, seda enam, kui näitamist huvitava sõnalise seletusega ja imponeeriva eelarvega saata. Aga praeguses meeleolus ei tahtnud peremees küllalt kalliks läinud hoonet nähagi, veel vähem sellest rääkida. Preili Käo luges lehelt, kui palju läks maksma vundamendikraav, vundamendi ehitamine, seinapalgid, sindlilauad . . .

Külalised olid läbematud: ei kuulanud, rääkisid vahele. Direktor Peenema küsis asjalikult:

«Kui suure hulga piimale oli vana meierei arvestatud?»

Vastas preili Käo omalt lehelt.

«Ja uus? . . . Lähedale poole suuremale? . . . Kust see

rohke piim nüüd hakkab tulema?» päris härra Peenema liiga asjalikult.

Peremees vastas südant kõvaks tehes:

«Minu oma piimakari kasvab iga aastaga, ütleme... kolmandiku võrra. Teiste piimatoojate karjad samuti, sest kari toob praegusel ajal midagi sisse! Peaasi, mul tuleb uude meiereisse külmutusseadeldis.»

See lühike vastus, mis tuli järsku välja mõelda, mitte just tõepärane, võttis Änari Jorsi higiseks. Ei olnud tal vähimatki lusti alata pikemat kõnet, nagu see oli tal kavatsetud, uue meierei läbikäigust, kasust ja tähtsusest ümbruskonna majandusliku elu arengus.

Hea veel seegi, et ei olnud Peetsu Hansu siin. Ta oleks ehk kahmanud korraga sekka:

«Pooled piimatoojad jäävad varsti ära!»

«Aga see seal?... Mis hütt see on?» küsis korraga preili Teder ja osutas moonamaja poole.

«Seal elab üks mu sulane...» vastas peremees. «Ta on perekonnainimene, meie elamusse ei mahtunud...»

Et hütt näis avaldavat liiga sünget muljet linnakülalistele, siis ruttas Jorss lisama:

«Tuleval aastal ehitan sulastele uue, avara elumaja.»

Oma inimesed heitsid peremehele üllatatud pilgu.

Seda valet oleks pidanud peremees võõrastele jällegi hoogsa kõnega ilustama ja usutavamaks tegema. Aga ei olnud enam Änari Jorsil täna selleks ei jõudu ega tahtmist. Peetsu Hans oli oma uudisega selle kustutanud, nagu kustutab valing vihma tulelõkke. Jäävad ainult mõned söed tuha alla vaevaliselt hõõguma.

Rohkem sellest länguvajunud katusega moonamajast ega tuliuuest kullakarva meiereihoonest ei räägitud. Pöörduti vaikides tagasi kodu poole.

Kihluspidu oli lõpule jõudnud. Omainimeste meeleolu oli tusane, peremehel lausa rusutud. Külalised olid väsinud, tüdinenud, tülpinud.

Oli kavatsetud küll alles teisel pühal linna sõita, aga korraga otsustas direktor Peenema, et sõidab veel täna, nüüd varsti, seda enam, et ilm ähvardas sajule minna. Ka härra Rumpak oma prouaga kaldus nüüd lahkumisele, preilid Teder ja Senta samuti.

«Mis minagi!» lausus Arnold, kes oli lõuna- ja kohvilauas aina vaikselt võtnud ja nüüd üsna raugenud. Ei aidanud pererahva teeseldud kahetsus nii järsust lahkumisest, ei ka härra Tõlliste katsed veenda kaasküIalisi homsele sõidule. Üksi ei pidanud temagi sobivaks siia jääda.

Tund hiljem sõitsid kaks autot Änari karjaõuest välja. Samal ajal hakkas rasket, pikaldast vihma sadama.

Sel õhtul vajas Änari peremees oma parema käe, preili Käo lohutust.

XVIII

KÕNELUSI KORPORANDI JA KARJAPOISIGA

Änari inimeste meeleolu oli pärast pühi pahur ja vaenulik. Peremees juhatas hommikuti talli ees sulastele tööd urisedes, neile otsa vaatamata, kaabulott silmile vajutatud. Kui Aadi loivis ühel hommikul lauda poolt minutit kümme pärast kella viit, öeldi talle teravalt:

«Igaüks seadku oma kell õieti käima!»

Toit oli lahjem ja napim. Ikka soolasilgud, mida poolperenaine nimetas räimedeks, enamasti leotamata, ei enam raasugi liha ega võid. Kolm korda kooritud piima jaopärast — igaühele kruusitäis, supid lahjad . . .

See oli Joosep, kes asja kõige esiti kõnele võttis. Kui ta ühel lõunal soolaräime ära söönud, teise taldrikule võtnud ja silmitsenud, tõukas ta selle kõige taldrikuga eemale ja sõnus kinniste huulte vahelt:

«Minule öeldi kaubategemisel: toit on korralik. Minu arust ei ole see enam «korralik». Mis arvavad teised? . . .»

Juss võttis esimesena sõna:

«Kurat, see kellegi . . .» ja lükkas ka oma taldriku kesk lauda.

«Ahaa, hakkab Joosep ka aru saama, mis see Änaril teenimine tähendab!» ümises Tohver.

«Mis arvatakse?» küsis Joosep uuesti ja heitis pilgu lauasistujaile.

Keegi ei lausunud sõnagi; söödi, vahiti oma taldrikule.

Juss kibeles istmel, nohistas kõvasti, ohkas viimaks: «Ega midagi! . . .» tõmbas taldriku uuesti enda ette ja jätkas söömist.

«Head lapsed ei nõua midagi ja neile ei anta ka midagi!» kordas Joosep vend Luilt kuuldud lauset, tõusis lauast ja väljus.

Ta läks tööle huvi ja innuta, peatus suitsetades sagedamini. Pererahva kõvasti kaikuv pidu «valitud külalistega» ja «rahvaesindusega» ei läinud tal meelest. «Siidilipp ja hõbepurjed» kõlas veel kõrvus. Siis see tudengist peretütre hetkeline laskumine sealt ülevalt maailmast alla tööpere lauda! Ja tagantjärele kokkuhoid tööpere toidu kulul!

Ta lausus tugeva kuradi ja keerutas piitsa.

Sagedamini vaatas ta nüüd kella enne söögitundi ega hoolinud ka sellest, kui kaugel ta on tööjärjega.

Kohates köögis perenaist, ütles Joosep talle järsu sõnaga:

«Toit on märksa kehvemaks jäänud! Mis see tähendab?»

«Issand jumal!» hüüatas perenaine ja soovitas siis minna teiste talude söögilauda vaatama . . .

«Olen öelnud, mis tarvis oli öelda! Palun seda arvestada!» lõpetas Joosep järsult, nagu alatud, ja väljus, jättes perenaise väga pahaselt halisema.

Ta rääkis järgmisel päeval söögilauas oma kõnelusest perenaisega ja lisas sealsamas, et mõju oleks olnud teistsugune, kui ta oleks võinud kogu tööpere nimel kehva toidu pärast nurinat avaldada.

Siiski, tema ühegi sõnadel oli pisut mõju: piima ei antud enam jaopärast, supid muutusid natuke rammusamaks, laupäevaõhtuti ja pühapäeviti anti jälle liha ja võid.

Peremees sõitis linna, aga ei tulnud sealt rõõmsama ilmega. Ulatas õues Joosepile ajalehed ja paberossid, vaatamata tema poole.

Kuhu oli kadunud tema sõnaohtrus!

Helle-Marit nägi Joosep vahel üle õue jooksmas, vahel karjalauda ees, vahel eesõues pumba juures

Tiina ja Kirsti seltsis, kui need piimanõusid pesid, vahel Olliga koos kanu söötmas. Joosepi tervitusele vastas ta peaga noogutades ja sõbralikult naeratades, vahel lausus ka mõne lahke sõna, küsis, kas kuked öösiti väga tülitavad, juhtis tähelepanu pääsukeste noolkiirele lendlemisele, õitsma löönud sirelitele jne.

Siis ühel päeval pärast keskhommikut, kui Joosep kuuris kirvest käias, haljast tera ühe käega hoolsasti vastu kivi hoides, teisega käia vändates, selg ukse poole, kuulis ta kedagi lävele astuvat. Peatudes töös ja pöördudes ümber, nägi ta peretütart enese ees, valge rätik maanaiste kombel pea ümber köidetud, sõlm lõua all, kolmnurk otsmiku kohal, lilleline sitskleit saleda keha ümber, pika varrega ohakanuga püsti jala kõrval.

Joosep võttis naeratades lausutud tervituse muiates vastu: tudeng hakkab tööriistaga mängima!

«Lähete ikka nii iseteadvalt mööda, kui meie, «naised kaevul», keelt peksame või ka muidu kerget juttu puhume!» noomis Helle-Mari sõbralikult. Et Joosep ei mõistnud etteheitele vastata, kehitas vaid õlgu, siis jätkas peretütar: «Olgu sellega, kuidas on, aga nüüd aidake mul seda ohakanuga teritada! Tahan väljale tööle minna. Käiake, ma hoian nuga!»

«Käiamine on vist lihtsam ja kergem,» ütles Joosep. «Aidake mul esiti kirvest teritada, siis võtame teie tööriista käsile.»

Nii hakatigi tööle.

«Ei tundnud teid järsku äragi! Olete enese osavasti maatüdrukuks moonutanud!» rääkis Joosep, kui käi juba käis ja kirves liivakivi vastu karedalt vihises.

«Kas see mulle ei sobi?» küsis Helle-Mari silmadega vallatult kenitledes.

«Mina pole niisuguseis asjus hindaja.»

«Just teie avameelne otsus oleks mulle huvitav!»

Joosep tõstis kirve, vaatas seda, pühkis sõrmeküünega märga terast ja arvas, et aitab.

«Lubage nüüd oma ohakanuga,» ütles ta kätt sirutades.

«Ei, ei!» keeldus Helle-Mari ja tõstis tõrjudes käe. «Ma ihun ise! . . . Vändake teie käia!»

«Tera hoidmine nõuab osavust.»

«Ma ei tulnud siia suveks laisklema,» rääkis peretütar kergel vestlustoonil. «Laisklemine läheb igavaks. Peale selle, ma tahan kõiki talutöid proovida. Kujutlege, et minust saab kord perenaine. Ega te seda ometi võimatuks ei pea? ... Ei? ... Õige! ... Kuidas ma siis käsutan peret, kui mul enesel igast tööst aimugi pole!»

Rääkides seda, heitis Helle-Mari Joosepile lahke pilgu ja jätkas siis jälle tõsisemalt: «Tahan nüüd väljal umbrohtu hävitades töörõõmugi maitsta!»

Käiamine algas. Pika varrega riista ei olnud kerge vastu liikuvat kivi paigal hoida. Joosep väntas aeglaselt, silmad puhuti ohakanoa märjal teral, puhuti Helle-Mari kätel. Need olid päevitamata, roosaka jumega nagu nägugi, pikkade sõrmedega, küüned poleeritud, vasaku käe randmel pühapäevase kulduuri asemel nikkeluur nahkrihmaga. Töötati sõnalausumata. Kui noa tera viimaks enam kindlasti märja kivi vastu ei hoidunud, peatas Joosep, öeldes lihtsalt:

«Puhkame! ... Ütlesite: töörõõm ... See on peremehel ja teilgi vist hoopis teistsugune kui meil, palgalistel.»

Helle-Mari seisis tema vastas, valge rätikuga ümbritsetud nägu pingutusest jumestunud. Ta vaatas andestavalt naeratades vajalikku vahemaad säilitades sulase otsa ja sõnus:

«Arvate vist, et peremees ja näiteks mina mõtleme töötades aina sellele, mis see töö meile sisse toob, ehk nagu öeldakse: puhast viskab?»

«Iga silmapilk muidugi mitte.»

«Ega teiegi ei mõtle iga vao juures, kui palju te jälle teeninud.»

«Mis seda iga vao juures mõelda!» vastas Joosep. «Teame, kui suur meie palk, ja umbes sedagi, kui palju sellest peremehele läheb.»

«Lisaväärtusena?» küsis preili pilkavalt.

«Nimelt lisaväärtusena,» vastas Joosep lõbustatult.

«Ma küsisin teisel päeval oma vennalt ja teistelt studeerinud meestelt. Nad ütlesid, et seda sõna tarvitavat marksistid, tähendab olete muidugi ka Marxi usku?»

«Olen tööinimese usku,» vastas Joosep nagu muuseas.

Jutt oli ummikusse jooksnud, töötati veidi aega vaikides.

«Viidan käiamist õppides liiga palju teie aega,» ütles siis Helle-Mari. «Lubage, ma väntan, teritage teie, siis läheb kiiresti.»

Nad vahetasid osad ja nüüd oli Helle-Maril mahti kõneluseks.

«Ega te ometi eluaeg sulaseks taha jääda! ...» küsis ta. «Teil on ometi väljavaateid, kavatsusi? ...»

«Kavatsusi? ... Ei ole. Väljavaateid? ... Isiklikke mitte.»

«Mis tähendab: isiklikke mitte?»

«On vahest väljavaateid selle peale, kuidas maailma asjad arenevad. See on ka kõik ... Küllap jään maatööliseks, sulaseks.»

«Kahju!» Ja siis: «Ei, ei! Teil on eeldusi edasijõudmiseks!»

Joosepile meenus Jorsi «ergutus» edasijõudmiseks, oma maalapi muretsemiseks; ta naeratas pilkavalt ja sõnus:

«Kuidas te seda kujutlete, seda minu edasijõudmist?»

Helle-Mari tõmbas oma pruunid vähese kumerusega kulmud koomale, mõtles ja vastas siis õpetlikult, kuigi lahkelt, isegi osavõtlikult:

«Sulasteks jäägu need, kelle mõistus ei käi üle mullatuhnimise ja vikatiga vehkimise. Aga teie võiksite linnas mingi kutse omandada, näiteks autojuhiks hakata. Ma vist juba rääkisin teile sellest. Autojuhiks õpivad praegusel ajal peened preilidki. See amet tasub ennast ja šoffer on ikka hoopis muud kui maatööline!»

Joosepi nägu oli naerule tõmbunud ja ta vastas:

«Tänan nõuande eest, aga mul on kange kalduvus maale mullatuhnijaks ja vikativehkijaks jääda. Vahest ehk edaspidi, kui võimalik, õpin traktorit juhtima, et mullatuhnimine ja vagude vedamine edukamalt läheks.»

«Maal puudub inimesel igasugune võimalus arenemiseks, kui tal selleks eeldusigi on.»

«Need eeldused tuleb maal kõigile luua.»

Preili lõi käega: ei tule sellest midagi!

Joosep tõstis ohakanoa käialt, vaatas tera, pühkis küünega ja ütles siis:

«Nüüd võite selle abil töörõõmu maitsta!»

«Teil on terav keel!» ütles Helle-Mari, võttis noa, tänas ja lipsas tütarlapselikult kenitledes välja. Joosep vaatas talle järele, ja nõtke rüht lillelises kleidis ei läinud niipea meelest. Ta meenutas tööd tehes Helle-Mari sõnu, tema soovitust hakata autojuhiks, muigas, aga mõtles kogu sellele kõnele hea meelega.

Päevilisteta ei saadud enam hoopiski läbi: umbrohutõrjele järgnes juurvilja harvendus, rohimine ja kõplamine. Ka Helle-Mari töötas vahel tunni vältel, köögivilja-aias või õuna-aias. See andis talle nagu õigust tööpere lauas süüa. Karjapoisi ema, kehaehituselt ja iseloomult oma poja sarnane, ütles korra söögilauas tudengist peretütre kohta:

«Sellest võiks tubli tööinimene saada! . . .»

«Miks ei või?» küsis Helle-Mari.

«A' tal ei tarvitse tööd teha!» vastas vahva naine.

«Teised teevad tema eest!» lisas Juss mehiselt ema sõnadele.

«Kui ka mina tööle hakkan, jääb mõni tööta,» ütles Helle-Mari nipsakalt.

«Sellega võiks siis iga looder ja vedeldaja ennast vabandada,» lausus Joosep.

Juss lülitas enese kõnelusse:

«Venemaal olla asi nii, et kes tööd ei tee, ei pea ka sööma, kuradi pärast!»

«Vaat sulle pirakas!» kiitis Tohver parastavalt.

«Kust sa poiss seda tead?» küsis Helle-Mari Jussi poole pöördudes.

«Joosep rääkis,» vastas Juss ja vaatas süüdlaselt Joosepi poole.

Helle-Mari jumestus, heitis Joosepile laitva pilgu ja sõnas pahaselt:

«Teete Jussi enneaegu sama targaks, kui ise olete!»

«Vaat oleks vahva!» hüüdis Juss.

Õhtuti käis Joosep ühes Jussiga järjest kanalis suplemas. Ainult sajuse ilmaga jäi see käik tegemata. Suplemine polnud küll õieti muud kui sulistamine jahedas

vees; kanal oli madal, ujuda õieti ei saanud. Juss tahtis aina vahvust näidata ja võimalikult kaua vees aeleda. Joosepil oli tegemist, et teda külmetuse eest hoida.

Teel käänas Juss vahel jutu talvise elu peale:

«Mis suvel viga! Ruumi väljas ja sees! Aga talvel, seal Tuuleõue onnis — oi, seal on kibe! Niipalju saad hinge tõmmata, kui oled koolis. Aga kodus! Poolpime onn, suitsu täis, meie kõik seal külg külje vastas, kära, laste nutt ja kisa, öösel kirbud, süüa õieti ei ole — kurat võtku niisugust elu! . . . Isa käib vahel raudteel lund rookimas, vahel metsas — koju ta palju oma teenistusest ei too! . . . Tal see joomine nagu meil «kuradi» ütlemine — harjunud! Saab isegi aru . . . Elame sellest, mis ema ja mina suvel teeninud . . . Tuleval suvel lähen juba sulaseks. Täit palka ei saa, aga ikkagi!»

«Ja katsu, kui saad, aasta peale,» andis Joosep nõu. «Siis on kodus talvel rohkem ruumi ja teenid aasta läbi.»

«Täiesti õige! . . . Ikka aastapoisiks!» nõustus Juss.

Mis ta karjas mõtelnud või lugenud, selle kohta päris ta Joosepilt selgitust, mõnikord rohkem, kui too mõistis anda. Eriti uudishimulik oli Juss oma vanema kaasteenija vangis-istumise asjus, sai aga tagasihoidlikud, napid, üldsõnalised või ebamäärased vastused.

Joosep mõistis, et see poiss võtab kergesti tuld, ja hoidus teda enneaegu süütamast. Korra küsis aga Juss järsult ja kannatamatult:

«Oli's see asi õige või mitte, mis eest sa istusid?»

«Minu arvates oli õige, täiesti õige!» vastas Joosep.

«Kui see õige oli, mis kurat sa selle siis katki oled jätnud?» jätkas Juss pärimist, peaaegu kurjalt.

«Igal asjal oma aeg,» vastas Joosep põigeldes ja lisas siis paremat võrdlust leidmata: «Kui tuleb sügis, jätad sa karja väljaajamise. Kevadel, kui aeg tulnud, ajad jälle välja.»

«Ah nii!» mühatas Juss. «Nii et «kevadel» hakkad uuesti peale? Olgu või nõnda!»

Teine kord ütles ta kanali teel üsna tasa Joosepile:

«Kui sul see «kevad» jälle lahti läheb, võta mind kampa!»

«Küllap me räägime sellest, kui õige aeg!» vastas Joosep.

Aadi kaudu olid omapere raamatukogust sattunud Jussi kätte mõned üsna räbaldunud romaanid seiklejate, õnne- ja aarete-otsijate elust. Juss luges neid innuga ja rääkis neist suplemas käies Joosepile. Ta nähtavasti imetles neid seiklejaid ning õnneotsijaid ja tahtis nende sarnaseks saada, võidelda džunglites tiigritega, kõrbes lõvidega, avastada kaevandustes kulda ja teemante, tulla siis ükskord koju kuulsa ning rikka mehena ja päästa vanemad, õed ning vennad viletsusest.

Joosepil ei olnud kerge hajutada neid vahva Jussi «suuri» ideaale ja selgitada omapere biblioteegist saadud rämpsu tühjust.

Kui nad pühapäeval enne lõunat jälle kanalile läksid, oli Jussil üks sarnane raamat kaasas, siiski mitte kõige halvem. Laskuti päikese paistel vee ääres alasti rohule ja hakati kahekesi «Loodusvarade jahti» lehitsema. Joosep pööras tähelepanu eessõnale, kus oli öeldud, et toorainete nälg ja uute turgude ahnus juba ammust ajast ässitanud riikisid üksteise vastu ja nad on aina võidelnud kulla ja vase, kummi ja tina, õli ja plaatina pärast.

Selle kaasas on käinud värviliste rahvaste hirmus kurnamine. Õnnekütid ja seiklejad peavad sellejuures, lootes rikastuda, avitama ahnitsejaid riike, sagedasti oma elu kaalule pannes. Mõned neist õnneküttidest on saanudki rikkaks, aga paljud lõpetavad kui kerjused.

Juss raputas pead, rääkides otsekui hirmunult:

«Jube lugeda, kuidas Kesk-Ameerikas neegrid smaragdiväljal töötavad, kuulipildujad kõrval. Pool kilo smaragdikillukesi maksab miljon dollarit ja kuuekümne inimese elu. Kelle peale kahtlus langeb, et ta smaragdi alla neelanud, — kohe kõht lõhki!»

Siis seletas Joosep, nagu vennalt kuulnud, et Nõukogude Liit värviliste rahvaste kurnamise vastu kõvasti häält tõstnud.

«Kas seal inimesed ei taha rikkaks saada?» küsis Juss uskumatult.

«Neil on õigus oma tööga jõukusele jõuda, mitte aga kedagi teist kurnata.»

Juss vangutas pead, mis näis rahutuist mõtteist tulvavat. Joosep tuletas talle meelde, et aeg on vette minna, muidu teeb päikese kõrvetus liiga.

Joosep lubas otsida oma raamatute hulgast midagi, mis ei oleks igav ega tühine, ja andis talle ka oma ajalehti, mida Juss karjas igavuse pärast lubas reast reani läbi lugeda.

XIX

«MIITING» POPSI ÕUES

Sammu kümme Joosepi toakese aknast eemal õitsesid aia ääres tihedad sirelipõõsad. Iga põõsas moodustas paljudes varjundeis roosadest, lilladest ja sinkjatest õitekobaratest kuhjad. Joosep oli neid laua ääres istudes ihaledes vahtinud, oleks tahtnud neid sülelda ja näo nende vastu suruda. Ta oli neid vahtinud, enne kui Helle-Mari talle seda meenutas. Ärgu arvaku tudeng, et töö-inimene ei mõista nautida sireliõite ilu, olgugi et ta naudib seda lihtsalt, ilma «ilumeeleta».

Ta ei kärsinud pühapäeva hommikupoole kuigi kaua lugeda Gulliveri reisist, veel vähem läks tal korda katse süveneda Marxi-Engelsi «Valitud teostesse»; silmad pöördusid ikka jälle sireli roosa-lilla õite kuhelikule, ja otsekui joovastav kärsitus sundis teda tõusma ja kitsast toakesest väljuma. Sirelipõõsad, kuigi madalamad ja nooremad, õitsesid ka eesõue ja karjaõue vahel, varbaia ja puuriida ääres. Ja eesõuest võis näha ka viljapuu-aia elatanud õunapuude valgeis ja õrnroosades õite-ehteis suuri võrasid.

Ta käis Jussiga kanalis ja läks pärast lõunat külavaheteed mööda Nõelojale. Oli minna kõigest kolmveerand kilomeetrit, esiti haljendama löönud Änari põldude vahel, siis natuke maad põõsastikku, ja tee kõrval seisiski sammeldanud ja laiguti paigatud õlg-

katusega madal hallunud palkidest vana väikeste akendega maja.

Joosep käändus ümber toa nurga õue, kus ta kohtas popsi tütart Ainot, keda juba mõned korrad oli päevilisena Änari söögilauas näinud.

«Olete ometi tee siia leidnud!» hüüdis Aino rõõmsalt. «Olavil ongi üksi igav!»

Juba tuligi vibalik õõnsa rinnaga Olav toast, oli rõõmsalt üllatatud külalise tuleku üle ja kutsus ta istuma õue aia äärde pingile, hõreda sirelipõõsa varju. Ta ütles kohe, et põeb kopsuhaigust, aga peab elust visalt kinni.

Tuli ka vana pops Andres toast, vestiväel, palja päi, halliga segatud habemetõlv lühikeseks pöetud. Ta polnud küll kehalt rinnahaiguse kandidaat, aga aastad olid tedagi vimma vajutanud. Tallanaha-karva kortsus näol ja silmanurkades oli mingi sõbralik-kibe naeratus.

«Ega teid peremees saatnud? . . . Tööle käsutama?» küsis pops külalisele kätt andes. «Mul ju neid päevisinna ilmatu hulk teha!»

Joosep vastas, et tulnud oma lusti.

«Küllap näete mind ja tütart seal suve poole iga päev!» ühmas pops mitte just rõõmsalt.

Joosep pakkus talle paberossi, aga see lükati tagasi — suitsetamine jäetud maha laste pärast, et oleks talvel toas puhtam õhk.

«Ega see kaks vakamaad meid toida,» võttis pops Joosepi kõrval pingile laskudes vaenuliku kibedusega sõna, «Änari — see toidab meid! . . . On talvel leivajahu otsas — Änari on kõige lähemal! On kartulid otsas — jälle sealt! On oma lehm kinni — toome piima sealt. Hobust linna sõiduks või metsast kütteveoks annab ka Jorss lahkesti. Aga see kõik tuleb suvel talle päevadega tasa teha, minul ja Ainol.»

«Minust raskema töö tegijat ei ole,» ütles Olav vahele. «Punun korve, kui isa metsast vitsu toob, uuristan vahel mõne lusika ja kulbi, voolin mõne kirve- või labidavarre, kurika või pudrunuia perenaistele, aitan õde koduses talituses — see on kõik.»

«Tohter soovitas Olavil sanatooriumi minna, — kust meil see raha!» kurtis Aino ka meeste kõrvale istudes.

«Änari Jorss oli nõus sanatooriumi kulud kandma, kui isa oma popsikoha talle müüb,» sõnas Olav nukralt naeratades.

«Ons see tõsi?» küsis Joosep.

«Pakkus seda kahel korral,» vastas isa. «Esiti kolme kuu, pärast poole aasta kulud. Aga ei sattunud paraja mehega kokku!»

«Ega ma oleks läinudki tema rahaga oma elu päästma!» lausus Olav.

«Miks just Änarilt kõike laenate?» päris Joosep.

«Sealt s a a b kõike! Igal peremehel pole anda, temal on,» vastas pops. «Ja kui Jorss juhtub kuulma, et mujalt oleme midagi toonud, kohe ninakalt: «Kuidas nüüd Änarile olete eksinud? Eks mujalt saa odavamini!»»

«Teoorjus! Puhtal kujul teoorjus!» sõnas Joosep pead vangutades.

«Eks mu naine kadunuke jätnud sinna küllalt oma jõudu ja tervist,» jätkas pops. «Kord see rasvahanest perenaine kutsunud laupäeva õhtul mu naise söögitoast kööki, näidanud ahjust võetud saiadele ja öelnud: «Vaata ometi, Liisa, kui ilusad saiad mul täna!» Muidugi pole suutäitki naisele pakkunud... Päevilisi tööle kutsudes ei ütle Jorss kunagi palga suurust. Kauplemine algab alles siis, kui tuleb arve tegemine. Siis kutsub ta palgasaajad ükshaaval kontori. Kes siis kangem kauplema ja kõvemini kõneleb, sellele maksab rohkem, kes järeleandlikum ja tasasem, see saab vähem. Oo, see Jorss mõistab!»

Õue tuli tüse noor mees, pühapäevarõivis, vahakaskollased juuksed nagu Joosepilgi kohevil üle pea soetud, pikerik-ümaral näol nii lahke naeratus, et talle ka teisiti ei mõistetud vaadata, kui naeratades.

«See on Põldsema künnipoiss!» ütles Olav tutvustades.

Istujate rida pingil kasvas. Heino — nii oli Põldsema sulase nimi — ei olnud jutukas, aga seda tähelepanelikum kuulaja.

«Änari Joosep peab minu isa teoorjaks!» ütles Olav ja kordas lühidalt, millest siin kõneldud.

«Ega teisiti olegi!» lausus Heino. Kuid siis küsis ta

Joosepi poole vaadates, sõbralikult naeratades: «Kas sellest ei räägitud, kes need teoorjad vabastaks? ja kuidas?»

«Veel mitte,» vastas Joosep. «Kõige esiti tuleks vaadata, kes seda m i t t e ei tee, kellelt seda oodata ei maksa.»

Et kõik ootavalt tema poole vaatasid, tundis ta kohustust ise jätkata. Aja võitmiseks ja mõtlemiseks tõmbas ta mõne korra suitsu, võttis halli soni peast, asetas põlvedele ja algas siis võimalikult sundimatult, vestluse toonis:

«Valitsus seda ei tee — meil on ju peremeeste, põllumeeste, hallparunite valitsus. Põllutöökoda seda ka ei tee — seal istuvad põllumehed, teoorjade pidajad. Meie koda — kuidas teda nimetataksegi? — Väikemaapidajate ja Maatameeste Koda? — see ei astu ühtki sammu, mis pole valitsuse meele pärast.»

«Aga meil on ometi parlament, riigivolikogu! Seal on pealegi opositsioon!» vaidles Heino naljatades.

See vaikne, lahke naeratusega sulanemees mõistis nii kergesti võõrast sõna «opositsioon» öelda, et Joosep talle lugupidavalt vastas:

«Jah, seal on opositsioon,» jätkas ta, «selles on peaasjalikult sotsid. Aga nende töö on tuntud. Eks olnud ju nemad Asutavas Kogus kõige suurem ja mõjuvam partei ja eks tulnud nende armust maatarahvale maaseadus?! Mäletate ehk isegi, missugune oli see seadus! «Vabadussõja» kindralid ja ohvitserid said parema osa meie maast — mõisasüdamed! Teises järjekorras said truud «vabadussõjalased» oma krundid, kolmandas muidu-truud, põllumeeste valitsuse silmis armu leidnud isikud, ja kui siis tuli järg lihtsa maatarahva kätte, siis ei olnudki enam maad jagamiseks. Aga ometi on meil viiskümmend protsenti kogu talumaast suurtalunikkude käes, kelle talud üle neljakümne hektari! Meil on mitusada talu üle kahesaja hektari — tublid mõisad! Popsikohakesi, mis vajaksid juurdelõikeid, kus pole hobust, on aga üle poolesaja tuhande, kus pole lehmagi — üle kolmekümne tuhande. Ma ei räägi neist poolestsajast tuhandest maatöölisest, kellel pole jalatäitki maad. Kas arvate, et riigivolikogu ja selle opo-

sitsioon, kus sotsid enamuses, asja parandab?! Et sotsid aitavad Nõeloja popsi teoorjuse kaotada?! Lõikavad talle maad Änarilt juurde?!»

See kostis Joosepi suust kui miitingukõne. Ta peatus ja tundis piinlikkust, et oli nii hoogu sattunud.

«Mis ta kõik ei tea!» imetles pops Andres.

«Ega need arvud kellegi saladus pole!» lausus Joosep uut paberossi süüdates. «Olen need meelde jätnud, et parajal paigal mõnele hallparunile nina alla hõõruda.»

«Vahel kõnelevad sotsid riigivolikogus siiski üsna käredalt,» ütles Heino vähese vaikimise järel.

«Väga õige,» möönis Joosep. «Sel puhul võivad aga keskpaik ja parem pool headmeelt tunda: käredate kõnedega viiakse mõnigi tööline arvamisele: vaat, kus meie huvide kaitsja! . . . Sihukeste käredate kõnedega segatakse vett.»

«Kes siis veel järele jääb? Kellelt siis vaesem rahvas abi peab ootama?» küsis nüüd Heino, silmanurgast Joosepi poole piiludes, isegi nagu kahjurõõmu ilme näol: nüüd peab ta selge vastuse andma! Teisedki ootasid vastust.

Joosepil ei olnud, seda märgati, kerge vastata. Ta tõmbas mõne sõõmu suitsu, veeretas mütsi põlvedel ja kordas enam nagu iseenesele:

«Kellelt töörahvas abi peab lootma? Töörahvas ja kõik, kellel niisugune kehv elamine-olemine? (Ta osutas seejuures peaga õlgkatusega elamu poole): Kes nende seisukorda põhjalikult parandaks?» Ja siis vähese vaikuse järel tasemini, aga kindlasti: «Need oleme meie, töörahvas ise, kes seda peab tegema.»

Vaadati natuke umbusklikult Joosepi otsa. Siis laotas pops nõutult käsi, Olav kehitas õlgu, Heino lõi silmad maha ja venitas mõtlikult:

«Hm jaa . . . Kerge ütelda: meie ise! . . . Katsu aga midagi teha, vähegi ennast liigutada! . . . Eks te tea omast käest . . . Näe, terve rida juhte müüride vahel.»

«Ega nad igavesti sinna jää,» vastas Joosep ja lisas pooleldi endamisi: «Kui mehed müüride taha pandi, egas mõtet saadud nendega ühes luku ja riivi taha panna! Hulk tulepuhujaist töötab «põranda peal! . . .»

Heino näis kaheldes nõustuvat.

Mindi tõsielule lähemale. Heino tagasihoidlikust eneseavaldusest selgus, et ta otsib võimalusi, kuidas ja kuhu oma pesa võiks ehitada. Sellega selgusid tema vaatedki. Linna ei tahtvat ta kolida, kaevandusse ka mitte minna, aga maal olevat oma kodu asutamine raske, nii väike kui see ka oleks.

Selles küsimuses ootas ta Joosepilt mingit lootust andvat vastust. Kui aga Joosep õlakehitusega vastas, küsis ta uskumatult:

«Või peame selles asjas siiski töörahva enese peale lootma?»

«Maatööline üksi, linna seltsimeeste toetuseta ei suuda midagi,» vastas Joosep. «Ta on kui tuletukk, kui halg, mis üksikult, teistest lahus, nõrgalt hõõgub ja kergesti hoopis kustub. Teda ei tarvitse kellelgi karta. Iseasi, kui on hulka tukke, hulka halge üheskoos! Vaat kui need süttivad, läituvad, siis käivad leegid kõrgele! Neid pole kerge kustutada. Need tekitavad valitsusele ja kodanlastele kabuhirmu. Ja töölised linnas — vabrikutes ja tehastes — eks need ole kui tukid, kui halud tuleriidas, mis, kui läitub, kergesti ei kustu! Sealt hakkab tuli maatöölistegi külge! Ja siis . . .»

«On need linnatöölised meile või endile midagi välja toonud?!» ühmas Heino.

«Ära ütle, et ei ole toonud!» vastas Joosep ja jutustas, nii hästi kui mõistis, Oktoobrirevolutsioonist, kus Petrogradi proletariaat kukutas mõisnike ja kapitalistide võimu.

«Meil oli sellest kukutamisestki vähe kasu!» ohkas pops.

«Vene töörahvas ja talurahvas vabanes kurnajate, kapitalistide, mõisnike ja kulakute ikkest . . .» vastas Joosep ja lisas tasemini: «Küllap omal ajal on meil ja kogu maailma töörahval sellest kasu!»

Jäädi väheks vait.

Siis pöördus jutt vähemate ja lähemate asjade juurde. Kõnele tulid sündmused ümbruskonna elust. Aino jutustas loo, kus kahekümne viie aastane peretütar — tütrerikkast perest! — võrgutanud naaberperemehe, kes kaheksakümne lähedal. Peetud toredad pulmad.

Vanake lootnud, et saab veel enne surma «õnne» maitsta, ent noorik teinud tal jalamaid elu põrguks, pole teda enese lähedalegi lasknud, õrritanud, sõimanud ja ähvardanud hullumajja saata. Vanake pole kaua seda talunud, poonud enese nooriku sukapaelaga abieluvoodi nurga külge. Sealt ta leitud, põlvili maas, kõri kinni, silmad pungis, suu laiali ... Lesk on nüüd täielik peremees, taluomanik ... Võib teenijaid käsutada ja varsti noore peigmehe leida.

Järelduse tegi Joosep:

«Ollakse aina saama peal!»

Ja Olav lisas:

«Kas oleks see kahekümne viie aastane neiu vaest kaheksakümne aastast läinud püüdma!»

Andres rääkis peremehest, kes tööjõuetuna pole tahtnud talu oma ainsa poja nimele kirjutada. Tüli ja riid kestnud aastaid. Viimaks surnud peremees pikema põdemiseta. Varsti tekkinud kuuldused, et ta pole õigel viisil surnud. Kaevatud haud lahti ja leitudki kaela ümber sinine joon. Asi olevat praegu uurimisel ja poeg vangis. Üldine arvamine: poeg kiirustas isa suremist, et peremeheks saada.

Räägiti oksjonitest siin-seal ja püüti leida nende põhjusi. Oli peremees pillaja või joomar, siis oli põhjus leitud. Aga mõneski kohas oli oksjon tabanud talu, kus peremees töökas ja hoolas. Oli hakanud soid kuivendama, heinamaid siluma, teinud selleks laene. Kas see laenutegemine ei toonudki oksjoni kaela?

Kõnele tuli veel kohalik kirikhärra. Ta püüdvat olla moodne, nii keele kui ka kommete poolest. Kirjasõna võrdlevat ta kõrgeväärtusliku valuutaga, näiteks dollariga. Vallanõukogus istuvat ta talumehe vanus riideis, viskavat jala üle põlve, löövat piibu hambusse ja hakkavat «matsi» keelt kõnelema: «Eks kaeme perra, kudas nee ilma asja omava.»

«Püüab igate moodi hingesid!» lausus Olav.

«Aga üsna tühi on tema mõrd!» lisas Andres.

«Selleks see usuõpetus pressiti kooliprogrammi, et jälle hingi kiriku mõrda püüda!» sõnus Joosep.

Korraga meenus Heinole midagi ja ta pöördus Joosepi poole:

«Venemaal olla see proletariaadi diktatuur, nagu meie lehtedes kirjutatakse, väga vali. Milleks vali? Seal peaks kõigil vaba olemine maksma.»

«Vabadus — kellele?» küsis Joosep järsult ja jätkas: «Vabadus kapitalistidele ja mõisnikele? Tsaariajal oli neil vabadus, eks siis nähti, mis nad tegid! Anna neile praegu vabadus, siis on kodusõda lahti! Vähe sellest, et nad loovad ise valgekaardi, nad toovad ka välismaa kapitalistid appi! Proletariaadi diktatuur on selleks tarvilik, et murda lõplikult kapitalistide ja mõisnike vastupanu. Uut korda ei saa ehitada proletariaadi diktatuurita!»

Kõik olid vait jäänud. Heino muheles süüdlaselt. Joosep lausus seletuseks:

«Meie lehtede kirjutusi Nõukogude Liidust tuleb ettevaatlikult lugeda.» Varsti lisas ta:

«Muidugi ei mõista ka mina proletariaadi diktatuuri põhjalikumalt seletada. Aga sellest saan ma aru, et meie lehtedes sealseid olusid vääriti seletatakse.»

Taas küsis Aino:

«Tähendab, väljadel on seal tükitöö?»

«Väljadel, niitudel ja enamasti kõigil töödel, kus see vähegi võimalik,» vastas Joosep.

«Mis siis viga!» hüüdis Aino. «Kui ma jõuan, teen päevas kahe päeva töö. Noh, kuuled sa, Heino! . . . Sa nagu pead ikka meie korda etemaks!»

«Mitte et etemaks, aga Liidu korda me ka veel õieti ei tea. Ja mis seal hästi on, seda ei panda siin maksma.»

«Kannatust!» manitses Joosep julgustavalt. «Küllap näevad meiegi silmad veel mõndagi!»

Päike oli juba nooris lehis õue piiravate kaskede taha vajunud, kui Joosep ja Heino popsiga hüvasti jätsid. Olav ja Aino tulid neid saatma.

Tulnud Änari õue, kohtas Joosep peremeest, kes oma sulase pühapäevariietust silmitses ja siis mitte just sõbralikult sõnas:

«Käisite külas? . . . Eks ju käia või, aga hoiduge, et ei hakka oma misjonitööd tegema! . . . Kui teie ülalpidamise kohta küsiti minult, kas pole midagi kahtlast märgata . . .»

«Kes kurat seda küsis?» hüüdis Joosep vahele.

«Eks see küsinud, kelle asi on küsida,» vastas peremees külmalt ja jätkas: «Kui, jah, küsiti, kuidas Joosep Kruusvalli võib «selle» poolest usaldada, ütlesin ma kindla sõnaga: «Senikaua kui ta mind teenib, võib teda usaldada! . . .» Ma ei tahaks valelikuks jääda!»

Joosep tundis oma huuli värisevat ärritusest. Oli puudutatud tema õrna kohta.

«Tegite seda minuga rääkimata . . .» sai ta öelda. Ja siis:

«Ma pole oma meelsust, oma vaateid Änarile müünud! Ainult oma tööjõu!»

«Mis see siis tähendab?» küsis Jorss vaenulikult sulase otsa vaadates.

«See tähendab: jätke mu vaba aja veetmine minu enese hooleks!»

«Siis tuleb teil endal vastutada oma sammude ja sõnade eest!» lausus peremees ähvardades, pööras selja ja läks rühkides elamu poole.

«Vastutangi ise!» hüüdis Joosep talle järele.

Tänase külaskäiguga ei olnud ta rahul. Oma tarkusega ja teadmistega oli enesegi arvates liiaks laiutanud. Vend Lui oli talle soovitanud arvusid maaomanduse kohta meelde jätta — võivat tarvis tulla. Venna suust oli ta kuulnud Oktoobrirevolutsiooni tähtsusest ja vend oli talle rääkinud, missugune tähtsus on linna töörahval revolutsioonis, milleks on proletariaadi diktatuur tarvilik jne. Muidugi, on ju ükskõik, kust «tarkust» saadakse, aga on tal seda kergem olnud saada kui teistel töö-inimestel, siis oleks ta vist pidanud oma «tarkuse» allikat nimetama? Siis poleks teda nõnda imetletud.

Siiski, ütles ta enesele, istuvad riigivolikogus vasakul äärel mehed, kes teavad rohkem kui mina, — aga neil ometi pole üliõpilasest venda igalühel? Vist on nad usinamad olnud lugema ja omandama kui mina, ja mul pole vähimatki põhjust oma teadmiste-natukesega uhkeldada.

XX

HELLE-MARI VAJAB VEEL VABADUST

Saanud telefoni kaudu kindlad andmed, et Nahaküla ühispiimatalituse, pulli- ja traktoriühisuse põhikiri kinnitatud, saanud siis veel meierei õuest (Tohvri kaudu) kuulda, et Kisla-Jüril meierei jaoks hoone niihästi kui valmis, et jääb järele veel ainult sisseseade linnast kohale toimetada ja paigale panna, sõitis Änari Jorss linna sõpradega asja üle nõu pidama. Salajas hoida seda võistleja tekkimise hädaohtu ta nende eest kuigi kaua ometi ei oleks saanud.

Istuti siis üks õhtu kolme direktori seltsis Arnoldist poja pool, ja mitte just kuiva suuga.

«Ei kõlba mul ometi ilma võitluseta alistuda!» ütles Jorss, ja direktorid nõustusid sellega, kuigi see võitlus neile rõõmu ei näinud valmistavat. Lepiti siis nõnda kokku, et laen Änari uue meierei sisseseade tasumiseks tehakse härra Peenema juhtimisel olevast pangast tapamajadirektori ja härra Tõlliste vastutusel, osa kirjutab Majandusühisus oma võlgnike raamatusse, muidugi härra Tõlliste lahkel vastutulekul. Selle direktoriga, oma tulevase väimehega, oli Jorsil veel nelja silma all rääkimine seniste võlgade asjas. Härra Tõlliste oli nõus neid pikendama ainult kuue kuu peale. Ta andis mõista, et teatud tingimustel võiks nende pikendamine ja tasumine sündida hoopis teisiti, Jorsile palju kergemini, samuti ka Kangru talu ostuvõla lõpuosa kustutamine.

Pidu kestel väga vaenulikuks muutunud õde Annat oli Jorss juba enne linnasõitu rahustanud: küllap kirjutab õe nimele viis tuhat — väljamaks mehelemineku puhul. See oli lubadus, mille täitmise võimalust lubaja ei hakanud kaaluma. Tarvis oli vaid esialgul kärsitut õde kuidagi rahustada.

Nüüd, tulnud linnast koju, pidas peremees tarvilikuks perekondlikku nõupidamist kokku kutsuda. Seekord saali, kus oli rohelise plüüšiga pealistatud mööbel ja must läikiv pianiino, kaks haljast vasklühtrit selle küljes, seintel pildid. Küünlaid neis lühtrites ei süüdatud,

ehavalgust paistis siia kahest aknast ja rõdu-uksest, mis oli pooleni klaasist. Anna oli juba üles oma tuppa läinud. Otsustati ta nõupidamisele kutsumata jätta. Preili Käo kuuldi oma toas pea kohal tasakesi kitarri põnksutavat ja sinna juurde laulvat:

«Oh võiksin ma li-iinnutiivul
Su ju-u-uure le-e-nnata!»

Peremees ise laskus ühte tugitooli, naine teise, Helle-Mari pianiino ette ümmargusele treitud jalgadega pingile. Ta toetus küünarnukkidega pianiino kaanele ja vahtis rõdu klaasukse kaudu ehasse.

Peremees tutvustas Kisla-Jüri ja Nahaküla meeste «väga halba ning ühtlasi hädaohtlikku kavatsust» ja selle teostamist, mida pealegi «väga häbematult» salajas hoitud. Ka Peetsu Hansu «häbematust» ei jätnud ta mainimata. Aus inimene poleks ometi niisugust saladust rääkinud ja siis minema pistnud.

Jorss sai sellest rääkides rahutuks, nii et perenaine portselanist vaasi tema parema käe lähedusest eemaldas. Ta kuulutas küll Nahaküla meestele täielikku pankrotti, aga siis oligi ta oma kõne kõrgpunktil ja hakkas sealt alla laskuma. See oli paratamatu, sest nüüd tuli loetleda kahjusid, mis see «häbematu» võistleja Änarile võib tuua.

«Iseasi, kui oleks kari sada pead,» rääkis peremees. «Aga vasikas ei kasva nii kiiresti kui seen. Ühe sõnaga, minu uus meierei on ülearune! (Siin hakkas Jorss jälle omaste hirmutuseks liialdama.) Sinna kulutatud raha on maha maetud! Siis veel see Naha meeste traktori-, pulli- ja kurat teab kõik mis ühisus! — Ühe sõnaga: Änarit tahetakse pankrotti viia! Selge asi! Ja palju ei puudu, et viiaksegi!»

Hirmutanud sel kombel omakseid, laskus peremees ohates seljakile pehme korju najale ja näis rahuldust tundvat oma kõnest ja selle mõjust. Naine käänas korralikult soetud ja lainestatud pead nõutult korra vasakule, siis paremale, liigutas suud, tõmbas mitmel korral kulmud kokku, liigutas lihavaid huuli ja tegi mingit ebamäärast häältki, aga ei mõistnud nähtavasti midagi

öelda. Tütar oli pea kõrgemale tõstnud, kulmud madalale vajutanud, huuled kinni pigistanud ja vahtis ainiti rõdu-uksele, mille ülemise klaasist poole läbi talle punetav eha näole paistis ja selle roosaks värvis.

«Siis seda see tähendaski, see meeletu vehkimine kohvilauas,» lausus naine viimaks üsna pahaselt. «Nii et mis sa siis nüüd mõtled teha? ... Egas nõnda või lasta asjadel minna!»

«Ei või lasta minna!» osatas mees etteheitvalt. «Midagi pole mul teha! ...»

«Mis jutt see on!» algas naine otse kurjasti. «Sa ometi rahvaesindaja, sul niisugused sõbrad, nagu need kolm direktorit ... Oled sa rääkinud nendega?»

«Mis nemadki! Ega nemad saa Naha meeste meiereid kinni panna!»

«Rääkinud ometi härra Tõllistele, ta juba niihästi kui väimees,» jätkas naine hurjutavalt, südilt.

«Vaat, see'p see on, et ta ei ole veel paraku mitte väimees!» ohkas rahvaesindaja nagu parastades.

Helle-Mari vahtis üksisilmi ehasse, näol läbipaistmatu ilme. Isa heitis talle silmanurgast pilke ja näis temalt sõnavõttu ootavat. Aga tütar vaikis. Tuli jälle enesel alustada. Ja ta tegi seda väga tõsiselt, otse traagiliselt:

«Rasked ajad on ees! Seda peame arvestama! Igatahes oli ja on mul eriti direktor Tõlliste abi tarvis. Olen sellest juba rääkinud, mis ma temale ja tema ühisusele võlgnen. Nii et ...» lõpetas Jorss nõutult, pöördus järsku tütre poole ja algas teisalt:

«Kahju, et me seda kihlust pühade ajal avalikult välja ei kuulutanud! Siis oleks härra Tõlliste küll niihästi kui väimees olnud. Ja mul oleks kergem temaga asju ajada. Pulmad oleks võinud pidada jaanipäeva paiku. Aga see sinu jonn ... Nii et kas sa ei sõidaks nüüd linna, ja ma tean, kui sa ühe lahke, üsna lahke pilgu sellele mehele heidad, palub ta kohe, et vormiline külg toimuks kas või paari päeva pärast. Ja hea tasu eest teeb mõni pastor «hädalaulatuse» kas või jalamaid. Pulmad, nendega oleks aega, peaksime juba toredamini kui kihlused — selles ära kahtle! Selleks veel Änaril jõudu jätkub! Peab jätkuma! See tasub ennast! ... See tähen-

dab: asi on küllalt tähtis!... Ja härra Tõlliste on siis meie perekonna liige... Nii et mis sa arvad, Helle-Mari?... Änari huvid nõuavad, et asi sünniks rutemini. Sinu käes on teatud mõttes Änari saatus!»

Helle-Mari vahtis nüüd põlvele asetatud käe sõrmedele, tõstes ja langetades neid aeglaselt, nagu klaveri klahvidel. Siis järsku pead tõstes:

«Ei!... Ei maksa sellest rääkida! Oleme härra Tõllistega kokku leppinud: sügisel!»

Isa ja ema vaatasid nõutult teineteise otsa. Siis pöördus jälle isa tütre poole:

«Paljugi mis sa oled talt välja pinninud! Tal ei jäänud muud üle kui sinu nõudmisele järele anda. Tema oleks aga nõus iga silmapilk kas altari või registreerimislaua ette astuma. Ja siis oleks kõik see, mis tema oma, ka sinu oma, ja mis ta siis veel mulle keelaks!»

Helle-Mari heitis valju pilgu isale ja vastas silmanurkadega pilkavalt naeratades:

«Võid julgesti tema ette astuda — ei ta keela enne abiellumistki midagi! Mis aga minusse puutub, siis... sügisel!... Nii olen ma talle öelnud, nii öelge teiegi temale! Sellest olgu talle esialgu küllalt!»

«Mis see suvigi sul!» katsus ema veel kangekaelset tütart manitseda. «Võid ju elada ka abielus olles siin — ruumi leidub! Ega siin hurtsik ole! Toivo ei tea, kuna tuleb!... Vahel sõidad Leopoldi tallu, mis on siis ka õiguse poolest sinu talu... Võid lastagi oma nimele kirjutada. On kindlam!»

Helle-Mari tegi käega tõrjuva liigutuse ja kordas vaikselt, aga kindlalt:

«Ma tahan selle suve veel oma elu elada. Vaba elu!...»

«Vaba elu!» kordas isa natuke pahaselt. «Sa võid ka härra Tõlliste kõrval vaba elu elada! Ega sind tema külge needita!»

Helle-Mari raputas keelduvalt pead.

«Oh jumal küll!» ohkas ema täiest rinnast. «Nagu meil muidugi muresid vähe!»

«Need muud mured kasvavad üle pea!» ohkas isa. «Teenijatega pole enam ka midagi peale hakata! Teevad poole vähem kui mullu!»

«Miks sa ometi seda ässitajat, seda kommunisti minema ei kihuta!» halas perenaine.

Sõna «kommunist» kuuldes tegi Helle-Mari pea järsu liigutuse. Küsivalt vaatas ta ema poole, kes teda aga tähele ei pannud.

«Ma juba hoiatasin teda,» ütles Jorss. «Las ta kogub rohkem tuliseid süsi oma pea peale! Praegu on meest tarvis. Tuleb sõnnikuvedu, heinategu, vilja kokkupanek . . . Eks sügisepoole näe. Aga tuleval kevadel on mul viimaseni uus pere!»

«Kirsti võiks ikka jätta!» arvas perenaine. «Ta lepib vähesega.»

«Olgu's Kirsti!» nõustus Jorss.

«Tohver samuti,» ütles veel perenaine.

«Mis ma invaliidiga teen!» vastas Jorss.

Nüüd lausus Helle-Mari tõustes:

«Minusse see kõik vist ei puutu?»

«Kuidas ei puutu?» küsis ema imestavalt. «Sa pead ka ometi teadma, kellega meil siin iga päev tegemist ja kuidas meie seisukord on.»

Helle-Mari lahkus siiski ja perekonna koosolek lõppes tulemusteta.

See oli ühel vihmasel päeval, kui Joosep puuris kuuris kruuspingi juures vindlaga aukusid loorehale. Sisse astus Helle-Mari, hõlst õlgadel, must barett juustel, suur takukoonal kaenla all. Ta tervitas pead nooguta-des, naeratas sõbralikult — siiski vahemaad hoides — ja lausus seletuseks:

«Otsin kedagi, kes mul aitaks võrget keerutada. Teate, mis see on?»

«Isaga keerutasime, kui olin veel poisike,» vastas Joosep.

«Väga hea! Siis ehk aitate mind selles. Mul tuleb aias rohkesti köidet vaja. Nii palju meil poenööri ei ole.»

Joosep kõhkles vähe, aga pani siis oma töö kõrvale. Osad jaotati nii, et Helle-Mari hakkab koonlast takku heietama, Joosep pihkude vahel võrget keerutama. Nii see algaski. Nad seisid esiti lähestikku, nii et teineteise hingeõhku võisid tunda. Kumbki ei rääkinud sõnagi.

Preili ei rutanud töö ega kõnetamisega. Alles siis, kui nad paar sammu teineteisest eemal, algas ta üsna tasa:

«Kuulsin vanematelt ja siis Olliltki, et te olevat kommunist. Või et te olevat olnud kommunist. Selle eest isegi karistatud teid.»

Ta silmitses seejuures teravalt ja huviga oma isa «punast» sulast.

Joosep muheles ja vastas siis natuke piinlikkust tundes:

«Sõna «kommunist» on minu kohta siiski ... liialdus!»

«Te olete väga tagasihoidlik!» naljatas Helle-Mari ja jätkas aeglaselt taku heietamist. Siis sõnas ta: «Et te nendega ühes või nende kasuks tegutsesite — muidu poleks teid karistatud! — see ometi tõendab midagi? Seda ma taipasin kohe, kui teiega suviste-ööl rääkisin, et te ei ole päris tavaline sulane, nagu nad on. Aga ma ei mõistnud kujutledagi, et ka maal, sulaste hulgas on niisuguseid — (Helle-Mari naeratas) — mul on raske seda sõnagi öelda! ... Olen seda väga vähe tarvitanud, ainult lugedes silmadega näinud, vend Arnoldi juures vahel ka kuulnud ...»

Nüüd olid nad sammu neli teineteisest eemal. Joosepil oli vabam hingata ja tal sobis pilku heita oma juhuslikule töökaaslasele. Jah, Helle-Mari oli baretis samuti meeldiv kui autost värvimütsis väljudes, aga nüüd oli ta häbelikum ja kodusem. Vaikides oleks olnud piinlik teda vaadelda. Seepärast algas Joosep juttu, aga hoopis teisalt:

«Võtate töö õuna-aias enda hooleks?»

«Aed ongi minu hooleks jäetud,» vastas Helle-Mari. «Selles asjas isa usaldab mind. Kui ma aias üksi toime ei tule, kutsun teid appi ... Aga nüüd tahaksin veel ühtteist teie vaadetest kuulda. Ütlesite: «kommunist» on teie kohta liialdus ... Olete sel alal vist veel nii-öelda «noorsõdur»? ... Igatahes pidi teil julgust olema! ... Ja seda on teil praegugi, ma ei kahtle. (Üsna tasa.) Jätkate oma «tööd»? ... Põranda all? ... Ega te ometi karda, et ma teid reedan?»

«Te olete liiga uudishimulik,» ütles Joosep. «Kui ma ka midagi «teen», siis ma ometi teile seda ei ütle.»

«Ei usalda? . . . (Naljatades.) Ma võiksin ehk teile kasulik olla . . .»

«Jätame see nali!»

«Olgu!» nõustus Helle-Mari. «Räägime tõsiselt: Teie tõekspidamiste järele tuleb see vana kodanlik kord kukutada, sotsialism kehtima panna, maksku mis maksab. Eks ole nii?»

«Te ei olegi nii tume neis asjus!» lausus Joosep naljatades.

«Oo, ma tean sedagi, et neid maailmaparanduse teooriaid on palju . . . Ma ei ole nendega lähemalt tutvunud, muidu võib-olla, oleks mõni mullegi ehk pähe hakanud. Õpingud pole lubanud veel millessegi eriti süveneda. Õpingud, eksamid, seltskonnaelust osavõtt, korporatsiooni õhtud — noorusel on ometi oma õigused nii aja kui raha kulutamisele!»

«Kui selleks võimalusi on!» ütles siinkohal Joosep vahele.

«Kui võimalust on?» kordas Helle-Mari. «Tahate öelda: kõigil ei ole neid ühepalju? . . . Jah, muidugi mitte! Aga sellepärast ei või ometi maailma hakata järsku vägivallaga pahupidi pöörama!»

Joosep pigistas võrke vasakusse pihku, tegi paremaga tõrjuva liigutuse, tahtes midagi vahele ütelda, aga Helle-Mari jätkas peatamata: «Minu seisukoht — kui ma seda üldse seisukohaks võin nimetada, olen ju niisugustes küsimustes ikkagi võhik! — minu seisukoht on see, et maailmal peab laskma areneda, nagu taimel lastakse kasvada. Ainult, et päike paistaks . . .»

«Aga et päike paistaks kõigile ühteviisi,» hüüdis Joosep läbematult ja pikemalt mõtlemata vahele. Ja siis veel ägedamalt: «Kas te olete käinud traktori-Tooma ja Tohvri korteris? Või karjapoisi vanemate onnis? Kuidas paistab neile päike?»

Helle-Mari vaatles teda üllatunult ja sõnus siis muheldes:

«Te olete tore, kui te nõnda . . . vihastute! . . . Mis aga puutub neisse korteritesse, siis . . . ah, kas teate, ühed elavad alati viletsamini kui teised . . .»

«Kes on selles süüdi?»

«Inimesed ise. Ühed joovad, teised laisklevad, kolmandad ei tunne tarvidustki puhta korteri järele.»

«Sellelgi on oma põhjused, et ühed joovad, teised laisklevad jne., kuigi traktori-Toomas ei joo, ei laiskle ja tunneb küll vist vajadust parema korteri järele.»

«Nüüd ma ei mõista teile enam vastata,» lausus Helle-Mari naeratades. «Olgu, teie jäite seekord võitjaks. Teine kord jään mina, pange tähele! Oo! ma ei olegi vaidluses väga nõrk! Olen korporatsiooni referaadiõhtutel mõnigi kord sõna võtnud ja mulle on käsi plaksutatud. Peaasi on julgus! Ikka oma seisukohaga välja, olgu see õige või mitte! Mõne referaadi olen ka ise lugenud . . . Aga nüüd räägime millestki muust! Varsti tuleb heinaaeg. Oo, see on ilus! See kuiva heina lõhn ja kahin! Loovõtmine ja kuhjategemine! Ma olin korra kuhja otsaski! Muidugi lohistasin enese maha, enne kui veel kõrgel olin.»

Ja nüüd hakkas ta Joosepit küsitlema, aga mitte poolametlikult nagu suviste-ööl, kas ta ainult vikatiga niitnud, kas hoburehaga ja niidumasinaga sõitnud, kuidas talle heinatöö meeldib, missugused seltsilised tal heinatööl olnud, sest tööseltsilistest olenevat kõik mõnu. Kui huvitavad seltsilised, siis ununevat töö raskus.

Joosep vastas lihtsalt, kohmetuseta, vestluse toonis, siiski küllalt kinniselt. Vara oli ennast avada nii võõrale inimesele, pealegi hallparuni tütrele, korporandile!

Aga siis olid takud otsas, Helle-Mari mässis võrke kokku, noogutas naeratades peaga ja lipsas kenitlevalt uksest välja.

Joosep muheles, kehitas õlgu, süütas paberossi ja astus tööpingi juurde.

See baretis preili ei läinud tal nii pea meelest. Ta pahandas enesega, et tegeleb kujutluses korporandist peretütrega, aga andestas selle enesele mitmesuguste ettekäänetega.

XXI

SÕNNIKUVEDU JA MIS SELLE JÄREL

See raske ja must töö jõudis kätte. Suuremates taludes sooritati see talgute korras, ja Änarilegi tulid abiks Urvikult sulane ja tüdruk, Põldsemalt Heino, peale nende veel päevilisi.

Tõstmas olid Aadi, Joosep, Tohver, Nõeloja pops, Põldsema Heino ja Urviku sulane. Peremees ise läks väljale maha laskma.

Üheks vedajaks hakkas Helle-Mari, rätik peas, vanad riided seljas, katkised kingad jalas, et näida võimalikult talutüdrukuna.

Virtsa ja sõnniku lehk täitis õue, tungis hoonetesse ja levis väljadele. See oli ränga ja tulusa töö viiruk.

Tõstjad ei mahtunud esiti sõnnikuhoidlas selgagi sirutama. Töötati vaikides ja peatumata, keegi ei tahtnud teistest nõrgemana näida. Tohvri hangutäied ei olnud harvemad teiste omadest, siiski märksa vähemad. Aadi katsus teisi ületadagi: tema hangutäied olid rängad ja sagedad. Varsti hakkas ta aga lõõtsutama, lõi hangu seina äärde sõnnikusse, kergitas pükse ja läks välja pintsakut konksu otsa riputama. Tulnud tagasi, algas ta ka juttu esimesena, muidugi omalt alalt: kus simmanil ta pühapäeva õhtul käinud ja mis seal siis kõik sündinud.

«Mis me sellest!» sõnas Joosep. «Siin mehed koos, ajame meeste juttu!»

«Väga õige!» kiitis Tohver. «Otsi simmanimehi oma juttu kuulama!»

See oli Põldsema Heino, kes küsis:

«Kuidas nende sõja-asjadega on? Kas ikka on midagi tulemas?»

«Oi kurat, siis oleks, mida lehest lugeda!» innustus Urviku sulane.

Joosep peatus hetkeks töös ja sõnus laitvalt:

«Põnevuse pärast ei kõlba küll sõda soovida. Ütleme, sõda tuleks siia, eks viida siis meievanused kohe tule ette! Öeldakse: isamaa kutsub! Aga meil pole seda isade maad jalatäitki!»

«Väga õige!» kiitsid vanemad mehed.

Aadi aga ütles:

«Peale maa ja vara on inimesel ometi ka midagi muud!»

«Sul bajaan!» torkas Tohver.

Hakati naerma.

«Iseasi muidugi,» jätkas Joosep, «kui sõda tõotaks töörahvale vabadust tuua.»

«Ma ei leia, et keegi mu vabadust kitsendaks,» vastas Aadi.

«Oh, pojake!» ohkas pops Andres. «Tüdrukute tagaajamiseks sul muidugi vabadus ei puudu. Küllap hakkad aga sinagi kord tundma, mis see töö-inimese «vaba» elu on!»

Parajasti kui peatuti suitsetamiseks, sõitis peremees sittlestal istudes õue ja käändus lauta. Võõrastades heitis ta pilgu meestele ja hüüdis pilkavalt:

«Jõudu suitsetajaile!»

Tervitusele vastati, aga jäädi suitsetama. Ainult Aadi hakkas kärmesti tühja vankrit täitma.

«Kes teist ei karda rasket tööd, et läheks maha laskma?» küsis peremees. «Mina väsisin juba, tulin tõstma. Seal tuleb koorem koorma järel, et saa hingegi tõmmata!»

«Eks pilli-Aadi lähe!» soovitas pops Andres.

«Tema neh!» lisas Tohver. «Seal ju tüdrukuid, teeb neile nalja.»

Aga peremees ei saatnud Aadit väljale, vaid Urviku sulase, kes ei olnud kehalt küllalt tugev ja tõstjaks nõrgavõitu. Las pingutab ennast väljal!

Paar koormat tõsteti peremehega seltsis, kes andis eeskuju hoogsas pildumises. Vahetati harva mõni sõna. Siis läks peremees joogivett tooma. Tohver aga urises:

«Tuli siia, et me ei logeleks! Mullu öelnud ristiku kokkupanekul Ollile: «Kui ma ka töö juures kättki ei liiguta — ühe mehe töö tehakse ometi rohkem! Vaat mis tähendab minu juuresolek!»»

«Mina töötan alati, nagu oleks peremees juures!» hooples Aadi.

«Mina, nagu teda ei olekski!» lisas Tohver.

«Eks palk tule tasa teha, ega rohkem!» ümises pops.

«Teeme igaüks siiski rohkem, kui ta juures on,» lausus Joosep.

Tuli peremees ja hakkas jälle kange hooga tõstma. Aadi aimas tema hoogu järele, teised töötasid mõõdukalt. Joosepi eeskujul süütasid nad omal ajal suitsud ega lasknud end peremehe juuresolekust eksitada.

Enne keskhommikut hakkasid hobused väljalt harvemini tulema. Peremees läks värava tagant vaatama ja tuli tagasi, pettunud ilme näol.

«Mahalaskja ei tule oma asjaga toime!» ohkas ta. «Koormad seisavad sabas.»

«Kes see muu seal toime tuleb kui teie ise!» nöökas Nõeloja pops.

Peremees tuli keskhommikul ka tööpere söögilauda, katsus seal oma jutuga lõbusat meeleolu luua, aga suutis ainult naisi vestlusele virgutada, mehed jäid tagasihoidlikuks; olid raskest tööst väsinud.

Pärast keskhommikut saadeti Aadi maha laskma. Ta tuli seal tööga kuidagi toime, koormaid sabasse ei kogunenud, aga väljalt lõunale tulles ütles ta süljates:

«Mingu õhtupoole mõni teine! Miks mina pean ennast nõnda tapma!»

Mehed pesid käsi karjaõue küna ääres, naised eesõues suure tünni ümber.

Algas laotajate kastmine, ja Aadi näitas, et ta polnudki nii väga tapetud. Mehed jooksid topside ja kibudega eesõue, nooremad naised põgenesid kiljudes. Neile joosti järele ja ängati vett selga. Joosepki võttis kastmisest osa. Ta ei lasknud Helle-Marit silmist, kelle pihta eeskätt teisedki mehed püüdsid oma veenõusid tühjendada. Joosepi eest põgenedes jooksis tudengist sõnnikuvedaja aida taha ja takerdus seal sirelipõõsasse. Joosep jõudis talle seal järele ja tõstis toobi kallamiseks. Helle-Mari haaras tal kiljatades käsivarrest kinni; vesi langes kõrvale, viskaja ise aga otse peretütre käte vahele. Oli üks hetk, kus Helle-Mari teda eemale ei katsunud tõugata, ei ka ennast vabastada. Tema põsk puutus Joosepi huulte vastu. Siis aga, nagu ärgates hetkelisest uimast ja hurmast, hüüatas Helle-Mari üsna tasa: «Laske mind,» tõmbus järsku eemale ja jooksis õue.

Juba arvas Joosep, et ta peretütart pahandanud, aga lausus enesele «Olgu!» ja läks küna juurde käsi pesema. Ent seal visati talle korraga selja tagant toop vett kaela. Pead pöörates nägi Joosep Helle-Marit seeliku lehvides ja säärte välkudes eemale jooksvat. Joosep muheles heameelest.

Pärast lõunat tuli Joosepil väljale minna. Iga kord koormat tema ette juhtides ütles Helle-Mari talle sõbralik-nokkiva sõna. Töö ei olnud Joosepil pinev: koormad ei voorinud nii sagedasti kui hommikul ja enne lõunat — tõstjad töötasid mõõdukalt. Peremehelgi oli esimene hoog raugenud, ta ei suutnud enam teistele ergutavat eeskuju anda.

Õhtul oldi nii väsinud, et lõunalauas Aadi poolt soovitatud tantsimine ära jäi ja kastmise kordamist ei tulnud kellelgi enam meeldegi.

Joosep läks üksi kanalisse kümblema. Aga külm vesigi ei suutnud tema kujutlusest tõrjuda lähedat kokkupuutumist Helle-Mariga sirelipõõsa ääres. Joosep ei raatsinudki seda unustada.

Möödunud õues Joosepist, ütles talle Helle-Mari:

«Toobitäis külma vett unustatud?»

«Täiesti!» vastas Joosep heameelt varjates.

Helle-Mari langetas pea üsna Joosepi lähedale ja sosistas:

«Teine kord viskan teile kaks-kolm toobitäit. Siis te nii kergesti ei unusta!»

Põldsema harjal ei käinud Joosep viimasel ajal hilisõhtuil sagedasti. Ta arvas, et kohtab seal Helle-Marit ja siis võib too korporandist peretütar mõelda, et sulane otsib aina kohtumist temaga.

Kui ta mõni päev pärast sõnnikuvedu hilja õhtul nõlvakust üles läks, kivile istudes õhtutaevas vähemaid ning suuremaid mastideta kuldsete äärtega halle paate, lotje ja laevu hakkas vahtima, kuulis ta tee pool samme, ja kui kõrvale vaatas, nägi Helle-Marit, tumehallis mantlis, juuksed kohevil, käed hõlme all, kõik nagu suviste-ööl.

«Ehk võtate istet!» ütles Joosep.

«Tänan, meelsasti!» vastas peretütar üsna Joosepi

lähedale istudes. «Olengi väsinud, kuigi pole midagi õieti teinud. Ootan heinaaega. Rohimine aias ei ole mulle huvitav.»

Joosep ei mõistnud midagi vastata.

Helle-Mari jätkas:

«Kas te ei karda, et taevadekoratsioone ihaledes hakkate nukrutsema, igatsema, muutute sentimentaalseks?»

«Kas te kardate?» küsis Joosep ja tal oli see ettekäändeks, et oma seltsilist vaadelda.

«Ei karda,» vastas Helle-Mari, vahtides laevastikku loodekaares.

«Vahel on isegi üsna kena mõnel õhtutunnil olla sentimentaalne,» rääkis Helle-Mari. «Ma kuulen õhtuti, kui preili Käo laulab kitarri saatel igatsevalt: «Kui sa tuled, too mul lilli», ja ma ei püüa siis oma elamusi meelevaldselt jahendada. Olgu nad, nagu nad on.»

«Olgu!» möönis Joosep naljatledes ja kustutas paberossi kivi vastu.

«Aga teie, kellel minu arvates nii ranged vaated, kas te tohite hakata igatsema ei tea mida ja keda, kiinduda ei tea millesse ja kellesse?»

«Meie, tööinimeste hing ei ole nii hukas, et teda aina valvama peaks.»

«Ma ise arvan ka, et töörahva hingeelu ei ole liiaks rafineeritud... Kuid teie vaated... Ei, ma ei või sellest rääkida — ma kisun teid jälle vaidlusse ja ma ei taha seda! Ei taha!» Viimased sõnad ütles Helle-Mari jonnakalt ja raputas pead. «Tahaksin siin ehavalgel lihtsalt, inimese viisil rääkida! Aga ei mõista!»

Joosep kehitas õlgu ja oli pahane, et ei mõista midagi vastata.

«Mul on üks sõbratar, kaasvõitleja, preili Teder,» algas jälle Helle-Mari. «Te ehk panite teda tähele pühade ajal — tedretähed näol... Tal on paljuis asjus hoopis teised vaated kui mul, aga me ei vaidle. Ta on väga töökas ja mulle kõlbeliselt suureks toeks. Kui ma olen lodevaks läinud, ei viitsi õppida, olen ülearu lõbutsema hakanud, eksamitega hooletuks jäänud, siis lähen tema juurde, ammutan temast energiat ja tahet töötamiseks.»

«Õpite põllumajandust, nagu isa ütles?» küsis Joosep.

«Jah, seda nõndanimetatud agronoomiat,» vastas Helle-Mari pooleldi naljatades. «Saan ehk jumala abiga ükskord agronoomiks, tean, kuidas maast ja karjast rohkem välja lüüa. Saan ehk kuhugi jaoskonna agronoomiliseks nõuandjaks. Aga vaevalt meie talumees usub naisagronoomi nõuannet! Peale kutseala on ju naistel meheleminek väga tähtis. See otsustab kõik.»

«See on kodanlikel naistel nii,» sõnas Joosep.

Aga Helle-Mari ei pannud seda tähelegi ja jätkas:

«Vahel on mul tahtmine hakata taluperenaiseks, see tähendab: täielikuks taluperemeheks. Mina valiksin töölised, kellega oleks usaldav vahekord, kes oleks mul täiesti kui oma inimesed... Mina ei sunniks neid tööle, mina ei määraks neile tööpäeva pikkust — nad ise saaksid aru, kui palju tarvis teha, et töö oleks korras, et nad ei võlgneks mulle ega mina neile. Tuleks te minu tallu tööle?» pöördus ta naeratades Joosepi poole.

«Ei, ma arvan, seal läheks kõik sassi ja lõpuks mindaks tülli,» vastas Joosep kui lapsele.

«Seal see on: teie ei usu, et inimesed võiksid üheskoos sõbralikult töötada,» rääkis nüüd Helle-Mari pettunult. «Teie ei usu, et kõik pahed ühiskonnas, kõik see nõndanimetatud klassivõitlus ja klassivaen, et see tuleb headuse, õilsameelsuse puudusest, üldse vaenust. Kaob vaen inimeste südametest, kaob ka klassivaen ja lõpeb klassivõitlus, kõik küsimused lahendatakse sõbralike läbirääkimiste teel. Enne kaotage vaen inimeste südamest, kasvatage inimene heaks, humaanseks inimeseks, siis lahenduvad kõik sotsiaalsed probleemid iseenesest. Õigest otsast tuleb peale hakata! See on kõik.»

Lõpul oli Helle-Mari rääkinud juba tõsiselt ja õpetlikult.

Joosep ei varjanud muiet, kui ta vastas:

«Umbes kaks tuhat aastat on tuhandel viisil seda jutlustatud, aga ikka, niipea kui võimalik, kurnab üks inimene teist. Pealegi jutlustatakse seda ikka töörahvale, sellele, keda kurnatakse, et tema peab olema hea, leplik, sõnakuulelik, et tema südames ei tohi vaenu olla kellegi vastu, kõige vähem oma isanda ekspluateerija vastu. Teie jutlustate seda niinimetatud südame-

haridust. Kas te ei leia, et olete sellega natuke hiljaks jäänud! Et see joru on vanamoeline, ammu iganenud!»

«Ei-ei!» hüüatas Helle-Mari. «Ma ei oleks pidanud teile seda rääkima. Teie ei mõista seda. Ja nimetate seda jämedalt joruks! Algame millestki muust... Ükskõik millest! Näiteks kas te armastate tantsida?»

«Kui on juhus, ma tantsin.»

«Ah kui hea meelega ma teiega tantsiksin! Ma vaataksin, kas teil ka tantsides on klassivõitleja nägu,» naljatas Helle-Mari, vahtides Joosepile näkku.

Ta hakkas nüüd rääkima tantsupidudest linnas, tantsudest, mis talle meeldivat, ja siis järsku:

«Kuidas te ometi suvistepühal minust valesti aru saite, kui ma soovi avaldasin, et külalised ja Änari rahvas kõik ü h e s k o o s tunnikese lõbutsedes veedaksid! Pange tähele, varem või hiljem tantsivad kõik üheskoos, maa ja linn, kehatöö ja vaimutöö tegijad, intelligents ja mustatöölised.»

«Usun seda kindlasti!» ütles Joosep.

«Te mõtlete seda küll kuidagi teisiti,» arvas Helle-Mari ja vaatas kaheldes Joosepile. «Siiski, ükskõik, peaasi, et ükskord üheskoos võime tantsida!» lisas ta naljatades. «Räägime jälle millestki muust.»

«Millest näiteks?» küsis Joosep uut paberossi süüdates.

«Kas või sellest, et kägu ei kuku enam, ööbik ei laula enam. Ainult rääk tõmbab veel oma saega rukkis... Suvi on varsti mööda. S e e suvi. Nii läheb aasta aasta järel. Varsti oleme vanad... Olete sellele ka mõelnud?»

«Muidugi, olen ka sellele mõelnud. Tööinimene peabki sellele mõtlema. Aga mul on alati tööd ja tegemist... Ehk ma loen...»

«Kuulge, ükskord te leiate, et elu on teist mööda läinud!»

«Kui aga mina pole elust mööda läinud!»

Tekkis lühike paus. Helle-Mari oli kivi kõrvalt lõikheina kitkunud, näppis selle kõrre otsast jätkusid ja näis uut kõneainet otsivat. Äkki pöördus ta Joosepi poole ja küsis üsna tasa, jälle pooleldi naljatades:

«Te peate mind vist tühiseks laisklejaks, logelejaks, vedelejaks? . . .»

«Kas see ei ole teile ükskõik!» vastas Joosep talle sõbralikult otsa vaadates.

«Oo, kaugeltki mitte ükskõik! . . . Tahaksin teie arvamisi ja hinnanguid kuulda,» rääkis Helle-Mari innukalt. «Olen teis mingi uue maailma avastanud. Tahaksin sellesse vaadata, aga teie ei lase. Sulete uksed ja aknad. Tahaksin tundma õppida tööinimese elamusi, tema rõõmusid, tema muresid, tema lootusi ja . . . ühe sõnaga tema hinge.»

«Olete uudishimulik! . . . Kas ei tule see uudishimu igavusest?»

«Jah, ma ei salga, vahel on mul siin igav. Jään rahutuks . . . Teie seda ei tunne. Teil on töö. Oh, see igavene töö! See needus!»

Vaikus.

«Teate, olete muidugi kuulnud: ma lähen sügisel mehele?» küsis Helle-Mari korraga õrritavalt Joosepi otsa vaadates.

«Olen kuulnud,» ühmas Joosep ja puhus suitsu kaldjoones ülespoole.

«Mõistuse-abielu. Mis te peate sellest?»

«Teie ringkonnas harilik nähe.»

«Teie ei leia selles midagi laiduväärset?»

«Ütlesin: teie ringkonnas harilik nähe,» vastas Joosep võimalikult ükskõikselt.

«Kas veel halvemat sõna võiksite leida: harilik nähe! . . . Olgu!» pahandas Helle-Mari sõbralikult. «Olen selle ehk ära teeninud . . . Niisiis jah, abiellun sügisel. Aga selle suve tahan veel elada oma elu.»

Joosep ei leidnud midagi vastata, kehitas vaid õlgu. See kõik ei puutunud ju temasse?

Aga puutus siiski: Helle-Mari sõnad abiellumisest häirisid teda.

Vaikus läks mõlemale piinlikuks.

«On vist juba kesköö. Saatke mind!» ütles Helle-Mari tõustes.

Kui nad nõlvakust allapoole läksid, hakkas rääk lähedal rukkis äkki nagu saega kõvasti tõmbama. Helle-

Mari haaras Joosepi käsivarrest kinni ja sosistas: «Ma kardan!»

Läinud tüki maad, ütles ta Joosepi käsivarrest lahti lastes nagu lepitust otsides, süüdlaselt:

«Me ei vaidle enam? Eks ole? Milleks see! Ma tean, kes te olete. Teie teate, et ma olen ... «harilik nähe» ja jään selleks!»

Mindi kodu poole vaikides, rääku kuulates ... Joosep tundis, et talt mõnd sõnagi oodatakse, aga ta ei leidnud, mida öelda. Ta astus rutemini, et kõnelusest, milleks ainet ei leidnud, pääseda. Lahkudes pigistas Helle-Mari sõnalausumata tema kätt.

Joosep läks oma tuppa, süütas lambikese ja katsus lugeda «Martin Edenit», et unustada Helle-Mari sõnu abiellumisest. «Muidugi selle suure pudelisarnase rahajõmmiga! Mis on aga mul nendega tegemist?» küsis ta eneselt ega leidnud vastust.

Midagi tundis aga Joosep oma südames, mis meenutas Martin Edeni elamusi esimesel kohtumisel Ruthiga.

Ta võttis romaani (mille labane kaanepilt teda häiris) ja otsis sealt ridu, mis rääkisid otse kui tema enda südamest: «Kogu oma eluaeg oli ta tundnud nälga armastuse järele. (Mitte küll kisendavat nälga, ütles Joosep siin kohal.) Ta loomus ihaldas armastust, see oli ta orgaaniline nõue. (Vist on see iga olevuse orgaaniline nõue, arvas Joosep.) Ent seni oli ta elu möödunud selleta ... (Mitte just koguni selleta, parandas Joosep.) ... Ta ei teadnud, et vajas armastust ... Ta nägi vaid seda sugenevat ja tundis, kuidas süda värises ...»

Süda küll ei värisenud Joosepil, aga külm ei olnud ka mitte.

Ja ta küsis eneselt: «On minul õigus teda ...»

Ta jättis ütlemata kulunud, labastunud sõna, ei leidnud selle asemel aga paremat.

«On minul õigus ...? Ta on ju teise mõrsja, vastiku rahajõmmi mõrsja ...?» Vastuse leidis ta üsna kergesti: Vaatlen teda meelsasti, nagu õitsvat õunapuud Jorsi aias. Ei küsi ma sellejuures, kas ma tohin seda helendava võraga õunapuud meelsasti vaadelda?

Kas Helle-Mari temasse suhtub nagu Ruth Martin Edenisse?

«Ruth ihkas toetuda selle põleva, lõõmava mehe vastu... Ta tundis, et peab, peab toetuma tema vastu...» Ei, tema, Joosep, ei ole põlev ega lõõmav, sellepärast ei tunne vist ka Helle-Mari tema vastu veetlust, mida jõupingutusega peaks võitma.

Martin Eden oli kahekümne-aastane, kui ta Ruthist joobus. Temal, Joosepil, kolmekümne-aastasel, ei sobi sel kombel pead kaotada.

Siis meenus talle veel midagi sellest meremeheromaanist, ta lehitses ruttu edasi. «Mõte, et ta (Ruth) kunagi polnud sunnitud töötama elu ülalpidamiseks, äratas Martinis hirmu ja näitas, milline kuristik haigutas nende vahel.» Hirmu küll see «kuristik» ei ärata, mõtles Joosep, aga «kuristik» on olemas. Eks tulnud see suvistepüha peo puhul selgesti kuuldavale ja nähtavale.

Martin püüdis hariduse poolest Ruthi vääriliseks tõusta ja hakkas õppima. Mis oleks, kui ka tema, Joosep, hakkaks töö kõrval keskkooli kursust läbi võtma?... Meeletus, lausa meeletus! Esiti tuleb venda toetada, ja siis... kolmkümmend aastat turjal... Ja milleks kuradiks püüda rahajõmmi mõrsja vääriliseks tõusta?! Et see üliõpilane, korporant lööks oma peigmehest lahti? Narr lootus!... Helle-Mari oleks kohe kättesaadav ka temale, Joosepile, kui tal oleks Änarisuurune talu või suur äri, mingi tulutoov ettevõte või kõvad summad pangas. Varandus tekitab siin sügavama kuristiku kui haridus... Ja Helle-Mari on ise ka nende killast, kes kaitsevad selle kuristiku püsimist. Tema, Joosep, peab aga oma tööga kaasa aitama, et see kuristik püsiks!... Neetud olukord!

XXII

«ILUS» HEINAAEG ALGAB

Siis ühel hommikul istus peremees ise niidumasina pukki, kaks hobust ees, ja sõitis õuest välja, raam kui hiigeltiib küljel püsti. Ta käskis Joosepil tunni pärast järele tulla.

Joosep läks Tohvrit sõnniku kärutamisel aitama. Helle-Mari oli täna ka vara tõusnud, seisis lauda ees ja vaatas, kuidas Juss karja suure käraga ja pika udjaga õuevärava poole ajas.

«Olete karjas käinud?» küsis Joosep Helle-Marist mööda minnes.

«Mõnikord, kui karjane oli haige või läks vanemaid külastama,» vastas Helle-Mari. «Mulle see amet ei sobinud.»

«Arusaadav!» lausus Joosep.

«Miks arusaadav?» küsis Helle-Mari natuke solvunult.

«Olite Änari peretütar, tulevane korporant.»

«Ei mõista te minuga inimese viisi kõnelda!» pahandas Helle-Mari tasakesi.

Sealsamas meenus talle:

«Isa läks ristikut niitma. Kas pärastpoole lähete teie?»

«Nii öeldi.»

«Siis lähen mina ka. Teen proovi. Olen küll ennegi masinal sõitnud, aga isa ei taha heameelega seda riista minu hoolde usaldada,» rääkis Helle-Mari üsna tasa, vaadates elamu poole, kas sealt keegi ei lähene.

Kui Joosep väljale läks, ajas peremees juba kolmandat kaart ümber suure ristikuväljast eraldatud nelinurga.

Vastu päikest, mis lõõmas juba helkja kettana, sädeles rohekas väli, kaste-teemantidega ehitud. Kaare äär oli kui järsk haljas müür, maas olid reas paksud parmased veel hiljuti pead püsti kandnud ristiku ja timuti kõrsi.

Peremees lähenes nobedasti sabiseva masinaga. Hobused lõõtsutasid, neile kulus väike peatus.

«Ilus töö!» sõnus peremees pukilt maha ronides, täna paremas meeleolus kui viimasel ajal. Ta kaldus nüüd jälle kõnelema. «Ei lähe selle juurest õige inimene seiklema ega linnas õnne otsima! Las seiklevad linnapoisid, kes tööd ei armasta, las sõidavad meredel randlased, keda liivaluited kodukoha külge ei köida; las purjetavad nad meredel ja purjutavad igas sadamalinnas. Meie jääme maale truuks, ja kõik see, mis ta kas-

vatab, kõrge mets või madal võsa, põllu vili või aasa hein — kõik on meile kallis!»

«Väga ilusti öeldud!» vastas Joosep. «Justkui pidukõnes. Aga see, kellel ei ole maalapikest või kellel teda nii vähe, et seal ei kasva metsa ega võsa, kellel ainult mõned kartulivaojupid ja kapsapeenrad — vaat sellel ei ole nii luulelisi tundmusi, nii ilusaid mõtteid ega sõnu kui peremehel.»

«Ma olen sulle öelnud — igaühel, kellel on tahtmist, sellel ei puudu võimalus omandada päris mõistlik talund, kus on põldu ja aasa, isegi metsa ja võsa!... Kus tahe, seal leidub ka tee!... Nii et sõita mõistad?... Roni's aga pukki ja lase käia! Siin on kepp! Kui midagi sõrgade vahele jääb, sorgi välja! Kui ei aita, tule maha ja puhasta! (Siis välja silmitsedes ja ihaledes, nagu suupärast toitu nähes.) Eh, on ilus ristik! Tihe kui lambavill! Lopsakas! Mahlakas!»

Joosep istus pukki, hüüdis «Nõõ!», hobused hakkasid astuma, sõrad nobedasti sabisema, vägev ristik langes raamilt raskesse kaarde.

Peremees jälgis mõni hetk sulase sõitu, oli sellega nähtavasti rahul ja rühkis kodu poole.

«Nõõ, Radža, Miira! Vedige!» hüüdis Joosep hobustele, hommikuvärskusest ja ilust elustatud. «Küllap peatun, kui väsite! Ja ära sa, Miira, katsu viilida! Sul on see komme seltsimeest tüssata!»

Pärast keskhommikut läks peremees ühes Joosepiga väljale, vaatas, kui palju juba heina kaartes, ütles, et rohi on kuiv, kaste kadunud, sõrgu pole tarvis puhastada, et piiratud nelinurk tuleb lõunaks maha niita. Vaadates oma kaabuserva alt, kuidas Joosep pukki astus, sõnus ta kibedasti naeratades:

«Kuldne sulase põli! Sõida mööda välja — kui kell kaks — hobused lahti ja koju! Varsti jälle päev õhtas, ei homse muret ega kaugemaid kavatsusi!... Mul see kuradi meierei kaelas!»

«Sulaseks saada on kerge!» vastas talle Joosep.

«Peremeheks saada on teadagi vaevarikkam,» nõustus Jorss, «aga võimalik. Täiesti võimalik.»

Keskpäeva paiku tuli Helle-Mari väljale, valkjaskollane panama peakatteks. Tema ilme oli kübara alla-

pööratud äärte varjus salapäraselt veetlev. Joosep vaatles teda, ei tundnud temast aga segamata heameelt. See võluv olend tegi tema kärsituks, otse piinas teda.

Vallatlevalt ja kenitlevalt käsutas Helle-Mari:

«Laske mind pukki!»

«Olete peretütar, ei või teid keelda,» vastas Joosep, hüppas pukist maha ja aitas Helle-Marit ülesronimisel, toetades teda käsivarrest. Tõusnud esimesele astmele, langes preili kiljatades otse Joosepi käte vahele, kukal tema suu peale. Joosep tõstis kuuma keha tagasi masina astmele ja toetas siis veel käsivarrest, kuni Helle-Mari oli kindlalt pukis. Andis siis veel vajalikke juhatusi.

«Nõõ!» hüüdis Helle-Mari, näost punetav, Joosepi poole vaatamata.

Joosep saatis teda silmadega tüki maad ja pöördus siis koju, vangutades mitmele korrale pead ja ümisedes omaette.

«Noh?» küsis peremees teda õues kohates.

«Preili tahtis ise masinaga sõita,» vastas Joosep.

«Jätsid tema üksinda sinna? ... Masinaga? ... Ta on ju enne mõne ringi minu juuresolekul ja juhatusel sõitnud ... Aga üksi ... Ja oli tal nüüd häda sõitma minna!» See oli pahandades öeldud.

Jorss ei läbenud sulasele töödki juhatada, tõttas väljale. Joosep läks lauta Tohvrile abiks.

Varsti kuuldus Jorsi kära ja ta sõitis masinal õue, tiib üleval. Helle-Mari käis sõnalausumata masina järel.

Selgus, et oli ristikus lebava rõuguredeli otsa sõidetud, üks sõrg katki, teine kõverdunud. Esiti sai Joosep sõimata, et ta masina oli Helle-Mari hoolde usaldanud, siis Aadi, et redeli mullu sügisel koristamata jätnud. Aadi katsus süü Tohvrile veeretada, aga Tohver ütles kindla sõnaga, et peremees seda ülesannet üldse pole temale andnud. Süüdlaseks jäi Aadi, kelle palgast peremees ähvardas tekkinud kahju maha arvata.

Aadi viskas pea kuklasse ja ütles, et lahkub kahe nädala pärast.

Peremees ei keelanud teda poole sõnagagi.

Sõrgu kodus leidus, masin parandati suurema vaevata, sepale minemata.

Joosep võis jälle sõitma minna. Ta oli häiritud, arvas ikka veel tundvat Helle-Mari kuuma keha oma käte vahel, kukalt oma suu lähedal.

«Nii ei või see kaua kesta, see peab kuidagi lahenema!» ütles ta enesele üsna kurjalt.

Kui ta ühel päeval pärast lõunasööki oli talli esikus heintel uinakut tegemas, kuulis ta elamu poolt kedagi tulevat ja lööklaulu ümisevat. See oli Aadi. Temale kuuldi lauda poolt keegi vastu tulevat, ja esimesena kostis Tiina hääl:

«Lähed nii toredasti mööda, nagu ei näekski mind!»

«Eks ole ju nähtud küllalt!» vastas Aadi mitte just sõbralikult.

«Märgata jah, et juba küllalt! Nii et mõtled selga pöörata?»

«Pööran selja või külje, see on minu asi!»

«Arvan, et ka minu asi!» vastas nüüd Tiina vaenulikult.

«No-noh?! Ä'nd ikka niisugust tooni tarvita! Ma pole su sulane!»

«Oled mulle rohkem kui sulane!»

«Aga ma ütlen: käi kus kurat!»

«Oot, oot! Üks silmapilk! (Nüüd muutus Tiina hääl ähvardavalt salapäraseks.) Tead sa, Aadi, asjad on selle poole peal, et pead tulema minuga vallamajja! Või pastori juurde! Kumb rohkem meeldib!»

«Sa oled hulluks läinud!» halas Aadi rabatult. «Mina . . . sinuga? . . . Mis sul meelde tuleb! . . . Ma ei tunnegi sind!»

«Aga mina sind väga hästi! . . . Olgu siis või nii! Ma lähen veel täna räägin peremehega, et ta su palgast hakkaks kinni pidama!»

«Tiina! Võta n'd aru pähe!» manitses Aadi lepitavalt. «Egas ma sulle halvasti tahtnud öelda! Asja üle tuleb järele mõelda! Egas kohe nõnda!»

See oli öeldud isegi meelitavalt. Üheskoos kuuldi neid lauda poole minevat.

«Nõndaks!» ütles Joosep enesele. «Häda ja häbi, kui Aadi-sugune hellitatud vurle on sattunud tööinimeste hulka!»

«Tarvis on teiega nõu pidada — Tiina pärast,» ütles Olli ühel lõuna-ajal õues Joosepile.

«Tulge õhtul kanali teele.»

Seal nad kohtusid, ja Olli algas sissejuhatuseta:

«Nii et meie ametiõde Tiina on, nagu öeldakse, õnnistatud seisukorras. Talle on see aga praegu neetud seisukorraks.»

«Tahate öelda: praeguse ühiskonnakorra juures!» viskas Joosep vahele.

«Kas või nii... Tiina läks varakevadel küüni magama. Aadi kolis kohe ka sinna lähedusse: laudaköögi kõrvale tuppa. Nende öisel lähedusel on tagajärgi.»

«Tean,» ütles Joosep.

«Aadi ei taha enam Tiinast teadagi, jätkas Olli. «Kunagi pole ta temast palju hoolinud, ehk olgu siis ainult öösiti. Poiss on ära hellitatud. Esiti tädidest, siis üldse naistest, ja ma ei karda öelda: isegi meie perenaisest. Viimasel ajal on Tiina sünge kui sügise öö. Jutustas oma loo mulle ja nuttis. Kedagi muud tal siin ilmas pole. Ja mis minagi talle! Täna pärast lõunat ütles Aadi, et siit varsti lahkub. Kui Tiina seda kuulis, ütles ta mulle, et poob enese lakka penni külge. Nii on asjad... Kalduvad kriminaalse külje poole. Anna nõu, mis teha.»

Lõpetanud oma sõnavõtu, heitis Olli Joosepile pilgu. Joosep vahtis kaugusse, ilme kinnine.

«Kas sa ei saaks Aadit mõjutada, et ta Tiina suhtes ausasti käituks?» küsis Olli.

Joosep ei vastanud kohe. Siis aga mühatas:

«Võin katsuda. Ei looda sellest aga midagi.»

«Kas ei tuleks Aadile öelda,» algas jälle Olli, «et ta kuhugi ei pääse?! Kas naib Tiina või nõustub, kuidas seda nimetatakse... kasvatusraha maksma! Kas või maailma otsast otsime ta üles! Ja oleme tunnistajaiks!...»

Joosep ei mõistnud järsku mingit nõu anda.

Juba olid nad lahkumas, et mitte üheskoos õue minna, kui Ollile veel midagi meenus. Aga seda ütles ta üsna tasa:

«Peretütrele oled «head mõju» avaldanud. Ta käib nüüd sagedasti tööl. Seal, kus sina ei puudu.»

«Mis kuradi plära see on!» käratas Joosep. Aga lausus sealsamas süüdlaselt naeratades: «Sinu keelepeksul pole piire!»

«Sul on õigus!» möönis Olli. «Minu keelepeks ulatub üle piiri sinna, kus algab sulatõde!»

«Kas oleme sõnnikut liiga palju pannud või on jumala õnnistust liiga rohkesti, aga ristik on liiga vägev!» ütles peremees, kui hakati raskeid kaari üles lööma. Tema näol oli saagisaaja himurrõõmus ilme.

Ta läks ise kõige ees, rehavarre otsaga kaart üles lüües. Tema järel käis Aadi, siis Joosep, Tohver ja naised, Helle-Mari naiste eesotsas. Peremees liikus nii kiiresti, et ainult Aadi ja Joosep jõudsid talle järele. Tohver jäi varsti rea lõppu.

Üks ring kaartega tehtud — see oli üsna pikk maa! — peatus peremees, pühkis higi ja varjas lõõtsutamist.

«Eks jätkake!» ütles ta. «Mul kodumail tegemist!»

Ja läkski kodu poole.

Joosep ja Tohver astusid kaares kõrvale ja süütasid paberossid. Aadi hakkas ennast aeglaselt liigutama, naised jäid higi pühkima ja hinge tõmbama. Aadigi peatus varsti ja jäi teisi järele ootama.

«Egas nõnda või kui peremees!» mühatas karjapoisi ema kurjasti. «Tema vantsis juba koju puhkama, meil tarvis lõunani vastu pidada. Ei või viimast kohe välja panna.»

«Meiesugusel homme ka jõudu ja tervist tarvis!» lisas popsi Aino.

«Jorsil enesel on ka meie jõudu ja tervist homme tarvis,» sõnus Tohver mürgiselt. ««Ilus» heinatöö hirmsa higivalamisega kestab meil nädalat neli! Oo, see pole nali!»

Seda räägiti Helle-Mari kuuldes vist meelega.

Kui kella kahe paiku kuivem loog kaarutatud ja kodu poole mindi, näitas Nõeloja Aino Joosepile oma pihku. Selles olid juba villid mitmekordsed. Kuid ta naeris isegi. «Mis need! Aga käsivarred ja pihad!»

«Ka käsivarte ja pihtade valu poleks midagi,» lausus Joosep, «aga me teame, ja see rikub töörõõmu: pihad valutavad peremehe kasuks.»

Et ilus heinailm püsis, oli loog teisel päeval enne lõunat küllalt kuiv. Peremees saatis Aino kohe pärast sööma hoburehaga väljale. Hiljem läksid Aadi ja Joosep redelikoormaga sinna, Tohver lohistajaga nende järel, siis naised, reha või hang seljas. Peremees tuli viimasena, pika varrega hang õlal.

Aino oli risti kaari sõites juba hulga loogu parmastesse vedanud. Joosep ja Aadi panid redeleid koormalt paarikaupa maha, Tohver hakkas lohistajaga parmaid redelipaari juurde vedama, naised tema järel riisuma. Peremees seadis esimese redelipaari püsti, sidus heinasidemega kinni ja siis hakati kolme mehega kokkuveetud heinu rõuku tõstma. See tõusis mõne minutiga kõrgeks. Peremees jäi oma pika hanguga seda teritama, Aadi ja Joosep läksid uut looma. Üks hallrohekas rõuk tõusis teise järel. Nad seisid kui elevandid mõnikümmend sammu üksteisest eemal, otsad lõuna poole, et päike neid mõlemalt poolt võrdselt kuivataks.

Nüüd ilmus ka Helle-Mari väljale, reha seljas. Ta hakkas naistega lõbusalt vadistades tööle.

Peremees püüdis oma hoogsa tööga eeskuju anda. Ta ei suutnud küll nii suurt seljatäit hangu otsa võtta kui Joosep või ka Aadigi, aga selle-eest tõstis ta neist kärmemini. Harva lausuti mõni sõna; rääkimiseks jäi vähe jõudu ja aega.

Kui Joosep mõned sammud eemale taandus ja paberossi süütas, peatus ka peremees tema lähedal, pühkis otsmikult ja näolt tilkuvat higi, toetus oma pika vigla varrele ja heitis rõõmsa pilgu töötajaile ning tööjärjele. Oli tal ka tõesti, mida vaadata. Eemal sõitis mööda niidetud välja Aino kõrgel pukil, lahtised juuksed kuklale soetud, lähemal lohistas Tohver suurt kohevat järjest kasvavat ämu hobuse taga rõugu poole, nõõtas Miirat ja käänas lohistaja käsirauda kord üles, kord alla. Tõstjad võtsid ilmatu seljatäie hangu otsa, kadusid ise heinte alla, nii et jalgu oli vaid näha, ja nii liikus see heina-seljatäis kahel jalal rõugu poole ja asetus parajale kohale, kas nurga peale või keskele lohku. Helle-Mari ja karjapoisi ema riisusid, kord rõugu ümber, siis jälle eemal, lohistaja järel. Hangude haljad harud hel-

kisid, valged reha- ja hanguvarred välkusid töötajate käes, hallrohekas hein lõhnas ja kohises.

«Eks ole suurepärane pilt, kui niisugune hulk inimesi innuga töötab!» ütles peremees Joosepile.

«Kas just kõik innuga,» lausus Joosep, mõeldes seejuures palgaliste «innule».

«Kas peremees püstitab ise järgmise paari redeleid?» hüüdis Aadi.

Kui peremees eemale läinud, ütles Helle-Mari Joosepile:

«Vaatluseks peaks see pilt olema siin päikesepaistelisel haljal väljal küll igaühele ilus.»

«Vaatluseks? ... Ilus? ... Jah, aga kõigil pole ilumeelt!» salvas Joosep.

«Teie olete ... talumatu!» urahtas Helle-Mari ja lisas tasemini: «Tulin, et teiega üheskoos töötada, aga teie aina torgite! ... Kas teate ...»

Lähenes teisi, nägelus katkes, töötati jälle vaikides, ainult heinad kahisesid ja Tohver nõõtas Miirat.

Jälle natuke hiljem Joosepi kõrvale «juhtudes» näitas Helle-Mari talle oma saledat käsivart, millel roosatav kupp üles ajanud, ja küsis naljatades: «Ega see putuka piste ei surma? ...» ja üsna tasa: «Oleks teil minust kahju?»

«Te olete asja niikaugele viinud,» vastas Joosep.

Helle-Mari ei saanud aru, pilkab sulane või avaldab sulatõtt.

XXIII

KOHTUMINE VENNAGA

Päikesepaistelisel pühapäevahommikul, niipea kui einet võetud, astus Joosep teele, käe otsas väike pakk riideid ja pesu, mis parandust nõudsid. Tööst ja argipäeva askeldustest vaba puhkepäeva meeleolu tundus nagu õhuski. Vastutulijate ilme ja sammgi oli pühapäevalik. Oli küll jüripäevgi olnud pühapäeval, aga missugune vahe tänasega! Jüripäev sompus ilma ja porise teega oli olnud vaese rahva mure ja vaevlemise päev.

Täna aga paistis päike ja hinge tõmbas ka tööinimene, nii palju kui see võimalik.

Haljad väljad ja tumerohelised metsatukad kahel pool teed olid Joosepi meelest täna ilusamad kui tööpäeval. Ta vaatas kõike rõõmu tundes ja talle meenus sõna «ilumeel»... Juba käis Helle-Mari tema kõrval, juba vaidlesid nad, leppisid ära ja tõotasid edaspidi mitte vaielda. Igatahes oli Helle-Mari Joosepile huvitavaks teekaaslaseks ja aeg kadus temaga vesteldes kiiresti. Viimase pooltunni käisid nad metsa vahel, kuhu päike ei paistnud. Siis astus Joosep (juba üksi) kõrgest kuusikust piiratud avarusele, mille keskel oli tema vanemate väike tuhmunud laudkatusega, hallunud seintega elamu ja selle kõrval kollastest palkidest mingi üsna väike ehitus. Mõnikümmend sammu enese eel nägi ta mättal istuvat ema, sealsamas mustavalget lehma ja kolme valget magavat lammast.

Valge kaeluse ja rinnaesisega valgeis sukis musta karva Tuks tormas haukudes tulijale vastu, aga tundis varsti omainimese ära ja lähenes sabaga vehkides, pea süüdlaslikult maa ligidal.

Ema tõusis mättalt, oli Joosepit nähes rõõmust hämmeldunud, ei leidnud sõnu, pigistas poja kätt ja kallistas teda pilkudega.

«Oled aga tublisti päevitanud!» ütles ta poega meelsasti silmitsedes.

Istuti teineteise vastu küüdiku lähedale, kes pool tukkudes mälu mäletses.

Ema piklik kõhn nägu ja lahust siledaks soetud vähese halliga segatud juuksed meenutasid Joosepile Kirstit ja temast hakkaski ta kõige esiti rääkima, kui ema oli mõne sõnaga kodusest elust rääkinud. Kirsti hoolsust ja tööarmastust kiitis ema, kui aga kuulis, kuidas teda peaaegu palgata peetakse, matmise ja puuristiga lohutatakse, jäi ta kurvaks, aga lausus siis kurjalt:

«Kas niisugust asja tohib ilmas olla!»

Jutt jäi pooleli, metsa vahelt sõitis rattur kiiresti lähemale.

«See ju Lui!» sõnas Joosep mättalt tõustes ja tulijat nähes.

«Sa jumal, tõesti Lui!» hüüatas ema, hääle katkedes rõõmu pärast.

Lui oli palja päi ja kerges riides, sai ema käest selle pärast tõreldagi. Tema nägu oli päevitunud kui parknahk, ilme muretu.

Ema võttis mättalt metsatee-kimbukesed, mida ta siitsamast talveks korjanud, ja kolmekesi aeti nüüd väike neljapealine kari koju. Maja kõrval väikesel maatükil haljendasid kartulivaod, kapsa-, porgandi-, sibula- ja tubakapeenrad, sealsamas ube ning herneid ja üsna maja lähedal punaste moonide, kollaste karikakarde, siniste sõrmkübaralillede sõõrikesed, munakividest piiratud.

On ilumeelt lihtsalgi inimesel! mõtles Joosep muheldes.

Isa istus särgiväel, palja päi päikese paistel uue ehituse kõrval väikesel lauavirnal, traatraames prillid silme ees, ajaleht käes. Rõõmu pärast ei suutnud ta tervitades mõnd mehist vandesõnagi ütlemata jätta. Muidugi hakkas ta kohe oma pooleli olevat sauna poegadele näitama. Kooritud palkidest valkjaskollased seinad olid juba mehekõrgused, maas laastude peal oli veel palke; sealsamas samblahunnik ja eemal riidake telliskive, laudadega kaetud.

Vaadati pooleli hoonekest seest ja väljastpoolt, istuti siis vaigu lõhna levitavaile palkidele ja isa hakkas sahkama:

«Ega see ehitus et üksi! Mul ju ilmatu hulk päevi teha «oma» talule, Laanepilule, piima eest, mis ma sealt tõin, kui lehm oli kinni, leivajahude eest, mis sealt laenasin, kartuliseemne eest, lubjanatukese eest, mis vundamendi krohvi juures tarvis läks, ja kes kõike mäletab, mis eest, aga ilmatu hulk päevi! Võitlesime metsas ka üraskite ja kärsakate vastu. Need raiped, kui neid ei hävita, rikuvad hullusti puid. Teenisin sellega mõne krooni.»

Ema läks lõunat valmistama, isa hakkas Joosepilt tema elu-olu üle pärima.

Joosep katsus sellest rääkida, millest ta Luile polnud kirjutanud. Ta jutustas Änari põllumaa, karja, häärberi ja masinapargi suurusest, siis selle talu kiirest tõusust Jorsi rühmaval juhtimisel.

Isa kuulas ja lausus pead vangutades:

«Sihukesed mehed ahmivad, senikaua kui mõni suur tükk jääb kurku kinni!» Aga sealsamas lisas ta elutargalt: «Siiski, jumala veskid jahvatavad aeglaselt.»

«Jahvatavad liiga pikkamisi!» kurtis Lui. «Ja Änari Jorss pole ainuke.»

Joosepi pärimise peale kirjeldas nüüd Lui oma elu turbarabas. Töö ei olevat palaval ajal kerge, toiduainete hankimine olevat tülikas, korteriks barakk, töökaaslastest mitte kõik usaldusväärt rahvas. Kolm päeva lebanud vend oma viletsal asemel gripis või lihtsalt külmetuse tagajärjel palavikus. Korra olnud streik puhkemas korratu palgamaksmise pärast, aga nurjunud üksmeele puudusel.

«Sa olid muidugi streikijate eesotsas?» küsis isa varjatud uhkusega.

«Eesotsas oli komitee,» vastas Lui tagasihoidlikult. «Olin üks komitee liige.»

Nüüd hakkas Lui Joosepilt tema töö- ja palgatingimustest pärima.

«Palgatingimused on rahuldavad, toitlusolud keskmised, tööpäeva pikkuse asjas ei ole jõudnud lepingust kinni pidada,» tunnistas Joosep pisut süüdlaselt. «Ainuke asi, mis seal parem, see on oma toakene. Ei tarvitse ühises peretoas või lakas magada, nagu see enamasti igas talus paratamata.»

«Oled ka ümberkaudu liikunud?» küsis Lui.

Joosep rääkis oma käigust Peedule ja Nõelojale.

«Sa käid ka just nagu mobiliseerimas!» ütles isa tõrelevalt.

«Mitte küll mobiliseerimas, aga mehi-naisi arvele võtmas,» parandas Lui naljatades. «Mobiliseerimine toimub siis, kui sõda puhkemas.»

«Tehke, mis teete, aga olge, poisid, ettevaatlikud!» manitses isa.

«Seda me oleme, seda peabki olema, aga ei kõlba ettevaatuse pärast ahju taga istuda,» vastas Lui.

Aeg oli vesteldes kiiresti läinud. Ema tuli ja kutsus lõunale.

Laual olid värsked kartulid, sealihalõiked, kaste, või ja piim, lõpuks tikerberisupp.

Ema jutustas Luile ja isale Kirsti lugu ja sai selle juures Änari peremehe peale väga kurjaks. Ta pani Joosepile südamele Kirsti eest kosta.

«Sul on õigus, ema. Änari Kirsti eest peab kostma,» ütles Lui, «aga ära unusta, et niisuguseid Kirstisid on sajad ja tuhanded, nende kõigi eest peab kostma, nad kurnamisest vabastama.»

«Kas teie neid kõiki jõuate...» kahtles ema.

«Ega me kahekesi,» vastas Lui. «Meiega ühes tuleb kogu töörahvas.»

«Töörahvas on ka väga mitmesugune,» ümises isa. «Ei saa te Kaarlit oma kampa, olgugi et on teie vend!»

«Pole viga!» vastas Lui. «Peale Kaarli on küllalt ärksaid mehi. Kui kord sõjapasun puhub,» lisas ta oma suurt sõna naeratusega pehmendades, «on nad kõik jalul!»

Nüüd käänas Joosep jutu kihluspeole Änaril, suvistepühade ajal, kirjeldas ettevalmistusi peoks, siis külalisi: direktoreid ja maa-suurnikke. Olli sõnade järele rääkis ta ka söömingust-joomingust. («Eesti põllumees sõpradega lõunalauas!») ja kõnedest («Kas meil on õigus maha istuda?») ...

«Ja töörahvas peab orjama, et nad sel kombel võiksid prassida!» lisas Lui isa ja ema poole vaadates.

«Õige asi see küll ei ole!» möönis ema ja ise vangutas väga laitvalt pead.

Joosepil tuli veel meelde rääkida peretütre laskumisest alla tööpere lauda ja ettepanekust veeta külalistega üheskoos (muidugi nende lõbuks!) mõni tund, tantsida ja mängida nendega seltsis.

Siin lausus Lui kõva vandesõna, aga Joosep ütles Helle-Mari kohta:

«Ta samuti üliõpilane kui vennas Lui, muudkui et korporant. Sõitis õue — värvimüts peas... Siiski, vahel käib kõvasti tööl. Minuga kipub vaidlema, aga ma tean, kuidas vastata.»

Et Joosep nii pikalt ja meelsasti peretütre juures peatus, heitis Lui talle piidleva ja kahtlustava pilgu. Joosep tundis seda pilku enesel ja hakkas kärmesti Tooma perekonnast ja siis Tohvri haigusest rääkima.

«Raske on kuulata niisuguseid asju!» ohkas ema.

«Jah, niipalju on teil õigus,» möönis isa tõsiselt, «asjad on üsna hullud. Nii ei tohiks nad jääda! Muudkui, mis te teete, vaadake ette!»

Kui lauast tõusti, ütles Lui:

«Läheme Joosepiga väheks metsa alla.»

«Marju noppima,» lisas Joosep.

«Maasikate aeg on enam-vähem läbi,» ütles ema. «Aga raiesmikul leiate vabarnaid.»

Oli minna kõigest paarsada sammu, siis seisis ees kõrge haava- ja kasemetsa sammastik, haljaid oksi ainult ladvus. Metsaalune oli raagude ja okste räbust koristamata; varsti tuli astuda üle vana jämeda puu pehtivast laibast. Oldi raiesmiku ääres. Kändude ümber olid põõsad võrsunud. Lehestiku vahel roosatasid vabarnad. Vennad maitsesid neid ja astusid edasi. Kändude vahel olid viltuvajunud puuriidad, natuke eemal palgivirn.

«Need siin juba aastat viis mädanemas,» ütles Joosep. «Riigi varandus — keegi ei korista!»

Jõuti laia rohtunud ja sissevajunud külgedega kraavi äärde ja istuti noorte kaskede varju mätastele.

Joosep võttis esimesena sõna. Ta täiendas andmeid Jorsi kui suurniku, hallparuni kohta, rääkis Peedu peremehe ning Olli sõnade järele «sõjasaagist» ja lõpetas tagasihoidlikult:

«Võib-olla on see osalt keelepeks.»

Lui kuulas seda rohukõrt närides kulme kortsutades ja võttis siis sõna, asjalikult ja karmilt:

«Kahtlemata on suurtalus teenimine sulle õpetlik: sa näed lähemalt, kuidas meie hallparun elab ja töölisi kurnab. Mis puutub Änari Jorsi «sõjasaagisse», siis sarnased juhuslikud jooned aitavad veel tõendada, et suurnik ei vali edasijõudmiseks abinõusid. Jorsi «positiivsed» jooned — tema usinus näiteks — on töölise suhtes negatiivsed. Talus võib peremees oma «voorusi» iga päev ja iga tund töölisele demonstreerida. Ettevõtja linnas ei ole oma «voorustega» töölisele nähtav. Meie suurniku kohta võib õigusega tarvitada kulaku nimetust. Muidugi on vene kulakul ja meie kulakul erinevaid jooni — kuivõrd nad on kujunenud erinevais tingimusis. Aga peamised tunnused on ühed ja need-

samad: mõlemate jõukus kasvab palgatöölise ekspluateerimisest, mõlemad püüavad oma piire laiendada, kehvikute maid anastada. Kulaku hingeelu ei ole aga ainult suurnikul, vaid ka paljudel keskmise talundi omanikel, kes püüavad ja ihkavad saada suurnikeks ... Kirstist juba rääkisid. Nüüd teistest sinu kaasteenijaist.»

Joosep kirjeldas neid, mässides rohukõrt ümber sõrme, kirjeldas nende vaateid ja oma suhteid nendega, igaühega neist. Lui kuulas, korts kulme vahel, esitas siin-seal mõne küsimuse, väristas vahel pead. Ainult siis, kui vend rääkis Jussist ja Toomast, kirgastus tema ilme, korts silme vahelt kadus.

«Aadi ja Tiina asjus anna nõu,» ütles Joosep lõpuks ja lisas veel omalt poolt: «Neile on aga praegu raske ligi pääseda.»

«Võid katsuda Aadiga rääkida, temas lugupidamist tema enese vastu äratada,» soovitas Lui. «Ei maksa peale käia, et ta naiks tüdruku, kellest ta enam ei hooli. Tiina seisukord on kehtiva korra juures muidugi raske: sünnitada tuleb kas või põõsa all, ei ole kohta, kuhu annaks imiku, et tööl käia! ... Siis see skeptiline Tohver ... Võitlejat temast ei ole, aga tema vaen hallparunite vastu on midagi väärt. Olli poolehoidu ja usaldust säilita. Ta teab, mis seal hallparuni pesas häärberis sünnib ja seda on vahest sulgi tarvis teada. Jussist võib palju loota, tema juhtimise eest hoolitse eriti, Toomas on kui raskekahur. Tuleb hoolitseda, et ta oleks tugevasti laetud. Peremehega ei maksa vahekorda põhjuseta teravaks ajada. Võitlus pole ju käimas ühe hallparuni, ühe kulaku, Änari Jorsi vastu ...»

«Sul on eemalt vaadates kerge öelda: mitte vahekorda teravaks ajada!» ütles Joosep vahele. «Kui aga peremees mulle ütleb, et tema on minu eest vastutav ja et sellepärast pean hoiduma, et ei räägi oma vaadetest, et ei tee kihutust ...»

«Ütles ta nõnda? ... Ja mis sa vastasid?»

«Ütles! ... Soovitasin lepingut lugeda. Seal seda punkti ei ole.»

«Tegid õieti!» kiitis Lui ja jätkas: «Siis sa kirjutasid ja nüüdsama ka rääkisid vaidlustest peremehega ja

tema tütrega. Mis mõte on nendega vaielda?! Ega sa ometi looda neid oma poole võita, neid ümber pöörata?! . . . Kui see tudengist tütar tuleb vahel ühes tööperega väljale, siis võib see väheteadlikus töölises imetlust ja isegi austust äratada. Sind ei peaks see muidugi hämmastama . . . Suurnike tütred on kõige nooblimas korporatsioonis. Sealt võrsuvad meie seltskonnadaamid, kes ei külva, küll aga lõikavad, elavad sellest, mis töörahvas külvanud. Maksab üldse neist pikemalt rääkida! Oled juba nõnda kaugel, et võid maatöölistele selgeks teha, kes ja kus on tema vaenlane, kellega tal ühte tuleb hoida, missugust poliitikat meie valitsus ajab, kelle kasusid ta kaitseb . . .»

«Kuidas lugemisega on?» küsis Lui vähese vaikimise järel, nagu muuseas. «Materjali on ikka jätkunud?»

Joosep ei vastanud kohe, vangutas korraks pead ja algas viimaks ebakindlalt.

«Üht-teist on olnud. Lõpetasin «Martin Edeni». . .»

«Näed, tead isegi, et öeldakse: Iiden, mitte Eeden,» tähendas Lui naeratades.

«Mind on parandatud.»

«Kes parandas?»

«See tudeng, peretütar,» vastas Joosep häbelikult. «Temaga oli rääkimine selle romaani üle. Ta oli ka seda lugenud.»

«Huvitav!» sõnas Lui ja heitis kahtlustava pilgu venna poole.

«Katsusin lugeda Marxist-Engelsist mõnda kohta, mis sa olid «Valitud teostest» ära märkinud, — liiga raske!»

«Hoiatasin sind, aga sa käisid peale, arvasid, et saad aru. Küllap loeme üheskoos!»

«Siis lugesin veel Adleri «Marxismi — proletaarlist õpetust», Plehhanovi «Sotsiaaldemokraatia taktikat» ja midagi Kautskyst. Aga ma arvan, et see kõik on liiga ühekülgne,» rääkis Joosep, mässides heinakõrt ümber sõrme. «Ma peaks lugema rohkem sääraseid raamatuid, mis annavad üldist haridust. Ega see mul ju suur ei ole!»

Jälle silmitses teda Lui, kulmud madalamale surutud.

«Missuguseid raamatuid sa mõtled? Mis alalt?» küsis ta.

«Ütleme näiteks loodusteadusest, füüsikast, keemiast, ajaloost...»

«Jah, muidugi,» möönis Lui. «Igalt alalt midagi populaarteaduslikku.»

Nüüd, järsku venna poole vaadates, küsis Joosep end kokku võttes:

«Keskkooli kursust ma läbi võtta ei jõuaks?»

Lui vaatas otse hämmastunult venna otsa ja vastas kõheldes:

«Jõuda vahest jõuaksid, see nõuaks aga hulk aastaid. Töö kõrval... aastat kümme... Juhatus on selle juures vajalik... Mina võiksin küll juhatada...»

«Ei maksa?» küsis Joosep pettunult ja ruttas ise kohe lisama: «Jätame selle jutu. Parem loen. Ma sain sealt veel «Tolstoi elu».»

«Vist Rollandi oma?» tähendas Lui ja küsis huvitatult. «Kelle käest said?»

«Peretütar Helle-Mari... tudeng andis,» vastas Joosep häbelikult.

Lui jäi mõtlema.

Vähese vaikuse järel küsis Joosep:

«Kas must sel kombel, vähese haridusega, mingit kasu on?... Meie asjale?»

«Selles ära sa kahtle!» vastas Lui veendunult. «Maal on vähe kindlaid inimesi, tööd on aga palju. Tarvis silmi selgitada, äratada, õhutada, sütitada. Leigus on maa töörahva hulgas veel suur, klassivahedest arusaamine nõrk. Peremehed teevad omalt poolt kõik, et neid tumestada. Organiseerimise tööd praegu avalikult teha ei saa. Tähtis on individuaalne propaganda. Peaasi ei ole vormiline ülikooli ega keskkooligi haridus, vaid selge arusaamine klassivahedest, klassivõitlusest ja kindel hoiak... Tõin sulle mõne raamatu. Võta kaasa. Sügisel, kui Änarilt vabaned, soovitan minna kas või lühemaks ajakski raudteele. Jaama lähedal alevikus elab keegi Siimsoni-nimeline tubli seltsimees, töötab ka raudteel, küllap kuuled. Sellega maksab sul tutvuda. Peedul ehk kohtad Tehvani poega Tõnis Pihlakat, keda ka tunnen. Siin vallas ja naabruseski on aktiivseid seltsimehi vähe, — kes olid, on linnadesse siirdunud.»

«Sa tunned ka kõiki!» imestas Joosep.

Lui ei pannud seda tähelegi, vaid jätkas:

«Ma tean, suvel on talutöö üsna väsitav, aega jääb sul lugemiseks vähe. Puhkus ei ole ülearune. Sinu teadmistes on aga ka palju lünki, neid tuleb aegapidi täita.»

«Eriti puudulikud ja katkendlikud on minu teadmised Nõukogude Liidu kohta,» ütles Joosep vahele.

«Jah, muidugi. Kui ma jõuluks koju tulen, hakkame Kommunistliku Partei ajalugu läbi võtma. Toon selle ajaloo sulle vene keeles.»

Öelnud seda, vaatas Lui käekella ja vangutas pead. Tõusti üles ja mindi kodu poole. Lepiti järgmise kohtamise asjas kokku.

Aga enne õue jõudmist peatas Joosep venna ja küsis tasakesi:

«On meeleolu tõusu märgata?»

«On, kindlasti on!» vastas Lui. «Need, kes vangist vabanenud, ei tuku. Ja nende hulk, kelle tööd pole vangla katkestanud, pole väike. Ametiühinguisse, haigekassadesse — kõikjale on meie mehi valimiste puhkudel sisse tunginud. Olen ennustustes tagasihoidlik, aga väljavaated ei ole üsna tumedad... Edaspidi on mul ehk rohkem öelda.»

Emal oli juba kohv valmis. Istuti veel lauda ja Joosep jutustas nüüd Änari Jorsi võistlusest Kisla Jüriga, enda väikesest võitlusest «korraliku toidu» ning normeeritud tööaja pärast jm.

«Sina oled juba nii kaugel, et võid maatöölisele selgeks teha, kes ja kus tema vaenlane, kellega tal ühte tuleb hoida, missugust poliitikat meie valitsus ajab, kelle kasusid ta kaitseb.»

«Eks ma ole seda teinudki, kui on juhus,» lausus Joosep ja lisas vähese vaikuse järel: «Mul on nõu edaspidi traktoristi kursustele minna. Mõistangi juba rooli käänata ja vagusid ajada. Tarvis aga remontimine põhjalikult ära õppida.»

«Traktoristil on tulevikku,» möönis Lui, tundes nähtavasti headmeelt venna kavatsusest. «Nõukogude Liidus on traktorist tähtsal kohal...»

Kell viis istus Lui rattale ja ema vahtis ka siis veel talle järele, kui ta juba metsa vahel silmist kadunud.

Tund hiljem ütles Joosepki vanemaile hüvasti. Meeles olid tal venna seletused, nõuanded, eriti aga laitvad sõnad naiskorporantide kohta, kelle hulka kuulus ka Helle-Mari. Kui vend veel teaks kõike...

XXIV

HEINATEO LÕPUL

Heinategu muutus igapäevaseks, aga mitte kergemaks. Väsitav oli see olnud algusest saadik, iseäranis neil päevil, kui peremees ise oli ka väljal, jälgis kupja pilguga meeste ja naiste tööd ja andis neile oma rühmamisega eeskuju.

Helle-Mari käis järjest lool. Ta ei töötanud küll nagu palgalised, ajas vahel ühe ja teisega juttu. See näis talle õiguse andvat ka Joosepiga rääkida. Aine valis ikka tema, Helle-Mari, ja võimalikult kerge, nii et vaidlust ei tekiks.

Lähenedes jälle kord Joosepile, algas ta asjalikult ja tõsiselt:

«Rääkisin Tiinaga. Läks korda teda mõnevõrra lohutada ja julgustada, et ta ei talitaks nagu Grete «Faustis». (Joosep ei teadnud, kes on Grete ja mis on «Faust», aga Helle-Mari ei andnud praegu aega seda küsida.) Aadiga ei ole kerge. Poiss mõtleb aina nautimisele siin maailmas. Kohustusi ta ei taha tunnistada... Nii need inimesed on!... Eks rääkige ise oma ametivennaga!»

Sõna «ametivend» oli kiusavalt öeldud ja ärritas Joosepit. Lähenesid teised kaarutajad, ta ei saanud vastata.

Helle-Mari oli vist tema näost ärritust märganud ja poole tunni pärast, kui ta jälle Joosepi kõrvale juhtus, ütles ta lepitust otsivalt:

«Andestage, ma vist solvasin teie... teie seisust, teie klassi, või kuidas seda öelda.»

«Igatahes avaldasite oma kõrge kõlblusega klassi vaadet!» sai talle Joosep vastata. Siis lähenes jälle teisi.

Uuesti Joosepile lähedale sattudes algas Helle-Mari leebelt:

«On häid inimesi siin- ja sealpool, halbu ja kõlvatuid samuti. Kui loete mind kodanlaste klassi — mina selle klassi eest ei vastuta! Vaevalt iseenda eest, ja võib-olla sedagi mitte igakord.»

Ta mõistis selle juures kui süüdlane laps andestust anuvalt Joosepi otsa vaadata.

«Tahate öelda: häid inimesi on isandate ja orjade hulgas?» küsis Joosep. «Võtame näiteks Kirsti, kes peaaegu ilma palgata ja väga suure hoolega oma isandat orjab, iga loomagi vastu lahke on, — keda te võite oma klassist tema kõrvale seada?»

Teised tulid lähemale. Vaidlus jäigi pooleli.

Kui Aadi ühel õhtul trepiastmel istus, «bajaan» kõrval, klahvid kokku surutud, tuli Joosep söögitoast ja istus sinnasamma.

«Nii et mõtlete ikka minna või?» küsis ta paberossi süüdates.

«Mina juba ei lase enesele ei tea mis öelda!» vastas Aadi iseteadvalt. «Mul veel asi! Nagu ma mujal teenistust ei leia!»

«Iseteadvust peab meil tööinimestel olema,» möönis Joosep. «Ja autunnet. Nii et keegi meile midagi ette ei võiks heita . . .»

«Kurat, mulle tuleb keegi midagi ette heitma! Kas ma karjapoiss olen!»

«Karjapoiss võib ka väga aus ja tubli olla. Aga meieealistelgi võib vahel juhtuda, et astume mõne sammu, mis pärast . . . mis parandamist nõuab.» Vähese vaikuse järel lisas Joosep üsna tasa: «See vahekord Tiinaga katsuge kuidagi nii korraldada, et teile keegi etteheidet ei võiks teha.»

«Mis kuradi vahekord!» vastas Aadi pead üles visates. «Tüdruk viskab ennast igale poisile kaela — pärast veel mina süüdi! Ma võtku ta ära! . . . Ei tule mõttessegi!»

«Muidugi, kui inimene enam ei meeldi . . .» möönis Joosep. «Aga siis tuleb Tiina ja tema lapse eest hoolitseda.»

«Ma hakaku võõrast perekonda toitma! Ehee! See number ei lähe minu juures läbi!»

«Kui te olete aga perekonna soetanud?»

Aadi ei vastanud.

«Meile, sulastele heidab see varju, kui me sel kombel tüdrukuid ilma peale jätame,» ütles jälle Joosep, ja üsna karmilt.

«Sulane olen ainult praegu. Eluajaks ei tarvitse ma selleks jääda ega jäägi!» hooples Aadi, tõusis, võttis pilli ja astus mõne sammu, aga pöördus siis Joosepi poole ja sõnus suurmeelselt: «Ma võin talle ju mõnikümmend krooni anda. Aga siis jätku ta mu hing rahule.»

«Olete suurem lurjus, kui ma arvasin!» lausus nüüd Joosep põlglikult.

«Ettevaatlikumalt!» ähvardas Aadi. «Ma võin teid homme päev pokri saata! Teie värv on igaühel teada!» ütles ja eemaldus kõrgilt.

Püsisid järjest soodsad heinateo ilmad. Joosep muldas hommikuti juurvilja, naised kõplasid seda või kitkusid umbrohtu. Kui aga oli kuiva loogu, siis koondati kõik jõud selle koristamisele.

Kahe ristikuvälja järel võeti kultuurheinamaad käsile ja siis viimaks oli päevakorral mõne kilomeetri taha jõeluhta minek, kuid sinna juba haljaste, pinnitud vikatitega. Niidumasinaga niitmiseks oli see heinamaa liiga pehme. Käidi seal esiti kaks päeva niitmas; mindi hommikul vara, tuldi õhtul hilja, lõuna oli kaasas. Siis hakati lool käima; selle töö juures ei puudunud ka Helle-Mari. Juhtunud kord juurde, kui Joosep joomiseks mannergu võttis, ütles ta väga koduselt tõreldes:

«Et te mul külma vett ei joo!»

Ta näitas Joosepile oma villis pihkusid ja päikesest põletatud käsivarsi, mis olid markisettpluusi lühikestest käistest katmata. Ta laskis Joosepil vaadelda oma saledat keha, mis oli vaevalt põlvini kaetud õhukese kleidiga. Ta nägi, et Joosepi silmad ei suuda varjata palavat ihalemist, aga ta ise ei olnud jahedam.

Kui kolmanda päeva õhtul puruväsinult koju tuldud, ütles ta söögilauas kurtvalt:

«Nii et see ilus heinatöö on lõpetatud!»

Tohver vastas talle mõruda lahkusega ja vangutas pead:

«Oh, tütreke, nüüd see raskem osa alles algab.»

Ja nii see oligi. Hommikul rakendati hobused kahe vankri ette, kinnitati vankritele sittredelid ja sõideti kõige kaugemate ristikurõukude juurde. Üht koormat hakkasid tegema peremees ja Aadi, teist Joosep ja Toomas. Ühe koorma juures oli Aino, teise juures Tooma naine riisumas. Koormad veeresid õue ja sealt küüni laiadest väravatest sisse. Seal pilluti heinad hangudega seina lähedale. Anna ja karjapoisi ema olid heinu vastu võtmas, seina äärde kandmas ja kinni sõtkumas. Esiti oli see neil üsna kerge. Kui aga mõne koorma järel lademed tõusid, oli nende peal liikumine nagu nõtkel soopinnal raske ja väsitav. Koormaid ei saanud enam seina lähedale ajada, heinu tuli sülega või hangudega sinna kanda. Seina äärde tõusis kõrgem terrass, sellest eemale madalam, kaugemal veel madalam. Heinu tuli ühelt terrassilt teisele tõsta, kutsuti Olli ja Tohvergi siia abiks küüni otsa katuseni täitma.

Aadi ja Toomas tõendasid, et koorma tegemine pole kerge. Koorem peab ilus, neljanurgeline tulema, mitte ühelt poolt laiem kui teiselt poolt. Muidu võib veel ümbergi langeda. Koormale tõstjad valasid higi. Toomas tõendas, et koorma köitmine olevat sama raske kui nooda vedamine, kui see kalu äärteni täis.

Lõuna ajal nõudsid Anna ja karjapoisi ema, et küüni veel üks paar vastuvõtjaid saadetaks. Ei aidanud, peremees saatis Olli meierit ja tema naist abiks paluma.

Helle-Marist kuulis Joosep, et ta perenaist köögis abistavat. Ainult söögilauas oli teda vahel näha. Siin nägi Joosep tema pilku sageli enesel viibivat, aga kõnelust nende vahel ei tekkinud. Helle-Maril näis midagi südamel olevat.

Järgmine päev kulus veel küüni katuseni täitmiseks. Siis algas kuhjade loomine.

Laupäeva õhtuks oldi tööga lõpul. Oldi ka otse rammestunud.

Mehed ja naised läksid kanali heinatolmu maha pesema ja särgist pebreprügi välja raputama. Mehed sumasid ühel pool silda, naised sulistasid ja kiljusid teisel pool.

Olli oli juba lõuna ajal ennustanud, et suure ja ränga

töö lõpetajaile kaetakse laud natuke paremini, et ei puudu isegi «riigivanem».

Tõepoolest, õhtul oli «riigivanem» keset lauda ja toit oli parem harilikust. Asjata ootas Joosep peretütre ilmumist laua otsa.

Ka Annat polnud näha.

Täideti klaasid ja Tohver lausus sõbralikult, aga ühtlasi sapiselt:

«Noh Aadi, eks ole, esimene klahv peremehe terviseks? Et ta võiks rohkem lehmi pidada, piimast, võist rohkem teenida!»

«Mis kurat see mulle puutub!» urises Aadi.

Vaevalt oli esimene naps joodud — Kirsti oli vaevalt huuled külge pannud — ja soolast peale hammustatud, kui kuuldi autot õue kihutavat.

«No kes kurat see!» hüüdis karjapoiss ja tormas ema keelust hoolimata õue. Varsti tuli Juss võiduka teatega, mida kõvasti kuulutas:

«Väimees-poeg! Suur-Tõll ise! . . . Piison!»

Küllap ta oli suurtelt neid nimetusi kuulnud. Muidugi oli omaperel selle külalise tulek aegsasti teada, egas muidu paremaid roogi poleks valmistatud.

Ema noomis poega jämedate sõnade pärast, aga vahva poiss vastas jonnakalt:

«Egas mina ole teda selleks ristinud! Ja egas mul isiklikult tema vastu midagi ole! Võime meiegi tema tõttu täna õhtul natuke paremini kõhtu täita!»

Joosep vaikis tusaselt.

«Nii et Aadit ootab täna õhtu orjus!» ohkas Tohver.

«Mis kuradi orjus!» kurjustas Aadi.

«Noh, kutsutakse külalise auks-rõõmuks lõõtsa tõmbama,» jätkas Tohver.

«Küllap talle selle eest külalise laualt midagi langeb!» ütles Olli.

Aadi lõi noa ja kahvli kolksudes lauale ja väljus.

Joosep nägi õue minnes rohelist autot, ja see ärritas teda kui rahajõmmi nähtav sümbol. Juba kavatses ta teele kõndima minna, kas või kümme kilomeetrit Änarist eemale, kui tuli Olli ja tõi värskeid lehti. Joosep hakkas lugema.

«Läbirääkimised Moskvas ikka veel surnud punk-

til...» Enesestki mõista! «Ületamatud lahkuminekud!... Danzigi ümber suureneb sõja oht. Kumbki pool peab linna omaks. Sõjata selle linna saatust ei otsustata...»

Nii! Mis on mulle mõni roheline auto või mõni rahajõmm oma mõrsjaga! hooples Joosep endamisi. On tähtsamaid ja suuremaid asju!... Küllap see hundi pilguga Hitler õgib Danzigi. Ega muud, kui hakkab sealt edasigi murdma! Siiapoole?... Vaevalt lastakse tal tulla!... Selle kohta on veel kellelgi sõnake öelda.»

See oli kõik väga tähtis, aga varsti tegeles Joosep jälle Helle-Mariga...

Ta riietus lahti, heitis voodisse, võttis kätte Tolstoi «Ülestõusmise», aga uinus varsti — heinatöö väsimus võitis.

XXV

SIMMANIL

Siin ümberkaudu olid harvad talud. Joosep oli neist igaühest kuulnud, tundis mõnest talust peremeest, mõnest sulast; viimastest enamasti nõrgajõulisi, keda meiereisse piima tooma või Änarile muud asja õiendama saadetud.

Roheline auto ei andnud täna enam talle rahu.

Ennelõunase aja veetis ta veel kuidagi «Ülestõusmist» lugedes, aga siis otsustas ta kuhugi minna. Aadi teadete järele pidi täna Palul simman olema. Ta ise lubas mujale minna.

Joosep ei olnud simmanimees, aga ta võttis ette minna Palule, et siitnurga rahvast näha, aga peaasi: olla eemal rohelisest autost.

Palu oli suure, kuid harva küla ääres, metsa serval, kilomeetrit neli Änarist eemal.

Läinud matk maad, nägi Joosep juba teel mõnd pühapäeva-rõivis noort Palu poole liikumas. Et ta aeglaselt, ruttamata sammus, siis jõuti talle järele ja mindi mööda, talle kui tundmatule uurivat pilku heites.

Viimaks astus tema kõrvale lüheldast kasvu noormees (siiski mitte alla kolmekümne), ilmatulaia äärega

must kübar peas, jäme okslik kadakane kepp käes. Ta tervitas Joosepit, lehvitades laialt kaabut. Joosep tundis teda: too oli suur seltsitegelane, «poliitikamees», deklameerija, kuid selle kõrval ka näitejuht, näitleja ja passpasuna puhuja, ameti poolest rätsep, aga mõistis ka maalritööd. Tema nimi oli Aadam Leht, aga teda hüüti Õlipuuleheks ja direktoriks. Joosep teadis, et ta on veesegaja, «lepitab» peremehi töölistega, pidades ennast töölisklassi esindajaks.

«Kui te mulle praegu suitsu pakuks, ma ei lükkaks mitte tagasi!» Nii algas ta pidulikult.

Paberossid süüdatud, mindi edasi, ja Õlipuuleht hakkas pärima, kus Joosep teenib, kas seltsielust osa võtab, kas poliitikat teeb, kas loeb palju või kurameerib? Ta ise ütles lugevat üht imeilusat romaani, pealkirjaga «Messiina pruut»; soovitas seda tungivalt Joosepilgi lugeda.

Ta tunnistas, et oli tee ääres sõbra pool käinud ja seal siis tehtud väikesed «stribitskid».

«Samagonist Palul puudu ei tule,» rääkis Õlipuuleht. «Peremehel enesel metsa varjus vabrik. Et kaup hästi läheks, lubab ta oma talus rahval koos käia. Nii et seal on keelekastet, keni neide ja pussnuge! Teed esimestega tegemist, siis saad hõlpsasti teistegi kõditust ribide vahel tunda. See kuulub meie seltskonnaellu!»

Edasi jutustas Õlipuuleht, et ta käinud kevadel pealinnas, vaadanud riigiteatrit ja külastanud siis ka muuseas presidenti, tehes talle ettekande maatarahva, üldse maaproletariaadi olukorrast. Teinud terve rea ettepanekuid väikemaapidajate, saunikute, popsnikkude ja tööliste olukorra parandamiseks ja maaelu kultuuri tõstmiseks. President kuulanud teda suure huviga ja lubanud lahkesti seda kõike arvesse võtta; ohanud selle juures ja öelnud: «Kui ma seda kõike varem oleksin teadnud.»

Joosep tundis Õlipuulehe luulevõimet, ei hakanud talle vastu rääkima.

Mindi tükk maad vaikides. Kahel pool teed olid suivilja väljad, mitmes haljuse varjundis. Siin-seal oli juba rukis paatjas ja küps.

«Eh, kui vaatad seda ilusat isamaad, eriti suvel, siis

unustad kõik klassi- ja muud väikesed vahed!» algas Õlipuuleht sulades. «Tunned, et oleme kõik ü k s rahvas! Unustatud on kahjuks ilus sõna: suguvend! Nii peaksime jälle ütlema üksteisele, kes me ka maise seisukorra poolest oleme! Hiljuti deklameerisin Kaitseliidu peol «Mu vennad, ärge riielge!» Oo, te oleks pidanud seda kuulma! Pärast astus üks vana kulupea peremees minu juurde või astusin mina tema juurde — ükskõik! — ja ta ütles mulle: «Oleme kõik ühed eesti vennad!» Mullu istusin lõikuspidul peremeestega ühes lauas — laulsime aina ühe isamaalaulu teise järel, ei mingeid klassivahesid!»

«Tegite need oma deklameerimisega olematuks!»

«Deklameerisin muidugi — see oli programmis. Aga söögi eest ei tulnud mul maksta ja nad pidasid mind täiesti omasuguseks!»

«Raske uskuda!» naljatas Joosep.

«Nii tõesti kui mul see kadakane kepp käes!» kinnitas Õlipuuleht pühalikult. «Nende nägudest võis seda selgesti lugeda!»

Nad olid kõneldes tänavale käändunud ja astusid suurest rõhtlattidest väravast lagedasse, kolmest küljest hoonetega piiratud õue. Hooned polnud uued ega nägusad. Kolme-nelja kaupa seisis õueaia ääres vestlevaid poisse ja tüdrukuid. Õlipuuleht lehvitas neile oma laia äärega kaabut ja ühines nendega.

Suure rehealuse kahe poolega hõbehalliks luitunud väravad olid ristselili lahti, savipõrand puhtaks pühitud. Seinte ääres istus pikkadel pinkidel noormehi ja neide, ka mõned keskealised ja vanemad naised hulgas. Mõned paarid käisid ringi, värava kõrval seisis salk poisikesi, nurgas näpeldi kannelt.

Lähenes Õlipuuleht ja hüüdis:

«Kolmas kell ja algab kohe!» ning plaksutas käsi.

Kannel hakkas valsi taktis tinisema ja paarid tiirlema. Joosepki valis enesele neidude hulgast kellegi, õigust öelda: võttis kedagi valimata ja andus keerutusele, kuigi innu ja hoota. Ta tegi ühega vaid paar tiiru, võttis siis teise ja selle järel kolmandagi. Kolmas neid, keda ta tantsitas, oli lüheldast kasvu, aga sihvakas ja nägus, elav ja selle tõttu veetlev. Ta nimetas

end Ehaks, kiitis Joosepit kui head tantsijat ja küsis, kust ta pärit, et teda siin veel kordagi pole näha olnud. Ta vaatas kõneldes Joosepile võluvalt silmi ja ütles kohe, et palub teda tantsima, niipea kui tuleb naiste valik.

Vaheajal läks Joosep õue. Päike oli juba rehe katuse varjus. Sirelipõõsa all vanal kastil oli küürakas mees paberossimüügi avanud, aganikus öeldi samagonilett olevat.

Õlipuuleht tuligi sealt, kaabu kuklas, ja deklameeris kõvasti:

«Kus iial pidu peetakse,
Seal näha võite mind.»

Leidus noormeeste hulgas ka üks Joosepile tuttav sulane, keda hüüti Müüri Aaduks. Ta oli pärit Müüri popsikohalt. Joosep teadis, et ta on arenenud inimene, aga hoidub aktiivsusest, aina loeb. See punetavate silmega, kollaste vurrudega kõhna näoga noormees oli väga rõõmus, et Joosepit kohtas, ja küsis kohe, peaga rehealuse poole viibates ja mõrudalt muheledes:

«Noh, mis te ütlete?»

«Mis seal öelda!» mühatas Joosep. «Rehealune, see on meie oludes töörahva klubi, kannel meie orkester, tantsukeerutus ainuke meelelahutus.»

Mindi rehe alla, ja seal ringi kõndides, istujaid ning kõndijaid vaadeldes jätkas Müüri Aadu nagu siiatuleku õigustuseks:

«Sai täna jälle loetud, nii et silmad kirjud.»

«Milleks nii palju loete?» küsis Joosep.

«Kuidas milleks? . . . Eks selleks, et kõiki ilma asju teada saada!» vaidles Aadu.

«Milleks teada saada?» pinnis Joosep.

«Inimesel on tahtmine kõike teada, janu teaduse järele, ja siis ta omandab teadmisi.»

«Me ei söö ometi söömise pärast,» vastas Joosep. «Sööme, et jõudu saada ja seda kasutada.»

«Teadmisi omandan ma teadmise pärast, mitte et neid kasutada,» vastas Aadu väga tõsiselt.

«Meie vaated lähevad selles asjas lahku,» ütles Joosep.

«Suuresti ... Nii et uhame tantsu, kuni väsime, ja läheme koju, et jälle lugeda,» ütles Aadu, pöördus kõrvale ja tegi ühe neiu ees vildaka kummarduse.

Kannel tinises, noored paarid tiirlesid, Joosepki lülitus tiirlevasse ringi.

Kui ta jälle õue läks, tuli aganiku poolt vaaruval sammul noormees, tõmmud salgud niiskel otsmikul, pilk ekslev. Ta vahtis Joosepit ja hüüdis lähemale tuigerdades:

«Kurat, see jo Kruusvall! Kas teeme üks priske revolutsioon? Sa seda asja tunned! Ei noh, sul oli tuline õigus, aga näe, pistsid su pokri! Pole viga, võtame napsi ja teeme veel mitugi revolutsiooni!»

Joosep tõmbus tagasi rehe alla. Algas ringmäng tantsuga, kus heledajuukseline Eha mitmel puhul Joosepi enesele kaaslaseks kutsus.

Vaheajal vaatas Õlipuuleht väravast sisse, tuli kord Joosepi juurde ja hakkas, teda käevangu võttes, kõvasti rääkima:

«Siiski, «ühte laulu tahaks laulda», mida k õ i k kuuleksid ja kuulaksid. Ja see ei peaks olema: «Rinnaga murrame teed» ...» Ta võttis seejuures väga sõjaka seisundi, nii et sellega tähelepanu äratas. Et Joosep ei vastanud, jätkas ta ise:

«Ei! Minu lipukiri on alati: «Hellad vennad, astkem kokku!»»

Õues kohtas Joosep Müüri Aadut. Too kaebas: «Igavavõitu! Ei saanud teisiti, tegin ka omad napsid ... Kuradi kõva samagon!»

Kui hämardus, riputati tala külge tuhmi lambiga latern ja tants läks aganiku einelaua tõttu suurema hooga. Noormehed leidsid enestele juba püsivamaid kaaslasi, käidi nendega õues ja üsna kaugel tänavas. Mõnegi neiu pärast oli võistlus käimas. Ehal näiteks ei lastud tantsu ajal hingegi tõmmata.

Kui Joosep ühe tantsu järel jälle higi pühkides õue astus, läheneș talle keegi viisakalt riides keskmist kasvu noormees reipal sammul, kergitas oma sonimütsi, võttis seisaku ja ilme kui noor soldat ülema ees, palus kogeldes luba tülitada ja nimetas oma nime, millest Joosep hästi aru ei saanud. Ta ei oodanud siin muud

kui tülitamist, aga see noormees, elava pilguga, südilt anuva ilmega peletas tema eelarvamuse ja ta lausus julgustavalt:

«Tantsust küllalt? ... Eks räägime!»

Noormees algas kohmetult: tal ei olevat midagi asja, tahtvat ainult tutvuda ühegagi «niisugustest» ... Küsitledes sai Joosep teada, et noormees on lesenaise ainus poeg, teenib siit mõni kilomeeter eemal sulasena. Nimi olevat Kõo, Kõo Aarand. Isa olnud suur raamatusõber, põdenud kaua. Eesnimi olevatki isa leiutatud, võõrale vist esiti liiga algupärane.

«Lugenud olen ma rohkesti, aga sellest on vähe...» rääkis noormees. «Kui loed ajalehtedest ja kuuled, mis lähemal ja kaugemal sünnib ...»

Joosep aimas korralt, mis selles mitte just kehaliselt tugeva, aga kõrge pingega noormehe hinges hõõgub.

Edasi-tagasi kõndides räägiti, nagu kardetaks aega kaotada, sulaseelust taludes, peremeestest, Danzigist, valitsuse tegevusest, kodadest, töörahva üritustest ja loetust ... Räägiti nii, nagu oleks oldud juba ammu tuttavad ja nüüd üle kaua aja teineteist kohatud.

See oli Kõo, kes vaatas taskukella ja ütles, et peab lahkuma. Üldse ei hoolivat ta simmaneist suuremat, aga et pühapäeva õhtul kuhugi minna ...

Joosep juhatas, kus on Änari ja kutsus Kõo mõnikord enese poole.

Jätnud hüvasti ja läinud mõne sammu, pöördus noormees tagasi ja hoiatas Joosepit: siin ei sallitavat võõra nurga mehi, kellel pealegi õrnema soo juures edu ...

Joosep tänas lõbusalt naeratades.

Simmanist oli tal küll villand, aga ta ei tahtnud nüüd lahkuda jonni pärast.

Oli juba üsna hämar, kui Eha tema jälle kord tantsima kutsus, talle lähemalt oma teenistuskohta juhatas ja palus korraks sinna sisse astuda. Enesestki mõista laupäeva õhtul või pühapäeval. Ta kutsus Joosepi enesega õue ja kõndis temaga väravast välja, tänava käänakuni. Alles seal avaldas ta oma kavatsuse: Müüri Aadu toob Joosepi mütsi ja kepi siia, ja siis mingu Joosep minema, muidu lendavat talle lahkumisel varjatud

kohast kivid ja kaikad. Aadu tuligi varsti, soni ühes, kepp teises käes. Joosep nõustus lahkuma.

«Kui poisid minult küsivad, kuhu jäi see võõras,» ütles nüüd Eha, siis ma vastan neile: «See võõras mees meeldis mulle ja ma päästsin tema — saatsin minema.»

See oli nii siiralt öeldud, et Joosep naeratades tänas. Ta läks kodu poole segases meeleolus. Et noortel inimestel on võimalik kokku tulla ainult simmanile, tantsu «uhtma», pealegi samagonivabrikandi tallu, — see ei läinud tal meelest.

Heleda kiirena oli aga simmani sumast jäänud meelde Kõo Aarand ja süütult vallatu Ehagi. Viimasel oli siiski Joosepi südames vähe ruumi. Suurema osa südamest oli hõivanud keegi teine.

Jõudnud Änarile, vaatas Joosep ennekõike karjaõue aia äärde. Rohelist autot, rahajõmmi sümbolit, ei olnud enam seal. Õu oli sellest puhas. Joosepil oli kergem hingata.

XXVI

ROMANTIKA JAHIL

Roheline auto oli pühapäeva õhtul varakult ära sõitnud.

Järgmisel õhtul kutsus Jorss naise ja tütre jälle korraks perekondlikule nõupidamisele. Koguneti ehavalgel saali, kus oli juba üsna hämar. Nägusid tumedate värvidega maalitud piltidel polnud enam näha, rohelise plüüšiga pealistatud toolid ja sohvagi mustasid. Helle-Mari istus suletud pianiino ette, ema diivanile, Jorss ümara laua juurde, nii et mõlema naise nägu, niipalju kui hämarus seda lubas, näha võis.

«Helle-Mari ei pannud sõrmegi klaveri külge, kui peigmees oli siin!» algas ema nurisedes.

«Ei olnud tuju!» vastas tütar, kes oli ka praegu tujuta.

«Taevake, kas siis tuju järele võid sa peigmeest nii või teisiti vastu võtta!» kaebas ema.

«Jah, teisiti oleks pidanud sa küll oma peigmehe vastu olema!» sõnus nüüd ka isa tütrele ja ohkas.

«Ta viimaks ei tulegi enam, kui sa nõnda!» ütles ema ja ohkas ka.
«Küll ta tuleb!» ütles Helle-Mari hooletult.
Tekkis vaikus.
«Kas sa rääkisid temaga raha asjus ja mis üldse tarvis?» küsis ema Jorsilt.
«Mis raha asjus?»
«Noh, võlgade asjas ikka! Et need korras oleks ja keegi kaela ei tuleks.»
«Olen kümned korrad rääkinud, aga mis see minu rääkimine üksi! . . . Räägin — ta aina nohiseb! . . . Küll aga andis korra mõista, nagu ei oleks Helle-Mariga asi päris kindel. (Nüüd kurjalt tütre poole vaadates.) Asi ei olevat nagu sinu poolest kindel?»
Helle-Mari tõstis pea järsu nõksuga, tõstis kulmud, nii et kortsud otsmikule ilmusid, ja küsis jonnakalt:
«Ütles ta seda?»
«Andis mõista! . . . Nii et kuidas sellega õieti on?» päris isa väga tõsiselt. «Niisuguses asjas ei või naljatada! Ei või!»
Helle-Mari kehitas õlgu, laotas käsi, vahtis lae poole.
«Võiksid tema vastu igatahes lahkem olla!» noomis isa uuesti. «Niisugust peigmeest ei või ninaga pilduda.»
Ema täiendas seda:
«Sa annad lahkudes talle ainult käe! . . . Oleks võinud lasta ikkagi suudelda! Ta ometi peigmees! Ja missugune!»
«Kui hakatakse korraga võlgu sisse nõudma?!» ähvardas isa. «Tahad, et Änaril oksjonihaamer kolksuks?»
«Olen talle öelnud: see suvi olgu mul vaba!» vastas tütar tõrksalt. «Mingit arusaamatust meie vahel ei ole olnud!»
Aga isale oli sellest vähe. Ta jätkas noomitust:
«On vaja kohe arusaamatust sõnades! Üks pilk ütleb mõnikord enam kui pikad kõned!»
«Ah nii, et «silmategemine»,» taipas nüüd tütar. «Seda keelt ei ole me tarvitanud, mina vähemalt mitte.»
Isa lõi lootusetult käega. Ema ohkas ja meenutas:
«Tal ikkagi oma talu, linnas majad, oma majapidamine, teenijad, auto — või sul ametisse tarvis astuda!»
«Milleks ma's õpin?» jonnis Helle-Mari.

«Kuidas muidu saab ülikoolis olla? Aga ametisse astub see, kellel palka vaja teenida,» rääkis ema õpetlikult ja väärikalt. «Sinul ei kõlbagi mõne vaese tüdruku eest kohta ära võtta! Tööd on linnas praegusel ajal vähem kui tegijaid!»

«Mullu sui sõitis Poldi . . .» algas isa.

«Jäta see jäle nimi!» hüüdis Helle-Mari põlastavalt.

Isa raputas ohates pead ja algas uuesti:

«Mullu sui seisis Pol . . . Leopoldi roheline auto pea iga laupäeva öösel meie õues. Nüüd tuli esimest korda pärast kihluspidu. Kui mitu korda pidin teda nüüd kutsuma, enne kui tuli? Ütles ikka, kas auto rikkes, tervis sant või hädalist tööd palju . . . Ja mis sest tulekustki suuremat kasu, kui Helle-Mari on nagu keller.»

«Ega muud, kui leiab mõne teise!» halas ema tasakesi.

«Kihluspidu on ometi peetud,» sõnus Helle-Mari pilkavalt.

«Mis see! Laulatuski ei seo igakord!» kurtis isa.

«Nii et kuidas siis?» küsis ema, tütre ja Jorsi poole vaadates.

«Olen öelnud: sügisel! . . . See on kõik!» ütles Helle-Mari ja läks rõdule.

«Mina ei mõista ka enam midagi!» sõnus Jorss lohutamatult.

«Mis selle Toivoga peaks olema, et tema juba ükskord koju ei tule!» rääkis ema murelikult. «Kaua's ikka ilma mööda ümber kolab!»

«Muidu võiks ta kas või kümme aastat ilma mööda kolada, aga see kolamine nõuab roppu raha!» pahandas isa.

«Ega ta ometi jooma pole hakanud?!» kaebles ema. «Soome on küll karske maa . . .»

«Salajoomise maa!»

«Jumal küll, kui palju muresid!» ohkas ema südamepõhjast.

Ja vähe aja pärast salapäraselt:

«Mis selle Tiina-libuga saab? . . . Egas ma niisugust tüdrukut enam oma majas või pidada!»

«Eks ta lähe vanemate juurde. Tal olla need kusagil.»

«Vaesed muidugi? . . . Egas jõuka inimese laps nõnda lase minna! . . . Sa arvad's ikka, et Aadi?»

«Niisuguse asjaga saab iga poiss hakkama, kui tüdrukul kõik uksed valla.»

«Nii et Aadi ikka ära ei lähe?»

«Eks sa näind, kuidas ta meile laupäeva õhtul bajaani tõmbas! Sai süüa-juua kui oma inimene — kus tal parem!»

«See kommunisti-raisk sõbrustab nagu Olliga!» pahandas perenaine. «Ega muud, kui rikub selle mu ausa tüdruku ära. Tõrksamaks on Olli selle sulase mõjul nagunii läinud. Kui ka veel nii nagu Tiina . . .»

«Mis kurat mina seal teha võin!» urahtas Jorss, tõusis ja väljus.

Ta pidi sel õhtul preili Käo juurest troosti otsima.

«Elu on talumatult proosalik,» kirjutas Helle-Mari selsamal õhtul omas toas lambivalgel sõbratar Senta Ruulile. «Elu on rusuvalt romantikavaene! Minu viimane vaba suvi, vaevaga «Poldilt» (!) ja vanematelt välja kaubeldud! Vaba, aga milleks? Et igavust tunda? Et igavuse pärast hakata kas või tööd murdma ja higi (vabanda!) valama? Hirmus!

Elu peaks olema kui õilsa aroomiga kallis vein, mida rüüpame kuldsest peekrist, mis kõditab keelt ja kurgulage, mis loorib igapäevsust unistuste hõbedase vinaga.

Nii ta peaks olema. Aga ta on kui moralistide poolt destilleeritud vesi, mida me januta peame jooma.

Aeg aga lendab ja oma viimase vaba suve igast hetkest on mul kahju!

Saatus näib mind siiski õrritavat sõõmukese romantilise elamuse pakkumisega. Karikas on mu ees. Sirutan käe selle võtmiseks, ei häbene, et käitun kui janunev kõrberändur. Ei ole siiski veel rüübanud.

Arvad, et mõni prints on mu silmapiirile ilmunud? Eksid. Minu unistuste objekt pole prints ega aadlivõsu, ei lakitud kodanlik väleda keelega kavaler ega mõni vaimne geenius, vaid — hirmus öelda! — lihtne talupoiss, minu isa sulane.

Muidugi lööd nüüd hämmastunult käed kokku ja pead mind pisut põrunuks. Seda ma ehk olengi. Eks ole ometi kõik armunud enam-vähem põrunud? Muidu

poleks asjal vähimatki hurma. Kaine inimene pole armunu ega armunu kaine.

Nii jah, Sentakene, sinu tütrekesel* on romantiline seiklus käimas, kuigi veel kõige süütumas, nii-öelda platoonilises algstaadiumis.

Sa arvad, et talupoisiga, sulasega on asi imekerge, pole tarvis pikka rida igatsuste öid ega ilmatu hulka paljutähendavaid pilke, ainult veetlev naeratus, selge märguanne, hämar õhtu või öö, ja õnn on su käte vahel? Jah, kui mu Hektor oleks mõni harilik künnipoiss, mõni tavaline vikativehkija või õilsa hingega hädavares! Ta on — jällegi hirmus öelda! — kodanliku korra kukutaja, kehtiva korra aluste õõnestaja, kõigi «vereimejate» verivaenlane, võitluse tules proovitud revolutsionäär, kuigi praegu nähtavasti puhkeaega pidamas. Igatahes püüan ma tema võitlusindu vaibutada. Tõmmaku hinge, elagu, ja kui jälle revolutsiooni registrid lahti käristatakse, eks siis löögu sekka.

Et teda, oma viimase vaba suve unistuste printsi sagedamini näha, temaga mõni pilk ja sõna vahetada — see areneb küll iga kord maailmavaadete klaarimiseks! — selleks pean, mõtle ometi, põllul ja niidul käima, tööd tegema, higi (!) valama. Pidin isegi sõnnikut vedama, ja vähe puudus, et kastmisekombe juures oleksime peaaegu (ometi viimaks!) suudelnud. Selleks on küll ka seljaku harjal ehavalgel istudes ja teel kõndideski võimalusi olnud, aga ta sindrinahk, punase pargiga läbi pargitud, on niisuguseis asjus lausa tola! Meeles on tal alatasa klassivõitlus, klassivahed, revolutsioon ja muu säärane kraam — kuidas võib sinna mahtuda romantiline seiklus?! Siiski, külm ta minu vastu ei ole, oh ei!

Hamsuni noorema põlve teostes räägitakse säärastest romantilistest seiklustest. Kahjuks pole neid teoseid mul käepärast, ehk leiaksin neist kasulikke näpunäiteid. Esialgu pean oma kogemustega läbi ajama. Linnas jätkus neist. Seal olid kavalerid kui kiimad kassid. Oli ainult tarvis uks lukust lahti jätta. Lukuski uksest murti vahel sisse. Aga siin — jäta uks laiali lahti, meelita

---

* Korporatsiooni kombe kohaselt oli Senta Ruul Helle-Mari ema.

sisse, pane kõik võlud maksma — ei mõisteta tähelegi panna! ... Jah, mul tuleb oma Joosepiga vaeva näha, tema silmi avada, tema meelelist maailma elustada. Kas ta siis tõesti mind ei eelista mõnele higist (!) lõhnavale Katale või Manni-mühakale? Ma ei kahtle, et ta näeb mind meelsasti, viibib mu seltsis meelsasti, aga sellest on mulle vähe! Hirmus vähe!

Nii et saada mulle midagi kohast Hamsunist, ja kui on, Horatiuse (või Ovidiuse?) «Ars amandi».

Sel nädalal sõidab papi, võib-olla et Joosep linna ja viib ise selle kirja isiklikult Sulle kätte. Kirjuta kohe mõni rida vastust!

Saialillelõhnalise tervitusega

Sinu Helle-Mari.»

Mullanud jälle juurvilja, töötanud planeediga ja maadraga (Aadi hooleks oli kesa kordamine), küsis Joosep peremehelt hobuse linna sõiduks. Asja tal oli ja suvistepüha puhul lubatud vaba päev. Jorss andis omalt poolt talle ülesandeid, perenaine lisas neid. Ja siis, kui Joosep juba karjaõues vankrile istumas, tuli Helle-Mari joostes, andis talle raha, öeldes häbelikult:

«Kreemi, näete isegi, mu käed on karedad,» ta silitas oma käeseljaga Joosepi kätt, «mitte kõige odavamat! ... Ja siis lähete preili Ruuli poole selle kirjakesega, annate selle isiklikult — kuulete: isiklikult! — saate temalt vastuse ja mõned raamatud.»

Joosep tahtis midagi lähemalt kreemi kohta küsida, aga peretütar oli juba selja pööranud ja jooksis paljaste säärte välkudes eesõue poole.

Oli nii kena sõita üksinda mööda kastest niisket siledat maanteed ja lasta vahel vedruvankreil sõitjaid uhkelt mööda kihutada. Varsti võttis ta munakorviga eidekese peale ja linna lähedal tütarlapse kahe kompsuga. Need mõlemad jutustasid oma elust, ja see polnud vanal ega noorel muud kui lugu viletsusega võitlemisest.

Kui jälle vedruvanker mööda kihutas, tolmumantlis sõitjad peal, osutas Joosep nende poole ja ütles eidekesele ning tütarlapsele:

«Näete, mõned võivad toredasti sõita!»

«Need on need jõukad, rikkad!» ohkas eideke.

Mõnikümmend kilomeetrit kadus kiiresti. Veel enne kui päike hakkas kõrvetama, oldi aguli puumajade vahel. Siin liikus kõnniteel aina kehvemat rahvast: naisi turukorvidega, mehi tööriistadega, lapsi palja jalu, kõbukesi kepi najal. Kesklinna pool juba härrad peeneis rõivis, osavasti keppi vibutades, daamid päevavarjuga, koerake kõrval. Juba kihutas mõni auto asjata kohutavalt röökides mööda, tagant lehkavat suitsu lastes.

Hobuse ajas Joosep peremehe juhatuse järgi parimasse sissesõiduhoovi. Kui ta oli juukseid lasknud lõigata ja habet ajada, läks ta ostusid tegema. Esiti endale, pesupoolist, kingad, paberosse... Siis raamatukauplusse. Nimestik oli tal kaasas — ajalehest oli ta äsja ilmunud raamatute hulgast üht-teist valinud. Peremehe ja perenaise ostude juurde laskis ta arve anda. Kreemi küsis ta värvi- ja rohukauplusest häbelikult. Veel kunagi polnud ta niisugust asja ostnud.

Siis läks ta Senta Ruuli otsima. Preili oli vist parajasti tõusnud, maani ulatuv kollase siidiga ääristatud pruun hommikumantel üll, rätik korraldamata juuste ümber, nägu kui jumetu munakoor, aga silmad läbitungivalt terase pilguga. Ta võttis Joosepi vastu väikeses kabinetis, palus istuda ja läks ise teise tuppa. Varsti tuli ta sealt, Helle-Mari kiri käes, silmis üllatunu ilme, vaatles hoolsasti Joosepit ja küsis viimaks:

«Olete Änaril sulane?... Kuidas te nimi on?... Kruusvall?... Aga eesnimi?... Joosep?...» Preili silmad peatusid Joosepil hindavalt, läbisid teda.

«Kas te ei sooviks üks tass kohvi juua?» küsis ta viimaks. «Olete sõidust väsinud...»

«Ei!» vastas Joosep kindlasti ja tõusis toolilt.

«Istuge, mul läheb vastuse kirjutamisega aega,» ütles preili Ruul ja lisas siis: «On sel Änari preilil aga tuurid! Korraga tal Hamsunit vaja!» Ta läks, aga tuli vähe aja pärast, kandmikul kohvitass, koorekann, suhkrutoos ja biskviiti.

«Teil läheb siin muidu igavaks, mul läheb aega, palun!» ütles ta ja lahkus jälle.

Kabinetis oli mitu raamaturiiulit, täis nahkköiteid,

kuldpealkirjaga päradel. Riiulite vahel ja nende kohal oli gravüüre ja pilte, raskel laualgi raamatuvirnad.

Joosep jõi aeglaselt kohvi ja jäi ootama, vaadeldes kadestavalt raamatute rohkust. Mis siin kõik võib olla!

Preili Ruul tuli viimaks köidetud pakiga ning kirjakesega ja päris, kuidas Helle-Mari oma päevi veedab.

«Oli vahel tööperega ühes heinal, vedas sõnnikut . . .» vastas Joosep pakki võttes. «Nüüd algab rukkilõikus . . .»

Senta kuulas seda ja vangutas pead, ikka veel hindavalt Joosepit silmitsedes. Lahkudes ulatas preili oma väikese käe, mida Joosep ainult õrnalt julges pigistada.

Sõites linnast välja, tuletas Joosep meelde Hamsunit. Nimi ei olnud talle hoopis tundmatu. Midagi oli ta sellest kirjanikust lugenud. Kas seal ei olnud juttu nälgijast? Ega ometi Helle-Marit nälgija seiklused huvitama pole hakanud?

Kodus oli Helle-Mari esimene, kes talle karjaõue vastu jooksis.

Joosep andis talle kreemi, raamatupaki ja kirjakese.

«Ootasin teid!» ütles Helle-Mari vallatledes, aga parandas kohe: «Ootasin, mis te toote! . . . Ütles preili Senta midagi?»

Joosep mäletas väga hästi, et see portselannäoga preili midagi «tuuridest» ja «seiklustest» öelnud, aga vabandas:

«Nagu ütles midagi, aga mitte vist tähtsat. Olen unustanud. Kui meenub, eks ma siis ütle.»

«Te ei täida hoolsasti mu ülesandeid!» tõreles Helle-Mari vallatlevalt ja eemaldus joostes.

Ta läks oma tuppa, ei läbenud kääre otsida, käristas ümbriku värisevi sõrmi lahti ja luges püsti seistes:

«Armas tütreke! Sinu kiri väärib põhjalikku psühholoogilist analüüsi. See on haritud tütarlapse siiras süüdistus meie aja kasvatuse ning hariduse ja meie manduva seltskonna arengu vastu, mida meie muretult ja isegi lõbusalt kaasa elame. Kõigest pikemalt järgmises kirjas. Siin ütlen ainult niipalju: Poisil pole viga! Minu tütrekesel on maitset. Tal on veel säilinud maalt kaasatoodud tervet instinkti, mis teda tagasi looduse lähedusse juhib või koguni meelevaldselt kisub. Sest su

Joosep on veel üsna looduselähedane, «kultuurist» vähe rikutud. Lase end juhtida tervest vaistust, kuigi see võib sind mõningasse konflikti viia kehtivate konventsioonidega. Mõistust ära selle juures mitte täiesti põlga. Teed näitab sulle vaist, mõistus olgu laternaks, mis valgustab jalge-esist, et sa mõne kivikese peale ei komista.

Kirjuta jälle, kui ise linna ei tule. On huvitav jälgida säärase romaani staadiumeid algusest lõpuni.

Emaliku tervitusega

sinu Senta.

P. Sc. Hamsunit ei leidnud, ka Ovidiuse «Armastuse kunsti» mitte. Saadan sulle Scheleri «Wesen u. Formen der Sympathie», peale selle Adleri ja Freudi teoseid. Hoiatan sind siiski sukeldumast psühhoanalüüsi.

Seesama.

P. P. Sc. Sc. Mul on veel ka Künkeli «Abielu ja armastus», aga arvan, et seda sulle veel tarvis ei lähe. Raamatuke on pealegi üsna labane.

S.»

Helle-Mari luges seda kirjakest mitu korda, muheles, istus laua äärde ja hakkas kärsimatult kohe saadud raamatuid lehitsema, otsides peatükke, mis puutusid erootikasse. Sealt lootis ta seletust leida, mis see armuelu õieti on ja kuidas sel puhul käituda. Nüüdisaja inimene, kes makro- ja mikrokosmose läbi uurinud, südame ja neerud teaduslikult läbi katsunud, ei või ometi pimedast peast armastada, nagu vahest tema esivanemad Neandertalis. Kuidas ta ometi seni sellest tähtsast teadusealast nii vähe on hoolinud!

XXVII

TULUKE METSA ÄÄRES

Juba nädala sees oli peremees paaril korral Joosepile Kaitseliidu pühapäevast pidu soovitanud.

«Ei maksa põlata!» rääkis Jorss. «Laulukoor on meil priima. Ja hea laul jääb lauluks, ükskõik kelle suust see

tuleb ja kelle kõrvu see kostab. Minu enese kõnet ei hakka ma kiitma — selle võite ka kuulamata jätta. Aga meie pääliku, majori kõne — kui see mees läheb soojaks või koguni kuumaks — siis ei saa keegi külmaks jääda! Ja tantsu ajal on nagunii kõik klassivahed kadunud...»

Joosep päästis enese eemaldumisega peremehe kõnevalingu alt.

Juba aegsasti pühapäeval oli peremees univormis, alamleitnandi pagunid õlal, lai nahkvöö vööl. Ta leidis asja mitmel korral õues liikuda, et kogu tööpere teda kui sõjameest võiks imetleda.

Muidu oleks ehk Joosep läinudki peole, et kohata seal mõnda töö-inimest — kuhu neilgi mujale minna! — ja rääkida nendega mõni sõna. Aga peremehe reklaam oli tal asja vastumeelseks teinud ja tal oli asja mujalegi minekuks. Olli oli talle mõnel korral rääkinud kingsepp Turbanist metsa serval, keda peetavat «punaseks» ja veidrikuks, kelle kätte viivat oma jalatseid parandada — ainult parandada! — läheda ümbruskonna töö-inimesed, ainult töö-inimesed. Joosep otsustas oma katkised saapad selle kingsepa kätte viia.

«Nii et ei tule?» küsis peremees Joosepilt, kui Tohver hobust vedruvankri ette rakendas.

«Mu tee viib parajasti mujale,» vastas Joosep.

«Kahju!» sõnas peremees. «Teie nimele oleks meie pidul viibimine võinud kasuks tulla. Usaldus teie vastu oleks kasvanud!»

«Ajame läbi niisamuti,» vastas Joosep ükskõikselt.

Peremees lõi käega.

Pidades hoolsasti meeles Olli juhatust, katsus Joosep enam-vähem otsekohe, silmnäolt Lõhmuse sauna juurde minna. Ta käis esiti mööda külavaheteed, käändus siis põllupeenraid mööda vasakule ja paremale, siis mööda niidurada, ja oligi teadmatuses, kuidas kehvikute kingsepa juurde pääseda. Kohates marjult tulevat eidekest, küsis ta juhatust. Eideke silmitses Joosepit ja lausus siis: «Ega tema juurde keegi parema töö pärast lähe! Armetu olemine tal ja muidu ka, kuidas ta on!» Eidekese juhatus oli pikk ja üksikasjalik, nii et meelde jäi Joosepile ainult käega suunanäitamine. Käinud veel

pool kilomeetrit, leidiski Joosep popsi hurtsiku ja selle lähedal madalaks vajunud saunakese. Olli kirjelduse järele, kes ise seal käinud, pidi see olemagi kingsepa töökoda ja eluase. Joosep kahtles: kas nii väikeses onnis elab keegi ja teeb tööd?

Ta koputas uksele — keegi ei vastanud. Siis tõmmati aga uks järsku lahti ja vaevalt rinnuni ulatuv küürakas mees läikiva paljastunud pealaega, kissis heledakulmuliste silmadega, heleda habemekiiluga, paigatud tööpõll ees, särgi käised mitmeti kokku lapitud, seisis tema ees, vaatles teda umbusklikult, peaaegu vaenulikult ja võttis tervituse vaevalt kuuldavalt vastu. Siis taganes ta ja andis külalisele võimaluse edasi astuda.

See siin oli vihusauna eesruum, kus vaevalt mahtus teineteisest mööda minna. Nelja ruudukesega akna all, mille üks ruut papitükiga kaetud, oli kitsas lauake tööriistade, nahatükkide ja avatud brošüüriga. Lõhnas naha ja määrete järele.

Seintel olid kitsad laudid mõne paari saabaste, kingade ja liistudega. Tagaseinas rippuval riiulil olid ajalehed eesriideks. Nende vahelt paistis köitmata raamatute ja brošüüride pärasid.

Küürakas osutas Joosepile pingi, jäi tema ette seisma, silitades oma helekollast egiptuse habet, näris alumist huult ja ümises siis, nähes tulija käes ajalehesse mähitud jalatsite kompsu:

«Tallutada või parandada? . . . Taldu praegu pole.»

«Ainult paigata ja kontsadele mõni lapp,» vastas Joosep jalatsite kompsu lahti mähkides ja järile laskudes.

Kingsepp istus tema vastu, võttis saapad, nooskas kord oma kongus ninaga ja lausus mühatades:

«Nädala pärast!»

«Hüva, nädala pärast!» nõustus Joosep.

«Kaugelt?» küsis kingsepp ja asetas saapad laua alla.

«Änarilt. Sulane seal.»

«Peremehe vurhvi!» urises kingsepp naljatades.

«Pühapäeva-rõivis, sellepärast,» vastas Joosep naeratades ja siis: «Teil seal riiulil kirjavara rohkesti. Mina ka selle sõber.»

Kingsepp ei näinud seda kuulvat, kortsutas midagi

meenutades otsmikku ja küsis järsku Joosepi otsa vaadates:

«Olete see, kes kaks aastat istus? Hakkasite aluseid õõnestama?»

«Saanud ma veel aluste lähedalegi.»

«Olite õpipoiss?» muheles kingsepp.

«Täiesti algaja. Ei saanud seekord kaugemale.»

«Ei taha enam niisugust tööd proovida?»

«Palju's ma mõistangi. Ja mis me igaüks vähehaaval teeme, seda tuleb kärata teha,» vastas Joosep.

«Õige! Väga õige!» möönis kingsepp. «Olen lugenud termiitidest. Kuidas need seinu õõnestavad — keegi ei näe! Korraga variseb maja kokku!»

«Väga õige võrdlus!» kiitis Joosep. «Termiitidelt peame õppima... Ehk näitate mulle oma raamatuid,» ütles Joosep üles tõustes.

Kingsepp tõusis istmelt, pöördus ajalehtede taha halvasti varjatud vara poole ja sõnus sõbralikult muheldes:

«Igaühele ma seda ei näita! Ei maksa. Ja ei võigi!»

Ta tõmbas laudilt kõige pealt kaks brošüüri ja ulatas Joosepile, ise tema poole vaatamata. Need olid Marxi «Kapitali» esimesed vihud. Joosep pööras lehekülgi, need olid higiga ja pigiga määrdunud, ääred täis pliiatsiga tehtud küsi- ja hüüdmärke, sõnu ja lauseid oli alla kriipsutatud. Oli nähtavasti hoolega loetud.

«Kõigest ei saa minusugune aru!» ühmas kingsepp pead raputades ja andis Joosepile ühe brošüüri ning raamatu teise järel, kiiremini, kui too jõudis vastu võtta. Et kõik olid määrdunud, lisas kingsepp seletuseks:

«Töö juures loen. Pigise sõrmega pööran lehte!»

Joosepile ei olnud siin palju uut. Aga hoolsasti oli see käsitööline muretsenud enesele, mis viimasel paaril aastakümnel ühiskonnateaduse ja poliitika alal ilmunud. Ei puudunud ka loodusteaduslikud raamatud. Kõike oli loetud, isegi uuritud, lehekülgede ääred täis märkusi ja märke.

Alumisel laudil oli kokkuköidetult ja õmmeldult vanu ajalehti ja ajakirju.

«Isa pärandus,» lausus kingsepp peaaegu pühalikult.

Nüüd silmas Joosep ühel laudil riidakese vihke. Pööranud mõnd lehte, nägi ta, et need olid kohmaka, kuid väga mehise käekirjaga tihedalt täis kirjutatud; mõned tähed hoogsalt ja kunstlikult visatud.

«Mis need? . . . Kellegi käsikiri?» küsis ta.

«Minu kõned!» sõnas kingsepp naljaka ohkega.

«Kõned? . . . Kus te need pidanud?»

«Minu pidamata kõned mitmesugustel tähtsatel puhkudel, mõnda brošüüri või raamatut lugedes. Iga inimene tahab mõtteid avaldada teiste ees. Ma kujutlen enesele kuulajad . . .» See oli öeldud nukra irooniaga.

«Õige küll!» möönis Joosep ja küsis nagu muuseas: «Tööd on?»

«Vähevõitu. Tunnen oma tööd, teenisin nooremas eas mitme meistri juures linnas. Mulle ei tahetud täit palka maksta — küüra pärast. Ei tahtnud lasta ennast kurnata. Elan siin omaette. Kui popsirahvas — kaks jumalakartlikku vanakest — tulevad vihtlema, lähen mõneks tunniks nende hurtsikusse.»

Nad istusid jälle teineteise vastu ja Joosep küsis:

«Olete muidugi ka poliitilisest elust kuidagi osa võtnud? . . . Mõne ühingu kaudu või? . . .»

«Maatameeste ühingus olin,» algas kingsepp meelsasti. «Istusin vasakul tiival. Võtsime seal natuke kõvemad toonid. Parempoolsed hirmusid ära, jooksid laiali. Siis suleti Keskliit Tallinnas ja meiegi ühing pani kõrvad pea alla . . . 17. aastal töötasin linnas. Kes meist siis magas! Rabelesime suve ja sügise — näe: oligi võit käes! Oktoobri võit! Valitsesime linnas ja maal. Vast siis oli Eesti alles iseseisev! Töörahva riik! Aga siis tulid kiivrimehed.»

Pisarad olid kingsepal silmas. Ta vahtis aknast välja, köhatas ja palus Joosepit, et too oma protsessist jutustaks.

Joosep tegi seda väga lühidalt: algas esinemisega kohtus ja lõpetas vangikongi viimisega.

Kui mõlemad vähe aega vaikinud, ütles küürakas sügavalt ohates:

«18. aastal tulin siia. Puudus relv — oleks mõnegi sakslase sinna ilma saatnud. Sellest vahest teine kord, kui teil mahti ja huvi.»

Küürakas hoidis lahkudes Joosepi kätt kaua oma kõvaks paatunud peos.

«Kui ma ise oleksin niisugune hõõguv süsi!» mõtles Joosep kodu poole tulles.

Kui ta järgmisel pühapäeval saabaste järele läks, leidis ta kingsepa kurvas meeleolus. Arve õiendatud, istuti vastastikku järidele ja Joosep palus jutustada Saksa okupatsiooni ja «vabadussõja» ajast.

Kingsepa pea vajus norgu, ta vaikis mõni aeg ja vastas siis:

«Tuletasin nädala sees neid aegu meelde. Okupatsiooni hirmutegudest olete kuulnud: aeti inimesi elavalt jää alla, maeti liiva-aukudesse. Ei mõistnud leida enesele siin seltsilisi, et oleks mõnele komandantuurile kallale läinud. Kes tuleb küüraka järel! Mis eestvedaja ma olen! Ehk kes kutsub minusuguse enesega jalamaid kampa. Teadsin, et üks leitnant või veltveebel käis siin lähedal talus peretütart noolimas. Võeti, nagu kuulsin, lahkesti vastu, jäeti ööseks. Käis autoga, egas jala! Läksin ühel laupäevaööl, nahanuga kaasas (kingsepp võttis halja väitsa laudilt ja näitas külalisele). Lõikusin ja torkisin kõik neli rehvi läbi, ka tagavararehvi. See oli kõik, mis ma tol korral oma viha kustutuseks teha mõistsin ja suutsin. Tühine temp muidugi!

Kui kiivrimehed läksid ja tulid punased — oleksin nendega ühes läinud. Nende vastu, kes mind ja teisi kurnavad. Aga teadsin, et ma pole sõjamees . . . Üürikese aja pärast taganesid punased — kõik oli jälle nagu enne ja nagu on seniajani . . .» Nüüd järsku silmi tõstes ja tungivalt Joosepi otsa vaadates: «Ja jääbki nii?»

«Ei jää,» vastas Joosep kindla rahuga, nagu enesestmõistetavast asjast rääkides.

Need sõnad elustasid kingseppa, ta tõstis oma paljastunud pea, vaatas oma väikeste silmadega rõõmsalt külalise otsa ja sõnus:

«Kui nii, siis tarvis vastu pidada, nii raske kui see ka on! Tarvis teistelegi öelda, kes siia sisse astuvad, et nad tuld ei laseks kustuda! Jagan veel heldemalt igaühega neid pärleid, mis ma oma kehvast kirjavarast leian. Igaühega, kes neid hinnata mõistab!»

«Ja katsuge neile selgeks teha, millest see tuleb, et ühed elavad jõukalt või koguni külluses, aga teised vaevlevad viletsuses,» soovitas Joosep.

«Õige! See tuleb selgeks teha!» möönis kingsepp. «Muidu võib mõni valeõpetaja kergesti nende pea segi lüüa!»

«Tõepoolest, teist võib õppida, kuidas «seda» tööd tuleb teha!» lausus Joosep liigutatult.

Ta läks kodu poole rikkamalt kui tulnud.

XXVIII

SAMM EDASI

Joosep oli keskhommiku-uinakust ärganud, kui uksele koputati. Ta tõusis kärmesti, lükkas käega üle juuste ja hüüdis sisse.

Helle-Mari pistis oma helepruunijuukselise kergelt säbrustatud pea praotatud ukse vahelt sisse, naeratas häbelikult, aga nähes Joosepit jalul, sai julgemaks ja astus edasi. Tal oli seljas karikakra karva, pleekinud lilledega käisteta õhuke kleidike, mis kõiki tema saleda keha vorme näha laskis.

«Tulge mulle abiks aeda,» ütles ta. «Seame õunapuude okste alla tugesid. Muidu murduvad maha. Tänavu on õunu rohkesti.»

Öeldes seda, astus ta laua äärde, küsis luba ja hakkas väikesest virnast raamatuid vaatama.

«Wellsi «Lühike maailma ajalugu»,» rääkis ta, «kõvasti pahempoolne ... Bebel «Seltskonna sotsialiseerimine» ... Sõna «seltskonna» asemel peaks vist olema «ühiskonna». Strauss «Vana ja uus usk» — ei tunne, aga küllap selles tehakse vana usku maha. A. Jakobson «Oktoobrituul» — olen katsunud Jakobsoni lugeda, aga mulle ei sobi. Ma ei saa ka Zolad lugeda — liiga jäme, rõve ...»

«Jakobson kirjutab töörahvale,» ütles Joosep.

«Ja siis veel — Marx ja Engles «Valitud teosed» ... Jumal hoidku! ...» hüüatas Helle-Mari. «Olgu kuidas on, aga teie lugemismaterjal on minu arvates ühekülgne. Teine kord ma vaatan, kui lubate, mis teil seal

riiulil on. Aga nüüd tulge, aidake mind... Isa sõitis jälle ei tea kuhu.»

Viimast lauset tõlgitses Joosep endamisi: «Nüüd võime vabamalt hingata!»

Nad läksid eesõue. Seal osutas Helle-Mari aia najale toetatud teivastele ja võttis aia otsast võrkekimbu. Helle-Mari käis ees, Joosep tema järel ja vaatles saleda keha graatsiliselt liikuvaid vorme. Mindi paraadtrepi eest jalgvärava kaudu liivatud rada mööda vanade õunapuude alla.

Nad peatusid laiaharulise, üsna vana puu all.

«See on vist Tartu roos, kui ma ei eksi,» algas Helle-Mari peatudes. «Siduge kaks teivast hargiks. Mina surun oksa üles, teie seadke hark alla.»

«Teil on see raske,» arvas Joosep. «Laske mina...»

«Oo, arvate, et ma nõrk olen! Vaadake,» hoooples peretütar, läks oksa alla, hakkas sellest kinni ja surus jõudu pingutades ülespoole.

Joosep vaatas (seda oli ju kästud!) kuidas paljad saledad käsivarred pingule tõmbusid, kumer rind esile kerkis, sile, otsekui voolitud kael paindus ja selg nõkku vajus.

«Mis te vahite, seadke ruttu hark alla!» hüüdis Helle-Mari teeseldud kurjusega.

Joosep oli tõepoolest «vahtima» jäänud, seadis nüüd rutusti hargi oksa alla, Helle-Mari vabanes ja pööras külje Joosepi poole.

«Muidu pakuks teile,» ütles ta, noppides oksalt õuna, mis ühest küljest õrnroosaks päevitunud, «aga need on veel hapud. Leiame küpsemaid ja siis ma olen Eeva ja teie Aadam.»

Nad läksid edasi, pöördusid kõrvalisele rohtunud raale. Vana laiavõralise õunapuu all peatusid nad.

«See on valge klaar,» ütles Helle-Mari. «Näete, kui rängalt tal õunu küljes — oks on murdumas.»

Joosep sidus kaks teivast hargiks ega jäänud vaatamise käsku ootama, kui Helle-Mari oksa üles hakkas suruma, kui tema paljaste käsivarte lihased selle juures pingule tõmbusid ja pooleldi paljastatud rind kumeraks tõusis. Pooleldi käsikaudu seadis ta hargi oksa alla.

Helle-Mari ohkas vabanedes kergendatult, noppis oksalt kollaka jumega läbipaistva koorega «klaari», andis Joosepile, võttis ise teise, käskis hammustada ja küsis naeratelles:

«On see hea ja kurja tundmise puu? ... Olgu või mitte, sööme ja tõmbame hinge ... Jah, see on üks sügavamõtteline lugu, seal piiblis. Olete ka lugenud?»

«Kodus poisikesepõlves lugesin,» vastas Joosep. «Lugemist oli väga vähe, võtsin piibli kätte ... See patulangemise lugu ... Söömine hea ja kurja tundmise puust ... Jumal ei tahtnud, et inimesed teadjaks saaks. Tahtis, et nad tumedaks jääks. Siis oleks kergem neid valitseda.»

«Nüüd te veate vist jälle juttu «sinnapoole»? ... Tahate ütelda: rumalat massi on kerge valitseda?»

«Keisrid, kuningad ja vürstid on alati rahvast püüdnud rumaluses hoida.»

«Kuidas õun maitseb?»

«Aretamist poleks selle puu juures tarvis olnud.»

«Oo, ärge ütelge! Nad võiksid, need õunad, poole suuremaks kasvada. Aga lähme edasi, mis me logeleme!»

Järgmise vana puu oksale tuge alla seades võis jälle Joosep Helle-Mari käsivarte ja keha saledust ning nõtkust imetleda.

Peretütar näis seda aimavat, tema häälest kostis ärevus.

Ta avaldas lootust, et suudab ükskord soetada endale väikese aia ja teeb sellest siis omal kombel paradiisi.

«Aga Aadam?» küsis Joosep.

«Ehk jumal annab Aadamigi.»

Ei hakata ootama, et jumal annab, mõtles Joosep. Valitakse oma tarkuse järele mõni «Poldi», mõni rahajõmm.

Mindi edasi, söödi õunu ja Helle-Mari hakkas aretamisest rääkima, meenutas vana tõde, et käbi kännust kaugele ei kuku, et lapsed sarnanevad vanematele või vanavanematele. Siin pidas ta aga vajalikuks öelda, et tema sarnanevat ühele oma isa õele, kes juba surnud. Emale ei sarnanevat ta sugugi, isale ainult mõndapidi.

Korraga ütles ta: «Teie isa ja ema tahaksin ma näha... Olete nende moodi?»

«Mõndapidi,» vastas Joosep. «Ma olevat ema venna moodi?»

«Kes ta oli?»

«Sulane, lõpuks vaene saunik.»

Helle-Mari raputas pead.

Oldi jälle vana harulise valge klaari juures, üsna teeäärse heki lähedal.

Siin selle puu all oli laudadest pink, hall, sammeldunud.

«Siin armastan ma õhtuti istuda, unistada ja maailma asjade üle järele mõelda,» rääkis Helle-Mari. «Midagi mõtelda ma muidugi ei mõista. Kõik on, nagu see on, ja mina ise ka, nagu ma olen.»

«See oks on raske,» ütles Joosep. «Kas te ei seaks teibaid alla, ma tõstan oksa üles.»

«Oo, ärge pidage mind nõrgaks!» hüüdis Helle-Mari kenitlevalt. «Vaadake mu käsivarsi! (Ta sirutas nad Joosepi ette.) Või on mu keha teie meelest nõrk?» Ta osutas oma kehale.

Joosep vaatles teda mõne hetke, haaras tema siis käte vahele ja suudles suule. Helle-Mari näis seda sallivat, seda vastavatki, kuid ainult mõne silmapilgu. Siis tõmbas ta enese järsku lahti, pööras selja, lõi käed silmade ette ja hüüatas summutatud häälel: «Te olete hull!»

Joosep seisis kohmetult, ei teinud enesele küll etteheidet, kartis aga, et Helle-Mari jääb pahaseks.

Ent peretütar ütles varsti tema poole vaatamata kurjalt (mis oli siiski Joosepi meelest teeseldud):

«Hea küll, hoidke oksa oma suure jõuga, ma sean teibad alla.»

See sündis. Enam teibaid ei olnud.

«See on ka kõik... selleks korraks,» ütles Helle-Mari juba leplikumalt. «Pistke mõni õun tasku. Meil on see komme, et keegi, kes midagi aias teeb, ei lähe siit koguni tühjalt.»

Seda rääkides noppis ta okstelt klaarõunu ja toppis ise Joosepile kuuetaskutesse. Ei aidanud Joosepi vastu-

rääkimine ja vastupanek, misjuures ta Helle-Mari käsi katsus eemaldada.

«Tulge mulle järele, siit saate õigemini välja,» ütles siis Helle-Mari ja läks ees tänava-äärse püstaia poole. Ta lükkas ühe aiaposti kõrvale, pistis pea mulgust välja, vaatas õue ning maantee poole ja sosistas: «Õhk on puhas! Nüüd ruttu!» Joosep puges kuidagi küljetsi mulgust läbi ja sulges selle.

«Aga häbematu olete te siiski!» lausus Helle-Mari kahe posti vahelt üsna tasa. Joosep naeratas ja noogutas pead.

Ta läks oma tuppa, tühjendas taskud, peitis õunad sumadani, raputas mitmel korral pead ja ütles iseendale: «Kui ta ei oleks selle rahajõmmi mõrsja!»

Kõrvus helises tal aga ikka veel: «Häbematu olete te siiski!» nagu oleksid need olnud kõige õrnemad ja armsamad sõnad.

«Korras see asi siiski ei ole!» ütles ta enesele. «Samm on edasi astutud . . . Kuhu see viib? . . . Mis ütleks Lui?»

Aga sealsamas ütles ta eneseõigustamiseks:

«Niisuguseis asjus ei peeta teistega nõu! See pole ülikonna või saapapaari muretsemine.»

XXIX

PALAVAD PÄEVAD JA KUUM ÖÖ

Peremees oli juba paaril korral öelnud, et «kuldne rukis» olevat juba küps. Aga ilmad olid mõnda päeva pilvised, baromeeter seisis madalal ja vahetevahel sadaski. Niidumasin seati kuuri all korda, õlitati ja teritati. Niipea kui siis baromeeter tõusis ja ilm läks kuivale, ütles peremees Joosepile kärsitult:

«Homme! . . . Ja siis saate näha, mis tähendab suurtalus rukkilõikus! Oli neis taludes, kus teenisid, ka rukki sort kõne all?»

«Räägiti heast seemnest, puhtast, hästi idanevast seemnest,» vastas Joosep.

«Minul on krahv Bergi rukis.»

«See on see Sangaste oma?»

«Nimelt.»
Oli tal tarvis seda nimelt «krahvi» rukkiks nimetada! mõtles Joosep.
«Viljaniidumasinal oled sõitnud?» päris peremees.
«Nüüdsel a'al sõidavad sel riistal juba tütarlapsedki.»
«Oo, ära ütle! Ei või lasta igaüht sellega jändama! Kallis riist! Ja kui rikki läheb, ons aega seda parandada! «Tütarlaps» ajab masina kergesti kivi või kännu otsa. Mina ei taha oma tütartki selle riistaga sõitma lasta,» rääkis sõnakas Jorss.
Olli saadeti päevilisi mobiliseerima. Neid ei olnud kerge leida. Teati, mis tähendab rukkilõikus Änaril, kus peremees ise kihutab masinal. Varemini oli raskeks peetud sirbiga lõikamist, mitmepäevast kummargil nõsimist. Masin oleks pidanud tööd kergendama. Aga vihkude sidumine kiiresti sõitva masina järel ei lasknud nõnda omapead töötada, nagu sirbiga lõigates ja lõigatut vihku köites. Masina järel tuli teatav hulk vihke siduda, enne kui ta jälle ringiga järele jõuab. Tuli siduda nii kärmesti kui käed iganes liikuda suudavad, pead tõstmata, selga sirutamata.
Nii oli see iga aasta Änaril olnud.
Saadi suure vaevaga keskhommikuks kokku tosina võrra sidujaid, omi ja võõraid, enamasti naisi, Helle-Mari ühes arvatud. Nad läksid väljale masina järel, mille pukil troonis Jorss ise, pikk kepp käes.
Taevas oli helesinine, pilvist puhas, päike hakkas juba aegsasti kõrvetama.
Sidujad jaotati ümber hahkjaskollase rukkivälja, üksteisest poolesaja sammu kaugusel. Kui siis kõik omal kohal olid, hüüdis Jorss pukilt: «Läheb lahti!» ja laskis hoostel kiirel sammul, peaaegu sörkides käia. Ta tundis oma välja, kive ega kände siin ei olnud.
Sidujad hakkasid tööle. Tuli kiiresti kaarest vihu jagu kõrsi kokku tõmmata, mitte hunnikusse, vaid kõrred ilusasti korralikult üksipidi; siis veel kärmemini kõrtest side keerutada, tugev ja küllalt pikk, see vihu kaela alla panna ja kõvasti ümber kõrte sõlme siduda. Igaühel tuli hulk vihke köita teise siduja lähtekohani jõudes. See pidi sündima enne, kui masin tagasi tuli. Ei olnud aega kellelgi pead tõsta ega sõna lausuda.

Töötati hingeldades, aeg-ajalt käisega üle näo pühkides.

See kestis nõnda lähedale paar tundi. Siis peatus Jorss ja hüüdis võidukalt:

«Märjad! Vahus! Mingu Aadi koju, toogu teine vahetus, puhanud paar! Milleks meil viis hobust talus, kui masin ei saa järjest kiiresti käia!»

«Ega meilgi palju puudu, et oleme vahus!» hüüdis karjapoisi ema, kes niipalju riideid seljast ajanud, kui vähegi sünnis. «Higi aina voolab, aga sõna on jäme, ei tohi suhugi võtta!»

Aadi läks teist paari hobuseid tooma, peremees läks väsinutega veel aeglaselt ringi tegema. Egas tosinat inimest võinud seista lasta!

«Rohkem sidujaid oleks pidanud kutsuma!» pahandas karjapoisi ema oma kõva ja mehise häälega, enne kui peremees eemaldunud.

«Käisin eile kutsumas,» ütles Olli, «ei leidnud rohkem. Leidsingi, aga ei oldud nõus tulema.»

«Arusaadav, ei oldud nõus!» urises pops Andres. «Teatakse väga hästi, misuke higivalamine siin on!»

Joosep ootas, kas vahest Helle-Mari vastab nurisejale nii või teisiti. Aga ei, peretütar vaikis ja aina küürutas kaart kokku tõmmates, sidet keerates ja vihku sidudes, pühkides vahel vöö vahelt tõmmatud rätikuga üle näo.

Aadi tuli puhanud hobustega, karjapoiss kaasas, nagu peremees käskinud. Märjad ja lõõtsutavad hobused rakendati lahti ja Juss pidi nad koju viima, kuivaks pühkima ja leige veega jootma.

Puhanud hobused rakendati masina ette ja peremees jätkas kihutamist. Sidujad töötasid sõnalausumata, äiates aeg-ajalt käisega üle näo. Nad olid rõõmsad, kui mõnel korral sõrad kõrge ristiku ädalas ummistusid ja masin mõne minuti pidi seisma.

Mitu korda küsisid päevilised Joosepilt, palju kell on. Ja kui ta siis viimaks ütles, et kell on kaks, hüüti seda nii kõvasti ja isegi käskivalt, et Jorss pidi hobused seisma jätma. Seoti, mis veel siduda oli, ja peeti Joosepi eeskujul tarvilikuks kanali kümblema minna. Hanereas mindi väljade vahelt nii otse kui võimalik

silla juurde, sealt naised ühele poole, mehed teisele poole silda; naiste hulgas oli ka Helle-Mari.

«Kui õhtupoole ka veel nõnda hullupööra sõidetakse ja sama vähe sidujaid — mind te siin homme ei näe!» ähvardas karjapoisi ema söögilauas, «ma teen kahe inimese töö, saan vaevalt ühe inimese palga!»

Kas oli see peremehe kõrvu läinud või — Annat ega Helle-Marit küll söögilauas polnud — aga pärast lõunat liikusid hobused masina ees mõõdukat sammu ja sidujatel ei olnud liiga kibe. Kella kuue paiku istus Helle-Mari pukki ja sõitis veel aeglasemalt. Peremees osa töölistega hakkasid vihke kokku kandma ja hakki seadma.

Kella seitsmeks oli üks väli niidetud. Aadi saadeti hobuste ja masinaga koju. Hakkide read hakkasid tõusma, üks rida teise kõrvale. Päid peale ei pandud — ilm tõotas kuivale jääda.

Kella poole üheksaks ei jõutud kõigega lõpule, jäi veel umbes paarikümne haki jagu vihke laiali. Peremees kibeles, ei tahtnud tööd pooleli jätta. Vahtis selget taevast ja rääkis, et homme tuleb vist sadu, tarvis kõik vihud hakki seada.

«Ei tea, mis kell juba peaks olema?» küsis Tohver.

«Kuldne rukis!» ohkas peremees. «Ei või vihke laiali jätta!»

«Inimene ei ole hobune,» ironiseeris üks päevilistest. «Inimene ei tohi väsida, kas või hing välja!»

Töötati edasi.

Tunni aja pärast olid kõik vihud hakkis.

Teisel päeval oli teine väli käsil. Mitmed päevilistest puudusid. Olli saadeti neid kutsuma. Need saatsid vastuse: makstagu päeva eest poolteise päeva palk!... Peremees kirus, aga pidi aeglasemalt sõitma.

See väli oli vähem. Õhtul kella üheksaks oli kogu «kuldne rukis» hakkides.

Et mõne aasta eest ostetud garnituur saaks laenutuseks vabaks, otsustas peremees rukkipeksuga võimalikult kohe alata. Seda enam, et mõne päeva pärast oli uue meierei (selle neetud uue meierei!) sisseseade päralejõudmist oodata (või karta?).

Masinist tuli kell kuus ja hakkas traktori ning garnituuri luid-liikmeid õlitama. Ta polnud hilinenud: päevilised kui ka poisse-tüdrukuid naabertaludest oli alles kogunemas. Oma tööperega ühtekokku oli peremehel käsutada kakskümmend kolm meest-naist. Hädapärast oleks läbi saanud ka vähemaga, kahekümne või kaheksateistkümnega, ent Änari pidi ka tööliste hulga poolest niisugusel puhul keskmistest taludest ees seisma.

Viljapeksule tuldi talgute meeleolus. Seda teati, et hulgana koos saab naljatleda, kembelda, lõõpida, üksteist nokkida, süütult keelt peksta, hullata ja õhtul tantsidagi. Ka sedagi teati, et süüa antakse säärasel korral paremini, et ei puudu õhtul meestele naps viinagi.

Peremees jaotas naised ja mehed nii hästi kui mõistis, töö raskuse järele. Helle-Mari, maatüdruku riides, valge rätik tihedalt pea ümber, seelik lühike ja kitsas, nõudis enesele kohe allalaskja ehk söötja osa. Isa pidas seda aga ohtlikuks. Ta määrati esiti põhku kandma.

«Kas ma selleks siia tulin!» hüüdis Helle-Mari solvunult ja oli juba koju minemas, aga mõtles ja nõustus põhku kandma.

Masinist pani mootori käima ja töö algas korralt kõrge pinge all, mootori huuates, õlgede sahisedes ja garnituuri trumli kolisedes. Sekka kostis peremehe käsklusi ning juhatusi ja töötajate kära. Need olid varsti paksus tolmus.

Peremees näis ennast väepealikuna tundvat, käis kohast teise, heitis pilke igaühe tööle, käskis, keelas, hoiatas, ergutas kiitusega, pani ise ka viljakottidele käed külge või vestles masinistiga. Tütre ülendas ta varsti söötjale vihkude kätteandjaks.

«Kas ma ei ole täna tubli talutüdruk?» küsis Helle-Mari, kui Joosep vihukoorma tema ette juhtis.

«Annate väliselt talutüdruku mõõdud välja,» ütles Joosep.

«Siis võtke mind täna sellena!»

See oli öeldud vallatlevalt ja ahvatlevaltki.

Tööga jõuti aegsasti enne loojakut lõpule. Mindi rõõmsalt käratsedes, kuigi väsinult õue. Seal otsusta-

sid nooremad kanali minna. Päevatolm maha! Söögiga on aega!

Päike oli veerenud, kui kanalilt tagasi jõuti. Et täna oli siin võõraidki töölisi, siis oli Änari hea nime pärast laud hästi kaetud. Kesk lauda seisis «president».

Helle-Mari tuli ja istus laua otsa. Tuli algul peremees ise ka, tegi enesele Joosepi kõrval pingi otsal ruumi ja tõstis esimese klaasi tubli töörahva terviseks. Oo, ta mõistis! See rahvas siin, nimelt teistest taludest, pidi head kuulsust temast laiali kandma! Varsti ta lahkus ettekäändel, et «ruumi siin nagunii vähe».

Tööpere jõi Aadi ettepanekul Helle-Mari terviseks, «kes täna põhu tolmu ei kartnud ega õli lehka ei põlanud,» nagu karjapoisi ema ütles.

Peremees mitte ainult et lubas talgulistel tantsida, vaid isegi soovitas seda.

Mindi õue, Aadi tõi oma bajaani ja ehavalgel algas jalakeerutus. Peremees tegi mõne tuuri preili Käoga, siis kõikide lõbuks isegi Jussi tugeva ja kehaka emaga.

Joosep algas Annaga, kes nüüd ka köögi piirkonnast välja pääsenud. Anna järel oli tal nagu õigus Helle-Marit tantsule viia.

«Saate ka siin veel unustada, et olete peretütar, preili, tudeng?» küsis Joosep.

«Ainult see on meeles, et tantsin Joosep Kruusvalliga,» vastas Helle-Mari ja vaatas Joosepile pisut kurvalt naeratades silmi.

Sellele ei mõistnud või ei tihanud Joosep vastata, tundis oma näol väga abitut ilmet ja lausus viimaks: «Kui see oleks nii!»

Kui Aadi bajaanist väsis, võttis Urviku sulane selle enese kätte. Nüüd võis ka Adalbert Kaljumäe oma kavalerivõimeid näidata, ja ta ei varjanud neid. Tiinat ei olnud tantsijate hulgas ja Aadi võis seetõttu vabamalt noorte naistega amelda.

Jalakeerutus jätkus.

Kui Joosep jälle Helle-Marit tantsitas, liibus too nii soojalt tema vastu ja vaatas talle nii veetlevalt silmi, et ta tundis enese otsekui rammestavas leilis. Ta tundis, et midagi on temast tugevam, et ta alistub, peab alistuma.

«Kas täna Põldsema harjale ka lähete?» küsis ta võõralt kostval häälel.

«Kui ma sinna lähen ja punetavat eha näen, siis tõmbub mu süda kokku: varsti on suvi mööda!» halas Helle-Mari. «Kas teid see ei kurvasta? ... Me ei saa enam inimesi näha, keda nüüd näeme. Vist tantsin teiega täna viimast korda!»

See oli öeldud nutuse häälega ja ilmegi oli nüüd Helle-Maril kui raske lahkumise eel.

«Nii et täna tulete sinna?» küsis Joosep uuesti, julgustatud peretütre sõnadest ja häälest.

«Täna? ... Kauge ...»

«Siis aeda?»

«Ma kardan ... Seal on pime ...»

Joosep pidas seda nõustumiseks.

Täna peab kõik selguma! ütles ta enesele.

Varsti nägi ta Helle-Mari tõusvat, Olli enesega võtvat ja paraadtrepi eest õuna-aeda minevat.

Veerand tunni pärast tuli Olli üksi, istus Joosepi kõrvale ja ütles talle sosistades:

«Mis te tegite peretütrele? Ta nuttis nii haledasti.»

«Nuttis ta?» küsis Joosep üllatust varjates.

«Südantlõhestavalt, nagu öeldakse. Katsusin teda lohutada, aga ma ei teadnud, mis tal viga. Peate ise teda trööstima.»

«Mul muud siin ilmas teha kui mõnda preilit trööstida!» katsus Joosep hoobelda, aga see ei kostnud usutavalt.

«Vaat see oli alles mehe sõna!» pilkas Olli.

Joosep tõusis ja läks oma toakese poole.

«Kõik peab selguma!» kordas ta endamisi nagu õigustuseks ja vabanduseks, minnes tund hiljem hämaruses eesõue tänavale, peatus seal, kuulatas, vaatas elamu poole, kus kedagi ei liikunud, astus püstaia äärde, lükkas ühe plangu kõrvale ja puges aeda. Siin oli üsna hämar. Kuidagi leidis ta jalgraja, läks seda mööda tahapoole, käänas paremale ja oli viimaks vana laiaharalise õunapuu juures, mille all ta Helle-Marit oli esimene kord suudelnud. Katkise seljatoega pink oli siin alles. Joosep laskus sellele, kuulas esiti vaikust ja püüdis siis oma elamustes ning mõtetes selgusele jõuda.

Aga täna oli see raske. Ta oleks mõistnud endale peaaegu ainult ütelda, et armastab Helle-Marit, ihaldab teda näha, teda tunda enda läheduses. Ta arvas kuulvat kahtlustavaid ja hoiatavaid nõrku hääli, aga tõrjus need mõne hoolimatu küsimusega tagasi: Kardan ma armastada peretütart? Pean ma Helle-Marit nii halvaks, nii kõlvatuks, et hoiduda temast eemale? On mul põhimõtteks hoiduda naistest eemale kui munk, jääda vallaliseks? Miks ei hakka ma seda siis teistelegi sulasmeestele jutlustama? Võin ma Aadule etteheidet teha, miks ta on abiellunud? või Toomale? Olen ma Helle-Marit ihaldades taganenud karvavõrragi oma vaadetest?... Et Helle-Mari on kihlatud! See on tema asi!... Siiski...

Oksaraag prõksatas elamu pool. Joosep tõusis pingilt, süda hakkas tal kõvemini pekslema. Lähenes must kogu. Joosep kahtles esiti: ons see Helle-Mari? Kas mitte vahest Anna? Alles paari sammu kaugusel hakkas mustast rätikust ümbritsetud kahvatu nägu paistma. Jah, see oli tema! Joosepi süda hõiskas, aga ta ei leidnud sõna, mida siin öelda, mis ühtlasi varjaks tema rõõmu ja kirge.

«Ma ütlesin, siin on pime,» algas Helle-Mari poolsosistades, laskis ennast Joosepil juhtida ja istus tema kõrvale. «See on kõige vanem õunapuu meie aias...» jätkas ta hääle värisedes. «Mõni haru on tal maha murdunud. Mäletate, me seadsime tugesid siia alla...»

Joosep pani käe tema kaela ümber, surus tema pea enda lähedale ja suudles suule.

Helle-Mari võttis tema käsivartest kinni, ei lükanud teda eemale, vaatas talle otsa, sosistas: «Joosep!» ja langes talle kaela. Pika suudluse järel vabastas ta ennast ja hakkas rutusti õunapuude sortidest rääkima, et vaikimine ei läheks piinlikuks ega reedaks tema elamusi.

Ja niipea kui ta vaikis, hakkas Joosep rääkima, kuidas ta poisikesepõlves läinud koos teise omavanuse, aga julgema kluti eestvõttel naabri aeda õunu rabama. Nad pääsenud sealt vaevu, ilma õunteta.

«See teine oli julgem ja ühtlasi ettevõtlikum teist,» ütles Helle-Mari õrritavalt. «Te olete mul üsna arg.»

Joosep haaras tema ümbert kinni ja püüdis suudeldes tõendada, et ta ei olegi väga arg.
Helle-Mari hoidis teda oma käte vahel ja sosistas tema nime.
Vabanedes tema käte vahelt, küsis Joosep:
«Lähete sügisel mehele?»
Helle-Mari ohkas lühidalt ja ütles siis Joosepile silmadesse vaadates kindla sõnaga, jonnakalt:
«Ei lähe sügisel ega üldse härra Tõllistele!»
«Aga vanemad? Mis nemad ütlevad?»
«Nüüdsel ajal ei ole enam tütred vanematel mehele panna.»
Joosep suudles teda nende sõnade eest.
Kesköö oli juba mööda, kui kukk kuuri peal kires. Esiti üks, siis veel kaks.
«Jumal küll! Nii hilja!» hüüatas Helle-Mari. «Ja ma veel siin!»
Nad tõusid pingilt, suudlesid lühidalt, pigistasid kätt ja Helle-Mari kadus aia hämaruses. Joosep vahtis talle järele, kuni teda näha oli, ja pöördus siis aiamulgu poole.
Kuked kiresid jätmatult.
Hommikul ei olnud Helle-Marit näha. Pärast lõunasööki ütles Olli möödaminnes Joosepile etteheitvalt:
«Näete nüüd! Peretütar sõitis ära.»
«Ära? ... Kuhu?» küsis Joosep ennatult.
«Vist mitte veel hoopis. Laskis ennast Annal linna viia, sealt sõidab preili Tederi poole.»
«Aa!» venitas Joosep. «Preili Tederi poole! ... Ei tea, kui kauaks?»
«Nädalaks või kümneks päevaks,» vastas Olli. «Senikaua peame vastu, ajame kuidagi läbi.»
«Küll te võite lobiseda!» hurjutas Joosep sõbralikult ja hakkas omaette arvutama: täna on teisipäev, tähendab tuleval teisipäeval või kõige hiljem neljapäeval-reedel...

Linnas ei leidnud Helle-Mari preili Ruuli kodus — ta oli läinud looduse lähedusse: jõe äärde end päevitama — ja jättis talle järgmise sisuga kirja:
«Cara amica! Kallis Senta! Armas ema. Tõstan häält

ja hüüan oma suures hingekitsikuses sinu poole. Tule mulle appi oma suure tarkusega, kaine peaga, klaari mõistusega, hea südamega, kõigi oma vooruste ja ebavoorustega, oma suure raamatukoguga ja kõigi oma entsüklopeediatega. Löö lahti lehekülg liirum laarum lumps ja vaata sealt järele, mis peab üks minuealine tütarlaps tegema, kes on kõrvuni armunud ja mitte kergemeelselt, kuidagi niisama...

Asi on väga tõsine. Tõsine juba selle tõttu, et siin on looduse jõud mässamas ja kõik sünnib, nagu ma tunnen, igaveste rangete looduseseaduste sunnil, mitte aga seltskonna konventsioonide koodeksi järele ega ühiskonnas kehtiva korra perra.

Ma kirjutasin sulle juba, et flirdin talupoisiga.

Aga ma algan uuesti, ab ovo.

Eks olnud see ju saatusest nõnda seatud, et ma suvistepühade õhtul Änari karjaõues autost väljudes nägin kõige esiti Teda. Ta meeldis mulle korralt, oli sümpaatne, aga ei rabanud mind, sest ma pole psühhopaat. Ja veel samal ööl, kui ma tantsust ja kärast tüdinult väljusin väheks puhast õhku hingama, juhtis saatus mind Temaga uuesti kokku, ja ma ei tea praegu isegi, kas ma pean seda seika õnnistama või ära needma. Igatahes tarvitas ta, see saatus ikka, oma tookordses mängus nagu mõni kirjanik või kunstnik kontrastide võtet: ühel pool käratsev seltskond, teisel pool mäeharjal külmal kivil punetava eha valgel istuv töömees; siin üürgab bajaan, seal laulab ööbik; siin lõbutsev seltskond, seal töömees, kelle töövaeva kulul lõbutsetakse; siin kodanlaste kamp, seal priske kommunist; siin elunautijad, seal nende vastu võitleja. Saatus juhtis mind esimeste hulgast teise juurde, tahtis nagu öelda: siin on sinu õige koht, sinukohane seltskond. Ja sealt see algas. Ma veendusin, enne kui tagasi jõudsin, et see lihtne mees ei ole nõme, ei sugugi mitte, ja mul ei olnud piinlik temaga vestelda, tema kõrval kõndida, vastuoksa: see kesköine kohtumine oli heledam seik minu «kihluspidust».

Ma olen ennast alati pidanud arukaks, elutargaks, mõistlikuks, tasakaalukaks ja üldse üsna tubliks tüdrukuks. Minu armulood on kulgenud seltskonna konvent-

sioonide koodeksi nõuete järele ja ma ei ole kahelnud, et astun abiellu kaine mõistuse kaalutlusel, kindlustades enesele eluajaks muretu elu kõigi mugavustega, chevrolette'i, suvila ja kahe-kolme teenijaga. Reis Itaaliasse peale selle. Olen pidanud ennast küllalt kenaks, küllalt harituks, et väärida niisugust abielu. Ma ei ole mehi taga ajanud, neid lähenes mulle, nagu isegi tead, mitte just et jalaga segada, aga täiesti rahuldavalt. Armuelamuste nälga pole mind jäetud, tänu minu välimistele ja vist ka sisemistele omadustele. Nüüd korraga avanesid mu silmad! Ja avas nad tutvus selle lihtsa mehega!

Ma võtsin asja esiti kergelt; nagu juba sulle kirjutasin, lootsin, et saan sel suvel huvitava, erakordse romantilise süütu armuelamuse, millega võin kaasvõitlejaid talveõhtuil lõbustada, mida pole põhjust salata isegi oma tulevasele mitte. Mul oli kavatsus poisil pea segi ajada ja naerda, kui ta vaeseke siis armuvalus vingerdab nagu siug näpitsa otsas. Ta poleks, teadagi, paugupealt armunud, teda oleks vaja olnud sütitada, õhutada, palavaks kütta, jäädes ise selle juures külmaks kui küünlakuu öö. Nii ma algasingi. Kõik läks paraku hoopis teisiti, kui ma oletanud, lühidas kokkuvõttes umbes nii: läites teda süttisin ma ise, soendades teda läksin ma ise palavaks, hõõgutades teda (seda tehes oli mul nii õnnis tundmus!) läksin ma ise tuliseks. Ma arvasin, et initsiatiiv on minu käes, ja ehk oligi, ent ainult vormiliselt. Mina võimaldan kohtamised, aga tema sunnib mind seda tegema. Ma vahel otse kirusin teda, miks ta ometi ei siruta oma kätt minu järele! Kas ta ometi ei märka, et ma hõõgun, et ma põlen, et ma kisendan tema järele! Ta ei saanud nähtavasti hetkekski unustada, et olen peretütar, tudeng, korporant; ka vist mitte, et olen pursui, kodanlane, töörahvale vaenulikust leerist. Ah, need neetud klassivahed, need neetud seisuste vaheseinad!

Siis viimaks ometi! Kumb meist kummale kaela langes, ei tea. Kumb tõmbab kumba külge: katood anoodi või anood katoodi? See on vist ülearune küsimus. Viimaks ometi — me suudlesime.

Minu mõttemaailm on muutumas, minu senised kõlbelised (või «kõlbelised»?) vaated on kõikuma löönud. Iga-

tahes ütlesin Joosepile, et ma Leopoldiga ei abiellu. Mida enam mulle Joosep südamesse läks, seda vastikumaks muutus mulle see pull. Ma õigustasin abiellumist temaga: päästan sellega isa ja isatalu võlgadest. Niisiis ohvritoomine minu poolt. Õilis tegu, eks ole? Aga nüüd on mulle selgeks saanud, et naitudes Suurtõlliga müüksin ennast mehele, kes mind himustab. Talitaksin just nii kui tavaline lõbunaine, ainult selle vahega, et müüksin end *en gros*, mitte *à detail*; müüksin pikema aja peale, mitte mõneks tunniks.

Ja veel: olgu sulle kõik minu patused mõtted pihitud: vastumeelselt «Poldile» (!) minnes, temaga kui mehega ühinedes oleks mul alati olnud kavas kompenseerida seda kannatamist, seda ohvritoomist abi- (või häbi-) elule igal võimalikul juhul, niipea kui leian mõne meeldiva partneri. Abielurikkumine on ju meie seltskonnas täiesti sallitav (muidugi mitte petetava poolt), kui see sünnib absoluutses saladuses.

Nii kaugele olin ma langenud (?).

Armas inimene, anna nüüd nõu, mis ma pean tegema! Abstraktselt mõeldes pean enesestki mõista abiellumist õigustatuks ainult niisuguse vastastikuse kiindumuse puhul, nagu see on minu ja Joosepi vahel. Aga antud, konkreetsel juhul? Talusulane ja suurniku tütar. Kommunist ja korporant, proletaarlane ja pursui, klassivõitleja ja kaunishing!

Ma suudaksin vahekorda Joosepiga katkestada ainult vägivaldselt: põgenedes võimalikult kaugele (välismaale), kuni kõik jahtub ja ununeb, kuni rohi kasvab peale. Kas oleks see õige? Ja võib-olla võidaks ometi igatsus tema järele kõik muu ja ma «põgeneksin» tagasi. Kui see mees oleks haige, rikutud vaistudega, kuritegelike kalduvustega! Aga Joosep näib olevat kõigiti terve.

Seisan raske otsustuse eel, anna mulle nõu. Oled ainuke, kellele ma tihkan rääkida oma hingelisest kitsikusest, mida elab üle küll vist iga noor neid, kes on leidnud õigele vaistule vastava mehe, aga seisab sääraste takistuste ees, nagu need on mul.

Vasta ruttu. Muidu on ehk hilja!

Sinu Helle-Mari.»

XXX

SUURI SÜNDMUSI KAUGEL JA LÄHEDAL

Uue meierei sisseseade jõudis viimaks kohale: hiigelsuur vaskkatel, torusid, kangisid ja kolbisid. Montöör tuli linnast kaasa, aga Änari meeste jõudu kulus talle mitmel päeval abiks. Peremees ei tundnud asjast vähimatki rõõmu, närvitses, ütles sulastele ja montöörile ägedaid sõnu, saatis vahel kogu selle uue värgi põrgupõhja.

Hommikuti enne kella kümmet ei läinud ta oma meestega sinna lähedale: seal oli piimatoojate parv, igaüks neist vaatas, hindas ja arvustas uut meiereid, ja mitte just heatahtlikult. Seejuures kõneldi muidugi ka Kisla Jüri ettevõttest, võrreldi, tehti oletusi. Selles ei kaheldud, et algab kange võistlus ja kasu saavad sellest aina piimatoojad, nii et «las tõmbavad, nii et karvatutid lendavad», nagu ütles keegi laia suuga peremees ja väljendas sellega enamiku peremeeste kahjurõõmu.

Kui Joosep kord õhtu eel jäi peremehega kahekesi uue hoone sissepoole kirvega töötama, ütles viimane väga tusaselt, käega kõrile osutades:

«Vahel on sestsaadik!»

Joosep seisatas töös ja vaatas talle otsa. Peremehel oli nähtavasti vajadus ennast välja rääkida ja ta jätkas:

«Mina tahtsin nimelt uue, moodsa ehitada ja ehitasin, aga see ei lase enam mõnda meest magada! Hea küll! Olgu! Võistleme! Niipea kui poeg koju tuleb, pühendan enese täiesti karjale ja meiereile! Eks katsugu siis Kisla Jüri minuga võistelda!»

«Kodanlik ühiskond tunnistab vaba võistlust, ei põlga pankrotte?» küsis Joosep.

Peremees ei hoolinud sellest, jätkas oma mõtet:

«Ma tean, mis neid sinna Kisla Jüri ümber kokku tõmbab! . . . Kadedus! Puhas kadedus, et suurtalu teisiti elab kui nemad könnid! Üks meie mõtlejam pea on muuseas öelnud: suurtalunikud suudavad anda oma lastele parema kasvatuse ja hariduse kui keskmikud või popsid, ja nende hulgast, suurtalunike võsude hulgast tõuseb meie rahva juhtkond. Teie olete sel suvel oma

silmaga näinud, et suurtalus elatakse mitmeti teisiti kui keskmises. Suurtalus omandavad pererahva järeltulijad suurema joone, avaramad vaated, lühidalt: valmivad suuremate ülesannete täitmisele. See oli minu arvamine, kui ma lapsi koolitasin, kuludest hoolimata.»

«Nii et: enam suurtalusid?!» küsis Joosep lõbusalt. «Te räägite ju kõrgema, mõisniku seisuse loomisest?» hüüdis Joosep lõbusalt. «See meil veel puudub!»

«Ja kui ka nii?! Kas ma ei või teiega ja igaühega, töölise ja popsiga hästi läbi saada, kuigi mul on suurtalu? Mis võib kellelgi olla minu suurtalu vastu, kui ma seda hästi majandan?»

«Jah, kui seal kõrval ei oleks tuhandeid, kellel pole lapikest maad ega oma onni! Nagu minul, Tohvril, Toomal!»

«Küllap leitakse teilegi elamisvõimalus! Meie maa on rikas! Peaasi et seisukord oleks stabiilne! Ja selle eest hoolitseb meie riigi juhtkond, toetudes põllumeestele, eestkätt suurpõllumeestele.»

Joosep vangutas muiates pead.

Hakati jälle tööle.

Laupäeval pärast lõunat saabus Helle-Mari. Joosep nägi teda jalgrattal õue sõitvat, valge pearätiku otsad kukla taga lehvimas. Süda hakkas Joosepil kiiremini lööma. Tähendab, ei olnud nädalat ära!

Tööpere istus lauas, kui Helle-Mari köögist söögituppa astus, heledas kleidis, juuksed kohevalt üle pea lükatud ja valge lindiga seotud. Ta tervitas rõõmsalt, naeratas oma paljuütlevat ning palju varjavat naeratust, oli elevil, laskus laua otsa aiatoolile, heitis pilgu kõigile, Joosepile kõige lühema, nagu kartes teda vaadata, ja algas sõbralikult:

«Kõik terved?... Aadi pole veel simmanile läinud?... Aga läheb muidugi!»

«Kae, vihastan, müün bajaanigi ära!» ähvardas Aadi. «Muidu käiakse aina kutsumisega tüütamas.»

«Müüte bajaani ära — olete nagu iga teine sulane!» ütles Helle-Mari.

«Inimene võib ennast mitmet viisi maksma panna!» vastas Aadi iseteadvalt.

Olli tahtis peretütrele suppi tuua, aga too ütles, et juba söönud, ja pöördus Joosepi poole:

«Teie ei mõista ennast kuidagi maksma panna?»

Joosep tundis enesel Helle-Mari pilku, vangutas vaid pead.

Hiljem kohtas Joosep teda õues ja küsis:

«Sõit oli väsitav?»

«Jah, täna olen üsna väsinud. Tarvis puhata.»

Olli tuli hiljem, ulatas Joosepile üle ukse värskeid ajalehti ja lausus sõbralikult pilgates:

«Noh, Helle-Mari tuli varem, kui ootasime. Mõnikord läheb meil hästi!»

Sõnumid ajalehes sõja lähenemisest tõrjusid Joosepil ajutiseks muud mõtted. — 11 miljonit sõdurit Euroopas marssimiseks valmis. — Ainult ime võib veel sõjast päästa. — Danzigi ümber võib iga hetk plahvatada.

Ja siis: — Moskva nõuab enesele kontrolliõigust Balti riikides.

Seda sõnumit luges Joosep mitmele korrale ja katsus mõista selle tähendust. Nii palju arvas ta kindel olevat: Moskva, s. o. Nõukogude Liidu kontroll tuleb Balti riikide töörahvale kasuks.

Tahaks näha, missuguse näoga seda peremees loeb! mõtles ta oma toakeses edasi-tagasi käies. Missugune meeleolu on meie riigijuhtidel, kui neile sõrmede peale hakatakse vaatama!

Ta võttis mütsi ning kepi, kustutas tule ja väljus. Moonamaja rahvas oli kõige lähem. Seal tahtis ta tähtsast sõnumist rääkida. Aga väljas polnud kedagi näha, aknad olid pimedad, kõik vist juba magamas.

Joosep tuli tusaselt tagasi oma tuppa ja hakkas uuesti uudiseid lugema. Tusane oli ta, et ei saanud tähtsat uudist kellelegi rääkida, kellegagi selle üle mõtteid vahetada, aga veel enam selle pärast, et ei saanud juba täna Helle-Mariga kokku. Oli ta ometi kogu see nädal aina temale mõelnud, tema tulekut oodanud. Homme õhtul peab ta temaga kokku saama, kas õuna-aias või Põldsema harjal!

Pühapäeva hommikupoole sai Joosep Tohvri ja Too-

maga rääkida sõja võimalustest. Pärast lõunat kohtas ta Helle-Marit õues möödaminnes ja ütles talle tungivalt anudes, ootamisest piinatult:

«Kas «klaari» all või harja kivil?!»

«Näete ise,» ütles Helle-Mari oma nõtke käega mustjashalli pilve poole osutades. «Kui valama hakkab, ei ole meid kumbagi seal ega teal.»

«Siis homme? Aias?» anus Joosep.

«Kui loodusejõud selle vastu ei võitle,» vastas Helle-Mari ja ruttas edasi.

Hakkaski varsti valama, Joosep pidi oma toakesse tõmbuma ja järgimööda mitme raamatu lugemisega katsetama — ühelgi ei saanud ta pikemalt peatuda.

Omapere ei lasknud end häirida kaugemal valmivatest suurtest sündmustest. Pühapäeva õhtul unistas Helle-Mari klaveril poolhämaras saalis, kui isa sisse astus. Tütar katkestas mängu ja isa küsis kohe:

«Rääkisid, et Tederite pool need päevad veetsid... Kohtasid ometi linnas peatudes ka peigmeest?»

Ema tuli nüüd ka saali.

«Ma ei peatunud linnas minnes ega tulles rohkem kui mõni tund, venna ja Senta pool,» vastas tütar, sõrmed klahvidel aeglaselt kuulmatult liikumas.

«Imelik!» lausus ema laitvalt. «Härra Tõlliste saab Arnoldilt kuulda, et sa kahel korral linnas viibinud, aga ei võta vaevaks talle telefoonidagi.»

«See on enam kui imelik!» nurises isa rahutult edasi-tagasi käies, käed selja taga risti. «Meierei on valmis, tänu Tõllistele. Meierei on valmis, aga viimase sendini võlgu! Kurat võtku, egas ma üksi jõua ka kõiki koormaid kanda!»

«Eks ma hakkan ükskord tööd tegema ja raha teenima,» ütles Helle-Mari ükskõikselt. «Võin pikkamisi kõik koolituse kulud tasuda. Isegi protsentidega.»

Ta peatus, imestades isegi oma ebakohast hooplemist.

«Mis jutt see on!» hüüdis isa tütre ees peatuma jäädes. «Kas mul su mõnda krooni tarvis! Ma räägin (ta tasandas häält) härra Tõllistest... Oled ju ometi tema pruut! See kohustab!»

Helle-Mari liigutas ennast rahutult ja oli tõusmas.

«Oot, oot! Mul on veel rääkida!» manitses isa, ja kui tütar tagasi istmele laskus ning käed rüppe pani, hakkas ta hämaras saalis pehmel vaibal käies uuesti:

«Muidugi, laulatus ja kogu see pulmavärk ei ole enam kaugel... See sünniks septembri lõpul...»

«Oleneb minu eksamitest,» sõnas Helle-Mari.

«Kurat võtku! Eksamid selle kõrval tähtsad!» hüüdis isa jälle tütre ette seisma jäädes. «Pärast abiellumist on sul nendega kümme aastat aega! Võid ka vilistada nende peale. Oled igatahes kõrgema hariduse osaline, nii-öelda akadeemia kodanik. Sul on tutvused meie kõrgemas ringkonnas, sa võtad omas majas külalisi vastu, korraldad teeõhtuid...»

Siin tõstis Helle-Mari pea ja lausus naljatades:

«Nii olen ma seda isegi kujutlenud...»

«Asi on tõsine,» algas nüüd ema. «Selle üle ei kõlba nalja heita! (Siis isa poole.) Sa sellest ei rääkinudki veel, mis Toivo kirjutab?»

«Igalt poolt tuleb kui Hiiobile hoope!» mühatas isa ja hakkas jälle käima, käed seljal.

«Mis see Toivo kirjutab?» uuditses Helle-Mari leigelt.

«Nõuab raha, mis muud! Aina raha!» tigetses isa.

«Oleks see veel üksi!» võttis nüüd ema tasemini sõna. «Aga ta kirjutab, et tuleb koju ja võtab kohe naise. Kõige hiljem mardipäevaks! Seadku me kõik valmis: vähemalt kolm tuba. Saal ja söögituba võivad meile kõigile ühiseks jääda... Pulmi pole tarvis: lasevad endid linnas registreerida. Annat Toivo hästi ei salli, kirjutab, et me katsuks ta kuhugi ära sokutada. Jumaluke, kuhu me ta sokutame!»

«Egas minema või ajada,» lisas isa.

«Eks tule Annale öelda, et ta selle oma Madisega asjad joonde ajaks!» arvas ema. «Meelitagu kaasavaraga! Mõni tuhat krooni on niisugusele põhjakõrbenud hädavaresele küllalt heaks söödaks!»

Nüüd sai Helle-Mari mahti vanemate jutu vahel küsida:

«Keda see Toivo siis nii hädaliselt kavatseb kosida?»

«Oh, ei taha rääkidagi!» õhkas ema.

«Puupaljas antvärgi tütar! Tudeerinud esiti siin, siis Soomes,» täiendas isa.

«Tudeerinud? . . . Mida?» uuditses Helle-Mari.
«Rohuteadust!» vastas isa kibedalt naerdes. «Mitte selle rohu teadust, mis kasvab maas, mitte ka umbrohu teadust — see läheks siin ikkagi tarvis, vaid kõhu- ja köharohu teadust! Nii et võib meile igaühele pillisid valmistada!»
«Kibedaid pillisid!» ohkas ema.
«Kuidas tema nimi on?» küsis Helle-Mari ükskõikselt.
«Leonora Mändsalu,» vastas isa.
«Ah, see,» hüüatas Helle-Mari. «Ta visati korporatsioonist välja. Hüütakse teda Uih-Aih!»
Jäädi väheks ajaks hoopis vait.
«Ja mõtle ometi,» algas siis ema sosistades ja tütre poole laskudes. «Toivo vedas seda tüdrukut suve otsa enesega kaasas! Et ta võiks ka näha, kuidas mujal elatakse, ja siis ka selle järele siin elamise sisse seada!»
«Hellitati poissi ülearu!» lausus nüüd Helle-Mari.
«Mis seal hellitamine või!» tõrjus isa. «Aga see'p see needus sagedasti on, et tähtsa ja tööka mehe poegadest ei saa head nahka. Kas pealinnas veel vähe näiteid selle kohta. Teotavad vanemate ausat nime ja löövad nende varandust läbi!»
«Jumal hoidku, egas Toivo ometi niisugune ole!» lohutas ennast ema.
«Palju's seal puudub!» ohkas isa.
Käinud mõne korra edasi-tagasi, peatus ta tütre ees ja ütles, nagu õnneliku mõtte välgatusest üllatatud:
«Anna võiks sulle virtinaks minna, kui oled proua Tõlliste!»
Helle-Mari ohkas tüdinult ja tegi käega tõrjuva liigutuse.
Ema võttis veel sõna:
«Väikese koha peal, nagu siin ümberkaudu, neil peremeestel seal ükskõik, kuidas tütar mehele läheb või poeg naise võtab! Aga Änaril ei või nõnda! Missugused külalised meil käivad! . . . Väikeses või keskmises talus oleks mul muret palju vähem! Seal ütleks ma tütrele: «Mine popsile või sulasele, kes sulle aga meele järele!» — Seal ütleks ma pojale: «Võta sauniku või vabadiku tütar, kosi või puupaljas teenija, saadki vahest tubli ja tööka inimese!» Aga meil siin! . . .»

«Nii et Toivo valitud mõrsjaga siiski lepite?» küsis Helle-Mari järsku.

«Pole viga!» vastas isa. «Paneme talle siin perenaiserangid kaela — las veab! Kuhu ta ikka pääseb! Pojale annan talu kätte, las mässab sellega! Teadmisi tal on! Kas ta just ise adra käsipuud hoiab või sõnnikut tõstab, see pole tähtis. Peremehe silm toob enam sisse kui käsi! Vaadaku ainult, et töölised seanahka ei venita, nagu see neil kombeks. Peaasi on Helle-Mari abielu Pol... Leopoldiga! Väga kahju, kui ta nüüd Arnoldilt kuuleb, et Helle-Mari kaks korda linnast läbi sõitnud, aga temale ei suvatsenud visiitigi teha! Väga kahju!... Olgu's nii, et septembri lõpul... Nii et see on kõik? Päevakord on läbi, lõpetan koosoleku!»

Esmaspäeva hommikul õue astudes vaatas Joosep kohe taeva poole. Kõva tuul kihutas kiiresti halle rebenenud pilvi, mis vihma ei andnud. Kui tuul püsib, ei või Põldsema harjale minekust juttugi olla. Jääb aed, «klaari»-alune pink. Õhtuni on veel aega, ilm võib siia-ja sinnapoole muutuda. Peaks peremehe käest küsima, mis baromeeter ütleb... Kui saaks Helle-Mariga rääkida, annaks talle nõu: riietagu ennast hästi soojalt, siis võib aiapingil ometi istuda...

Aga Helle-Marit sai ta näha alles lõunalauas.

Peretütar oli eredavärvilises suvekleidis, roosa rätik õlgadel, juuksed hoolsasti kähardatud. Ta näis olevat elevil, kõnetas Ollit, Jussi ja Tohvrit, heites Joosepi poole vaid vargsi pilke.

Niipea kui Aadi hakkas rääkima oma eilsest simmanil-käigust — ta läinud õnneks enne suurt vihma ja tulnud alles öösel hilja — tõusis Helle-Mari lauast, lausus kergelt käega lüües:

«Keda see peaks huvitama?» ja läks välja.

Midagi on tal südamel, mõtles Joosep, kas aga see, mis minulgi?

Õhtu eel jäi tuul pisut vaiksemaks, taevas läks selgemaks. Vihma ei olnud karta. Aga õhk oli jahe.

Söögilauda Helle-Mari ei ilmunud.

Joosep jäi trepile istudes ootama, kas ta vahest

mööda ei lähe. Kaua tuli tal seal oodata ja mitu paberossi ära suitsetada. Siis viimaks tuli peretütar kärmel sammul köögist ja ruttas joostes lauda poole.

«Aias!» sai Joosep talle hüüda. Helle-Mari ei vastanud, ei pöördunud ümber.

Joosep tõusis üles, läks oma tuppa, süütas lambikese, katsus lugeda üht ja teist raamatut, aga asjata. Sagedasti lükkas ta sitskardina akna eest ja vaatas, kas on juba küllalt pime. Aga täna hämardus aeglaselt.

Viimaks tõmbas ta palitu selga, pani mütsi pähe ja läks tänavale, mis viis eesõuest maanteele. Et kedagi ei olnud näha, lükkas ta pistandi plangu kõrvale ja puges aeda. Puude all oli juba üsna pime. Ta otsis vana tuttava õunapuu üles, mille all oli esimene kord suudelnud Helle-Marit, istus pingile ja jäi kuulatades ootama. Puude ladvad kohisesid hooti kõvasti ja siia pingilegi puhus tuul. Kaua siin täna Helle-Mariga istuda ei võiks.

Pool tundi tuli Joosepil üksi pingil istuda, võrade kohinat kuulata ja pimedusse vahtida. Juba oli ta tõusmas, et minna. Polnud ju Helle-Mari lubanud siia täna tulla . . .

Siis viimaks ilmus must kogu tüvede vahelt, esiti petlik, nagu neid pimedusse vahtides arvatakse nägevat, siis aga selgemini nähtavale tulev.

Nad langesid sõnalausumata teineteisele kaela. Nad olid mõlemad kui kõrbes kaua janupiina kannatanud.

«Olid nii kaua ära!» nurises Joosep, kui nad pingile istunud, külg külje vastas, Helle-Mari käsi Joosepi käes.

«Leidsid, et olin kaua ära? . . . (Nad olid tähelepanematult «sina» peale läinud.) Oo, ma kavatsesin palju kauem ära olla.» Seda ütles Helle-Mari häbelikult sosistades ja peitis oma pea Joosepi rinnale. «Aga sina, ootasid mind?»

«Ära küsi!» vastas Joosep, tõstes oma armsama pea ja suudles teda huultele.

«Tulid minu pärast mõni päev varemini?»

«Ära küsi!» vastas Helle-Mari.

Tekkis vaikus, mis oli mõlemale talumatu.

«Isa ja ema sunnivad mind härra Tõllistele minema,» ütles Helle-Mari pisut kaeblikult. «Võimalikult pea.»

«Ja sina?» küsis Joosep pisut etteheitvalt, vahtis peretütrele küsivalt otsa, kuigi oli pime.

«Kui ei oleks kedagi teist seal vahel!» sosistas Helle-Mari ja peitis jälle pea Joosepi rinnale.

«Sa värised? ... Sul on külm? ...» küsis Joosep.

«Ei!»

Joosep võttis Helle-Mari piha ümbert kinni, nad tõusid üles ja läksid sõnalausumata aiamulgu poole. Teineteise järel pugesid nad sellest läbi, Helle-Mari käsi Joosepi käes. Nad pöördusid õue ja sealt Joosepi tuppa. See oli pime. Valgust oleksid nad praegu kõige vähem soovinud.

Kukkede kiremine pea kohal äratas nad mõne tunni pärast. Nad kainenesid.

«Oleme abielus,» ütles Joosep.

«Jah, see on nii!» möönis Helle-Mari. «Aga see on ränk sõna, mis sa ütlesid!» kurtis Helle-Mari, peites pea Joosepi põue.

«Muidu võidaks seda kas või sohieluks nimetada,» jätkas Joosep.

«Missugused hirmsad sõnad sul täna suus on!» halas Helle-Mari.

«Sa ei pea minu aususes kahtlema.»

«Pean ülearuseks seda öelda enese kohta.»

See esimene lühike sõnavahetus oli peaaegu nägeluseks muutunud.

Kukkede ärev kiremine katkestas selle, tuletades Helle-Marile meelde, et aeg on lahkuda.

Suudeldi lühidalt, nagu kohuse ja kombe täitmiseks.

Joosep käis nüüd pead kõrgemal hoides. Ja miks ka mitte! Tema naiseks oli üliõpilane, kõrgema haridusega isik! Küllap too mõistis sulasemehe väärtust hinnata. Helle-Mari eest hoidus ta aga päevavalgel kõrvale, kartes, et ei mõista talle õieti otsa vaadata. Kaasteenijate vastu oli ta isalikult lahke, aga sõnakehv. Peremehest tundis ta enese nüüd üle olevat, ei kippunud temaga vaidlema, vastas vaikselt, kuid kindlalt, kuulas tema pikemaid kõnelusi kui vanem inimene noo-

ruki juttu. Ta püüdis harjuda mõttega, et on abielus, ja kinnitas enesele, et ei võta seda uut eluseisust kergelt. Helle-Mari ei pea temas mitte pettuma.

Hirmsaid sõnu «abielu» ja «sohielu» — neid ei kahetsenud Joosep hetkegi. Helle-Maril pidi algusest peale selge olema, et tegemist ei ole mõne kergemeelse Aadisarnase nautlushimulise külapoisiga, kes peretütre, tudengi armastust kasutab ja sohielu soetab. Kas ei solvunud ta aga sellest ja kas ei kostnud tema viimased sõnad natuke ninakalt: «Pean ülearuseks seda enese kohta öelda»?

Kui ma ka kooliharidusе poolest jään oma naisest taha, siis aususe ja abielutruuduse poolest mitte, seda peab Helle-Mari nägema!

Joosep jäi oma käitumisega üldiselt rahule, ainult sellest tundis pisut kahetsust, et lahkumine abielu esimese öö järel oli toimunud liiga jahedalt.

Õhtul pihtis Helle-Mari oma päevikusse:

Mul ei ole jumalat, kellega räägiksin hingekitsikuses. Inimeste hulgast ei või keegi mulle nõu anda ega mind lohutada. Muidugi, ma ei ahasta nagu mõni «langenud tütarlaps», aga ma tunnen, et minu vaimne mina on alandatud. Seda on teinud minu animaalne mina. Kuidas ma ka ei püüa enesele selgeks teha, et klassivahed on abiellumisel tühi eelarvamus, et kool ei õilista inimest, et haridus on väga veniv mõiste, et vaimne töö ei tõsta inimest kehalise töö tegijast kõrgemale, ometi tunnen ma (ja nüüd tihkan ma seda eneselegi tunnistada): Joosepi läheduses viibimine on mulle meeldivusest hoolimata ometi pisut võõrastav. Kas see ei tule meie vahest hariduses?

Kumb meist kumma võitis, selle üle ei maksa veel vaielda. Ma alistusin vist võitluseta, alistusin oma kirele, mitte sulasele. Tema aga näib uhke olevat oma võidule. See kuuldus tema esimestest sõnadest: «Oleme abielus.» See laskis nii kergesti tõlgitseda: «Nüüd oled sa mul käes! Ei pääse sa enam kuhugi! Ega sa ei taha ometi sohielu elada?» Võib-olla ma ei tahagi pääseda, aga maksis seda mulle meelde tuletada! Olid ju alles abielu esimesed tunnid, kus poleks tohtinud kõvasti

hingatagi. Ja siis see vastik, jälk sõna «sohielu»! «Ei taha sa meie suhteid abieluks tunnistada, hea küll, siis elame sohielu! Meeldib see enam kui abielu?» Nii võiks tema sõnu tõlgitseda.

Hea küll! Jään talle truuks (jonni pärast!) — ei andu kellelegi teisele oma elus ega temalegi! Eks nautigu ta siis seda truudust, kui ta seda üle kõige hindab! Eks ole ju abielu, mis ainult truudusel baseerub, nagu kuiva leiva närimine.

Õhtul ja öösel on meil siiski hoopis teistsugune hingeelu kui päeval. Ja kui ta mulle öösiti meeldib üle kõige, siis on see looduseseaduste järele õige. Aga meie arengutase on erinev. Meie maitsed on liiga erinevad.

Olen kaotanud usu oma «praktilisse mõistusse». Minu animaalne külg on sellest palju tugevam. Kuidas ma ka põhjendasin oma lähenemist meeldivale sulasele, arukale, tublile, ausale töömehele, kuidas ka kõik looduseseadused toetasid ja õigustasid mind selles, ometi olen ma juba esimesel abielupäeval sedavõrd kainenenud, et pean seda abiellumist suureks eksisammuks.

Keskpäevani oli mul juba otsus enam-vähem kindel: meie abieluöö oli esimene ja jääb viimaseks, nimetagu sulane seda oma toores keeles kuidas tahes. Õhtu eel lõin oma otsuses kahtlema, ja praegu, pärast päeva veeru, tunnen igatsust tema järele, tahaksin jälle tema armast nägu näha, tahaksin tema lähedal, üsna lähedal viibida. Ütleksin talle solvamata: ärgu rääkigu täna midagi, viibigem vaikides teineteise seltsis. Ma usun, ta saab sellest aru ja me võime üsna õnnelikud olla.

Kui mu mees (raske on seda sulast oma meheks nimetada!) hariduse poolest soovida jätab, siis on minu kohus teda selle poolest aidata. Mul tuleb seda talupoissi võtta kui kasvandikku. Võib-olla läheb mul korda leevendada ka tema poliitilist «adventismi», tema maailmaparanduse kirge.

Kuidas meie abielu edaspidi kujuneb, sellele ei julge ma esialgul mõeldagi. Igatahes pean ma juhtimise oma kätte võtma.

XXXI

«PÜHAPÄEVAKOOL»

Olli oli nädala sees Joosepile öelnud:

«Peedi Linda tuleb mulle pühapäeval külla. Kui lubate, astume teie poole sisse. Võtan vastutuse peremehe ees enesele.»

«Vastutan ise oma külaliste eest.»

Joosep ei tundnud Linda tuleku vastu vähimatki huvi. Abielu varjas kõike muud ja isegi sõja puhkemise võimalus ei erutanud teda enam.

Kui ta pärast lõunat karjaõues pakul istus ja suitsetas, pandi talle järsku käed selja tagant silme ette. Käed olid õrnad, peenesõrmelised, kindlasti noore naise omad. Joosep teadis, kelle käed need on, aga ütles meelega pahaselt:

«Kirsti, ära tembuta!»

«Tobe!» vastas talle Helle-Mari, võttis käed silme eest ja astus tema ette. «Kas mul's tõesti vana naise käed?»

Ta näitas oma peenesõrmelisi, vähe päevitunud käsi ja peeni käsivarsi Joosepile, lõi talle viimaks sõrmed juustesse, sakutas ja ütles:

«Nüüd võid pahandada: ära tembuta!»

Siis istus ta Joosepi vastu palgi otsale ja algas nukrutsedes:

«Varsti pean ma linna sõitma. Tarvis mõne eksami vastu valmistada ja ... mis ma siin ikka! Siin ei oska ma õieti õppida. Muidu on aga igav ... Sulle on igavus muidugi võõras. Sul on töö ... Kas sa pole mõelnud, et tööd ei tehta ainult töö pärast, vaid ka selleks, et mitte igavuse kätte kärvata? Isegi vaba tunni veetmiseks otsitakse mingi askeldamine, jändamine, rassimine ... Kas või maailmaparandamine. Nagu see sulgi on. Laske ometi maailmal minna, nagu ta läheb!»

«Nii ütlevad kõik, kelle käsi käib hästi, kellel elu mugav.»

«Andesta, ma kisun su vaidlusse. (Väga õrnalt.) Ma ei taha seda! Küllalt! ... Veedame viimased päevad leplikult. (Tasemini.) Lähed täna Põldsema voorele?»

«Kui tuled ka sina.»

Eesõues kuuldi samme. Helle-Mari tõusis, noogutas peaga, pilgutas silmi ja pöördus aeglaselt aida poole.
Läinud oma tuppa, võttis Joosep ajalehed ja hakkas lugema.
Uksele koputati. Olli astus sisse ja küsis: «Tohib Linda vend teie poole sisse astuda? Ta jäi teele kõndima. Linda ise on minu pool, söögitoas.»
«Kui arvate, tulge juba kõik,» ütles Joosep. «Istmeid on vähe, aga mehed võivad voodi servale toetada.»
Varsti tuli Olli kolmekümne-aastase raudteelase vormimütsis mehega, kelles Joosep võis ära tunda vana Tehvani poja. Ta oli üle keskmise kasvu, tugev, tuhmheledate juuste padrikuga, mis paremale soetud. Piklik-nurgelisel näol olid hoolimata noorusest sügavad voldid, ilme vali, tõsine, kuiv. See oli Tõnis Pihlak, nagu Olli ütles. Ta ise väljus.
Istuti voodi servale ja Joosepil ei olnud kerge leida kõneluseks ainet.
Tema õnneks hakkas Tõnis rääkima muljetest, mis Änari häärber ja kogu hoonestik esimesel nägemisel avaldab:
«Elan jaama lähedal keskmise suurusega talus. Missugune vahe Änariga!» ütles ta. «Meie peremees võitleb raskustega, aga ootab mingeid paremaid aegu. Kirub suurnikke, et nende tasku lähevad preemiad, samuti ka kasud liha-, või- ja munaekspordist.»
Joosepil oli varsti selge, et see mees ei tea vähem temast.
Olli tuli Lindaga. Nad istusid toolidele.
Ei saadud veel õieti keskustelu sõlmida, kui koputati uksele ja sisse astus noor mees, palja päi, pruunide lühikeste kräsus juustega, ümara näoga, tumehalles silmis erk pilk, näol tegevust ja võitlust ihkav ilme. See oli Kõo Aarand. Kui ta nägi nii mitut inimest, peatus ta nõutult ja naeratas süüdlaselt.
«Pole viga, ruumi voodi serval on,» ütles Joosep, kui uut külalist tutvustanud ja öelnud, kus temaga ise tutvunud.
«Just nagu salakoosolek,» ütles Linda laua otsas istudes.
«Puudub aga salakoosoleku tähtsus,» lausus vend.

«Pühapäevakool,» ütles Olli, teises laua otsas.

«Võime siin julgesti rääkida,» ütles Joosep kahe külalise vahel istudes. «Ja niipalju kui ma siinviibijaist tean, võime üksteist usaldada.»

Vaadati küsivalt üksteise otsa. Tõnis võttis esimesena sõna, kui vaikimine läks piinlikuks, rääkides aeglaselt, tõsiselt, õpetlikult:

«Kõige tähtsam ülesanne on meil suurema hulga omamõtteliste kogumine.»

See kiideti õigeks.

«Avalikke koosolekuid me pidada ei saa,» jätkas Tõnis, «salajasigi pole esialgul mõtet kokku kutsuda. Igaühe juures tuleb isiklikult äratustööd teha. Ehk räägib nüüd igaüks oma kogemustest, kuidas see edukam oleks?»

Tema hääl kostis nii puhtalt ja kõlavalt, et seda veelgi oleks tahetud kuulata.

Ainult Joosepile ei meeldinud ei see Tõnise hääl ega see tänane «koosolek» üldse, mis kohe järsult nii erilise laadi võtnud. Kas me siis muust millestki rääkida ei mõista, kui aina kihutustööst? küsis ta eneselt. Jah, ma isegi olen kõrvaltvaataja silmis kui mehhaaniline muusikariist: nii pea kui käima hakkab, ikka üks ja seesama viis! Kas ei tüüta ma sellega teisi ja viimaks ennastki?!

Et aga tema otsa vaadati, temalt Tõnise küsimusele vastust oodati, siis ta seletaski, kuigi leigelt:

«Isiklikku äratustööd tehes tuleb küsitleda, nii et vastaja ise leiaks õige otsuse: kehtiv kord on ülekohtune, see tuleb asendada uuega, sotsialismiga. Seda peab tegema töörahvas ise.»

«See on üldine kava,» ütles nüüd Tõnis. «Küsimustele vastates jõuab palgatööline ja väikekodanlanegi niikaugele, et kehtiv kord on ülekohtune. Kuid edasi ei ole temaga enam kerge. Kehtiva korra vägivaldselt kukutamine, revolutsioon — see kohutab juba nii mõndagi. Ja kui ka revolutsioon — siis tehku seda teised . . . Edasi: sotsialismiga asendamine — miks sotsialismiga? . . . Sellele küsimusele vastates tuleb lühike tagasivaade ajalukku teha.»

Kõneleja mainiski paratamatuid üleminekuid ühest

ühiskonnakorrast teise, mis tõendavad, et samuti on ka kapitalismist üleminek sotsialismi paratamatu.

«Et kodanlik kord ja kapitalism kukkumiseks küps,» ütles Tõnis, «seda pole raske seletada. Natuke raskem aga, et kapitalismile järgneb paratamatult sotsialism. Selleks peab Marxi õpetust hästi tundma.»

«Teiste sõnadega: ajaloolist materialismi,» lisas Joosep.

Hakati rääkima proletariaadi diktatuurist. Selle vastu toodavat põhjendus: miks kodanlust nii valjult maha surutakse, kui on kindel, et ta nagunii kõngeb! Ükskord teda nagunii enam ei ole, jäetagu ta rahule.

Nüüd võttis Tõnis üsna ägedalt sõna:

«Siis ütelge neile ometi, et sotsialismi ei saa ehitada, kui kodanlastele vabadus jäetakse selle vastu võidelda!»

Tõnis seletas nüüd pikemalt raskusi kodanlaste võimu murdmisel ja sotsialismi aluste rajamisel.

Sotsialismi rajamisest maal rääkis siis Joosep, peatudes nii pikalt kui teadis üleminekul üksikmajapidamisest kollektiivsele majapidamisele.

«Teil on, nagu sellest arvata võib, kirjandust kolhooside asutamise kohta?» küsis Aarand.

«Vend on jutustanud,» vastas Joosep.

«Tunnen teie venda, üliõpilast Ludvig Kruusvalli,» ütles Tõnis.

«Kõiki teie ka tunnete!» imestas Joosep.

Kõnele tulid raamatud, mida keegi lugenud.

«Ilukirjanduse kõrval tuleb lugeda teoreetilisi teoseid, nii head-kurjad, kui nad meil ka on,» ütles Tõnis.

Ta nimetas Kautsky «Sotsialismi põhimõtteid», Plehhanovi «Sotsiaaldemokraatia taktikat» ja mõnda teist.

«Ka jutud ja romaanid võivad äratada, ergutada ja teed näidata,» ütles Joosep ja nimetas Jack Londoni «Poksija Tom Kingi», Zola «Söekaevureid», Kianto «Räbalaranna Joosepit» ja mõnda muud. «Ühes Jack Londoni jutus räägitakse, kuidas keegi kodanlane oma vaadetes ning tõekspidamistes kahtlema lööb, viimaks aga tänavavõitluste kestel õigele arusaamisele jõuab ja oma rindelt proletaarlaste rindele üle läheb. Seegi jutustus võib mõnda üleminekule tõugata.»

«Üht valmistab üleminekule teoreetiline teos, teist

ilukirjanduslik raamat, kolmandat vilets olukord ja arusaamine selle põhjusest,» sõnas Tõnis.

Aarand ruttas selle täienduseks lisama:

«On perepoja, peretütre seisukord vilets, peab ta meie kombel tööle hakkama, siis ei tule ta veel meie rindele! Ei tule! Tema unistuseks on ja jääb: pääseda palgatöölise seisukorrast. Proletaarlase nimetust peab ta enese kohta häbistavaks. Kui ta ka üle tuleb propaganda mõjul meie poole, siis on karta, et ta paremal juhul tagasi pöördub! Kahtlane element!»

«Igaüks peaks tundma oma ringkonna inimesi, olgu see ringkond siis suur või väike,» ütles Joosep, süüdates Tõnise pakutud suitsu. Aarandilegi pakuti, aga ta keeldus.

Olli avas õhuakna, lausudes: «Nüüd tasemini!»

«Esimene ja viimane suits siin,» ütles talle Tõnis vabandavalt.

Joosep kordas seda ja rääkis siis summutatult:

«Mitte ainult omamõttelistest ei peaks olema selge pilt — esialgul mitte paberil! — vaid ka neist, kes on meie vastased, kindlad vastased. Näiteks kaitseliitlased.»

«Kaitseliidus on kõik peremehed ja perepojad minu ümbruskonnas,» ütles nüüd Aarand. «Kindlaid meiemõttelisi on üldse vähe.»

«Tuleb hoolitseda, et oleks rohkem!» viskas Tõnis lõbusa etteheitega vahele.

«Kas mina võiks sõna võtta,» ütles nüüd Linda rahulikult, nagu õpetaja täiskasvanud õpilaste hulgas. «Kui omamõttelistest juttu on, siis mõeldakse harilikult mehi. Harva ka mõnda naist.»

Vastamiseks võttis Joosep sõna:

«On selles mehed üksi süüdi? Kas mitte ka naised? Mul on isiklikult naiste juures propagandakatsetega vähe edu olnud. Ühed neist, üsna noored, alla kahekümne, armastavad kerget, liiga kerget vestlust, mida nüüd on hakatud flirdiks nimetama. Liiga kärsitud on nad millegi tõsisema kuulamiseks. Vanemad neiud, üle kahekümne viie, ootavad viisakalt korralikult kavalerilt tõsisemat juttu, mis peaks lõppude lõpuks viima teda mõttele abielust. Peretütardest ma ei räägi. Seni-

kaua kui neil on väljavaateid «seisusekohaselt» abielluda, ei maksa meiesugusel neile lähenedagi. (Siin pistis Olli üsna tasa paljutähendavalt vahele: «On siiski huvitavaid erandeid!»). Kui aga pole enam niisuguseid väljavaateid, siis oodatakse muidugi korralikku sulast või popsigi, ärgu nad aga «punast» värvi näidaku. See hirmutab nad kohe eemale. Iseasi, kui on tegemist lausa inetu või üsna eaka peretürega.»

«Nagu meie Olliga,» lausus Linda ja kõik puhkesid naerma.

«Ma ei pea ülearuseks seltsimees Kruusvallile meelde tuletada,» ütles nüüd Tõnis, «et Venes naisrevolutsionäärid olnud ilusad. Ja nii palju kui ma meie juhtivatest naistest propaganda alal olen kuulnud, ei olla need mitte mingisugused «vigased pruudid», kui Vilde sõnu tarvitada.»

«Ja need, kes naistest täna siin,» lisas nüüd Kõo naljatades, «aitavad tõendada, et nägusate juures «punast» värvi ei põlata.»

«Jätame siiski selle küsimuse,» lausus nüüd Linda, tõsiselt nagu õpetaja õpilastele, kes tunni kavast kõrvale kaldunud. «Kõnelgem pigem Moskva kontrollist Balti riikide üle. Kas on selle mõju sugugi märgata?»

«Nii palju kui ma kuulnud,» ütles Kõo, «olla meie pool seda sõnumit mõned peremehed üsna murelikult arutanud. Teised aga naernud selle üle. Talutöölised on aga, nii palju kui ma kuulnud, julgust saanud.»

«Meie peremees ja poeg teinud sellest nagu maad kuulates minu isaga juttu,» sõnas Linda. «Isa öelnud, et on vist veel enneaegu hallparunitel saba jalge vahele tõmmata. Aga et mis Moskva kontrollile järgneb, seda ei tea. Sellepärast oldagu ettevaatlik. Peremees ollagi vist ettevaatuse pärast viisakam ja lahkem.»

Sellele lisas Tõnis:

«Et nüüd Moskva kontroll meie hallparunite peale pisut hirmutavat mõju avaldanud, töörahvast ning kehvikuid aga julgustanud, siis tuleb meil seda ära kasutada.»

«Selge!» kinnitas Kõo.

Olli tõstis käe sõna küsimiseks, aga et sõna-andjat ei olnud, siis algas ta niisama:

«Tegin möödunud pühapäeval ja esmaspäeval pika tuuri rattal, käisin kaevanduses oma sõpru külastamas. Seal oli siis õhtul pool tosinat üsna punast koos ja minul oli õnn neid pealt kuulata. Võisin kaasagi rääkida, aga ma mängisin tarka ja vaikisin. Ei mõista edasi anda, mis seal kõik räägiti, aga ikka ühest ja sellestsamast: kuidas propagandat teha, kuidas endid organiseerida, keda usaldada, keda mitte. Kokkuvõte: julgemini edasi! Ööseks sain seal üht keelatud raamatut lugeda.»

«Mis see oli?» uuditses Kõo.

«See oli Viktor Kingissepa kirjutatud asi, pealkiri on mul meelest läinud...»

««Kellele iseseisvus, kellele ike»?» küsis Tõnis.

«Nimelt see,» möönis Olli.

«Olete lugenud?» küsis Joosep Tõniselt.

«Sain altkäe väga lühikeseks ajaks, väga kõvade hoiatustega. Sest teost olla kardetav kaua enese juures pidada.»

«Kui seda kas või mõneks tunniks saaks!» ohkas Kõo.

«Pean ütlema, mina ei ole selle veripunase raamatu lugemiseks küps,» jätkas Olli oma «tuuri» aruannet. «Mulle oli see liiga kange, just nagu piiritus või liikva — rüüpad sõõmu — loed lehekülje — hing jääb kinni... Enne peab harjuma mingi kergemaga. Meiesugusel tuleb veel mõni aeg valmistuda, enne kui võime Kingissepa sapikarikast rüüpama hakata.»

Joosep, Kõo ja Linda avaldasid tungivat soovi seda teost lugeda. Nad panid Tõnisele südamele, et ta selle muretseks.

Kõo päris lähemaid teateid Viktor Kingissepa saatuse üle, ja Tõnis kui ka Joosep andsid neid, nii palju kui teadsid. Tabatud Viktori lähedane seltsimees. Too andnud, muidugi surmanuhtlust kartes, Viktori asukoha teada. See piiratud jalamaid ümber, Viktor tabatud, antud sõjakohtu kätte ja see pole otsuse tegemisega viivitanud. Täidesaatmisega viivitatud veel vähem. Kuidas täidesaatmine sündis, kus Viktori haud, seda ei tea keegi peale täidesaatjate ja kõrge ülemuse. Äraandjale kingitud armulikult elu ja muidugi ka armetu elu elamise võimalus.

«Ta päästis oma elu seltsimehe elu kulul . . .» sõnus Linda süngelt. «Küllap talle oli vist noorest peast õpetatud, nagu meile kõigile, et elu olla kallim vara.»
«Ükski karistus ei ole küllalt vali seltsimehe äraandjale,» sõnus Tõnis, näol raevunud ilme.
«Kõige valjem karistus ongi see,» ütles Olli, «et tal elada lastakse. «Muretu» elamisega ei saa ta tappa ussi, mis iga hetk teda närib, vist küll ka unes.»
«Ja viimaks tõmbab niisugune enesele ise silmuse kaela,» arvas Linda.
Oli tekkinud sünge vaikus. Igaühe kujutlus kutsus silme ette Viktori ja tema reetja kuju, kuigi neid kumbagi polnud nähtud.
Vaikuse katkestas koputus uksele.
Olli avas selle. Lävel seisis Helle-Mari.
«Vabandust, teil siin koosolek!» lausus ta taandudes. «Mul oli Ollit natuke tarvis . . . Nägin: ratas on kodus . . . Vist ta ise ka . . . Veel kord — vabandust.»
«Lähen kohe,» ütles Olli.
Oli aeg kõigil minna.
Esimesena lahkus Tõnis. Linda läks Olliga ühes, et tööpere söögitoas oodata tema vabanemist kohusetäitmisest peretütre vastu.
Kõo palus luba Joosepi raamatuid vaadata. Joosep avas kasti ja otsis selle põhjast neid, mis Leningradis ilmunud. Mitu neist mähiti paberisse ja Kõo läks õnnelik olles nendega minema, lubades veel kord enne Joosepi teenistusest lahkumist Änarile tulla.

«Miks sa mind ka teie salakoosolekule ei kutsunud,» nurises Helle-Mari hilisõhtusel kohtumisel Põldsema harjal Joosepiga. «Ma oleksin ka ometi sinu seltskonda tundma õppinud.»
«Sa oleks vist soovitanud, et me kõik üldharidust omandaks,» pilkas Joosep õrnalt.
«Kui seal ei ole keskkooli lõpetanuid, kuluks igaühele üldharidus ära.»
«Selle eest tuleb võidelda, et igaüks saaks üldist haridust juba koolis,» sõnus Joosep.
«Alati paned sa minu suu selle o m a tarkusega kinni!» pahandas Helle-Mari sõbralikult. «Ei aita mind

mu üldharidus!» Aga siis järsku: «Kes see neiu või preili teie koosolekul oli?»
Joosep ütles, et teenijatüdruk Peedilt.
«Õige! Ma olen teda vist Olli seltsis näinud. On vist tüse tüdruk — ma mõtlen iseloomu ja hingeelu poolest. Temast saaks sulle väga tubli naine.»
«Mul juba on,» ühmas Joosep.
«Kuidas ma selle hoopis ära olin unustanud!» hüüatas Helle-Mari pilkavalt naljatades. «Pole viga! Esiotsa juhtub seda. Aga kes need mehed seal olid?»
«Linda vend ja keegi sulane nelja-viie versta tagant. Kanged mehed mõlemad, poliitiliselt. Mitte mõned pussusassad!» kiitis Joosep.
«On sul aga stiil!» ohkas Helle-Mari.
«Ma ei teagi õieti, mis tähendab stiil,» torises Joosep.
«Ütleme siis stiili asemel maitse.»
«Sa ei ole mu maitsega rahul? Aga ma ütlen: sa oled liiga peen!» nurises Joosep.
Helle-Mari vangutas pead ja lausus siis nukralt naljatades:
«Me nägeleme või peaaegu riidleme. Eks see ole kõige selgemaks tõenduseks, et oleme abielus. Abielus ei saa läbi nägelemata, norimata, riidlemata, tülitsemata, üldse hõõrumisteta.»
«Noh, kas tead, niisugune abielu ei kõlba mitte ... kuhugi!»
«Pidid mõne kõvema sõna ütlema?»
«Sa oleksid siis p ... pikali kukkunud.»
«Ütle aga julgesti, küllap harjun ära! ... Lepi minuga, nagu ma olen. Ja lase ma jään selleks, kes ja mis ma olen. Püüan muidugi tutvuda sinu ja sinu seltsimeeste vaadetega, aga et ma need omaks võtaksin, seda ära kunagi nõua.»
«Kes seda nõuab!» sõnus Joosep pahaselt.
Helle-Mari aga jätkas ja lõpetas:
«Minust saab ehk agronoom, põllupinnase parandaja, aga maailmaparandajat minust ei saa.»
Tekkis vaikus, mis kippus piinlikuks minema. Helle-Mari katkestas selle:
«Maailma asju, nimelt ühiskonnakorda, parandatakse

ka mitmet moodi, näe, Inglismaal tehakse seda hoopis teisiti kui Venes.»

«Inglismaal töörahva seisukorda ei parandatagi,» torises Joosep.

«Kuidas, kas seal ei ole kehtima pandud kaheksatunniline tööpäev, töökaitseseadused ja nii edasi? Ja kas seal ei ole ka üsna suur tööerakond — leiburid?»

«See aina venitab ja nohiseb.»

Nüüd vangutas Helle-Mari laitvalt pead, Joosep aga ruttas üsna pahaselt oma sõnu täiendama:

«See inglise tööerakond ei mõtlegi oma kapitalistidel kaela käänata!»

Helle-Mari puhkes naerma, lõi peoga Joosepi põlvele ja sõnus lõbusalt:

«Stiili poolest ei saa ma küll millaski sinuga võrdseks.»

Sel õhtul siiski sõnelusteni ei mindud. Et ilm oli jahe, siis pöörduti aegsasti koju. Helle-Mari andis õue jõudes oma mehele kätt.

«Ja see on siis abielu!» ütles Joosep oma toas lampi süüdates.

Nende õhtuste kõneluste kestel oli Joosepile ikka enam selgunud, et ta ei saa Helle-Mariga, hoolimata kõige lähematest suhetest, rääkida nagu omasugusega, nagu kõigi nende teenijatüdrukute ja peretütardega, keda ta oli kohanud oma elus, vaid tundis ikka midagi säärast, mis on lastel vanemate ees, õpilastel õpetaja ees, alamail ülemuste ees. Et seda varjata, sellest üle saada, võttis ta hoolimatu tooni, tarvitas kõvu sõnu. Aga see pahandas üliõpilast ja korporanti.

«Kurat võtku,» kirus Joosep enese ette. «Tahab tema jääda selleks, kes ja mis ta on, ei hakka ka mina ennast ümber tegema!»

XXXII

SÕDA LAHTI!

Ühel hommikul oli Tohver piimatoojailt kuulnud, et Kisla Jüri meierei varsti töötama hakkavat. Ta rääkis sellest peremehele lauda juures.

«Kas on kuulda, et palju piimatoojaid meil ära läheb?» küsis peremees võimalikult ükskõikselt.

«Naha mehed, nagu kuulda, hoida kindlasti Kisla poole,» vastas Tohver, peremehe ükskõiksust järele aimates. «Aga üldse ei usuta tema värki. Sisseseade olla odav, vist mõni vana kusagilt ostetud.»

«Ah nii?!» hüüatas peremees rõõmu varjamata, mis kustus varsti.

Ta liikus rutakalt, kärsitult, kaabu silmile vajutatud, ilme kui novembri öö, tõmmu habeme-ädal mitmepäevane. Ta ei püsinud kodus, jättis tõu kokkupaneku tööpere hooleks ja sõitis linna.

Ta saabus sealt alles järgmisel päeval. Õhtul kohtas ta Joosepit talli juures hobuste talitusel ja hüüdis rõõmsat elevust varjates etteheitvalt:

«Noh, nüüd on sõda lahti!»

«Nii et ikkagi!» hüüatas Joosep üllatatult.

«Minugipärast! Sõdigu!» jätkas peremees teeseldud pahameelega. «Nagu mul rohkem kaotada on kui teistel! Minagi tahaks kord mureta elu elada! Läheb mul Änari käest — sõja ajal võib see kergesti juhtuda! — lähevad ka mured... Saan mina pähe, saab ka mõni teine!»

Vist mõtles ta selle juures Kisla Jürile.

«Ja mis teeb meie valitsus, kõrge sõjaväeülemus?» päris Joosep.

«Kõige valjem erapooletus! Ja seda oleme valmis iga hetk kaitsma!» vastas peremees. «Väga õigesti on üks meie riigimeestest öelnud — küllap leiate lehest: Meie rahvas on praegu täiesti üksmeelne!»

«Seda öeldakse küll enam omast peast,» vastas Joosep hobuse sõime täites. «Ei ole kellegi käest küsitud, kuidas on tema seisukoht, mis tema neist asjust arvab?»

«Ega häda korral tuldagi igaühe käest küsima, mis ta neist asjust arvab!» vastas peremees ja eemaldus.

Joosep läks veel enne õhtusööki oma tuppa ja leidis laual värsked lehed.

Jah, sõda oli alanud. Nagu põrgukatel oli Euroopas keemas. Saksa-Poola piiril võitlused käimas. Pommirünnakud Poola linnadele ja maavägedele. Hitleri päevakäsk sõjaväele. Riigipäev koos, Hitler kõneleb. Danzig

liidetud Saksamaaga, Belgia mobiliseerib. Itaalia armee valmis kõigeks. Punaarmee koosseis mitmekordseks. Suur-Britannia valmis sõjaks. Prantsusmaal üldine mobilisatsioon ...

Nüüd ei saanud Joosep sõjasse siiski enam nõnda suhtuda, kui varem. Nüüd jäid tahaplaanile kõik need muudatused, uuendused ja paremused, mis sõja järel võisid tulla. Need olid kaugel. Ajaliselt lähedal olid alanud tapatalgud. Sajad tuhanded noored terved mehed, enamik nendest töörahva hulgast, hävitasid, tapsid ja vigastasid üksteist kapitalistliku valitsuse käsul. Poola linnadele sadas pomme, need purustasid maju, varandusi ja tapsid rahulikke elanikke.

Söögilauas rääkis ta sellest, mis lehest lugenud ja mis ta sellest ise arvab. Teda kuulati pineva huviga. Ilma et ta hääle või ilmega oleks püüdnud asjale liigset tõsidust anda, võtsid kõik sõja puhkemist kui hirmsat katastroofi, olgugi et kõik see sündis kaugel. Nii vähe või palju kui ka keegi Hitlerist teadis, kõik tööperes olid tema kui verivaenlase vastu.

Pärast õhtusööki läks Joosep ühes Tohvriga moonamaja juurde ja seal räägiti siis Tooma seltsis kõigist neist asjust. Oma toas luges Joosep uuesti sõjasõnumid läbi, katsus enesele kujutleda Helle-Mari meeleolu, seletas talle oma seisukohta, avaldas talle oma oletuse. Tahtmatult tekkis tal mõte, et varem või hiljem võib sõda lähemale tulla. Ja siis? ...

Õhtul läks ta Nõelojale, kuhu oli ka Põldsema Heino tulnud. Olav oli sündmustest juba oma detektori kaudu kuulnud. Meeleolu oli kõigil ärev. Tehti oletusi. Kalduti arvamisele, et võib süttida kogu Euroopa. Hitleri vastu oli ka Nõelojal kõige teravam vaen.

Kui Joosep mõne päeva pärast puhketunnil oma toakeses voodis lebas, koputati uksele ja sisse astus Helle-Mari. Joosep sööstis voodilt, vabandas ja lükkas käega kärmesti üle juuste. Sõnalausumata suudlesid nad, istusid voodi veerele, rääkisid lühidalt sõjast, ja siis ütles Helle-Mari, et ta tulnud asja pärast: rakendagu Joosep hobune ette, tema, Helle-Mari, minevat Tiinat jaama sõidutama.

«Muidugi peaks seda Aadi tegema, aga see on ei tea kuhu kadunud,» ütles peretütar üsna kurjalt ja väljus.

Joosep rakendas hobuse ja täitis karsi heintega. Helle-Mari tuli elamu poolt, komps ja vankritekk käes. Parajasti tuli ka Aadi haigutades ning ringutades talli väravast välja ja nöökas rakendatud hobust, Joosepit ning Helle-Marit vankri juures nähes:

«Tea, kas Joosep sõidab mõne tütarlapsega registreerimisele või?»

Joosep haaras tal rinnust kinni, lükkas ta istukile aidatrepile ja käratas:

«Aita oma mõrsja moon vankrile kanda!»

«Ma sulle kuradile!» karjus Aadi püsti tõustes.

Olli tuli ühes Tiinaga, kelle silmad ja põsed olid nutust punased, ja kutsus Aadi enesega ühes Tiina kohvrit ja pakkisid tooma.

Rohkesti pisaraid valades jättis Tiina Olli ja Joosepiga hüvasti, hüüdes Aadile: «Kohtus näeme!» ja istus vankrile.

Et tõug oli koos, siis küsis Joosep enesele vaba päeva linna sõiduks. Ei olnud küll hädalist asja, aga siiski üht-teist riietuse poolest oli vaja. Peremees saatis tema läbi kuulutuse ajalehte: «Otsitakse tublit tüdrukut suurde tallu karjatalituse peale.» Anti ka raha suhkru ostmiseks — nii palju kui ühele isikule müüakse.

Anna kuulis Joosepi linnasõidust alles siis, kui juba Peka vankri ette rakendatud, ja tahtis kangesti kaasa sõita. Vaevu suudeti teda tagasi hoida — kodus olevat naisperet nagunii vähe!

Tuli ka Helle-Mari, andis kirja Senta Ruulile viimiseks. Siis mõtles ta natuke ja ütles poolsalaja:

«Too mulle, see tähendab, osta üks ilus raamat.»

«Missugune?» küsis Joosep.

«Täiesti oma maitse järele.»

Joosep kehitas õlgu.

Linnateel, kuldsete kõrreväljade vahel sõites oli tal aega mõelda sõjast, aga veel enam oma abielust.

Kas see ei tulnud liiga järsku, mõtlemata, kaalumata, ettekavatsemata? küsis ta eneselt ei tea mitmendat korda. Mis ütleks Lui selle kohta? Mis ütleb Jorss ja

tema naine, kui teada saavad? Muidugi on Helle-Mari siis lõplikult oma perekonnast välja tõugatud.

Raske oli Joosepil kujutleda nende elamusi oma üliõpilasest tütre langemisest — nii nad muidugi nimetavad oma tütre abielu sulasega, pealegi punase sulasega, kes türmis istunud.

Abielu Helle-Mariga? Joosep ei julgenud sõna «abielu» ikka veel õieti tarvitada. Ta ei kahtle küll Helle-Mari sõnades, ei kahtle tema tundmusteski, aga siiski, need maitsete ja vaadete lahkuminekud! Kole! Mis vaadetesse puutub, siis ei peaks Helle-Maril raske olema selgusele jõuda, et neil, kes nõuavad põhjalikku pööret, on täieline õigus. Kui seada tema silmade ette Jorsi elamu ja moonamaja, Jorsi korteri selle sisustusega ja Tooma korteri... Küllap hakkab Helle-Marigi aru saama, kellel on õigus, kus valitseb ülekohus, kes on rõhuja, kes on rõhutu. Kuidas suudab aga see, kes alati peenes seltskonnas liikunud, kes alati mugavas korteris elanud, kelle söögilaud alati peenelt ja isegi rikkalikult kaetud, kuidas suudab see sallida tööinimeste seltskonda ka puhketundidel, kuidas suudab ta elada nendega koos kehvalt sisustatud ruumis, nagu see on vana Kruusvallide kodus Laanepilul? Talle meenub Helle-Mari oma kihluspeo puhul, kui ta laskus omasuguste seltskonnast valges siidkleidis, roos rinnas, tööinimeste hulka, söögilauda...

Palju kahtlusi tekkis veel Joosepi südames, aga ta peletas need. Ei kõlvanud kahelda, otsustav samm oli astutud, julge samm, aga õige samm, ükskõik missugused tagajärjed sellel ka oleksid.

Sõja puhkemise elevust ja ärevust võis linna tänavail selgesti märgata. Rahvast oli palju rohkem liikumas kui harilikult, igaühel midagi käe otsas, poodide ees olid «sabad». Paari «saba» juures peatus Joosep ja vaatas, kui kiiresti see edasi nihkub. Varsti oli selge, et ta ei või suhkru «sabas» ootama jääda — kojusõit hilineks.

Et koolitöö oli juba alanud, siis elustas ka rõõmus noorus tänavaid. Õnnelik noorus! mõtles Joosep. Aga selleks, et kuuluda nende õnnelike hulka, peab vanematel varandust või hea teenistus olema. Vaeste lapsed

peavad veel kuu või enamgi karjamail külmetama. Sellestki tuleb Helle-Marile rääkida. Kas see ei aita avada tema silmi?

Joosep läks kõige esiti Jorsi Arnoldist poja poole ja andis tema hooleks kuulutuse kaudu isale tubli piimatüdruku otsimise. Siis läks ta kirja viima Senta Ruulile. Helle-Mari oli käskinud ka vastust oodata, olgu või mõnerealist.

Südame põksudes helistas ta uksekella. Avas nooruke näitsik, ei tahtnud sissegi lasta, enne kui Joosep ütles, et tal kiri isiklikult tarvis ära anda ja vastustki oodata.

Preili Ruul ilmus kohvipruunis valge kaelusega kleidis, tõmmud juuksed õrnalt lainestatud, nägu kui ühevärviline valge portselan, huuled pisut värvitud.

Ta muigas Joosepile kätt andes, palus ülekuue maha võtta, aitas teda isegi selle juures, osutas istme ja ütles, et saadab «ajaviiteks» tassi kohvi. Ta ei lasknud Joosepil vastu rääkida, ütles, et ruttab kirja lugema ja vastama.

Näitsik tõi varsti kohvi, küpsiseid ja klaasi likööri.

Joosep segas alles suhkrut kohviklaasis, kui ilmus jälle preili Ruul, nägu liikumatu, aga silmist ja avatud huultest paistis ärevus, peaaegu masendus.

«See Helle-Mari on . . . ta on hull!» algas portselannäoga preili vaevu liikuvate huultega. Aga sealsamas katsus ta naeratada, see läks kordagi, ta astus lähemale, haaras Joosepi käe, pigistas seda tugevasti ja sõnas liigutatult:

«Õnnitlen! . . . Olgu! . . . Julge samm! . . . Taevas sõlmitud abielu . . . Rahvalikus keeles: skandaal. Olete jumala käsku täitnud, see tähendab, looduseseaduste järele käinud, — veel kord: õnnitlen!»

Ta läks, tuli varsti tagasi, kandmikul kaks klaasi punast veini ja šokolaadikompvekke.

«Õnnelikke päevi ja öid!» lausus ta siiralt.

Löödi klaasid kokku ja joodi põhjani. Siis ruttas preili Ruul vastust kirjutama.

Sellega tuli ta varsti, ütles, et on elevil, ei mõista praegu pikemalt kirjutada, ainult paar sõna . . . leppigu Helle-Mari, see tähendab, proua . . .?

«Kruusvall,» vastas Joosep tahtmatult naeratades.

«Leppigu proua Kruusvall ainult paari reaga. Ja siis veel: see kõik jääb ju saladuseks esialgul, nagu Helle-Mari oma kirjas ütleb?»

«Ta soovib nõnda.»

«Ja teie?»

«Ja mina ka.»

Pead vangutades väljus Joosep oma «proua»(!) sõbratari poolt. Ta tundis, nagu ei oleks midagi korras. Aga ometi uskus ta, et Helle-Mari armastab teda, armastab kindlasti, ja kõik muu oleneb sellest.

Jõudnud Änaril õue, kohtas ta Helle-Marit, ulatas talle preili Ruuli kirja ja paberisse mähitud ning nööriga seotud raamatu.

«Jäta enese kätte ja kirjuta oma nimi sisse,» ütles Helle-Mari üsna tasa. «Nimi ja paar sõna, nagu öeldakse: pühenduseks.»

Joosep tahtis vastu rääkida, kuid peretütar oli juba läinud.

Jorss tuli õhtul tööpere söögilauda. Ta oli uusi ajalehti juba lugenud, näol oli elev ilme ja ta algas:

«Nii et priske sõda lahti? . . . Tormatakse kauplustesse ostma? Katsutakse rahast lahti saada? Kurss langeb? Tuleb võlgade tasumiseks paras aeg! Põllumehe produktid lähevad hinda. Ehee!»

Viimased laused olid öeldud juba varjamata rõõmuga.

«Kannatab jälle kehvem klass,» ütles Joosep.

«Nagu alati!» mühatas Tohver.

«Kehvem klass hakkab sõja aegadel spekuleerima,» vastas Jorss ninakalt. «Täna ostab krooni eest, homme müüb kahe eest. Kõigi sõdade ajal tekib klass uusi rikkaid — kust? Ikka kehvikute hulgast!»

«Need tõusevad linna väikekodanlaste keskelt,» arvas Joosep.

«Maal hakkavad perepojad angeldama,» lisas Tohver. «Eks me näinud esimese maailmasõja ajal.»

«Ainult töölised on inglid!» rapsas nüüd Jorss pilkavalt.

«Töölised müüvad oma tööjõudu — see on kõik nende spekuleerimine!» vastas Joosep. Ja Tohver lisas süngelt:

«Niikaua kui seda müüa on!»
Jorss tõusis, lõi ärritatult käega ja ruttas kontori.
Vähe aja pärast ümises Tohver omaette:
«Eks nüüd hakkab ta aega ootama, et võlad krossidega kinni maksta.»

XXXIII

ÜHE PEATÜKI LÕPP

Joosep vaevas järgmisel päeval pead: mida kirjutada pühenduseks Barbaruse luuletustekogule «Üle läve». Ta oli näinud pühendusi raamatu esilehel, aga mitte ise kirjutanud. Viimaks võttis ta sule ja viskas oma mühaka, aga mehise käekirjaga:

Julgele üle läve astujale
tema kaaslaselt.
Änaril, suure sõja algupäevil,
1939. a.

Pakkis siis raamatu paberisse, sidus kinni ja andis karjaõues mööda minnes Helle-Marile.
«Missuguse raamatu sa mulle tõid!» ütles Helle-Mari õhtul aias Joosepile etteheitvalt.
«Sa ütlesid: too, mis sulle meeldib,» õigustas end Joosep. «Barbarus räägib nagu minu südamest. Ta ütleb seda, mida ma tahaksin öelda, aga ei mõista.»
«See pole luule, mida Barbarus produtseerib. See on luulestatud propaganda... Aga jätame selle. Ärgem viitkem neid väheseid õhtuid, mis meil veel jäänud, vaidlustega maitsete üle.»
«Vaadete üle,» parandas Joosep.
Nad kohtusid, aga mitte iga õhtu. Kohtumine olenes Helle-Marist. Kui ta ütles õues mööda minnes: «Täna ei saa tulla,» siis pidi Joosep sellega leppima. Kui oli vihmane ja tuuline, siis oli see nagu ettekäändeks, et kohtumine toimus Joosepi toas. Seal räägiti vähe — väljast võidi kuulda. Põldsema harja kivil või aias «klaari» all istudes räägiti väga mitmesugustest maailma asjust: kividest, mis loode poolt siia kunagi rän-

dasid, kunstsõnniku liikidest, ilmade mõjust meeleolule, Nikolai II tapmisest (mille Helle-Mari hukka mõistis) jne.

Oma tundmustest kumbki ei rääkinud. Küllalt oli sellest, kuidas nad teineteise otsa vaatasid, ja sellest, et Helle-Mari vahel Joosepi käe võttis ning oma suurrätiku alla peitis, sest käsi olevat külm, seda oli tarvis soojendada.

Jutu algatajaks oli enam Helle-Mari. Ei saanud Joosep sellest tundmusest lahti, et on tegemist ikkagi ülikooli haridusega peretütrest korporandiga. Ei jätnud ta küll sellepärast oma arvamist ütlemata, oma seisukohta, kui oli juhus, avaldamata ja isegi ägedalt kaitsmata. Ja kui asi puutus poliitikasse või sotsiaal-alasse, siis oli tema kaugelt teadjam oma naisest.

Jah, see sõna «naine»! Kui Joosep sellele mõtles, ei saanud ta hoiduda naeratamast. Ta on naisemees?! Aga ometi võttis ta asja tõsiselt. Tema oli ju esimesena ütelnud: «Oleme abielus.»

Nad kõnelesid sellest ühel õhtul, mõlemad naeratades, mõlemad omas südames siiski tõsised.

«See sõna «abielu» on mulle ikka veel kohutav,» ütles Helle-Mari, «ma ei suuda sellega harjuda.»

«Mina ütlesin selle sõna esimene kord poolvägisi,» sõnas Joosep, kepi otsaga jalge ees tallatud maasse torkides. «Ütlesin selleks, et meie vahekord algusest peale oleks selge ja aus. Ma ei tahtnud ju hakata elama niisama ... üheks tunniks, üheks ööks!»

«Jah, muidugi,» möönis Helle-Mari. «Uus vahekord oli tekkinud, see vajas nimetust. Sõnal «abielu» on aga minu meelest mingi väga mõru maik.»

«Jah,» vastas Joosep, «see tähendab vaese rahva juures: nüüd on elu rõõmudel lõpp! Nüüd sudi muudkui tööd murda, orjata, et lapsed alasti ja nälga ei jääks. Jõuka rahva juures on sellel asjal teine tähendus: nüüd hakkame üheskoos varandust kokku kraapima, et oleks rohkem lastele pärandada. Kõik elurõõmud on maha maetud, vaestel kehvuse pärast, rikastel ahnuse pärast.»

«Ja sina ja mina?» küsis Helle-Mari sõbralikult kiusates.

Joosep kehitas õlgu.

«Sa oled pessimist! Sa ei mõista vist kunagi tänasest päevast rõõmustada,» nurises Helle-Mari.

«Ei või ütelda,» vastas Joosep Helle-Mari otsa vaadates. «Tänavusest suvest, tänavu suve enamasti igast õhtust olen rõõmu tundnud. Ja mitte ainult õhtust. Adra taga käies või heina niites mõtlesin sinust ... Ja kui ka ei mõtle sinust, kui on koerailm, on meel rõõmsam. Ja öösel on uni rahulik. Ja ega ma varemgi kunagi pole tuleviku pärast muretsenud. Paistab töö juures päike, on vabal tunnil hea raamat või mõnus seltsiline — sellest on küllalt olnud.»

Helle-Mari võttis tema käe, kattis selle suurrätiku nurga alla ja silitas.

«Kas sa ei karda, et sinu omainimesed sinu käimist tähele panevad?» küsis kord Joosep.

«Teatakse, et ma ennegi õhtuti hilja hulkusin,» vastas Helle-Mari. «Trepist üles hiilin tasa kui hiir. Ainult Annat ma kardan. Tema on sinust sisse võetud, nagu isegi tead.»

«Oled sina mu tuppa mitmel korral õunu toonud? ...» küsis Joosep. «Pidin juba Annaga tõrelema, aga arvasin, et sina ...»

«Oo, ära arva, et ma sel kombel sind püüan meelitada!»

«Jagasin õunad Tooma lastele, andsin ka Tohvrile, ütlesin, see tähendab, luiskasin, et sain abitöö eest aias.»

«Anna teeb mulle otse muret,» algas Helle-Mari ja vangutas pead. «Viiekümne viie aastane Madis on tal reservis, aga ta ei ole lootust kaotanud, et ehk leiab mõne noorema. Mullu noolis ta Andrest, kuigi too oli juba Olli päralt ja temale truu. Nüüd ta nurub venna käest kümmet hektarit, hobust, mõnda lehma ja seapõrsast. Ta astub sellega sinu ette, ja sa unustad, et oled temast viisteist aastat noorem. Isa ei taha nii palju lubada, ei taha üldse Änarit tükeldada. Leidku Anna ise ühes sinuga kusagil popsikohake, isa aitab ära osta, annab elusat ja eluta inventari, ja hakake elama. Anna arvab aga, et sa popsiks ei taha hakata. Peale selle sinu «punane» värv ... Et seda sa odavalt, popsivärgi eest ära ei müü.»

Helle-Mari vaatas seda öeldes Joosepi otsa ja naeratas küsivalt.

«See pole müüdav kraam,» vastas Joosep muheldes. «Anna lugu on kurb. Võluv pole ta kunagi olnud, veel vähem nüüd. Madiski võtaks tema nüüd ainult kaasavara pärast . . . Nii palju kui ma ääri-veeri mööda kuulnud, räägib Anna sinuga kõigist neist asjust kord ise. On sinuga asi kindel, aitab isa ümber vaadata, kus teile eluaset leida . . . Kui Anna seda teaks, kuidas meie vahekord, — ei tea, mis ta teeks!»

Helle-Mari väristas pead.

«Kui veel sinu vanemad seda teaks! . . .» lausus Joosep kibedalt naljatades.

«Nad ajaksid su koeraga õuest välja. Siis teataks isa, kuhu tarvis, et sa ässitad rahvast üles, ja mis minuga tehtaks, seda ei mõista mõteldagi.»

«Kõik sellepärast, et ma olen vaene! Näed sa, mis tähendavad seisuste vaheseinad! Enne olid need mõisniku ja talupoja vahel, nüüd aga peremehe ja sulase vahel!» kurjustas Joosep.

«Vaheseinu ei ehita mitte ainult varanduslik ebavõrdsus,» lausus Helle-Mari üsna tasa.

«Õige küll!» hüüatas Joosep. «Kooliharidus aitab nüüd ka neid vaheseinu ehitada!»

«Sa arvad, et kooliharidus, mis aitab seisuste vaheseinu ehitada, tuleks ära kaotada?» küsis Helle-Mari edasi tasa, peaaegu ümisedes.

Aga Joosep luges vist sõnadest pilget ja käratas:

«Kurat võtku, kas ei ole mina alati väga kibedalt kahetsenud, et mul pole võimalust olnud nagu perepoegadel ja peretütardel kõrgemat kooliharidust saada?! Või olen ma puupea, kes hädavaevaga oleks haridust omandanud?!»

«Andesta,» lausus Helle-Mari ja võttis Joosepi käe. «Olen sulle juba öelnud ja võin korrata: sul on head eeldused hariduse omandamiseks.»

Vaevu rahunes Joosep.

Et enne abielu oli eelseisvast elust vähe räägitud — tavaliselt räägitakse sellest enne liigagi palju! — siis oli küllalt põhjust selles asjas tagantjärele nõu pidada.

Lepiti üldjoontes nõnda kokku (misjuures ettepanekud tegi enamasti Helle-Mari, ja Joosep ei mõistnud vastu rääkida): Helle-Mari jätkab õpinguid ülikoolis, loodab nendega tuleval kevadel lõpule jõuda ja siis astub ametisse. Koha loodab ta saada (ta ei ole ju hädavares), olgu agronoomina, instruktorina või õpetajana. Siis astuvad nad vormiliselt abiellu: lasevad endid registreerida, «sadagu või klavereid», nagu Helle-Mari mehiselt ütles. Joosep elab senikaua oma vanemate juures Laanepilul, teeb metsas tööd või raudteel, astub tuleval suvel kuumehena kuhugi tallu tööle, asub aga niipea, kui Helle-Mari koha leidnud, tema juurde või tema lähedusse elama, teeb ükskõik mis tööd, võib-olla õpib siis traktorijuhiks. Eeloleval talvel elab Helle-Mari Arnoldist venna pool, kes võib-olla pühendatakse nende salajasse abiellu. Arnoldil ei ole vanematega hea vahekord ja ta suudab selletõttu suud pidada. Kohtuvad nad, kui Joosep linnas käib, Arnoldi pool või ka Senta Ruuli pool, mõnes restoranis või kohvikus. Muidugi on need kohtumised lühikesed. Varsti teatab Helle-Mari vanematele (ta teeb seda kirja teel), et ta härra Tõllistega sügisel ei abiellu, hiljem teatab ta, et üldse loobub «Poldist».

«Siin sa ei ütle: sadagu või klavereid!» naljatas Joosep, leides, et tema noorik ei räägi küllalt kindla sõnaga «Poldist» loobumisest.

«Kahtled minu truuduses?» küsis Helle-Mari. «Vara veel!»

Lähimaks sidemeks nende vahel pidi jääma kirjavahetus. Aga kohe taibati, kui raske see on. Posti teel saadetud kirjad loetakse tavaliselt vallamajas uudishimulikult läbi. Kelle kaudu käiks aga käsipost? Peaks pühendama kedagi nende abielu saladusse. Aga keda? Selle üle otsustati veel nõu pidada. Helle-Mari nimetas Ollit, kes juba aimamise teel olevatki nende salajaste kohtumiste jälil. Kuidas saab aga Olli nende kirju edasi toimetada? See küsimus jäigi lahendamatuks.

«Miks sa ometi ei taha linna elama asuda?» nurises Helle-Mari mitte ükskõikselt, kui nad ühel õhtul jälle lamedal kivil istusid. «Sa oleksid seal võinud autojuhiks või millekski muuks õppida. Ma oleksin sinu hariduse

süstemaatilise täiendamise enda hooleks võtnud... Sinust võiks midagi saada...»

«Lase ma jään maatuhnijaks,» torises Joosep kangekaelselt. «Kui vahest traktori juhtimise ära õpin...»

«Hea siis küll,» möönis Helle-Mari. «Jää siis maale elama. Kas sa ei taha maal endale peavarju soetada? Talu näol?»

«Endale talu soetada?» ärritus Joosep. «Nagu sinu isal?»

«Ma ei mõtle nii suurt. Kui väike peaks see olema, millega sina lepiksid?»

«See peaks nii väike olema, et mul palgalist tööjõudu tarvis pole pidada.»

«Õige jah, nii et kedagi poleks tarvis ekspluateerida, kellegi verd imeda. Mitu hektarit see võiks olla?»

«Noh, mitte üle kümne.»

«See oleks siis popsikoht?»

«Igatahes mitte suurniku talu.»

«Sinu arvates peaksid kõik talukohad, õigemini popsikohad nii «suured» olema?»

«Umbes nii.»

«Igaüks, kes soovib, peaks nii palju maad saama?... Kõik suured talukohad tuleksid selleks ära jagada?... Siis oleks meil ideaalne popsnikkude riik. Muidugi ka popsi hingeeluga.»

Joosep oli mossis, ei vastanud.

Helle-Mari ei lasknud ennast sellest hirmutada ja jätkas sõbralikku norimist:

«Kust saadik sa kommunistlikku «usku» oled?»

«Lapsest saadik,» vastas Joosep järsult.

«Kust saadik sa selles nii-öelda teadlikuks said?»

«Seda ütles mulle trükisõna ja targemad inimesed.»

«Ja usud, et need raamatud, brošüürid ja lendlehed, mida lugesid ja isegi levitasid, et need ei eksi, nagu ka mitte need «targemad inimesed»? Ja hakkasid uskuma nende sõna, nagu adventistid usuvad Kirja sõna järele viimsepäeva tulekut?»

Joosep ei vastanud, vaikis pahaselt.

«Usk on muidugi hea asi, ta võib mägesid paigalt liigutada,» sõnas Helle-Mari kiitva pilkega.

Vähese vaikuse järel küsis ta:

«Mis sa minuga peale oleksid hakanud, kui ma ei oleks enam linna tahtnud minna, kui ma oleksin tahtnud sinu lähedusse jääda? Sulle nii-öelda kaela jääda?»

«Mis seal's ikka! Oleks viinud su oma vanemate juurde — ja asi tahe! Seal ruumi leiduks, lutikaid ei ole,» vastas Joosep.

«Mis ma oleksin seal teinud?... Oleksin hakanud abielu elama, kuigi ilma lutikateta, ja su vanematele miniaks olema?» kiusas Helle-Mari. «Paarimeest sulle metsatöös poleks minust vist saanud. Koduse talituse talitab su ema isegi...»

Joosep ei vastanud, ega oleks mõistnudki õieti vastata.

Viimasel õhtul istusid nad Helle-Mari soovil Põldsema harjal sel lamedal kivil, kus tutvunud suvistepühade ööl. Läänetaevas oli täna tuhmunud valgevask. Seal ujus üsna madalal aeglaselt väikesi halle rünkaid, mis moodustasid nagu matuserongi. Puhus üsna vilu tuul.

Mõlemal oli nukker meeleolu ja kumbki ei katsunud sõnadega seda peletada. Helle-Mari, mustas mantlis, must rätik ümber kahvatu näo, ümises tasakesi:

«Vaata, lilled värisevad
Õhtu vilu tuule käes...»

Siis lausus ta ehasse vahtides vaikselt, ohates:

«Mööda meie abielu rõõmud... kui neid üldse on olnud.»

«Mis sa nõnda!» noomis Joosep.

«Ma räägin siiralt. Ja nüüd algavad abielu mured. Eks ole?»

«Ega me nende eest ometi plehku pane?» küsis Joosep.

«Pole kuhugi põgeneda — oleme abielus,» sõnus Helle-Mari nagu parastades.

«Sa kahetsed, et abiellusid?» küsis Joosep hämmastunult.

«Täie aruga inimesel, kes pealegi natuke haridust saanud, ei kõlba oma tegusid kahetseda.»

«Kui sa arvad, võime lahku minna.»

«Ei, ei, ma püüan ausalt truu olla, mitte vähem kui sina.»

Joosep kehitas õlgu, olles väga tusane.

Kui mõni minut vaikides ehasse vahitud, lausus Helle-Mari jälle ohates:

«Hoopis teistsugune oli õhtutaevas, kui me suvisteööl siin istusime.»

«Koovitajad hüüdsid, eha punetas...» katsus Joosep oma naise tooni tabada.

«Ei kordu meie elus ükski päev ega õhtu,» kurtis Helle-Mari.

Ja kui siis jälle vaikitud, lisas ta:

«See suvi ja meie lühike abielu on olnud kui ulm, kui unenägu. Unenägu ei saa aga tahtes ja teadlikult jätkata.»

«Neid võib meelde tuletada, tagantjärele,» ütles Joosep.

«Talvel elada suvest?... Vanaduses noorusest?» küsis Helle-Mari ja vaatas nukralt naeratades Joosepile. «See on kurb, see tagasivaatamine. See on nagu vaataksime leinates hingama läinud inimese pilti... Anna oma käsi...» Helle-Mari võttis Joosepi käe ja silitas selle selga. «Kui kare see on!... Mehe käsi peab olema niisugune. Ma ei salli pehmet mehekätt.»

Vaikiti jälle.

Helle-Mari hakkas üsna tasa ümisema, käed ristamisi põlvedel, kummargile vajunult:

«Küll olin ma õnnelik õiekuul,
Ei seda või kirjelda kellegi huul...»

«Sa teed mu meele kurvaks,» nurises Joosep.

«Sul on õigus,» möönis Helle-Mari end kokku võttes kainelt: «Ei kõlba sentimentaalne olla, aga siiski...» Ta pühkis kärmesti pisara.

«On ometi abielusid, kus elatakse kaua aega lahus,» ütles Joosep.

«On. Näiteks laevakaptenid,» sõnus Helle-Mari.

«Mitte ainult kaptenid, vaid ka madrused,» täiendas Joosep. «Peaasi, kui ollakse truu ja tahetakse truu olla.»

«Oh jah, see truudus!» ohkas Helle-Mari. «Sellest on raske elada.»

Need sõnad tegid Joosepi üsna morniks, aga ta ei küsinud seletust.

Oli juba lähedale kesköö, kui nad kivilt tõusid. Helle-Mari võttis Joosepi käe alt kinni ja aeglaselt sammusid nad nõlvakult alla.

«Nii et homme hommikul?» küsis Joosep, kuigi teadis seda juba.

«Homme hommikul,» vastas Helle-Mari nukralt.

Nad pöördusid väravast õue, peatusid ja suudlesid, lühidalt, nagu kombe täitmiseks. Nii tahtis seda Helle-Mari.

«Ela hästi, Joosep!» lausus ta, püüdes mehine olla.

«Ela hästi,» kordas Joosep kaugeltki mitte nii mehiselt kui tema naine.

Nad pigistasid lühidalt teineteise kätt ja lahkusid.

Joosep ei uinunud sel ööl nõnda pea. Ta meenutas Helle-Mari sõnu: «Oh jaa, see truudus! Sellest üksi on siiski raske elada!» Head need sõnad ei tähenda. Ja siis: «Pole kuhu põgeneda abielu murede eest — oleme abielus.» Kas see ei tähenda kahetsemist? Lahku ei taha ta minna. Ainult jonni pärast tahab ausalt truu olla? Aga abielutruudust peab ta kõva leiva närimiseks! Jah, tal on õiguski! Kui enam poolehoidu pole . . . Siiski, minul ei kõlba küsida: «Sallid sa mind veel kübemekesegi?» Seda peaks ma nägema tema käitumisest, ja minul peab selgeid tõendeid olema, et ütelda: «Küllalt! Lähme jälle kumbki oma teed!»

Olen mina aga võrengusse sattunud! Muidugi, Helle-Mari on midagi väärt! Niisugune kala ei satu igamehe võrku! Kui aga minu võrk teda kinni peab! . . . Minu kõneviisi peab ta jämedaks, aga näe, minu kätt silitas, leidis, et see kare, ja ütles, et kare käsi talle meeldida. Ei ole viga! Joosep Kruusvall on midagi väärt! Muidu poleks koolitatud suurnikutütar temasse kõrvuni armunud. Vähe veel, et armus, laskus isegi abieluni, olgugi et see on esiotsa salajane!

Hommikul oli Joosep kündmas, kui tema naine tädi Anna saatel ära sõitis.

XXXIV

TROONIPÄRIJA SAABUB

Joosep kündis adraga kaerakõrt. Ta oli kui meelisegavast unelmast ärganud. Ta ei oleks mõistnud praegu isegi öelda, on see kurbus või vaikne rõõm, mis teda täitis.

Ta oli nüüd mingist joobnustavast uimast kargesse põhjamaa varasügise õhkkonda pääsenud. Tema silmad nägid jälle selgesti sügisloodust. Puud ja põõsad lähemal ja kaugemal olid end ehtinud kõigis koltumise varjundeis enne lehtede langemist. Pilved taevas liikusid aeglaselt, mõtlikult, nagu leinarongis, ja kui paistis päike, küll juba kollaka palgega, siis vaatas ta kõigile kui hell vanaema, kes rõõmu tunneb oma häist lastest ega ole tige üleannetuilegi.

Kusagil huugas viljapeksu-masin ja saekaater käis kärmesti: jahva, jahva, jahva!

Kas see kõik on siiski ilmsi? küsis Joosep iseeneselt. Olen ma siis tõesti naisemees? Ja naiseks on mul suurniku tütar, hallparuni tütar, üliõpilane, korporant? Jah, naisemees ma olen, seda enda ees salates oleksin lurjus, kes Helle-Mari ajutiseks vallutanud, võib nüüd käed sellest kõigest puhtaks pesta ja mõnele teisele neiule silma heita. Vallutamisest ei või küll juttugi olla, sest Helle-Mari ei ihanud teda mitte vähem palavalt kui tema Helle-Marit. Ei, siin ei või kumbki kumba vallutajaks või võrgutajaks pidada. Kumbki ei või kummale midagi ette heita.

Kas ei ole aga nad mõlemad olnud lubamatult kergemeelsed? Kõrvaltvaataja, näiteks vend Lui, peaks neid tingimata selleks. Aga eks ole igas armumises, kui see ka õnneliku abieluni viib, küllalt kergemeelsust. Kõik armunud on kõrvaltvaataja silmis naeruväärselt kergemeelsed, ja mida tõsisem, korralikum ja ausameelsem mees muidu on, seda narrem ja kergemeelsem on ta armunud olekus, vähemalt kõrvaltvaataja silmis. Kas ei olnud vahest see minust kergemeelne julgus, et ma ei hoolinud nõndanimetatud seisuste vaheseintest, küsis Joosep eneselt, et ma kui teadlik tööline ei põlanud

hallparuni tütart kas või tema purukodanlikkude vaadete pärast? Tõsi küll, need vaated tulid võtta ühes kõige muuga, mis oli vastuvõetav ja sümpaatlik. Eks tule ju maitsev kirss või ploom võtta ühes kivikesega ja pähkel ühes koorega!

Mõnelgi korral meenusid nüüd Joosepile ühes sõnaga «abielu» ühtlasi ka selle tagajärjed. Juba armu-uima kestel olid need vilksatanud mõnikord tema peas, aga siis ei olnud tal mahti ega huvi või tahtmist neil pikemalt peatuda. Ta ei pidanud ka sündsaks neist Helle-Marile poole sõnagagi rääkida.

Eks oleks ju Helle-Mari, kui pidas seda sugugi vajalikuks, meenutanud neid kas või sõnamõistu?

Nüüd sai Joosep sellest kõigest juba kainemalt mõelda. On nende lühikesel abielul tagajärjed, siis tuleb see avalikuks teha, registreerida. Ja mis edasi? Kuhu asuksid nad ühes elama? Ega ometi Änarile? Seal pole ruumigi nende jaoks ja Joosep ei taluks sealset õhku üht päevagi. Linna? Kus Joosep hakkaks näiteks sepikojas tööle. Tuleks iga õhtu tahmaselt koju... Sellega peaks Helle-Mari küll harjuma. Kõige sobivam oleks neil asuda Laanepilule Joosepi vanemate juurde. Seal leiduks ruumi ja läbisaamine oleks lahe. Aga Helle-Maril tuleks õpingud katkestada, ja ei tea kui kauaks. Kuni laps kasvab? Tuleb hakata taludes tööl käima...

Aga mis sellest enneaegu palju mõelda! ütles Joosep enesele. Eks Helle-Mari teata, kui ta abielu tagajärgi märkab. Ja eks siis üheskoos tule aru pidada ja nõu leida.

Ta tõstis jälle silmad loodust sügise ehtes ja sügise meeleolus vaatlemiseks, talle meenus sõna «ilumeel» ja ta muheles omaette. Eksis Helle-Mari, kui ta arvas, et ilu võib maitsta ainult ülikooliharidusega inimene.

Mõnelgi korral oli tal tekkinud vaidlus, vahel üsna äge vaidlus oma suurniku-tütrest naisega. Aga see oli lõppenud harilikult leppimisega ja õrnuse avaldamisega.

Vagu oli sügav — peremees oli niisugust nõudnud — pinnas oli saju järel pehme, hobused väsisid, läksid märjaks ja neid tuli sagedasti lasta puhata.

Peremees tuli kodu poolt, suvise vana kaabu asemel pleekinud hall soni peas, vana halli pintsaku all pruun kampsun, jalas kurduvajunud säärikud.

«Mis viga?» küsis ta lähemale jõudes.

«Sügav vagu, pehme pinnas...» vastas Joosep ja tahtis veel midagi öelda, aga peremees jõudis ette:

«Ära seda ütle, et vagu sügav! Mina tunnen juba igat oma põldu. Siin on savikas põhi, ja et nüüd mitu korda kõvasti valanud, siis vajuvad hobuste kabjad sügavale. Hea küll, võtame paar sentimeetrit madalamalt. Pole midagi parata!»

Joosep hakkas atra tellima, peremees aga algas õpetlikku juttu, toetudes, kui ader seatud, tiislile:

«Minu väljadel on igaühel isesugune mullatõug. Õppimata põllumees võib siin rängasti eksida. Ta ei tea, kui sügavalt igat põldu künda, kunas rullida, missuguse äkkega üle lasta, kui sügavale seeme matta. Sellepärast ei ole põllumehe eriharidus mulle, minu pojale ega tütrele ülearune...»

«Ei ole kellelegi ülearune, kellel lapike maad,» vastas Joosep paberossi süüdates.

«Vaat põlluga on kui kaartidega,» jätkas Jorss hoogu minnes, «esiti võetakse kätte, pole õieti mingit huvi. Aga mängides tõuseb lust, ja viimati, kui ikka võidetud ka midagi, läheb asi kireks! Küll näed, kui poiss tuleb! Esiti võib-olla tahab puhata ja logelda. Aga niipea kui teab, et tema hooleks on iga päev töölistele osade jaotamine, juhatuse andmine jne., vaat siis on ta hommikul enne teid talli või kuuri ees ootamas, kuni ilmute ja silmad selgeks hõõrute. Esiti tahab nii-öelda talu rasvast elada, aga niipea kui näinud, kuidas tulusid visalt laekub, väljaandmisi aga siia-sinna pea iga päev — vaat siis hakkab tas see talupoja kokkuhoid tärkama, vaata ainult, et ihnuskoiks ei muutu!»

Joosep jälgis suitsetades enam peremehe parema käe liigutusi kui tema sõnu. See käsi oli küünarnukist pisut kookus, sirgus mõne lause juures, tõmbus teise juures kõverasse, tõusis üles, laskus alla. Sõrmed olid kord harali, kord konksus, tõmbasid vahel nagu midagi rinna poole, vahel tõukasid eemale.

Jutt pojast oli sedakorda peremehel lõppenud, rääkimise ind oli pisut rahuldatud ja juba ta ruttaski kodu poole.

Tiina asendaja oli kuulutuse järele leitud. Arnold teatas sellest Änarile ja Olli sõitis uut piimatüdrukut jaamast ära tooma. Palga ja töötingimuste pärast oli perenaine pead vangutanud ja torisenud:

«Tuleb meid kurnama! Oh, ajad on rasked!»

Tööpere nägi uut piimatüdrukut esimest korda õhtul sööma tulles. Aadi silmad peatusid temal pikemalt ja ahnelt, Joosepil lühemalt ja viisakamalt, aga nähtavasti oli mulje mõlemal rahuldav. Tüdruk oli üle keskmise kasvu, laiade õlgadega, pikerik-ümara näoga, selge värvita tuhmide juustega, mis kergelt ja harvalt lainestatud. Ilme oli avameelne. See tüdruk, kahe-kolmekümne vahel, vaatas lapseliku usaldusega igaühe otsa, kuigi lahkust või sõbralikkust anumata. Ta ei oodanud nähtavasti kellegi poolt ei head ega halba. Tumesinine valge äärisega pluus kattis õlgu ja rinda, jättes tugeva kaela vabaks.

Olli asetas Meeta enese kõrvale Joosepi vastu. Hakati sööma. Karjapoiss oli esimene, kes sõna võttis:

«Nii et uus piimapiiga! Loodame, et tal paremini läheb kui eelmisel!»

«Kuhu see sai?» küsis Meeta enam jutujätkuks kui uuditsedes.

Hääl oli tal mehine, madal, puhta kõlaga.

Karjapoiss arvas, et nimelt tema peab vastama ja kahmas ohates:

«Tal läks haprasti!»

«Murdis käe või jala?» päris Meeta.

Karjapoiss tahtis jälle vastata, aga Joosep andis talle märku vaikimiseks. Enne kui ta ise sai midagi viisakamat öelda, lausus Tohver:

«Läks kõrgemaid kohuseid täitma! Kõrgemaid naise kohuseid!»

Meeta vaatas arusaamatuses ühe otsast teise otsa. Olli ruttas Aadile abiks, kes oma nina liiga supi lähedale surus, et piinlikku ilmet varjata:

«Mis me neist asjust! Praegu sõda käimas, räägime

parem sellest! Joosep, te teate seda kõige paremini, kuidas need asjad seal on?»

«Mis seal ikka!» mühatas Joosep. «Poola on omadega läbi! Oli see värk seal ka läbi ja läbi mäda! Väike kiht mõisnikke ja kapitaliste aeles külluses. Rahvas vaene ja harimata.»

«Ega see veel sõja lõppu tähenda?» küsis Olli.

«Seda muidugi mitte,» ütles Joosep.

Meeta kuulas huviga nende juttu, ei lausunud aga omalt poolt sõnagi.

Järgmised paar päeva kulusid Ollil ja Annal ülemise korra tubade koristamisele, mööbli ümbertõstmisele, akende pesemisele ja voodiriiete tolmutamisele.

Oodati Toivot. Ta oli telegrammiga oma tulekuajast teatanud. Omapere söömalauas enam muust ei räägitudki kui Toivost ja tema tulekust. Sellest räägiti rõõmsa, aga sealsamas rahutu elevusega. Murelikult rääkisid ema ja isa nelja silma all, kui peatusid poja naitumiskavatsusil.

«Muidu ta kinnitas mitmel puhul: «Enne kolmekümmet ei mõtlegi noore perenaise majja toomisele!» Aga nüüd . . . korraga . . . Ei ole veel kahtekümmet kolmegi vana! . . . Ja kas ei oleks võinud leida tubli noosiga mõrsjat.»

«Eks see Uih-Aih taipas, missugune suutäis see poiss on!» ohkas ema. «Püüdis kinni! Seisukord vahest samuti kui Tiinal!»

«No kurat!» pahvatas isa, «see oleks alles — ma ütlen jämedalt: sigadus! Esimene asi, kui jaama vastu lähen, küsin poisilt teretamata: kuidas lood tüdrukuga on? Kas sul lõõg juba kaelas?»

«Ega n'd nii!» manitses ema. «Ega sa jaamas saa asja parandada!»

«Kurat, ma ei too teda koju!» ähvardas isa, aga häälega, mis sõnade valjust ei kinnitanud.

Kaks paremat tuba ülemisel korral, üks salongiks, teine magamistoaks, olid poja jaoks korda seatud. Preili Käo oli oma senisest toast välja surutud ja nimelt toakesse, kuhu päike talvel ega suvel ei paistnud, kus polnud praegu veel ahjugi. Peremees andis aga oma

«paremale käele» lubaduse, et ahju viibimata laseb ehitada.

Siis ühel päeval pärast lõunat rakendati Diana, olgugi et suur varss temaga veel kaasa sörkis, vedruvankri ette ja Miira töövankri ette. Peremees istus vedruvankrile ja sõitis ees, Tohver, parimad riided peremehe käsul seljas, töövankril järel. Arvati nimelt, et poja sumadanid ja pakid ühele vankrile ei mahu.

Õhtu eel jõuti tagasi, isa pojaga tühjal vedruvankril, Tohver mitme sumadaniga töövankril nende järel.

Tööpere nägi Toivot veel samal õhtul söögilauas. Noorperemees astus kontorist isa järel söögituppa, võttis sigareti suust, lausus ülemusliku lahkusega: «Tervist!» ja heitis pilgu igaühele. Kõige pikemalt peatus tema pilk Meetal. Toivo oli isast pikem, laiema kondiga ja meenutas kohe tädi Annat. Üldilme poolest oli ta enam mehelik kui mehine. Juuksed olid tal kui tuhmunud õled, harjasena hoolsasti püsti soetud ja säbrutatud, nürid kollakad vurrud ainult nina all, pintsaku all pruun pullover. Hallid silmad olid juba nüüd pisut õõnsate laugude vahel nagu Annal, nina pikk, mitme kühma ja nõoga.

Öelnud tervitussõna, pistis Toivo jälle hõbevõrudega merevaigust pitsiga sigareti suhu. Isa ruttas peret tutvustama:

«Kõik endised, peale Joosepi, tuli siia kevadel, ja peale Meeta — tuli mõne päeva eest.»

«Tublid tööjõud?» küsis noorperemees.

«Meil on kõik ikka tublid tööjõud!» ütles isa, et poja sõnu pehmendada.

«Noh, seda näeme varsti!» lausus Toivo umbusklikult.

Joosep heitis talle lühikese pilgu, vaenu varjamata.

Isa ja poeg tõmbusid tagasi kontorisse. Sööjad vaatasid üksteise otsa, aga keegi ei lausunud sõnagi. Karjapoiss istus küll läbematult, viskas juukseharjast ette ja taha, aga tarvitas suud vaid söömiseks.

Teisel päeval nähti noorperemeest õues aeglaselt kõndimas, hõbevõrudega merevaigust pits sigaretiga hambus, must sirmiga müts peas. Ta seisatus siin-seal, jalad läikivais säärsaapais harkis, käis korra aidas,

laudas, katsus seal Meetaga naljatada, aga too ei vastanud.

Õhtul pärast söömist tulid isa ja ema poja salongi. Ema tõi siia teed vabarnakeedisega ja magusaid kooke. Istuti pruunile sohvale ja pehmeile toolidele ümmarguse laua juurde. Lamp põles eemal kirjutuslaual. Salongis oli pehme roheline hämarus.

Uut meiereid oli isa juba päeval Toivole näidanud, Kisla Jüri ja Nahaküla meeste «ebaausast» konkureerimisest rääkinud; ema oli Helle-Mari ja härra Tõlliste suhetest sosistanud.

«Noh, oled nüüd kuulnud-näinud, kuidas siin lood on, mis sa ütled?» küsis isa kergel, peaaegu lõbusal toonil.

Poeg mõistis oma laiale näole väga ükskõikset ja üleolevat ilmet võtta. Kui ta nõnda võõraste ees mõistab kõigist ja kõigest üle vaadata ja üle olla, siis on see iseenesest juba midagi — seda mõistsid isa ja ema hinnata. Ja kui ta nüüd, lasknud suust halli ja kaugele küündiva suitsusamba, võttis sõna, ei vähendanud see ilme muljet, pigemini süvendas seda. Ta algas:

«Sajahektariline talu — see ei ole Põhjamaa mõiste järele talu — see on mõis. Meie ei pea seda unustama. Teised siin, meie ümber, need on talud. Nende peremehed on talunikud. Harilikud talumehed, väikese kooliharidusega, harivad oma põllulapikest, rügavad hommikust õhtuni tööd, müttavad päevad ja ööd. Nii peabki see olema. Et nad minu isa valisid rahvaesindajaks, see tõendab, et nad teda enamaks peavad, mitte omasuguseks, vaid suurnikuks või koguni mõisnikuks, kui see nimetus poleks ajalooliselt rüvetatud.»

«Sa unustad aga minu erihariduse!» ütles isa vahele. «Mind valiti vahest selle tõttu.»

«Oh, see eriharidus!» lõi poeg käega. «Seda tuhnib nüüd iga talunik, iga pops raamatuist ja ajakirjadest. Käib mõnel kursuselgi. Kui sa oleks oma eriharidusega mõni pops, väikekoha-omanik, kontroll-assistent — kas nad siis su rahvaesindajaks valiksid? Ei! Vaataksid kohe ümber, kes siin ümbruskonnas kõige jõukam, kellel suurim kari, kõrgeim küün ja laut.»

«Nii et mis sa sellega tahad ütelda?» küsis ema, poja sõnadest otse liigutatud.

Toivo ei rutanud vastusega. Ta murdis küpsist, pistis raasu suhu, näris seda kaugele vahtides, ja kui siis sõõmu teed rüübanud, lausus kaaluvad sõnad:

«Niisugune mõis nagu Änari peab omanikku ja tema peret lahedasti toitma! Mitte aga tööga koormama!»

«On ju kuidagi toitnud!» viskas isa vahele.

«... Peab lahedasti toitma, ütlen mina. Nii et omanikul ja tema perel ei tarvitseks aina rühmata ja rühkida, luid-konte murda, nagu me seda väiketaludes näeme.»

«Teisiti pole seni saanud! Lusti pärast pole meist keegi teenijatega võidu töötanud!» vastas isa.

«Ja tulemuseks seni aina võlad!» täiendas ema.

«Juba isa rääkis neist tee peal mulle!» võttis poeg sõna ja jätkas autoriteetselt: «See on s e n i nõnda olnud! Aga nüüd, kui mul õppused seljataga, kui me kahekesi isaga hakkame Änari mõisas pihta, siis on tulemused, uskuge mind, koguni teistsugused! Hoopis teistsugused!»

«Need tööinimeste palgad!» ohkas ema. «Need söövad suurema osa sissetulekutest.»

Poeg tõstis peatavalt käe, rüüpas teed ja vastas ruttamata:

«Olen nimelt ka sellele mõelnud. Nägin juba õues, kuidas need sulased-tüdrukud liiguvad. Tuleval kevadel olgu siin ainult leedukad ja poolakad! Need ei ole veel kui tööinimesed rikutud. Ei ole nõudlikud toidu ega palga suhtes! On veel kuulekad! Isa töötab siis meierei juures, see tähendab: vaatab, et seal kõik korralikult läheb, paneb vahel mõne arvu paberile, nuriseb rasvaprotsendi pärast jne. Mina võtan valitseja ameti enese kätte. Oo, küllap ma inimesed lauda juures ja põllul tööle panen! Ilmun järsku, kui parajasti suitsutundi mõeldakse teha, ja käratan: «Mis kurat see tähendab! Oo, nii palju ma vene keelt mõistan, et leedukaid või poolakaid käsutada! ... Laudas, ma vaatasin, on veel ruumi. Kümme pead tuleval suvel kari suuremaks! Varsti on see uus meierei meile väike, pange tähele! On vadakut rohkem, võib rohkem sigu toita, kümme, kakskümmend aastas juurde! ... Ma veel mõtlen, ehk

paneme siin ka tõuhobuste kasvatuse käima! Oo, Änaril võib imet teha! Ja teemegi!»

Ta rüüpas jälle teed ja jätkas:

«Siis veel see Nõeloja pops! See tuleb oma pugerikust välja kõrvetada! ... Ei lähe? ... Küllap me tema elu seal nii kibedaks teeme, et tuleb ja pakub ise oma krunti müüa! ... Põldsema asjus tuleb aru pidada! Küllap sealgi nõu leiame! Änarist peab saama mõis selle sõna täies mõttes.»

Isa ja ema olid poja hoogsast kõnest ja julgeist kavatsusist haaratud. Mõlemad oleksid küll kergesti leidnud vastuvaidluseks väiteid, aga nad ei raatsinud ei poja ega enese illusioone praegu rikkuda. Võimatuks nad kõiki neid poja kavatsusi ei pidanud, ainult nii kiiresti ja kergesti ei lähe vahest kõik, nagu Toivo arvab.

Ema pööras jutu sellest ainest, mis polnud küll ammendatud, Helle-Mari naitumisele, mis temale ja isale küllalt muret tegevat.

«Mis kurat ta's venitab!» pahandas Toivo, otsmikku kurjasti rõhtkortsudesse surudes ja heledaid haralisi kulme ähvardavalt kõrgele, üsna juustepiiri lähedale visates.

«Tema venitab, sina ruttad!» naljatas isa, teelusikas peos.

«Jah, tõepoolest ruttad ülepeakaela!» möönis ka ema. «Kas need asjad siis tõesti nii kaugel?»

«Mis «asjad»?» urises poeg. «Egas ma tola ole, et Aadi kombel! ... Aga ausõna on antud.»

«Kui tast saab ikka majalukk!» kahtles ema.

«Vanamoodi riiv-, kramp-, või tabalukk küll mitte!» vastas Toivo naeratades.

«Patent ameerikalukk?» küsis isa naljatades.

«Kas või nii!» nõustus poeg.

Ema tahtis lähemalt üht ja teist oma tulevasest miniast kuulda, aga poeg oli ses asjas sõnadega väga kitsi ja pööras jutu Annale, lausudes kärsimatult:

«Et ka selle peale keegi pops või sulane ei halasta! ... Tal oli ometi oma Mats või Madis — eks tõmmaku või pootshaagiga ligi!»

«Madis nõuab mõnikümmend tuhat kaasavaraks, muidu ei astu sammugi Annale lähemale.»

«Ahneks lähevad need pergli vaesed-varesed!» kirus Toivo.
«Ära unusta, et Madis on suurniku poeg ... Kuigi läbipõlenud suurniku poeg ja ise ka põhja kõrbenud,» ütles isa. «Sellepärast ta on nii nõudlik. Tahab kaasavara abil jälle endisse seisusse tõusta.»
«Katsume Anna Arnoldi juurde teenijaks sokutada,» ütles ema.
«Minu Leonora nõuab, et tal peab olema noor kena tüdruk alati käsutada ja käepärast,» ütles Toivo pisut häbelikult.
«Eks seda's näe, kui ta juba siin on, see su tulevane,» vastas ema ja tõusis, pidades paremaks tänast kõnelust lõpetada.
Toivol tuli siiski veel midagi meelde:
«Ma sõidan ise linna ja teen Helle-Marile säru, et ta viivitamata oma vägeva direktoriga vormiliselt abieluvoodisse heidaks. Abielu ei takista tal õppimist.»

XXXV

SUURNIKU ÕIGE HÄÄL TULEB KUULDAVALE

Tõuvilja masindamine toimus vanaperemehe ja noorperemehe juhatusel. Jorss oli küllalt elutark, et mitte tööinimesi, keda hädasti vajas, pahandada. Neid polnud tal mitte vaid ühel päeval ega ühel aastal vaja. Nad olid tal aidanud talu nii-öelda üles ehitada, suure karja soetada, masinaid muretseda; nad võimaldasid tal peeni külalisi peenelt vastu võtta; nad olid ta oma käte töö ja pihtade vaevaga jõukaks teinud ja selle läbi rahvaesindaja kohale aidanud — miks ei pidanud ta neid lahkesti kohtlema, et nad edaspidigi tema vara aitaksid kasvatada!
Toivo aga tahtis korralt oma tarkust ja võimu näidata. Säärsaapad jalas, riidest võõrapärane nokkmüts peas, sigaret suus, käis ta hommiku kella kaheksast peale ühe töölise juurest teise juurde, ühe rühma juurest teise juurde ja leidis ikka midagi laita. Ainult Meeta, kes oli peksumasina peal söötjaks, sai temalt

kiita. Enamasti iga laitev lause algas ikka ühtviisi: «Meil Soomes tehti ikka nii...»

See oli Joosep, kes talle korra teravalt lõikas:

«Meie siin ei ole Soomes!»

«Õige!» hüüti mitmest suunast heakskiitvalt.

Tohver aga lisas urisedes:

«Nagu me enne pole vilja peksnud!»

Jorsil tuli poega natuke taltsutada. Meeleolu oli aga rikutud. Tööpere söögilauda tuli vaid Anna. Teda pandi vähe tähele. Viin ei puudunud, aga see ei aidanud rikutud meeleolu kuigi palju parandada. Toivo ilmus kontorist õhtusöögi ajal ja küsis lõbusalt:

«Nii et läheb tants lahti või?»

See oli nüüd Nõeloja popsi tütar Aino, kes talle pilkavalt ülilahkesti vastas:

«Me pole näinud, kuidas Soomes tantsitakse.»

Keegi ei lausunud enam sõnagi ja noorperemees tõmbus pahaselt tagasi kontori. Tants jäi ära.

Kõnele tuli varsti omapere söögilauas uus teenija — Meeta. Perenaine oli juba varemalt paaril puhul mõne nuriseva sõna tema kohta lausunud, aga Jorss ja Toivo polnud seda tähele pannud, olid oma jutuga vahele tulnud. Nüüd algas perenaine, niipea kui lõunalauda istutud ja suppi taldrikuile tõstetud, väga pahaselt:

«Selle inimesega pead sa, Jorss, ise rääkima! Nii on võimata! Tal pole aimugi teenija kohustest suurtalus!»

«Kõik jätab ta minu ja Olli teha!» ütles Anna.

«Ei mõista midagi teha? Käperdis?» küsis Toivo.

«Mitte et ei mõista, vaid ei taha!» vastas perenaine.

«Siis ütle talle ometi üks kõva sõna! Põruta peale!» soovitas poeg.

«Ta vastab: teen nagu kokku lepitud! Lugege palgaraamatut!... Andsid sa, Jorss, talle palgaraamatu?... Ja kirjutasid tingimused?»

«Ta nõudis,» vastas Jorss. «Ega või keelata. Kuidas temaga's on?»

«Lõpetab iga õhtu kell üheksa talitamise... Jumaluke, egas ometi nõusid või köögis pesemata jätta! Või piimamannerguid pumba juures! Olli ja Anna ka

ei jõua... Keskhommikul ja lõuna ajal nõuab puhketundi nagu mehedki.»

«Kui tema nõnda, mis siis meiegi!» ähvardas Anna.

«Kas sa ütlesid talle, et suure talu talitus ei luba nii?» küsis Jorss.

«Ütlesin: ega mina teda sunni, suure talu talitus sunnib!... Saagu aru: siin pole mingi popsikoht! Ta vastas: «Kui teil nii suur talu, siis peate rohkem teenijaid võtma!»»

«Tõesti häbematu!» lausus nüüd Jorss.

«Lubage, las ma räägin ise selle pühisega,» ütles Toivo.

«Ära siiski asja liiga teravaks aja!» soovitas isa. «Ta näib olevat kangekaelne ja tõrges. Läheb järsku minema, kust me jälle teise võtame.»

«Küllap ma mõistan!» vastas poeg.

Kella üheksa paiku õhtul ilmus Toivo kööki. Meeta tuli parajasti õuest ja hakkas kraani all käsi pesema. Anna oli lauad koristanud ja läks omapere söögituppa.

«Kus Olli ja Kirsti?» küsis Toivo.

«Pesevad õues piimanõusid,» ühmas Meeta.

«Nii et teie pesete kõik need sööginõud?» küsis Toivo, osutades lauale ja pliidile hulga taldrikute, tasside, liudade, lusikate, nugade ja kahvlitega.

Meeta heitis neile pilgu ja vastas väga rahulikult:

«Ei ma täna pese. Olen õhtul.»

«Teie... olete... häbematu!...» vuhistas Toivo vihaselt, vaevu neidki väheseid sõnu leides.

Meeta pöördus käsi kuivatades otse tema vastu, tõmbas kulmud kokku ja küsis põlglikult:

«Kes te olete siin?» Küsinud seda, pöördus ta jälle kraani poole.

Toivo otsis vastust ja käratas midagi paremat leidmata:

«Ma ütlen... te pesete need nõud puhtaks ehk... teid lastakse veel täna õhtul lahti!»

«Seda ütleb mulle peremees, mitte mõni poisike,» vastas Meeta üsna rahulikult.

Toivo urahtas midagi ja tormas kohe isale-emale kaebama. Ta leidis nad saalist.

«Mingu kumbki teist ja ütelgu sellele peletisele kohe

üles!» hüüdis Toivo summutatud häälega, et Anna ei kuuleks, kes kõrval söögitoas puhvetikapi juures nugade ja kahvlitega kõlistas.

Isa katsus poega rahustada ja laskis jutustada, mis köögis sündinud. Et teda «poisikeseks» nimetatud, jättis Toivo siiski ütlemata.

Sellega olid vanemad nõus, et tüdruk on väga häbematu; ka leiti veel, et ta on laisk, rikutud (meelsuse poolest) ja teenijaks täiesti kõlbmatu. Aga sellega polnud vanemad päri, et see tõrges jalamaid vallandada. Ei, ei! Mitte enne, kui teine leitud! Aga siis juba mõne tuttava soovitusel. Tunnistusi endisilt leivavanemailt ei või uskuda. Meetalgi on head tunnistused: ta olevat väga aus, korralik ja kohusetruu teenija olnud. Meeta — kohusetruu!

Otsustati temaga «kannatada», kuni uus leitud.

Möödus päevi, sajuseid ja vihmaseid. Kui siis jälle taevas selgus ja baromeetergi stabiilselt «kuivale» püsima jäi, kutsuti päevilisi-naisi juurvilja koristama ja kartuleid üles võtma. Kartulivõtu-masinat juhtis perepoeg esiti ise. Ja kui andis varsti juhtimise mõnele teisele, siis jäi korjajate ette seisma, käed puusas, säärsaapais jalad harkis, sigaret suus. Ta ei lausunud sõnagi, aga vahtis pinevalt küürus töötajate kätele. Saadi aru, et ta jälgib töö kiirust, ja mõni naistest püüdiski nobedamini käsi liigutada. Mitte aga Meeta.

«Ja-ah, nii see on!» mühatas viimaks noor kubjas rahulolematult ja kõndis kodu poole.

Kui ühel õhtul Joosep sööma tulles oma märgi, kaevukünal porist pestud poolsaapaid pliidi müüri taha kuivama seadis, astus omapere söögitoa poolt Toivo kööki.

«Teie olete Kruusvall, Joosep Kruusvall?» küsis ta ametlikult.

«Nõnda küll,» ühmas sulane jalatseid kohale seades, perepoja poole vaatamata.

«Teie olete vangis istunud?» jätkas Toivo asjalikult, nagu ülekuulamisel.

«Seda küll!» vastas Joosep kõvemini ja pühkis käsi poolmusta käteräti külge, mis selle jaoks sooja müüri küljes rippus.

«Olete punane, kommunist?»

Tööpere istus juba lauas, uks sinna oli valla, kõik jäid kuulatama.

«Igaühele ei tarvitse ma sellest aru anda, kes ma olen,» vastas Joosep ärritava ükskõiksusega, pöördudes söögituppa minema.

«Pergeli pärast, siin Änaril ei tohi ometi punased pesitseda! Me ei ole Venes!» jätkas Toivo talle järele astudes. «Siin olgu igaühel poliitiliselt puhas nägu!»

Anna oli kööki tulnud ja ruttas nüüd käratsevat noorperemeest vaigistama. Ta võttis kahe käega Toivo käsivarrest kinni.

«Kurat, lääb madinaks!» hüüdis karjapoiss elustunult ja hüppas pingilt üles.

«Mis see siin on?» küsis perenaine, kes ka kööki tulnud.

«See noorsand siin lööb hambaid külge!» vastas Joosep.

«Mina aga ei või sallida, kui keegi meil julgeb hoobelda oma meelsusega!» jätkas Toivo raevunult.

«Keegi ei hoobelnud!» ütles nüüd Tohver, kes söömise katkestanud.

«Ei hoobelnud!» kordas Juss kõvasti.

«Ta on aga vangis istunud. Mispärast? tahan ma teada!» nõudis perepoeg ägestunult.

«Minge n'd sööma!» manitses perenaine Joosepit, astudes meeste vahele. «Küll isa seletab, mis tarvis.»

Ta tõrjus poja, teda käega õrnasti tõugates, köögist välja, omapere söögitoa poole.

Joosep seisis vähe aega, teadmata, mis teha. Astus siis laua juurde, istus oma kohale ja hakkas sööma. Ta ei suutnud varjata, et käsi lusikaga värises.

Vähe söödi vaikides, siis ümises Tohver:

«Juba me tunneme seda poissi! Aga me ei pane teda tähelegi!»

«Kurat, egas me teda karda!» ähvardas karjapoiss.

Läinud oma tuppa, oli Joosep juba rahunenud. Kui see «ülekuulaja» oleks olnud peremees, jah, siis oleks tulnud siit minna. Et aga hambad ajas külge noorsand, siis oleks tulnud temaga isiklikult arved õiendada. Kahjuks või noorsandi õnneks tulid naised vahele! Selle nolgi suu läbi tuli siiski suurniku hääl õieti kuulda-

vale. Helle-Mari oleks pidanud kõike seda kuulma ja nägema!

Suvi otsa oli Anna Joosepit palavate pilkudega jälitanud, tööpere söögilauas istudes teda heldivalt kõnetanud ja kus võimalik, temaga pikemat kõnelust püüdnud alustada. Joosepi pesu oli pesemise järel hoolsasti parandatud, värsked lilled olid sagedasti Joosepi toakese laual.

Nüüd, Joosepi teenistusaja lõpu lähenemisel, tabas see kõigiti tubli, korralik ja kõlbeline neljakümne kuue aastane poolperenaine teda sigalas. Joosep parandas notsude sulgusid, töötades peitli ja vasaraga, kui Anna astus sisse, soovis jõudu, toetus küljega sulu laua vastu ja algas juuksesõõrdeid pearäti alla pistes väga lahkesti:

«Eks ole kenad loomakesed?»

Joosep heitis pilgu sihvakale mõnenädalasele roosale peekonile ja mühatas üles vaatamata:

«Kui neid piimaga söödetakse ja iga päev küüritakse, miks nad kenad ei või olla.»

«Tahaksite, et teilgi oleks sihukesi tükki kümme?»

«Mis ma nendega? Kuhu ma nad paneks!»

«Noh, kui teil oleks oma elamine-olemine... Olgugi väike... Nii... hektarit kümme maad, lehmi-lambaid sugupärast... oma sälg...» rääkis Anna meeliskledes, tõmbas valkja pearäti sõlme lõua all koomale ja nihkus Joosepile lähemale.

«Kust ma selle?...»

«Mõnikord on nii, et tarvis ainult ümber vaadata, ja ongi käes.»

Ja nüüd üsna ligidale astudes ja pool-sosistades:

«Ma rääkisin vennaga... Kaua's ma ikka nõnda... Ja ega teiegi igavesti taha sulasepõlve jääda... Kui lööksime käed kokku.»

Ta hakkas järsku hüsteeriliselt naerma, hääl murdus.

«Teie vaataks ringi, mina ja vend ka. Vend annab mõned tublid tuhanded... leidub ehk mõni väiksem talukohake. Väike talu ongi parem, ei ole tööperega jändamist...»

Viimased sõnad olid öeldud katkendliku, murdunud

häälega. Anna oli teinud pingutuse, mis tema jõust üle käis. Asi, mida ta suvi otsa haudunud, oli nüüd öeldud.

Joosep tegi silmi töölt tõstmata tõrjuva liigutuse vasaku käega ja lausus pead raputades:

«Ei saa mina sihukese asjaga hakkama! Nii et ei maksa rääkidagi...»

Anna jäi väheks ajaks vait, kogus end, ohkas lühidalt ja sõnas siis pettunult:

«Teil on lihtsalt... mõne teisega kokku räägitud...»

«Võib-olla et ongi...»

«Kellel ei ole seda teie vanuses!... Aga inime peab ometi kaaluma ja ette mõtlema... On see suure varandusega?... Mõni peretütar?»

«Võib-olla ka,» vastas Joosep, natuke elustunult Helle-Marile mõeldes.

«On's sellega kindlasti maha tehtud?»

«Üsna kindlasti.»

Anna ohkas lühidalt ja lausus pahaselt:

«Mis on kindel?! Midagi pole kindel, kui nimed pole veel kirja pandud. Iga kord võite tagasi astuda. Või arvate, et teine on truu?»

«Arvan, et on.»

«Noh, küllap näete!» ütles Anna nüüd halba ennustavalt ja läks mehelike sammudega sigalast välja.

Peaks talle kuidagi tänulik olema pesu parandamise eest, aga ei tea, kuidas, mõtles Joosep. Kui kinkida taskurätikuid? Võib-olla peab seda pilkeks — pisarate kuivatamise abinõu! Või kinkida «Uus Lauluraamat»? Sedagi võib pilkeks pidada — see aitab trööstida, südant kinnitada, ka pisaraid kuivatada. Aga kes seda linnast toob? On juba hilja.

XXXVI

«MAA VÄRISEB»

Peremees jõudis linnast hilja koju ja kuulis söögilauas Toivo—Joosepi kokkupõrkest. Ta heitis pojale väga pahase pilgu ja algas ohates:

«Enne kui leedukad ja poolakad pole meil käes, ära oma tööinimesi minema peleta. Et Joosep «punane», seda teadsin juba teda palgates. Olen temas pettunud — töötab kui palgaline ja annab sellega teistele halba eeskuju. Töötab teadlikult kui palgaline. Aga praegu on see kõrvaline asi, tühine asi.»

«Kuidas kõrvaline?» küsis Toivo.

«Kas midagi on juhtunud?» küsis perenaine murelikult.

Jorss ei vastanud kohe, sõi, ohkas ja algas siis:

«Meie asjad on sandid! Meie asjad on väga sandid! . . . Nimelt poliitika-asjad.»

«Nonoh?» hüüdis poeg, tõstis heledad, hõredad kulmud ja surus otsmikule rõhtkortsud.

«Mõni suur kandal jälle või?» küsis perenaine.

«Skandal teeks vähe muret,» vastas peremees, olles oma sõnade mõjuga täiesti rahul. «Aga nüüd on asi — vist sõja tõttu — niikaugel, et punane naaber hakkab ennast liigutama . . . Hakkab meie maale trügima. Meie maale ja meie merele.»

«Sõda meiega või . . . noh, siis püss kätte!» hoooples poeg.

«Esialgul mitte sõda, vaid nõudmine: antagu talle toetuspunktid meie saartel. Andku meie talle merebaasid oma selja taga rendile. Peale selle lennuväljad mitmes kohas mandril.»

«Pergeli rüssa! Kas talle ei öeldud üks kõva sõna!» kurjustas poeg. «Oleks pidanud ometi rahvaesindus kokku kutsutama ja küsitama, mis tema sellest arvab.»

«Meile ei antud selleks nähtavasti aega!» vastas isa.

«Sa peaks ise pealinna sõitma!» manitses teda perenaine.

«Ja ütlema, kus tarvis, et nõnda ikka rahva seljataga ei või maid võõrastele rentida,» hoooples poeg.

«Mis kõige hullem,» jätkas nüüd peremees tasemini, «on see, et kui Punaarmee asub baasidesse ja hakatakse neid rajama, kui punaväelased elutsevad meie keskel ja selja taga, siis võtab meie töörahvas südant. Katsu teda siis veel käsutada! Ja kui meilt maid võidi nii kergesti nõuda, miks ei võida siis ka töörahvale suuremaid

õigusi nõuda?... Ehk meie töörahvas hakkab neid ise nõudma.»

Kaua veel peeti söögitoas laelambi valgel kahja baaside rentimise ja «punaste» tuleku pärast.

See oli peremees, kes veel hilja õhtul Joosepi uksele koputas ja talle värsked lehed ulatas, öeldes seejuures hapult:

«Leiate «häid» uudiseid! Erakordseid uudiseid!»

«Nonoh?» vastas Joosep küsivalt.

Aga peremees tõmbus vastamata tagasi.

Joosep võttis lehed ja laskis silmad suurtest pealkirjadest esimesel leheküljel üle käia. Luges siis peenemat kirja, surus lehe silmale lähemale, luges avasui veel teise korra. Seal seisis must valgel: Nõukogude Liidule on meie saartel maad renditud, kindlustatud baaside ehitamiseks. Sõlmitud vastastikuse abistamise pakt: tema aitab meid, meie teda. Tal on õigus ka siia-sinna meie vabariigis lennuvälju rajada. Baasidesse tulevad Punaväe osad...

Joosep pööras silmad lehelt kõrvale ja katsus sõnumi tähtsust mõista. Siiski, ta aimas seda paremini kui mõistis. Helle-Marile tahaks ta neid uudiseid seal näidata, temaga kõigest sellest kõnelda.

Teisel hommikul söögilauas rääkis Joosep uudist kaasteenijaile, lõpetas sõnadega:

«Igatahes on töörahva sõbrad ja seltsimehed nüüd lähedal!»

Tohver, Meeta, Olli ja ka Juss kuulasid teda pineva huviga. Aadi katsus asjast üle olla ja lausus varsti:

«Looritsa vanapoiss rendib terve talu välja — mis tähtsus sel on! Saadakse tublit renti — see on kõik!»

Tohver aga vastas talle nöögates:

«Ära ütle: sel pole tähtsust! Näe, sinna baasidesse tuleb nüüd palju harmoonikamehi; need mängivad paremini kui sina!» Aga siis juba tõsiselt, headmeelt varjates: «Meie sõjavägi ja Kaitseliit jäävad nüüd vist küll taltsamaks. Või koguni ülearuseks.»

«Küllalt pidusid ja paraadisid peetud!» lisas Joosep.

Kui ta oma toas oli lõunauinakule heitmas, tuli Juss, pahkam ajalehti ja üks raamat kaenlas.

«Tõin ära,» ütles ta ja näol oli nukker tõsine ilme.

«Mul on aeg täis. Tänan lehtede ja raamatute eest. Tuleb välja, et Ameerikas on tööliste asi veel sandim kui siin! Misukesi päevi see vaene Martin Eden (Juss hääldas muidugi: eeden) seal nägi. Aga oli kuradi tobe see Martin, ta ei mõistnud õieti elada, kui enam häda ei olnud. Ja veel see «Mälestusmärk rüütli vaimule» — vahva raamat! Noh, olid aga röövlinäod need rüütlid! Küll annaks niisugustele! . . .»

«Sa oled õigel teel!» kiitis Joosep. «Pea aga kõvasti kinni, mis sa oled ette võtnud. Ja siin minu talvine aadress . . . Kirjuta paar sõna, kui võimalust ja mahti on! Küllap tuleval suvel näeme, kui oled juba tööpoiss ja pühapäevad vabad.»

«Kirjutan! Tingimata!» hüüdis Juss. «Ma tuleval suvel, kui annate aadressi, lähen või kahekümne kilomeetri taha teid vaatama!»

Suruti tugevasti kätt, vahval Jussil olid pisarad silmis.

Pärast lõunat sõitis Urviku Valter oma naisega töövankril õue, mõlemad tööpäeva-riides. Nad kohtasid peremeest ja Toivot kontoris.

«Mis kurat see rahvaesindaja siin tukub, kui valitsus meid ei tea kellele välja rendib!» algas Valter oma lopsakas ja lõbusas stiilis, sai aga valju ja tõsise naise käest kohe tõrelda:

«Ära albi! See pole nali! Kaitseliit on käsu saanud iga hetk valmis olla, aga relvaga mitte õuegi minna. Kui vaenlase lennukid üle lendavad, ei tohi keegi . . .»

« . . . kurja näoga ülespoole vaadata!» lõpetas Valter lause.

Naine lõi tema poole lootusetult käega.

Valter aga jätkas:

«Aga ometi ütles ülemjuhataja nädala eest oma kõnes: «Meid on raske vallutada.» Siiski kardeti vist vallutamist, et nii sõbralik oldi.»

«Igatahes on see asi sandi poole peal!» võttis nüüd Änari peremees sõna. «Arvatavasti öeldi Moskvas meie ministritele mõni väga tõsine sõna!»

«Ja need mehed tõmbasid endid kohe ludusse!» kurjustas Kodukaitse «päälik».

Änari peremees jutustas nüüd kõik, mis ta eelmisel päeval linnas selle asja kohta kuulnud, ega jätnud «targemate» arvamisi oma teada.

«Meil Soomes oleks säärasele «abistamise» pakkumisele teisiti vastatud!» katsus Toivo ähvardavalt kõmistada, aga ei suutnud sellega teisi julgustada.

«Isa ütles, et telefoneerib õhtul pealinna ja küsib, kunas rahvaesindus kokku kutsutakse,» ütles ta.

«Igatahes peate seal valitsusele ja ülemjuhatajale kõva peapesu andma!» käsutas Naiskodukaitse «päälik».

«Valitsusele tuleks põlvega anda!» arvas Toivo. «Vähemalt välisministrile!»

Oma ja võõras peremees vangutasid pead, esinaine nohises vihaselt.

Urviku omad läksid niisama targalt, kui tulnud.

Õhtul videvikus tuli Põldsema Lauri, keskealine alla keskmist kasvu valgejuukseline vaikne mees, asja pärast, kohtas peremeest karjaõues ja päris tema arvamist abistamispakti kohta.

Änari peremees võttis nüüd rahvaesindaja ilme ja seletas, Laurist mööda kuhugi üsna kaugele vahtides, nagu avaneksid talle seal teistele nähtamatud perspektiivid:

«Küllap meie valitsus teadis, mis ta tegi! Seal ei istu eilased mehed! Küllap Moskvas tingiti meile baaside eest nii mõndagi välja. Peekoniga tegime äri — inglane armastas seda! Rasvasega teeme edaspidi veel paremat äri Leningradi ja Moskva turul. Või ja juustuga samuti! Pole neid tarvis kaugele üle mere saata! Otse raudteel Leningradi.»

«Meie valitsus oleks seda pidanud juba ammu mõistma ja Moskvaga sõbralikku poliitikat ajama,» nurises Lauri ja küsis siis veel:

«Valimised mõnes linnas ja paljudes valdades jäid ka selle paktipalaviku pärast pidamata?»

«Miks te seda arvate?» küsis peremees omakord pahaselt. «Kuidas pakti sõlmimine sellele võis mõjuda?!»

Lauri ei armastanud vaielda säärase mehega nagu Jorss.

Mõned peremeestest teadsid hommikul meierei õues rääkida: baasidesse veerevate tankide mürinat olnud

kümne kilomeetri tagant kuulda. Selgesti olnud tunda maa värisemist. Jah, maa värisenud!

Niisugune jutt tegi peremeeste, eriti suurnike meeleolu süngeks.

Kuidas ka Jorss meierei õues ja mujalgi teistele optimismi katsus sisendada, ise oli ta jäänud üsna tusaseks. Võib-olla ka teadete tõttu, mis tulid Punaväe osade kulgemisest mööda maanteid. Teati rääkida, et jalaväe ja tankide read mitu kilomeetrit pikad, lõpul ratsavägi, voolanud kui vägev raudne hoovus läbi maa. Kaitseliit olnud tee lähedusse valvele käsutatud, et võõrastele sõjameestele halba ei juhtuks, enam küll seepärast, et vaesem rahvas Punaväele «teretulemast» ei hõiskaks.

XXXVII

LAHKUMINE

See oli pühapäeval pärast Punaväe osade saabumist baasidesse, kui Kõo tuli Joosepit teist korda külastama, raamatukimp kaenlas. Ilm oli raskes pilves, aga vaikne ja kuiv. Kõnniti korraks Põldsema harjani, peatuti seal, vaadeldi ümbrust ja istuti kivil. Peamiseks vestluse aineks oli muidugi tähtis poliitiline sündmus.

«Võime julgemini liikuda,» ütles Joosep. «Ja on juba aegki selleks! Pange tähele, ei julge enam peremehed ja nende võsud meiega ülbelt ümber käia! (Ta mõtles selle juures Toivole.) Ehk hakkab mõnigi neist ka järele mõtlema ja aru saama, kellel õigus ja kuhu poole vaekauss tõusmas, kuhu poole vajumas. (Öeldes seda, mõtles ta Jorsile ja Helle-Marile.) Siiski, senikaua kui hallparunitel maaplarakad käes, tuleb meil neid orjata.»

Nad tulid koju ja peatusid hetkeks õues.

«Mõisa olemine!» lausus Kõo elamut ja teisi hooneid vaadates.

Mindi Joosepi tuppa ja seal rääkis Kõo oma teenistuskohast. Talu keskmine, peremees vana, raskes töös ja rahmlemises kibestunud. Kaks poega koolitatud, üks advokaat, teine «koolihärra», aga kumbki ei suuda isa arvates oma koolituse kulusid tasuda. Seda ei saa isa

neile andestada. Isa ja kolmas poeg rähklevad kodus ja võitlevad võlgadega. Üks tütar naitunud linna kehvale majaomanikule, teise, vanema tütrega läinud «halvasti»: kolmekümne-aastaselt armunud ta naabri joodikusse perepoega; tagajärjeks poeg, nüüd juba neljaaastane. Tema, Kõo, olevat talus ainuke sulane. Tööga käidavat väga peale, normeeritud töö-ajast ei tahetavat teadagi.

«Olen vahetanud juba mitu teenistuskohta,» jätkas ta, «mitte et just kergemat elu otsida, aga et näha, kuidas elatakse.»

Kõo joonistas oma ümbruskònna plaani ja märkis talud, kus olid erksamad ja ärksamad töölised, kus elutsesid kehvikud, kes mõistsid kogupõllumeeste diktatuuri rõhumist. Igaühte katsus Kõo lähemalt kirjeldada. Plaani ja nimestiku võttis Joosep enesele.

«Peaasi, et mul oleks, mis neile öelda!» kurtis Kõo.

Vaadati siis kõik Joosepi raamatud läbi ja ta andis neist Kõole, mis noormehel lugemata, mis talle teadmisi võisid lisada.

Õhtu eel läks Kõo minema, raamatupakk kaenlas. Ta lubas külastada Joosepit Laanepilul.

See läheb tulest ja veest läbi! mõtles Joosep. Kui aga mõistaks teda õieti juhtida!

Nüüd läks Joosep pühapäeval Lõhmuse kingsepa poole, kuigi polnud sinna jalatseid parandada viia. Meister oli otse pidulikus meeleolus ja nimelt Punaväe osade tuleku tõttu. Neist siis ka räägiti, tehti julgeid oletusi ja kingsepp tõotas oma kehvade töötellijate hulgas hakata teisiti rääkima kui seni.

«Milleks varjata seda, mis ma lugenud? Mis ma teilt kuulnud, mis ma tõeks pean? Kas vangikoda on halvem minu kongist!» rääkis ta pead kuklasse visates, niipalju kui küür seda lubas.

Järgmisel pühapäeval läks Joosep Peedile ja leidis vana Tehvani kodus. Nüüd vesteldi jaheda ilma tõttu toakeses ja aineks olid esiti nagu enesestmõistetavalt baasid, meie valitsuse järeleandlikkus ja kuuldused Punaväe osade tugevusest.

Tasemini rääkis Tehvan:

«Meie peremees on vaiksemaks jäänud ja ühtlasi kärsitumaks. Kipub minuga aina rääkima neistsinatseist asjust. Poeg oli enne väga kõrk. Puhastas pühapäeviti oma kaitseliitlase püssi ja tegi sellega sihtimise harjutusi. Nüüd on üsna araks jäänud. Perenaine ei käi ka Lindale enam tööga endiselt peale.

See on nüüd esiotsa,» lisas Tehvan kurtes. «Kui nähakse, et midagi ei sünni, läheb kõik endiselt!»

«Pole viga!» lohutas teda Joosep. «Väga võimalik, et Moskva ütleb veel midagi meie fašistlikule valitsusele.»

Jorsi linnaskäigu järel teadis Olli Joosepile midagi uudist Helle-Marist rääkida. Ta pani sealjuures teraselt tähele, missugust muljet see uudis Joosepile avaldab.

«Nii et meie armas preili teatanud vanematele — Anna jutustas mulle — et ta Suurtõlliga üldse ei abiellu. Ta saanud peigmehe kohta halbu teateid. (Nüüd hakkas Olli sosistama.) Sel Plutol olla enam kui üks armuke. Mitmele olla ta «valuraha» maksnud. Et aga Helle-Mari on, nagu teate, läbi ja läbi aus tütarlaps, siis ei võivat ta sihukest asja sallida. Plutol olevat siiski veel lootust.»

Nii jutustas Olli ühel õhtul aida trepil pool-sosistades Joosepile ja küsis:

«Mis te arvate niisugusest asjast?»

«Muidugi väga ilus, et Helle-Mari säärast asja ei salli,» vastas Joosep külmalt, aga huuled värisesid tal rõõmu pärast.

See, mis Olli teadis jutustada, oli Joosepile esimene tõendus Helle-Mari abielutruudusest.

Sügisesed hooaja-tööd läksid Änaril omasoodu. Igal võimalikul juhul istus nüüd Joosep Tooma kõrval traktori pukis ja õppis juhtimist.

Mis veel välistöödel öelda oli, ütles isa, mis kontoris teha oli, seda tegi preili Käo. Vaba aja pärast võis Toivo lahedasti linna vahet sõita.

Ilma mütsita ega ilma rahata ei sõideta aga linna. Ja Toivo arvas pealegi, et peab kõikjal «seisusekohaselt» esinema. Ta tühjendas tublisti isa nagunii tühjaks jäänud kassat.

Ta jäi korra paari päeva asemel linna neljaks päevaks

ega toonud sealt mingeid häid uudiseid. Võõrad lendurid, häis mundreis, kõndivat tänavail julgesti kui oma kodus. Meie kodanikele, kes saksa soost või sakslasega abielus, antavat võimalus siit Saksamaale siirduda. Targemad ja jõukamad inimesed saatvat oma rahad Rootsi.

Need teated olid küllalt tähtsad, et isa oma pojale rohke rahakulutuse pärast etteheiteid ei hakanud tegema. Meeleolu rikkusid nad aga tublisti. Lähemal ajal kavatses isa ise linna sõita, et seal «targemate» inimestega suusõnal kõigist neist asjust rääkida.

Enne tuli tal aga Joosepiga arved õiendada.

See toimus kontoris. Joosepile osutati lahkesti iste laua otsas. Peremees otsis sahtlist arvelehe ja raha.

«Noh, nüüd on suvi seljataga, mis ütled Änari elamise-olemise kohta?» küsis peremees naljatledes, aga huviga Joosepi vastust oodates.

«Suurtalu... Suurniku talu!» vastas Joosep. «Sellepoolest võib eeskujuks olla...»

«Noh, näed, eks ma ütelnud...» katkestas peremees sulase. Aga Joosep jätkas katkestatud lauset:

«...eeskujuks olla igale peremehele, kes rühib ka, et mõisnikuks saada.»

«Kas nüüd just sellepoolest... Ma püüan ju igapidi eeskuju anda... Siiski, see on kõrvaline asi. Päevakorral on baasid. Eks töörahva uulitsal ole nüüd praasdnik!»

Joosep kehitas õlgu.

«Jätke meile ka ikka hing sisse!...» manas Jorss. «Nii, suvi on mööda ja osa sügisestki... Nägid: politsei kaela ei tulnud! Ütlesin: vastutan sinu eest. Arvan, et sa misjonitööd hoopis kõrvale ei jätnud!... (Ta rääkis nii kiiresti, et Joosep midagi vahele ei saaks öelda.) Igatahes võisid siin, suurtalus, midagi näha, õppida ja omandada.»

«Õppida ja omandada? Seda küll,» vastas Joosep kahemõtteliselt.

«Olgu sellega, kuidas on, õiendame arved leplikult.»

Peremees luges raha, Joosep peitis selle tasku, Jorss tõusis istmelt ja andis kätt.

Läbi söögitoa kööki astudes nägi Joosep seal pere-

naist, noogutas peaga ja oli välja pöördumas, aga perenaine pühkis rutusti põllega parema käe puhtaks ja ulatas lahkujale.

Annat ei olnud näha.

Tohver oli Radža töövankri ette rakendanud ja aida ette ajanud. Aidas oli juba palga arvel vastav moon valmis kaalutud ja kottides. Need tõi Olli vankrile. Meeta seisis sealsamas, käed puusas, nukker-tõsine ilme näol. Kirsti tuli lauda poolt.

«Oli hoopis teistsugune suvi kui seni,» lausus Olli. «Istusime lauas julgemini. Ei hoolinud peremehe juuresolekust, ükskõik mis kõne alla tuli. Ja mis peaasi: mõneski asjas selgus silm nagu iseenesest.»

«Oli sündmusrikas aeg,» ütles Joosep, «sõda, baasid. . .»

«Ta rääkis söögilauas vähe,» sõnas Kirsti kurvalt. «Aga vaadati ikka, mis Joosep arvab.»

«Nii see teenija elu on, » kurtis Meeta. «Näed inimest, ei saa õieti tuttavakski, — juba minek ei tea kuhu.»

Annat polnud kusagil näha. Joosep ei saanud teda tänadagi kogu suve lahkuse eest. Tänas ja tervitas Olli kaudu.

Kirsti saatis tervisi Joosepi emale, keda küll ei tundnudki, ja pühkis pisaraid silmist. Olli ja Meeta avaldasid lootust, et saadakse talvel mõnel pidul kokku.

Andnud kõigile kolmele kätt, hüppas Joosep kärmesti vankrile Tohvri kõrvale, tundes, et temagi meel läheb kurvaks.

Kanala aiast sirelipõõsa varjust aga vahtis Anna vankril istujat, kui see Tohvri kõrval Põldsema poole sõitis, kordagi taha vaatamata.

Harjalt vaatas Joosep läände ja vesikaarde. Taevas oli täna üleni madalas lauspilves, hall ja aher. Seal tee kõrval on hall lame kivi, kus ta Helle-Mariga istunud . . . Tagajärjeks — abielu! Kas ikka tõesti?

On mõndagi lühikese abielu ja selle eelmängu kestel tegemata jäänud, aga see on vist iga mehe abiellumise puhul nõnda. Mõnigi lehekülg on lugemata jäänud, mõnigi käik käimata, mõnigi äratussõna siin-seal ütlemata. On mõnigi viga tehtud, aga sellest tuleb õppida.

Sõideti mitu kilomeetrit sõnalausumata. Tohvri lõug tugevasti halliga segatud habemega oli rinna ligi vajunud. Kõhnad soonelised koltunud käed tõmbasid vahetevahel nagu iseenesest ohje, ja Radža mõistis seda, hakkas kiiremini sörkima.

Suurel maanteel tuli linnasõitjaid vastu, kihutas mõni auto ja veok mööda, aga neid ei silmitsenud kumbki. Viimaks osutas Tohver käega tee kõrvale köögiviljaaeda, kus kapsapead äsja lõigatud ja ainult juurikate read jäänud.

«Need olid meile lapsepõlves maiustuseks!» ütles vana sulane mõrudalt. «Kõht oli alati tühi.»

«Polnud see minulgi tundmatu asi!» vastas Joosep.

Tohver ohkas lühidalt ja jätkas:

«Vahel öösiti, kui und ei ole, teen enesele etteheiteid! Oleks võinud ehk oma peavarigi olla, kas või õleonnikene. Ja lapike maad! Aga ei ole olnud seda rähklemise, kogumise ja kiskumise vaimu! Ilma selleta aga ei saa. »

«Jäta see!» manitses Joosep. «Oled ausasti eluaeg tööd teinud, ja näe, selle abil on t e i s e d enestele maid hankinud ja häärbereid ehitanud. Sinu tööst ja vaevast! S e d a tuleb meeles pidada! S e e tuleb õiendada!»

Kui jälle tükk maad vagudest jooneliseks küntud mustade väljade vahel ja mõnest haljast orasepõllust mööda sõidetud, algas Tohver uuesti:

«See suvi läks nagu kergemini. Peremees ei tihanud õriseda ega pranitada nagu muidu. Ei julgenud ka Toivo meile peale käratada ega hambaid külge lüüa, nagu see tal varemini kombeks oli. Aga mis edasi . . .?»

«Need asjad paranevad,» sõnas Joosep. «Punaväe osad on meie seljataga. Töörahvas on sellest julgust saanud, hallparunid tunnevad hirmu.»

Käänati suurelt maanteelt rööpalisele külavaheteele. Kui mõni kilomeeter seda mööda logistatud, algas roigastega täidetud metsavahetee. Varsti paistis pikerikul lagedal rohekashalli laudkatusega hallest palkidest majake, selle taga teine, uus, kuldkollase sindelkatusega.

Sõideti lattaia väravast õue ja peatuti ukse ees. Joo-

sep kargas vankrilt maha ja Tohvergi tema järel, et kangestunud jalgu sirutada. Juba väljus ema, ruuduline põll ees, palja päi, paljad jalad vanus kingis.

«Joosep, poja!» hüüdis ta rõõmsas ennatuses ja ulatas juba eemalt käe.

Isagi tuli nüüd välja, palja päi, hall juukseharjas püsti, hallid vurrupulgad pisut allapoole ripnemas, tuuldunud näol rõõmus naeratus.

Ema aitas Joosepil kotid ja kompsud sisse kanda, isa hakkas vankri juures Tohvriga vestlema.

«Oled sealt rikkamalt tulnud, kui läksid!» rääkis ema heldinult. «Olin su pärast vahel üsna mures. Sa ju natuke järsk ja halba sõna ei kannata. Nüüd sul nagu suur proov jälle tehtud. Oli ka vihmaste aegadega raske?»

«Nii noorelt ei tunta raskust,» vastas poeg. «Kõik muu on nagu tähtsam kui töö raskus.»

«Mis muu?» küsis ema.

«Küllap me pärastpoole räägime.»

Tohver ei tulnud sisse, kobis varsti jälle vankrile, surus südamlikult Joosepi kätt ja sõitis minema.

XXXVIII

RAUDTEEL

Nii palju oli vanematel esimesil päevil pojalt küsida, et ta vastamast otse väsis.

Hea meelega oleks ta oma abielustki emale rääkinud, aga arvas, et see on siiski enneaegu.

Jutt kaldus varsti Aadule. Praegu ei olevat tal suvise teenistuse tõttu viga, lapsed ja naine enam-vähem terved. Peremees pakkuvat talle hektari maad ja lubavat sinna majakese peale ehitada. Muidugi oleks see kõik senikaua tarvitada, kui Aadu peremeest truuisti teenib. Aadu kirjutanud selles asjas Luile, kes maa võtmise hoopis ära laitnud. Kaup jäänud katki.

Luilt oli lühike kiri. Ta teatas, et elab juba mõnda aega linnas, sooritanud ühe eksami ja ütles, et ootab nüüd Joosepit linna. Küllap siis räägib kõigest pikemalt.

Senikauaks kui külm metsa-alust kahutab, otsustas

Joosep raudteele tööle minna. Mitte ainult sellepärast, et kodus polnud õieti midagi teha ja pind metsa all oli veel tüma, vaid ka selleks, et hingata teistsugust õhku, kui see oli Änaril, ja tutvuda Aleksiga.

Aidanud paaril lähemal päeval isa osmikule tugede allaseadmisel, uue sauna lõpetamisel, võttiski ta jaamateekonna ette. Sinna läks ta otse läbi kahe soo, üle seljaku, säärsaapad jalas, poolpeetud pihtkasukas seljas, karusnahkne mattmüts peas.

Kujutluses nägi ta Helle-Marit käimas enese kõrval ja tutvustas talle tee ümbrust: kõrge laane alust pehtinud lehtede ja raagude räbuga, raiesmikku jämedate kändudega ja põõsastega nende ümber, roostunud sookraavi kahest latist purdega, madalat männikut rabasamblikul, siis seljaku talusid ja jälle sood, mis oli aga lage ja mätlik, suvel küla karjamaaks. Selle soo taga käib pikk künnis kuusetaraga, mis varjab talvel raudteed kinnituiskamise eest. Kõik see on Helle-Marile uus, ta vaatleb seda kõike huviga. Siiski, raudteele jõudes tuli läheda punase katusega jaamahoone poole pöördudes Helle-Marist lahkuda.

Jaamas kohtas Joosep tuttavat kindla hoiakuga jaamatöölist Kõvaskit. Sobis pikem jutt. Siit läinud mehi Nõukogude-Vene baasidesse. Palk olevat seal kõrgem kui raudteel või taludes, ainult korteriolud esiti puudulikud. Nüüd olevat siin raudteetöölistest puudus. Eks võtku Joosep kirka ja labidas kätte!

Joosepi esimene küsimine oli nüüd:

«Kas Aleksander Siimson töötab siin?»

«Kus ta's mujal peaks töötama, kui tal majake siin?!» vastati talle.

Joosep ei mõelnud kaua, tegi kümnikuga kauba maha.

Kodus oldi ta töölemineku kavatsusest natuke üllatatud, ja mitte just rõõmustavalt. Arvati, et poeg oleks võinud rohkem aega vaba olla ja puhata.

Oma isalt kuulis Joosep Siimsoni isast. Olnud suur, tugev mees, ameti poolest kingsepp. Viiendal aastal pidanud ta kihutuskõnesid, põgenenud, tabatud mõne aja pärast ja mõistetud viieks aastaks asumisele. Tulnud tagasi, võtnud naise ja jäänud sellega isalt päritud

väikesesse majakesse alevikku elama. Oma ainsat poega Aleksit tahtnud ta koolitada, aga käbi kukkunud kännu lähedale! Poeg heidetud koolist välja nagu Luigi. Ema surnud tiisikusse. Aleks läinud pealinna, täiendanud seal omal käel haridust, töötanud vabrikutes ja kontorites. Möödunud kevadel tulnud ta isa raske haiguse puhul koju, ühes naisega. Isa surnud varsti. Aleks jäänud päritud majakesse elama. Töötavat raudteel, sõitvat sagedasti linna vahet.

Joosep võttis nädala leivakoti kaasa — läbi soode oli hommikuti-õhtuti pimedas raske käia. Tuttav jaamatööline Kõvask oli talle lubanud enese juures öömaja.

See oli varajane sajuse ilmaga hall koiduaeg, kui ta esimest korda läbi kahe soo jaama tööle saabus. Mustava hoone mõnest aknast vilkus tuld, uksest tuli rutates keegi ähmase laternaga. See oligi Joosepi tuttav tööline. Leivakott viidi väikesesse kõrvalhoone tuppa. Ooteruumi hakkas töörõivis mehi kogunema, lõunaleiva kompsuke igaühel kaasas. Kõik olid sajuse ilma tõttu ludus ja tusased. Kaks neist olid Joosepile tuttavad ja muutusid teda nähes elavamaks, hakkasid teda küsitlema. Ta oli nendega siin varemini ühes töötanud.

Kui seitse meest oli koos, ilmus kümnik, heitis pilgu kõigile ja küsis natuke pahaselt:

«Siimson puudub?»

Sel hetkel astus uksest sisse suurt kasvu mees, hall peetud jope seljas, nahksirmiga müts peas. Ta noogutas peaga tervituseks, vaatles hetke Joosepit, astus siis juurde ja küsis näo lahkemaks muutudes:

«Vist Kruusvall? . . . Kuulsin, et tulete siia tööle. Minu nimi on Siimson.»

«Aleks!» täiendas keegi kõrvalt.

«Enne õhtut tagasi ei saa,» ütles kümnik.

«Siis ma lähen võtan lõunaleiba kaasa,» ütles Joosep ja läks jaamatöölise poole, kuhu viinud oma moonakoti.

Tagasi tulles nägi ta mehi tööriistu rullikule ladumas.

Istuti peale, jalad kahele poole ripakile, punane lipusõõr vardas, ja vändati kaht haljast rööpajoont mööda halli sügiseuttu.

Kilomeetri viie taga peatati. Siin oli pikk rida uusi

liipreid rööpmete kõrval maas. Rullik tõmmati teelt kõrvale, punane sõõrik püstitati kesk teed ja liiprite vallandamine ning rööbaste alt väljatagumine algas. See ei olnud kerge; mõni nõrgem mees ähkis selle juures. Aleksile oli see kui mäng, Joosepile sama raske kui sõnnikutõstmine.

Kauge käänu tagant tuli must tomp nähtavale. Hele silm põles tal veel. Tomp suurenes, hakkas paistma püstsarv ja sellest tõusis kiires rütmis halle mullisid.

Mehed tõmbusid tee kõrvale, istusid rulliku äärele või toetusid kirkavarrele.

Möödus pikk rida sõiduvaguneid, ühed värskelt roheliseks värvitud, teised pleekinud pruunkollased. Akendest vahtis uniseid ja tüdinud nägusid.

Töölised vahtisid neid, kes huviga, avali sui, kes vaenulikult, kes ükskõikselt.

«Olete lähemal ajal linnas käinud?» küsis Aleks Joosepilt.

«Kuu kahe eest,» vastas Joosep. «Enne baaside aega ... On nüüd tänavail punaarmeelasi näha?»

«Lendureid liigub.»

«Kuidas need on?»

«Jätavad intelligentse mulje.»

«Rääkinud nendega ei ole?» küsis Joosep üsna tasa.

«Rääkimine nendega on meie kodanikel keelatud. Kes neid kõnetab, satub võmmi kätte.» Ja vähe aja pärast: «Astusin möödunud nädalal linnas käies teie venna poole sisse. Teeb kõvasti tööd.»

Hakati jälle tööle. Lausuti harva mõni sõna.

Kui paari tunni pärast puhkuseks peatuti, sinnasamma liivaservale istuti ja paberossid või vilkad süüdati, algas poolesaja-aastane alevikumajakese ja krundi omanik Jõhvikas, keda Joosep tundis tema hariliku kirumise tõttu «ilmakorra» üle.

«Nagu ma ei mõistaks niisuguse ilmaga seliti voodis lebada, jalad seinal!»

«Tahate tööta aina lebada?» küsis noor tööline, aleviku lähedalt popsi poeg, keda hüüti Mardiks, kelle nimi oli aga Martin.

«Vahel sõidaks linna, istuks õllepoes, ajaks juttu. Suvel liigutaks aias luid-konte,» vastas Jõhvikas.

«Kuradi rumalasti on see jumala ilm loodud!» ohkas keskealine mees, ka aleviku elanik, hüütud Ahvenaks.

«Kuidas sina oleks selle loonud?» küsis vene aktsendiga noor tööline.

«See on venelane Arseni,» ütles Aleks tasakesi Joosepile. «Teda võib usaldada.»

Kümnik käsutas tööle.

Kostsid jälle kolksuvad löögid vastu raudklambreid ja tuhmid mütsud liipri otsa. Lasti jälle rong mööda. Nüüd oli juba akendest rohkem nägusid välja vahtimas ja need polnud enam nii tüdinud ega unised kui hommikul. Esimese klassi akendel oli klanitud härrasid ja värvitud daame.

Lõunat võtma mindi üle kraavi ja istuti rohule hõredasse ritta.

Aleks istus rea otsa, Joosep tema kõrvale.

Natuke nagu pettunud oli Joosep oma suurt kasvu, laiade õlgadega, neljanurgelise näoga seltsimehest. Ta oli kujutlenud, kuidas Aleks siin valitseb, oma häält tõstes kõik vaikima sunnib ja midagi õpetlikku räägib.

Aleks aga istus rahulikult, müts kõrvale pandud, valkjaskollased juuksed püsti soetud ja krässu tõmbunud, sõi oma võileiba ja rüüpas pudelist kohvi, kuulas muiates aleviku meeste «ilmakorra» tõrvamist ja laskis noorel Arsenil ning Mardil nendega vaidluses jõudu katsuda.

«Vaieldes õpitakse sedagi tundma, milles ollakse ise nõrk,» ütles Aleks. «Vahel tuleb neile siiski appi minna.» Küsinud siis Joosepilt, kuhu ta öömajale mõelnud jääda, ja kuulnud, et jaamatöölise Kõvaski juurde, kiitis ta seda meest ja tema lahket vastutulekut, kuid ütles sealsamas:

«Tal ainult üks linnupuurisarnane toake, minul aga omas hütis kaks. Tulge kasutage teist. Mul naisega ühest küllalt!»

«Kui ei tülita teie abikaasat.»

«Olete teretulnud külaline.»

Videviku ajal sõideti rullikul jaama ja Joosep läks ühes Aleksiga alevikku. Madalate majakeste vahel mööda kõveraid poriseid tänavaid pöörduti siia- ning

sinnapoole ja astuti viimaks pulkadest jalgvärava kaudu õue.

«Minu loss vakamaasuuruse krundiga,» ütles Aleks, osutades väikesele majakesele.

Eestoas pliidi ääres talitas noor naine, valge rätik võruna helepruunide juuste ümber, nägu noorusest ja soojusest õhetav. Tema pilk oli elav, ilme avameelne. Ta ulatus Aleksile vaevalt õlani. Mees hüüdis teda Leidaks. Kuulnud, et külaline on Kruusvall, oli Leidal hetkeline võõrastus kadunud ja ta algas:

«Oleme teist rääkinud. Aleks käib vahel linnas teie venna pool.» Ja siis tasemini: «Peab ometi teadma, kes ja kus oma inimesed, kes sõbrad, kes vaenlased.»

Joosep andis oma leivakoti nooriku hooleks. Kui nüüd riided varna riputatud, mindi teise tuppa. See oli avaram esimesest, lihtsa, hädapärase sisustusega. Laual põles valge kupliga lamp. Suur raamaturiiul ühes seinas, täis raamatuid — enamasti köitmata — ja ajakirju, äratas kohe Joosepi tähelepanu. Kapi otsas oli ajalehtede virnu.

Seisatati raamaturiiuli ees ja Aleks rääkis üldjoontes, mis tal siin on.

«Teie vennal on linnas siiski mõndagi, mis mul puudub,» ütles ta. «Igat raamatut ma siin ei peagi.»

Istuti laua juurde ja Aleks jätkas tasemini:

«Nagu teie, nii olen minagi salajase järelevalve all. Suurt muret see meile kummalegi küll ei tee, aga ei maksa ka hooletu olla ega asjata vabadust, see tähendab «töötamise» võimalust kaotada.»

«Kuidas need töölised siin on?» küsis Joosep. «Eelmistest aastatest tunnen ainult kahte.»

«Venelane Arseni ja noor Martin on meie mehed,» vastas Aleks. «Mitte veel kõvad teoorias, aga seda sõjakamad meelsuse poolest. Teised neli ei saa ega saa lahti oma vaatest! Maailmal ei oleks midagi viga, kui n e n d e käsi hästi käiks!»

Leida viskas kärmesti lina lauale. Ta oli meeste juttu kuulnud ja ütles tasakesi Joosepile:

«Üks neist on kardetav, pange tähele.»

«See, kellel pruun põskhabe ja prillid,» täiendas Aleks. «Ta on mitu parteid läbi käinud, natuke kooli-

haridust saanud ja loodab nii või teisiti karjääri teha...»

Laud õhtuks oli varsti kaetud, Joosep läks otsis oma kotist toidupoolist, Leida asetas seda taldrikule.

Kui ta ise ka lauda istunud, jutustas Joosep tema soovil Änarist. Selle suurtalu peremees kui rahvaesindaja ei olnud siin hoopis tundmatu. Jutustamise kestel pani Joosep tähele, et Aleks kuulab teda küll, lahke ilme näol, tähelepanelikult ja huviga, aga siiski arvustavalt. Seda võis kulmude liikumisest märgata; need tõmbusid vahel koomale, vahel vajusid, vahel tõusid.

Kui Joosep kaasteenijaid kirjeldanud, küsis Aleks väga sõbraliku etteheitega:

«Miks te oma «misjonitöös» Tooma naisele ja tema küürakale emale nii vähe tähelepanu pöörasite?...»

Ja kui Joosep kõneles sellest, mis ta Jussile kanalikäikudel jutustanud, küsis Aleks:

«Olete noorkommunistide organisatsiooni ajalooga tuttav?»

«Vähe. Vend on jutustanud üht-teist. Praegu näib selle tegevus soikus olevat; vähimalt siinnurgas.»

«Mitte hoopis soikus,» vastas Aleks. «Igatahes tuleb seda elustada. Jussist saaks sinna tubli tegelane. Toomast oleks tulnud kasutada kui rändpropagandisti. Selleks teda hoolsasti ette valmistada. Olli juures oli mul kahtlusi (Joosep jäi põnevusega kuulama: kust tunneb Aleks Ollit?), kuid Pihlaka õde Linda on temast kui meile ustavast inimesest rääkinud. Pihlak rääkis mulle, et teiega Änaril tutvunud.»

Leidal oli küllalt küsimusi Olli, Tiina ja Kirsti kohta.

Joosepil oli korralt selge, et Aleks on temast kaugel ees, mitte ainult teadmiste, vaid ka klassivahede mõistmise ja inimeste tundmise poolest.

Teisel õhtul rääkis Joosep oma külaskäikudest, kõige esiti Peedile, siis Nõelojale ja küüraka kingsepa poole. Jälle katkestasid tema jutustust Aleksi ja Leida küsimused. Jällegi pidi Joosep enesele tunnistama, et Aleks suudab inimesi paremini hinnata, nende iseloomu ja hoiakut selgemini mõista.

Küllap ta tunneb paremini klassivõitluse teooriat,

mõtles Joosep, kui juba eestoas raamvoodil lebas. Tunneb ajaloolist materialismi ja Kommunistliku Partei õpetust,. mõistab kõike näha klassivõitluse seisukohalt. Tuleb minulgi õppida! Väsimatult õppida!

Kolmandal õhtul jutustas Joosep oma simmanil-käigust. Ta katsus seda käiku hinnata vaid Kõo leidmise seisukohalt, keda ei jõudnud küllalt kiita.

«Seltsimees Tõnis Pihlak on temast ka hea mulje saanud,» ütles Aleks.

Joosep oli üllatatud, et siin juba Kõostki teatakse. Et ta aga simmanist natuke üleolevalt rääkinud, selle kohta sõnus Aleks:

«Kui pole paremaid võimalusi rahvaga kokku puutumiseks, tuleb simmangi ära kasutada.»

Aleks tõusis, võttis riiulilt raamatu, lõi selle lahti, soris seda ja küsis nagu muuseas:

«Olete Partei ajalugu läbi võtnud?»

«Üksikuid kohtasid venna jutustuse järele,» vastas Joosep natuke häbelikult. «Vend lükkas põhjalikuma läbivõtmise selle aja peale, kui juba vene keel mul enam-vähem kindel, nii et raamatuid suudan kasutada.»

«Jah, selle vene keele omandamisega pole minagi veel küllalt kaugele jõudnud!» ohkas Leida. «Kooli programmis oli meil vene keel. Õpetaja, venelanna, oli ülihoolas, nägi meiega kurja vaeva. Aga see keel ja selle õpetamine oli ja on praegugi koolides põlu all. Mõistsime kooli lõpetades kerget pala naeruväärsete vigadega lugeda ja teadsime mõne sõna — see oli kõik!»

Nüüd luges Aleks tõlkides Partei ajaloost: «... ilma laialdaste sidemeteta rahvahulkadega, ilma nende sidemete alalise kindlustamiseta, ilma oskuseta kuulata hulkade häält ja mõista nende praktilisi vajadusi, ilma valmisolekuta hulki mitte ainult õpetada, vaid ka hulkadelt õppida, ei saa töölisklassi partei olla tõeliselt hulgaline partei, kes suudaks endaga kaasa viia töölisklassi miljoneid ja kogu töörahvast.»

Järgmistel õhtutel rääkis Aleks vabrikutööliste elust oma kogemuste põhjal, ja nüüd oli Joosepi kord küsimusi esitada.

Siis mindi viisaastakute juurde, ja Aleks leidis oma riiulilt ajakirju (venekeelseid muidugi), kus olid arvulised andmed viisaastakute saavutustest. Mõnedki tähtsamad arvud kirjutas Joosep paberile, et need ei ununeks, et neid siin-seal kasutada.

Teda huvitasid kolhoosid ja ta päris Aleksilt nende kohta andmeid.

«Et kolhooside võidukäigust aru saada, tuleb enne rääkida industrialiseerimise aastatest,» vastas Aleks. «Pidi olema valmis ilmatu hulk traktoreid, kombainisid, põllutöömasinaid ja -riistu, et hakata suurtel ühismaapidamise väljadel edukalt tööle. Alles siis, kui põllutöömasinaid ja -riistu küllaldane või hädavajalinegi hulk oli varuks, võidi hakata kulakut välja tõrjuma, esiti tema laiutamise ja ekspluateerimise võimaluse piiramisega, varsti aga tema täieliku likvideerimisega.»

Aleks otsis oma brošüüridest, ajakirjadest ja ajalehtedest täpsed andmed põllumajanduse kollektiviseerimise kohta ja Joosep märkis neid paberile.

Siis räägiti stahhaanovlikust liikumisest, sotsialistlikust võistlusest ja töösangarite saavutustest.

Enamasti sellest kõigest oli Joosep oma vennalt kuulnud, aga Aleksi vestlused teeklaasi juures värskendasid, täiendasid suuresti ja elustasid kõike. Ei mõjunud ka üksi Aleksi sõnad, vaid ka tema kui töölise iseteadvus, tema usk töörahva jõusse ja missiooni, tema alati rahulik ja selle juures lahke ilme.

Olla säärane tööline — see sai Joosepile ideaaliks.

Leida võttis elavalt neist vestlustest osa, rääkis nõukogude naise seisukorrast ja naiste osast sotsialismi ülesehitusel. Tahtmatult meenus selle juures Joosepile Helle-Marigi.

Aga ta pidi jalamaid taanduma. Linda oleks ennem sobinud siia.

«Kas teil siia õhtuti käib seltsimehi?» tihkas Joosep küsida, kui juba teist nädalat öösiti Siimsonite pool ööbis.

«Ainult Arseni ja Martin,» vastas Aleks. «Ja muidugi ka jaamatööline Kõvask. Tema õpib hoolega. Teie siinoleku ajal ei ole tahtnud neid kutsuda — ettevaa-

tuse pärast. Mitme inimese tulek-minek võiks tähelepanu äratada.»

«Minu pool käib aeg-ajalt kaks-kolm ustavat naist,» ütles Leida. «Valgustan neid, kuidas mõistan, nemad valgustavad omakord teisi.»

Raudteel läks töö omasoodu. Selle juures ei saadud niisugust juttu ajada kui kodus Aleksi pool.

Põskhabemega ja prillidega tööline Niisk püüdis Joosepile läheneda ja oma pärimistega tema vaadetesse pilku heita. Korra läks ta nõnda kaugele, et Joosep talle lõbusalt vastas:

«Kas te siin kohtu-uurija või kaitsepolitsei ülesandeid täidate?»

«Temast võib saada väga tubli sudebnõi sledovatel,» pilkas venelane, kui nende juttu kuulanud.

Pärast seda jättis Niisk oma pärimistega Joosepi rahule.

Liiprite asendamine uutega lõppes. Sõideti teise kohta rööpaid asendama. Selle järel tuli kahe sillakese parandamine teemeistri juhatusel. Too kandis mundrit, kikkhabet ja käitus töölistega kõrgilt. Kui ta kord noore töölise Martini peale käratas, kes tema arvates küllalt kärmas ei olnud ja keda ta «kuradi logardiks» nimetas, astus Aleks vahele ja ütles külma rahuga:

«Härra teemeister, teil pole õigust töölist sõimata.»

«Kes te olete? . . . Kuidas te julgete?» kraaksus meister.

«Palun töölistega viisakamalt rääkida,» sõnus Aleks ja häälest kostis juba ähvardus.

«Kes see on?» pöördus meister kümniku poole. «Kirjuta tema nimi üles.»

«Siis kirjutagu ka minu nimi,» ütles Joosep. «Siimsonil on õigus.»

«Ka minu nimi: Arseni Lukjanov,» lisas venelane.

«Mis see tähendab? . . . Streik või mäss? . . . Hea küll! Ma ei tööta edasi! Ma lähen kaeban!» kärkis meister.

Ta läks kümniku saatel sammu kümme eemale, peatus seal, ja kui natuke aega aru pidanud, saatis kümniku tööd juhatama, ise jäi rulliku servale istuma.

Poole tunni pärast tuli ta tööliste juurde ja hakkas

pahaselt, lühisõnaliselt, siiski viisakalt juhatades käsklema.

Kaks õhtut veetis Joosep Kõvaski pool. See kõhn mehike vimmas seljaga oli teadmiste poolest Tõnis Pihlakast ja muidugi ka Aleksist taga, kuid õppis hoolsasti ja oli täiesti usaldatav.

Otsekui kursuse, teadlikuks tööliseks kasvatamise kursuse oli Joosep siin mõne nädala jooksul läbi teinud. Et Aleks sõitis linna, siis saatis Joosep temaga kirja ning raha vennale.

Töötanud kolm nädalat raudteel, otsustas Joosep oma naisele kirjutada. Kaua kaalutles ta, kas määrata talle kohtamine või piirduda ainult kirjaga? Nii meelsasti näeks ta jälle Helle-Mari armast nägu, nii meelsasti viibiks tema läheduses ja vestleks, isegi kas või vaidleks temaga!

Aga kus kohata oma naist? Vend Arnoldi pool? Aga sinna ei saa minna Arnoldi nägemata. Ja too hämmastuks oma õe niisuguse külalise pärast. Kutsuda Helle-Mari kuhugi kohvikusse kohtamisele? Võõras oleks niisugune koht temale, maatöölisele. Ja vist on seal palju rahvast, kuidas seal kõnelda teineteisega?

Kuhu siis veel oma naist kohtamisele kutsuda? Võõrastemajja, numbrituppa (neist oli Joosep kuulnud, ja väga halba)? Sinna oleks Helle-Maril häbistav tulla ja ta ei tulekski sinna.

Kui oleks Helle-Maril midagi tähtsat teatada, siis oleks ta kas või telegrammi saatnud. («Tähtsa» all mõtles Joosep nimelt abielu tagajärgesid.)

Kauase kaalutluse järel otsustas ta piirduda esialgul kirja saatmisega.

Pühapäeval võttis ta sule kätte, kirjutas, parandas hoolega, kirjutas ümber ja viimaks võttis läkitus järgmise kuju:

Armas Helle-Mari!

Kõige esiti tervist! Mina töötasin pärast Änarilt lahkumist raudteel ja kirjutan sulle, nagu seda lubasin teha. Maa oludes ei ole see kerge, ja ma pole mingi kirjamees. Raudteel olen ennegi töötanud. Ei või öelda, et see mind eriti tõmbaks. Aga meie ei saa igakord

tööd valida. Põllul on mul armsam, olgugi et see on võõra põld. Ja metski on mulle nagu kodusem kui see liivane teetamm ning raudrööpad. Aga metsas ei puutu palju kokku teiste töölistega ja vahel hakkab igav. Isa või vend on seltsiliseks, aga mis neil mulle öelda, see on öeldud. Vahel on tahtmine viibida omasarnaste suuremas hulgas. Nii-öelda hingata nendega ühist õhku. See ei tähenda muidugi, et raudteelgi oleks kõik omasarnased. Ümberpöördult: seal on väga kirju kari. Seal on üks kooliõpetaja. Ta teinud lastele üks kaks kolm selgeks, et jumalat ei ole, ja lastud ka jalamaid ametist lahti. Siis on seal üks läbipõlenud ärimees, kaks ärakadunud perepoega, kes oma päranduseosa läbi löönud või joonud, siis on seal veel mõned mehed jaama juurest alevikust, kellel väikene maalapp ja majakene, mis ei toida. Mõisnik müünud omal ajal maad väikeste lapikeste viisi kalli hinna eest ja löönud raha väljamaal läbi. Mõisa süda siin lähedal on nüüd vabadusristi kavaleri käes. See vahva mees on purjus peaga lausa kardetav. Tema suuri võlgasid on, nagu räägitakse, juba mitmel korral kustutatud. Eks me «töölised» aita neid kahjusid kanda!

Seal ei ole nagu talus omapere ja tööpere segi. On ainult tööpere. Ülemaks on kümnik ehk tarssi, aga ta ei ole peremees, nagu Änaril oli sinu isa. Meie ei tööta temale. Ja see on ikka hoopis teine asi. Ja kuigi meie hulgas on väga mitmesuguseid tüüpisid, on nad kõik ühes meeles, kui asi puutub meie huvidesse. Oleme nagu ühe keha liikmed. Mis siis veel, kui meid oleks mõnisada või koguni tuhat, nagu on suurtes vabrikutes!

Ega see töö raudteel meid ei vaimusta. Teame väga hästi, et meiegi palk läheb osalt suurte härrade võlgade tasumiseks või teistele mitmekordsete palkade maksmiseks. Nii et vaimustusega siin tööd teha ei saa, ei kõlbagi.

Hommikul istume tresiinale või rollikule, punane sõõrik peal, ja kihutame mõni kilomeeter siia- või sinnapoole. On mõnes kohas hädaline töö, siis sõidame kõik, üle tosina, sinna. Vahel viiakse meid üks osa siia, teine sinna. Algame ja lõpetame määratud ajal täpipealt.

Harilikult on meie tööks uute liiprite või rööbaste panek. Vanad liiprid kaevatakse lahti ja lüüakse rööbaste alt välja. Igamees seda teha ei jõua. Ainult nooremad. Rööpa otsa tõstmine pole ka igamehe asi. Esimeste päevade järel valutasid õlad ja ristluud. Parandame vahel ka väikesi sillakesi ehk truupe. Aga siis on juba teemeister või insener kaasas. Nemad ei ole siiski kupjad, vaid ainult juhatavad, mis tarvis teha. Liivaveoks sõidame rongiga välja. Kavatsen selle töö peale jääda veel nädalaks paariks.

Milleks ma seda kõike kirjutan? Et sa teaksid, kes sinuga abiellu astus ja kellest väga kerge on lahti saada. Nüüd oled sa hoopis teises ilmas ja mina niisamuti. Aga need kaks ilma on väga võõrad teineteisele. Ma ei räägi sinu ilmast kadedusega. Ei räägi ka haleda südamega, pisarad silmis, ei, mul pole häda midagi. Tööga tulen toime. Mina kui tööinimene võin ära elada ja ka naise toita, niipea kui ta vajab. Ja kui ta lihtsalt elada tahab. Mis mul puudub, see puudub kõigil töölistel ja seda tuleb ühiselt nõuda.

Minule on töölistest kõige lähem keegi Aleks, priinimega Siimson. Ta on tugev kui Simson ja heledate juustega. Ta on minu üliõpilasest vennaga hea tuttav. Tema juures olen ma öökorteris. Pühapäevaks lähen koju. Minust on ta mõni aasta vanem ja tal on naine, nimega Leida. Aleks ise pole keskkooli lõpetanud, visatud välja poliitika pärast. Ta on kindlasti klassiteadlik ja mõistab neid klassivahesid väga hästi seletada. Aleksi-sarnast ei olnud Änaril ega seal lähedal, kuigi tööpere oli muidu väga sõbralik ja lahke. Aadist kui kehkadeveist ei maksa rääkida. Aleks mõistab enesest kui töölisest lugu pidada. Temast olen minagi õppinud töörahvast kui suurt jõudu hoopis kõrgemalt hindama.

Olen tähele pannud, et need, kes siin kauem töötanud, muutuvad töölisteks selle sõna heas mõttes. Töötamine hulgakesi üheskoos kasvatab õiget töölise meelsust. Muidugi ei lähe Aleks ega mina siin igaühele õpetama, missugune peaks õige tööline oma meelsuse poolest olema. Aga kellele sobib, sellele ütleme parajal silmapilgul, mis tarvis öelda. Siiski, ega me targemad püüa olla, kui oleme.

Ja siis see raamat, «Tarkus ja saatus», mis sa mulle lugeda andsid ja südame peale panid. Olen seda lugenud ja mõnestki kohast ei saa aru. Kas saatus ei tähenda siin peaaegu jumalat? See raamat õpetab minu arust umbes sedasama, mis pastorid jutlustavad: otsi õnne iseeneses. Pastorid nimetavad seda jumalariigiks. Mõtle, et sa oled õnnelik, ja sa oledki seda. Mis sest, et kõht on tühi, et jalatsid on katkised, ei pea vett ega lund, oma südames võid sa ometi õnnelik olla! Nii umbes jutlustab see raamat. Et me nõndanimetatud saatuse lööke peame mehiselt vastu võtma, see pole midagi uut. Vaesel tööinimesel tuleb neid sagedasti vastu võtta.

Tänan selle raamatu eest, kuigi ta ei räägi minule seda, mis vahest sulle.

Kirja viskan rongi postkasti, nii et see sulle vist kellegi lugemata kätte jõuab. Nii hea meelega kui sult kirja ootan, ei mõista juhatada, kuhu Sa selle saadaks. Ja kokkusaamist ei mõista või ei julge ma ikka veel määrata. Suusõnal oleks aga paljugi rääkida.

Lõpuks sedasama, mis alguseski: head tervist kuni jällenägemiseni!

Jakobi üksteistkümnes poeg.

Lõpuks veel mõni sõna. Mis seda salata, et ootan Sinult kirja, kuigi ei mõista soovitada, kustkaudu Sa peaksid selle saatma. Kas Siimsoni kaudu? Aga tema kirjad nuhitakse kindlasti läbi. Või jaamatöölise Peeter Kõvaski kaudu? Aga temagi kirjad ei tule otse jaama. Nii et ei mõista kuidagi. Ega muud, mul tekib mõnigi kord kahtlus, et sul on ehk teised mõtted tulnud ja sa kahjatsed kõike seda, mis suvel Änaril sündis.

Visanud kirja ettesõitnud rongi postkasti ja minnes kodu poole — seekord Aleksi poole sisse pöördumata, kartes teda sageli külastamisega tülitada või kahtluse alla saata, — võttis Joosep oma suhted Helle-Mariga läbikatsumisele. Kas on ta oma naise vastu veel sama palav kui suvel? Muidugi mitte! Kas on Helle-Mari talle endiselt armas? Jah on. Kas suudaks ta Helle-Marist lahku lüüa, kui see tingimata tarvilik oleks? Jah, suudaks. Aga selleks ei pea põhjust andma mitte

tema, Joosep. Kahju oleks tal Helle-Marist igatahes vist eluaeg. Lahkuminekuks peaks valmis olema igaks juhuks, sest... need neetud seisuste vaheseinad! Kui kergesti ei või Helle-Maril kaine mõte pähe tulla: tema mees on sulane! Tema mees on algkooli haridusega! Kus see häbi vanemate ees, teiste korporantide ees!

Peab igatahes valmis olema, et Helle-Mari kaineneb, sohitüdruku häbi (sellest ei tea ju keegi!) alla neelab ja tavalist rada mööda läheb, naitub kui mitte Suurtõlliga, siis mõne teise «omasugusega».

Jah, selleks peab valmis olema, otsustas Joosep, aga omalt poolt ei anna ma mitte selleks põhjust. Minu süü pärast ei pea Helle-Mari sohitüdrukuks jääma.

XXXIX

LEHEKÜLGI HELLE-MARI PÄEVIKUST

Septembris 1939.

Ikka veel tuleb mul mõte, et see kõik on unelm või suviseks ajaviiteks väljamõeldud armulugu; et algus oli küll tõelikkuses, aga lõpuosa, viljapeksu õhtust ja sellele järgnevast ööst peale, on ainult fantaasia.

Teen katset ärgata unelmast, aga veendun siis jälle, et see kõik on tõesti sündinud. Ja mis veel pahem, ma ei tahagi, et see oleks ainult unelm, ja seda poleks olnud, ei, ma tahan, et see jätkuks, ehk et võimalik oleks seda kuidagi korrata, kuigi me teame, et midagi ei kordu. Õnnelikud päevad ei kordu, selles peab igaüks oma kogemustest varem või hiljem veenduma. Et kordumist loota ei ole, siis olen otsustanud (kuigi mitte just kindlalt) vahetevahel lõpetada see lugu nii-öelda vägivaldselt, matta maha (mitte väga sügavale) kõik, mis olnud.

Täna kõndisin ma õhtu eel üksi puiestikus, ja langenud lehed kahisesid jalge all. Millised üllad mõtted on meil mõnikord üksinda looduses viibides! Ehk meil ei olegi mõtteid, aga meel on harras ja süda puhas ning valmis vastu võtma üleva ilmutuse sõnu. Kunas on meil aga mahti viibida üksinduses vanade vaikivate pär-

nade all! Kes elab siin kaasa lehtede langemisele ehk kellel on aega kuulata looduse aeglast rütmi! Kõigil on ruttamine, tõttamine, kas hädapärases töös ja talituses, ahnitsemises või eluelamises ja lõbustuste keerises.

Olen mina's see ainuke õilis hing, kes teistelegi võib meelde tuletada, et nad ei peaks irduma oma emakesest loodusest, et nad peaksid ikka jälle peitma pea tema rüppe ja kuulama, mis see hea ja õiglane ema kõneleb!

Kust mulle need üllad sõnad ja kuulutaja meeleolu?

Nii see oli: eileöine oleng kestis varavalgeni, ja täna oli mul ärateenitud ihuline ning hingeline ahastus. Ei oleks uskunud, et suudan nõnda kahetseda! Vähe puudus, ma oleksin täna ei tea milliseid suuri tõotusi andnud (et neid edaspidi muidugi pidamata jätta). Niisugune loendamatu hulk tasse kohvi magusate vahelerüübetega võib inimesest kas või . . . kaunishinge teha!

Olen kuulnud, et karskusetõotusi on antud nimelt järgmisel päeval pärast ränka joomingut. Saan sellest nüüd aru.

Aga ometi on mind tuntud kõiges üsna mõõdukana, nii voorustes kui ka ebavoorustes!

Neil päevil puudus vähe, et ma oleksin Temale kirjutanud: tulgu Ta siia või ma lähen sinna ja olgem avalikult kui mees ja naine! Olin valmis sangariteoks, olin valmis käima loodusseaduste järele, hoolimata intellekti hoiatustest, seltskonna nõuetest ja avalikust arvamusest.

Ma võitsin enese siiski, lükkasin otsustuse edasi ja läksin sõpradega (õigem küll: «sõpradega») olengule, et — joobumuses kainestuda?!

Olengi nüüd niipalju kainestunud, et Talle ei kirjuta. Veel mitte. Ei või ega tohi talle kirjutada. Veel mitte! See ei tähenda aga meie abielu lõppu.

Kõndisin täna esiti üksi, aga siis Tema seltsis. Me ei vaielnud. Meenutasime ilusat heina-aega, luhast lauluga kojusõitu. Meenutasime lamedat kivi Põldsema harjal, veretavat eha, ööbikut, koovitajat ja rääku. Meenutasime õuna-aedagi. Kõigele sellele on ju rajatud meie edaspidine elu ja abielu. Kõik peab siiski saladuseks jääma. Õnn ei salligi avalikkust; et õnnelik olla, peab olema tark kui madu ja omal kombel vagur kui tui.

Vaated ei pea meid teineteisest eemaldama. Olen hakanud lugema Bernhard Shaw raamatut «Mis peab intelligentne naine sotsialismist teadma». Ta kirjutab väga veenvalt, ja mul on kerge järkjärgulise, aeglase sotsialiseerimise võimaluse ja tarvidusega nõustuda. Võin seda puhtast südamest tunnistada. Aga et sotsialiseerimine peaks sündima revolutsiooni teel, suure ragina ja kärinaga, vangikongide, tapatalgute ja vereojadega, nagu revolutsioonide ajalugu seda näitab, — sellega ei saa ma nõustuda. Seda ütlen Talle, ehk veel parem — jätan ütlemata, sest Tema vastab, et vereojades on kodanlased ise süüdi.

Tahan hoolitseda Tema vaimse arenemise eest. Otsin Tema jaoks raamatuid, mis Teda õilistaksid, Tema arengut edasi viiksid, mis Tal tervikulise maailmapildi aitaksid luua. See on vist kõige õigem meetod, et Tema ühiskondlikke kinnisideid lahustada, Tema fanaatilist revolutsioonikirge tempereerida. Hoidun ründamast Tema vaateid. Ainult niipalju tahan Teda pidurdada, et Ta ennast kergelt trellide taha ei mängi. See oleks minu arust ülearune.

Ma ei kahtle, et õnnestan Teda samuti kui Tema mind.

Ma arvan, et Teda kui mehist meest, kes on vääriline kõrvu seisma peremehega, on see hinge põhjani solvanud, et Ta peab «sulase» nimetust kandma. Samuti ei või Ta sallida kodanlikku haritlast, kes vanemate vara tõttu võinud Temast kõrgemale ronida. Kadedus, aga mitte põhjuseta!

Kui Ta sellest (Tema arvates alandavast) sulasepõlvest pääseks, oleks Ta vist vaba oma poliitilisest fanatismist. Kui aga aidata Teda sellest pääsemises, siis peab Tal mulje jääma, et Ta ise oma jõuga on ennast päästnud. Ta ei pea üldse taipama mingit «päästmist», vaid võtma oma paremat seisukorda kui õigusega teenitut, Tema enese tööjõule ja annetele vastavat.

Arvan, et Ta baaside rentimise asja võttis kui Nõukogude mõju suurenemist maal ja linnas. Muidugi tundis ta sellest rõõmu. Salajas, südamepõhjas tundsin minagi sellest rõõmu, kuigi mõistusega taunisin seda. Minu suhtumine asjasse on liiga naiselik ja liiga sub-

jektiivne: ma loodan nimelt, et Nõukogude mõju suurenemine siin viib meid teineteisele lähemale, võimaldab ja õigustabki meie suhteid.

See on küll häbemata, et ma «Poldit» ninapidi vean ja talle lootust annan, aga ma ei raatsi oma isa ruineerida. Ja see sünniks, kui «Poldi» talle võlad üles ütleks.

Vahel heidan ma enesele ette äärmist egoismi. «Poldi» ähvardab minu isale kõik tema võlad äkki kaela saata, nii et Änari oleks siis korraga läinud. Isa on sellest mulle peaaegu pisarsilmil rääkinud. Aga mina panen südame kõvaks ja jään truuks oma — sulasele. Ma kordan selle juures ikka ja jälle: vastikule mehele minek oleks kõlvatu ohvri toomine isale minu poolt. Jah, selles asjas püüan ma olla väga kõlbeline. Kas ka muis asjus?

Tõepoolest, armulugudes (ja mis on minu senine abielu muud kui armulugu!) õpime ennast alles tundma. Ei oleks varemini uskunud, et olen nii nõrk ennast valitsema, et kaotan nõnda oma rahu, oma tasakaalu, et jään armunult nii kannatamatuks. Ootan Temalt kirja, ootan ikka suurema pinevuse ja põnevusega. Olen otse solvunud, et see sulane ei võta vaevaks mulle kirjutada, et Ta on vist juba külm kui koera nina ja meenutab mind vahest ainult puhketunnil, meenutab niisama rahulikult nagu Ollit, Tiinat, Peedi tüdrukut või teisi. Ehk meenuvad Talle Änari õunad enam kui õunte andja.

Mina, viimase kursuse üliõpilane, korporant, põlen igatsusest sulase järele, kes minust nähtavasti ei hooli!

Vähe puudus, et oleksin Talle kirjutanud, hoolimata ohust, et seda kirja võib keegi enne Teda lugeda.

Seekord ei otsinud ega leidnud ma aga arstimit mingis olengus oma kiiva rahutuse leevendamiseks, oma kihu (ja ihu!) kuumuse jahutuseks. Et ma ei suutnud aga üksi kannatada, siis puistasin oma südame saladused ja hinge piinad sõbratarile. Ent mitte Hilda Tederile, keda ma väga austan ja kes on mulle küllalt lähedane, kes on aga minu arvates liiga vooruslik ja töötab nii innukalt, et talle armuasjad on vist täiesti võõrad. Ta ei saaks minust aru ega andestaks mulle mu abielu.

Ma rääkisin oma hingehädast Sentale, oma akadeemilisele emale. Ta kuulas mind väga tõsiselt ja isegi kaastundlikult, mida ma ehk äragi olen teeninud.

«Meie targa teadvuse all,» vastas ta ja ütles, et serveerib mulle Schopenhaueri või kellegi teise filosoofi tarkust, «meie teadvuse all on teadvusetu t a h e, pime, kõikvõimas käsutaja. Meie teadvus, mõistus, intellekt, see on kui autojuht: ta sõidab sinna, kuhu isand — tahe — käsib. Meile on meele järele, meid kütkestab, sunnib enesesse armuma mõni asi, mõni tegu või inimene mitte meie teadvuse kaalutlustel, intellekti otsustusel, vaid pime t a h e määrab meie hoiaku, pime, sügaval pesitsev kõikvõimas tahe. Intellekt on alati usin leidma motiive tahte käskude täitmiseks. Kõige võimsam on tahe, kui ta noori inimesi ründab erootilise iha näol. Hoidku jumal! Meie mõistusel, meie intellektil pole siis muud teha, kui otsida õigustust igale meie sammule, nii ülearune ja otse rumal, kui see vahest ka on. Eks kujuta Goethe oma «Valiksugulustes» armastajate vastastikust vastupandamatut tõmbejõudu õieti? See hurmav armuiha peab uimastama intellekti, et täidetaks iga organismi suurim eesmärk: paljunemine. Mida madalamal kultuuriastmel inimene, seda kuulekamalt ja õigemini täidab ta seda suurimat käsku.»

«Mõned küllalt kõrgel kultuuriastmel täidavad veel kuulekamalt seda käsku!» ütlesin ma vahele.

«Mõned täidavad seda kohusetunde pärast, ilma armuihata. Aga see on minu arvates jõledus,» vastas Senta ja järeldas:

«Nii et sa pole mitte pattu teinud, vaid täitnud looduse käsku, vulgo: jumala käsku. Iseasi, nagu ma vist juba sulle öelnud, kuidas meie seltskond seda hindab, kuidas sa oma abieluga meie ühiskonda sobid.»

Sellest tarkusest või targutusest sain vaid niipalju lohutust: ma ei ole pattu teinud, vaid «pattu».

Oktoobris 1939.

Et meie suhetel võib tagajärgi olla, see mõte oli mul vahetevahel vilksatanud juba abielu algusest peale. Siiski, ainult vilksatanud, mitte aga mind järelemõtlemisele sundinud. Ja ei tea miks, vist küll minu kergemeelsuse tõttu tulin vähehaaval, päev-päevalt kindlamini arvamisele, et kõik jääb niisama, mingeid tagajärgi pole karta. (Jah, minu seltskondlikus ja perekond-

likus seisukorras peab tahtma, et ei oleks tagajärgi k a r t a, kuna õige oleks o o d a t a tagajärgi.)

Aga nüüd märkasin oma tervislikus seisukorras mingit muutust, mingit häiret, olgugi väga väikest. Mind valdas hirm ja ma ei saanud enam rahu. Mulle meenusid sõnad, mis keegi minu kaasvõitlejaist, palju küünilisem kui Senta, kord öelnud:

«Armastus on looduse poolt praktiseeritav pettus, et liigi säilitamise eesmärki saavutada. Petab loodus meid, siis on meil õigus tedagi petta.»

Nüüd meenusid mulle need häbematud sõnad ja ma haarasin neist kinni, et oma järgmisi samme õigustada, kui need tarvilikud peaksid olema.

Ma läksin ihu värisedes — kas häbi või hirmu pärast — arsti juurde. Läksin hilja õhtul, pimedas, pärast kõnetundisid, et mitte teisi «patsiente» kohata.

See mitte just heas kuulsuses meesarst katsus mind läbi (tundsin selle juures hirmsat häbi!) ja lausus kohutava sõna. Ma olin varisemas. Vaevu suutsin koju tulla.

Sentalegi ma sellest ei julge rääkida. Tal on siiski niipalju tervet instinkti, et ta mind minu seisukorras õnnitleks.

Pean üksi seda hirmsat võitlust võitlema.

Mis teha? Pean ma Temale kirjutama, et Ta on isaks saamas? Et tulgu ja laseme endid registreerida, kui ta ei taha, et minust saaks sohitüdruk? Või pean end nüüd «Poldile» kaela viskama? Või sõitma välismaale? Selleks on küll isal rahasid vähe.

Või päästa oma «neitsiau» ja astuda kriminaalsele teele? Kaldun kõige enam selle poole. Muidugi arguse pärast. Mul ei ole julgust, et ütelda vanematele, oma korporatsiooni-õdedele ja kogu maailmale: «Siin ma seisan, teisiti ma ei või, ei tohi ega taha — saan emaks!»

Selleks puudub mul julgus.

Nii siis . . .

Novembri algul.

See on siis sündinud, hirmu, häbi, ahastuse ja valedega. Lamasin kaks ööd-päeva arsti kõrvaltoas. Enne

valetasin vennale ja isegi Sentale, et sõidan paariks päevaks pealinna, väljamõeldud sõbratari külastama.

Asjata olen oma mehelt kirja oodanud. Kuidas ma sel raskel ajal Teda näha ihaldasin! Või mõnd sõnagi Temalt!

Mis ütleb Ta «sellest» teada saades?

Vaevalt mõistab Ta mu teo õigeks. Tal on veel terved instinktid. Ta on veel liiga «looduselähedane», et mind õigeks mõista. Ta oleks ütelnud: «Tule minu vanemate juurde, nad võtavad su kahe käega vastu ja aitavad su last kasvatada. Kui tahad, registreerime, kui ei taha, elame «vabas abielus». Ei, nõndanimetatud «vaba abielu» ta ei salli.

Peaksin ma siis oma õpingud pooleli jätma, et hakata maal sulasenaiseks või manuliseks? Hakata seal äiaämma loomi talitama, päeviti tööl käima, marju ja seeni korjama, et sellest ennast ja oma last elatada?

Seda kartes sooritasingi kriminaalse teo.

Pihtisin seda kõike siiralt Sentale. Ta vaatas mulle otsa kaastundliku tõsidusega, ei kiitnud mu tegu poole sõnagagi, küll aga ütles mulle viimaks:

«Pead selle kõik heaks tegema!»

Kuidas, seda ta ei ütelnud, ja ma ei tihanud küsidagi, puhkesin nutma kui laps.

Senta ei mõistnud mind millegagi trööstida, küll aga ütles:

«Meie naiskaasvõitlejate hulgast patustavad nii mitmed, vist paljudki, aga nende kavalerid ja nad ise on «targemad», mõistavad loodust alt vedada, nii et kõik läheb «hästi»!»

Ei mõista kuidagi oma süüdi esialgul teisiti heaks teha kui hoolsa õppimisega. Korporatsioonis käin harvemini.

Detsembri algul.

Viimaks ometi sain Temalt kirja, mida ma nii kaua päev päeva järel oodanud. Raudteetöölise, liiprilööja, rööpatõstja kirja pidin ma nii kaua, nii piinlevalt ootama! Ja siis see kiri ise! Nagu mind huvitaks raudteetööliste elu! Või see «klassiteadlik» Aleks oma Leidaga! Ja ilusast suvest mitte midagi! Oma tundmustest

mitte poolt sõnagi! Kindlasti on ta juba linnas käinud, aga pole vaevaks võtnud mulle teatada! See on ju otse solvamine! Aga mis ei tule alla neelata, kui ollakse armunu!

Olgu! Ma ei vasta Temale, kuigi võiksin vahest kirja Talle kuidagi kätte toimetada. Las ootab Temagi! Küllap vaevleb Temagi kord minult mõnd rida oodates, mind näha ihates!

XL

METSATÖÖ ALGAB

Külm oli kõrgmetsa alust juba kahutanud, nõnda et jalg seal enam ei vajunud. Isa oli juba kauba teinud suure hulga põletispuude ülestöötamiseks. Saag ja kirved olid teritatud, emal meeste jaoks metsatöö-rõivad, kindad ja sokid parandatud, talukad pestud.

Mõne päeva veetis Joosep kodus, otsis välja, mida esimeses järjekorras lugeda, ja tegi raudtee töö ajal katkenud vene keele edasiõppimisega algust. Oma teadmisi Nõukogude Liidu üle katsus ta meenutada ja korraldada.

Lank, kust metsa ülestöötamiseks võetud, oli paari kilomeetri kaugusel. Siin tõusid jämedad haavad, kuused ja kased sirgelt kui sambad üles ja seal kohisevate hõljuvate latvade vahel oli ainult laiguke halli pilves taevast näha. Need kõrged tüvede-sambad seisid kui mehed, kes mõistavad vaikida. Mõne peenema tüve vastu toetudes võis tuulise ilmaga nõrka, aeglast võnkumistki tunda. Muidu oli aga siin all kõik liikumatu. Jalge all kõhisesid kuivanud ja külmanud lehed, praksusid oksaraod. Siin ja seal oli leheprügisse vajunud ja rohukuluga pooleldi kaetud jämeda langenud puu koristamata poolpehkinud laip.

Kummarduti või põlvitati isaga mehejämeduse krobelise kuusetüve juurde ja pandi haljas saag käima. Kerge see ei olnud — selg hakkas varsti valutama. Töötati ja tõmmati vahetevahel hinge. Mehed tundsid, kuhupoole kõrge puu kergemini vajub, kus tal teiste vahelt on võimalik maha langeda. Pika pootshaagi abil tuli muidugi hõljumiseks esiti hoogu anda. Aga siis ra-

gisesid naabrite oksad ja ränga prahvatusega kukkus hiiglane maha. Iga puu langemine oli kui võit. Töötatud paar tundi, süüdati kuivade okste hunnik ja puhati lõkketule paistel. Soojendavad leegikesed, mis mänglesid kollaste õielehtedena, ja isegi sinakashall suits, mis tõusis aeglaselt okste ja latvade poole, tegid metsa-aluse hämara maailma koduseks ja hubaseks. Aga selg andis ennast tunda ka puhates.

Päevad sarnanesid metsatööl päevadele, erinedes vaid ilmade poolest. Juba tuli lundki, kuigi metsa alla vähe ega jäänud korraga püsima.

Lõunapalad olid meestel kaasas. Söödi tulelõkke paistel ja peeti sealsamas lühikest puhketundigi. Koju mindi videviku tulekul.

Õhtuti oli nüüd Joosepil aega lugeda. Ta püüdis neid lünki täita, mida oli märganud oma teadmistes Aleksiga rääkides.

Ühel õhtul tuli Aadu, ja siis oli juttu, kära ja vaidlust. Tema lootnud, et Punaväe baasidesse tulek toob töörahva seisukorda parandust või kergitust, aga näe, ei midagi!

«Arvad, et võõrad peavad meie heaks kõik tegema, nii et meil enestel ei tarvitse sõrmegi liigutada?!» vastas talle Joosep.

«Tahad, et ka põranda alla läheksin?»

«Keegi ei nõua sult põranda alla minekut,» vastas vend. «Aga et sa teaks, kus töörahva rinne on, ja kui see tõuseb, et sa siis Kaitseliidu poole ei löö ega vahe peale kõlkuma ei jää!»

«Sa mõtled, et ma nagu Kaarel?» küsis Aadu. «Koduväiks võib ta saada ja saagu, ma pole selle vastu! Aga et ta kaitseliitlase püssi kätte võtab, see on tast alatus!»

Ta oli nüüd vaba oma suvistest peremeestest, keda talvise moona pärast hoolsasti orjanud. Et isa võiks mõneks päevaks koju jääda, nõustus ta Joosepile paarimeheks tulema.

Aaduga läks töö muidugi jõudsamini kui isaga. Ei olnud tarvis jämeda palgi läbilõikamisel kordagi hingetõmbamiseks peatuda. Lõkketule ääres ei viidetud kuigi palju aega.

Nüüd viimaks võttis Joosep küllalt edasilükatud linnasõidu ette. Vähese kõhkluse järel oli tal otsus kindel: Helle-Mariga kohtamist ta seekord veel ei otsi. Näeks teda meelsasti, aga ei mõista kokkusaamiseks mingit sobivat kohta määrata.

Läinud aegsasti jaama, astus ta Aleksi poole sisse.

Leida talitas eestoas pliidi juures, valge põll ees, valge rätik helepruunide juuste ümber, rõõsk nägu soojusest õhetav. Tema tumehallid silmad peatusid rõõmsalt ootamatul külalisel. Ta juhtis Joosepi teise tuppa. Aleks istus koduselt laua ääres ja luges ajalehte. Temagi suur mehine heledate kulmude ja ripsmetega rahulik nägu avaldas rõõmu. Ta ulatas tulijale oma suure käe ja osutas talle laua ääres istme.

Kõnelus algas kohe ajalehest loetud uudistest. Neist käisid kõige tähtsamad Nõukogude Liidu ja Soome vahekorra kohta. Pikaleveninud pinevad läbirääkimised olid niihästi kui katkemas või juba katkenudki. Vaidlus selle ümber, mida õhutas Aleksi naine, lõi põlema nagu õletuli. Leida seisukohad olid naiselikult, või kuidas öelda, sentimentaalselt oportunistlikud.

«Öelge teie, seltsimees Kruusvall, kummal meist on õigus?» pöördus ta Joosepi poole.

Joosep võttis lepitavalt sõna:

«Küsimust tuleb põhjalikult kaaluda, ja siis ei saa kaht seisukohta olla.»

«Seda ütleb Aleks ka, kuid ma ei saa tema seisukohta omaks võtta! Ei saa!» rääkis Leida. «Ja ma ei taha simuleerida, silmakirjatseda, teiste arvamisi järele kiita.»

Käsi värises tal teetassi hoides.

Aleks võttis omakord sõna:

«Nõukogude Liit, ainuke töörahva riik, sotsialistlik riik, on piiratud vaenulikust kapitalistlikust maailmast. Tal on oma suur missioon: säilitada, arendada ja kindlustada ühiskondliku võidu saavutusi Liidus ja levitada sotsialismi kogu maailmas, vabastada kogu maailma töörahvas ekspluateerimisest. Selle missiooni pärast on tal õigus oma piire kindlustada. Ei või ta sallida, et rahvas, kes tema vastu lausa vaenulik, asuks Leningradile paarikümne kilomeetri kaugusel ja võiks

sealt iga hetk Leningradile tule avada. Tõmbugu heaga kaugemale, kui talle teisalt pakutakse maad kaks korda rohkem, kui ta on loovutama sunnitud.»

Leida raputas pead: ta ei leidnud, mida vastu öelda, aga ei saanud ka, vist oma hõimutundmuste tõttu, mehega nõustuda.

Rüübati teed ja hammustati võileiba kõrvale. Et vaikust vältida, pööras Joosep jutu Lääne sõjaväljale, lennukite rünnakuile, laevade uputamisele. Varsti pidi ta lahkuma, et rongile minna.

Lui poole jõudis Joosep hilja õhtul. Keedeti priimusel teed ja Joosep leidis oma sumadanist leivakõrvast. Ema ei olnud teda tühjade kätega linna lasknud.

Teed juues jutustas Joosep nüüd oma tööst raudteel, peaasjalikult aga Aleksi ja Leida seltsis veedetud õhtuist. Korraga meenus talle siin Helle-Mari (vist selle tõttu, et oli tema läheduses) ja ta küsis:

«Mis tähendab Greete lugu ja Faust? . . . Ma ei ole seda lugenud.»

«Aga kus sa korraga niisuguse küsimuse peale tuled?» küsis Lui.

«Suvel sai Änaril kõigest räägitud,» ütles Joosep. «Seal siis tuli ette . . .»

Lui jutustas vennale «Faustist» ja Greete loost. Siis aga naljatades: «Ega sul enesel mõne Greetega pole tegemist?»

Joosep vastas põigeldes:

«Änari sulasel Aadil oli midagi seda moodi. Muidugi polnud ta kellegi Faust. Ja Tiinagi ei talita loodetavasti nagu Greete . . . Ja siis veel: oled lugenud «Tarkust ja saatust?» Kelle kirjutatud, ei mäleta? . . . Olla väga hea raamat.»

«Kes sulle seda ütles?»

«Änari peretütar, üliõpilane, korporant soovitas lugeda.»

«Mis korporandist preilile hea, see ei sobi töölisele. See on Belgia kirjaniku Maeterlincki teos, väga sobiv pühapäeva-lugemine idealistlikult häälestatud kodanlasele, kellel vahel lõbutsemise järel kassiahastus ja kaunishinge tuurid!» ironiseeris Lui.

Joosep tundis, et tema nägu läheb kuumaks.

Teise päeva hommikupoole õiendas Joosep linna peal oma asju, Lui oli loengutel. Lõunat sõid nad kodus, et võimalik oleks vabalt vestelda.

Lui rääkis linnarahva meeleolust.

Enamlikult mõtlejate, revolutsioonilise hoiakuga inimeste arv ei ole suur. Ei ole veel küllalt suur tegutsemiseks. Aga see arv kasvab, ja üsna kiiresti. Algus tehakse muidugi linnas, maa töörahvas ja kehvikud teevad seda, mis maal tarvis teha...

Kui Joosep seda põnevusega, siiski nagu umbusklikult kuulanud, kordas Lui:

«Peaasi: valitsus jääb iga päevaga ikka enam ja enam üksi.»

«Ütleme, see on nii,» möönis Joosep. «Aga mis pidi Änari Jorss mõtlema, kui ta pärast baaside rentimist ja Punaväe osade tulekut kord kavalasti muheldes ütles: «Pole viga! Kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem!»»

«Ah nõnda!» vastas Lui muiates. «Lootus pannakse Hitlerile. Et tema tuleb ja kulakute kuldne põli kestab edasi! Seda loodab valitsus ja kes teda toetavad. Aga seda puud, Hitlerit, ei lasta taevani kasvada! Mäletad ometi lähemast ajaloost, kui paarkümmend riiki tungisid Nõukogude Liidu kallale, ent ometi ei saanud Punaväest võitu! Tolleaegset rutuga kokkukogutud viletsasti varustatud Punaarmeed ei saa aga praegusega võrreldagi!... Punaväe tugevust näeme varsti Soome rindel.»

Joosep sai vennalt mõne piiri taga ilmunud brošüüri, jättis talle väikese summa raha ja kutsus ta jõuludeks koju. Ema ootavat teda ja isagi olevat juba mitmel korral rõõmsat lootust avaldanud, et saab tudengist poega pühade ajal näha, võib-olla langetab tema abil isegi mõne puu metsas. Tulelõkke juures võetakse siis kodust kaasa antud lõunaeinet ja Lui seletab, kuidas see sõda ja muud maailma-asjad arenevad.

Niipea kui talveteed olid sõidetavad, läks metsas elu vilkamaks. Hommikuti sõitis Kruusvalli majakese eest mööda nagiseval reel külitavaid mehi, läkiläki peas. Lõuna paiku ja õhtu eel pöördusid samad mehed tagasi,

puu- või haokoorma kõrval kõndides. Mõnel oli otsapidi reel neli-viis pikka palki, teine ots eemal kelgu peal. Mõni peremees peatus Kruusvalli majakese kohal ja tuli sisse kas käsi soojendama, piibu peale tuld küsima või kuulama, kas mehi pole vaba metsatööks.

Päeval kuuldus metsas siin ja seal raiumist, meeste kõva kõnet ja suurte puude prahvatavat langemist. Aeg-ajalt astus mõni kaugemalt metsatööline Kruusvalli majakesse ja palus öömaja. Seda ei keelatud, kuigi seda sobis anda ainult tasuta. Magamisase anti öömajalisele tagatoas, mis oli peamiselt Joosepi päralt. Teed joodi eestoas üheskoos. Joosepile oli teretulnud iga palgatööline. Ta hakkas küsitlema, kustpoolt öömajaline pärit, kelle tööd teeb, kui suure koha omanik peremees, kuidas töö- ja palgaolud. Vahepeal rääkis ta ise metsatööst ja ilmadest, laskis isal ja emal rääkida, päris siis öömajalise vanematest, lapse- ja poisikesepõlvest, peremeestest, kelle juures varem teenitud jm. Mõnega kestis vestlus tagatoas veel mõni tund.

Neis vestlusis tuli avalikuks öömajalise meelsus, tema vaadete areng, tema hoiak peremeeste vastu. Nende vestluste kaudu tutvus Joosep kaugema ümbruse palgatööliste ja peremeestega. Nii mõnegi nime ja aadressi märkis ta paberile ja kirjutas sealt kas vene keele õpiku või mõne süütu romaani leheküljele, kus keegi ei teadnud seda tähele panna. Sinna olid kirjutatud ka andmed kõigi suviste tuttavate kohta ja nendegi kohta, keda Kõo talle tagaselja tutvustanud.

Ent ta ainult ei võtnud öömajalistelt, vaid poetas, kus sobis, omalt poolt paraja kihutussõna või saavutas oma küsimustega soovitavate järelduste tegemist küsitavalt eneselt.

Ta ei pidanud sel kombel veedetud õhtuid asjata viidetuks. Kaugeltki mitte! Ta ei lugenud raamatuid (nagu tuttav Müüri Aadu) selleks, et ainult ise midagi teada, vaid et ka teistele midagi anda.

Oli ka teine liik öömajalisi. Need olid peremeeste hulgast. Suurnik muidugi metsatööle ise ei tulnud. Sellele laskus vaid keskmik või kehvik. Nendega tuli rääkida pisut teisiti. Tuli aeglasemalt meelsuse pinda

katsuda, ääri-veeri mööda läheneda, ja siis parajasse paika oma suunav sõna lisada.

Tänavu tegi Joosep niisugust õhtust valgustustööd märksa innukamalt kui eelmistel talvedel ja õppis igalt öömajaliselt hoolsamini kui seni. Selle juures pani ta huviga tähele, et peremeestegi poolehoid valitsusele oli vähenenud või kadumas. Valitsust sõimati, talle pandi süüks suurnike ja suurte ärimeeste toetamist, maksukoorma suurenemist mitmesuguste ülearuste väljaminekute katmiseks jne.

Isagi aitas nüüd niisugustes arvustavais vestlusis omalt poolt kaasa ja ema tuletas nii mõnigi kord Änari Kirsti lugu meelde, lisades selle juures: «Kas niisuguseid asju tohib olla?! Kus on valitsuse ja ülemuse silmad?!»

Oli siiski ka niisuguseid öömajalisi peremeeste hulgast, kes võtsid teelauda istudes oma leivakotist peale toiduainete ka «asuniku». Säärasel korral tõmbus Joosep teise tuppa, tehku isa võõraga, mis tahab. Seda oli ta aga isale aegsasti üldse ütelnud: purjus inimest ta teise tuppa ei lase. Seda ütles ka isa igale pudeliga öömajalisele aegsasti. Võtku paar napsi külmarohuks, aga see olgu kõik!

Pühapäeviti üritas küla noorrahvas jälle väikesi kokkutulekuid. Sügis oma vihmade ja põhjatute teedega oli küllalt kaua noori lahus hoidnud. Küünid ja rehealused olid nüüd külma tõttu simmaniks kõlbmatud. Kuulati siis üksteiselt, kas mõni peremees ei luba ühes toas tantsida ja ringmängu teha. Kõige vastutulelikum oli siin nurgas jällegi Tiitma vana ja tema pojad.

Kas see oli baaside või Aleksi mõju, aga Joosep oli nüüd julgem ja vabam kui mullu. Nüüd ei tulnud tal enam meeldegi, et talle võidakse viltu vaadata, teda kui «punast» teistest eraldada.

Ta ei jäänud tantsu ja ringmängu ajal pealtvaatajaks, oli teesklematult lõbus ja tundis, et on veel küllalt noor.

Simmanil kohtas ta ka neid kolme seltsimeest, keda tundis siin nurgas juba kauemat aega ja keda pidas veendunult omamõttelisteks. Nüüd kutsus ta neid oma

poole. Aga tulgu ükshaaval, mitte kolmekesi korraga! Tulgu pühapäeviti, siis pole võõraid, öömajalisi.

Tänavu oli tal oma Änari kogemuste põhjal neile rohkem rääkida, tööst raudteel ja tutvusest Siimsoniga veel enam. Aga mitte ainult temal nendele, vaid ka neil temale. Nemadki olid uusi kogemusi saanud, uusi tutvusi teinud. Just neist tuttavaist, endistest ja uutest, laskis Joosep enesele lähemalt jutustada.

XLI

ÖINE RÜÜSTERETK

Jõulud lähenesid. Tarvis oli veel linnast mõndagi tuua, nii pühadeks kui ka igapäevaseks elamiseks. Pealegi vabanes nüüd Lui pühade-vaheajaks ja võis koju tulla.

Laanepilult saadi hobune küüdiks, ja isa ise istus reele, et mööda sõites Aadugi kaasa võtta.

Koju jõuti hilja õhtul. Luil oli kaasas raamatuid, isa kandis reelt tuppa soola, petrooli, heeringaid, jahu, tallanahka, lillelise pearätiku emale, «asuniku» ja tubakat. Isegi jõuluküünlaid polnud ta unustanud.

Ema rõõmustas, et Lui terve, isa oli uhke, et teda tudengist poeg jälle külastamas, Joosepil oli seltsiline pühade-vaheajaks.

«Lähen homme Luiga metsatööle!» hooples isa naljatades.

«Lase ta ometi puhkab mõne päeva!» halas ema.

Metsatööst ei tulnud aga enne pühi enam midagi. Kodus oli küllalt tegemist. Mehed veristasid seakesiku, puhastasid ja lahkasid selle. Tuli neil emagi aidata pühade-toitude valmistamisel ja tubade koristamisel. Metsast toodi mehekõrgune kuusk ja püstitati esiti õue lumehange.

Külalisi pühade ajaks ei oodatud. Vaesed ei kutsu külalisi, vahel nimetavad ainult: Eks astuge ka meie poole sisse! See on kõik. Kui aeg vastuvõtuks määrata, siis peab laud olema hästi kaetud.

Kaarlile oli uks alati avatud, aga see tulevane koduväi oli vanematele ja vendadele võõraks jäämas. Aadut kutsuti enesestki mõista ühes naise ja lastega. Aga ta ütles selge sõnaga:

«Siis peate mulle hobuse suure kreslaga järele saatma! Ja meid pärast kojugi sõidutama! Viie inimese jaoks teil öökorterit pole!»

Ema lubas esimesel pühal Aadut külastada ja tema lastele jõuluvanaks olla.

Vennad vestlesid juba teist õhtut oma asemetel tagatoas lähedale kesköönі. Joosepil oli jutustada öömajalistelt saadud meeleoludest, Luil linna tööliste ja haritlaste poliitilisest hoiakust ja selle muutumisest.

See võis olla kuke esimese laulu ajal, kui välisuksele kõvasti koputati, igatahes nii, et kõik ärkasid. Isa kuuldi eestoas ukse juurde minevat ja pahaselt küsivat:

«Kes seal kolistab nii hilja?»

«Laske sisse!» käsutati ukse tagant.

Nüüd oli Joosepki jalul ja süütas küünla.

Kui uuesti «koputati», küsis ta kurjalt:

«Kes seal on?»

«Seaduse nimel, avage!» käratas väljast mehehääl.

«Seda võib iga teeröövel öelda,» vastas Joosep.

«Konstaabel ja kaitsepolitsei,» öeldi nüüd ukse tagant.

«Oodake, süütame lambi ja riietume!» sõnus nüüd juurdetulnud Lui.

«Ruttu, ehk me lööme ukse sisse!» ähvardati väljast.

Mõlemas toas süüdati lamp, ema oli ka tõusnud, halas kurjalt:

«Noh, nüüd nad viivad pojad!»

Uks avati. Sisse tuli kõige esiti mundris konstaabel, revolvritask küljel, siis erariides isik ja tema järel kaks kaitseliitlast püssidega, mõlemad vormis.

«Mis teil tarvis?» küsis Joosep ennast vaevu rahulikuks sundides.

«Relvad! Relvad siia!» käsutas konstaabel edasi astudes.

«Pole relvi,» ütles nüüd isa. «Metsatööriistad on ja seatapmise nuga ... Eile tuli seakesik veristada ...»

«Tunneme seda punaste pesa!» kõmistas konstaabel.

Mindi edasi teise tuppa, ja et Lui visalt taandus, siis küsis konstaabel:

«Kes te olete?»

«Ludvig Kruusvall.»

«Isikutunnistus!»

Lui otsis selle ja näitas ette.

«Mis õigusega te siin elate? Olete linnas sisse kirjutatud,» küsis ametnik.

«Tulin eile vanemate poole külla, pühadeks.»

«Ei tohi sissekirjutamata siin elada!» käratas konstaabel. «Saate selle eest karistatud!»

Ta istus laua äärde, avas mapi ja ütles erariides isikule osutades:

«Tal on käsk seda punaste pesa läbi puistata.»

Rahatasku vahelt võeti mõlemal vennal kõik kirjad ja paberid peale isikutunnistuse ja väheste kroonide, mis seal leidus. Nad protesteerisid hädavajalike kviitungite ja tõendite võtmise vastu. Seda ei pandud tähele. Siis võttis kaitseliitlane seinalt kaks mappi. Nende sisu puistati lauale, soriti natuke ja aeti siis kaasavõetud sumadani. Avati laualaegas, kaitsepolitseinik segas paberite hulgas ja heitis need ka sumadani. Joosepi protest jäeti tähele panemata. Nüüd läks kaitseliitlane kapi juurde ja avas selle lukustamata uksed. Ta pildus ühe poole riiulitelt pesu põrandale hunnikusse, ja kui midagi ei leidnud, võttis teise poole nagidelt riideid, ja kui taskud läbi sorinud, viskas riided põrandale pesukuhja otsa. Kapist ei leitud midagi. Tõusti toolile ja vaadati taskulambi valgusel kapi otsa, leiti sealt mõni paberossikesta karp, avati ja visati põrandale. Toodi roop ja kolistati sellega kapi all.

«Voodid!» käsutas erariides ametnik.

Kaitseliitlane viskas vaibad ja linad põrandale, aluskotid neile otsa.

Nüüd kästi aluskotid lõhki käristada. Kaitseliitlane lõikas põhukotid lõhki, soris põhus, nii et tolmu käes läkastama hakkas — midagi kahtlast ei tulnud avalikuks.

Nüüd astus kaitsepolitseinik riiuli ette, käskis lambi lähemale lükata ja hakkas raamatuid ning brošüüre

lehitsema. Mis läbi vaadatud, visati põrandale. Varsti leidis ta ühe Leningradis ilmunud — punaste paberkaantega brošüüri, hüüatas «Ahaa!» ja viskas selle lauale.

Joosep ja Lui istusid voodi serval ja suitsetasid, näol jäik rahu.

Raamatute sorimine võttis aega. Kaitseliitlane, kes eestuppa vanemaid valvama pandud, oli enesele tooli võtnud, istus, püss põlvedel. Leidus paarkümmend raamatut ja brošüüri, mis riiulilt välja võeti, nende hulgas Marxi «Kapitali» vihud. Kui Joosep hakkas seletama, et need Eestis ilmunud ja müügil, siis vastas ametnik üleolevalt:

«Mina tean paremini.»

Lui aga lausus Joosepile:

«Ära kuluta sõnu! Tema teab kõik paremini.»

Kui kahtlased raamatud sumadani heidetud, mindi ettetuppa, avati seal kapp, kõlistati sööginõudega, kisti siis köögilaua ja söögilaua sahtlid lahti, aga löödi need pettunult kõvasti kinni.

Joosepi poole vaadates, kes ka ettetuppa tulnud, käratas konstaabel:

«Revolver? . . . Kus on teie revolver?»

«Kui arvate, et on, — otsige!» vastas Joosep.

Konstaabel võttis ise roobi ja kiskus sellega ahjust tuhka põrandale, pliidi alt nõndasamuti.

Isa ja ema voodid pöörati ka pahupidi ja käristati aluskotid noaga lõhki, ilma et neist midagi oleks otsitudki.

Mindi jälle teise tuppa ja hakati protokolli koostama.

Kaitsepolitsei ametnik hakkas kärmesti kirjutama. Korraga pöördus ta Joosepi poole: küsis kõige esiti nime ja vanust, mispeale nende vahel järgmine kahekõne algas:

«Kus teenisite suvel?» küsib ametnik.

«Änaril,» vastab Joosep.

«Miks sealt ära tulite?»

«Mul oli seal suilisekaup.»

«Kus te pärast seda töötasite?»

«Raudteel.»

«Kelle juures ööbisite?»

«Aleksander Siimsoni juures.»
«Kus temaga tuttavaks saite?»
«Tööl.»
«Kas enne teda tundsite?»
«Ei.»
«Miks tema juurde ööbima läksite?»
«Küsisin: kellel leidub ruumi ööbimiseks. Siimson ütles, et tema juures.»
«Teisi töölisi käis Siimsoni pool?»
«Ei.»
«Missuguste vaadetega ta teie arvates on?»
«Töölise vaadetega.»
Ametniku pea tegi järsu nõksu, Joosepile heideti vihane pilk.
«Pärast olete tema pool käinud?»
«Kord linna sõites astusin rongi oodates sisse.»
«Kus te siin muidu käisite? »
«Metsas.»
«Palun mitte haukuda!» käratas nüüd ametnik. «Ma küsin, kelle poole te veel käite, peale Siimsoni?»
«Ei kellegi pool. Ainult mõnel simmanil.»
Nüüd kutsus ametnik Lui laua juurde, ja kui tarvilikud andmed küsinud, siis järsku:
«Aleksander Siimsoni tunnete?»
«Tunnen,» vastas Lui.
«Kustsaadik?»
«Olime kahe aasta eest suvel Tallinnas ehitustööl.»
«Miks Tallinna tööle läksite?»
«Mujal ei lootnud tööd leida.»
«Ööbib Siimson linnas teie pool?»
«Ööbib.»
«Miks teie pool?»
«Mul on diivan vaba.»
«Mis ta linnas käib?»
«Ei tea. Aga arvan: tal on alevikus igav elada. Linnaga harjunud.»
«Laenab teie käest raamatuid?»
«Vahel ka.»
«Missuguseid?»
«Mitmesuguseid.»
«Neid, mis piiri taga ilmunud?»

«Mis on lubatud sealt sisse tuua.»
«Tunneme teid mõlemaid!»
«Seda parem.»
«Teie lõõg on täis!»
«Võib-olla.»
Ametnik tõstis pea, heitis kiskja pilgu Luile.
Joosep pilgutas vennale silma. Lui seisis, näol väsimuse ja tüdimuse ükskõikne ilme.
Puistamine oli lõpetatud. Algas protokolli kirjutamine. See võttis aega. Kui see ette loeti ja kõigil alla lasti kirjutada, nõudis Joosep, et tema protest tarvilike kviitungite ja arvete äravõtmise asjas protokollile juurde lisataks. Ludvig protesteeris, et lubatud raamatute ja tema loengute konspektid ära võetud.
See jäeti tähele panemata.
«Ja nüüd siis, Ludvig Kruusvall, kuulutan ma teid arreteerituks,» ütles erariides kaitsepolitseinik.
Joosep ja Lui vaatasid hetkeks hämmastunult teineteise otsa, aga rahustusid kohe ja Lui sõnus põlglikult:
«Palun näidata volitus arreteerimiseks!»
«Lähete ka veel häbematuks!» kähistas konstaabel, kes ka laua juurde istunud.
Kaitsepolitseinik tõmbas vihaselt taskuraamatu, otsis sealt mingi paberi ja hoidis Lui silme ees.
Joosep läks ettetuppa ja teatas asjast vanematele. Ema hakkas esimesel hetkel pahaselt halisema, aga jäi Joosepi käeviipe peale vait. Isa ütles mõne vandesõna ja jäi siis ka vait. Joosepi algatusel hakati otsima, mis Luile kaasa anda. Tagatoast põrandalt otsis ta ise pesukraami, ema mähkis toidupoolist paberisse. Kõik see asetati Joosepi sumadani, tehti veel väike pakike lisaks.
Konstaabel kiirustas minekule.
Lui tõmbas oma õhukese talvepalitu selga, vajutas mattmütsi sügavale pähe ja andis siis isale-emale kätt. Ema ei raatsinud seda lahti lasta, lausus mõne segase sõna, aga siis järsku otsekui vannutades Joosepile:
«Et sa seda niisama ei jäta!»
«Minu pärast ärge muretsege,» ütles Lui, «küllap tulen varsti!»

Mindi välja, võõrad Luiga ees, omad järele. Õues oli kaks hobust suure kreslaga ree ees. Arreteeritu asetati kaitseliitlaste vahele, konstaabel istus kaitsepolitsei ametniku kõrvale.

«Häid pühi!» hüüdis Lui reelt.

Ema vastas midagi.

Koer, kes kogu aeg õues vangistajate aadressil haukunud, saatis võõraid raevunult ka veel siis, kui neid enam näha polnud.

«Lähme sisse, külmetate ära!» meenutas Joosep isale ja emale, kes paigal seistes veel mustava metsa poole vahtisid.

Tuppa tulles tahtsid ema ja isa sõnadega südant kergendada, aga Joosep ütles manitsedes:

«Eks homme räägime! Küllalt tänaseks! Nüüd koristame tube ainult niipalju, et magama saaks heita.»

Lausuti siis aluskotte ja magamisasemeid kohendades ainult mõni hädavajalik sõna.

Rahutu öö järel tõusti vara ja hakati tube koristama. Kui mehed lauda istusid einet võtma, ütles isa valju tõsidusega:

«Jah, ei mõista sulle, Joosep, muud öelda kui: ole ettevaatlik, aga ära jäta tegemata, mis tarvis teha! Nii ei või ega tohi see edasi kesta!»

Nüüd ei suutnud emagi enam vaikida, pöördus pliidi juures talitades meeste poole ja sõnus raevu summutades, kõhn nägu nutust punetav ja laiguline:

«Lui viisid ära, aga Joosep on veel järel! Tema ei tohi seda niisama jätta! Lõpp teha neile neetud vassistidele! Keskööl saadavad nad meile röövlinäod kaela! . . . Et kelmid võiksid rahulikult rahvast riisuda ja rikkusi kokku ajada! Lui tõstis häält nende eest, keda riisutakse ja kurnatakse — sellepärast viidi ära . . .»

Ei olnud veel nähtud seda vaikse meelega naist niisuguses vihas.

Et teda rahustada ja mõtteid teisale pöörata, ütles Joosep:

«Õhtul vaja minna alevikku, vaadata, kas ka Siimsoni käidi öösel külastamas. Igatahes on meie asi temaga seotud.»

Ettevalmistused pühadeks jätkusid, aga ei olnud enam kellelgi ega võinudki olla eilset meeleolu. Ema talitas, rääkides huuli liigutades, vahel kuuldamatult, vahel poole häälega. Isa kõneles teeseldud rahuliku meeleoluga sellest, mida tegi, ja sellest, mida tarvis teha. Korra rääkis ta juba Joosepiga metsatööle minekustki, aga poeg arvas, et on koduski tegemist. Ta teadis, et isa räägib metsaminekust ainult rahutu meeleolu varjamiseks.

Videviku saabudes läks Joosep teele. Enne alevikku pöördumist vaatas ta jaama ees ümber, läks Kõvaski korterisse ja leidis ta kodus. Juba teadis see jaamatööline, et öösel Siimsonit puistamas käidud, aga ta vangistamata jäetud. Pühade kestel lootis Kõvask Pihlakat näha ja teda hoiatada, aga lisas sealsamas:

«Kui temagi veel rahule jäetud.»

Leida ja Aleks olid kodus. Joosep rääkis lahti rõivastudes rahuliku ükskõiksusega pühade ilmadest ja teest. Niipea kui teise tuppa mindud, algasid vastastikku pärimised möödunud ööst. Igatahes oli Siimsonitegi juures toakraam ja raamatud rüüstavalt pahupidi pööratud. Aga Aleks nõudnud, et iga paber üksikult läbi vaadataks. Võetud siis küll kaasa kõik kirjad, aga arved, kviitungid ja dokumendid jäetud viimata. Raamatuid võetud kaasa sumadanitäis ja tehtud veel üks lisapakk. Eriti äratanud kahtlust venekeelne kirjandus.

«Midagi kahtlast teilt ei leitud?» küsis Leida pooleldi sosistades Joosepilt, tuues nõusid lauale. «Ei?... Meilt ka mitte!... Egas me laualaekas kahtlasi kirju ega nimestikke pea! Tolad!»

Miks Aleksit ei vangistatud, selle kohta jäi üksmeelne oletus: loodetakse tema edaspidise «tegevuse» järgi veel teisigi «kahtlasi» avastada ja tabada.

Joosep ei püsinud kuigi kauaks jääma. Ta teadis, et vanemad teda kärsitult koju ootavad.

XLII

ILMLIKUD JÕULUD

Jõulu-õhtul istuti tagatoas mehekõrguse kuuse ümber, millel mõned valged küünlad põlesid. Aeti vaikselt ilmlikku juttu ja mehed hoidusid viimast sündmust mainimast. Isa meenutas neid viletsaid, lausa viletsaid jõulusid, kui lapsed veel väikesed ja ootasid nädalate viisi «kallist» õhtut ja hallhabemega vanameest, kes neile kingitusi pidi tooma. «Ei tea kes pagan oli neile sellest jutustanud! . . . Nende ootus oli enamasti ikka asjata. Hea seegi, kui emal oli anda ühele õunapabul, teisele piparkook, kolmandale kompvek,» rääkis isa, aga hoidudes kaeblemast.

«Kadunud tütrele andsin sitsiriide ribakese,» rääkis ema. «Koguni ilma ei tahtnud kedagi jätta!»

«Sellest peame oma järeldused tegema!» lausus Joosep vaikselt. «Et enam kellelgi ei tarvitseks sel kombel lapsi kasvatada ja vaeva näha.»

Küünlad kuusel pooleks põlenud, süüdati lamp ja ema läks eestuppa jõulutoite lauale kandma. Varsti kutsus ta mehed sööma.

Laud oli kaetud vastavalt ajale ja võimalustele. Isa tõi kapist «asuniku» ja klaasid. Ta oli täna halli habeme üsna nüriks lõiganud, halle vurrupulkigi kärpinud. Juusteharjase oli tal Joosep tasandanud. Nägu oli metsatöö tõttu tuuldunult värske, ainult kissi-vajunud silmad andsid selle vanadusest selgemini aimu.

«Lui terviseks,» ütles isa ja Joosep lisas klaasi võttes: «Ühtlasi kõigi nende terviseks, kes rõhutute eest kannatavad!»

Ta sai isegi aru, et asjata sõna ütelnud: ema tõusis lauast ja hakkas nuutsuma. Möödus tükk aega, enne kui ta jälle lauda tuli.

Keskpäeva paiku, esimesel pühal, kukkus koer ägedasti haukuma, ja kui Joosep aknast välja vaatas, nägi ta Kõo tulema. Suuremat pühaderõõmu ei mõistnud ta tänavu oodata. Kui erksalt ja rõõmsalt see noor seltsimees sisse astus. Tutvustanud teda emale ja isale kui suvel leitud head sõpra, viis Joosep ta tahatuppa

ega raatsinud esiti tema meeleolu halva teatega rikkuda. Kuid siis tuli ema ja küsis nukra etteheitega pojalt:

«Oled sa juba öelnud, mis meil enne «kalleid» pühi juhtus?

Nüüd pidi Joosep sellest rääkima. Kõo kuulas, esiti heitunult, aga vähehaaval muutus tema meeleolu, tema huuled tõmbusid kinni, tihedad kulmud vajusid silmele, otsmiku kortsud ja lühikesed pruunid juuksed otsmiku kohal hakkasid värisema.

«Mis nüüd?» küsis ta, kui Joosep lühidalt öise loo jutustanud. «Ega me ometi või pühi pidada ja hooletult magada, kui meie vaenlased nõnda «töötavad»?!»

«Jah, selle üle tuleb nõu pidada, mis teha ja kuidas teha!» vastas Joosep tõsiselt, isegi murelikult.

Ema kutsus lõunale. Tal oli hea meel, niisama ka isal, et esimesel pühal tulnud ükski külaline ja pealegi niisugune, kelle kuuldes võib kõigest rääkida. Võeti siis veel läbi öine lugu, ema ja isa said selle juures oma südant kergendada. Ei unustatud ka «asunikku». Kõo jõi kõigest ühe klaasi ja jutustas siis oma peremehest, oma talvisest tööst, ka enamasti metsas, kuigi mitte siinpool.

«Ei ole veel jõudnud enesele küllalt sooje riideid ja jalatseid muretseda, see teeb meiesugusel töö metsas raskeks!» kurtis ta.

Ema päris Kõo ema tervisest ja olukorrast.

Isa ei kärsinud kaua muist asjust rääkida, võttis jälle öise rüüstamise käsile ja hakkas siis kirudes meenutama valitseva kamba rikkuste kuhjumist, losside ehitamist, «suurte» meeste võlgade kustutamist («Mis meil tuleb maksta!»), rahade Rootsi saatmist — kõike seda, mis talle Lui ja Joosepi jutustustest kui ka ajalehtedest meelde jäänud.

«Oma kogemustest olen tähele pannud,» ütles Kõo, «et niisuguse kuritegelise sahkerdamise ettetoomine töörahvast kergesti võitlusele virgutab.»

«Ei tahaks oma rahvast halba rääkida,» arvas Joosep, «aga kuritegelik element tuleb välja rookida!»

«Halastamatult välja rookida!» kinnitas isa, ja ema lisas:

«Muidu tuleb lõpuks nii välja, et õiged istuvad vanglas, kurjategijad peavad priipõlve!»

Pärast lõunat tõmbus Joosep Kõoga tahatuppa ja seal siis algas nõupidamine, mis teha ja kuidas teha.

Algas üsna ägedalt.

«Kurat võtku, midagi peab ometi tegema! Kui ka teie vennale järele tuleb minna!» hüüdis Kõo.

«Häbi on käia ja liikuda niisama, kui vend peab kongis päevi veetma! Kalleid nooruse päevi!» rääkis Joosep.

Ja seal siis otsustati: ei ühtki laupäeva- ega pühapäevaõhtut enam kodus veeta! Igale peole, igale simmanile minna, iga tuttavat töölist või kehvikut nii või teisiti äratada, virgutada, valgustada, õhutada, süütada. Eelkõike tõsta igaühe silme ette pilt fašistliku korra vägivallast, kurnamise kaitsmisest ja rahva töövilja kuritegelikust omandamisest. Igaühe meeleolust õige pilt. Nimestikud kõigist Aleksile, nagu ta oli soovinud. Peremeeste meeleolu hoolsasti tähele panna. On aga vaba õhtu, kui pole kuhugi minna, siis raamat kätte!

Siin peatuti. Oli põrgatud millegi vastu. Raamatud, nimelt need, kust midagi võis õppida, olid viidud, enamasti kõik. Aleks oli kaevanud sedasama. Aga ta oli lubanud varsti linnast uued eksemplarid samadest raamatutest nõutada. Esiti tuleb läbi ajada sellega, mis peas.

Ja hakatigi meenutama seda, mis enestel teada ja mis «noorematele» seltsimeestele kõige vajalikum teada marksismist, sotsialismist, revolutsioonist, nõukogude korrast ja saavutustest seal. Selle järel meenutati täpsemalt fakte ja arve kõigest valitsuse ja valitseva kamba mustast tegevusest.

Isa ja ema läksid Aadu perekonda külastama. Joosep keelas Kõod koju minemast ja ta jäigi siia ööbima.

Neil oli küllalt rääkida ja kavatseda.

Teise püha õhtul läks Joosep Maanaiste peole, mida peeti Kaitseliidu maja avarates ruumides.

Algus oli kuulutatud täpselt kell viis, aga kell kuus, kui Joosep kohale jõudis, oli pidulisi alles kogunemas.

Ta otsis jalutusruumis silmega saalivate noorte hulgast tuttavaid. Siin ei puudunud töörahvast. Aga veel enne kui Joosep sai kellegagi seltsida, võeti tema käsivarrest kinni. Olli seisis tema kõrval. Ta ei olnud halvemini riides kui peretütred või perenaised; ainult nende kõrk iseteadvus puudus tal.

Joosep ei varjanud oma rõõmu, kuigi see väljendus eelnenud sündmuste tõttu summutatult. Kogu Änari tööpere kerkis Olli tõttu tema silme ette, eelkõike muidugi ka Helle-Mari. Ta algas küsitlemisega, et vastamist edasi lükata. Sõnarikas suvine kaasteenija sattus korralt jutustuse hoogu.

«Naistöölistel on talvel maal eriti raske. Talitused nagu suvelgi, aga pakase käes! Näete: külmamuhud sõrmedel! Valusad ja inetud. Kõik endised teenijad alles, peale Meeta. Oli tubli tüdruk, mõistis oma õigusi kaitsta, aga lasti kohe lahti, kui leiti tema asemele keegi Imbi. Jälk nimi! Ta olevat tapamaja-direktori proua õetütar. Anna teab rääkida, et ta Änarile saadetud salajase tagamõttega: võrgutada Toivo ja saada sel kombel Änari perenaiseks. Meie perenaine ei tahta sellest teadagi. Imbi asetati teie tuppa kuuri otsa. Tüdruk on tõmmu ja mahlakas justkui küpse ploom. Sestsaadik ei sõida Toivo enam nii sagedasti linna. Vanemad olnud esiti pojale kurjad, et ta õhtuti Imbi toas käib ja sealt ei tea kuna tuleb, aga siis saanud aru, et nõnda kulutab poeg vähem raha, kui linna vahet sõites. Peale selle, et poeg jätnud oma Uih-Aih maha. Imbil oli esiti nagu häbi meie ees, aga nüüd on tema ja oleme meiegi «sellega» harjunud. Kirsti küll mitte. Tema vaesekese kaela veeretasid isa ja poja armukesed osa oma töökoormast. Lisaks sellele, mis tal nagunii juba raske oli. Seal siis ei pidanud Kirsti tervis enam vastu. Mina pidasin aru Tohvriga. Ühel õhtul komberdas see truu karjahoidja kööki ja ütles tööpere kuuldes: «Matke mind või elusalt maha, aga enam ei jõua!» Ma astusin siis ka — esimene kord! — perenaise ette, ütlesin, kuidas Imbi ja preili Käo Kirstit koormavad ja et ta üldse on üle koormatud. Kartsin küll, et kaotan diivani, aga ei hoolinud. Eks siis Tohver tuli appi ja ütles oma salvava sõnaga: «On vist olemas töökaitse

inspektor. Las tuleb ajab Kirstiga natuke juttu! Mina Olliga oleme tal tunnistajaks.» Kus siis tõusis kära, missugust häärberis polnud kuuldud. Ähvardati mind ja Tohvrit jalamaid minema kihutada. Igatahes Kirsti koormat kergitati ja mina Tohvriga jäime paigale. Tooma ema, see küüru murdunud vanake, suri. Ta tänas surma eel jumalat, et see tema ilma vaevast päästab ja et ta enam kellelegi koormaks ei jää. Tohver oma sapise keelega ütles tol korral: «Jah, mõnele inimesele võiks surma eel õnne soovida.» Aga nüüd millestki muust: linnast tuli külalisi: Helle-Mari, Arnold, Suur-Tõll ja teisi. Siin teile väike kirjake.» Olli tõmbas põuest kirja ja andis Joosepile.

«Kellelt see?» küsis Joosep ennatult, aga punastus ja peitis kirja tasku.

«Eks kirjas ole ehk öeldud, kellelt,» vastas Olli muheldes.

Kell helises, hakati saali valguma. Ollil oli pilet ostetud ettepoole, Joosep läks tagauksest saali ja jäi sinna töörahva hulka seisma. Tema kõrvale tekkis Müüri Aadu.

Vahva marsi järel tõusis eesriie. Segakoor, paarkümmend lauljat, oli juba laval. Sassilöödud salkudega noormees, kohalik õpetaja, tõstis kepi ja kohe kostis peaaegu vaimustusega:

«Vaata, kuidas hommik koidab
Idas ilul hiilgaval.»

«Esimeste sõnade järele sobiks see meilegi!» sosistas Aadu. «Idas koidab . . .»

Laulu lõpul plaksutati kõvasti, eriti esimestes ridades. Sealt paistis rohkesti kaitseliitlaste õlapaguneid ja kõrgeid naiste soenguid.

Teiseks laulis koor «Puurattad» ja siis «Tõuse tuul ja tõuka paati».

Kõnetooli astus vali Urviku perenaine. Ta tervitas kõiki pidulisi ja algas siis mehiselt, selgesti, isegi kurjasti. Kõne sisuks oli see kõik, mis riigimeeste kõnedes ja ajalehtede juhtkirjades pidulikel juhtudel mitmekümnel korral öeldud, muudkui siin oli see

kohandatud peamiselt naistele: arusaamine oma kõrgest kohusest isamaa ja perekonna vastu, usaldus juhtide vastu, vankumatu truudus, kindel meel ja veel palju teisi, peamiselt patriootilisi voorusi. Kõne võeti vastu suurte kiiduavaldustega esimestes ridades.

Nüüd sööstis, jah, otse söostis lavale «direktor» Õlipuuleht, see klassivahede kleepija, tegi mingi kõvera kummarduse parema küljega, viskas salgud otsmikult kus seda ja teist, pomises midagi väga lugupeetavaist suguvendadest ja algas Juhan Liivist:

«Ma lillesideme võtaks,
Sind köidaks sellega...»

Ta avaldas oma tundmusi käsi ristitades, jalgu nõtkutades, keha painutades, kaela väänates ja silmi pööritades. Sõnade juures:

«Ja armastuse ma võtaks,
Võtaks truuduse, aususe ka...»

näis ta kellegi nähtamatu embusse vajuvat ja seal nõrkevat.

Joosep vangutas pead ja väljus.

Ta läks einelauda ja tellis teed.

Siin ei olnud kedagi, peale näitsiku. Ettekanded ununesid kohe, silme ees seisis jälle suvine Änari, Helle-Mari, siis Nõeloja, Peedi, Põldsema, Lõhmuse...

Saalist kostis Õlipuu meeleheitlik hüüd:

«Üks meie sõna, üks meie meel,
Üks ainus meie mõte!»

See häiris Joosepit. Töörahvas siin peab ennast ka sellest toitma, mis need maanaised talle Õlipuulehe suu läbi pakuvad! Ent kuhu mujale peaks ta minema? Tiitma simmanile?... See oleks ka kõik.

Kostis toolide kolin ja publik väljus saalist.

Esimesena astus einelaua-ruumi ja lähenes Joosepile Põldsema Lauri. Lahkust või rõõmu avaldamata, lihtsalt nagu oleks Joosepist ainult mõni tund lahus olnud,

andis ta kätt ja võttis, kui luba küsinud, Joosepi laua ääres istet.

Tellinud ka teed, algas ta kohe asjalikku juttu: kas Joosep ei tuleks Põldsemale suiliseks? Palk selle järele, kuidas jüripäeva eel suilistele pakutakse.

Joosep ei vastanud midagi kindlasti, lubas mõelda ja jättis enesele mõtlemiseks paar kuud aega. Änari oli talle Olli jutustuse tõttu praegu lähedal. Peaasi: ehk saaks Põldsemal Helle-Mariga kokku! Ja saaks jälle nende mulluste kaasteenijate läheduses viibida, Nõelojal Olavi, popsi ja Ainoga hõreda sirelipõõsa all istudes vestelda, Põldsema harjal Helle-Mariga istuda! Tehvanile, Lindale ja küürakale kingsepale oleks nüüd mõndagi uut rääkida!

Einelaua-ruum oli varsti rahvast täis, enamasti peremehi-perenaisi. Joosep läks jalutusruumi. Noored peremehed ja perepojad (eriti need, kes kaitseliitlase mundris) liikusid siin iseteadvalt, rääkisid kõvasti, tegid end väljapaistvaks. Nii ongi parem, mõtles Joosep. Teevad klassivahed silmaga nähtavaks.

Varsti oli temaga seltsinud kolm tuttavat maatöölist. Läbiotsimisest ja Lui vangistusest ei teadnud nad midagi ja nii oli Joosepil paremgi nendega rääkida, neid küsitleda, nende meeleolust aimu saada.

Aga järsku jäi ta tahtmatult kuulama, mis tema ees kõndiv kaitseliitlase vormis noor ohvitser oma sihvakale hästirõivastatud naiskaaslasele natuke hooplevalt rääkis:

«Ma tunnen tööinimesi: olen oma isa juures sulastetüdrukutega suviti ühes töötanud. Neile peab mõistma läheneda. Nemad tahavad, et peremees, perepoeg, peretütar neid omasuguseks peaks. See on kõik! Mõistad sa seda, rohkem pole vaja! . . . Rääkida nende žargooni, tunda huvi nende simmanite ja ehalkäimise vastu — ja näe, oledki nende kamraad, nii-öelda nende «kaasvõitleja». Tüdrukuga tantsi, poisiga viska naps viina — oledki semlak.»

«Kes see?» küsis Joosep seltsimehelt, kui nad «demokraatlikust» ohvitserist ja tema kaaslasest mõni samm eemale jäänud.

«Ohvitser — see on Kisla Jüri poeg Artur, tudeerinud mees, Kaitseliidu pääliku abi või asetäitja.»

«Ahaa!» hüüdis Joosep. «Vaata aga vaata! Hiljaks jäänud ta oma tarkusega!»

Konstaabel, kelle juhatusel alles hiljuti Kruusvallide juures puistamist toimetati, jalutas sealsamas, paraadvormis ja vestles väga lõbusalt ning kenitledes kahe daamiga. Joosep tõmbus kõrvale — tal oli vastumeelt selle väiklase võimutseja läheduses viibida.

Kui kell jälle helises, kohtas ta Ollit ja kutsus enesega einelauda. Saalis pidi algama nüüd näitemäng «vabadussõja» teemal.

Istuti lauda, Joosep tellis teed ja küpsiseid. Ta palus Ollit jutustada teistestki Änari töölistest.

«Tohver on sestsaadik, kui lahkusite, norus, vaiksem ja sapisem. Toomast näen harvem kui suvel. Küsib minu käest «niisuguseid» raamatuid lugeda. Ta teab, et neid Linda käest saan. Linda saab vennalt, nagu teate. Ah jaa: Linda saatis igaks juhuks minuga terviseid teile. Ta ei saanud täna vaba õhtut. Aadi ähvardab rahadega peretütre kosida ja linnas mõne restoga sissesõiduhoovi rentida. Ise mängiks ta seal restos õhtuti bajaani ja laulaks sinna juurde. Mehed käivad metsas tööl. Anna oleks ma hoopis unustanud. Tal olid silmad pärast teie lahkumist mitu päeva punased. See tuleb mõnikord tuulest. Nüüd on tal Madis päevakorral. Pulmad peetakse jaanipäeva paiku. Madis tuleb kevadel Änarile sulaseks. (Anna ütleb: «Valitsejaks».) Preili Käo käib minust mööda, et näegi mind. Mina lähen ka temast tähelepanemata mööda.

Laupäeval tuli Helle-Mari ühes teistega. Eile olid ka Urviku omad ja Kaitseliidu päälik meil külas. Valter ja major võtsid kõvasti ja räuskasid mehemoodi. Aga õiget meeleolu ei saadud. Ikka see baaside asi ei anna neile rahu. Suur-Tõlli meeleolu on eriti madal — Helle-Mari ei taha tema poole enam vaadatagi. Ka Jorsi ja Tõlli vahekord näib jääkülm olevat... See on nüüd vist ka kõik.»

Joosep oli igat sõna suure huviga tähele pannud. Et ta enam midagi ei lootnud kuulda ja et talle kiri põues

rahu ei andnud, tervitas ta Olli kaudu Helle-Marit, Änari tööperet ja lausus hüvasti jättes:

«Tantsule ma täna ei jää. See õhk siin...»

«Teil on õigus!» möönis Olli. «Täna on siin liiga palju mundris ning mundrita perepoegi ja üleslöödud peretütreid mammidega. Tööinimene ei tunne siin ennast hästi. Lähen minagi».

Koju jõudes läbes Joosep vaevalt lahti riietuda, avas Ollilt saadud kirja ja luges püsti seistes:

Armas mees!

Sa lasid mind tõesti väga kaua kirja oodata. Oli aegu, kus ma nii väga mõnd sõna sinu poolt otse vajasin. Oleme abielus ja palju on sellega seoses. Paber ei kannata aga kõike, nagu isegi tead.

Sind muidugi rõõmustasid oktoobri sündmused: Punaväe osade tulek meie baasidesse. Niipalju kui mul linnas juhust on olnud kuulda, olevat töörahvas nüüd palju julgemaks ja nõudlikumaks muutunud. Miks ka mitte! Linna tänavatel kohtad alatasa punaväelasi — töörahva sõpru, eks ole? Mina aga ütleksin: Jumal hoidku!

Sinu kiri oli üsna jahe ja minagi ei tihka väga sooje sõnu paberil öelda. Suvi seisab mul aga selgesti meeles: lame kivi, veretav eha, veel selgemini aga vana õunapuu, pink selle all ja nii edasi.

Olen pühade puhul Änaril. Siin on tavalisi külalisi. Tööpere on enamalt jaolt endine. Kõige lähem on mulle Olli, keda ma täiesti usaldan, kes teab meie vahekorda.

Raamatuid on mul kaasas — õpin, et igavust peletada ja aega kasutada.

Sulle võiksin soovitada nii mõndagi raamatut, aga sul pole kerge neid saada. Jään ikka selle juurde: ära neid raamatuid põlga, mis annavad üldharidust. Teadmised, mis sa neist raamatuist hangid, lähendavad meid teineteisele.

Kui linna tuled, teata enne! Määra koht ja aeg!

Jään sind ennast või vähimalt kirja sinult ootama!

Südamlik tervitus!
Sinu Helle-Mari.

Järelmärkus.

Lisan siia juurde mõne soovitava raamatu nimetuse:

1. Hearnshaw ja Cole. Sissejuhatus poliitikasse.
2. J. Kranig. Tehnika võidukäik.
3. A. Kurvits. Enesearendus ja edasiõppimine.
4. Fr. Tuglas. Lühike eesti kirjanduse ajalugu.
5. J. Aho. Kas mäletad?
6. A. France. Jumalad janunevad.

Jussilt tuli kiri alles nädal pärast jõule, kuigi oli kirjutatud pühade eel, koolis, sel ajal, kui teised õpilased olnud tegevuses jõulupuu ehtimisega. Joosep naeratas lugedes, tundes rõõmu suvise vahva kaasteenija ja külmade kümbluste kaaslase ridadest.

Juss jutustas kõige esiti oma koolielust. Minevat üle keskmise. «Ehk läheks pareminigi,» jätkas ta, «aga kodus pole lauanurkagi minu jaoks, ja kui õed-vennad kukil, õpi siis või lahenda ülesandeid. Kihutaks vahel mõne mehise «kuradi», aga tean, et sinagi neid hästi ei seedi. Ja egas neid õdesid-vendi raatsi minema peletada. Ei oleks neil kuhugi minnagi. On meil tõesti kuradi kitsas olemine! Nüüd on siiski selle poolest parem, et isa ei võta töö eest kõike tasu välja. Suurem osa makstakse ema kätte. Ja tööd isa ei põlga. Siiski, kui võtad käsile maailma asjade parandamise, siis ütle kohe, et niisuguses punkris ei tohi lasta inimestel elada, nagu see meil on! Ei valgust ega õhku! Aga me teame ja oleme õppinud, kui tähtsad need inimesele on. Puhtusest ei saa siin ka juttugi olla. Riideid ka õieti seljas pole. Mitu «kuradit» lisaks siia, aga sellestki oleks veel vähe.

Kui kuuenda klassi õpilasel pole mul koolis kedagi karta. Vaesemaid ma igatahes perepoegadest skautidel ja maanoortel nöökida ei lase. Kui võtan mõnel kraest kinni, tõukan kas või läbi seitsme seina! Korra sain õpetaja käest noomida, et olin ühele mammipojale liiga kõvasti vastu vahtimist annud. Saad sa alati mõõta ja kaaluda, kui andma hakkad! Ei tea ju ka, kui kõva keegi vastu pidama! Tüli tuli sellest, et poiss minu lonkaja õe üle nalja heitis.

Ja siis on siin veel poiss, nüüd ka kuuendas klassis,

kes lahendab iga ülesande kui välk. Aga kuhu ta mujale pääseb kui talusulaseks! Vaat niisugune on meiesuguse elu ja põli!»

Lõpul palus Juss kirjutada paar ridagi ja saata kevadel kohe uue teenistuskoha aadress.

Jussile vastuse kirjutamise võttis Joosep lähematel õhtutel ette.

XLIII

PÕHJAMAA TALV

See oli põhjamaa talv, mis sel aastal rahvale meenutas, kus ta elas. Lumi oli nii sügav, et radasid õuedes tuli kaevata. Teed olid jalakäijaile ja ka reega sõitjaile läbipääsmatud. Kellel hädatarvilik oli liikuda, pidi lumest otse läbi võitlema. Alles siis, kui keegi esimesed jäljed ajanud, hädatarviduse pärast muidugi, julges neid mööda juba mõni teinegi minna.

Metsatööd ei võinud tegemata jääda. Kütet oli kõigil tarvis ja suveks kavatsetud ehituste jaoks olid palgid ja latid alles jalal või langetatud ja laasitud, aga välja vedamata.

Sügav lumi ei olnud ainuke põhjamaa talve tunnus. Paksu lumekattega seltsis varsti pärast jõulusid pakane, tänavu niisugune, missugust ei mäletatud. Ei tahtnud sellega metsa minna ei peremees, kellel vedu vedada, ega tööline. Peremeestel oli vähemalt pikk või lühike lambanahka kasukas kraega, riidega kaetud või ilma, läkiläki peas, pehmed villased kindad käes, üks või kaks paari sokke saabaste all. Tööliste riietus oli kehv, igaühel mitte pintsakutki. Kes sõitis peremehega ühes, see läks temaga seltsis õhtul koju. Kes aga töölistest oma käe peal metsa ülestöötamise kauba teinud, — ja nii mitmetel oli see ainukeseks teenistusvõimaluseks — need pidid enesele metsalähedais taludes öömaja otsima, et mitte koju minna, mis oli vahel enam kui paari tunni tee eemal. Päevad olid lühikesed, neist ei võinud tundisid tuleku ja mineku peale raisata.

Põhjamaa talve sai Joosep eriti tunda, seistes eeluurimise vangla ees. Ta läks sinna küll varakult, aga

ometi oli juba pikk järjekord tema ees. Kirjus reas olid siin esindatud mitmed kihid, nagu oli nende omakseidki vanglas. Siin seisis toredas karusnahkses mantlis, värvitud huulte ja puuderdatud näoga daam, peenest nahast sumadan käe otsas; tema taga seisis kehvis rõivis eideke, paberiga kaetud korvike käsivarrel. Sealsamas lihtne töömees, vana talvepalitu krae tõstetud külma kaitseks, labakud käes, pakike kandevõrgus.

Siin vanglas ei istunud ainult poliitilised vangid, siin ootasid oma karistusmäära ka kutselised vargad, kelmid, juhuslikud ja alatised äritsejad, vekslivõltsijad ja valerahategijad. Muidugi oli ka mõni nuhk poetatud ootajate ritta, et sobitada kaastundlikku juttu mõne poliitilise vangi sugulase või sõbraga ja saada soovitavaid andmeid.

Vangla ees seistes ja külmast lõdisedes oli ta otse headmeelt tundnud, et polnud Helle-Marile kohtamist määranud. Ei, ei! Sel kombel otse armetult ei taha ta oma naisele esineda! Peale selle venna vangistus. Helle-Maril oleks raske sõna leida tema lohutuseks. Ja temal, Joosepil, oleks piinlik naise suust lohutussõnu kuulda. Küllap kirjutan talle.

Jalad külmetasid varsti põlvini ja värinad läbistasid keha. Käed kinnastes hakkasid otse valutama. Kõrvu tuli hõõruda, et nad ei krõbestuks.

Viimaks ragises raudne võti lukus ja raske uks avanes. Ükshaaval hakati ootajaid sisse laskma, nende pakkisid läbi torkima ja tuhnima. Tuli Joosepi kätte viimaks kord. Ta teadis, et siin igasugune nurin on ülearune. Ta teadis eeluurimise vangla korda: ei mingeid teateid seest väljapoole ega väljast sissepoole. Ta läks vangla juurest kohe Lui korteriperenaise poole. Midagi erilist ta siin ei kuulnud. Perenaine, kuivetanud lesk, kes elatas ennast, olgugi vaevaliselt, tubade üürimisest, ei jõudnud Luid kui korralikku ja vaikset üürnikku küllalt kiita. Ei olnud tema toas kunagi joodud ega lärmatud. Külastajaid käinud, aga need olnud ka vaiksed, korralikud noored inimesed.

Perenaine pakkus Joosepile palavat teed ja soovitas tal rongi minekuni diivanil pikutada.

Midagi muud ei soovinudki Joosep praegu. Et Helle-

Mariga niisuguses seisukorras kohtuda — sellest ei tahtnud ta mõeldagi.

Nii algas selletalvine lisaorjus koos pakasega. Ta sooritas seda orjust meelsasti, aga see ei vähendanud tema külmetamist vangla ootajate kirjus reas.

Kodus oli metsatöö käimas. Isa oli palkide langetamise peale kauba teinud. See oli tal enesel ja Joosepil tänavu raskem kui eelmistel aastatel. Lumi oli metsa all üle põlve. Juba sellest läbi töökohale minek oli väsitav, eriti muidugi isale. Mõlemil oli lühikasuk seljas, läkiläki peas ja säärsaapad ema kootud soojade sokkidega jalas. Käes olid ka soojad kindad. Aga oli vaevalt üks mehejämedune kuusk langetatud, kui isa kaebas käte külmetamise pärast. Kuivi oksi polnud lume alt võimalik leida. Tuli otsida mõni noorem kuiv puu, lõigata see maha ja laasida oksad lõkkeks. Lõke tuli teha mõne vana kännu otsa, see labidaga enne lumest puhastada. Iga puu langetamise järel käidi tule ääres soojendamas, külitati okstel, soojendati käsi. Räägiti üldiselt vähe, aga niipea, kui isa suu avas, oli tal aineks ikka Lui. Joosep pidi ikka ja jälle midagi eeluurimise vangistusest rääkima, et isal võimalik oleks kujutleda, millises olukorras ta noorim poeg nüüd on. Lõunaeine järel külitati pikemalt ja isa vestis selle juures vahel ka oma kogemustest ja juhtumustest nooremas põlves metsatöil. Õnnetused pole olnud mitte haruldased. Nii mõnigi tööline jäänud langeva puu alla, saanud luumurde või jäänud hingetult lumele lebama. Teda ennastki riivanud kord langeva puu oks ja löönud ta silmili, aga ta tõusnud suurema veata. Mõnikord viskunud langeva puu tüvi paar sammu kännu kohalt tagasi, lähedal seisjale otse vastu rindu. Rääkinud sellest, meenus talle jällegi Lui ja ta hakkas loetlema neid varandusi, mis valitseva kamba tähtsamad liikmed enestele kokku ajanud. Talle olid hästi meelde sööbinud, mitu kõrgepalgalist kohta keegi peab, mitu maja kellelgi, missuguseid tumedaid ärisid keegi teinud. «Ja kui keegi selle vastu häält tõstab, näe, siis tullakse viiakse ta keskööl!» nii lõpetas harilikult isa ja avaldas lootust, et niisugune must ülekohus ei või ega tohi kaua kesta.

Õhtul üsna hämaras jõuti koju ja nüüd tundsid metsatöölised, kui hubane oli istuda soojas toas, paista jalgu pliidi ees või vastu ahju ja istuda siis lauda sooja õhtusööki sööma, mis ema hoolsasti valmistanud. Peale joodi vabarna- või pohlateed.

«Meil ikka midagi laua peal ja tuba soe, aga kuidas Lui seal!» halas ema.

Siis ühel õhtul võttis Joosep sule kätte, et Helle-Marile tema jõuluaegse kirja peale vastata. Nutulaulu ei tahtnud ta laulda. Ei kirjutanud venna vangistamisest poolt sõnagi. Juba selle pärast mitte, et Helle-Mari võib öelda: maksis Luil jännata kõigi nende punaste asjadega!

Ei olnud põhjust siis ka kirjutada linnas käimisestki. Eks edaspidi räägi kõigest sellest.

Ei jäänudki siis muust kirjutada, kui metsatööst, kõvast pakasest (aga sellestki mitte kaeveldes), mitut liiki öömajalistest, suilise kauba jutust Põldsema Lauriga, linnukestest, kes külma käes surnult maha langenud jne.

«Kohtamise lükkame soojema aja peale,» lisas ta siis lõpuks. «Külmal ajal linnas käies olen ma rõiviski nõnda paksult ja kohmakalt, et sa ei tunneks mind äragi ja ma ei passiks kuidagi su kõrvale.»

Nüüd tuli jälle nii mõnigi metsatööline Kruusvallide poole öömaja otsima, ja seda ei keelatud. Toit oli võõral kaasas, sooja teed sai ta siit. Ja siis laskis Joosep öömajalisel rääkida, teda usutledes ja küsitledes. Igaüks avas vastates omaette maailma, jutustas oma lapseja noorpõlvest, peremeestest, kelle juures teeninud, kaasteenijaist ja tuttavaist. Selle juures tuli avalikuks jutustaja poliitiline meelsus, tema poolehoid sellele või teisele parteile.

Kui Joosep ühel pühapäevaõhtul koju tuli, istus isa võõra mehega lauas. Mustad puhmas salgud katsid võõra otsmikku ja silmigi pooleldi. Ees oli meestel pooleli pudel magusat viina.

«Tere, noor Kruusvall!» ütles võõras Joosepile, tõustes üles ja andes talle kätt. Ta paluti lauda, aga ta tõm-

bus teise tuppa. Sinna tuligi võõras talle järele ja seletas: tal lank metsa ülestöötamiseks võetud, aga aega vähe sellega jandamiseks. Võtku Kruusvallid asi eneste hooleks, palgaku töölisi, tehku töö ära — kasud pooleks! Kõik palgad maksab tema, langivõtja! «Teil enestel pole vaja kirvest ega saage kätte võtta,» rääkis võõras. «Las teised töötavad! Teie asi on neid leida. Teenite enam kui tööga. Mina ühes vennaga olime paari aastakümne eest vaesed metsatöölised. Aga varsti saime aru, et ainult lollil tuleb ennast vaevata! Ajasime kuidagi nõndapalju raha kokku, et saime oksjonilt langi osta. Esimesel talvel töötasime ka ise, nii et valget päeva ei näinud. Teisel talvel lasksime enam palgalistel ennast vaevata. Pärast seda ei pannud me enam kättki külge. Nüüd on meil kahe peale suur talukoht, viljapeksu garnituur, traktor takka järel! Metsas elate, tööd tunnete, töölisi tunnete — rakendage tööle! Nagu öeldud: mina maksan palgad, kasud pooleks!»

Nii rääkis see võõra tööjõu tõttu rikkaks saanud jõmm. Isa oli natuke pehmeks tehtud ja kahtles. Ema sosistas salajas Joosepile: «Ära tee tegemist selle inimesega!» Joosep läks tegi järsu lõpu kõlvatu kauba sobitamisele.

«Ei kõlba meil palgalistel, kehvikutel hakata oma seltsimehi kurnama!» ütles ta järsult ja isa nõustus vaikides temaga.

Kui aga külm veelgi kõvenes, lausus isa ühel õhtul töölt tulles süüdlaselt:

«Ei mu tervis pea enam vastu!»

Ta hakkas kodus rangipuid valmistama ja Joosep aitas teda selle juures. Nii mõnigi peremees oli vanalt Kruusvallilt palgiveokelgu tellinud. Nüüd oli paras aeg seda valmistada.

Aadu oli seni oma kodust paari kilomeetri kaugusel paarimehega põletispuid valmistanud. Nüüd oli paarimees pakase pärast ära jäänud. Aadu ei kärsinud kodus istuda, seda enam, et viis suud oli iga päev söömas, ka ihukatet oli kõigile tarvis. Ta tuli ja pakkus ennast Joosepile paarimeheks.

«Ega mulgi need kroonid ülearu ole, mis sealt tee-

nin,» ütles Joosep isale-emale, kes talle metsaminekut katsusid laita.

Ei olnudki Kruusvallide olukord lahe. Mullusuvisest Joosepi teenistusest tuli juba enne pühi osa Luile anda, jääk oli juba ammugi kulutatud. Isa oli suvel sauna ehitamise kõrval saanud vaevalt päevadega tasa teha, mis ta siia-sinna võlgnes. Nii oli Joosep isegi rõõmus, et leidis tubli paarimehe, kes pakast ei kartnud. Niipea kui vähe koitis, läksid vennad igal hommikul metsa, tööriistad ja väike komps lõunaeelisega kaasas. Tulelõke läideti küll varsti, aga soojendades viideti vähe aega. Tasu ei olnud päevade, vaid tihumeetrite eest. Sellepärast töötati õhtul, kuni metsa all oli juba üsna hämar.

Aadu ei käinud öösiti kodus. Ta laskis enesele õhtut süües ajalehtede uudiseid jutustada, ja avaldas oma arvamist ikka käredasti.

«Ei ole näha, et valitsus teeb midagi töörahva heaks!» pahandas ta.

«Valitsus ei kavatsegi midagi teha!» ütles Joosep.

«Lui katsus midagi teha, seal ta on!»

«Ega Lui üksi olnud! Vabrikus on veel sääraseid palju!»

Aadu raputas kaheldes pead.

Ta oli inglaste, prantslaste ja ameeriklaste poolt, mõistis veolaevade põhjalaskmise hukka nagu isa ja emagi. Soome peale oli ta kuri: olgu leplikum, ärgu norigu tüli!

Kaks nädalat töötasid vennad pinevalt. Hõõrusid, kui koju tulid, nina ja põski lumega, soojendasid käsi ahjupaistel. Pihad olid mõlemal valusad, neid voolisid nad teineteisel, aga ei kaevelnud.

Siis, kahe nädala pärast laupäeva õhtul ütles Aadu:

«Küllalt!»

Ta ei tulnud enam esmaspäeval. Nüüd olid ka küünlakuu külmad haripunktil. Lumel maja lähedal leidus hommikuti külmanud varblasi. Aiateibad ja latid paukusid öösiti.

Noored ei käinud pühapäeviti koos. Ei tahtnud kärsitumgi neist nii käreda külmaga jalga toast tõsta, oli see nii vilets, kui ka oli.

Aeg-ajalt tuli õhtuti Joosepi poole viie kilomeetri tagant sulasmees Paul, perekonnanimega Kadari. Ta oli Joosepist mõni aasta vanem, temaga ühe talve ühes koolis käinud ja juba seal olid nad kui vaeste maatööliste pojad, kui pastlakandjad saapakandjaist eemale jäetuina teineteisele lähenenud. Pärast olid nad mõne suve teineteise naabruses teeninud. Eriti algas Kadari lähenemine Joosepile, kui ta vanglast vabanenud. Kadari ei olnud ise hoolas kirjanduse muretseja, ei ka lugeja. Tema armastas rohkem suusõnal teadmisi omandada ja pidas neid hästi meeles. Joosepilt ta hankiski teadmisi Nõukogude Liidu kohta ja oli sealsest korrast innustatud.

Kui ta nüüd jälle ühel õhtul Laanepilule Joosepit külastama tuli, see suur, tugev, natuke vimmas seljaga mees, ja kui ta kuulis, mis Luiga juhtunud, ütles ta vanale Kruusvallile õlale patsutades:

«Küllap me toome ta sealt välja!»

«Kuidas teie!» vastas hallpea Kruusvall uskumatult ja nukralt muheldes.

«Kui mitte meie üksi, siis hüüame baasidelt Punaväge väheks appi!» rääkis Kadari pooleldi tõsiselt, pooleldi naljatades, ja vanad Kruusvallid leidsidki sellest natuke lohutust.

Tagatoas jutustas siis Joosep poole ööni, mis Nõukogude Liidust Aleksi kaudu uuemat kuulnud. Ei jäetud ka koduseid asju, fašistliku valitsuse tegevust puudutamata. Mõne punaste kaantega raamatukese andis Joosep oma ustavale seltsimehele lugemiseks. Kui ära toob, jutustagu sisu!

Tuli vahel teinegi siitnurga ustav Joosepi seltsimees, väikemaapidaja, juba perekonnaisa. Tema lõug ja nägu oli musta habemesse kasvanud ja ta kärpis seda vaid aeg-ajalt kääridega. Otsmik oli madal, mustad juuksed puhmalised, kulmudelgi tihedad mustad puhmad. See oli Ussisoo Juhan, perekonnanimega Loik. Hüüti teda aga karvakasvanud näo pärast Eesaviks. Ta oli alla keskmist kasvu, aga laiade õlgadega ja jämeda kaelaga, jõu poolest kuulus. Ta oli Joosepiga neli talve ühes koolis käinud. Siis oli ta koju jäänud, vist vane-

mate kehvuse pärast. Kohates Joosepit pärast vangistust, ütles ta mõmisedes, nagu alati:

«Kas me seda neile kingime?»

«Ei mõtlegi kinkida!» vastas Joosep.

«Ütle aga, kuidas ja mis!» mõmises Juhan.

«Ega seal ühe-kahe mehega suuremat ära tee! Tuleb seltsimehi koguda!»

«Selle taha asi kinni ei jää!»

«Annan oma raamatuid lugeda, siis tead, kuidas ja mis!» ütles Joosep. «Tule minu poole!»

Muidugi ainult niisuguse kahekõne järgi ei oleks Ussisoo Juhanit võinud usaldada. Aga Joosep oli tema meelsuse arengut tähele pannud, oli kuulnud, kuidas ta mõistis härras-sotse hinnata ja «iseseisvategi» üle nalja heita. Juhan oli valimiste eelseil koosolekuil käinud ja hoolega kõigi kõnesid kuulanud. Lugenud mõned Joosepilt saadud brošüürid Nõukogude Liidu üle, ütles ta rahuldatult:

«Selge asi!»

Tema tegi oma ümbruskonna kehvikute hulgas hoolsalt kihutustööd fašistliku valitsuse vastu, nõukogude korra kasuks. Iga Joosepilt saadud trükise luges ta mitmele korrale läbi, esimesel korral ühe õhtuga või ööga, pärast «sõõmhaaval», nagu ise ütles.

Kolmandaks usaldatud meheks siin ümbruskonnas oli paari vakamaa omanik Niguli Kaarel, rätsep. See vaikne, välimuselt kõhn mehike suutis enesele, kuigi juba perekonnainimene, raamatuid soetada. Ainult neid, mis ilmunud piiri taga, ei mõistnud ta mujalt kui Joosepi käest saada.

Kaarli kui rätsepa poole võis Joosep kahtlust äratamata sisse astuda: leidus ju ikka mõni vanem rõivas, mis nõudis kohendamist, ja uut võis selga passimas käia ei tea mitu korda. Lui käis ka isakodus olles Niguli Kaarliga juttu vestmas, viies sinna, kui muud asja polnud, oma uuemad püksid pressida. Kaarli kui rätsepa pool käis sagedasti ümbruskonna inimesi, ja laua nurgal istudes ning kärmesti õmmeldes vestles ta mõnega neist tundide kaupa. Tema levitas seda, mida Joosepilt kuulnud ja brošüüridest ning raamatuist lugenud, oma

töötellijate hulgas. Ta tundis neid ja teadis, mis kellelegi öelda.

Kadari Paul, Ussisoo Eesav ja Niguli Kaarel olid need kolm, kellega Joosep alatasa sidet pidas, keda täiesti usaldas, keda oma teadmistega valgustas, keda oma raamatutega varustas, kelle kaudu oma vaateid levitas. Isegi nüüd, käreda külmaga, astusid õhtuti kord rõõmsameelne Paul, kord momiseja Ussisoo Eesav sisse Joosepi poole vestlema ja kirjandust saama. Vahel läks Joosep Niguli Kaarlit külastama.

Lui vangistuse järel kõneldi vähem sellest, mis sünnib piiri taga, enam baasidest, Punaväe osadest, mis teeb meie valitsus, mis kõneldakse riigivolikogus, mis kuuldub töörahva, kehvikute ja peremeestegi meeleolust. Ei kõneldud kõvasti, aga seda sõjakamalt.

Änari omaperes oli see talv olnud rahutu ja rõõmutu. Kui sõda ja kõik, mis sellega kaasas käis, oli kaugemal ja lähemal teisigi peresid nii või teisiti häirinud ja erutanud, siis lisandusid siin veel erilised asjaolud.

Toivo tulekust oli oodatud midagi hoopis muud kui seda, mis ta enesega isa-ema ja ühtlasi kogu talu ellu tõi. Võib-olla oli see isast liiga omakasupüüdlik, kui ta pojast oli lootnud palju, nimelt pooleldi peremeest, pooleldi töömeest, kes võtab poole talu muresid oma küllalt tugevatele õlgadele ja viib Änarit sealt samasuguse hooga tõusuteel edasi, nagu tema, Jorss, oli seda seni edasi viinud. Teadmisi selleks pidi Toivol olema, nooruslikku jõudu ka.

Aga Toivole oli taluelu olnud talvel igav, ühetooniline, peaaegu talumatu. Et ta enesele kodus korralt mõnususi nõudis, see äratas esimesil päevil vanemais isegi lugupidamist tema vastu. Et ta enesele vallaliseski põlves kaht tuba nõudis — olgu! Uluki suurust ja jõudu võime arvata tema pesa suuruse järele! — oli isa öelnud. Et Toivo hommikule hiljem tõuseb kui teised — olgu! Poiss tahab enne puhata, kui ennast kõige jõuga tõhe rakendab! Aga et ta vahel enesele hommikueine voodi ette laskis tuua, see oli suurnikustki isa ja ema meelest liiga härrasmehelik. Ja et ta teenijaid nõnda

käsutas, et need tema vastu vaenulikuks muutusid, see ei käinud isa põhimõtetega kokku, kes ikka kordas:

«Töölist-teenijat tuleb kohelda nagu lüpsilehma — mitte kurjaga! siis saad temast piima kätte!»

Naitumispalavik oli küll selle järel varsti vähenenud, kui tõmmu, mahlakas Imbi kuuri otsa Joosepi tuppa kolis. Sinna oli Toivol vähem maad kui linna. Kuludega seotud linnasõidud harvenesid, niipalju oli Imbi võluvast mahlakusest kasu. Aga ohtlikud olid siiski poja lähedad suhted ümmardajaga, seda mõistsid vanemad selgesti. Varsti võis sellest terve vald rääkida, kogu kihelkond. Ja mine tea, mis veel võib juhtuda. Ema pealekäimisel võttis Jorss kord poja käsile ja manitses teda isalikult ettevaatusele, äärmisele ettevaatusele. Et midagi säärast ei juhtuks, nagu mullu pillimehel Tiinaga.

Isal ja emal oli palju kordi rääkimist poja pärast, kes kõigiti nende lootusi ei täitnud.

«Kasvatuse viga,» rääkis isa etteheitvalt. «Sina kasvatasid. Palju's mina kodus olin ja lapsi nägin! Kasvatasid ja hellitasid!»

«Andsid koolipõlves alati ohtralt taskuraha — see rikkus poisi!» vastas ema. «Ja milleks teda sinna Soome saatsid! Meie põllutöökool oleks sama hea olnud.»

«Peremehe kohustuste kõrval on meil ka suuremaid kohustusi! Änari peremees peab teadma, kuidas mujal elatakse!»

Nii nägeldi seal, kelle süü läbi Toivo niisuguseks kasvanud, nagu ta oli.

Kaitseliitu astus Toivo kohe, laskis enesele mundri õmmelda ja kandis seda, kus vähegi oli juhus. Ta meeldis enesele seda mundrit kandes ja teisedki nägid temas vahvat kaardiväe veltveeblit. Paraku olid aga ajad muutunud: kõrged ülemused ei pidanud sündsaks Punaväe osade baasidesse saabumisest saadik Kaitseliidu vägevust näidata. Paraade ei peetud ja harjutustega oldi väga tagasihoidlik.

Et isa rääkis enne jõulu mitmel korral metsatööle minekust, siis laskis Toivo enesele pihtkasuka teha, ostis vildid, ja et läkiläki oli juba enne olemas, siis võis ta pärast jõulut Aadi, Tooma ja Tohvriga metsa

sõita. Ööbiti metsniku juures, päeval soojendati lõkketule ääres.

Kahe päeva pärast tuli ta koju ja ütles kindla sõnaga, et see töö talle ei meeldi, pealegi säärase pakasega.

«Ja mistarvis meil sulased on!» lisas ta pahaselt.

«Jah, need sulased! Ühega viska teist!» oli Toivo Aadi ja Tohvri kohta öelnud. Peremees ja perenaine olid Aadisse vahetevahel sõbralikult suhtunud. Peamiselt selle tõttu, et ta tööpere hulgast ainuke oli, kes klassivahesid ei meenutanud ja kes pärast seda, kui omapere külalised söönud ja joonud, neid bajaaniga oma laulu saatel lõbustas. Toivo aga ei mõistnud seda kõike küllaldaselt hinnata, tõmbas selge vahe sulase ja omapere vahele. Aadi oli nüüd kibestunud ja ähvardas minna, kõige hiljem jüripäeval.

Aadi, Tohver ja Toomas tulid üks päev hiljem Toivo järel metsast koju ja tõrkusid niisuguse külmaga jala metsa minemast. Jorss ütles, et neid hobusega viima ei hakka ja et neil kodus mingit tööd ei leidu. Ta ähvardas nende palgast päevad maha arvata, mis nad «streikides» kodus viidavad. Toivo käis peale, et neile enam süüagi ei antaks. Aga siis ähvardasid kõik kolm esiti vallavanemale ja sealt töökaitse inspektorile kaebama minna. Olli ütles perenaisele, et kui mehed lähevad, ega siis temalgi sobi jääda.

Üleval Toivo salongis peeti pikemalt aru, misjuures peasüüdlaseks arvati mullusuvist «punast» sulast: tema rikkunud tööpere ära. Otsustati tõrkujaile järele anda. Pandi siis söök, mis Joosepi lahkumisest saadik napimaks ja lahjemaks jäänud, endiselt lauale. Laudas, tallis, kuuri all ja õues leidus meestele tööd ja tegemist küllalt.

Järeleandmine tööperele sündis Jorsi pealekäimisel, kes linnas oma tütrelt halbu uudiseid saanud.

Helle-Mari oli omakord Senta Ruulilt kuulnud, et direktor Peenema oma rahad Rootsi saatnud ja oma autogi tahtvat maha müüa. Senta Ruul oli seda suurima saladusena oma sõbratarile lobisenud, Helle-Mari suurima saladusena oma isale. «Siin ei ole meiesugusel varandusega inimesel enam jalgealune kindel,» oli Peenema oma sõbratarile öelnud. «Rotid põgenevad laeva

pealt, mis põhja minemas. Eks olnud sakslased mullu sügisel niisugused rotid...»

Muidugi oli Jorss kohe Arnoldilt küsinud: «Mis siis Leopold mõtleb teha?» Leopold öelnud: «Minu varandus on maas ja majades, on liikumatu. Seda ei saa keegi ära viia. Pealegi olen rahvale kasuliku ettevõtte juht, nagu seda on Majandusühisus, mul pole midagi karta!»

Jorss oli oma võlad tulevase väimehe, härra Rumpaki ja direktor Peenema abil enam-vähem rahuldavalt korraldanud, siiski nii, et iga aasta tuli tubli osa kustutada, ja üsna tubli osa. See oli Jorsi meeleolu kibestanud. Ta oli lootnud asja nõnda korraldada, et kustutada vormi pärast üsna tühine osa, kuna suurem osa võlgadest viiakse üle pika aja peale ja kustutatakse tasumata viimaks hoopis, nagu see sündinud paljude «tähtsate» tegelaste suurte võlgadega. Ta oli kõnelnud tulevasele väimehele ja direktor Peenemale isegi uue suure laenu tegemisest, sest ainult üsna suuri võlgu kustutatakse meil tasumata. Seda teadsid tema sõbrad sama hästi kui ta ise, aga keeldusid ta võlgu veelgi suurendamast.

Kui tulid kõnele senised võlad Majandusühisusele ja Leopoldile, siis oli too üsna külmalt Jorsile lausunud:

«Mul pole põhjust neid enam pikendada.»

Jorss oli selle peale väheks ajaks üsna tummaks jäänud, siis aga halisenud:

«Egas Helle-Mari tujusid maksa tähele panna! Küllap ta muutub jälle...»

Kõnet baasidest oli sagedasti ja neist räägiti üldiselt ikka vaenulikult. Kaitseliidu pealik öelnud kahetsedes selge sõnaga:

«Oleks ainult antud komando, me oleks sügisel kogu selle krempli vanaraua hunnikuks löönud, punaväelased sinna alla!»

Tema arvates oleks kolm Balti riiki korrapealt pidanud septembris kahurid paukuma panema. Soome oleks varsti ühinenud...

Tõsi küll, nii oli ta rääkinud pärast mitme napsi viskamist, kuid tema vahvus nakatas teisigi, neid, kes

olid vähem joonud. Mida sooviti, seda usuti, nagu see ikka on.

Mõned nädalad hiljem helistas major Jorsile ja andis salapärase häälega mõista, et tal oleks midagi tarvis rääkida. Jorss kutsus ta lähemaks pühapäevaks Änarile. Et asi tõotas majori hääle järele otsustades huvitav olla, siis saadeti Urvikule ja Looritsalegi kutsed. Linnasõpradele Jorss sellest ei teatanud, tahtis neid üllatada: näe, meie maal kuuleme ka midagi!

Korraldati vaikne sööming, ning majori elav ning lõbus meeleolu laskis midagi tähtsat oodata. Ent söömingul ei avaldanud ta midagi. Alles pärast, kui istuti koomale ja hakati kohvi rüüpama, kui Annat polnud söögitoas, vaatas «päälik» ringi ja algas poolsosistades:

«Meie kolmik — Eesti, Läti ja Leedu on üks ihu ja üks hing! Ihutakse hoolsasti relvi. Salajas muidugi! Sõja puhul või nii on kindel seljatagune tähtis. See meil on! (sosistades) Hitler! Salakuulajate võrk on tal üle maa! Tal on ometi tarvis teada, kus ja kuis! Saksa noortest «turistidest» kubisevad linnad. Kevadel tuleb neid veel tuhandetena! . . . Kõik mõistavad relvi kasutada. Mis sügisel jäi tegemata, teeme kevadel! Baasidele selja tagant kallale! Sõjavägi, Kaitseliit, skaudid . . . Vene on Soome sõjas nõrgaks jäänud . . .! Iga sõna jääb siia, eks ole ju? Kõrgelt ülemuselt kuuldud . . . Tõstkem klaasid! . . .»

Tõsteti klaasid ja löödi kõvasti kokku.

Räägiti jälle kõvemini, süda oli kõigil kergem, meeleolu lausa lõbus. Annal tuli järjest sooja kohvi tuua ja Jorsil likööriklaase täita.

Kaitseliidu «päälik» teadis veel midagi oma uudistele lisada, aga mitte enam poolsalaja:

«Punaväe relvad olevat tsaari- või koguni noa-aegsed. Tankid puust, soomusautod papist, lennukid selle poolest soomlastele ohtlikud, et võivad iga silmapilk neile kaela kukkuda. Püsse tuleb punaväelastel iga paugu järel laadida, kuul lendab ainult poole kilomeetri kaugusele ega löö paksust sinelist läbi. Soldatid saadetakse tühja kõhuga lahingusse: minge ja võtke vaenlaselt toidumoona! Tahab keegi soemat riietust või korralikke saapaid — mingu võtku soomlastelt! . . .»

«Peaks nüüd rutemini kevade tulema!» lausus Toivo kärsitumalt. «Lööme need baasid korralt nässu! Terviseks!»

Kui Joosep läks teist korda vanglasse vennale toiduainete pakikest viima ja kui ta jälle tundi kaks pakase käes külmetades seisnud, teadis ta, kuhu end soojendama minna. Aguli tänava upakil majakeses koputas ta juhatatud korteri uksele ja ütles avajale eidekesele Aleksilt saadud märgusõna. Ta võeti vastu kui omainimene ja öeldi kohe, et vangla ees järjekorras seismine ei ole siin tundmatu asi. Poeg läinud vist Töölismajja, tulevat varsti. Joosep tõmbas saapad jalast, hõõrus jalgu ja seadis vastu sooja ahju. Eideke pumpas priimuse heledasti põlema — klaas kuuma teed suudetakse siin külalisele ikkagi pakkuda!

Tuba oli avar, aga madal ja väikeste akendega. Kahe voodi ette oli nööridele sitsriided riputatud, köögikapp, laud, mõni vana tool, riidevarnad, seinariiul — kõik vana, — see oli toa sisustus.

Poeg tuli peagi. Ta oli aastat nelikümmend vana, rässakas, pikkade tugevate käsivartega, kortsus otsmikuga, tugeva lõua ja ninaga, tuhmid lühikeseks lõigatud juuksed kõrva äärest juba hallid. See oli Ruut Kelder, keda Aleks Joosepile juba tagaselja tutvustanud.

«Tunnen teie venda,» algas Ruut kõva mehise häälega, Joosepi lähedal istet võttes. «Kahju on Lui Kruusvallist! Ta oli meil Töölismajas igas asjas abiks. Kui mitmel korral kõneles ta meile! Ikka töörahva võitlusest oma õiguste eest, töörahva kannatustest, nagu sellestki, kuidas ta pikkamisi võidule läheb!

Olen õppinud metallitööline, lukussepp, aga harva leian oma alal tööd! Roogin tänavalt lund, sillutan teed, kaevan kaablikraavi, kannan ehitustel telliseid — ei põlga mingit tööd, kui aga midagi leidub. Olen käinud Tallinnas tööd otsimas — ei ole! Öeldakse: võtke saag ja kirves, minge metsa! Antagu riided, et pakasega päevad otsa metsas töötada, ja siis ei tea, kus öömaja leida! Sestsaadik kui meil on iseseisvus, on meil tööpuudus! Nagu ma ei teaks, et Vene aja lõpul

oli meil 60 000 töölist, nüüd jätkub tööd vaevalt 25 000-le! Palgad on langenud 25 protsendi võrra. Tunne siis veel rõõmu iseseisvusest, kurat võtku! Venemaale pöörati selg, see oleks meile tööd andnud. Seal ei tunta tööpuudust! Eh, kurat, kui hakkad seda mõtlema, võid enese kergesti vangikongi rääkida! ... See on meie elamine siin: üks tuba pliidiga! ... See on mõistlik, ema, et sa priimuse süütasid. Nüüd rääkige oma elust ja metsatööst. Ega see teilgi vist niisuguste ilmadega kerge ole!»

Joosep tundis enese siin kodusena. Siin rääkis ta meelsasti, aga enam maatööliste seisukorrast üldse kui oma elust.

«Teil on seal elujärg mõndapidi kindlam,» ütles Ruut, «kuid linnas on selle poolest parem, et on oma ühing, on Töölismaja, kus seltsimehi võid kohata ja kus aeg-ajalt kõneõhtuid korraldatakse. Harva mõni pidugi. Juba on meil enam kui kümmekond haritlast, kes jagavad meile oma teadmisi. Igavust siin ei pruugi tunda ... Kui aga tööd oleks! (Ja siis tasemini.) Aga seda ei ole meil seni, kui see neetud fašistlik valitsus Toompeal istub! Ei ole meil enne töö kindlustatud, kui hakkame Nõukogude Liiduga ühist elu elama!»

Joosep päris nüüd lähemalt ametiühingute ja haigekassade tegevusest. Ruut vastas meelsasti ja ütles seejuures tasemini:

«Igasse juhatusse oleme oma mehi valinud. Sotsid tõrjume välja. Mingu kodanlaste molli juurde! Muidugi peab «võim» meie igat sammu silmas, kuulatakse hoolega igat sõna. Aga meilgi on kogemusi, oo!»

Vesteldes joodi paar klaasi kuuma teed ja Joosepit paluti teine kordki sisse astuda käsi-jalgu soojendama.

Järgmisel korral viis Ruut Joosepi enesega ühes Töölismajja, kus ei olnud küll mingit ettekannet, aga liikus nais- ja meestöölisi, seisti rühmades, vesteldi, peeti ühes ja teises asjas nõu. Ilme kõigil sõjakas ja lootusrikas.

XLIV

LAHKHELID ABIELUS

Külmad hakkasid juba järele andma ja viimaks otsustas Joosep Helle-Mariga kohtuda, kui jälle sõidab Luile toidupakki viima.

Ta riietus selleks puhuks kabedamalt, ja kui toidupaki ära andnud, läks tuttava töölise poole, soojendas ennast, sealt juuksuri juurde (enesele edevuse pärast etteheiteid tehes), ja siis oligi aeg kohtamisele minna.

Aegsasti saadetud kirjakeses oli Joosep koha ja aja määranud, kus kohtamine pidi sündima. Ühtlasi vabandas ta, et mitte varem pole selleks sündsat aega leidnud: alatasa kohutav pakane, maamehe riietus selle tõttu niisugune, et sellega ei sobiks kohvikusse ilmuda, ei lastaks võib-olla sissegi.

Kui aga Helle-Mari peaks hakkama etteheiteid tegema, miks pole tema jõuluaegse kirjakese peale vastatud, siis võib võtta täies ulatuses kõne alla rahupühade-eelse metsiku puistamise Laanepilul ja Lui vangistamise. Lisada veel selge sõnaga, et küllap kogu see asi on toimunud Kaitseliidu osakonna algatusel, ja selles osakonnas mängib Änari Jorss tähtsat osa.

Jah, kui Helle-Mari oleks omasugune, mõtles Joosep, mõni talutüdruk, siis oleks talle kirja kirjutamine nagu käkitegu. Aga kirjuta tudengile, korporandile — ei, ei! Kui pole otse hädalist asja öelda, siis võib jätta paberi määrimata. Seda enam, et kogu sellele abielule võib vaadata juba üsna kainelt, peaaegu külmalt. Võib-olla on Helle-Marilgi juba teised mõtted pähe tulnud.

Siiski, Helle-Mari on midagi väärt! Ikkagi ülikooli haridusega! Kellel sulastest oleks niisugune naine? Ei, ei! Teda tuleb kinni pidada.

Südame põksudes astus Joosep kohvikusse, vabastas end raskest riidega kasukast ja villasest sallist, kohendas peegli ees kaelasidet, aga lükkas selle siis meelega viltu, suges esiti juuksed siledaks, aga lõi need siis meelega pisut sassi, ja astus edasi. Külastajaid oli laudade ümber veel üsna vähe. Joosep valis endale lauakese nurgas ja heitis vargsi pilgu teistele laudkonda-

dele. Ta ei taha nende linnahärradega välimuselt võistelda, ei taha neile sarnanedagi, kuigi ei erine neist palju. Seda aga tahtis ta ja lükkas juuksed veel enam sassi. Siis süütas sigareti, läks tõi enesele varnast ajalehe ja hakkas seda hajameelselt lugema.

Külastajate arv kasvas kiiresti, just nagu kutse peale ilmusid nad täpselt teatud ajal. Süüdati elekter. Kõnesumin kõvenes, kõik läks elavaks.

Joosepil ei tulnud kaua oodata. Varsti seisatas tema ees karakullmantlis karakullmütsiga daam, helepruunid kiharad meelekohtadel ja kõrvadel, noogutas kombekohaselt naeratades peaga ja sirutas karakullmuhvist tõmmatud käe Joosepile.

See oli Helle-Mari, nägu kargest õhust jumestunud. Joosep tõusis püsti ja võttis pakutud käe areldi vastu.

Nad silmitsesid teineteist, püüdes lugeda nii palju kui võimalik teineteise ilmest.

«Istume,» ütles Helle-Mari.

«Oled kõhnemaks jäänud ja kahvatum,» ütles Joosep siiralt, peaaegu kaastundlikult, kuigi oli otsustanud võimalikult ükskõikne, isegi külm olla.

Helle-Mari laskis ripsmed silmile varjuks ja vastas muretult naeratada püüdes:

«Olen õppinud suurema hoolega ... Ei ole alati ka terve olnud.» Ja siis, et tähelepanu eneselt ära pöörata: «Sinu nägu ei ole nii päevitunud kui suvel, aga tuuldunud, punetav. Kõhnem oled sinagi.»

«Metsatöö — ega see kerge ole!»

«Ja ikka sa selle tänavuse pakasega metsas?»

«Kui leidub paarimees, mis seal's ikka. Muud tööd talvel pole. Tulelõke põleb, käime vahel käsi soojendamas.»

Helle-Mari raputas karakullmütsikeses pead ja küsis nüüd asjalikult:

«Kirja said Olli käest?»

«Sain. Tänan!»

«Oled ometi vahepeal linnas käinud?» küsis nüüd Helle-Mari etteheidet varjamata.

«Olen käinud, aga pole julgenud sinu poole minna ega sind kuhugi kutsuda,» vastas Joosep tõrksalt.

«Ainuke kiri, mis saatsid, oli lühike,» jätkas Helle-Mari õrna etteheidet.

«Ei mõista pikka kirja sepitseda. Ma pole ju keskkoolis käinud. Ütlen ära, mis olen teinud, mis on juhtunud, ja see on ka kõik.»

«Omaksed terved kõik?»

«Tänu jumalale, nagu maal öeldakse, tervise juures kõik.»

Tuli näitsik, telliti kohvi ja küpsiseid.

Siis jätkas Helle-Mari pärimist:

«Kuidas vend elab? Õpib muidugi kõvasti?»

Joosep tegi käelabaga tõrjuva liigutuse ja raputas mõrult naeratades pead.

«Noh? ... Mis on juhtunud?» küsis Helle-Mari kohkunult. «Haige? Õppimisega endale liiga teinud?»

Joosep jutustas jõulu-eelsest rüüsteretkest, ägestus selle juures nii, et Helle-Mari oma käe vaigistades tema käele pani. Mitmel korral vangutas ta pead ja pigistas huuled kõvasti kinni.

«Ütle veel, et see kuradi praegune kord on hea, et seda pole tarvis maani maha lõhkuda!» lõpetas Joosep otse vihaselt Helle-Mari otsa vaadates, kulmud kokku surutud, salgud otsmikul.

Ta kohkus isegi oma hääle kõvadusest, vaatas ümber ja jätkas siis tasemini, aga ikka veel ärritatult:

«Uppi tuleks lüüa kogu see praegune krempel! ... Mis siis veel! Kaks tundi pidin ma täna jälle vangikoja ees ennast külmetama, et pakki vennale ära anda! Muidu näljutavad tema seal hoopis ära! Mitu korda olen ma palju käredama pakasega seal seisnud, kurat võtku!»

«Või nii!» ohkas Helle-Mari ja toetas lõua käe najale. «See on tõesti halb! ... Kes seda praegust korda kiidab! Intelligents on valitsuse vastu lausa opositsioonis.»

«Opositsioon?! Intelligents?! See võib ju valitsusele tõesti suurt hirmu teha!» hüüdis Joosep pilkavalt.

Näitsik tuli kohviga, Joosep pidi vaikima. Helle-Mari pani suhkrut ning kallas koort tema klaasi ja hakkas nüüd oma õpinguist rääkima, enam küll selleks, et

takistada Joosepil oma raevukat meeleolu avaldamast. Tal tuli järsku midagi meelde:

«Ma räägin oma vennale Arnoldile sinu venna asjast! Las ta kuulab järele, milles Luid õieti kahtlustatakse ja kui kaugel on juurdlus. Nimelt teen seda veel täna!»

«Jäta see!» hüüdis Joosep. «Ei vaja meie suurnikkude ega nende võsude abi! Töörahvas vabastab ise oma seltsimehed, natuke varem või hiljem!»

«See võib siiski kaua kesta, see Lui vaevlemine seal külmade müüride vahel.»

«See vaevlemine õpetab siiski neid kõiki, et suurnikkudega ja üldse kapitalistidega tuleks puhas töö teha!»

See oli öeldud nii sõjakalt ja vaenulikult, et Helle-Mari piinlikult enese ette vahtima jäi. Joosepilgi hakkas natuke piinlik, ta rüüpas kohvi ja küsis viimaks nagu muuseas:

«Punaväge on siin linnas?»

«Tänaval liigub punaseid vene sõjaväelasi,» ütles Helle-Mari kinniste huulte vahelt. «Kardame neid, ei armasta.»

Joosep kehitas õlgu ja sõnas muiates:

«Kes muu aitab meil kivi ära veeretada!»

«Vaata, et nad veeretavad kivi meile peale!» ohkas Helle-Mari.

«Sa vaatad asjadele ikka oma isa ja direktorite kamba seisukohalt!» nurises Joosep.

«Vaatan meie intelligentsi silmade läbi.»

«Liialdad. Või ei arva neid intelligentsi hulka, kes minu vennaga ühes organisatsioonis on?»

«Neid ei ole palju.»

«Aga nende seljataga seisab töörahvas.»

Helle-Mari puhkes äkki naerma ja ütles lõbustatult:

«Nüüd me hakkame jälle vaidlema nagu suvel.» Ta jätkas nukralt: «Oh, see oli siiski nii kena! Kahjuks ei kordu midagi siin maailmas!»

«On veel küllalt suvesid ees,» lausus Joosep ükskõikselt. «Ja iga suvi võib omamoodi ilus olla.»

Helle-Mari hakkas rääkima oma õpinguist. Kevadeks ei jõudvat ta veel kõiki eksameid ära anda. Mõned jäävat vist sügise peale. Aga siis järsku kibedalt naeratades:

««Poldi» ähvardab Änarile oksjoni teha ... Isa käib mulle peale ja annab «Poldile» lootusi.»
«Ja sina?» küsis Joosep üsna vaenulikult.
«Mis mina! Olen oma sõna öelnud, see on kõik. Muidugi ei ole mulle isatalu saatus üks-ta-kõik.»
«Varem või hiljem lendab Änari ometi korstnasse,» ütles Joosep ja tõukas kohviklaasi järsult eemale. «Ja tuleb teistegi suurnikkude võimutsemisele lõpp!»
«Mõneski asjas süüdistatakse minu isa siiski ülekohtuselt,» ütles nüüd Helle-Mari.
«Ülekohtuselt? Mis asjas?» küsis Joosep uskumatult ja kehitas õlgu.
«Näiteks rõdu mööbli ja söögitoa kella asjus. Et ta olevat need sõja ajal kusagilt mõisast nii-öelda röövinud. Tõepoolest olevat ta need aga linnast kelleltki ostnud, kes niisuguse kraamiga äri tegi. Mõisate mööblit olnud tol ajal linnas rohkesti liikumas ja võrdlemisi odavalt saada. Isal olevat tunnistajad, kes ostmist võivad tõestada.»
«Nii või teisiti tehti soomust, saadi saaki, kas hoopis ilma või odava hinna eest. Ja ära katsugi minu ees oma isa, niisugust saamameest, kaitsta!» hüüdis Joosep vihaselt ja lükkas kohvitassi järsult veelgi eemale.
«Igatahes ei lase ma temale ka ülekohut teha!» vastas Helle-Mari küll tasemini kui Joosep, aga mitte end heidutada lastes. Ta viskas oma pea karusnahkses mütsis kõrgemale ja vaatas väljakutsuvalt oma mehe otsa.
Joosep ei talunud oma naise pilku, vaatas kõrvale ja urises oma ette kurjalt:
«Enne ei saa töörahvas elada, kui on maa suurnikkude ja linna direktorite laulule ots peale tehtud.
«Ja sina oled see «otsa» tegija,» lausus Helle-Mari, pilkav üleolev naeratus suunurkades.
Kõnelus oli ummikusse jooksnud. Joosep tõmbas kohviklaasi lähemale, hakkas kärmesti lusikaga segama ja rüüpas mõne sõõmu.
Keelpillide trio hakkas igavesti kulunud valssi mängima.
Kõik lauad olid nüüd hõivatud. Nende ümber istus vanemaid ja nooremaid härrasid ja daame. Enamasti

kõik suitsetasid. Kostis ühetasane vestluse sumin, vahel sekka naerupuhang.

«Vaevalt saame küll meie kunagi nii õnnelikult elada nagu Aleks ja Leida, kellest kirjutasid,» algas Helle-Mari mujalt.

«See oleneb meist enestest,» vastas Joosep, vaadates Helle-Marile tõsiselt silmadesse.

«See oleneb peaasjalikult minust, eks ole?» lausus Helle-Mari jonnakalt ohates.

«Kuidas sinust?» imestas Joosep.

«Sinu vaated ja tõekspidamised on ju nagu adventistidel viimsepäeva tuleku usk... Neist sa karvavõrragi ei tagane, olgugi et sa oled nad teistelt omandanud.»

See oli juba öeldud pisut salvavalt.

«Kuidas teistelt omandatud?» ägestus Joosep.

«Lase mul ometi rääkida!»

«Ole hea!»

«Oma vaated ja tõekspidamised oled sa vennalt, raamatutest ja ajalehtedest omandanud.»

«Need olen ma elukoolis omandanud, lapsest saadik!» ütles nüüd Joosep väljakutsuvalt.

«Paljud sotsid ja esseerid on samas koolis käinud, aga...»

«Aga halvasti õppinud!» katkestas teda Joosep läbematult.

Helle-Mari naeratas andestavalt ja rääkis siis sõbralikult:

«Praktika kooli mul ei ole, ja jumal hoidku mind selle eest. Teooriat, millel sinu vaated põhinevad, püüan pikkamisi tundma õppida. Kas aga minust poliitiline fanaatik, «adventist» saab, on küsitav.»

Joosep katsus muhelda ja algas lepitavalt (ta ei raatsinud sõnelust tülini viia — see karakullis daam oli siiski palju väärt):

«Jätame vaidluse. Räägime parem sellest, kus tuleva suve mõtled viita või veeta... kuidas on õigem?»

Helle-Mari seletas nende sõnade tähendust.

«Näed sa, sinu seltsis saan iga tunniga targemaks,» naljatas Joosep, rääkis siis oma suilise-kaubast Põldsema Lauriga ja lõpetas: «Nii et kui sa Änarile tuled, siis võime seal lamedal kivil üheskoos ööbikut kuulata.»

«Tõepoolest,» möönis Helle-Mari, aga mitte rõõmsalt. «Enne jaani ma vist eksamitest ei vabane. Pean ennast sel semestril kõvasti kokku võtma...»

Lähenes õhinal Senta Ruul, mingi pruun koheva karvaga boa ümber õlgade, müts ja käänised samast karusnahast, nägu tardunud nagu portselanist, vähimagi jumeta, ainult silmad elavad ja värvitud huuled vilkalt liikuvad. Ta algas kohe, kui kätt oli andnud ja istet võtnud, pöördudes Helle-Mari poole:

«Sa poed nurka nagu kass, kes parajasti maiuspala leidnud.» Ja siis Joosepile: «Tõite kaasa põlismetsa hõngu, vaigu lõhna? Oh ei! Juuksed küll pisut sassis, aga lõug raseeritud, krae puhas ja käsi (ta vaatas Joosepi kätt, mis oli laual) puhas. Jumal hoidku! Küünedki puhtad! Oleksin meelsasti näinud habetunud lõuga ja nägu, kõrsi ja männi-okkaid habemes ja pulstunud juustes, käed pesemata, toored hundinahad õlgadel... ühe sõnaga: metsmeest oleksin ma näha tahtnud... Ei, ei! Nii läheme kõik hukka tsivilisatsiooni tõttu. Degenereerume, mandume, linn ees, maa tagant järele!... Meie siin elame peent elu, joome kohvi, kuulame tühist muusikat, lõbustame end õhtuti dansingutes, vaevleme vahel kerges armuloos, teeme pattu igal võimalikul juhul, uurime aastate kaupa näiteks vemmalvärsside levimist:

Olen oma vanemate ainuke vara,
Kõik, mis nad koguvad, raiskan ma ära!...

Eks ole ülitähtis teema? Selle käsitlemise eest võib saada doktorikraadi. Helle-Mari õpib praktilisemat asja. Selle tõttu vist sattuski teiega kui tööinimesega kokku. Üheks kokkupuute-elemendiks oli ju sõnnik, sõnnikuvedu, nagu ta ise mulle rääkinud... Nüüd vabandage, ma lähen tagasi oma peene seltskonna lauda, klatši kuulama ja kaasa rääkima. Aga enne veel teile mõni õpetlik sõna. Peame ikka meeles: «Erhalten wird das Weltgetriebe durch Hunger und durch Liebe,» mis tähendab tõlkes (seda ütles ta Joosepile): «Maailma käiku juhivad nälg ja armastus.» Vaimne nälg peab siiski ületama füüsilise: meil siin, linnas, haritlastel on vaimse elu aseaineks kohviklatš, kerge kulunud muu-

sika ja armastuse asemel amelemine ning flirt. Kes meist naistest on isandaks saanud oma instinktide üle, oma tundmuste üle, see teeb iseendaga äri: sõlmib «mõistuse-abielu», sooritab ärilise tehingu oma naiselikkude võludega. Kellel aga meist säilinud terved instinktid, see julgeb veel tõsiselt armastada, kui see ka hädaohtlik ja riskantne on. See julgeb oma väikesest elust üle kasvada ja «korraliku» elu piiridest üle astuda. Julgust on tarvis ennekõike. Kes ratsutab ja mõtleb aina sellele, et mitte maha kukkuda, see ongi varsti maas. Olete armastuse ratsule istunud — julgust, lapsed!» Nüüd Joosepile kätt andes: «Viige tervisi kuuskedele, mändidele, mõlemast soost julgetele huntidele ja argadele jänestele. Jäägu igaüks iseenesele truuks.»

Ja ta läks.

Helle-Mari naeratas, lastes ripsmed silmadele ja algas jälle süüdlaselt:

«Pead vabandama, et talle mõndagi meie vahekorrast olen rääkinud. Ta on, hoolimata kõigest, mulle siin kõige lähem. Teda võib usaldada. Ta kirjutab väitekirja Rousseau teose üle «Kas on kultuur inimest õnnelikumaks teinud?» Pealkirja ma õieti ei mäleta.

Ta seletas nüüd lähemalt, kes oli Rousseau.

«Aga mis ta sellest laulust rääkis: «Olen oma vanemate ainukene vara»?» päris Joosep.

«Nojah, keegi meie kaasvõitlejaist...»

«Mis tähendab see «kaasvõitleja»?» hüüatas Joosep ärritatult nii kõvasti, et teda tuli Helle-Maril vaigistada.

«Üliõpilased nimetavad nõnda üksteist omavahel,» seletas Helle-Mari.

«Mis kuradi «kaasvõitleja» on minu vend korporantidele!» pahandas Joosep.

Helle-Mari kergitas nõutult õlgasid.

«V a s t u võitleb Lui neile, aga mitte k a a s a!» jätkas Joosep.

«Vana komme!»

«Vana komet!»

«See on siis nii,» algas Helle-Mari kannatlikult, «et keegi üliõpilastest kirjutab uurimust laulu üle: «Olen

oma vanemate ainuke vara», nimelt selle laulu leviku üle.»

«Mis sellest uurida?!» imestas Joosep.

Helle-Mari kehitas jälle õlgasid.

Räägiti veel Luist, edaspidisest kohtamisest — vist jälle kohvikus — kuulati virilat keelpillide triot, ja siis näis Helle-Mari end kokku võtvat, et veel midagi ütelda:

«Ootasin kaua su kirja,» algas ta häbeliku tõsidusega, silmi tõstmata, mis tal nähtavasti kerge ei olnud. «Mul olid vaevarikkad päevad...» Nüüd juba julgemini: «Tuli sul pärast meie lahkumist vahel ka pähe, et me kuu aega abielus olnud ja et...?» Viimased sõnad olid juba öeldud etteheitvalt.

Joosep ehmus. Tema pea tegi järsu nõksu tahapoole. Tal oli selge, mida tahetakse öelda.

«...et sel tagajärgi võib olla?» Viimased sõnad ütles Helle-Mari nähtavasti kõike jõudu kokku võttes.

«Ei... see tähendab vahel nagu vilksatas peas,» algas Joosep kohmetult. «Ma arvasin... arvasin, et sa oleks öelnud...»

«Siis, kui ma selles juba teadlikuks sain, ei mõistnud ma sind kuidagi leida,» jätkas Helle-Mari mitte just süüdistades, aga kurva tõsidusega. «Mul ei kõlvanud ometi sõita sind taga otsima. Kirjutada sobis veel vähem... Kogu minu saatus oli otsustamisel: kas lüüa käega õpingutele ja hakata lapse kasvatamiseks raha teenima? Millega? Hakata köögitüdrukuks või maal teenijaks?»

«Aga mina? Ma olen ometi su mees!» hüüdis Joosep pisut suurustledes. «Minu asi oleks olnud sinu eest hoolitseda!»

«Rääkisid mulle suvel, et toetad venda, ja kui see mööda, kogud kroone, et kord traktorijuhi-kursustele minna.»

«Hoolimata sellest...»

«Jäta! Ma tean, sa oleks ei tea mis teinud, aga imet ei või sinagi teha. Sa oleksid viinud mu Laanepilule, oma vanematele koormaks, ja mul oleks tulnud seal alata hariliku sulasenaise elu. Kas ma seal väljaspool kodu tööd oleksin leidnud, kuigi ma poleks põlanud

näiteks põllutööd või karjatalitust? Paarimeheks metsatöös poleks ma sulle vist mitte passinud... Olen sulle vist juba ütelnud: ma ei ole kangelane. Ära oota seda minust. Kui mul jõukohane töö, teen seda, aga mitte enam. Nii et... saad aru?... Süüdista mind, kui arvad enesel õiguse olevat. Õigust on selleks igaühel, samuti ka sul, aga sina ehk võtad minu olukorda arvesse õiglasemalt kui teised. Tunnistan, et olen süüdi ja pean seda edaspidises elus kuidagi heaks tegema.»

Helle-Mari oli seda kui kaitsekõnet niisuguse innuga pidanud, et see naaberlaudade juures tähelepanu äratas. Ta vaatas piiludes ümber, püüdes naeratada, pühkis higi näolt ja ütles siis naljatada katsudes:

«Sinul on sõna.»

«Ei mõista järsku midagi öelda,» lausus Joosep rusutult. Siis äkki põnevalt: «See kõik on mööda?»

«Ammu! Oktoobrist saadik. Ära küsi lähemalt.»

«Mis see küsimine!» mühatas Joosep. «Aga siiski...»

Vaikides istusid nad, rusutult, peaaegu masendatult mõne minuti. Siis sõnas Helle-Mari end kokku võttes:

«Sul on nüüd küllalt põhjust minust lahti öelda. Nii et...»

«Jäta see!» vastas Joosep pahuralt. «Olen kaassüüdlane! Peame kuidagi teisiti kõik selle heaks tegema...»

«Kui see võimalik,» lausus Helle-Mari vaevalt kuuldavalt. Aga siis, kui silmad tõstnud ja Joosepi ilmest lepitust lugenud: «Tuled varsti jälle?»

«Eks ma pea venna pärast... Saadan sulle teate. Tuleme siiasamma?»

«Kas või siia.»

Joosep tasus arve ja tuldi välja, mõlemad rõhutud meeleolus.

Oli juba hämar, Joosep läks Helle-Marit saatma, ütles, et jääb ööseks tuttava töölise poole ja sõidab alles hommikul.

Vastu tuli kõvasti rääkides neli-viis töölist, näod nõgised, vanad üsna õhukesed määrdunud riided seljas, mõnel soni, mõnel karvane hõõrdunud mattmüts peas, mõnel tahmased käed paljad, mõnel labakud käes.

«Kardan neid alati,» ütles Helle-Mari, kui nad möödunud. «Arvan, et nad näevad minus oma verivaenlast.

Mis võib karakullkraega ja karakullmütsiga daam muud olla! Kui ma selliseid juba kaugelt näen vastu tulevat, lähen kohe teisele poole tänavat.»

Joosep hakkas naerma ja ütles siis noomides:

«Oled tõesti tööinimestest võõriti arvamisel! Mina olen raudteelt tulles umbes samasugune. Ja ega Änarilgi iga töö polnud puhas. Mäletad sõnnikuvedu! Ja kui ma kord traktorist olen — selleks katsun saada — siis tulen alati sellisena koju.»

«See on siiski teine asi — sind ma tunnen. Aga nende linnatööliste eest on mul instinktiivne, vaistuline hirm,» rääkis Helle-Mari.

Läinud mõnikümmend sammu, kohtasid nad Punaväe ohvitseri.

«Täna just nagu minu kiuste — enne need mustatöölised, nüüd veel ka see!» halas Helle-Mari tasakesi. «Ma ei saa neid hästi sallida!»

«Selles asjas lähevad meie vaated küll lahku!» lausus Joosep siiralt.

«Kõik need lahkuminevad vaated tulevad sellest,» algas Helle-Mari naljatades, «et sina oled kasvanud nende ümbruskonnas, kes «lisaväärtust» toodavad, mina aga olen alati elanud «lisaväärtuse» kulul. Olen elanud seni nii-öelda sinu kulul. Küllap muutub kõik, kui hakkan oma palehigi sees enesele leiba teenima!»

«Seda ma'gi arvan,» vastas Joosep.

Tänavanurgal peatusid nad — kedagi ei olnud lähedal — ja suudlesid, kombe pärast. Kumbki läks oma mõtete ja elamustega omale poole.

Joosep kirus ennast. «Kuidas ma seal Änaril nii tobe võisin olla ja arvata, et see kõik läheb niisama!» kordas ta pead raputades. «Õige, armuuimas ei mõelda sellele.»

Kuidagi oli Joosep sellele siiski mõelnud ja pidas ennast nimelt sellepärast väga tobedaks. Oleks tal tegemist olnud külatüdrukuga, jah, siis oleks ta kohe tagajärgi kartnud või oodanud, aga üliõpilasest preili, ega sellega . . . See on «targem». . .

Joosep vandus ennast niisuguse häbematu-rumala mõtte pärast.

Siis meenus talle Helle-Mari hirm mustatööliste eest

või põlgus nende vastu ja ta ohkas: «Raske on temaga!» Meenus ka punaväelase kohtamine. «Mine tee talle selgeks, et need on meie sõbrad! No-jah, tema kardab Punaväest ohtu oma isale, suurnikule ja kogu direktorite kambale! Et ta ka sellest lahti ei saa! Võib-olla siis, kui omal alal linnast eemal tööle hakkab. Niisiis tuleval sügisel registreeriksime? ... Kes teab, kuidas siis! ... Raske on olla sulasel korporandi mees! Raske aga peaasjalikult selle pärast, et naine on teisest «seisusest», et on veel «seisuste vaheseinad», mida tekitab rikkus, mida tekitab neetud kapitalism!»

Nõnda mõtiskledes vahel ennast, vahel ühiskonnakorda kirudes läks ta laternast valgustatud tänaval edasi.

XLV

KEVAD LÄHENEB

Taliharja päev ja vastlapäevgi olid mööda. Ilmade pärast võidi jälle metsas töötada. Ei olnud enam tarvis tulelõkke ääres sagedasti soojendamas käia. Lumi oli vajunud, teed sõidetud, rajad tallatud.

Päevad olid juba mõne tunni võrra pikemad. Päikest polnud küll metsatööl mujal näha kui lagedal raiesmikul või lühikest aega mõnel sihil, kui ta sellest majesteetliku aeglusega üle läks, ent kõikjal oli valgem ja lumi otse sädeles päikesepaistel.

Nüüd oli Joosepi ja isa päevatööl juba märgatavaid tagajärgi. Põletispuud olid neil juba üles töötatud. Langetati kuuski, mis ehituspalkideks määratud. Nii mõnigi peremees oli sulasega uue häärberi või kõrvalhoone jaoks palke vedamas. Tööline või pops, kõrvaline või vabadik, kes neid peremehe jaoks langetanud ja laasinud, võis neid vaadelda ja imestleda, kui nad kolmeneljakaupa, üks ots reel, teine kelgul, krudiseval lumel metsast välja lohisesid. Neil kehvikutel ja tööinimestel polnud jaksu enesele ja oma perele laheda peavarju rajamiseks. Juba üks palk maksis midagi, siis selle vedu, materjali muretsemine vundamendi rajamiseks, seinte ülesraiumine ... ei, ei! Uuest elamust võis ainult jõukam peremees mõelda ja mõeldut teostada.

Töö oli isale järjest raskem. Poeg võis oksi laasida, kui isa palgil istudes või tule ääres soojendades hinge tõmbas. Vanal kulus jõud tööks, noorel jätkus mõtisklemisekski. Aga isa näis poja mõtete üldjoont aimavat. Ta teadis, millest Joosep õhtuti öömajalistest töölistega räägib, teadis ka, et Lui saatus Joosepil ei unune päeval ega ööl, nagu see ei unune tal eneselgi. Ja ema, see mõtleb ja kavatseb, mis jälle Luile saata söögipoolist.

Märtsi lõpul, teede lagunemise eel käändus Põldsema Lauri õhtu eel metsateelt kõrvale Kruusvalli majakese ette ja tuli sisse.

Kõneldi esiti mööduva talve ilmadest. Lauri teadis rääkida, et külm rängasti viljapuu-aedadele kahju teinud.

«Venes olla niisuke kärner,» ütles nüüd isa, «kes viljapuid nõnda mõista pookida, et nad külma ei karda.»

«Mitšurin,» lisas poeg.

«Venest räägitakse paljugi,» vastas Lauri kaheldes. «Kes teab, kui palju sellest tõtt on.»

Lui vangistusest oli ta juba kuulnud ja päris sellest lähemalt. Joosep ja vanemad vastasid lühidalt.

Nüüd asus Lauri asja juurde: ta tulnud Joosepiga suilisekaupa kindlaks tegema. Isa ja ema eemaldusid.

Joosep oli juba mitmel puhul suvele mõelnud. Lui pärast oleks pidanud jääma vanemate juurde: siit on kergem vennale pakki viia. Ema teeb selle valmis ja siis vara pühapäeva hommikul läbi soode jaama, seal rongile ja linna. Aga teenistus ähvardas suvel metsas juhuslikuks jääda. Luile on aga tarvis rahagi saata. Ja ega ema mitte-millestki pakke ei saa teha. Põldsemalt võiks pühapäeva hommikul rattal linna sõita. Paki teeks seal Joosep ise. Vahel käiks vanemate pool puhast pesu viimas. Peaasi: sissetulek suilise palgast oleks kindel.

Ent Aleks? Tema jääks kaugele! Temaga oleks tarvis sagedasti nõu pidada. Tõsi küll, Aleksi pool ei ole suvel valge ajaga sobiv käia. Hakatakse tähele panema. Aleksil on ka ratas, ta võiks vahel Põldsemale sõita. Lauri pöörab, nii palju kui teada, teenijate meelsusele ja külalistele vähe tähelepanu. Põldsema läheduses

oleks aga Helle-Mari, ja peale selle Änari teenijad, Nõeloja rahvas, Peedi Linda, Lõhmuse kingsepp ja Kõo Aarand.

Ta lõi Lauriga käed kokku. Palk polnud madalam kui teistes taludes, söök Heino jutu järele rahuldav.

«Ühes teeme, ühes sööme!» ütles Lauri, kui kokku lepitud.

«Teie harjalt avaneb väljavaateid,» sõnus Joosep.

«Elu peale või ümbruskonda?»

«Võib-olla elugi peale!» möönis Joosep.

Veod metsast lõppesid, raietööd kestsid veel siin-seal, aga vaibusid ka vähehaaval. Algas teede lagunemine, polnud enam hõlpus eemalt metsas käia. Mitmed peremehed kauplesid vana Kruusvalli oma pooleli jäänud raietöid lõpetama. Harilikult kaubeldi töö asjus isaga. Oli aga isa kauba teinud, siis läks Joosep meelsasti temaga ühes metsa. Tööd leidus kuivematel kohtadel ka siis, kui juba soonetistel ja madalamatel kohtadel lume ja lobjaku all oli lahve vesi.

Põllutöökoja koosolek ei olnud enam kaugel ja peremehed panid sellele suuri lootusi. See oli asutis, mis hoolitses ainult nende huvide eest. Loetagu seda kas või põhikirjast, kus muuseas öeldud: «. . . põllumajanduse igakülgne arendamine ja maaharijate huvide kaitsmine.» Milleks Kojale maksu makstakse, kui ta peremeeste häda pärast häält ei tõsta!

Riigivolikogus räägiti ka vahel tööliste olukorra parandamisest. Räägiti ja kavatseti. Juba need kavatsusedki ärritasid peremehi. «Ka meie nõuame pensioni!» ütlesid «arukamad» nende hulgast. «Ka meie nõuame suvel mõnenädalast puhkust ja haiguse korral abiraha! Ka meist paljudel on vilets korter — andku riik odavat laenu uue elamu ehitamiseks!»

Pakane oli aedadest üle käinud, talle olid eriti meeldinud pirni- ja ploomipuud, kuid õunapuiestki olid talle mõned sordid kõlvanud ja ta oli neid nõnda näpistanud, et neis elumahlad enam endiselt ei liikunud. Kahju olid saanud eriti aednikud, aga taludeski olid viljapuu-aiad osalt või täiesti rikutud. See kibestas peremehi veel enam ja nende nõudmised suurenesid.

Kui nad nüüd Änari Jorsiga rääkisid, siis külmalt ja isegi etteheitvalt:

«Riigivolikogust pole meil midagi oodata. Seal räägitakse aina rahva üksmeelest ja püütakse töörahva poolehoidu võita. Aga kõik kulud peame ikka meie kandma! Nüüd tuleb meil teist teed mööda valitsuse juurde minna! Ja lähemegi! Koda peab meie eest rääkima! Selleks ta on!»

Asjata katsus Jorss seletada, et ta olevat riigikogus ikka ja alati põllumeeste huvisid kaitsnud.

«Põllumehe huvid on minu enese huvid, sest ma olen ise ka põllumees!» kinnitas ta ikka ja jälle.

Kuid teda pandi vähe tähele.

Nüüd oli Pööli Rein see, kellele peremehed oma lootused rajasid. Ta oli kohaliku konvendi esindajaks Põllutöökojas. Ta ei mõistnud küll nii ilusaid sõnu teha kui Jorss, ei mõistnud ka igaühele lahket nägu näidata. Aga tema sõnad kaalusid palju. Ja peremehed kuulsid tema suust «sügavat tõtt», mis neid julgustas nõudmisi avaldama:

«Riik on rajatud põllumehele! Riik püsib ainult põllumehe najal!»

Ja kui siis peeti kohalik konvendi koosolek, laskis Rein väleda keelega meestel, nagu Änari Jorss, ennast tühjaks rääkida, laskis Urviku Valteril nalja heita «hirmuvalitsuse» kulul, see on valitsuse kulul, kes tundvat hirmu — töörahva ees. Lasti avaldada oma nõudmisi suurnikkudel, keskmikkudel ja kehvematelgi peremeestel.

Võeti vastu üle saja resolutsiooni, mis Rein pidi Põllutöökojas ette kandma, et Koda need omakorda valitsusele nina alla hõõruks. Neis resolutsioonides said suurnikud, keskmikud ja kehvemadki peremehed oma nõudmisi väljendada. Kõik läksid enam-vähem rahuldatult koju.

See oli aprilli algul, kui Joosep kord jälle vennale pakki viies linna sõitis. Seekord kutsus Ruut Kelder ta enesega ühes Töölismajasse kõnekoosolekule. Kõne teemaks oli Suur Prantsuse revolutsioon, kõnelejaks keegi vanema kursuse üliõpilane, kes varemgi siin esi-

nenud. Kuulajaid tuli saal täis, enamasti kõik tööinimesed, vahest mõnikümmend intelligenti seal hulgas. Esimeses reas istus konstaabel. Välimuse poolest vastas akende kaudu puudulikult valgustatud saal oma lihtsuselt välimuselt lihtsakoelisele auditooriumile. Väikesele kateedrile astus sarvraames prillidega kõrge paljastunud otsmikuga noormees, vihik käes. Ta ei võtnud oraatori hoiakut ega tooni, lausus — «seltsimehed», avas vihiku, kuid hakkas peast rääkima, vaadates auditooriumi tagumistesse ridadesse. Niipea kui ta oli öelnud: «Vana kord oli oma aja Prantsusmaal ära elanud,» ümises keegi tagapool: «Nagu meilgi!» Naerdi ja plaksutati. Konstaabel tõusis püsti, vaatas kurjalt tahapoole, aga istus jälle. Kõneleja hoidus igasugusest demagoogiast, aga kui ta kordas abbé Sieyès' sõnu: «Kolmas seisus — see on kõik!» ja tagant öeldi: «Nüüd on neljas seisus kõik!» tõusis konstaabel ja ütles, et keelab vahelehüüded. Talle vastati naljatades: «Mina keelan, mina käsen!»

Nii see läks: aeg-ajalt ikka mõni sõna vahele, mis viitas kuulajate meelsusele. Ja kui kõneleja lõpul kokkuvõttes ütles, et revolutsioonis pääses võimule suurkodanlus ja need, kes enestele segastel aastatel varanduse kokku kuhjanud ja maid kokku ostnud, siis hüüdis keegi ohates: «Justkui meil praegu!» Talle plaksutati. Konstaabel tõusis ja sõnus ähvardavalt: «Kui veel keegi . . . siis ma lõpetan koosoleku!»

«Ma lõpetan selle ise,» ütles sarvraamprillidega kõrgekasvuline kõneleja tõsiselt ja ühe lausega oligi ta lõpul.

Kiiduavaldused kõnelejale ja naer konstaablile.

«Kas teil alati nõnda?» küsis Joosep Ruudilt, kui nad väljusid.

«Meie kuulajad elavad erksalt kõnele kaasa,» ütles Ruut. «Ei tuku! Ja konstaabel või kordnik kuulab väga hoolsasti.»

Kui Joosep sel õhtul jaamast Siimsonite poole pöördus, leidis ta nad elevil meeleolus. Aleks naljatas ja katsus lõbusalt rääkida, Leida haaras sõnu siit ning sealt ja palus istuda. Väljas olevat kuuvalge ja soos

kelts vee all. Tema oligi esimene, kes uudise avaldas:

«Eile öösel käisid kutsumata külalised. Kas te ei märka: raamatud riiulil segi! Käidi puistamas!»

«Ega ometi...?» küsis Joosep ja tal oli selge, kes siin käinud.

«Otsiti relvi ja keelatud kirjandust,» sõnus Aleks muiates.

«Leiti midagi?» küsis Joosep.

«Mõned punaste kaantega brošüürid võeti ära ja kirju,» vastas Leida. «Pikk ülekuulamine! Räägi sellest! Asi on õpetlik! Ma lähen kööki.»

«Küsivad, miks ma siin elan,» algas Aleks Joosepi vastas istet võttes. «Sellepärast, et mul siin majake, prii korter!» vastan mina. «Miks te raudteel päevatööliseks olete?» — «Muud tööd-teenistust siin pole.» — «Miks te sagedasti linna käite?» — «Olen linna eluga harjunud, linna kultuurist «rikutud», otsin sealt vaheldust.» — «Kuidas seal aega veedate?» — «Käin tuttavate pool, kõnedel, teatris, kontsertidel.» — «Nimetage tuttavad, kelle pool käite!» — «Ma ei soovi seda teha.» — «On teil mõni armuke linnas?» — «Palun viisakamalt rääkida, kui seda üldse mõistate!» — «Teame, kelle pool te seal käite. Ludvig Kruusvalli poole te enam ei pääse. Ruut Kelderit tunnete?» — «Ütlesin, et oma tuttavate nimesid ei soovi avaldada.» — «Kes siin teie pool käib?» Ma vaikin. Nimetati Pihlaka, Kõvaski ja teie nime, siis veel Arseni ja Martini nime. Siin vastas on paar majakest, vist on sealt minu külastajaid luuratud.»

«Ei ole kahtlust, et on luuratud,» ütles Leida eestoast teenõudega tulles. «Kust nad muidu teadsid, kes minugi pool käinud! ... Ega me kauaks siia mõtle jääda. Alevik on kõige narrim koht meiesugustele. Kuhu võib siin Aleks minna? Kes pilgu temale heidab, ei unusta teda: suur kasv, blond... Ja mina? Aleviku naistele, väikekodanlastele, kes endid töölistest paremaks peavad, ma ligi ei pääse! Maanaistele, ümberkaudsetele talunaistele veel vähem: nad ei usalda minusugust!»

«Järsku see ümberasumine siiski ei lähe,» lausus

Aleks rahulikult. «Enne tuleb siin elamine-olemine likvideerida.» Nüüd Joosepi poole pöördudes:

«Kuhu teie suveks? Rääkisite korra, et mulluse talu lähedale?»

«Kaup on kindel. Kahju, et siit kaugele jään!» vastas Joosep ja juhatas teed Põldsemale.

Pöörduti teed juues uuesti öise läbiotsimise juurde. Puistatud hoolega, raputatud kõik raamatud läbi, tõstetud kapist pesu ja riided põrandale, soritud ajalehti kapi otsas, tõstetud aluskotid voodist välja, vaadatud toolipõhjade alla, kistud ahjust ja pliidi alt tuhk roobiga põrandale, mindud siis osmikusse...

«Mõistavad nemad otsida, mõistame meie ka peita!» ütles Leida.

Ja Aleks lisas:

«Milleks meil oma majakene! Kas siin ei leidu urgu mõne lehekese või raamatugi jaoks!»

«Ka Kõvaski juurest pole midagi leitud?» küsis Joosep.

«Mõni raamatukene võetud ära.»

Joosep lubas siia tulla kas enne Laanepilult lahkumist või Põldsemalt varsti pärast jüripäeva.

Kohtamise oma naisele oli ta seekord jälle määramata jätnud, kuigi ta sellele nii palju oli mõelnud. Jah, oleks Helle-Mari mõni lihtne naine, mõni töörahva hulgast, siis sobiks teda kutsuda kas või kuhugi õhtust sööma, oleks sobinud talle kodust midagi söögipoolist kaasa tuua. Aga korporandist naine! Kutsu ta jälle kohvikusse! Peab olema korralik ülikond seljas! (Joosepi oma oli parajasti tuttava rätsepa käes kohendada, suvepalitu samuti.) Ja mine teda pärast koju saatma — karusnahkse kraega talvepalitus, kuna linnas käiakse juba kerges riides. Ja istumine kohvikulauas, rahva hulgas, ega see ole mingi kohtamine naisega! Lähevad ilmad soojemaks, siis võib rohkem väljas kõndida, siis võib kohtamisegi määrata kas Toomemäele või jõe äärde puiestikku...

XLVI

JÄLLE UUE PEREMEHE JUURES

Joosep tuli jüripäeval uude teenistuskohta segaste tunnetega.

Jälle see töötajate ja väga paljude kehvikute kolimise päev! Ikka jälle kellegi sulaseks! Mullu Änarile, tänavu Põldsemale, aasta pärast ei-tea-kuhu. Õige küll: omasarnaseid on miljonid, kümned ja sajad miljonid, aga siin, talu kohal, oled üksi ega anna see kaasvõitlejate rohkuse teadmine kuigi palju lohutust! Ei anna! Need hallparunid võivad veel muiata meie uhke teadmise üle, et oleme hiigelsuure armee sõdurid, aga veel nii jõuetud, et peame neid aina orjama!

Põldsemal polnud nii palju uut näha kui mullu Änaril. Peremees, perenaine ja poolesaja aasta vanune tigedavõitu ümmardaja olid talle juba läinud suvest saadik tuttavad. Siin seljandiku harjal asetsevas talus oli ta mullu nii mitmel korral käinud ühe või teise asja pärast ja Heinot külastamas. Sedagi ta teadis, et peremees on kaaspärijate osa tasumisel ja maaparanduse laenu tõttu võlgadesse sattunud ega looda neist nii pea pääseda.

Elu Põldsemal algas vaikselt ja isegi väikselt, võrdlemisi suure Änari omaga. Söödi ühises lauas, kaks tütrekest sealsamas ema kõrval. Toit oli rahuldav, aga ka mitte üle selle. Kõneldi söögilauas vähe, elavat vestlust ei tekkinud. Peremees ei olnud suure suuga, perenaine oli vähese jutuga. Teistsugustes oludes hästiriietatult ja ehitult oleks see perenaine võinud näida omamoodi iludusena. Nägu oli tal kitsas, õhuke nina vaevalt märgatavalt kongus, tumehallid silmad kitsad, usutleva pilguga, juuksed kui peened linad, kuklas kräsutatud. Naeratus oli harv ja sai ainult lastele osaks. Vanem tütar, kaheksa-aastane Helmi piilus esiti ema varjust uue sulase poole, hakkas aga pikkamisi talle lähenema ja oli otse õnnelik, kui Joosep teda kõnetas. Siis julges ka kuue-aastane Lilli Helmile järgneda ja varsti jutustasid nad temale, mis nad parajasti teinud ja mis nad suvel kavatsevad teha, või

jutustasid oma talistest mängudest. Vanemad jälgisid seda sõpruse sobitamist meelsasti. Lapsed vajasidki mõnd uut inimest, kes nende jutte kuulaks ja kellelt oleks ka midagi uut kuulda. Joosep jutustas neile oma karjasepõlvest, pajupilli puhumisest ja kasetohikust torbikute valmistamisest, kui metsas marjad valmisid.

Peremees ja perenaine ei kippunud siin vaadete üle vaidlema, Joosep ise veel vähem. Söögilauas kõneldi käsil või eelolevaist töödest ja küla-uudistest, mis peamiselt Änari meiereis kuuldud. Räägiti ka naabreist, aga liiga kellelegi ei tehtud.

Leedukaid ja poolakaid oli siin ümberkaudsuses tänavu rohkem kui mullu. Neid oli odavama palga eest saadud põllutöölisteks võtta.

Tööpere tuba oli ühtlasi magamise- ja eluruumiks sulasele ja ümmardajale. Peale selle ka söögitoaks kogu perele. Voodeid varjasid sitsist eesriided. Kui nüüd peremees pooleldi naljatades ütles Anule, et temaga ühes toas hakkab ka Joosep magama, sai see ümmardaja täis kõlbelist viha. Ta oli nimelt usklik, käis pühapäeviti «lugemisel», ootas maailma peatset lõppu ja suurt kohut, kus tal enesel pidi üsna hästi minema. Ta nõustus saunakambri minema ja läkski. Karjatüdrukule, kes hiljem tuli, andis perenaine oma toas voodikese. Aga Maie eelistas aita. Joosepil oli söögitoas voodi, selle otsas laud tooliga ja laua kõrval seinariiul. Änari omaette toakest pidas ta sellest palju etemaks. Siin toas oli küll ruumi, aga iga hetk võis siia tulla perenaine, peremees või lapsed. Põhjust selleks andsid perenaisele sööginõud, mis olid ukse kõrval kapis. Joosep hakkas varsti lakas magama, kus polnud kärbseid nagu toas.

Piima viis ülepäeviti meiereisse perenaine ise, vahel ka peremees ja Joosep. Mulluseid kaasteenijaid ta seal esiotsa ei kohanud.

Põldsema väljad olid kõik veerjad. Kagust vesikaarde läks pikk seljak, maantee lähedalt järsu nõlvakuga. Selle seljaku kõrval, üle kuivanud oja, oli pikerik saiapätsikujuline künnis, kumera seljaga. Niisugused väljad tahenesid kevadel vara ja seal võidi kohe pärast jüripäeva külvi ettevalmistamiseks tööle hakata.

Kõrred olid sügisel kõik kooritud, nüüd oli vaid tarvis mulda kohendada ja sõmeraks teha. Mõndagi põllutööriista laenati selleks Änarilt. Randaali tagasi viima saatis peremees ühel õhtul Joosepi. Naabri õues kohtas Joosep Jorssi ennast, kes oli oma mullust sulast nähes üllatunud ja mitte just rõõmustatud. Ta püüdis siiski lahke olla, palus mõnikord sissegi astuda, et poliitikast ja sõjaküsimusist kõnelda.

Sealsamas kohtas Joosep ka Tohvrit ja karja-Kirstit. Tohver oli talve kestel natuke alla vajunud. Ta elustus Joosepit nähes ja küsis varsti:

«Kuulda, et minuvanune hakkab varsti pensioni saama? Ja nädala või paar puhkustki?»

Joosep vastas nii lootustandvalt, kui mõistis.

Kirsti omalt poolt lausus:

«Kuidas teie enese tervis, seda võib teie näost näha — ei ole viga? Kuidas aga vanemate tervis?»

Joosep andis selles asjas rahuldava vastuse ja lisas kohe manitsedes:

«Aga peremehe loomade eest hoolitsedes mitte ennast unustada!»

Mõni päev hiljem saatis Põldsema peremees oma uue sulase hommikul piima meiereisse viima. Joosep kohtas seal peale kuulümmarguse palja peaga juustumeistri ja tema naise veel mitut mullu suvest tuttavat peremeest, perenaist ja mõnd ümmardajat. Varsti kärutasid sinna Olli ja Imbi ka Änari ilmatusuured piimanõud. Olli rõõm oli nii suur, et ta ümberolijate tähelepanu äratas. Imbi silmitses noort sulast kadetseva pilguga ja oli miskipärast mossis.

Muu seas kuulis Joosep Ollilt, et Aadi asemel olevat nüüd uus sulane Madis juba kohal, kes ise pidavat ennast Änari valitsejaks.

Madis huvitas Joosepit vähe. Ta soovis Tooma ja Tohvriga lähemalt juttu ajada, Nõeloja ning Peedi rahvast näha.

Nii mõnelgi õhtul, eriti siis, kui eha punetas, läks ja istus ta lamedale kivile, ja nägi siis enam mullust punetavat eha kui tänavust. Siin tundis ta, et Helle-Mari on talle ikkagi armas, ja mis peaasi: ta on midagi väärt! Näidatagu mõni sulane, kes oleks nainud pere-

tütrest üliõpilase, korporandi. Muidugi on Helle-Maril oma tuurid, oma vaksid, oma maitse, oma vaated. Aga nüüd on nende vaadete väärtus langenud ja võib nulliks langeda. Tõstku siis veel see korporant klassiteadliku sulase ees nina! Siiski, kaalu lisab ta oma mehele kõvasti, niihästi kõrge hariduse kui ka muidu kogu oma olemisega.

Nii mõtiskles Joosep Põldsema harja lamedal kivil istudes, silmad punetava eha poole pöördud.

Linnasõit seisis tal ees. Kohtamisele kutse jäi tal praegu sellepärast saatmata, et siit oli palju maad — lähedale üheksa versta — jaama või rongi postkastini. Oli küll postkast siinsamas lähedal Änari meierei juures, aga seda Joosep ei usaldanud. Ta kirjutas seekord lühikese kirja linnas posti panemiseks, rääkis selles oma uuest teenistuskohast ja ütles, et varsti, kuivema ajaga, venna jalgrattal linna sõidab ja kohtamiskutse aegsasti eeli saadab. Ta tervitas südamlikult ja avaldas lootust, et nad mõne oma väärsammu pikapeale nii või teisiti heaks saavad teha.

Ta läks jala juba laupäeva õhtul, hoolimata pikast porisest teest jaama, pakike toiduaineid kaasas. Oli juba kesköö, kui ta Aleksi maja ette jõudis. Lamp põles veel.

«Arvasin juba, et uuesti puistama tullakse,» ütles Aleks hilist külalist sisse lastes.

Leida oli juba voodis, teda ei tülitatud. Istuti kahekesi eestuppa, süüdati paberossid, ja Aleks hakkas kohe poole häälega innukalt rääkima, kulmud lähestikku, kortsud otsmikul:

«Ohtlik mäng on meie fašistlikul valitsusel käimas. Kolme Balti riigi sõjaline liit Nõukogude vastu pole enam kuuldus, vaid tõsiasi. Töörahvas peab siin kõigiti ja kõige jõuga vastu astuma, sõprustundeid Nõukogude Liidule avaldama, abistamispakti täpset täitmist nõudma, «meie valitsuse» igasugu sõjalisi kavatsusi paljastama. Linnas astutakse nüüd julgemini kapitalistide, ettevõtjate ja igasuguste ekspluateerijate vastu, maal tuleb töörahval kartmatult oma õigusi kaitsta. Kui tarvis, streik abiks võtta. Kahjuks puudub meil siin maa töörahva ühing. See oleks nüüd võinud koos-

olekuid pidada, seal oma nõudmised kuuldavale tuua, valitsuse poliitika hukka mõista . . .»

Nagu värsket verd oli Aleksi soontesse kallatud. Joosep kuulas teda põnevusega ja tihkas viimaks küsida:

«Rääkisite linnas kellegagi, kes noh . . . rohkem teadis?»

«Tuli Tallinnast. Sõitis läbi, ööbis minu pool,» vastas Aleks, nähtavasti tahtmata sellest pikemalt kõnelda. Aga siis meenus talle korraga:

«Vend Lui on teile läbi müüride kirjakese saanud saata. Ruut Keldri kaudu.»

Ta läks otsis tagatoas üsna kaua, tuli siis ja andis Joosepile õhukese väikese lehe, kus pliiatsiga kirjutatud sõnu vaevalt näha võis. Seda lambikese lähedal hoides hakkas Joosep kohe lugema. Lui teatas, et olevat enam-vähem terve, uurimine kestvat edasi, lõppu polevat veel näha; tänas pakkide eest, aga lisas juurde, et üks pakkidest olnud eriti kõrge kvaliteediga, paberossid sealjuures esimene sort. «Selle paki juures tekkis mul kahtlusi,» kirjutas vend. «Sisu tarvitasime siiski ära, kui enne kahe seltsimehega nõu olime pidanud. Oleme juba kaaskannatajatega läbi müüri ühendusse astunud ja saame ka välismaailmast vähehaaval teateid. Tervist emale, isale ja kõigile meie rinde võitlejaile! Ootan vastust! Sedasama teed kaudu.»

Mis Aleks peale selle rääkis, seda ei pannud Joosep õieti tähele. Venna kiri, läbi müüride tulnud kiri, oli hetkeks kogu ta mõtte- ja elamuste-maailma hõivanud. Ja siis see kõrge kvaliteediga pakk? Vist küll Helle-Marilt. Joosep ei mõistnud sellest headmeelt tunda.

Aleks kohendas aseme sinnasamma ettetuppa voodile ja teekäija heitis pikali, et hommikul vara rongile minekuks tõusta.

Saanud paki raudriividega ukse taha ära anda, tõttas Joosep Ruut Kelderi poole, et teda tänada ja tema läbi teisi, kes Lui kirjaga vaeva näinud. Juba pidi ta hakkama sealsamas vastust kirjutama, aga kui talle meenus, et see peab võimalikult väike, see tähendab tihe olema, väheste sõnadega palju ütlema, lükkas ta selle kirjutamise edasi.

Ruudiga ühes läks ta Töölismajja, nägi seal rühmi

töölisi vestlemas, luges kõigi silmist elevust, kuulis kõigi suust sõjakas-rõõmsaid sõnu. Ta ei püsinud seal täna kuigi kaua, läks varsti Lui perenaise poole, sai sealt venna jalgratta ja oli õhtul tagasi Põldsemal.

Külvi ettevalmistus ja külvitöö ise ei olnud Põldsemal vähem väsitav kui eelmisel suvel Änaril. Kui üksteistkümmend tundi kohevas mullas kõnnitud, ei olnud enam tahtmist kaskede all kaua istuda, veretavasse ehavõrasse vahtida, koovitajate hüüdeid ning trillerdamist ja möhitaja lendu kuulata. Nii mõnigi kord, kui oli põld lõpetada, töötas ta pool tundi üle normeeritud aja. Selleks ei kohustanud teda siin peremees. Aga peremees oli tema vabastanud varahommikusest hobuste söötmisest, öeldes, et teeb seda ise. Miks ise? Joosep ei tahtnud küsida, aga mõistis varsti: peremees tõusis igal hommikul kell neli, andis hobustele toitu ega heitnudki enam magama. Pool viis oli ta väljal või kodus midagi tegemas, talitamas. Joosep võis veel magada. Sulase söömavahe oli kaks tundi, peremees pidas seda vaevalt tunni. Õhtul jäi ta ikka tunni või kaks hiljemalt väljale kui Joosep. Pühapäeval töötas ta vähemalt pool päeva aias.

Varsti pidas ta sündsaks oma tööindu või selle põhjust sulasele seletada. Ta tegi seda ühel õhtul enne magamaminekut aida trepil, kui ta väsinult Joosepi kõrvale laskunud ja natuke häbelikult algas:

«Arvate vahest, et ma ahnitsemisest nõnda . . .? Ei saa teisiti. Ei saa nagu Änaril. Jorss ajab seal meiereiga äri. Meie veame talle piimad odavalt kokku. Põllutööriistu laenab ta ja teenib nendeltki. Kui hiilgavad aga temagi raha-asjad — kes seda teab! Minule jäi isatalu, pidin neljale vennale-õele pärandusosad maksma. Nemad olid valmis isatalu müügile laskma, et aga oma osa kätte saada. Mina võtsin enda selga eluaegse orjuse Põldsemal.»

Joosepile meenus siin «püsivuse teooria», orjameelne kinnipidamine oma maalapist. Lui oli talle sellest rääkinud.

«Kas see pole väsitanud?» küsis ta peaaegu osavõtlikult.

«Väsitanud?» kordas peremees pilkavalt. «Iga sügise olen otsekui tapetud! Aga töö pole üksi. Mured pole kergemad. Osa on veelgi kahele vennale maksta. Peale selle maaparanduse laen. Mul ju mitu hektarit sooheinamaad. Kraavitasin ja tasandasin seda. Tahtsin rohkem heina saada, et karja suurendada, Jorsile rohkem piima vedada. Maaparandus tasub ennast ära pikkamisi... Töökoorem ja võlgade koorem, ei, see ei ole kerge!»

See oli juba öeldud ohates. Aga nagu häbenedes oma kaeblemist, pealegi sulasele, algas peremees sealsamas ennast kokku võttes lohutatult:

«Siiski, on oma peavari, oma krunt, kus elad kui kuningas! Pole ühelgi võõral midagi ütlemist! Kõik, mis siin näed, on oma!»

Oh, see «oma»! mõtles Joosep.

Ta ei tahtnud peremehe omamise rõõmu segada, vähemalt seekord, vastu ööd, mitte.

Pühapäeva hommikupoole, tulles aidast särgiväel, labidas käes, õues Joosepile vastu, lausus Lauri jälle häbelikult, et vist sulase tähelepanu kõrvale juhtida:

«Eks ole ilus pühapäeva ilm?»

«Seda küll! Aga peremehel ei ole pühapäev!»

Lauri peatus, lõi käega ja vastas kõrvale vaadates:

«Talu ei luba seda... Talu on nõudlik.»

«Nähtavasti liigagi nõudlik!»

«Kes tema nõudmisi ei täida, sellel läheb ta käest!...»

«Mitte ainult hooletute ja laiskade käest?»

«Oh ei, on ka teisi põhjusi oksjoniteks,» rääkis Lauri. «Jalad on põhjas ainult neil keskmistel peremeestel, kes võtnud naise tubli kaasavaraga, kellel vähe lapsi koolitada, kellel pärijaid või kaaspärijaid vähe, kes on ise tööpäeval eestöölised. Nii on lood,» lõpetas peremees ja läks aeda, labidas käes.

Tõepoolest, oma maalapi ori! mõtles Joosep. Aga peab ennast kuningaks! Ükskord peame nemadki oma maalapi orjusest vabastama.

Neil õhtuil, kui tuli post, ei kärsinud ta enne magama minna, kui kõik tähtsamad teated lehtedest loetud.

Hitleri välksõja «võidud» Taanis, Norras ja Hollan-

dis ei jätnud teda külmaks. Temas kasvas vihane protest selle vallutaja vastu, kuigi ta ei mõistnud täit õigust anda selle vallutaja senistele vastastele.

Oli asja mõtlemiseks enne uinumist ja veel järgmisil päevil põllul äkke, kultivaatori või Jorsilt laenatud seemendaja järel käies.

Söögilauas ei räägitud pererahvaga sõjasündmusist enam rahulikult. Tekkis vaidlusi ja ägedam selle juures oli Joosep. Peremees katsus oma poolehoidu Hitlerile sellega põhjendada, et tema võidud sõja kiiremini lõpule viivad.

«Muidu võib see jändamine ei tea kui kaua kesta,» ütles Lauri. «Mis see meile aga maksma läheb, niihästi rahalise külje kui ka muude raskuste poolest, seda näitavad meile esimesed kaheksa-üheksa sõjakuud. Eriti annab see end muidugi peremeestele tunda: neil tuleb kalli raha eest rohkem osta kui teenijail ja odavalt.»

«Meil tuleb ka oma palga eest aina osta ja osta!» vastas Joosep. «Kui ka ootame sõja lõppu, nagu teiegi, siis ometi ei ole meil ükskõik, kes võidab, kes alla jääb!»

Joosepil oli tähtis võimalikult pea siitnurga tuttavaid kohata ja sellepärast algas ta Olli poolt ettepandud kava järele. Esimene külaskäik pühapäeva hommikupoole oli Nõeloja popsi poole. Olav oli elus ja isegi nagu paranenud. Isa oli kodus, ja kui Ainogi talitustest vabanes, koguneti hõreda sirelipõõsa alla aia äärde pingile. Jutt käändus kohe Änarile. Andres ja tütar töötanud seal nädala, esimene põllul, teine aias. Kui laupäeva õhtul mindud kontori arvet õiendama, öelnud preili Käo, et neile pandavat kirja talvel laenatud toidumoona eest ainult pool päevapalka. Nad pole sellega nõustunud ja soovinud Jorsi enesega rääkida. Jorsi asemel tulnud noor peremees, sigarett suus, ja öelnud, et nii ja nii on: nõrgajõulistele makstakse ainult pool päevapalka. Andres seletanud, et ta ei olevat väljal äkke või randaali taga aeglasemalt käinud kui harilikult käiakse. Aino kinnitanud, et ta ei olevat aias peenarde tegemisel ja istutamisel kuidagi «nõrka jõudu» näidanud.

«Meie otsus on nii,» vastanud Toivo. «Leppige poole palgaga või tasuge võlg rahas ja õige pea!»
Aino aga öelnud selge sõnaga:
«Meie kaebame ja nõuame kohtu teel õigust. Tunnistajateks on Tohver, Olli ja karjapoisi ema.»
Küsiti Joosepi arvamist. Tema toetas kohtu teel nõudmist.
Siis rääkis pops Andres ja mõlemad lapsed talve elu raskustest. Olav kaebas selle üle, et tal pole jõukohast tööd olnud. Aino olnud kolm kuud eemal talus järsku lahkunud teenijatüdruku aset täitmas; palk olnud väga odav. Isa käinud metsatöödel, aga kõva pakasega jäänud koju. Laenatud jälle leivajahu, aga mitte enam Änarilt. Suvel tuleb muidugi kõik tasa teha.
«Kõige pahem on see, et meil nõrgemajõulist põlatakse, tallu enam tööle ei taheta võtta!» ohkas vana pops.
Joosep jutustas nüüd Vene kolhoosidest (Lui oli talle neist mitmel juhul rääkinud), kus igaüks jõu- ning oskusekohaselt tööd leidvat.
«Meil on aga nii: kes juba vanem, ei jõua täismehega võistelda, see heidetakse hoopis kõrvale!» pahandas pops.
Nüüd pidi Joosep muidugi rääkima venna vangistamisest, millest siin juba kuuldud. Sellest läks ta lühidalt üle, pikemalt rääkis aga kolme riigi sõjalistest kavatsustest ja linna töörahva meeleolust.
«Ärgem jäägem linnast kaugele maha!» ütles ta lõpuks.
Pärast lõunat läks Joosep Toomast ja Tohvrit külastama. Ta leidis Tohvri läve ees kivil istumas ja suitsetamas. Toomas öeldi toas sööma. Varsti tuligi ta välja, avaldas enam krobelise näo ilme kui sõnadega oma rõõmu mulluse sulase tulekust ja nüüd istuti seina äärde pingile. Varsti tuli ka Olli.
Toomas rääkis peremeeste meeleolust, kelle põlde ta kündnud. Kõigil olevat suus umbes üks ja seesama ähvardus: «Nii või teisiti, — midagi peab sündima! Valitsus ei tohi lasta kana kõngeda, kes talle kuldmune muneb! Kes toidab riiki? Eks põllumees! Kes kaitseb riiki? Eks truu põllumees ja tema pojad!»

«Pole viga, kostab kord meiegi hääl!» ütles seepeale Joosep. «Igatahes pole karta, et hallparunid meid hoopis õgida julgeks! Punaväge on hommiku ja õhtu pool. Punavägi on töörahva sõber!»

«Vangistasid teie venna, ei kartnud Punaväge keegi!» ütles Olli.

Joosep pidi ka Toomale ning Tohvrile oma venna vangistamisest rääkima ja ta lisas sellele kohe puistamise loo Siimsonite juures.

Vangutati päid.

Nüüd tuli ka Peedi Linda. Ta oli Ollit söögitoast otsinud, aga siis siia pöördunud.

«Just nagu miiting!» sõnus ta ja istus teiste kõrvale.

Joosep rääkis nüüd sellest, mis ta äsja Aleksilt kuulnud ja mida ta linna töörahva hulgas tähele pannud. Tema elevil meeleolu ja elustunud ilme andsid kõike veel paremini edasi kui tema sõnad.

«Kas nüüd nõnda, et need kolm Balti riiki Nõukogude Liidu vastu ... ei, ma ei saa seda uskuda,» ütles Tohver. «Nii sõgedad nende valitsused ometi ei peaks olema.»

«Ka mina arvan neist nii halvasti,» ütles Olli.

Joosep lõi nende poole pahaselt käega ja algas:

«Võib-olla kaldun asjast kõrvale, aga et meil koht ja võimalus oleks suuremal hulgal kokku tulla, peame viivitamata maatööliste ametiühingu ellu kutsuma. See on nüüd lubatud.»

Hakati seda küsimust arutama ja otsiti neid kolme, kes põhikirja vormistaksid. Need olid Toomas, Linda ja mullune Põldsema sulane Heino.

Õhtu eel tõusti seina äärest pingilt.

Olli pöördus õue, öeldes, et põrsad teda pikisilmi ootavat. Joosep saatis Linda Peedile ja Linda kutsus ta tuppa.

Vana Tehvan ajas enese elustunult püsti, kräsus habemepuhmas lõua otsas, hõredad juuksed kui võitlejal sassis.

«Ometi keegi, kellega saab rääkida neist asjust!» algas ta kõvasti. Aga lisas sealsamas tasemini: «Lähme teise tuppa! Seal pole kuulajaid seina taga.»

Tal enesel oli vähe uudiseid: lugenud mõnda raama-

tut, mis poeg aeg-ajalt toonud, jälginud ajalehte, ajanud õues teed lumest läbi aida ja lauda juurde, aidanud Lindal loomi toita jne. Seda enam pidi Joosep jutustama oma elust ja tööst talvel, Lui vangistusest, oma arvamustest sise- ning välispoliitika kohta.

Kui Linda viimaks talituse lõpetanud, tuli temagi veel juttu vestma, aga Joosepil oli varsti aeg lahkuda. Et Pontu külalisele säärde ei kargaks, saatis Linda ta värava taha ja siis veel hulga maad edasigi.

Kõole oli Joosep kohe oma uue töökoha aadressi saatnud, niipea kui Lauriga käed kokku löödud. Oli teda palunud pärast jüripäeva, kui teed tahenenud, Põldsemale tulla.

Heino oli Nõelojalt teada saanud, et Joosep Põldsemal, ja külastas teda varsti. Istuti jälle kaasiku all. See Aino peigmees oli vaadete poolest Joosepile lähedane, aga nüüd eriti tagasihoidlik oma sõnadega. Ta oli peigmehe-põlves. Tema sammud ja sõnad olid nüüd juhitud peamiselt naitumise võimalusest. Teenistuskohagi oli ta valinud peremehe juurde, kes oli lubanud talle sügiseks vana elumaja ühe kambri elamiskõlbuliseks kohendada. Ta keeldus maatööliste põhikirjale alla kirjutamast.

Kas ka mina oleksin sel kombel muutunud, kui oleksin oma abielu registreerinud? küsis Joosep eneselt ja kirus Heino liigset ettevaatlikkust ning tagasihoidlikkust.

Kõo tuli Joosepit külastama, kui juba mets lehes ja oraseväljad haljendasid. Seda pruunide kräsus juustega, ümara näoga, kõrge pingega noormeest tuli tagasi hoida, et ta üldisest rindest ettepoole ei tormaks. Joosep läks temaga kohe kaasiku alla. Kõik, mis ta vahepeal uut kuulnud, eriti Aleksilt, ja mis ta linna Töölismajas tähele pannud, tegi ta, nii hästi kui mõistis, Kõole teatavaks.

«Meie Nõukogude Liidu vastu sõdima ei lähe!» ütles Kõo.

«Vähe sellest, et Nõukogude Liiduga sõdima ei lähe,» vastas Joosep. «Meie peame, kui tarvis, oma fašistliku valitsuse vastu võitlusse astuma.»

Seda kuuldes sööstis Kõo jalule ja hüüdis häält summutades:
«Kui mina seda päeva näha saaks!»
Kõo nõustus maatööliste ametiühingu põhikirjale alla kirjutama ja kohe ka oma nurgas liikmeid värbama.
Ta läks minema, silmis rõõmuhelk, samm kindel ja kerge kui noorel sõjamehel.

Üks käik oli Joosepil otse südame peal: ega ta Lõhmuse kingseppa ometi sellepärast viimaseks ei külasta, et too on küürakas ja vist küll ka kõige kehvem?
Ta võttis selle käigu pühapäeva õhtupoole ette, vaadanud enne oma jalatsid läbi. Need ei vajanud praegu mitte parandust. Tuli minna tühjade kätega.
Kingsepp võttis ta vastu ukse lähedal päikese paistel kännul istudes, palja päi, lõug käele toetatud. Samme kuuldes tõstis ta järsku pea, aga jäi istuma, kuni Joosep talle käe ulatas. Sealsamas paari sammu kaugusel oli kivi. Joosep istus sellele.
Kingsepa nägu ei löönud külalise tõttu kirkamaks, ei ka elavamaks. Ta pidas nagu tarvilikuks oma sünget ilmet seletada:
«Kui näed seda õitsele löövat jumala loodust ja päike paistab su paljastunud pealaele ning selja küürule, ja kui näed veel noort tugevat meest, siis alles hakkad aru saama oma viletsusest ja mannetusest. Siis tunned, et su õige koht oleks maa all, aga mitte maa peal.»
«Kuid see õitseng, noorus ja ilu, see on väline paiste,» võttis Joosep sõna, hoidudes kergest ja isegi rõõmsast toonist, mis ei olnud siin sugugi sobiv. «Inimesel on aga veel teisigi väärtusi...»
«Õige! Õige! Mõistan!» hüüatas kingsepp läbematult. «Ütleme, mul, küürakal kingsepal, oleks need «teised väärtused», nagu ütlete, aga hoolimata neist «teistest väärtustest» oleks ma ometi sel talvel võinud külma ja nälja kätte kärvata, nagu varblased minu onni ees lumel. Mind oleks maetud kui ülearust inimest, ja täie õigusega. Sest kellelgi poleks tarvis olnud minu «teisi väärtusi», kui need ka minul oleksid olnud. Aga on's teil tarvis minu nutulaulu selle ilusa kevadilmaga kuulata! Kuulake, seal kukub kägu! Kuulake teda! ... Käi-

sin talvel linnas, pakkusin ennast mitmes töökojas tööle. Öeldi: meie uksele koputavad noored sirged sellid, paluvad tööd! Soovitame neil minna metsatööle... Pakkusin kusagile isalt päritud ajalehtede aastakäike müüa, kästi näha tuua. Kaaluti ja hinnati asja paar kuud. Mina aga nälgisin.»

«Jah, meil on tööpuudus! Suur tööpuudus!» sai nüüd Joosep öelda. «Kogu kapitalistlikus maailmas on paarkümmend miljonit tööta. Ainult Nõukogude Liidus on igaühel tööd, jõukohast tööd, seal ei tarvitseks te nälgida, ega keegi teine, kes tööd tahab teha ja kes pealegi midagi oskab.»

«Olen kuulnud seda teistegi suust. Usun, et see on õige. Aga mulle jääb see muinasjutuks. Mina sinna ometi ei pääse!» rääkis kingsepp käsipõsakil istudes.

«Ma ei tohi ja mul ei kõlba teid tühiste sõnadega lohutada, aga ma ütlen teile, mida ise usun (tasemini): meil käib võitlus praeguse fašistliku valitsuse vastu ja nõukogude korra kehtimapaneku eest.»

«Põranda all?»

«All ja peal.»

«Võib olla. Mina olen sellest eemal,» lausus kingsepp külmalt. Vaikiti mõne minuti. Lähedal metsas kukkus kägu. Joosep mõistis, et see küüraka südant ei rõõmusta, pigemini kurvemaks teeb. Ta otsis, mida öelda ja hakkas rääkima linna töörahva meeleolust, lisades nagu seletuseks, et üheskoos kandes ja kannatades tundub mõnigi koorem kergemana.

«Esimene jutt töölistega oli tööpuudusest,» ütles ta, ja rääkis siis oma sõitudest linna, vangistatud vennale toidupakke viima.

Kuuldes Joosepi venna vangistusest, muutus kingsepp erksamaks, tõstis pea ja sõnus mürgise naeratusega:

«Näe, mina võiks tema asemel kongis istuda! Ei mõista aga midagi korda saata, et mind trellide taha toimetataks. Ei võeta vaevaks mu kongi läbi otsida! Oma «kõnede» eest võiks ma mõnekski aastaks prii leiva peale saada!... Nüüd ma valmistan enesele matusekõnet. Vaevalt leidub aga keegi, kes selle haua äärel ette loeks. See pole nutulaul, oh ei! Viskan selles

viimased kivid kehtivale korrale ja selle kaitsjaile näkku!»

Aga nüüd, nagu aimates, et liiga kaugele on läinud, sundis ta enese lõbusamaks ja jätkas muiates:

«Pole viga, senikaua kui puud lehes, pean vastu. Suvel kulutab tööinimenegi rohkem jalatseid, mõni toob neid minugi töökotta parandada.» Ja siis järsku: «Tähendab, teie vend viidi ka «õigele» kohale ... Ju'p ta's ikka aluseid õõnestas ja töörahvale teed ida poole osutas! Truud isamaapoega keegi ei puuduta!»

«Ega meiegi oma isamaad salga, kuid mõistame seda teisiti! Hoopis teisiti kui Isamaaliit ja Kodukaitse naised!» sai nüüd Joosep öelda.

«Õige! Meilgi on oma isamaa!» möönis kingsepp. «Aga see on praegu hallparunite päralt!»

Jutt muutus elavamaks ja kingsepa sünge meeleolu haihtus, jäi järele ainult põlev vaen kehtiva korra vastu.

Koduteel kavatses Joosep juhatada kõiki siitnurga tööinimesi jalatsite parandamise asjus Lõhmuse kingsepa juurde. Ta ei sallinud heategevust, millega kodanlased oma süümet rahustavad, aga ei pidanud heategevuseks inimese toetamist tööga. Muidugi, maailma ei tule parandada niisugusegi toetamise läbi ... Ja mõnikord ei tea isegi, kas talitad õieti või mitte. Parem siiski kehviku heaks midagi teha, kui temast hoopis mitte hoolida. Ajalehis on teateid: seal ja seal lõpetanud keegi oma elu; kannatanud kaua aega tööpuuduse all ...

Niisugusele oleks pidanud see, kellel meist tööd ja leiba, avitava käe ulatama.

XLVII

MIS SEE TÄHENDAB?

Kaks päeva enne suvistepühi läks peremees Joosepiga sooheinamaale, kus noori nigelaid kaski kasvas. Kummalgi oli kirves kaasas. Hakati pühadekaski raiuma, et neid üks tubli koorem linna turule viia.

«Kevadsuvel pole millestki raha saada,» ütles Lauri nagu vabanduseks. «Suurnikud muidugi naeravad meiesuguse üle. Kaskede turule viimine on nende arvates popside äri.»

«Kui aga valimised, siis hääletate koos suurnikkudega Rahvarindele,» lausus Joosep tagasihoidliku etteheitega.

«Aga kellele siis? Ega ometi sotsidele? Ja kommunistidele ei sobi peremehel häält anda!» vastas Lauri, püüdes naljatada.

Kasekoormaga läks Lauri ise linna turule.

Esimesel pühal võttis Joosep Aleksi külastamise ette. Sealt kavatses ta, kuigi tee oli suure kõverusega, vanemate poole sõita.

Enne rattale istumist läks ja küsis ta peremehelt palga arvel kümme krooni.

Peremees punastus kõrvadeni ja vastas, silmad maha löödud:

«Saan teile anda kõigest neli, rohkem mul praegu ei ole.»

«Jätkub sellestki,» vastas Joosep. «Koguni ilma ei julge pühapäeval teele minna.»

«Pean pärast pühi seakarjast midagi tapamajja viima,» rääkis Lauri süüdlaselt. «Küllap siis annan rohkem.»

Need «kuningad» tuleb vastu nende tahtmist oma maalapi orjusest vabastada! mõtles Joosep.

Leida rohis maja ees lühikesi salati, porgandi, peterselli, sibula ja kaali peenrakesi, ruuduline põll ees, otsmiku katteks valge side ümber pea, ilme kinnine, peaaegu vaenulik. Kas siin on seisukoht minu vastu muutunud või? ... välgatas küsimus Joosepi peas. Aga Leida ilme muutus kohe Joosepit ära tundes.

«Ka pühapäeval töös!» sõnus Joosep, kui tervist soovinud.

«Oh, mis me veel sellest ... Äripäeval tuleb ei tea kuhu tööle minna!» vastas Leida tusaselt.

Joosep aimas, et siin midagi halba on juhtunud, ja küsis kohe:

«Aleks ka kodus?»

Leida raputas pead ja vastas kibeda naeratusega:

«Teda ei ole enam ... siin.»
«Ei ole? ... Siin? ... Kus siis? ...»
«Tuldi ühel ööl — mitme mehega, otsiti jälle korter põhjalikult läbi ja viidi ta siis ... teadagi kuhu!»
«Teadagi,» kordas Joosep ennatult.
Leida huuled tõmbusid kõvasti kinni. Ta kummardus peenra kohale, et pisaraid varjata. Aga varsti tõstis ta pea ja sõnus vaikselt, aga ähvardavalt:
«Nüüd hakkan mina tema aset täitma!»
Istuti vana majakese seina äärde laudpingile ja seal rääkis Leida, et vangistus sündinud arvatavasti Kaitseliidu ülema kaebusel, kes hiljuti jaama einelauas hoobelnud, et tahab alevikku «puhastada». Ka Arseni juures olnud samal ööl läbiotsimine.
Leida käinud juba korra linnas ja viinud toidupaki eeluurimise vanglasse.
«Nüüd tuleb hakata taludes päeviti tööl käima,» jätkas noorik karastatu kibedusega. «Töö vastu ei ole mul midagi, aga tean, et mulle vaadatakse kui kurjategija naisele ja antakse nagu armu pärast tööd.»
Joosep ei mõistnud teda lohutada, kordas ainult rahvasõna, et parmud minevat eriti õelaks enne piksevihma.
Alevikust sõitis ta vanemate poole. Need ootasid Joosepilt mingit teadet Luist; kui nad seda aga ei saanud, jäid üsna nukraks. Aleksi vangistusest kuuldes, muutus nende meeleolu sõjakamaks.
«Kaua's nad neid kõiki ikka kinni peavad!» sõnus isa kurjasti.
Ja ema lisas:
«Näe, Lui ütles oma kirjakeses: «Minu vangistus ei kesta kauem kui vassistlik valitsus.» Selge asi!»
Põldsemal ootasid Joosepit lapsed. Neil oli mingi pildiraamat, nad olid seda lugenud, tahtsid nüüd Joosepile sisu jutustada ja pilte näidata. Joosep kuulas nende vadistamist, silitas nende päid, kuid oli mõtetes hoopis eemal. Ta läks õhtul vihmast hoolimata Änari moonamaja juurde ja rääkis seal Tooma perele ja Tohvrile alevikust saadud uudisest.
«Iga uus vangistus kohustab meid, kes me vabaduses!» ütles ta lõpuks. «Ma ei mõista küll isegi öelda,

mis tarvis teha, aga olgem vähimalt valmis kõigeks!»

Teisel pühal läks ta enne lõunat Nõelojale. Istuti vihmase ilma tõttu toakeses. Olav ruttas jutustama raadio-sõnumeid Hollandi vallutamisest ja Maginot' liini läbimurdmisest. Aga Joosep kuulas seda hajameelselt. Kui ta siis oma uudise avaldanud, mõjus see tiisikushaigele ärritavalt. Ja Ainogi ei saanud rahulikuks jääda.

«Ma tahan näha, kas Heino seda kuuldes ikka veel leplikult naeratab!» ütles ta.

Nädalas kord või kaks saadeti Joosep Põldsema piimadega meiereisse. Vahel ka Änarilt mõnd põllutööriista laenama. Meierei õues kohtas ta korra Ollit, kes talle tutvustas seal Anna peigmeest Madist. Too oli aastat nelikümmend viis või viiskümmend vana, suunurkade juurest lõigatud pleekinud vurrudega, alt-kulmu, umbusklikult vahtivate silmadega, koltunud kortsus näoga, keskmist kasvu, vimmas. Kuulnud, et Joosep ongi Änari eelmise suve sulane, heitis Madis talle vaenuliku ja kahtlustava pilgu.

Korra kohtas Joosep Änari õues ka Toivot, tervitas pead noogutades ja ütles, et ta saadetud umbrohu-äket laenama. Toivo ei vastanud tervitusele, seisis mõne hetke sõna lausumata ja läks siis elamu poole. Varsti tuli sealt Jorss ise, kaabu silmil, vanad tööriõivad seljas. Tema tervitas Joosepit juba kaugelt, astus ligi, andis kätt ja üheskoos mindi kuuri äket valima.

«Noh, mis ütlete sõja kohta?» küsis peremees. «Eks ole hiilgavad võidud?»

«Ühele võidud, teistele orjastamine,» vastas Joosep.

«Rahvas, kes on igakülgselt enam arenenud, kes on ühtlasi tugev, sellel on kõlbeline õigus ja isegi kohustus teisi valitseda, juhtida, enesega ühes edasi viia! . . .» rääkis Jorss õpetlikult.

See oli sissejuhatus pikemale kõnele. Aga Joosepil polnud aega kuulamiseks. Äke oli leitud, kanti peremehe abil vankrile ja Joosep soovis head päeva.

Meierei õues tekkis hommikuti pikemaid vaidlusi peremeeste ja mõnede sulaste vahel, kes siia saadetud

piima tooma. Need viimased ei olnud vaidlemises kaugeltki nii osavad kui mõnedki koolitatud peremehed või nende pojad. Aga vastusega ei jäädud võlgu, nii tabav, kui see igakord ka oli.

Eriti pärast Tööliskoja ning tööliste kutseühingute esindajate koosolekut pealinnas oli peremeestel asja norimiseks, seda enam, et sotsiaalminister oli sel koosolekul selge sõnaga öelnud: töörahva elujärje parandamiseks astutakse lähemas tulevikus kindlasti sammusid.

«Nii et lähete edaspidi heinaajal paariks nädalaks mereranda päevitama!» nöökas keegi peremeestest.

«Teie pojad-tütred on seal küllalt vedelnud, las läheb vahel ka raske töö tegija puhkusele,» vastas Joosep.

«Peame oma maa peale teile igaühele suvila ehitama?» torkas teine peremees.

«Perekonna soetamiseks otse hädavajalik! Teie valitsuse juhid, teie mehed kinnitavad ju ikka, et rahvaarvu tõstmise küsimus on see kõige tähtsam! Ja selleks on vaja korteriolusid parandada.»

«Aga meie ütleme ja nõuame valitsuselt: tööline ei tohi lennata ühest kohast teise, ühe töö pealt teise peale! Pidagu paika! Töötagu seal, kus on töötanud. Mitte, et täna põllul, homme kaevanduses, ülehomme metsas! Tööraamatust olgu näha, kus ta on töötanud ja kuidas. Ja kõik töötatöölised linnast maale!»

«Nii et jälle orjus, nagu esivanemate ajal! Hallparun hakkab kõigiti mõisnikku mängima! . . . Aga unustate, mis mõisatega tehti!»

«Kes nüüd see tegija on? . . . Ega kommunistidel seda teha lasta! Meil on, jumalale tänu, Kaitseliit! . . . Ja kui edasi minna: varsti on Hitlergi siin! Tema kaitseb põllumehi! Ja tema valitseb varsti kogu Euroopat! . . . Kes talle vastu hakkab, on tuhk ja põrm!»

Peremeestel näis selles asjas õigus olevat: viis riiki olid juba varisenud, Prantsusmaa oli alistumas, inglaste abi oli nõrk, Itaalia valmis võitjaga kaasa lööma.

Peremeeste poolehoid uuele Euroopa valitsejale kasvas — tema süsteem oli Nõukogude süsteemile kui vesi tulele. Pole karta kommuniste ega revolutsiooni, kui teisel pool on niisugune jõud! Pannakse Euroopa

töörahvale raudsed päitsed pähe! Ja meilgi! ... See on hoopis teine laul, mis läänest kostab, kui see, mida meie töölised idast kuulevad ja meelsasti kuulavad!

Samal ajal kui peremehed valmistasid konventides oma esindajaid suurele Koja koosolekule, täites nende päid ja taskuid käredate ja nõudlike resolutsioonidega, hakkas kogu maa muistki tähtsatest ja pidulikest üritustest kihama. Et ajad «rasked» ja veel «raskemaid» aegu olevat karta, nagu valitsuse juhid ja nende järel kõik vähemadki kõnemehed kordasid, siis peeti tarvilikuks kogu rahvas läbi kihundada, teda «raskete» aegade vastu vajalikult ette valmistada. Loetleti kõnedes neid voorusi, mis meil nüüd väga vajalikud olevat: isamaa-armastus, julgus, enesekindlus, mehemeel, kaine mõistus, ettevaatlikkus, truudus, üksmeel, ühtekuuluvuse tunne jms. Pealinnas peeti suurt nooruse külvipäeva mitme tuhande osavõtjaga, kus valitsuse juht oma pikas kõnes hoiatas neid, kes tahtvat ühe või teise sõdiva poole kasuks meeleolu kujundada või mõjutada (muidugi peeti silmas vaid üht poolt, kuid seda jäeti targu ütlemata). Kooliõpilaste sõjalise riigikaitse õpetus oli läbi ja nad koguti pealinna, kus siis kaks tuhat noort ülemjuhataja eest pidulikult mööda marssis, kes neile isamaa vaimust läbiimmutatud sütitava kõne pidas.

Isamaaliidu osakonnad korraldasid külvipidusid ja kohalike kogude koosolekuid, kus patriootilisi kõnesid peeti.

Naisedki ei jäänud meestest maha: kaks ja pool tuhat suurnikest maanaist kogunes Helme mägisesse ümbrusse, kus istuti lõkketule ääres, lauldi ja kuulati ergutavaid, virgutavaid, liigutavaid ja julgustavaid kõnesid.

Ülikoolilinna koguneti laulupeole, kus jällegi «raskeid» aegu meenutamata ei jäetud, ka mitte neid omadusi loendamata, mis niisugustel aegadel tarvis minevat. «Vabadussõja» «sangarid» kogunesid Pärnu, et üheskoos meenutada sooritatud vägitegusid ja äratada üksteises esivanemate vahvat vaimu.

Neli tuhat noort kogunesid ülemaaliselt pealinna suurtele pidustustele, kus nende peale seda vaimu

valati, mida eelolevatel «rasketel» aegadel väga tarvilikuks peeti.

Põllumeeste esindajad kogunesid oma Koja koosolekule, ja seal siis kõneldi mitu päeva. Et ministrid, oma erakonnast mehed, istusid esimeses reas, siis ei tihatud minna sõnades käredaks ega nõudmistes liiale. Mitte resolutsioonide käredusega, vaid nende rohkusega taheti mõju avaldada. Võeti vastu üle saja resolutsiooni ja need nimetati tagasihoidlikult «sooviavaldusteks».

Kes isiklikult ei saanud tähtsamaist pidustusist osa võtta ja juhtide kõnesid kuulata, see võis neid ajalehtedest lugeda. Peale selle kandsid raadiolained kõike seda «isamaalist» kihutust üle maa. Õhk otse tulvas neist laineist.

Ja siis pidi kõiki neid suuri koosolekuid ja pidulikke üritusi kroonima Balti rahvaste nädal pealinnas. Üle poole tuhande külalise vastuvõtuks oli juba ammu ette valmistatud. Juuni keskel jõudsid nad pärale ja peale «ametliku» Balti liidu pidi nüüd ka sõprusliit kolme rahvast lähendama ja mõnekski ühiseks aktsiooniks ühendama.

Tuli Leedust ja Lätist poliitikamehi ja põllumehi, pritsimehi ja professoreid, ühistegelasi ja üliõpilasi, kunstnikke ja kirjanikke. Majandus ja kultuur pidi neid kõiki liitma, nagu kõnedes öeldi. Ei mitte miski muu! Poliitikast mitte sõnagi!

Siiski, kes kõiki neid üritusi, neid koosolekuid, neid asjalikke ja pidulikke kogunemisi tähele pani, kes neil peetud kõnesid «rasketest» aegadest ja niisugustel aegadel tarvisminevaist voorusist kuulis, sellel võis tahtmatult küsimus tekkida: «Milleks see kõik? mis selle taga peitub? Milleks rahvast — noori ja vanu, mehi ja naisi — kuumaks köetakse? Ja mis nende «raskete aegade» all õieti mõeldakse?»

XLVIII

KODUSÕDA ÄNARI PERES

Külviaeg oli või näis olevat eriti Toivole raske. Isa sundis teda tööl käima. Aeg on ometi pojal hakata ennast liigutama! Toivo liigutas ennast, aga kaebles siis oma ristluie ja pihtade valu ning jalgade väsimuse pärast. Isa oli nii hoolimatu ja sõnus ükskõikselt: «Tööga tuleb harjuda!» Ema aga kaitsevalt: «Tuleb harjuda, aga pikkamisi, mitte nii järsku!» Toivo ähvardas vahel ema kuuldes: «Sa pergel, mis mul sest kasu, et oma isa juures elan! Tapab mind tööga! Lähen parem võõra juurde! Seal ei julgeta nõnda sundida!»

Laupäeva õhtul või pühapäeva hommikul sõitis Toivo harilikult linna ega tulnud sealt enne teisipäeva hommikut. Sai siis isa käest võtta, aga hoolis sellest vähe.

Nii oli ta nüüd jälle pühapäeval linna sõitnud ja emale öelnud, et peab linna jääma esmaspäevaks, võib-olla ka teisipäevaks. Tal olla seal asju õiendada.

Kuuldes, et ema Toivo kauemaks linna jäämisega nõustunud, käratas Jorss kurjasti:

«Nahka paned ta lõplikult!»

Esmaspäeval väljalt lõunale tulles võttis Jorss kontorist nüüdsama toodud kirjad, et neid süües lugeda, nagu see tal kombeks oli.

Paari kirja lugedes sai ta isuga süüa, aga siis, kui ühe kinnikleebitud sedeli lahti teinud, peatusid tema lõuamusklid, ilme muutus pilviseks ja selgesti kuulsid teised lauas istujad, kuidas ta vihaselt urises:

«Mis kurat see's tähendab?!»

«Midagi halba või?» päris naine murelikult.

«Oh, tühja kah!» mühatas nüüd Jorss, pistis sedeli tasku ja hakkas kärmesti, nagu vastumeelset tööd tehes suppi helpima. Ta tõusis enne teisi ja ruttas kontori, võttis sedeli taskust, luges mitmele korrale uuesti ja pistis jälle tasku.

Kui vähe aja pärast preili Käo üle ukse vaatas, viipas Jorss talle peaga, kutsudes sisse.

«Mis kurat see tähendab?» algas Jorss taskust sede-

lit tõmmates. «Veksel. Kolmsada krooni, maksta kahe nädala pärast Hoiu- ja Laenupanka!... Selle pangaga ei ole mul viimaseil aastail üldse tegemist olnud! Sõidan homme linna!»

«See on vist eksitus,» vastas preili Käo. «Võiksite Arnoldile telefoonida. Tema vaataks homme järele.»

«Õige küll!» möönis Jorss. «Parem ma sõidan siiski ise, vist on mõni vana veksel vedelema jäänud ja nüüd välja tulnud.» Tahtmatult tekkis tal aga halbu kahtlusi.

Ta jõudis teisel hommikul Arnoldi poole enne pankade avamist.

«Toivo kodus?» oli tema esimene küsimus.

«Magab veel. Tuli vist üsna hilja,» vastas Arnold.

«Mis kurat ta siin linna peal kooserdab! Nagu maal tööd ei ole!»

«Ütles, et asju õiendada!»

Öeldi, et varsti saab sooja kohvi, aga Jorss ei kärsinud seda oodata ja väljus. Sihitult ruttas ta mööda tänavaid, vaatas kümned korrad kella ja oli esimene, kes panga avamisel sisse astus. Direktor ei olevat veel saabunud, öeldi talle. Ametnik leidis Jorsi veksli ja näitas talle seda.

Jorss võttis veksli, nägi esiküljel oma allkirja, teisel küljel Leopold Tõlliste žiirot. Ta vaatas mitmel korral üht ja teist külge, käsi tempelpaberiga hakkas värisema, suu vajus avali.

Ametnik märkas seda ja ruttas lohutama:

«Kui väikese osa terminil kustutate, võidakse muidugi pikendada.»

«Mispärast väike osa?» katsus Jorss naljatada. «Ma ei armasta venitamist!» Ja siis väriseva käega kübarat letilt võttes lubas ta veksli aegsasti lunastada, eksis väljudes uksega, tundis põlvedes nõrkust ja oleks meelsasti istunud.

Pean enesele kepi ostma, mõtles ta tänaval, kärmesti, aga komistades edasi astudes. Selles vanuses ei saa ilma. Jalad pole enam kindlad... Ja muidu ka... Kui mõnus oleks praegu tugeva kepiga Toivot lahmida!

Aga kepipoodi ei olnud käepärast, ei olnud ka kärsimist seda otsida.

Ta ruttas Arnoldi poole ja kutsuti seal nüüd kohvilauda. Helle-Mari oli ka veel kodus.

«Kus Toivo? Magab ikka veel?» hüüdis Jorss, nii et Arnold ja Helle-Mari kohkusid.

«Tuleb kohe. Mis siis?» küsis Arnold isast eemale hoidudes.

«Jätke ta minuga nelja silma alla!» käskis isa ja astus kabinetti. Tal tuli oodata.

Toivot oli vist hoiatatud. Ta lükkas aeglaselt ukse lahti, tervitas, tuli arglikult sisse, kölnivee lõhna levitades, lõug puhtaks aetud, aga näol ja silmades magamata öö jäljed.

Isa silmitses teda pilgu, sööstis siis vastu, haaras tal paremaga lahtise särgi rinnaesisest kinni ja surus läbi hammaste:

«Sina kuradi vekslivõltsija!»

Ta tõukas poja nahkdiivanile ja laskus ise jõuetult vetruvasse tooli.

Poeg kogeles midagi abitult, tegi kerge etteheite kallaletungi pärast ja lõpetas siis ennast kogudes:

«Peab ometi aru saama seisukorrast! ... Ma ei saanud teisiti! ... See kuradi Uih-Aih käis peale! ... Te ise tahtsite, et ma ta jätaks! ... Ta oli nõus, aga nõudis kõva summa ... Mul polnud kusagilt võtta ... Tõllistelt ei sobinud ka manguda ...»

Isa istus jõuetult ja kokkuvajunult. Mõlemad vaikisid.

«Kutsu Arnold ja Helle-Mari!» sai ta viimaks öelda.

Toivo ruttas neid kutsuma ja nad tulid varsti, täis ähma.

«Tulgu see lontrus ise ka!» käratas isa jõuetult.

Kui kõik kolm last poolsõõris isa ees seisid, Helle-Mari kerges heledas suvekleidis kahe poja vahel, ütles isa väsinult, osutades Toivole:

«See kaabakas on minu ja Tõlliste allkirjad võltsinud! Vekslile! Ja Arnoldi poole pöördudes: «Mitu aastat ta saab?»

«Allkirjade võltsimise eest on tavaliselt kolm aastat.»

«Kolm? ... Ega see talle palju ole!» parastas isa. «Ehk õiendagu ise õigel ajal vekslisumma! ... Võid

minna, lurjus! Asja õiendamata ära jalgu üle Änari piiri tõsta!»

Toivo väljus kärmesti.

Nüüd osutas isa Arnoldile ja Helle-Marile istme ja algas vaikselt kaeveldes:

«Niikaugel on siis need asjad! ... Seda olen ma saanud oma eluaegse töörühmamise eest! ... Ilus tasu! ... Ei ole ma ka sinust, Arnold, saanud, mis ma lootsin! Et võid ära elada ja õhtuti bridži mängida, seda on nagu vähe! Vähe rahvaesindaja pojale! Änari suurtalu pojale! Aga et Toivo nõnda! ... Helle-Mari on ainukene, kellest võiksin rõõmu tunda, aga tema tahab ka, nagu näha, Änari varisemist näha! Olgu! Saate seda kõik näha!»

Jorss ei olnud raugemisest hoolimata kõneandi kaotanud ja rääkis veel pikalt kaeveldes ja süüdistades kahe ängistunult vaikiva lapse ees. Lõpuks kinnitas ta Arnoldile, et too kelmi venda seekord mingil tingimusel ei avitaks. Las päästab poiss ise oma pea silmusest! Kui ei suuda, las läheb mõneks aastaks sidima. «Ehk siis tuleb poisil meel p....st pähe!»

Lõpetanud üsna jämedasõnaliselt oma kõne, nõustus isa Helle-Mari kutsel kohvilauda minema. Seal leiti Toivo sedel lühikese sisuga: «Õiendan selle asja ise.»

Isa kehitas õlgu, lõi käega ja lausus mürgiselt muiates:

«Las mangub Poldilt!»

«Kas sul midagi kangemat kohvi kõrvale ei ole?» küsis ta pojalt.

Arnold tõi kõhuka pudeli ja klaasid lauale.

«Joon enese täis, ja asi vask!» ütles ta esimese klaasi järel. Ta tõmbas taskust lehekese, kuhu perenaine märkinud, mida tarvis linnast tuua. Ostud pidi tütar enese hooleks võtma.

Isale meenus jälle Toivo, ta raevus uuesti ja kukkus poega kiruma sõnadega, mida tema suust muidu polnud kuuldudki.

Ta ei joonud ennast täis, läks välja, ruttas mööda tänavaid siia-sinna, tuli varsti koju ja küsis Toivo järele. Poeg ei olnud veel tagasi tulnud.

See ärritas isa. Vihaselt sööstis ta minema, et koju sõita.

Kihutanud enamasti kogu tee, jõudis ta koju, hobune vahus. Tohver tuli parajasti eesõuest, minnes lauda poole, vilka suus. Vana sulane jäi seisatama, vaatas lõõtsutavat vahus hobust ja sõnus laitvalt ümisedes:

«See on looma tapmine! . . .»

«See on minu asi! . . . Nühi kuivaks ja kõnnita üks tund!» vastas peremees, viskas piitsa vankrile ja rühkis eesõue.

Pumba juures tegelesid Olli ja Anna.

«Pakid vankrilt sisse tuua!» hüüdis neile Jorss käskivalt. Aga siis peatudes: «Toivo ei ole veel tulnud?»

«Eks sa linnas näinud teda?» küsis Anna omakorda.

Peremees rühkis edasi. Köögis nägi ta perenaist pika laua otsas oma harilikus kohas istuvat ja kohvi rüüpavat.

«Süüa saab?» käratas Jorss.

«Mis seal's jälle, et nõnda!» vastas perenaine pisut hämmastunult.

«Mis seal's jälle!» osatas peremees. «Küllap kuuled!»

Tooliga kõvasti kolistades istus ta söögilaua otsa ja jäi ootama. Perenaine tõi ruttamata sööginõusid lauale. Varsti tuli Anna supikausiga. Kui siis tagasi kööki läinud, küsis perenaine uuesti:

«Mis seal's juhtus?»

«Võid uhke olla oma pojale! Ta mõistab minu nime sama hästi kirjutada kui ma ise. Väimehe nime niisamuti!»

Perenaine vahtis arusaamatult ja isegi pahaselt oma mehe otsa, urahtas viimaks tüdinult:

«Räägi selgemini! Mis sa mõistatad!»

«Mis ma mõistatan. Poeg võltsib veksleid, see su armas poeg! Võltsib veksleid ja pumpab pangast raha! Nüüd tuleb tal aastaks kolmeks türmi minna! Paras paik kelmile.»

«Issand jumal! Kuidas sa ütled! kelm! Oma pojale! . . . Veksleid võltsinud? . . . Eks sa rääkinud Arnoldile! Ta ju advokaat ja teab, mis niisugusel korral teha! Ega's või lasta Toivol ometi türmi minna!»

«Et ei või lasta? . . . Et muudkui poputa teda kodus!

Anna raha linnas tüdrukutega ümberajamiseks! Kaardimängimiseks!»

See oli juba räägitud vihaselt ja kõvasti. Söömine oli unustatud, tühi lusikas värises sööja käes.

«Mis sa'nd nõnda kõvasti!» manitses perenaine.

Aga Jorss oli hoos, ei saanud peatuda. Ta jätkas veel kõvemini:

«Meie pidagu tal ka kodus lirva! Tänapäev kihutan Imbi minema!»

«Jäta n'd ometi! Mõni võib kuulda!» katsus naine oma meest taltsutada, istus lähemale ja algas üsna tasa:

«Imbi pärast tahtsingi su'ga rääkida... Kui Toivo linna sõitis, tuli tüdruk minu juurde kööki ja tunnistas üles: ta olla teist moodi.»

«Mis kuradi «teist moodi»?... Kõnele nii, et ma aru saan!»

«Noh, et minul olla asjad niikaugel... Ja et Toivo süüdi. Nõuab registreerimist.»

Nüüd lõi Jorss pea järsku kõrgele, ja kui naise sõnu täiesti mõistnud, viskas lusika kesk lauda, raksas tõustes rusikaga laua nurgale ja käratas kõigest jõust ainult ühe sõna:

«Kurat!»

Naine sööstis istmelt ja tõstis vaigistavalt käed. Uks lükati lahti. Anna tuli praevaagnaga ja küsis jahmunult:

«Mis lahti?»

Peremees näitas järsu liigutusega, et ta kaoks koos praega ja hakkas tuba mööda edasi-tagasi tormama.

«Raha see lirva ei nõudnud?»

«Küllap ta mõistab, mis Änari perenaise koht väärt on!»

«Nii et nõudis registreerimist?»

«Muidu ähvardas kandali teha ja Rumpakile kaevata. See ju Imbi siia sokutas, ja muidugi Toivot võrgutama!»

«Kuradi paksmagu! Ma löön ta lõhki! Näidaku ta veel siin oma lihavat larhvi!» kirus Jorss.

«Katsu, kas siis su peekon veel alati esimest sorti on!» hoiatas perenaine.

«Igatahes lendab see Imbi-hatu veel tänapäev!»
Nüüd ägestus perenaine omakord ja hüüdis:
«Mõnele teisele võib siin majas suurema õigusega «hatu» öelda!»
«Kellele?» küsis peremees ja jäi ähvardavalt üle laua oma naise otsa vahtima.
«Eks su «paremale käele», nõndanimetatud «preili» Käole!» vastas perenaine ja kaua tagasihoitud kibedus ning vaen purskas tal välja ühes nende sõnadega.
«Ah sa nii! Sa vana krõmmel!» kiristas Jorss läbi hammaste.
«Krõmmel!» kordas naine, nagu oleks talle pähe löödud. «Krõmmel — ütled sa mulle!» Naine lõi käed silme ette ja väljus kõvasti uludes kööki.
«Lõi ta sind või?» küsis seal Anna enam uuditsedes kui osavõtlikult.
«Oh, mis oleks löömine!» kurtis perenaine läbi nutu, laskudes laua otsa toolile. «Aga et ta ütleb mulle «krõmmel»!... Et noor preili tal iga öösi võtta!... Nagu ma ei kuule, kuidas ta tagatreppi mööda sukkis käib!...»
Jorss tuli kööki, süüdlane ilme näol, ja algas manitsedes:
«Mis sa n'd ulud! Paljugi mis tülis öeldakse!»
«Hea küll, mina olen vana krõmmel,» vastas talle perenaine, «aga noorele «preili» Käole ma ütlen, kes ta õieti on. Ütlen seda kõigi kuuldes. Eks näeme siis!»
Anna tõmbus viisakalt tööpere söögituppa, kus Olli diivanil istus ja õmbles.
Jorss tegi nutva ja haliseva naise poole kätega vaigistavaid liigutusi ja võttis maheda tooni:
«Vahel tuleb halb sõna suust, ei mõtlegi nii halvasti! Ega's sellepärast...! Võtan «krõmmeli» tagasi. Tõesti sündmatu sõna!... Saa ometi aru: poeg vekslivõltsija, türmimineja!... See lõi mu pea segi. Nüüd veel see Imbi asi kah! Noh, oli seda veel vaja!... Sa võinud tüdrukule nõu anda!...»
See väike kõrvalekaldumine isiklikust kokkupõrkest rahustas perenaist natuke ja põllenurgaga silmi kuivatades vastas ta kaeblikult:
«Mis nõu minagi talle!»

«Võinud öelda, et ta ennast häbist päästaks,» rääkis peremees üsna tasa. «Mingu linna mõne «targa» naise juurde. Meie maksaks kõik kulud ja veel nii-öelda valurahagi.»

«Eks räägi ta'ga ise ... Või Toivo nii!» halas perenaine. «Mina ei taha enam midagi näha ega kuulda!»

Siit alates jäi kõik vähehaaval vaiksemaks. Perenaine õhtusöögile ei tulnud, läks varakult oma tuppa, pärinud siiski enne mehelt, kuidas selle vekslivõltsimisega lugu on.

Jorss jutustas sellest lahkesti, tundes nagu kergendust, et sai oma muret naisega jagada. Ta lohutas naist sellega, et Toivo Tõllistelt raha muretseb ja tühise veksli ära õiendab. Räägiti Imbigi asjast. See mõte tõrjuti üksmeelselt tagasi, et Toivo naiks teenijatüdruku, olgugi et too on Rumpaki naise õetütar. Mis see Toivo ka ei ole, ta peab seisusekohaselt abielluma! See oli vanemate ühine arvamine.

Et perenaisel polnud kedagi lähemat, kellele oma muresid pihtida, siis sai neist Anna varsti põhjalikult teada, nii vekslivõltsimisest kui ka Imbi seisukorrast. Madisele ei jäänud see muidugi teadmata. Pumba juures kartuleid koorides jutustas Anna neist asjust sosistades Ollilegi, kui kolmandat polnud kuulmas. Madis omalt poolt levitas huvitavaid kuuldusi meestööpere hulgas. Varsti teati neist asjust väljaspool Änari piiregi.

Mõni tund hiljem, pärast vihase Jorsi lahkumist advokaadist poja juurest, kellel polnud isa arvates küllalt suurt joont, astus teine poeg, kellel isa ja ema arvates ei puudunud suur joon, tütre tuppa, kelles ka isa ja ema olid pettunud.

«Lubad?» küsis Toivo süüdlaslikult muheldes.

«Ole hea!» vastas Helle-Mari, umbusklikult venna väljamagamata nägu ja korraldamata riietust silmitsedes.

«Saime taadi käest mõlemad sauna,» algas Toivo istmele laskudes. «Ja sina ka just mitte ära teenimata.»

Helle-Mari ootas järge. See tuli, kui vend oli mõnuldes mõne sõõmu suitsu tõmmanud.

«Nii palju on vanal ikka õigus, et sa temast liiga vähe oled hoolinud,» ütles ta nurisedes.

«Mina vähe hoolinud? Aga sina?» küsis Helle-Mari, lahtine raamat põlvedel. (Ta oli parajasti eksami vastu valmistunud.)

«Ei noh, mis minu hoolimine, see ei too midagi sisse! Aga kui sina võtaksid asja tõsiselt, astuksid lahke näoga Poldi ette — ta ju ikka mees kui mürakas, ei tarvitse ühegi naise ees silmi maha lüüa — astuksid jah, Poldi ette ja ... kõik muu läheks siis juba iseenesest ... Siis oleksid isa jalad kindlasti põhjas ja mina ...»

«Sina võiksid aina looderdada!» ütles Helle-Mari vahele.

«Jah, mina ei tarvitseks nõnda klambrite vahele sattuda, et pean hädaga võõraid nimesid vekslile kirjutama. Ega sa ometi arva, et ma seda kerge südamega tegin?»

«Oh ei! Ma arvan, su süda tilkus seda tehes verd!» pilkas õde.

«Ma näen, sul puuduvad täiesti õelikud tundmused!» lausus Toivo üsna kurvalt ja katsus isegi ohata.

«Neid tundmusi ei või sa tõesti arvestada, kui kahtlasi samme astud ja jälle sisse lendad,» vastas Helle-Mari ja liigutas ennast märku andes, et audients on lõppenud.

«Olgu'nd, kuidas on,» ütles Toivo üles tõustes pahaselt, «aga nii palju sa võiksid igatahes Poldile öelda, et ta mulle seekord võla tasumiseks pool tuhat krooni laenaks.»

«Kelle vastutusel?»

«Kurat võtku, kas ma's ise enam vastutusvõimeline ei ole?» katsus Toivo solvunult kurjustada.

«Kui oled, mis siis veel! Ta ei keela sulle siis vist poole suurematki summat!» nöökas Helle-Mari.

«Hüva! Peame meeles!» hüüdis Toivo ähvardavalt, aga üsna jõuetult, ja kobis toast välja, ust prahvatades kinni lüües.

Ei möödunud kuigi palju aega, kui uksele koputati. Sisse astus Tõll ise, nii sõbralikult muheldes, kui tema jämedatoimne nägu üldse võimaldas.

«Tuled vist sama asja pärast, mis Toivogi,» ütles Helle-Mari ärimehe sõnavõtust ette jõudes.

«Aimad naiselikult õieti,» vastas härra Tõlliste ja laskus toolile, istme pakkumist ootamata. «Oleme ju täiskasvanud inimesed, võime igat asja õige nimega nimetada.»

«Eks nimetage siis,» lausus Helle-Mari kärsimatult.

«Meie kihlus, mille sa nii kerge käega tühistasid...»

«Milleks ma nii kergelt nõusoleku andsin... Et see aga tühistatud, siis ei maksa sellest enam rääkida.»

«Ehk sa siiski mõtled veel järele,» manitses väikese peaga mehemürakas oma kõrge häälega nii mahedalt, kui oskas. «Võta arvesse kõiki asjaolusid: sinu enda tulevikku, sinu isa suurt võlakoormat, Änari saatust, ja nüüd veel see ápardus Toivost vennaga: tal tuleks mõneks aastaks vee ja leiva peale minna, vekslivõltsija häbistav nimi peale selle. Registreerimislaua juurest läheksime kohe notari juurde, kirjutaksime talukoha suvilaga sinu nimele, peale selle mõne maja linnas, kui soovid. Mesinädalad võiksime veeta kusagil Vahemere kaldal. Elamise seaksid siin linnas sisse täiesti oma maitse ja nõuete järele...»

«Olen oma sõna selles asjas juba öelnud,» vastas Helle-Mari, aga vist mitte küllalt kindlalt, sest Poldi söandas kauplemist jätkata:

«Võiksime ka vabas abielus elada, see tähendab: absoluutselt salajases. Külastaksin sind või sina mind oma äranägemise järele. Minu tšekiraamatusse märgiksid alati summa... Sul jääb täielik vabadus...»

«Sa oled siiski jultunum, kui ma arvata mõistsin, ja sellepärast palun lõpetada!» ütles Helle-Mari püsti tõustes, ikka vist veel mitte küllalt kindlalt, sest vabameelne kosija sõnus tõustes manguvalt:

«Ehk sa mõtled siiski järele. Olen kannatlik ja pika meelega. Päästan su venna vekslivõltsija häbist. Ma ei taha, et selle vari langeks sinule, su vennale ja isale. See ei tähenda muidugi, et ma püüan sinu ees suurmeelne olla... Ehk sa mõtled järele.»

Nüüd ta lahkus.

Helle-Mari jäi laua äärde istuma ja imestas oma nõrkuse üle: palju ei puudunud, et ta oleks Poldi ahvat-

levatele ettepanekutele järele andnud. Suvila, kellaviie-teed, dineed, suareed, autosõidud, Vahemere rand, Änari päästetud, isa mureta...

Kuidas seda aga Joosepi ees põhjendada, olgugi ainult omas südames, sest küllalt oleks talle kirja teel teatamisest: kõik on meie vahel lõpetatud...

Aga siis võib see punane «sangar» pea püsti ajada: niisugune on see teie mäda kodanlik maailm! Hoia külge puutumast — määrib!

Ei, seda suurustlemise rõõmu ma siiski Joosepile ei tee!... Aga see meie seltskonna moraal on tõesti mäda! Vähe puudus, ma oleksin muutunud müüdavaks naiseks! Häbistav ja alandav mõelda: pääsesin ainult töörahva esindaja kaudu tema ees häbi tundes.

Toivo astus sisse ja katkestas õe mõtisklused: vend naeratas murelikult, sigarett hambus.

«Soovid mult paarsada krooni taskuraha pumbata?» küsis ta lõbusalt. «Veksli asi on nii hästi kui õiendatud ja Poldi pistis mulle mõne hea saja pihku. Ta on tõepoolest džentelmen läbi ja läbi. Õpi teda õieti hindama!»

«Tunnen teda juba üsna hästi,» vastas Helle-Mari. «Raha kulub sul aga endalgi ära.»

«Väga õige, kulub mulle endalegi! Täna ma veel maale ei sõida. Selle jandi peale tarvis kusagil lokaali peal sõpradega istuda,» rääkis Toivo kui inimene, kes vahva ning väsitava teo sooritanud ja nüüd õigustatud on seda pühitsema. «Telefoonin isale, et ta oma noorema poja pärast vähematki muret ei tarvitse tunda!... Oleme rääkinud!»

Toivo lahkus ja Helle-Mari võis jätkata mõtisklusi, kuidas ta lihtsa töömehe tõttu pääsenud sooja kodanlikku mädamülkasse laskumast. Piinlik oli tal sellest pääsmisest mõelda.

Toivo tuli kahe päeva pärast rattal. Tal oli üsna muretu ilme.

«Noh?» küsis isa, niipea kui nad kontoris nelja silma alla jäänud.

«Kõik korras!» vastas poeg hooletult ja süütas diivanile laskudes sigareti.

«Kellelt raha pumpasid?... Eks muidugi väimehelt?» päris isa laua juurde istudes.

«Kas tal sellest puudus?! Temasugune ei mõista nagunii rahaga midagi peale hakata! Aina kogub!»

«Nii et sina pead aitama läbi lüüa?!... Teisiti ei oska, kui allkirja võltsides!... Hea küll, olgu sellega kuidas on, aga naiste suhtes oled veel loll kui külapoiss! Seal see nupp nüüd on! Mõtled Imbist Änari perenaise teha?»

Toivo kohkus esiti, aga katsus siis üleolevalt naeratada ja lõi käega.

«Arvad, et ma Änari koha üldse sulle pärandan?» sõnus isa ähvardavalt.

«Mul seda muret ja hoolt veel tarvis!» lausus poeg põlglikult.

«Noh, kui nõnda, siis võid homme päev endale mujal tööd ja teenistust otsida! Kaua niisugust logardit küll kusagil ei peeta!»

Toivo kehitas õlgu ja mühatas: «Eks näe!» ja tahtis juba väljuda, aga isa hüüdis veel:

«Tüdrukuga tee asi klaariks! Muidu ei tea, mis veel! Ta võib siit minna, mida varem, seda parem. Eks tule talle muidugi kõvasti maksta. Pumpa Poldi käest. Anna talle lootusi Helle-Mari peale...»

«Räägin õega, et ta Poldile mõne lahkema pilgu heidaks. Las kladib avansina õe eest! See on ju täpe tema varanduse juures. Mis ta koonerdab!»

«Häbematust sul on ja suurt joontki sellest!» kiitis isa ja mitte just pilgates. «Aga vaata, et kuhugi paragraafi otsa ei satu! Ja mis tüdrukutesse puutub, siis ikka nii, et jälgi järele ei jää.»

«Pole viga, kooliraha tuleb igaühel maksta! Kõrgem kooliraha, rohkem tarkust!» vastas Toivo.

Isa ja poeg lahkusid teineteisest peaaegu lepitatult.

Järgmisel õhtul pärast talituste lõppu läks Toivo tallatud rada mööda üle õue Imbi tuppa, taskus mustasõstra likööri pudel ja tahvel «Kavet».

Imbi ehtis ennast peegli ees, ei vaadanudki tulija poole.

«Oled suure sigaduse teinud!» lausus Toivo laitvalt, siiski sõbralikult.

«Et su emaga rääkisin? ... Oli viimane aeg!» vastas Imbi jahedalt. «Nii et tuled registreerima?»

«Madise või Tohvriga aja niisugust juttu.»

«Võin rääkida nendega ja igaühega sellest sinu «sigadusest». Kas või kogu kihelkonnaga.»

«Tahad ennast häbistada?»

«See on minu asi, kas ennast häbistada või mitte. Aga sinu kohta ütlen, et Änari Toivo on suli!» rääkis Imbi mürgiselt, selg külalise poole. «Et Toivo on peale muu ka vekslivõltsija!»

«Kes sulle seda? ...» käratas Toivo. «Ma lasen su türmi panna teotuse pärast!»

Nüüd hakkas Imbi kõvasti naerma, pöördus ümber, vaatas lõbustatult oma niiskete silmadega raevunud perepoja otsa ja ütles siis:

«Homme küsin Jorsilt hobuse ja sõidan linna. Lähen Rumpakkide juurde ja räägin neile asja ära. Küllap nemad nõu leiavad, mis teiesugustega teha. Räägin ka vekslivõltsimisest.»

Toivo sai aru oma seisukorrast. Ta sundis enese rahulikuks ja katsus naeratadagi.

«Armas Imbi, lepime ära!» ütles ta ja tõmbas taskust pudeli. «Tule istume ja maitseme seda, «Kavetki» on mul ...»

«Las see olla! ... Hoidke seks puhuks, kui registreerimast tuleme. Siis see sobib paremini,» irvitas mahlakas Imbi.

«Sina saatanas!» kirus Toivo jälle vihaselt. «Tahad Änari perepoja üle lüüa! Isalt õpitud ärilised trikid! Vaata, et lähed türmi nagu su isa!»

Imbi haaras nurgalauakeselt savist vaasi ja kihutas kõige kollaste lilledega põgenema pöördunud Toivole selga.

Toivo sööstis õue, ust lahti jättes, pudel ühes, «Kave» tahvel teises käes.

Tohver tuli aida poolt, oli vist moonamaja poole minemas. Ta kissitas silmi, vaatas põgenejat perepoega tema maiustusesemetega, peatus, aga ei lausunud sõnagi.

XLIX

MOSKVA RÄÄGIB

Pühapäeva hommikul, 15. juunikuu päeval, küsis Joosep peremehelt kümme krooni, perenaiselt võid, saia, leiba, searibi ja tegi kõigest sellest väikese paki. Varustanud end sellega, istus ta rattale ja sõitis linna. Oli päikesepaisteline ilm, tee kuiv.

Aegsasti oli ta päral, ostis paberosse ja läks Ruut Kelderi poole, et kõike ühte pakki köita. Sellega varustatud, läks ta vangla ette järjekorda. Siin oli tal juba mõni tuttav, kellega võis vestelda.

Ruut oli palunud, et ta vangla eest pääsedes veel tema juurde sisse astuks.

Kui Joosep lõuna paiku sinna läks, käis too erutatult mööda tuba edasi-tagasi, salgud sassis, otsmik enam kortsus kui muidu.

«On midagi juhtunud?» küsis Joosep uudishimu varjamata. «Kas jälle vangistamisi või?»

«Poeg juba mitu korda täna väljas käinud,» nurises ema. «Ei ütle mullegi, mis õieti on!»

«Ei ole veel midagi juhtunud,» vastas Ruut, «aga lähme, Kruusvall, korraks Töölismajja. Seal ehk teatakse midagi.»

Ema vangutas murelikult pead.

Tänaval algas Ruut lõbusat vestlust, nagu aru võis saada, midagi tähtsamat esialgul varjates:

«Valitsus alanud kõigepealt sõda lobisejate naistega, trahvinud kahte neist rahaga, sulgenud klatšiklubi.»

«Kas ta's, see valitsus ikka, midagi suuremat ei tea ette võtta?» küsis Joosep pettunult.

«Lähme Töölismajja, seal leidub ehk mõni teadjam inimene,» vastas Kelder. «Olla üsna huvitavaid uudiseid, aga neid tarvis kontrollida. Kõmu ja klatš jäägu naiste jaoks.»

Töölismaja saalis oli elav liikumine. Väikeste rühmade kaupa seisis seal mehi ja naisi, räägiti tasakesi, tuldi ja mindi.

Ruut jättis Joosepi üksi ja läks kõrvalruumesse. Sealt tuli ta natukese aja pärast sellesama üliõpilasega, kes hiljuti Suurest Prantsuse revolutsioonist rääkinud.

«See siin on vangis istuva Ludvig Kruusvalli vend,» ütles Ruut Joosepile osutades.

«Väga rõõmustav! Tunnen teie venda väga hästi!» ütles prillidega ja kõrgelt paljastunud otsmikuga üliõpilane Joosepi kätt surudes ja oma nime nimetades.

«Olge nii lahke ja seletage meile, mis seal Leedus on õieti sündinud,» ütles Ruut.

Üliõpilane vaatas ümber ja algas siis tasa, aga selgesti:

«Räägin nii palju, kui tean. Tean aga vähe. Lugu on nõnda:

Eile algas meie pealinnas nõndanimetatud «Balti nädal». Olete sellest muidugi lugenud. Juba mõni aeg tõid ajalehed selle kohta teateid ja tegid asjale suurt reklaami. Ilmatu palju lätlasi ja leedulasi sõitnud selle «nädala» pidustustele. Täna pidi selle «Balti internatsionaali» pidustuste ja koosolemiste haripunkt olema. Aga kõik arved olid tehtud, ma ei ütle: ilma peremeheta, küll aga suure idanaabri teadmata, tema päriolekuta või koguni tema huvide vastu.»

«Midagi nende kolme riigi salajastest kavatsustest rääkis mulle hiljuti Aleksander Siimson, kes nüüd ka trellide taga,» ütles Joosep vahele.

«Tunnen Siimsoni — tubli seltsimees!» lausus üliõpilane ja jätkas:

«Midagi oli kavatsetud salakavalalt Nõukogude Liidu huvide vastu. Eks siis üleeile õhtul antud Moskvast Leedule ultimaatum ja nõutud vastust laupäeval kella kümneks. Ultimaatumi nõudmisteks olnud: esiteks, luua Leedus niisugune valitsus, kes suudab vastastikuse abistamise pakti täita; teiseks, lasta Punaväe osad vabalt läbi Leedu linnadesse, ja kolmandaks, võtta mõned kõrgemad ametnikud vastutusele, kes baaside soldateid lubanud või lasknud halvasti kohelda.

Peapõhjus: Leedu loonud abistamispakti vastaselt Läti ja Eestiga — pange tähele: ka Eestiga! — salaliidu, mis sihitud Nõukogude vastu.»

«Nii et meie ka asjasse segatud!» hüüatas Joosep tasakesi. Aga sealsamas umbusklikult: «Siiski, kust need uudised pärit? Kas neil on kindel alus?»

«Seltsimees kuulanud eile õhtul hilja Moskva raa-

diot. Tuli veel keskööl mulle rääkima. Teine seltsimees saanud hommikul sõbra telefoni kaudu sama teate Tallinnast. Seal olnud õhtul ja öösel õhkkond ärev nagu enne pikset.»

«Nii et kardetakse meilgi pikset?» küsis Joosep.

«Kui meie valitsus salaliidust osa võttis, siis on oodata sedasama pikset, mis Leedus,» vastas üliõpilane. «Paari tunni pärast saame uuemaid teateid.»

Joosep lubas tagasi tulla ja läks linna peale. Tal oli kohtamine ees, aga oli veel vara kohvikusse minna. Ta kõndis mööda tänavaid, läks Toomemäele, ei pannud aga kedagi tähele — meeles olid aina Töölismajas saadud uudised. Ta laskus hiirekõrvus vana pärna alla pingile ja katsus kõiges, mis kuulnud, selgusele jõuda. Üldse ei olnud tal kahtlust, et midagi väga tähtsat on sündimas või on juba sündinudki.

Kümned korrad vaatas ta kella, kas ei ole juba aeg kohvikusse minna. Seal räägib ta muidugi neist uudistest Helle-Marile ja vaatab, missugust mõju need temale avaldavad. Küllap ta juba teabki neist ja on ehk seisukohagi võtnud. Sõbralik see vist ei ole. Kui räägib aga Moskva, siis peavad küll korporandidki seda tähelepanelikult kuulama ja igat sõna arvestama.

Täna ei seisnud Joosep peegli ees kaua, ei silunud ega sasinud oma juukseid, jättis ka lipsu viltu lükkamata, sirutas vaid kuuehõlmasid. Täna oli tal välimus kõrvaline asi. Ta võttis varnast ajalehe ja vaatas, kuhu istuda.

Eemal ühe lauakese ääres istus kaks daami, peas hallid seenekujulised kübarad. Joosep läks istus neist eemale ja oli juba lehte lahti rullimas, kui teine neist daamidest tõstis tema poole käe. Nüüd tihkas Joosep neile teravamat pilku heita, tundis ära oma naise ja Senta Ruuli. Süüdlaselt muheldes astus ta nende juurde, andis kätt ja istus osutatud toolile. Mõlemad olid uues hallis kostüümis, näod seenkübara äärte varjus, kohvitassid ees.

Tuli näitsik, Joosep tellis ka kohvi ja hakkas vastama Helle-Mari viisakusküsimustele tervisest, tööst, vanemategi tervisest jne. Sealsamas ütles ta, mis vend Arnoldilt Lui kohta kuulnud: asja uuritavat . . . Seda

kuuldes ei suutnud Joosep end tagasi hoida ja, vist julgustatud lähenevaist sündmusist, lausus ähvardavalt:

«Eks me näe, kaua need vangikoja uksed teda kinni peavad! Tõin vist asjata talle täna hariliku toidupaki!»

«Nonoh, teie nii sõjakas?» küsis Senta Ruul, kes perekondliku viisakusvestluse kestel kärsitult vaikinud. «On's asjad nii kaugel?»

«See fašistlik kord on meid küllalt kaua taga kiusanud,» vastas Joosep nii iseteadvalt, et daamid esiti tema otsa vaatasid ja siis omavahel pilgu vahetasid.

«Teil on ju triumfeeriv ilme nagu võitjal Caesaril,» nöökas preili Ruul sõbralikult.

Helle-Mari aga suutis kohe jälle end valitseda ja küsis ükskõikse, isegi üleoleva lahkusega:

«Töörahval on arvatavasti põhjust lootusrikkalt tulevikku vaadata?»

«Ehk ongi!» vastas Joosep samuti.

Preili Ruul ei mallanud enam perekondlikuks nägelemiseks muutunud kahekõnet kuulata ja läks korralt asja juurde:

«Teil on teada Moskvast saadud ultimaatum Leedule?»

«Kas just ultimaatum, küll aga mõned nõudmised fašistlikule Leedu valitsusele. Ja meie valitsus saab samasuguse, selles pole kahtlust.»

«Nii et tuleb meil Helle-Mariga minna lillesid ostma?» pilkas preili Ruul ohates.

«Milleks lillesid?» küsis Joosep.

«Punaväelastele annetamiseks põlveniksu tehes, kui nad sisse marsivad.»

Joosep kehitas pahaselt õlgu.

«Ja uue, Moskvale meelepärase valitsuse etteotsa pääsevad muidugi puhastverd kommunistid?» jätkas portselannäoga preili pärimist.

«Senine valitsus ei ole vastastikuse abistamise lepingut pidanud,» ütles Joosep juba külmalt. «On isegi Leedu ja Lätiga Moskva-vastase salaliidu loonud.»

«Oled nii hästi informeeritud!» lausus jälle Helle-Mari, teeseldes imestust, «nagu oleks sul suhteid diplomaatiliste ringkondadega.»

«Mis me nägeleme!» sõnus preili Ruul läbematult.

«Nähtavasti teab Joosep kõike seda, mis meiegi, ja veel palju enam. Parem räägime sellest, mis meil nüüd oodata, see tähendab karta on. Mulle rääkis vähe aja eest keegi, kes Tallinnast valitsuse ringkonnast lähemad teated saanud ja üldse mõistab neid asju paremini ette näha, vahest niisama hästi kui härra Kruusvall. Tema arvates hakkab meil nagu Nõukogudemaal nüüd töörahvas valitsema ja pursui vett ning leiba sööma, kui talle hing üldse sisse jäetakse. Teie, härra Kruusvall, olete nüüd sulane, teist saab peremees või mingi tähtis asjamees, minust saab köögi-Kata, Helle-Maril võib ka üpris halvasti minna — ta ju hallparuni tütar!» Aga nüüd järsku: «Kas teate, lapsed: te peaksite laskma nüüd endid registreerida! Siis me, korporandid, ütleksime: see meie kaasõde on hiilgava partii teinud — korraga töörahva rinde tegelase abikaasa! See on juba homme enam kui mõne senise direktori proua! Ja härra Kruusvallgi ei ole halba partiid teinud — ikkagi haritud naine! Agronoom, see on vist ka Nõukogudemaal tarvilik persoon. Ja abielu töölisega, see peseb ta puhtaks kui lambatalle!»

«Jäta, Senta!» lausus Helle-Mari käega tõrjudes. «Ei ole aeg nalja heita!»

«Teate, lapsed, ma jätan teid kahekesi,» ütles nüüd preili Ruul. «Teil ikka nagu paarisrahval omavahel üht-teist rääkida, aru pidada ja ehk tülitsedagi!»

Juba ta läkski.

Ei sobinud jutt nõndanimetatud abielurahval ka nelja silma all täna. Helle-Mari päris nüüd ükskõikselt ja nagu viisakuse pärast, rusutud meeleolu varjata püüdes, mis nimelt Joosep Moskva ultimaatumist kuulnud ja kust kuulnud. Ta küsis ka Joosepi arvamist selle kohta.

Joosep vastas ja lisas nüüd lohutuseks, et asi kaugeltki nii hulluks ei lähe, nagu vahest preili Ruul ennustab.

«Igatahes midagi head minusugusel oodata ei ole,» vastas Helle-Mari nüüd kibedalt naeratades, «aga kõige paremat sinusugustel, see tähendab: töörahval. Aga ma ei ole kade, ei võigi olla. Neil, kes nälginud, peab laskma ka kord kõht täis süüa.»

«Sinul ei ole vähimatki karta,» katsus nüüd Joosep oma naist lohutada, aga tegi seda nagu inimene, kellel on võim ja kes võib teise saatust otsustada. See solvas nähtavasti Helle-Marit.

«Nii et sina garanteerid, et mul pole vähematki karta?» küsis ta salvavalt.

«Mitte mina, vaid see valitsus, kes tuleb praeguse ülekohtuse asemele!» vastas Joosep pahaselt.

«Mul on ka v a n e m a d, ja nende saatus ei ole mulle ükskõik,» ütles nüüd Helle-Mari külmalt ohates, Joosepist mööda vaadates.

«Änarit tervelt vahest sinu isale ei jäeta,» arvas Joosep, «aga ei tee viga, kui selle küljest mõni siil maatameestele lõigatakse.»

«Tõesti rõõmustav seda kuulda!» pilkas Helle-Mari.

Tekkis piinlik vaikus. Kohvitassid olid tühjad. Saal oli nüüd harilikke külastajaid täis. Trio algas kulunud marsiga, mis aga vestluse suminast üle ei käinud.

«Tuled Änarile, kui eksamid tehtud?» küsis Joosep tagasihoidlikult.

«See on praegu kõrvaline asi,» mühatas Helle-Mari.

«Ma ei saa aru, miks sa uuendusi kardad?» küsis nüüd Joosep pisut ärritatult. «Kõik e i v õ i ometi endist viisi jääda! Võtame või Änari: Kirsti seisukord peaks paranema. Tooma ja Tohvri korteriolud samuti. Jussi onni oled näinud — tohib suur perekond, tohivad lapsed säärases punkris elada! ... Asjad p e a v a d muutuma!»

Helle-Mari ilme oli ligipääsmatu, kui ta rahulikult, aga jääkülmalt sõna võttis:

«Ära pea mind nii sõgedaks, arenematuks või harimatuks, et ma sooviksin: ajalugu peab nüüd seisma jääma, midagi ei pea enam muutuma, sest et Änari peremehel on sada hektarit maad ja kakskümmend kolm lehma! Areng peab edasi minema ja läheb, kui ka mõned seda ei soovi. Aga k u i d a s see areng peab toimuma, selles võivad arvamused ometi lahku minna, eks ole?»

«Jah, muidugi, võivad minna,» möönis Joosep. Ja lisas lepitavalt, et mitte pahameeles lahkuda:

«Otsustasime juba mullu: mitte enam vaielda. Ilus suveaeg on ees. . .»

«Seda ilusat suveaega saame näha,» sõnus Helle-Mari mornilt Joosepist mööda vaadates. «Ja kõike muudki, mis ta toob.»

Joosep sai nüüd aru, et tal võimalik pole oma naise meeleolu muuta. Helle-Mari ei saanud nähtavasti unustada, et ta kuulub nende ridadesse, kes nüüd peavad taanduma, sellega leppima, missugune osa neile määratakse. Kui suurniku tütar ja korporant oli ta küllalt iseteadev ja uhke, et mitte töölisest, oma isa sulasest kui päästerõngast kinni hakata, tema rõõmust rõõmu tunda. Ja millal on võidetu koos võitjaga hõisanud, kui ka võidetule elu kingitakse ja olemasolu kindlustatakse! Hetkekski ei saanud Helle-Mari unustada, et ta kuulub nüüd nende hulka, kes elu pidulauast eemale tõrjutakse. Ta ei halisenud ega kaevelnud. Ta sulges enese kui tigu oma uhkuse ja iseteadvuse karpi ja oli ligipääsmatu.

Joosep oli kohtumisele tulles ekslikult arvanud, et Moskva ultimaatum viib teda, töölist, tõusva klassi liiget suurniku tütrele, korporandile lähemale, tõstab teda Helle-Mari silmis ja Helle-Mari tunneb sellest aina rõõmu. Otse ümberpöördult: nad olid nüüd teineteisest kaugemal kui kunagi oma abielu kestes.

Õnneks tuli jälle preili Ruul ja katkestas piinlikuks muutunud olukorra. Ta algas ohates ja seenkübaras pead vangutades:

«Tuleb aina halvemaid teateid... Nii et härra Kruusvall — edaspidi seltsimees — nikutame põlvi teie kui võiduka töörahva esindaja ees. Aga Moskva ultimaatum — nii palju kui teada — ei nõua teie kahe lahkuminekut. Loodusjõud on purustanud klassivahed teie vahel, ärge laske neil uuesti tõusta. Te nagu põrnitsete teineteise peale?... Abielus paratamatu nähe. Pidage meeles, et olete kui võti ja lukk. Hoiduge üksi jäämast! Mis on lukk võtmeta või võti lukuta! Paras vanaraua hulka heitmiseks! Ja kumb neist on tähtsam? Ärge hakake selle üle pead murdma! Ja nüüd me pidime Helle-Mariga veel kuhugi minema. Jätke hüvasti, ma pööran selja.»

Ta ulatas oma käe Joosepile, pööras selja ja eemaldus, Helle-Mari andis külmalt Joosepile kätt ja läks preili Ruulile järele.

Segases meeleolus, halvemas kui eelmisel kohtumisel, väljus Joosep kohvikust ja läks rutates Töölismajja.

See kihas mees- ja naistöölistest, kõik elevil, kõik rääkimas aina Moskva ultimaatumist, selle täitmisest Leedus, selle oodatavast täitmisest meiegi pealinnas.

Joosep kohtas Ruuti ning prillidega üliõpilast. Nad kinnitasid ja täiendasid varemini saadud teateid.

Isegi ebakõla Helle-Mariga ei suutnud koduteel Joosepi rõõmsat meeleolu häirida. Ta ootas aina võimalust, et saadud uudiseid nagu evangeeliumi teistelegi kuulutada.

Kaitseliidu pealik oli sama pühapäeva õhtupoole oma tsiklil ühes abikaasaga Änarile kihutanud. Ta oli tulnud eriharidusega peremehelt nõu küsima oraste äestamise asjus. Missuguse äkkega? Kui noort orast? Kas ka kartuleid äestada? Vanemad talunikud seda hoopiski ei tegevat.

Oma leedukatest töölistega, nimelt abielupaariga, läinud ta tülli ja kihutanud nad kus kurat.

Proua, kes tänagi oli vainukägu meenutava tuttsoenguga, parandas siin oma meest:

«Ega me kihutanud neid minema! Nad ise läksid. Olid väga nõudlikud!»

«Nii või teisiti, jumalale tänu, et nad läinud!» pahandas major. «Pea veel talu! Sõnnik vedamata, kesa kündmata, heinaaeg käes! Korralikku sulast ega tüdrukut ei ole!»

Söödi üheskoos õhtut ja vesteldi põllumehe töödest ja raskustest.

Ei oldud veel õieti söömaga lõpule jõutud, kui hüüti Jorss telefoni juurde. Telefoneeris Toivo linnast, kuhu ta hommikul rattal sõitnud.

Poeg küsis kõige esiteks, kas isa on üksi või on tal ka külalisi ja kes nimelt.

«Mis sul see! Katsu, et koju saad! Homme tööpäev!» tõreles isa.

«Kuula enne uudised ära, siis hakka noomima!» vastas poeg, seekord eriti iseteadvalt. «Ja kui on mõistlikud külalised, räägi neilegi! Tööperele igatahes mitte. Annan toru härra Peenemale või Tõllistele; nad tulid ennist ja tõid uudise.»

Härra Tõlliste kõrge hääl hakkas kostma. Väimees soovitas äial kõige esiti toolile istuda, muidu võivat ta p... peale kukkuda.

See jäme nali oli öeldud peaaegu vihase tooniga ja Jorss laskuski toolile. Teda läbis mõte, et rahaasjades või laenuasjanduses on midagi väga halba juhtunud. Võib-olla pahandus Helle-Mariga. Oksjon! Pankrott! välgatas tema peas.

Nüüd kuuldus direktor Peenema hääl, kibestunud, nagu irvitav:

«Lugupeetav kuulaja! Algan peatükki Balti riikide uusimast ajaloost.»

Härra Peenema jutustas, mis toimunud Leedus ja mis seal praegu toimub. Siis aga edasi: «Lätile ja Eestile esitanud Moskva ka ultimatiivse nõudmise moodustada uus valitsus (tähele panna: uus valitsus), kes oleks suuteline kinni pidama vastastikuse abistamise paktist. Ja teine nõudmine: lasta Nõukogude vägesid üle piiri tähtsamatesse keskustesse. Nõudmised olevat meie poolt juba vastu võetud, homme või ülehomme algavat Punaväe osade tulek üle piiri. Vabariigi valitsus esitanud lahkumispalve. «Balti nädal» katkestatud. Jutustaja lisas veel, et sõber talle pealinnast seda teatanud.

Jorss oli tooli peal pisut kössi vajunud, maigutas suud.

«Nii et...» katsus ta vastata, aga ei mõistnud midagi rohkem öelda.

«Homme võib seda peatükki ajalehtedest edasi lugeda,» jätkas härra Peenema. «Igatahes ostame lillesid Punaväe väärikaks vastuvõtuks! Rahulikku und!»

Jorss läks tagasi söögilauda, sundis näo rõõmsaks ja käskis naisel pudeli veini tuua. Keel jäänud kuulates kuivaks, katsus ta naljatada. Aga näost võidi näha ja häälest kuulda, et ta häid uudiseid pole saanud.

Naine läks tõrksalt veini tooma, ja kui siis tumedat

mullust mustasõstra käärinud mahla maitstud, rääkis Jorss, nii külmalt ja rahulikult, kui suutis, mis ta praegu kuulnud.

«Noh, kurat!» kirus Kaitseliidu pealik. «Kõrvuti punastega me siin elama ei hakka!»

«Aga rahvaesindus!» meenutas perenaine lauaotsas väärika iseteadvusega.

«Õige! Oleks pidanud rahvaesindus viibimata kokku kutsutama!» kurjustas nüüd Jorss. «Ilma meieta ei tohiks niisugust otsust teha! Võõrad väed, meie verivaenlased, lastakse sisse trügida! Valitsus lahkub eitea-kelle käsul!»

«Seatakse muidugi uus kokku Moskva näpunäidete järele!» rääkis «major» nii kurjasti, kui mõistis.

«Ma nägin üks öösi unes,» algas tema prouake halades: «Kusagilt nagu jõe tagant tuli ilmatu suur punane angeli kari meie heinamaale. Hein oli tegemata ja ma tõstsin kära, et keegi ometi läheks ära ajama. Meil on seal ilus hein, mullu sai kolm kuhja!»

«Läks keegi ära ajama?» küsis perenaine.

«Ma ärkasin üles,» vastas tuttsoenguga tõmmu proua.

«Et see Toivo ka linnas nii kaua tolkneb, oleks temalt midagi kuulnud!» pahandas Jorss.

Meeleolu jäi kõigil rusutuks, kuigi seda püüti varjata. Mustasõstra veingi ei suutnud seda palju parandada.

Mõni tund hiljem kuulis Jorss raadiost sedasama, mis härra Peenema talle telefoni kaudu teatanud.

Köögist läbi minnes ütles ta Ollile, et preili Käo kontori saadetaks. Olevat mingeid arveid rutuliselt vaja läbi vaadata.

Preili Käo tuli varsti, küsiv ilme naeratav näol. Lasknud ruloo alla, süüdanud lambi ja asetanud mingi arveraamatu moepärast oma «parema käe» ette lauale, istus Jorss tema lähedale, muheles nukralt, raputas pead ja algas:

«Kuulsite söögilauas . . . Raadio kinnitas seda kõike. Mis ütlete?»

Preili Käo püüdis oma kaunil näol ilmendada, et saab asja tähtsusest aru ja elab oma peremehele sügavasti kaasa. Õhkaski korraks ja küsis osavõtlikult:

«Mis siis nüüd saab?»

«Tuleb võtta äraootav seisukoht,» vastas peremees ja ohkas.

Ja et kergem oleks sellel äraootaval seisukohal püsida, pidi preili Käo, kui asjast veel räägitud, oma peremeest mõne suudlusega lohutama.

Järgmisel hommikul tahtis Jorss esimene olla, kes meierei õues piimatoojaile, eriti peremeestele tähtsaist uudistest räägib, hoidudes sealjuures eemale soovimata kuulajaist — sulastest ning popsidest. Aga need soovimata kuulajad ei tunginudki ligi. Nemadki kogunesid omaette kahe-kolme kaupa ja nendegi hulgas olid juba Nõukogude nõudmised teada. Muudkui ilme nende näol oli pisut teistsugune kui peremeestel-perenaistel.

Põldsemal oli sel hommikul perenaine piima meiereisse viinud ja seal siis õues meeste suust tähtsaid uudiseid kuulnud. Ta jutustas neist söögilauas, peamiselt küll Joosepile, sest Laurile oli ta neist koju tulles kohe rääkinud. Ilme oli perenaisel sealjuures kuiv ja vaenulik, nagu istuks ka siin peasüüdlane kõiges selles.

Joosep kuulas tähelepanelikult, aga suutis säilitada väliselt ükskõiksust.

«Eks tule nüüd muidugi kõvasti pahempoolne valitsus,» ütles perenaine lõpuks etteheitvalt.

Lauri katsus aga muretut ilmet säilitada ja sõnus:

«Pole karta, et see uus valitsus, nii pahempoolne kui see ka oleks, Põldsema töö- või maksukoormat suurendab!»

Oodati Joosepi sõna, et oleks millestki kinni hakata. Aga Joosep talitses oma keelt, kuigi tal oleks olnud mõndagi öelda, kui mitte uue oletatava valitsuse kasuks, siis vähemalt senise arvustuseks.

Lapsed näisid vanemate sõnavõtust ja Joosepi vaikimisest järeldavat, et midagi on juhtunud, milles sulane süüdi. Nad hoidusid ema ligi ja piilusid arglikult Joosepi poole.

Pärast keskhommikut, kui Joosep suitsetades kaasiku alla kõndinud, et rohul pikutada, tuli Nõeloja Olav rutates, kõhnadel põskedel laiguline jumestus. Ta oli rõõmsalt elevil ja küsis kohe, kas Joosep juba kuulnud Moskva ultimaatumist. Tundes natuke pettumust, et

Joosep juba enam-vähem asjast teadlik, rääkis ta siiski kõigest veel, nii palju kui oma raadiost kuulnud. Selles oli muidugi täiendusi perenaise jutustusele, ja Joosep tänas vaeva eest. Nüüd võidi ka oletusi teha, mis uuelt valitsuselt oodata. Joosep oli siiski väljavaadetes tagasihoidlik. Eks olnud ta sügisel, kui Moskva nõudel valitsust uuendati, sellelt töörahvale mõndagi oodanud, aga seni täiesti asjata. Eks või nüüd seesama korduda!

Aga seda peeti kõige tähtsamaks, et Punaväe osad tulevad meie linnadesse. Töörahva toetajad, töörahva sõbrad on lähedal!

Sellest tunti tõsist rõõmu!

Lepiti nüüd nõnda kokku, et nii pea kui raadio kaudu uue valitsuse koosseis teada antakse, siis Olav sellest Põldsemale teatab, et poleks tarvis meierei õue agentuuri tarvitada. Valitsuse koosseisu järele arvati võimalik olevat tema tegevuse kohta üht-teist ennustada.

Järgmisel päeval tulid ajalehed ja kinnitasid ning täiendasid kõiki eile saadud uudiseid. Söögilauas rääkis peremees ärevil olles, et suured Punaväe osad juba üle piiri tulnud. Joosepil oli raske oma elevust varjata. Perenaine ohkas kuuldavalt. Lapsed vaikisid ja heitsid umbusklikke pilke Joosepi poole, kes sõi silmi tõstmata.

Veel rääkis peremees, et peaminister pidanud kõne, milles ta lootust avaldanud, et rahval ei puudu sügav arusaamine suurtest ajaloolistest sündmustest.

Siin ei suutnud Joosep enam oma rõõmsat meeleolu vaikides varjata ja lausus:

«Kes selles kahtleb, et r a h v a l ei puudu arusaamine neist suurtest sündmustest!»

Natukese vaikimise järel jätkas Lauri meierei õues kuuldud uudiseid: ülemjuhataja keelanud kõik rahvakogunemised ja koosolekud kuni 1. juulini.

«Keeld on vist sellest, et töörahvas ei saaks kokku tulla oma meeleolu avaldama,» arvas Joosep.

Perenaine pööras järsult pead ja tahtis midagi vastata, aga Lauri sundis teda käeviipega vaikima ja lisas veel uudist:

«Ka relvade kandmine ja pidamine on keelatud!»

«Siis on võõrastel meie maal täielik voli!» ohkas perenaine tigedalt.
«Pole see asi nii halb!» katsus teda Lauri lohutada.
«Ka seni olid relvad ainult kaitseliitlastel!» lisas Joosep.

L

SUVINE PÖÖRIPÄEV

Mitmel korral oli proua Rumpak oma mehega Imbi asjus nõu pidanud, aga otsusele jõudmata. Muidu oleks ju härra Rumpak sellega päri olnud, et Toivo, tulevane Änari peremees, kosib proua Rumpaki õetütre. Kui tal aga meelde tuli, et selle õe mees, Imbi isa, istub praegu pogris kahtlaste äride pärast, hakkas ta oma prouale vastu rääkima.
Ka sel neljapäeva õhtul, 20. juunil, olid nad kaua Imbi pärast vaielnud.
«Ei või teda ometi häbisse jätta!» halas paks proua pehmesse käetugedega tooli vajunult oma ülirikkalikult, otse kuhjatult sisustatud buduaaris, kuhu oma mehe oli kutsunud nõu pidama.
«A' mis ta's laskis asja niikaugele minna!» parastas härra Rumpak, mõnuldes väikesel diivanil, vägev lõug rinnale vajunud, sigar suus.
«Mis ta laskis!» osatas proua. «Ta uskus ometi, et on aumehega tegemist.»
«Ohohohoo!» pahvatas härra Rumpak kõvasti naerma, nii et isegi kohkus. Siis tasemini, pilkavalt: «Toivo — aumees! Küsi, mitu korda ta juba härra Tõllistelt raha klaninud oma «auvõlgade» tasumiseks! Mangus minugi käest. Nii et ega see su Imbi palju võidagi Toivoga abielludes! Siiski, et asjad nii kaugel — las käia! Õnn kaasa!»
«Imbile peaks natuke kaasavaragi andma!» lausus nüüd proua Rumpak õlale visatud lillelise heegeldatud rätiku narmaid näppides.
«Ei tea kui palju sellele Imbile peaks peale maksma?» küsis härra Rumpak, mitte just tõsiselt.
«Noh, mõnikümmend tuhat . . .»

«Ei tule kõnelegi! . . . Toivo mängiks, jooks või ajaks naistega selle varsti läbi! Änari koht peab oma Imbit toitma, mitte mina!»

Seda öeldes tõusis härra Rumpak, et väljuda.

«Oota n'd oota! Mul on veel midagi öelda!» peatas teda proua.

«Noh, lase kuulda!» ütles härra Rumpak, seisma jäädes, jämedad jalad harkis.

«Sa pead Jorsi peale mõjuma, et Toivo kindlasti Imbi naiks. Sa oled ju Jorsi võlgade eest vastutaja, oled tema heategija — pane talle kõva press peale!»

«Pressi mõtlesin talle muidugi peale panna, aga võlgade pärast. Praegu niisugune aeg — parem, kui kellegi eest pole vastutamist!»

«Kui aga Toivo Imbi naib, siis ole Jorsi vastu armulikum. Ta ju siis sugulane ja suviti on mõnus tema poole külla sõita.»

«Eh kurat, kas ma selle Jorsile vähe olen kolmanda sordi sigu esimeseks sordiks tembeldanud! . . . Eks näe, mis ma teen . . . Lähen Arnoldi poole — seal on täna bridžiõhtu.»

«Läheks minagi, aga näe, arst käseb vara voodisse heita!» ohkas proua Rumpak. «Ja see Helle-Mari on ka nõnda kõrk ja ninakas, ei tahagi sinna minna . . .»

Härra Rumpak kehitas õlgu, mühatas «head ööd» ja väljus.

Bridžiõhtu algas, nagu harilikult, kella kümne paiku. Mängisid mehed: Arnold, Peenema, Rumpak ja Tõlliste. Helle-Marile oli neil õhtuil Senta Ruul seltsiks. Mängijaile serveeriti teed ja konjakit.

Härra Peenema näis täna eriti morn olevat. Kui ta esimese partii eel teed ja konjakit rüübanud, lausus ta süngelt:

«Mul on niisugune aimus, et me täna siin viimast korda mängime!»

«Mis see's tähendab?» küsis härra Tõlliste. «Egas me lase ennast mõnest Punaväe rühmakesest, mis läbi linna marsib, verest välja lüüa!»

Senta Ruul istus Helle-Mariga teise laua ääres ja lehitses mingit kunsti-ajakirja. Ta laskis oma kõrge

kumera otsa laua lähedale, ohkas ja lausus siis nukralt:

«Jah, kui mõelda...» Aga siis pead tõstes Helle-Marile: «Lähme sinu tuppa. Mul on sulle üht-teist rääkida.»

Nad läksid sinna, istusid kõrvuti väikesele diivanile, ja siis algas Senta nukralt, kummargile vajunult:

«Kui muutlik meie elu siin maailmas on! Täna on nii, homme ei tea kuidas!»

«Läheks igavaks, kui oleks aina üks ja seesama, olgu või kõige ilusam!» vastas Helle-Mari, helistas näitsikule ja käskis teed ning biskviite tuua.

Kui nad kahekesi jäänud ja teed rüübanud, laskis Senta Ruul oma pea sõbratari õlale ja halises tasakesi:

«Kui aga järsku tuleb kõik senine olemine jätta, ah, kas tead...!» Ta hakkas nuutsuma.

«Mis see siis tähendab?» küsis Helle-Mari osavõtlikult.

«Olen vandega tõotanud seda mitte kellelegi öelda, aga ei saa... Homme sel ajal ei ole ma enam siin.»

«Oled sa oma mõistuse juures?!... Sa sonid!» noomis teda Helle-Mari ehmunult.

«Härra Peenema ütleb õigusega: meiesugune on siin ülearune!» jätkas Senta Ruul. «Tema arvates läheb siin kõik varem või hiljem nagu Venes. Kas me sinna kõlbame?... Ei!»

Helle-Mari laskis käed rüppe, mõtles natuke ja lausus siis:

«Meiesugused tõesti ei kõlba. Aga võib-olla mehed, niisugused majanduse asjatundjad... Neid on ehk tarvis.»

Senta tõstis oma siledaks soetud pea, raputas seda ja lausus siis sosistades:

«Mina tõusen homme koos härra Peenemaga õhku... Kaasa võtame vähe. Härra Peenemal on sinna natuke raha ette saadetud. Mina olen pisut rootsi keelt õppinud...»

Helle-Mari oli seda hämmastunult kuulanud, ei mõistnud midagi öelda, jäi tummalt oma ette vahtima.

«Teete vist targasti,» sõnas ta viimaks ja ohkas.

«Kui aga siin nüüd nõnda läheb, nagu karta on,»

algas Senta oma sõbratari käeselga silitades, «siis ei ole sinu abielust selle looduslähedase künnipoisiga küll mitte head loota. Jah, kui senine kord oleks püsinud, siis oleks ta sul sõnakuulelikuks sulaseks võinud jääda oma fanaatiliste vaadetega. Aga nüüd, uue korra juures, kerkib ta kõrgeks kui mägi ja sina oled tema ees kui tolmukübe. Iseasi muidugi, kui astud tema usku.»

«Ei, minust ei saa mingit adventisti,» lausus Helle-Mari vähemagi kahtluseta. «Mingu see maailmaparandaja oma teed!»

«Väga õige!» kiitis Senta.

Kõik kolm direktorit olid oma sõpradele pealinna telefooninud, et nad kohe teataksid, kui midagi sünnib, kui midagi uudist on, kui uus valitsus koos, kui mingi keeld või käsk avaldatakse.

Oli juba mitu partiid mängitud, teed ja konjakit rüübatud. Kesköö paiku helistati ja küsiti, kas härra Peenema on seal.

Härra Peenema läks telefonile ja jäi sinna minutiks kümneks. Tulnud tagasi, naeratas ta kui inimene, kes rõõmu tunneb oma ennustuste täideminekust, kuigi need ennustused on kõige pahemad.

«Noh?» küsisid härra Tõlliste ja Rumpak ühest suust.

«Kõik katsed kodanlaste ja sotsiaal-demokraatide eestvõttel uus valitsus luua on nurjunud. Vist polnud niisugused kandidaadid, nagu Tõnisson ja Rei, Moskvale vastuvõetavad.»

«Mis siis nüüd?» küsis härra Rumpak.

«Jääb järele: anda valitsuse loomine mõne kommunisti kätte,» lausus härra Peenema peaaegu lõbusalt.

«Noh, kas teate, see on siiski . . .» algas härra Tõlliste, aga ei mõistnud edasi rääkida.

«Ja siis veel telefoonis sõber,» jätkas härra Peenema, «et täna õhtul oli Tallinnas Töölisvõimla saalis kõikide töölisorganisatsioonide esindajate koosolek. See peetud ära v õ i m u d e k e e l u s t h o o l i m a t a.

«Uskumatu!» hüüatas härra Rumpak.

«Sel koosolekul nõutud praeguse valitsuse tagandamist,» rääkis härra Peenema nagu parastades, «ja uue valitsuse loomist, kes hakkaks rahva eluliste huvide eest hoolitsema, nõutud siis veel ka p o l i i t i l i s t e

vangide vabastamist. Homme kell kümme pidid kõigi käitiste ja ettevõtete töölised Tallinnas ja teistes linnades lippude ja loosungitega miitingule kogunema.» Viimased sõnad oli härra Peenema öelnud kõvasti.

«Siis tuleb madin!» hüüatas härra Tõlliste. «Meie politsei pole vana viht: saavad töölised kumminuia maitsta!»

Aga härra Peenema lõi uskumatult käega, jäi tõsiseks ja lausus pead vangutades:

«Ei, kumminui ei tõuse enam tööliste vastu. Häbeneb punaväelast... Nii et lõpp meie bridžiõhtutel!... Küllalt!»

Ta tõusis, hüüdis Senta, jäeti lühidalt hüvasti (Sental nutt varal) ja mindi minema.

Helle-Mari tõmbus kohe oma tuppa.

Arnold käskis sooja teed tuua, kallas konjakit klaasidesse ja katsus muretu ilmega enese ja teiste masendatud meeleolu tõsta.

«Minupärast vana või uus valitsus,» algas härra Tõlliste oma kõrge häälega, kui jooke maitstud ja pabeross süüdatud, «mina olen alati valmis atru, äkkeid, kultivaatoreid ja peksugarnituure vabrikutest tellima ja rahvale müütama. Vahekasu, nii nagu peakoosolek määrab. Ainult see, et kui kontroll hakkab nuuskima, kuidas seni puhaskasu jagatud... Jumaluke, egas ma võinud raamatuisse kirjutada: Kaitseliidule nii- ja niipalju, Isamaaliidule niipalju, Rahvarindele niipalju... Pidin kombineerima...»

«Enesestki mõista!» möönis tapamaja direktor. «Mul just niisama või veel hullemini. Ei või ometi isikuid ja asutusi nimetada, kellele raha toetuseks antud!»

«Eks te heida veel pilku raamatuisse,» soovitas Arnold. «Mõni asi laseb ennast ehk veel tagantjärele kohendada!»

See nõu kiideti heaks, aga leiti sellest vähe lohutust.

See oli 21. juunil, reede hommikul kella poole kümne paiku, kui härra ja proua Rumpakid kohvi jõid. Proua Rumpak oli veel jaapanimustrilises pidžaamas, kaebas

unetu öö pärast ja hakkas oma unenägu jutustama. Ta seisnud või istunud kõrge äkilise järsaku serval ja hakanud sealt alla langema, ehmunud hirmsasti ja ärganud üles. Ta katsus ka kohe unenägu seletada, aga härra Rumpak ei lasknud tal pikalt rääkida, lõi käega ja lausus lühidalt:

«Süda sul rasvas, magasid vasaku külje peal, sellest see langemise unenägu! Minulgi keelas arst südame poole peal magamise, ütles, et sellest tulevad kohutavad unenäod.»

«Ei, ei, igal unenäol on oma tähendus!» vastas proua ja tahtis nähtud unenägu seletama hakata, kuid söögituppa astus näitsik ja teatas, et tapamajast telefoonitakse.

Härra Rumpak ei rutanud, sõi võileiva, jõi tassi tühjaks, süütas paberossi ja läks siis kiirustamata raskel sammul kabinetti.

«Mis seal's nii vara?» küsis ta pahuralt, kui ametniku tervitust kuulnud.

«Tapamajast teatati, et peaaegu kõik töölised miitingule läinud, et sigade vastuvõtmisega on raskusi...»

«Mis kurat see siis tähendab!» põrutas direktor Rumpak. «Laske kõigi nimed üles kirjutada, kes töölt puuduvad. Ja kus see miiting on?»

«Seda ei tea, kuid kogunemine pidi olema Töölismaja ees,» vastati talle.

Direktor lubas ise varsti tapamajja minna; tehtagu senikaua, mis võimalik.

Härra Rumpak telefoonis kohe panka direktor Peenemale. Direktor ei olnud seal, ei olnud ka kodus. Kõlistanud siis härra Tõllistele, kuulis ta, et ka Majandusühisusest läinud ametnikud ja töölised enamasti kõik miitingule.

«Aga need on ju kõvasti keelatud!» sõnus härra Rumpak üsna kurjasti. «Ülemjuhataja keelas ära 1. juulini.»

«Sõidame vaatama, kuidas see mass laiali kihutatakse!» soovitas härra Tõlliste. «Võtame Arnoldi ja naised kaasa! On neilgi midagi vaheldust!»

Kell oli kümne lähedal, kui härra Tõlliste Raatuse platsilt üle sõitis. Seal liikus rahvast ja seisis

rühmades, aga need polnud töölised, vähemalt mitte «mustatöölised», ega olnud midagi miitingusarnast kujunemas. Kästi Töölismaja ette sõita, kuid lähedale ei pääsetud — tihe rahvahulk sulges juba eemal sõidu- ja kõnniteed. Sealsamas seisis ka härra Rumpaki auto. Sõidukid saadeti koju ja hakati jala edasi liikuma. Juba eemalt oli Töölismaja ees punaseid lippusid näha.

Need, kes siin tänavaid täitsid, olid välimuselt kehvemast klassist väikekodanlased. Väljapaistvalt hästi riietatud jõukamaid kodanlasi oli vähe.

«Kus kurat see politsei ometi on?» urises härra Rumpak, vaevu edasi pääsedes. Keegi töölisriides mees oli tema kõrval seda kuulnud ja vastas vaenulikult:

«On teil teda tarvis?»

«Kes siin's korda peab?» küsis härra Tõlliste kõrgilt.

«Kes siin's korda rikub?» küsis tööriides mees juba kõvemini.

«Asjata tulime siia!» sosistas proua Rumpak. «Ei tea, mis võib veel juhtuda! Minu süda püssipauku välja ei kannata!»

Helle-Mari heledas suvekleidis, hele suvekübar peas, käis proua Rumpaki kõrval härrade ees, ilme kinnine, läbinähtamatu, huuled kõvasti suletud. Ta vaatles üksisilmi tööriides inimeste hulkasid ning vaikselt päikesepaistel hõljuvaid punaseid lippe ja loosungite kangaid. Ta püüdis sellest kõigest üle olla, aga tundis hirmu seninähtamatu vaatepildi ees. See on siis see töörahvas, kelle hulka kuulub ka Joosep, tema mees! seisis Helle-Maril meeles.

«Surume lähemale sellele punasele värgile!» ütles härra Rumpak oma seltskonnale. «Egas me seda karda!»

Töölismaja lähedale jõudes nägid härrased, et eemalt lähenes järjest tööliste rühmi lippudega ja loosungitega punastel kangastel. Need, kes lippude all neljakaupa rivis seisid, need olid riietuse järele töölised vabrikuist või töökodadest, mehed ja naised, noored ja keskealised, mõned hallpeadki hulgas. Nende näod, jah, nende näod, millelt ei suutnud härrased oma silmi kõrvale pöörata, avaldasid rõõmu, mis on võitjal, kes aastaid või aastakümneid võidelnud ja nüüd võidule pääsenud. Need siin lippude all olid kui inimesed, keda

aastakümneid orjuses peetud, kes aga mitte polnud orjadeks muutunud, kes võidelnud vabaduse eest ja nüüd viimaks vabanenud. Neil nägudel oli võitja rõõm ja nii kindel usk oma lõplikku võidusse, et seda poleks julgenud enam keegi häirida.

Härrased ei tahtnud, ei suutnud, ei võinud nende inimeste näoilmet kuigi kaua taluda. Nende pilk peatus lippude all seisvate nais- ja meestööliste riietusel, et sellelt midagi etteheidetavat leida. Ent nende inimeste hoiak, aastate ja aastakümnete jooksul raskes töövõitluses kujunenud ilme ja neid kattev kortsunud, kulunud, töös määrdunud riie moodustasid terviku, mida härrased katsusid üleolevalt, põlglikult vaadelda, kuid vaatlesid seda aralt, salakadedusega. Kes ei tahaks võitjate ridades, võidulippude all seista! Ja need siin olid võitjad, muidu poleks nad tohtinud lippudega siia koguneda.

Härradele, kes olid hästi riietatud, ja daamidele, kes olid silmapaistvalt hästi riietatud, heideti tööliste ridadest mõnigi vaenulik või irooniline pilk. Helle-Mari tundis seda kõige valusamini ja ütles läbi kinniste huulte:

«Lähme!»

«Ei pääse!» vastas härra Tõlliste alistunult. «Las lähevad mööda!»

Esimeste rivide ees tõstis rühm tööriideis mehi helkivad vaskpillid õlale või käsivarrele, trumm tõusis tugeva mehe rinna ette ja järsku prahvatas hoogus marss jõuliselt rõkkama. Üks rivi teise järel hakkas lipu all edasi sammuma. Ja nüüd võisid härrased rühmade ees kantavaid loosungeid lugeda: «Maha sõjaprovokaatorite valitsus!» — «Nõuame tihedat sidet Nõukogude Liiduga!» — «Nõuame poliitiliste vangide vabastamist!» jms.

«Issand jumal, kas seda o m e t i ei keelata!» ägas proua Rumpak lootusetult pead vangutades.

Härra Rumpak ja Tõlliste põrnitsesid vaikides möödamarssivate rivide poole. Helle-Mari oli huuled kõvasti kinni pigistanud ja ilme oli tal kui piinataval, kes aga tõrksalt valu kannatab, häältki tegemata. Ta ilme oli ligipääsmatu, kivinenud.

Rivid möödusid härrastest, ikka aina tööriides naised ja mehed, nägudel võidurõõm. Rahvaga ühes hakkasid härrased rongkäigule järele liikuma. Ei kõneldud sõnagi, mõeldi ja tunti üht ja sedasama.

Raatuse platsil olid härrased lippude metsast ja tööliste kolonnidest eemale surutud. Helle-Mari katsus edasi tungida, et koju minna, öeldes läbi hammaste, et tal olevat «kõigest sellest küllalt!» Kuid talle öeldi pahuralt: «Mis sa trügid?» Nad olid väikekodanliku massi ja väheste tööliste vahele otsekui kiilutud, ei pääsenud paigaltki. Seda nad märkasid kõige esiti ja see mõjus neisse ängistavalt: raatuse torni oli heisatud punane lipp.

Tööriietes mees palja päi tõusis veokile, ja kui kõik vaikinud, hüüdis kõva häälega:

«Seltsimehed, töörahvas, suur päev on saabunud! Suur kauaoodatud päev! Aastakümned oleme pidanud vaikima. Nüüd võime jälle vabalt rääkida! (Kauakestvad kiiduavaldused.) Raske võitluse ja raskete kaotuste järel on meil võimalus oma lippude all vabalt kokku tulla! «Vaikiv olek» on lõppenud!» (Kauakestvad kiiduavaldused.)

Nüüd katkes härra Rumpaki kannatus ja ta ümises:

«Kas siis tõesti Tallinn ei tea, mis siin sünnib?»

«Küllap teab, muidu oleks politsei platsis ja kumminui vuhiseks!» vastas talle vanaldane tööriides mees irooniliselt.

Kõneleja oli kaugel, muist tema sõnadest läks kaduma, aga siis kostis jälle kõvemini:

«Meid taheti sõtta kiskuda Nõukogude Liiduga, töötava rahva parima sõbra ja kaitsjaga, rahu kindlustajaga, kuid sõjaprovokaatorite salasepitsused on paljastatud. Nende mäng on mängitud!» (Kiiduhüüded kõnelejale.)

«Tööpäeval lastakse inimestel jannata!» pahandas härra Tõlliste kuuldavalt ja jäi paigale.

Heideti mõnegi silmist vaenulikke pilke härraste rühmale, kes oma riietuse poolest teiste hulgast välja paistsid.

Kõneleja jätkas kõvemini:

«Valitsuse ümber oli koondunud rühm, kes kõige

jõhkramal kombel palgatööliste viletsast tasust enesele rikkusi kokku ajas. Eesti töölist ja talupoega on ekspluateeritud nagu orje asumail.»

«Ma ei suuda enam!» ohkas proua Rumpak. «Kümned korrad on arst mulle öelnud: ma ei tohi ennast ärritada . . .»

Naerdi.

Raekoja poolt aga kostis:

«Aeg on kõrvaldada kõik need politikaanid, spekulandid, plutokraadid, liiakasuvõtjad ja leegion igasuguseid haisid, kes valitsuse kaitse all, valitsuse toetusel ja ühes valitsuse-meestega töötavat rahvast kurnanud ja vägivalla abil «vaikivas olekus» pidanud.»

Tõusid tormilised kiiduavaldused mitte ainult eespool tööliste kolonnides, vaid ka ümbritseva rahvamassi hulgas.

Helle-Mari tõukas tasakesi venda ja osutas paremale. Nüüd märkas Arnold ja teisedki, et platsi ääres seisis rida punaväelasi, püss jala kõrval. See mõjus otse masendavalt härraste rühmale.

Veokile tõusis teine kõnemees. Et ta majanduspoliitikast hakkas rääkima, siis jäid härra Tõlliste ja Rumpak teda huviga kuulama. Ent midagi nende meelepärast siin ei räägitud, oh ei! Aina süüdistati.

«Meie tööstusest annavad tunnistust,» ütles kõneleja, «suurkäitiste a h e r v a r e d Tallinnas Lasnamäel, Koplis ja Lasneri heinamaal, Narvas ja mujal. Ja samuti ka poolsada tuhat tööta töölist — see on «iseseisvuse» ja omariikluse majanduslik tulemus. Eesti majandus on maha müüdud väliskapitalistidele, kes talitavad siin kui oma kodus. Miljonid kroonid voolavad meil aastas varjatult välja.»

«Ja seda lastakse nüüd avalikult kõnelda!» hädaldas proua Rumpak, nii et lähedalseisjad kuulda võisid.

«Õige küll, proua, sellest peaks ainult salaja rääkima!» salvas töölisriides noor naine proua Rumpaki kõrval.

«Ministrid ostavad välismaal mõisu — kas oma palgast!» jätkas kõneleja.

«Ei, ei, nüüd lähme!» ütles härra Tõlliste. Aga parajasti, kui nad paari sammu võrra edasi nihkunud, puh-

kesid kiiduavaldused ja keegi ei taganenud teelt. Tuli paigale jääda. Selg raatuse poole, kuulasid härrased kolmandat kõnelejat, kes peatus töörahva võitluse juures kahekümne aasta kestel, tõstes esile kommunistliku partei juhtivat tegevust ja nimetas lõpuks nende nimed, kes võitluses töörahva eest langenud. Kõik mehed paljastasid pead, härra Tõlliste ja Rumpak ei julgenud seda tegemata jätta.

«Rahvuspropaganda õilsa maski all ajasid rahvuslikud haid endile miljoneid tasku. Peeti klassisõda — nõndanimetatud vabadussõda, sellestki teeniti kümneid miljoneid veriste sinelite ärist. Kindralitele jagati pärast mõisaid ja kustutati nende suuri raisatud võlasummasid . . .»

Nüüd tõusid tormilised kiiduavaldused, mitte ainult tööliste kolonnides, vaid ka ümbritseva rahvamassi hulgas.

Härraste rühm ei tihanud edasi tungida, ei julgenud kiiduavaldajaid segada.

Enne kui nad minema pääsesid, kuulsid nad veel:

«Et me täna siia rahulikult kokku võinud tulla ja vabalt kõnelda, selle eest võlgneme tänu Nõukogude Liidu kuulsusrikka Punaväe toetusele! Nõukogude Liidu vaheleastumiseta oleks meie valitsus visanud meid sõjakeerisesse, ja jällegi oleks kannatanud selle all kõige enam töötav rahvas.»

Järgnesid kauakestvad kiiduavaldused.

Nüüd murdis härra Rumpak kui jäälõhkuja rahvahulgast tee läbi, ei hoolinud, et nuriseti, pahandati, isegi sõimusõnu langetati; tema järel härra Tõlliste, Arnold ja siis daamid. Mindi esiti üheskoos härra Rumpaki poole, et hinge tõmmata ja üheskoos südant kergendada. Laskuti saalis istmeile, ei võetud kübaraid peast ega mantleid seljast.

«Issand jumal!» ägas proua Rumpak. «Mu vaene süda! Mis ta üle peab elama!»

«Kõige hullem oli ju see, et mitte ainult töölised, vaid ka rahvas nende kõnemeestele plaksutas!» kurjustas härra Rumpak.

«Mitte just kõik,» katsus teda Arnold lohutada.

«Nojah, meiesugused muidugi mitte, «möönis härra Rumpak. «Aga palju's meid oli!»

«Võib-olla on neil siiski õigus!» surus Helle-Mari mürgiselt kinniste huulte vahelt.

«Kellel «neil»?» küsis härra Tõlliste kurjalt.

«Neil marssijail ja kõnelejail,» vastas Helle-Mari tuhmilt.

«Mine sa oma hullu jutuga!» lausus Arnold pahaselt, ja teisedki väljendasid oma pahameelt kas näoilmega või käeviipega.

Tekkis väheks tusane vaikus. Siis sõnas Helle-Mari tüdinult ohates:

«Peaks maale sõitma. Änarile. Seal on vaikne.»

See kiideti üksmeelselt heaks.

«Seal oleme sellest hullust merulist eemal,» ütles härra Tõlliste. «Ma lähen siiski enne küsin telefoni teel pealinnast, kuidas seal lood on.»

Ta läks telefonile, veetis seal hulga aega, tuli tagasi, kibestunud irve näol, ja lausus ohates:

«Veel hullem kui meil: meeleavaldused, tuhanded marssimas, punased lipud, mässulaulud.... vangid vabastatud, peaministrile hüütud «Maha!», presidendil pole lastud kõneldagi...»

«Meie asi on läbi!» ütles härra Rumpak pead raputades.

Meeleolu oli kõigil masendatud. Ainult Helle-Mari ilme jäi kivistunult ükskõikseks.

Kella seitsme paiku sõitis kaks autot Änari õue. Jorss ja Toivo nägid seda ristikuväljalt, juhatasid tööperele, mis teha, ja rühkisid kärmel sammul koju.

«Noh, uus valitsus koos?» küsis Jorss lõbusalt, külalisi saalis tervitades. «Ega te enne raatsinud linnast ära tulla?»

«Hullumaja on seal!» purskas härra Rumpak ja proua lisas kaeveldes:

«Oh, mu vaene süda! Seisma pidi ta jääma!»

«Põgenesime maale, siin on ehk veel töörahvas oma mõistuse juures,» sõnas härra Tõlliste.

«Pole ta siingi enam rikkumata!» kaebas Toivo. «Juba teab sulane ja tüdruk, karjapoiss ja päeviline,

mis on sotsialism! Vähemalt seda s õ n a ta teab, kuigi mitte sõna mõtet!»

«Mis sa sellest!» tõrjus isa. «Rääkigu parem linnarahvas, kas seal on juba midagi kuulda uue valitsuse loomisest? Kes etteotsa pääseb?»

Härra Rumpak vaatas küsivalt härra Tõlliste otsa ja too algas tigeda tõsidusega tänastest linna sündmustest jutustama. Ta rääkis tööliste kogunemisest punaste lippudega ja hüüdlausetega Töölismaja ette, ei unustanud mainimata, et autodega sinna lähedalegi ei pääsenud. Rääkis siis marssimisest raatuse ette, punasest lipust raatuse tornis, kõnedest ja kiiduavaldustest neile.

«Et Punaväe rood seisis platsi ääres, seda sa ei nimetagi!» manitses teda proua Rumpak. «Seda ka mitte, et politseist polnud mitte lõhnagi!»

«No kurat, mis see siis tähendab!» ähvardas Toivo.

«Jah, mu süda oli päriselt seisma jäämas!» kaebas proua Rumpak.

Härra Tõlliste aga lisas, mis pealinnast kuulnud: «Suured meeleavaldused... Tuhanded marssimas... Punased lipud... Mässulaulud... Vangid vabaks... Peaminister «maha», president pidagu suu...»

Tekkis hetkeks sünge vaikus. Jorsi pea oli madalale vajunud. Üsna alistunult katsus ta naljatada:

«Hakatakse meilgi kasatšokki tantsima. Esiteks linnas, varsti ka maal.»

«Täna on pööripäev,» lisas Arnold kõlatu häälega. «Suvine pööripäev... Päike hakkab madalamalt käima.»

«Ent paistab veel soojemalt kui seni!» ütles Toivo julgustavalt.

«Paistab soojemalt, aga mitte meile!» vastas Helle-Mari talle nüüd kinniselt, näol ja silmis kivinenud ilme.

Korraga meenus perenaisele:

«Kus härra Peenema?»

«Teda ei olnud kusagilt leida,» vastas härra Rumpak. «Helistasime kõikjale, kus arvasime ta olevat, — asjata.»

«Ka preili Senta Ruuli mitte?» küsis Toivo.

«Sa ometi helistasid talle?» küsis isa tütrelt.

«Helistasin — teda ei olnud kodus,» vastas Helle-Mari, tõusis ja väljus.

«Ega nad endile ometi otsa peale teinud?» küsis proua Rumpak.

«Vara veel!» sõnus härra Tõlliste naerda katsudes.

Helle-Marit ei olnud kogu sel õhtul ka enam näha.

Joosep oli õhtust söönud, ja et päike polnud veel loojas, kaasiku alla kõndinud. Hiljem oli tal kavatsus moonamaja juurde minna. Ta oli heinatööst väsinud ja istus kivile. Vaevalt oli ta paberossi süüdanud, kui kuulis õue poolt rutulisi samme. Pööranud pead, nägi ta Nõeloja Olavit kärmesti tõttamas, näol erutatud ilme. Tervitamata algas Olav rohule laskudes:

«Vaatad rahulikult päikese veeru, nagu oleks kõik asjad korras!»

«Ega nad ole veel sugugi korras, aga liiguvad . . .» vastas Joosep puhkusest mõnuledes: «Liiguvad! . . . Oled midagi kuulnud? Õhu kaudu?»

«Lubasin tulla, kui on midagi uudist. Nüüd on!»

«On?» küsis Joosep korralt elustunult ja vaatas pineva ootusega tiisikushaige õhetavasse näkku.

«Katsun jutustada, mis nüüdsama õhu kaudu pealinna sündmustest teatatud. Otsusta siis ise, on see tähtis või mitte.»

Ja ta jutustas, selg kasetüve vastu toetatud, sagedasti hinge tõmmates ja vahel köhideski; ta jutustas kokkuvõttes järgmist:

Kell kümme kogunesid töölised vabrikutest, tehastest ja töökodadest punaste lippude ja loosungitega Vabaduse väljakule ja täitsid selle. Neid oli seal tuhandeid. Kõiki tänavaid mööda voolas rahvast murruna väljaku ümber kokku . . . Juba esimene kõneleja võttis senise kodanliku valitsuse tegevuse terava arvustuse alla. Eriti süüdistas ta valitsust abistamispakti rikkumise pärast, siis poliitiliste vangide kinnipidamise pärast aastate ja aastakümnete kestel. Kõne lõpul võeti ühel häälel vastu resolutsioonid. Neis nõuti valitsuse koostamist, kes oleks suuteline abistamispakti ausasti täitma, kellel oleks töörahva usaldus; nõuti veel poliitiliste vangide viivitamatut vabastamist, kõigi kodaniku põhi-

vabaduste kehtimapanekut jne. Vabaduse väljakult liikusid tööliste kolonnid punaste lippudega ja loosungitega Toompeale. Lossi rõdule ilmus senine peaminister. Talle hüüti: «Maha!» Katedraali juurde oli kogunenud hulgake rahvast, kes katsus hümni laulda, aga see ei õnnestunud. Rongkäik liikus läbi linna Kadrioru lossi ette. Lauldi «Internatsionaali» ja «Punast lippu». Delegatsioon läks presidendi juurde resolutsioonides vastuvõetud nõudmisi esitama. President kutsuti rõdule, et ta nõudmiste peale vastaks. Vaevalt sai ta kõnelema hakata, kui kostsid vahelehüüded. Ülemjuhataja ilmus presidendi kõrvale. Hüüti korduvalt «Maha!». President ja ülemjuhataja lahkusid rõdult.

Mindi uuesti presidendi juurde ja nõuti poliitiliste vangide vabastamist. Ta vastanud, et vabastab nad kohe, kui nad seda paluvad. Rongkäik pöördus siis linna ja läks keskvangla ette. Kaks soomusautot, mis rongkäiguga kaasas liikunud, suunasid kahuritorud vangla väravate vastu. Kohtuminister andis nõusoleku poliitiliste vangide vabastamiseks. See sündis kella nelja paiku. Otsustati viivitamata üle võtta poliitiline politsei ja Toompea loss, ringhääling ja üks trükikoda, sõjakool ja pioneerpataljon. Kell kuus õhtul võeti Toompea loss üle. Poliitilised vangid ilmusid lossi rõdule. Kell 18.50 heisati punane lipp Pika Hermanni torni. Hakati relvi jagama Rahvakaitsele, kelle hooleks jäi nüüd korra pidamine ja asutuste valvamine. Punavägi olnud kõikjal töörahvale toetajaks.

Joosep kuulas seda hinge pidades, pilk kiindunud popsipoja haiglaselt punetavatele huultele. Ta kartis nagu kaotada ühtki neist sõnadest, neist kalleist sõnadest.

«Siis nõndakaugel on see nüüd!» ütles ta hääle arutusest värisedes, kui Olav lõpetanud ja pikemalt köhinud. «Ometi kord! . . . Et Toompea loss üle võetud, ringhääling üle võetud, et Punavägi kõige selle juures toeks, siis ei ole e n a m kedagi karta!» Ja siis kärsitumalt: «Tähendab, poliitilised vangid Tallinnas vabastatud? . . . Küllap vabastatakse need siis meiegi linnas! Ehk ongi juba Lui ja Aleks vabad!»

«Unustasin ütlemata, mis veel raadios kuulsin,» tun-

nistas Olav. «Meeleavaldused ja demonstratsioonid täna kõigis meie suuremates linnades.»

«Eh, kui sõidaks linna!» hüüdis Joosep. «Aga homme on tööpäev.» Ta kujutles kohtumist Helle-Mariga. Missugune ilme nüüd sel peretütrest korporandil peaks olema! Mis ta peaks mõtlema, mida üle elama! Oo!

Joosep läks hea sõnumi toojat saatma ja pöördus teelt Änari moonamaja poole. Ta leidis Tooma tubakapeenart kastmas, Tohvri sealsamas seismas. Vahetanud nendega mõne sõna, oli tal selge, et siin ei teatud veel midagi pealinna suurtest sündmustest.

Istuti seina äärde pingile, kutsuti Tooma nainegi välja ja siis jutustas Joosep neile, mis talle Olavi sõnadest meelde jäänud.

Toomas ja Tohver kuulasid, unustades isegi siinsamas süüdatud vilkad ja lastes nad kustuda.

Nad lasksid Joosepit veel mõndagi asja tema jutustusest korrata, vangutasid pead ja muhelesid heastmeelest.

Joosep oli koju minnes juba Põldsema harja lähedal, kui Olav teda selja tagant hüüdis.

Nad läksid istusid harjakivile, ja kui Olav pisut hinge tagasi saanud, jutustas ta sellest, mis Aino vahepeal raadiost kuulnud, nimelt uue valitsuse koosseisust:

«Pahempoolne intelligents ja töörahva esindajad!» ütles Olav uhkesti kui võitja. «Ei ühtki Isamaaliidu ega Rahvarinde meest!»

Olav tuletas meelde uute ministrite nimesid.

Peaminister Vares-Barbaruse nimi oli Joosepile eriti tuttav. Barbarus oli tema lemmiklaulik. Selle mehe meelsust teadis Joosep tema värssidest. On tema eesotsas, siis on töörahva võit kindel.

Nüüd rääkis Olav, mis ta veel praegu raadiost kuulnud: töörahva meeleavaldused ja miitingud üle maa, linnades ja alevikkudes; kusagil pole selleks takistusi tehtud; kõikjal ühed ja samad nõudmised, kõikjal saadetud tervitustelegramme Nõukogude Liidu suurele juhile, kommunistlikule parteile, Punaarmeele.

«Ei kuulnud, et kusagil oleks mõni endine tegelinski sõna võtnud!» lisas Olav rõõmsalt. «Marsib, laulab,

kõneleb, avaldab nõudmisi, saadab tervitusi ainult töörahvas! Usun, et võin nüüd rahulikult surra — asjad on ühel pool!»

«Nüüd võid alles elama hakata!» lohutas teda Joosep ja mitte silmakirjaks. «Iga päev toob meile midagi uut ja rõõmustavat. Leiad veel sinagi enesele ülesannet!»

Änaril koguneti kella üheksa paiku raadio ette. Sinna oli harilikult Olligi tulnud päevauudiseid kuulama, kui tal köögis polnud hädalist talitust. Perenaine oli teda lasknud sinna, et ta ammutaks raadio propagandast «isamaalist» meelsust. Täna oli aga perenaine talle üsna pakilist tööd andnud. Ei tahetud, et keegi tööperest kuuleks, mis linnas sündinud.

Toivo istus aparaadi ette ja käänas selle üsna vaikseks, et tööpere söögituppa ei kuuleks.

Vaevalt oli mõni sõna kostnud, ja nimelt pealinnast, kui Jorss ehmunult hüüatas:

«Ringhääling punaste käes!»

Kõik peale Helle-Mari võpatusid. Tema jäi süngelt-rahulikuks ja lausus alistunu ükskõiksusega:

«Enesestki mõista, et ka see nende käes.»

Ja siis järgnes kõik see, mis pealinnas sündinud ja millest Olav Joosepile jutustanud.

Kõik kuulasid seda kui ranget kohtuotsust. Ükskõikseks suutis jääda või sundis end jääma vaid Helle-Mari.

«Issand jumal, kus oli siis politsei?» küsis perenaine, kes seda kõike püsti seistes kuulanud, käed rinde all risti.

«Jah, kus oli jala- ja ratsapolitsei?» päris ka Toivo pahandades. «Oleks tõmmanud konekiivrest mõne valangu punaste lippude suunas!»

«Unustate ära, et töörahval on nüüd hädakorral kaitsjaks Punaväe osad!» ütles Arnold.

Jäeti preili Käo raadio juurde valvele, et ta teataks, kui midagi tähtsamat kuuldub, ja mindi sööma.

Ei olnud kellelgi vähematki isu.

Natukese aja pärast hüüdis preili Käo üle ukse, et antakse teada uue valitsuse koosseis. Kõik tormasid kontori, ainult Helle-Mari jäi oma kohale. Varsti tulid kõik, näol kibestunud ilme.

«Luuletajate ja kirjanike valitsus!» ütles härra Tõlliste üleolevalt.

«Mõned päris-kommunistid siiski hulgas!» lausus Jorss.

Istuti uuesti lauda, Jorss täitis klaasid ja pani ette juua... südame kinnituseks.

Klaas tühjendatud, katsus ta ennast ja teisi lohutada:

«Pole viga!... Vanajumal on veel taevas ja president oma kohal! Oo, ta on kaval! Küllap ta õigel momendil ütleb: krõška! Töölised teevad jälle tööd, ja kõik on korras.»

Ja sellest presidendi «kavalusest» leitigi pisut lohutust. Ainult Helle-Mari, kes näis nagu paremini teadvat, mis tulemas, jäi endiselt süngeks.

Arnold võttis sõna, rääkides kui peiedel:

«Jah, seda võiks loota ja kas või uskuda, kui meil oleks oma olemine, teiseks oma tegemine, nagu seni...»

«Nagu seni!» kordas Helle-Mari mürgiselt ohates.

«Aga et seda ei ole,» jätkas Arnold, «siis on meie, see on meiesuguste laul vist lauldud.»

Nii tähtsad kui need pööripäeva sündmused ka olid, proua Rumpak ei unustanud nende tõttu perekonna asju. Pärast õhtusööki kutsus ta Toivo üles perenaise tuppa, sundis ta seal istet võtma ja küsis mingi sissejuhatuseta ja mitte sugugi lahkesti:

«Kuidas Imbiga jääb? Kunas registreerima sõidate?... Imbi ootab meie juures, asi läheb piinlikuks.»

«Noh, kas teate, proua Rumpak,» algas Toivo üleolevalt, «te tulete täna niisuguse asjaga! Maa ja rahva saatus on kaalul, ja te tulete oma Imbiga!»

«Ah nõnda! Hakkate maa ja rahva taha pugema! Need teil südame peal! Aga vekslivõltsimine, kuidas sellega on? Kas löön lärmi sellest kogu linna peal lahti?»

Toivo hakkas naerma ja sõnus siis lõbusalt:

«Eks lööge! See teie kõige kohasem amet on: tüdrukuid kupeldada ja keelt peksa!»

«Noh, hea küll! Ma ütlen oma mehele, et ta kõik oma allkirjad teie isa võlakirjadel tühistaks! Olete kogu Änariga pankrot!»

Toivo katsus jälle naerma hakata, kuid see ei õnnestunud tal hästi.

«Vekslivõltsija!» hüüdis proua Rumpak ja väljus uksest.

LI

SUURTE SÜNDMUSTE VASTUKAJA

Senise võidupüha, nüüd vabaduspüha hommikul istus Joosep rattale ja kihutas vanemate poole.

Nad olid juba ise linna ja pealinna sündmustest kuulnud, kuigi pealiskaudselt. Nüüd jutustas neile Joosep kõik, mis teadis. Isa ja ema kuulasid pinevalt, püüdes hoolega poja näoilmest ja häälestki lugeda, mis ta sellest loodab.

«Kui pealinnas vangid vabastatud, küllap siis meiegi linnas,» arvas ema. «Nii et Luigi . . .»

«Pole kahtlust, et temagi!» ütles Joosep, ja omaksed jäid uskuma.

«Kuidas siis nüüd korraga töörahvas nõnda . . . tohib ja julgeb?» küsis isa.

«Tõsi jah! Kuidas nüüd korraga töörahval niisugune voli?» päris ka ema.

«Linna töörahvas v õ t t i s enesele niisuguse voli!» ütles Joosep. «Keegi ei andnud seda talle.»

«Kui aga jälle ära ei võeta,» kahtles isa.

«Kes see ära võtab?» hüüdis Joosep. «Töörahval on seljataguseks Punaväe osad, mis tulid meie linnadesse. Nii et nüüd on kõik kindel. Kui tuleb mõni koosolek või kui tulevad valimised, siis ärge jääge koju! Nüüd on ju kõik meie oma asi — töörahva asi!»

«Eks me lähe, miks ei lähe,» vastas isa.

«Kui ka Aadu saaks kõigest sellest teada!» muretses ema.

«Viin temalegi sõna!» vastas Joosep.

Ema ei lasknud heade sõnumite toojat söömata minna. Lauas rääkis isa Kaarlist, kes nüüd mõne nädala

pärast lootvat saada koduväiks, see tähendab suure talu omanikuks. Ta lubanud jälle Aadule maad anda ja peavarju muretseda, kui Aadu tuleb alati kiirel tööajal talle päevi tegema.

«Aegsasti hallparuni mõtted ja võtted!» ütles Joosep. «Aga vist hilja. Aadu võib Kaarli «lahkuseta» enesele maalapi saada!»

Juba kutsunud tulevane hallparun vanemaid pulmagi ja öelnud seejuures, et ta Joosepit ei kutsu — «punane». Vanemad vastanud, et nemadki ei lähe, kui muist poegi jäetakse kutsumata.

Laanepilult sõitis Joosep Aadust venna poole.

Aadu naine pesi vana elamu lähedal, mille karpkambrid tal korteriks, tiigi ääres pesu. Lapsed paterdasid madalas vees ja kilkasid, pritsides üksteisele vett. Läbi lahtise akna nägi Joosep Aadut laua ääres istumas ja sedelgat parandamas. Aadu mõistis natuke nahatööd ja teenis sellega õhtuti ja pühapäeviti kõrvalt.

Nähes külalist, väljus ta, ja nüüd jutustas Joosep tiigi ääres kivil istudes viimaste päevade sündmusi.

«Ja sa usud, et nüüd meie seisukord läheb paremaks?» küsis Aadu umbusklikult ja püüdis venna silmist lugeda tõtt.

«Kindlasti läheb!» vastas Joosep ja pani vennale ning naisele südamele, et nad üheltki töörahva koosolekult ei puuduks, et valimistele minemata ei jätaks, et teisigi tööinimesi kaasa kutsuksid.

Aadu juurest sõitis Joosep oma kolme kauaaegset ustavat seltsimeest Paul Kadarit, Ussisoo Juhanit, keda Eesaviks hüüti, ja Niguli Kaarlit külastama. Kui nad suurtest sündmustest ka juba teavad, ei ole ometi ülearune neid edaspidisele tegevusele virgutada. Ta ei leidnud neid kodus, otsis neid aga küla mööda ega jätnud enne, kui neid kohtas ja nendega oma rõõmu sai jagada. Ussisoo Eesav langes talle kaela ja andis vande, et oma ümbruse töörahva v i i b igale koosolekule ja valimistele, veab oma setukaga ja vankriloksiga. Niguli Kaarel, rätsep, lubas kihutada oma endisi ja praegusi töötellijaid. Kadari Paul kinnitas, et viskab mängu kõik oma teadmised, nii väikesed kui need ka on, et

ümbruskonna töörahvast tuliseks uue valitsuse pooldajaks võita.

Kohates teel tööriides naist või meest, astus Joosep rattalt maha, vestles temaga viimaste päevade sündmusist ja selgitas, mida tarvilikuks pidas.

Alles õhtu eel jõudis ta Põldsemale. Seal kuulis ta, et Änari Olli käinud teda kutsumas. Jorss saatnud. Sinna telefoneeritud linnast, jäetud number ja palutud helistada.

Vist küll vend! välgatas Joosepil mõte. Ta kihutas kohe rattal Änarile. Kontoris istusid Jorss, Arnold, härrad Tõlliste ning Rumpak ja kuulasid raadiot. Nad tõusid kohe ja väljusid, peale Jorsi, kes sulges raadio, andis terviseks kätt, püüdis lahkesti naeratadagi, ütles telefoninumbri ja väljus.

Joosep võttis ühenduse ja ütles oma nime. Tal tuli mõni minut oodata. Siis kostis Aleksi mehine rahulik tervitus.

«Nii et vaba ja kõvasti töös?» küsis Joosep.

«Vanglas tuli tahtmatult laiselda,» vastas Aleks. «Nüüd tarvis tasa teha. Vundamendi rajamine on kibedasti käsil. Keskkohast antakse juhatust. Kõik peab sündima ühise plaani järele. Nüüd peate maalgi käed külge panema. Telefoonisin vallamajja. Tuleval pühapäeval on teil seal maa töörahva ühingu asutamise koosolek. Andsin vajalikud juhatused. Mina kõnelen seal suurest pöördest, mis meil toimunud, ja uue valitsuse töökavast. Teie kõnelete maa töörahva olukorrast . . . Ei, ei . . . Mitte vastu rääkida! Teie tunnete seda küsimust oma kogemuste põhjal väga hästi. Sõitke mõni õhtu vallamajja, ratas teil on, nagu Luilt kuulsin, sealt kuulete, mis tarvis. Anname igal ajal juhatust, küsige ainult. Tarvitage Änari telefoni, peremees lubas teil tarvitada. Tehke väsimatult kihutust, et keegi tööinimestest koosolekult ei puuduks. Ja siis veel: lähemal ajal kuulutatakse välja uue riigivolikogu valimised. Alake kihutustööga, et töörahvas seda seekord kui oma asja võtaks . . . Kuidas suhtuda peremeestesse? . . . Mitte vahekordi asjata teravaks ajada! Olgu igaüks teretulnud, kes tahab uue korra loomisel kaasa aidata! Muidugi leidub palju kahtlasi kaasajooksjaid ja

külgeliibujaid. Sellepärast: silmad lahti! ... Algab meie väikesel kodumaalgi sotsialistliku ühiskonna ülesehitamine. Ei maksa siiski sul ega mul seda suurt sõna esimesena kuulutada, küllap tehakse seda keskusest õigel ajal ja väärikal viisil ... Ikka meeles pidada: kõike juhib kommunistlik, bolševike partei ...! Oleksin unustanud: mõnel pool on peremehed kuulujuttudega töörahvast hirmutama hakanud. Tarvis kohe kui vaenlastele vastu astuda ...»

Vastanud veel mõnele küsimusele töörahva koosoleku ja riigivolikogu valimiste kohta, ulatas Aleks kuuldetoru edasi Lui Kruusvallile.

See oli Joosepile rõõmsaks üllatuseks. Lui rääkis oma vabanemisest töörahva hulkade nõudmisel, viimastest sündmustest linnas ja oma tegevusest Tööliskeskuses seltsimees Siimsoni kõrval. Vanemate külastamiseks ei olevat aega, homme või ülehomme sõitvat ta partei ülesandel pealinna. Tööle. Ajakirjanduse alal.

«Hüva!» vastas Joosep. «Teatan vanematele varsti ja Aadulegi, et sa tänavu suvel ei turbarabas ega ehitustel ei tööta. Muidugi ei taha ma öelda, et sul seal töötada ei sobi! Aga sind on ehk nüüd mujal rohkem tarvis.»

Veel ütles Lui, et jätab osa oma raamatuist Siimsoni hoole alla, kust Joosep nad ära võib viia ja kasutada. Ja siis lõpuks vennalik manitsus:

«Võimalik, et sind määratakse seal mingi ülesande täitmisele. Pea siis meeles, kes sa oled, kes me oleme! Ära lase ennast õigelt joonelt kõrvale kallutada.»

Joosep läks õue, kohtas seal Ollit ja ütles, et laseb peremeest tänada. Oli valmis veel midagi ütlema, aga sundis end vaikima. Olli tuli teda saatma ja jutustas tülist Jorsi ning härra Rumpaki vahel Imbi pärast.

«Teidki peaks nüüd kõik muu enam huvitama!» ütles Joosep. «Teil on ratas, istuge nüüd õhtuti peale ja sõitke oma tuttavad talud läbi, ka võõradki, rääkige taluteenijaile maa töörahva koosolekust tuleval pühapäeval. Öelge, et seal saab igaüks oma kõrvaga kuulda, mis suvine pööripäev meile õieti tõi ja mis töörahva valitsus teha kavatseb. Muuseas: ärge unustage Lõhmuse kingseppa! Sõitke sinna, tervitage minu poolt ja öelge: päike on tõusmas ka temale!»

Vastu tuli väheldane mehikene põlvini ulatuva kulunud palitu hõlmade lehvides. Ta kergitas, kui lähedale jõudnud, oma väga mõlkis ja kulunud kaabut, jäi seisma ja sirutas käe tervituseks. See oli Peetsu Hans. Ta algas meelitava lahkusega:

«Kui kena, et teid ka näen! Ma kõige parema meelega räägin ikka tööinimestega! Nüüd ka veel see töörahva valitsus! Minu tütar ütleb, et see'p see kõige parem valitsus ongi! Et seda tuleb igapidi toetada! Kohe hea meel, et need asjad nõnda läksid! Nüüd see Änari Jorss ei olegi enam riigivolikogu liige? Öeldi ju raadios, et riigivolikogu saadetakse laiali.»

Aga nüüd järsku põnevalt, väikeste hiiresilmade põledes:

«Suurel Vabaduse pühal olnud Änaril ainult kolmevärviline lipp vardas. Käsk oli ometi, et peab ka punase välja panema. Kuidas ta julgeb, see Jorss?! Seda peaks kohe valitsusele teada andma! Seadust ei tohi rikkuda!»

«Kui te selle asja enese hooleks võtaks!» soovitas Olli. «Meil vähe aega. Illi võiks kaebuse koostada.»

«Meil jah vähe aega,» ütles nüüd ka Joosep, pöördudes minema.

Läinud Joosepi kõrval natuke maad, ühmas Olli:

«Noh, mis ütlete?»

«Meile liibub nüüd rohkesti kahtlasi kaasajooksjaid,» vastas Joosep Aleksi sõnadega.

Põldsema õues kohtas ta peremeest, kes teda peatas ja pidurdatud uudishimuga värskemaid teateid päris. Joosep pidurdas ka oma rõõmsat meeleolu ja rääkis lühidalt eelolevast töörahva koosolekust kui ka riigivolikogu valimistest.

Lauri kuulas tähelepanelikult, kõrvale vahtides, ilme kibestus pisut, ja küsis:

«Nii et siis töörahva koosolek? Meiesugust sinna hulka ei arvata või kuidas?»

«Maata töörahva ühingu liikmeks peremehi muidugi ei võeta. Nagu sulaseid ei võetud põllumeeste kogudesse ega tahtnudki nad sinna pugeda. Mis puutub aga sellesse, kuidas edaspidi need vahekorrad kujunevad, siis . . . Änari Jorsi ja tema kamba mehi küll töörahvas

oma ridades sallida ei või. Niisugustel aga nagu Põldsema peremees — neil jääb valida, kas minna suurnikkudega või meiega!»

«Minusugusel ei ole raske valida,» vastas nüüd Lauri ja naeratas natuke julgustatult.

Õhtul oli Joosep aegsasti Nõelojal. Varsti tulid ka Änarilt Toomas, Tohver ja Olli ühes Peedi Lindaga. Kõneaineks olid viimaste päevade sündmused, töörahva ja peremeeste meeleolu.

Õue astus rohmakalt noor tüse poiss, veel poisikeseohtu, viisakalt riides.

«Tere Joosep! . . . Ja teisedki!» sõnus ta nagu ei-teakes.

«Juss, kuramus! Sina!» hüüatas Joosep ja andis tulijale kätt. «See oli mullu minu kaasteenija Änaril, karjapoiss!» seletas ta teistele.

«Nüüd Reinul sulase-abiks!» täiendas Juss iseteadvalt. «Käisin Põldsemal, arvati, et Joosep tulnud siia.»

«Tubli!» kiitis Joosep. «Nüüd tule varsti mind Põldsemale külastama. Annan sulle mõne raamatugi ja räägime kõigist neist asjust, katsume kõiges selgusele jõuda. Sina hakkad siin noori koguma.»

«Kõik ei sünni täna meie tuppa raadio lähedale!» kurtis Olav.

«Kuulame akna taga,» soovitas Joosep.

Ei olnud veel selgust, kes lähevad tuppa, kes jäävad akna taha, kui õue sõitis rattal noormees, päevasärk rinna eest lahti, pruunid kräsus juuksed otsmiku ümber.

«On see siin Nõeloja? . . . On Kruusvalli Joosep siin? . . .» küsis noormees rattalt maha hüpates. «Mind juhatati Põldsemalt siia.»

«See ju Kõo! . . . Kõo Aarand!» hüüdis Joosep, rõõmsalt üllatatud. «Tulid parajal ajal!»

Vaevalt sai Joosep tutvustanud Kõod kui oma sõpra Nõeloja ning Änari rahvale, kui Olav ruttas aparaadi juurde, naised tema järel. Mehed kogunesid lahtise akna taha.

Algasid päevauudised.

Kõikjal suured rahvakoosolekud, kõikjal meeleolu ülev. Kõnelevad tuntud töörahva juhid, kes seni vang-

lais vaevelnud. Kõikjal avaldatakse uuele, töörahva valitsusele kindlat poolehoidu, saadetakse tervitustelegramme Nõukogude Liidu suurtele juhtidele, Punaarmeele, kommunistide parteile.

«Just nagu jõeveed on jääkoorma alt pääsenud!» ihales Kõo.

«Jah, kui see nüüd kõik nii läheks! . . .» lisas Tohver kaheldes.

Nüüd algas raadios peaministri sõnavõtt. Kostis sõbralik mehehääl:

«Kodanikud, seltsimehed! On sündinud ime — meie oleme võitnud! On saabunud päev, kus meil Eestis kõlab jälle töömehe laul. («Vahva!» hüüatas Juss.) Meie võidupühast on saanud suur vabaduspüha kõigile.»

Peaminister rääkis rahvamerest, mis neil päevil olnud liikumas ja mis meenutanud tuule käes hõljuvat rukkivälja. Ta rääkis rahva suurest rõõmust, mis tulnud nüüd kuuldavale, kui ta tagurliku surve alt pääsenud. Ja siis edasi:

«Meie saatus on meid liitnud suure rahvaste ja rahvuste sõbra — Nõukogude Liiduga, kes tahab meie olemasolu ja iseseisvust kaitsta nagu enese olemasolu.»

«See on kõige tähtsam!» hüüdis Joosep.

«Nii et nüüd pole midagi töörahval karta!» lisas Kõo.

«Tema tõttu pääseski meie rahvas,» ütles Olav. «Ega's muidu!»

Peaminister oli oma lühikese sõnavõtuga lõpule jõudmas. Ta manitses südamlikult kõiki kodanikke, et nad jätkaksid rahulikult igaüks oma tööd.

Vähe aega kestis vaikus. Siis nurises Tohver, et viimased sõnad olevat nagu enam peremeeste kasuks öeldud. Joosep seletas, et ei töötata enam peremehe huvides, vaid töörahva valitsuse toetuseks.

«Ei saa meil vili ega hein õigel ajal kokku, jääb kesakünd või talivilja külv hiljaks, kohe süü töörahva valitsusel!» ütles ta.

«Kui nii, siis on tööl kohe nagu teine mõte!» sõnus Kõo.

«Ja et nüüd viimasel paaril päeval ka vihma tuli, siis on seegi töörahva valitsuse õnneks!» arvas pops Andres.

Igaühel oli midagi öelda. Ei leitud küllalt ülevaid sõnu rõõmu avaldamiseks, sõnadest tuli puudus lootuste väljendamiseks. Ainult Tohver oli umbusklik, Olli üsna sõnakehv ja Aino näis kedagi ootavat, vist küll Heinot.

Kui vaiksemaks jäi, võttis Joosep sõna, otsekui kõne pidamiseks, nagu enamasti alati:

«Pidagem meeles: linna töörahvas tegi selle pöörde, muidugi Partei juhtimisel. Linna töörahvas lõi aluse, mille peale nüüd võime uut hoonet ehitama hakata. Meie siin maal ei saanud veel häältki tõsta, kui uus töörahva valitsus oli loodud. Seda enam on nüüd meie kohus ka maal käed külge panna. Juba juhatati meile linnast ülesandeid.»

Ja Joosep rääkis nüüd sellest, mis Siimson talle linnast südame peale pannud.

«Homsest peale tehku igaüks oma ümbruses kihutust,» ütles ta lõpuks. «Leidku teisigi, kes seda teeksid! Nii et ükski tööinimene tuleval pühapäeval koosolekult ei puuduks. Samuti riigivolikogu valimistega! Seda võetagu meil kui oma asja!»

«On ometi ka palgatöö kõrval midagi muud!» hüüdis Kõo innukalt.

Ent Tohver lausub kaheldes:

«Meie nüüd küll, aga hallparunid maal ja kapitalistid linnas — ega need ei maga! Eks nemadki sepitse midagi!»

Joosep lõi talle tugevasti õlale ja sõnus julgustavalt:

«Ei karda me enam. Meie seljataga seisab võimas Punaarmee!»

«Eks peremeestelgi ole kedagi seljataga,» ühmas Tohver.

«Ära tule selle jutuga!» pahandas Joosep.

Väljuti õuest ja liiguti elavas vestluses edasi.

Änari kohal, enne lahkuminekut, otsustati Olavi lahkel ettepanekul iga laupäeva õhtul Nõelojale raadiot kuulama ja uudiseid vahetama minna.

«Ma nagu võõras — kas võin ka tulla?» küsis Juss.

«Aga nimelt!» vastas Olav julgustavalt ja Joosep täiendas tema kutset:

«Tule ise, too seltsimehi ja mehist meeleolu kaasa!»

LII

JOOSEP HINDAB ISEENNAST

Joosep läks koos Olliga Lindat saatma ja rääkis kogu tee Peedi väravani viimaste päevade sündmustest ja nende tähtsusest. Ta pidas jälle nagu kõnet, kuigi kuulajaid oli vaid kaks. Ta ei kahelnud — Tohvri kahtlused tõrjus ta ägedasti tagasi —, et hallparunite laul on nüüd lõplikult lauldud, et nende maad jagatakse maata rahvale, ja küllap Linda isagi saab kas Peedilt või mõnest muust talust hektarit kümme ühes kõige vajaliku inventariga.

Saatnud Linda Peedi väravasse, tuli Joosep koos Olliga tagasi. Kuulajaid oli tal nüüd veel vähem, sellepärast ei sobinud tal enam kõrges toonis kõnelda. Kokkuvõtlikult sõnus ta, enesega ja sündmustega täielikult rahul olles:

«Nii et nüüd on igatahes kõik asjad ühel pool ja võime üle mõne aja üsna rahulikult magada!»

Juuksesalgud olid tal kogu tänase õhtu otsmikul ja särk rinna eest laiali lahti. Seda pidas ta sündsaks nii tähtsal päeval.

«Ega te ei pahanda, kui teile üht väikest kõrvalist asja sel tähtsal päeval meelde tuletan?» küsis Olli, ja tema tagasihoidlikust toonist kuuldus norimist.

«Mis see's on? Miks peaks ma pahandama?» küsis Joosep peaaegu lõbusalt.

«Teid ei huvita vist sugugi, kuidas nende suurte sündmuste puhul teie naise käsi käib?» küsis nüüd Olli salvavalt. «Kõik need muud asjad on «ühel pool», mis siis veel naine!»

Kergesti oli Joosepil täna korda läinud oma naist unustada, temast üpris vähe mõelda. Eks olnud ju kõik muu palju tähtsam! Asjata katsus südametunnistus talle seda suure pöörde varju jäänud oma asja meelde tuletada, aga suurtele sündmustele toetudes oli ta selle,

tema väikese asja kergesti eemale tõrjunud, õigustades ennast sellega, et Helle-Mari kuulus ju oma isa ja direktorite kampa, kellega pole nüüd tarvis enam tegemist teha, ehk olgu siis, et neile mõista anda, kes nad nüüd on.

«Mitte et kõik asjad oleks nüüd ühel pool või korras, aga et kõik on nüüd tööinimeste otsustada,» hakkas Joosep nüüd ennast kaitsma. «Ometi nii palju peaks küll Änari rahval ja nende hulgas ka Helle-Maril selge olema, et tööinimest, ei Joosepit ega Ollit, Kirstit ega Tohvrit ei tohi enam ninaga pilduda. Et neid tuleb nüüdsest peale hoopis teisiti . . . võtta . . .»

«Nii et meie oleme nüüd peal ja nemad all?» noris Olli.

«Mitte, et meie oleme peal ja nemad all,» ruttas Joosep pahaselt õiendama, «aga vaidlema meie nendega enam ei hakka. Otsustame, nagu see töörahvale tarvilik, ja nemad pidagu mokk maas!»

«Hästi öeldud: nemad pidagu mokk maas! Seda oleks pidanud Helle-Mari kuulma, ta oleks hakanud teid kõrgemalt hindama,» rääkis Olli nöökavalt, kuigi sõbralikult.

«Mina ei otsi ega vaja kellegi kõrgemalt hindamist,» vastas Joosep solvunult. «Mis aga puutub Helle-Marisse, siis ma arvan, et mul ei sobi minna teda sealt Änari kambast välja kiskuma. Ta peaks teadma teed minu juurde, oma mehe juurde.»

«Kus ja mis kellaajal on Joosep Kruusvalli, meie valla töörahva juhi vastuvõtutunnid? Kas Änari lakas? Keskööl?»

«Sa oled nagu Änari kamba sõber?» küsis Joosep torkavalt.

«Helle-Mari on mulle kui õde,» vastas Olli.

Joosep ei tundnud selle üle nähtavasti heameelt ja küsis pahaselt:

«Rääkisid temaga minust, meie abielust?»

«Jah. Ta lahkub homme Änarilt, ja jäädavalt. Läheb suveks sõbratari, preili Tederi poole. Teeb seal tööd ja valmistab ennast eksamite vastu. Sügisel loodab kõigega valmis saada.»

«Väga hea. Siis on seegi asi korras. Võime sügisel vormiliselt abielluda,» ütles Joosep nagu kergendust tundes, et selleski küsimuses lahendus leitud, et seegi asi on ühel pool.

Aga alati sõbralik Olli vastas kiuslikult:

«Nii arvate teie! Abielus on aga kaks poolt. Nii et võiksite küsida, mis Helle-Mari arvab.»

«Noh, ega ta ometi sohitüdrukuks taha jääda?»

«Nii või teisiti, igatahes palus ta mind teile öelda, et tunnistab omalt poolt abielu Joosep Kruusvalliga lõpetatuks,» sõnas Olli ametliku kuivuse ja selgusega.

«Lõpetatuks?... Meie abielu?» hüüdis Joosep hämmastunult ja jäi seisma. «Sellega tunnistab ta meie senised suhted sohieluks? Sest meie polnud ju registreeritud.»

Olli oli ka seisma jäänud ja suunurgad sügavale tõmmanud.

«Ah nõnda!» lausus ta. «Kui suhted pole kirja pandud, siis on see kohe sohielu! Teie olete väga kõrge väikekodanliku moraaliga, seltsimees Kruusvall!»

«Meie abielu oli registreerimata, tähendab seda võib sohieluks nimetada!» ägestus Joosep.

«Eks nimetage seda, kuidas soovite, aga Helle-Mari arvates on teie ja tema vahel ülepääsmatud vaheseinad,» jätkas Olli.

«Ahaa! Vaheseinad!... Saan aru! Mul puudub keskkool! Aga olgu! Mingu ta oma teed!... Siiski, võiksin teda toetada, et ta suvel mureta õppida saaks, hoolimata sellest, et ta minust lahti ütleb,» rääkis nüüd Joosep andestavalt.

«See on teist suuremeelne. Olen kuulnud, et kõik korralikud meesterahvad pakuvad oma «sohitüdrukutele» nii-öelda valuraha. Aga Helle-Mari ei vaja seda.»

«Loodab ta oma isalt ikka veel toetust saada? Vaevalt suudab Jorss veel oma tütrele rahasid anda, nagu seni,» rääkis Joosep parastades.

«Mina lubasin Helle-Marit toetada, kuni ta ülikooli on lõpetanud,» ütles Olli. «Nii et kõik on korras, kõik ühel pool, võite rahulikult magada.»

«Seda tegite muidugi minu kiuste!» hüüdis Joosep.

«Ta on mulle kui õde, nagu ütlesin,» jätkas Olli.

«Aga mul on veel midagi teile ütelda, mis ka teid peaks huvitama. Ja ühtlasi kahtlust tekitama: kas on kõik ühel pool? Täna võime küll rahulikult magama minna, aga homme? . . . Anna rääkis, mis ta Jorsi ja direktorite kõnelusest kuulnud. Et tulla jälle lõuna poolt, nagu kaheksateistkümnendal aastal . . . Et tulevad ja peksavad siit punased ja nende käsikud välja . . . Ühe sõnaga: kõik ei ole veel vist kaugeltki ühel pool. Siiski, head ööd!»

Olli pöördus juba minekule, aga Joosep hüüdis teda tagasi:

«Pea'nd kinni, kuhu sa ruttad! . . .» Ta astus Ollile lähemale ja sõnus nägu krimpsutades:

«Ah nii, et sa oled Helle-Mari toetamise enda peale võtnud?»

«Kui tal seda tarvis peaks olema.»

«Mul ei või ju selle vastu midagi olla. Ongi kõige õigem, et ta läheb oma teed. Mis aga puutub Jorsi ja direktorite jutusse, et lõuna poolt võivad jälle tulla, nagu kaheksateistkümnendal aastal, siis seda ma ei usu . . .» Ja siis järsku: «Kas see sinu Andres ei taha maalappi saada?»

«Miks ei taha!» vastas Olli lõbusalt. «Mina olen siis kohe omaette perenaine. Talitaks juba oma loomi . . .» Nüüd üsna tõsiselt: «Seda ütlen ma aga kohe Andresele, et ta maatüki võtmisega ei rutta. Vaatame enne, kuidas need maailma asjad lähevad.»

«Tahate meist targemad olla!» pilkas Joosep.

«Eks me näe, kes targem on . . . Nüüd siis veel kord: head õhtut!» lausus Olli kätt andes.

«Nahka panite mu ilusa õhtu oma juttudega!» ütles Joosep, püüdes andestavalt muiata. Aga siis järsku kibedalt: «Või siis Helle-Mari nii . . . Ei arvanud heaks minuga hüvastigi jätta?! . . . Nüüd tal tuli siis pähe, et ta on korporant ja mina kõigest vaene sulane! Nüüd ta alles leidis, et meie vahel on ülepääsmatud vaheseinad!»

«Te vist eksite nende vaheseinte asjas, kui peate selleks keskkooli haridust,» ütles Olli oma siledaks soetud pruunijuukselist pead raputades.

«Kuidas ma eksin?»

«Kui see on vahest ka keelepeks,» algas Olli otse nukralt, «aga Helle-Mari kurtis mulle kord nende vaheseinte pärast. Ta ütles, et vaheseinu ei tekita niivõrd haridus, kui kummagi hingeelu. Et see on teil erinev.»

«Näiteks mul puudub ilumeel!» sõnus Joosep ja katsus naerda. Siis aga jätkas üsna vihaselt:

«Käigu ta põrgu kogu oma peene hingeeluga!»

«Mehe sõna! Selles tulete teie kõige selgemini kuuldavale,» ütles Olli, lisas väga sõbralikult: «Rahulikku und!» ja pöördus Änari poole.

Joosep hakkas pikkade sammudega nõlvakust üles astuma. Harjalt tuli alla kärmel sammul noor mees, pintsakuväel, palja päi, heledad juuksed üle pea soetud.

«Hallo, Heino, sina!» hüüdis Joosep peatudes. Mullune Põldsema sulane, kandlinäpeldaja, poliitiliselt ülimõõdukas Heino tuli üle tee ja ulatas käe. Alati lahke muhelev nägu oli täna tõsine, peaaegu murelik.

«Tuled vist Nõelojalt?» küsis ta kohe ja jätkas vastust ootamata: «Ma alles pidin sinna minema. Peremehe-kuramus pidas nii kaua kinni. Peaksid nüüd häält tõstma, et nad päeva nii pikale ei venitaks!»

«Miks mina?!» vastas Joosep jahedalt.

«Sa oled ometi siitnurga töörahva juht, pane peremeestele press peale!»

«Seda teeb töörahva valitsus.»

«Ei näe valitsus, mis igas talus tehakse.»

«Võid kaevata.»

Heino lõi uskumatult käega ja päris rutusti:

«Nõelojal kuulsite muidugi raadiost, mis tähtsamat sündinud?»

«Mine sinna ja lase Ainol ja Olavil jutustada.»

«Ega ei ole veel hilja?»

«Sind võetakse seal igal kellaajal vastu.»

«Seda n'd küll,» möönis Heino, lükkas korraks käega üle oma muidugi siledalt-kohevate heledate juuste ja ütles siis üsna murelikult:

«Sa peaks nüüd selle eest hoolitsema, et maajagamine üsna pea algaks. Ja meile muidugi Änarilt — me ju selle lähedal! Aga jumala eest mitte karjamaa

äärest! Alla kümne hektari ei maksa anda ega võttagi!... Enesestki mõista ühes elava ja eluta inventariga. Lehm tingimata! Hobunegi kuluks ära! Ja korter häärberisse! Kuhu me muidu Ainoga elama asume!?»

See muidu nii tagasihoidlik kandlel unistaja tuli siin hilja õhtul, peaaegu keskööl, kõigi maatamehe nõudmistega, nii et Joosep talle oleks meelsasti hüüdnud:

«Käi põrgu! Nahka paned ilusa õhtu!»

Aga talitsedes ennast, vaadates magavale tuhmpaatjale rukkiväljale, lausus ta tüdinult:

«Eks valitsus korralda kõiki neid asju. Mine nüüd, enne kui Nõeloja rahvas magama läheb.»

Ta ei peatunud seljandiku harjal ega vaadanud loodesse, kus oli kõrge sileda äärega must müür ja sellest üleval pool selge taevas kui tuhm valgevask.

Ta ei peatunud ka lameda kivi juures mitte, heitis möödudes sellele vaid kõõrdi pilgu, ja oli juba Põldsema õue minemas, aga peatus värava ees ja pöördus tagasi.

Ta astus kivi juurde, toetas teise jala sellele (mitte põlgust avaldades, vaid püüdes selle kivi vastu täiesti ükskõikne olla, nagu iga teisegi vastu).

«Nõndaks, Joosep Kruusvall!» ütles ta enesele. «Ei raatsinud sa abielu peretütrest korporandile üles ütelda! Olid sul talvel külmaga pea ja süda selleks küllalt jahtunud! Kas ei olnud sul selge, et sinu hing on nagu kotikangas, sinu kõrgestikoolitatud naisel (!) nagu siid või... sits! Lootsid temaga eluaeg uhkustada! Oli sulle paras, et nüüd tema tegi sellele abielule lõpu. Sa võid talle tagant järele küll hüüda: «Käi põrgu!» aga see on sulle, saad isegi aru, odav troost. Ja siis mõni teinegi asi. Seni kõnelesid ainult teistele ja teistega. Olid enda arvates neist kaugelt targem. Nii kerge oli sul vaielda hallparunitega. Sul oli ju palju andmeid ja arve pähe õpitud. Nüüd pole sul enam tarvis vaielda (vastased pidagu mokk maas!), aga nüüd tulevad sinu poolt targaks tehtud maatamehed oma nõudmistega: andku sa neile kohe igaühele mitte vähem kui kümme hektarit. Ja mitte karjamaa äärest, vaid õue

alt, andku elavat ja eluta inventari, lehm ja puduloju-sed tingimata, aga hobunegi kuluks ära! Andku korter... Meelsasti hüüaksid sa neile: «Käige põrgu! Oodake, kuni valitsus seda teeb!» Aga sa peaks mõistma, et valitsus ei saa ometi Änarile tulla maad mõõtma, elusat ning eluta inventari jagama ja peavarju pärast naistega jagelema. Seda peavad kohapealsed jõud tegema, ja sina nende hulgas. Või ootad, et sulle mõni kõrge koht antakse? Kus sul pruugib ainult käskusid jagada ja pabereile alla kirjutada?! Jah, sinul, Joosep Kruusvall, tuleb ennast suvise pööripäeva puhul ümber hinnata... Et suurnikud ootavad lõuna poolt abi...»

Sel hetkel hakkas ööbik välja all noores metsas ülemeelikult vilistama, laksutama ja trillerdama. Joosep jäi teda tahtmatult kuulatama.

JÄRELSÕNA

«Suvist pööripäeva» hakkasin kirjutama 1940. aasta sügisel ja viisin lõpule 1942. aastal. Esimene redaktsioon, mille pealkirjaks oli «Kungla rahvas», on kaugelt erinev käesolevast, viimasest. Avaldamisest ei võinud okupatsiooni ajal juttugi olla. Niipea kui meil taastus Nõukogude võim, esitasin teose Riiklikule Kirjastusele, kust see hiljem anti EN Kirjanike Liidule. Välisel nõuandel, veel enam aga oma algatusel tegin käsikirjas aastate kestel suuri muudatusi ja parandusi.

Mõnesugustel põhjustel on «Suvise pööripäeva» avaldamine viibinud 1957. aastani. Kui mitte arvestada hiljem tehtud muudatusi ja parandusi, mida tegin teose trükkiminekuni, siis kuulub see romaan enam eelmisse kui praegusse aastakümnesse.

Tallinn, märtsikuu 1957.

M. M.

SISUKORD

Майт Метсанурк
На эстонском языке
ДЕНЬ ЛЕТНЕГО СОЛНЦЕВОРОТА
Оформление В. Варе
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja *E. Hiedel*
Kunstiline toimetaja *H. Vitsur*
Tehniline toimetaja *H. Veber*
Korrektorid *E. Heinaste* ja *L. Kask*

Ladumisele antud 6. III 1957. Trükkimisele antud 26. IV 1957. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 29,5. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 24,19. Arvutuspoognaid 25,97. Trükiarv 21 000. MB-03159. Tellimise nr. 1639. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tänav 2.

Hind rbl. 9.30

7—3

Rbl. 9.30